

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Udānapāliyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Paramatthadīpanī nāma

UDĀNATṬHAKATHĀ

Romanized from Myanmar version published in 1956

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 23

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ခ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဍ ḍa ဎ ḍha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ၵ = ā ိ = i ိ = ī ဣ ၵ = u ဣ ၵ = ū ဧ = e ဩ ိ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ဃ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဠ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဠ lya
က kya	ခ ccha	က ṇṇa	န nta	ဠ bbha	ဠ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	န ntva	ဠ bya	ဠ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဠ bra	ဠ sta
က kva	ည ṇṇa	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဠ stra
ဈ khya	ဠ ṇha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဠ sna
ဇ khva	ဠ ṇca	က tya	န ndha	ဠ mba	ဠ sya
ဇ gga	ခ ṇcha	က tra	န nna	ဠ mbha	ဠ ssa
ဠ ggha	ဠ ṇja	န dda	ဈ nya	ဠ mma	ဠ sma
ဈ gya	ဠ ṇjha	န ddha	န nha	ဈ mya	ဠ sva
ဠ gra	ဠ ṭta	ဈ dya	ဠ ppa	ဠ mha	ဠ hma
ဠ ṅka	ဠ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဠ yya	ဠ hva
ဠ ṅkha	ဠ ḍḍa	ဠ dva	ဈ pya	ဠ yha	ဠ ḷha
ဠ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Udānatṭhakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathā	...	...	1
-------------------	-----	-----	---

1. Bodhivagga

1. Paṭhamabodhisuttavaṇṇanā	...	...	6
2. Dutiyabodhisuttavaṇṇanā	...	...	43
3. Tatiyabodhisuttavaṇṇanā	...	...	44
4. Humhuṅkasuttavaṇṇanā	...	...	47
5. Brāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	50
6. Mahākassapasuttavaṇṇanā	...	...	54
7. Ajakalāpakasuttavaṇṇanā	...	...	58
8. Saṅgāmajisuttavaṇṇanā	...	...	64
9. Jaṭilasuttavaṇṇanā	...	...	67
10. Bāhiyasuttavaṇṇanā	...	...	70

2. Mucalindavagga

1. Mucalindasuttavaṇṇanā	...	...	89
2. Rājasuttavaṇṇanā	...	...	91
3. Daṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	97
4. Sakkārasuttavaṇṇanā	...	...	99
5. Upāsakasuttavaṇṇanā	...	...	101
6. Gabbhinīsuttavaṇṇanā	...	...	103
7. Eka puttakasuttavaṇṇanā	...	...	105
8. Suppavāsāsuttavaṇṇanā	...	...	107
9. Visākhāsuttavaṇṇanā	...	...	140
10. Bhaddiyasuttavaṇṇanā	...	...	143

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Nandavagga

1. Kammavipākajasuttavaṇṇanā	...	...	148
2. Nandasuttavaṇṇanā	...	...	150
3. Yasojasuttavaṇṇanā	...	...	161
4. Sāriputtasuttavaṇṇanā	...	...	169
5. Mahāmoggallānasuttavaṇṇanā	...	...	170
6. Pilindavacchasuttavaṇṇanā	...	...	173
7. Sakkudānasuttavaṇṇanā	...	...	176
8. Piṇḍapātikasuttavaṇṇanā	...	...	182
9. Sippasuttavaṇṇanā	...	...	184
10. Lokasuttavaṇṇanā	...	...	186

4. Meghiyavagga

1. Meghiyasuttavaṇṇanā	...	...	196
2. Uddhatasuttavaṇṇanā	...	...	216
3. Gopālakasuttavaṇṇanā	...	...	218
4. Yakkhapahārasuttavaṇṇanā	...	...	221
5. Nāgasuttavaṇṇanā	...	...	225
6. Piṇḍolasuttavaṇṇanā	...	...	228
7. Sāriputtasuttavaṇṇanā	...	...	231
8. Sundarīsuttavaṇṇanā	...	...	232
9. Upasenasuttavaṇṇanā	...	...	242
10. Sāriputta-upasamasuttavaṇṇanā	...	...	246

5. Soṇavagga

1. Piyatarasuttavaṇṇanā	...	...	248
2. Appāyukasuttavaṇṇanā	...	...	250
3. Suppabuddhakuṭṭhisuttavaṇṇanā	...	...	253
4. Kumārakasuttavaṇṇanā	...	...	267

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Uposathasuttavaṇṇanā	...	...	268
6. Soṇasuttavaṇṇanā	...	...	278
7. Kaṅkhārevatasuttavaṇṇanā	...	...	286
8. Saṃghabhedasuttavaṇṇanā	...	...	287
9. Sadhāyamānasuttavaṇṇanā	...	...	289
10. Cūḷapanthakasuttavaṇṇanā	...	...	290

6. Jaccandhavagga

1. Āyusaṅkhārossajjanasuttavaṇṇanā	...	...	293
2. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā	...	...	300
3. Paccavekkhaṇasuttavaṇṇanā	...	...	304
4. Paṭhamanānātitthiyasuttavaṇṇanā	...	...	307
5. Dutīyanānātitthiyasuttavaṇṇanā	...	...	313
6. Tatiyanānātitthiyasuttavaṇṇanā	...	...	314
7. Subhūtisuttavaṇṇanā	...	...	316
8. Gaṇikāsuttavaṇṇanā	...	...	318
9. Upātidhāvantisuttavaṇṇanā	...	...	322
10. Uppajjantisuttavaṇṇanā	...	...	324

7. Cūlavagga

1. Paṭhamakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā	...	...	327
2. Dutīyalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā	...	...	329
3. Paṭhamasattasuttavaṇṇanā	...	...	330
4. Dutīyasattasuttavaṇṇanā	...	...	332
5. Aparalakūṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā	...	...	334
6. Taṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā	...	...	336
7. Papañcakhayasuttavaṇṇanā	...	...	338
8. Kaccānasuttavaṇṇanā	...	...	339
9. Udapānasuttavaṇṇanā	...	...	342
10. Utenasuttavaṇṇanā	...	...	346

Mātikā

Piṭṭhaṅka

8. Pāṭaligāmiyavagga

1. Paṭhamanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā	...	...	351
2. Dutīyanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā	...	...	355
3. Tatiyanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā	...	...	356
4. Catutthanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā	...	...	359
5. Cundasuttavaṇṇanā	...	...	361
6. Pāṭaligāmiyasuttavaṇṇanā	...	...	367
7. Dvidhāpathasuttavaṇṇanā	...	...	382
8. Visākhāsuttavaṇṇanā	...	...	384
9. Paṭhamadabbasuttavaṇṇanā	...	...	387
10. Dutiyadabbasuttavaṇṇanā	...	...	390
Nigamanakathā	...	...	393

Udānaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Udānaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **Nāthaṃ**, ñeyyasāgarapāraguṃ.
Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.
Vijjācaraṇasampannā, yena nīyanti lokato.
Vande tamuttamaṃ **dhammaṃ**, Sammāsambuddhapūjitaṃ.
Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo.
Vande **ariyasamghaṃ** taṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.
Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye.
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.
Tena tena nidānena, desitāni hitesinā.
Yāni suddhāpadānena, udānāni Mahesinā.
Tāni sabbāni ekajjhaṃ, āropentehi saṅgahaṃ.
Udānaṃ nāma saṅgītaṃ, dhammasaṅgāhakehi yaṃ.
Jinassa dhammasaṃvega-pāmojjaparidīpanaṃ.
Somanassasamuṭṭhāna-gāthāhi paṭimaṇḍitaṃ.
Tassa gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato.
Kiñcāpi dukkarā kātuṃ, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Sahasamvaṇṇanam yasmā, dharate Satthusāsanam.

Pubbācariyasīhānam, tiṭṭhateva vinicchayo.

Tasmā tam avalambitvā, ogāhetvāna pañcapi.

Nikāye upanissāya, Porāṇaṭṭhakathānam.

Suvisuddham asamkiṇṇam, nipuṇatthavinicchayam.

Mahāvihāravāsīnam, samayam avilomayam¹.

Punappunāgataṃ attham, vajjayitvāna sādhuṇam.

Yathābalaṃ karissāmi, **Udānassatthavaṇṇanam**.

Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitim.

Vibhajantassa tassattham, sādhu gaṇhantu sādhavoti.

Tattha **Udānanti** kenaṭṭhena udānam? Udānanaṭṭhena. Kimidaṃ udānam nāma? Pīṭivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānam² gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ “avaseko”ti vuccati. Yaṅca jalaṃ talākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharivā gacchati, taṃ “ogho”ti vuccati. Evameva yaṃ pīṭivegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāraṃ antohadayaṃ sandhāretuṃ na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso “**Udānan**”ti vuccati. Dhammasamvegavasenapi ayamākāro labbhateva.

Tayidaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṃ. Yaṃ pana Aṭṭhakathāsu “somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttā”ti udānalakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Yebhuyyena hi udānam gāthābandhavasena bhāsitaṃ pītisomanassasamuṭṭhāpitañca. Itarampi pana “atthi bhikkhave tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī na āpo”ti-ādīsu³ “sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsatī”ti⁴ “sace bhāyathā dukkhassa, sace vo dukkhamappiyan”ti evamādīsu⁵ ca labbhati.

Evam tayidaṃ⁶ Sabbaññubuddhabhāsitaṃ Paccekabuddhabhāsitaṃ sāvakabhāsitaṃ ti vidhaṃ hoti. Tattha Paccekabuddhabhāsitaṃ “sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍam,

1. Avalambiya (Syā)

3. Khu 1. 177 piṭṭhe.

5. Khu 1. 137; Khu 10. 109 piṭṭhesu.

2. Pamāṇam (Syā), nālīm (Ka)

4. Khu 1. 33 piṭṭhe.

6. Evamādi tayidaṃ (Sī, Syā)

aviheṭṭhayaṃ¹ aññatarampi tesaṃ”ti-ādinā² Khaggavisāṇasutte āgatameva.
Sāvakabhāsitanipi—

“Sabbo rāgo pahīno me,
Sabbo doso samūhato.
Sabbo me vihato moho,
Sītibhūtosmi nibbuto”ti³—

ādinā Theragāthāsu—

“Kāyena saṃvutā āsīm, vācāya uda cetasā.
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, sītibhūtāsmi nibbutā”ti⁴—

ādinā Therīgāthāsu ca āgatāni. Tāni pana tesaṃ therānaṃ therīnañca na
kevalaṃ udānāni eva, atha kho sīhanādāpi honti. Sakkādīhi devehi bhāsitanī
“aho dānaṃ paramadānaṃ, Kassape suppatiṭṭhitan”ti-ādīni,⁵
Ārāmaḍaṇḍabrāhmaṇādīhi⁶ manussehi ca bhāsitanī “namo tassa
Bhagavato”ti⁷ ādīni tisso saṅgītiyo ārūḷhāni udānāni santi eva, na tāni idha
adhippetāni. Yāni pana Sammāsambuddhena sāmaṃ āhacca bhāsitanī
Jinavacanabhūtāni, yāni sandhāya Bhagavatā pariyattidhammaṃ navadhā
vibhajitvā uddisantena Udānanti vuttāni, tāneva dhammasaṅgāhakehi
“**Udānan**”ti saṅgītanti tadevettha saṃvaṇṇetabbabhāvena gahitaṃ.

Yā pana “anekajāṭisaṃsāraṇ”ti-ādigāthāya dīpitā Bhagavatā bodhimūle
Udānavasena pavattitā anekasatasahassānaṃ Sammāsambuddhānaṃ
Avijahita-udānagāthā ca, etā aparabhāge pana Dhammabhaṇḍāgārikassa
Bhagavatā desitattā dhammasaṅgāhakehi Udānapāḷiyaṃ saṅgahaṃ
anāropetvā Dhammapade saṅgītā. Yañca “aññāsi vata bho Koṇḍañño, aññāsi
vata bho Koṇḍañño”ti⁸ udānavacanaṃ dasasahassilokadhātuyā
devamanussānaṃ pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ Bhagavatā
bhāsitaṃ, tadapi Dhammacakkappavattanasuttantadesanāpariyosāne

1. Aheṭṭhayaṃ (Sī, Syā)

3. Khu 2. 237 piṭṭhe.

5. Khu 1. 111 piṭṭhe.

7. Am 1. 68 piṭṭhe.

2. Khu 1. 284; Khu 8. 229 piṭṭhesu.

4. Khu 2. 379 piṭṭhe.

6. Soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi (Syā)

8. Vi 3. 17; Sam 3. 371; Khu 9. 332 piṭṭhesu.

attanā adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu sabbapaṭhamam therena adhigatatthā attano parissamassa saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukam paṭhamabodhiyam sabbesam eva bhikkhūnam sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukam “ārādhayimsu vata maṃ bhikkhū ekam samayan”¹ti-ādivacanam¹ viya pītisomanassajanitam udāhāramattam, “yadā have pātubhavanti dhammā”²ti-ādivacanam² viya pavattiyā nivattiyā vā na pakāsananti na dhammasaṅgāhakehi Udānapāliyam saṅgītanti daṭṭhabbam.

Tam panetam **Udānam** Vinayapiṭakam Suttantapiṭakam Abhidhammapiṭakanti tisu piṭakesu Suttantapiṭakapariyāpannam, Dīghanikāyo Majjhimanikāyo Saṃyuttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu Khuddakanikāyapariyāpannam, Suttam Geyyam Veyyākaraṇam Gāthā Udānam Itivuttakam Jātakam Abbhutadhammam Vedallanti navasu sāsanaṅgesu Udānasaṅgaham³.

“Dvāsīti Buddhato gaṇhim, dve saḥassāni bhikkhuto.

Caturāsīti saḥassāni, ye me dhammā pavattino”⁴—

evam Dhammabhaṇḍāgārikaena paṭiññātesu caturāsītiyā dhammakkhandhasaḥsasesu katipayadhammakkhandhasaṅgaham. Bodhivaggo Mucalindavaggo Nandavaggo Meghiyavaggo Soṇavaggo⁵ Jaccandhavaggo Cūlavaggo Pāṭaligāmiyavaggoti vaggato aṭṭhavaggaṃ, suddato asītisuttasaṅgaham, gāthāto pañcanavuti-udānagāthasaṅgaham. Bhāṇavārato aḍḍhūnanavamattā⁶ bhāṇavārā. Anusandhito Bodhisutte pucchānusandhivasena ekānusandhi, Suppavāsāsutte⁷ pucchānusandhiyathānusandhivasena dve anusandhī, sesesu yathānusandhivasena ekeko anusandhi, ajjhāsayanusandhi panettha natthi. Evam sabbathāpi ekāsīti-anusandhisāṅgaham. Padato satādhikāni ekavīsa padasaḥassāni, gāthāpādato tevīsati catussatādhikāni aṭṭha saḥassāni, akkharato sattasaḥassādhikāni saṭṭhi saḥassāni tīṇi ca satāni dvāsīti ca akkharāni. Tene tam vuccati—

“Asīti eva suddantā, vaggā aṭṭha samāsato.

Gāthā ca pañcanavuti, Udānassa pakāsītā.

1. Ma 1. 175 piṭṭhe.

2. Vi 3. 2; Khu 1. 78 piṭṭhesu.

3. Udānaṅgam (Sī)

4. Khu 2. 347 piṭṭhe.

5. Mahāvaggo (Syā)

6. Aḍḍhanavamattā (Ka)

7. Suppabuddhasutte (Syā)

Aḍḍhūnanavamattā ca, bhāṇavārā pamāṇato.

Ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhiyo.

Ekavīsasahassāni, satañceva vicakkhaṇo.

Padāne tā nudānassa, gaṇitāni viniddise.

Gāthāpādato pana—

Aṭṭhasahassamattāni, cattāreva satāni ca.

Pādānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

Akkharānaṃ saḥassāni, saṭṭhi satta satāni ca.

Tiṇi dvāsīti ca tathā, Udānassa paveditā”ti.

Tassa aṭṭhasu vaggesu **Bodhivaggo** ādi, suttesu paṭhamam **Bodhisuttaṃ**, tassāpi **evaṃ me sutanti**-ādikam āyasmataṃ Ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanidānamādi. Sā panāyam paṭhamamahāsaṅgīti Vinayapiṭake¹ tantimārūḷhā eva. Yo panettha nidānakosallattham vattabbo kathāmaggo sopi Sumaṅgalavilāsiniyam Dīghanikāyaṭṭhakathāyam² vutto evāti tattha vuttanayeneva veditabbo.

1. Vi 4. 480 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 3 piṭṭhādīsu.

1. Bodhivagga

1. Paṭhamabodhisuttavaṇṇanā

1. Yaṃ panettha “**evaṃ me sutan**”ti-ādikaṃ nidānaṃ, tattha **evanti** nipātapadaṃ. **Meti**-ādīni nāmapadāni. **Uruvelāyaṃ viharatī**ti ettha **vīti** upasaggapadaṃ, **haratī**ti ākhyātapadanti imināva nayena sabbattha padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **evaṃ**saddo tāva upamūpadesasampahaṃsanagaraḥṇavacanasampañiggahākāranidassanāvadhāraṇapucchā-idamatthaparimāṇādi anekatthappabhedo. Tathā hesa “evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahun”ti evamādisu¹ upamāyaṃ āgato. “Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabban”ti-ādīsu² upadese. “Evametaṃ Bhagavā, evametaṃ Sugatā”ti-ādīsu³ sampahaṃsane. “Evamevaṃ paṇāyaṃ vasalī yasmiṃ vā tasmīṃ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṃ bhāsati”ti-ādīsu⁴ garahaṇe. “Evaṃ bhanteti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosun”ti-ādīsu⁵ vacanasampañiggahaṇe. “Evaṃ byā kho ahaṃ bhante Bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi”ti-ādīsu⁶ ākāre. “Ehi tvaṃ māṇavaka yena samaṇo Ānando tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṃ Ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha ‘Subho māṇavo Todeyyaputto bhavantaṃ Ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati’ti, evaṇca vadehi ‘sādhū kira bhavaṃ Ānando yena Subhassa māṇavassa Todeyyaputtassa nivesanaṃ, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’ti”ti-ādīsu⁷ nidassane. “Taṃ kiṃ maññatha Kālāmā ime dhammā kusalā vā akusalā vāti. Akusalā bhante. Sāvajjā vā anavajjā vāti. Sāvajjā bhante. Viññūgarahitā vā viññūppasatthā vāti. Viññūgarahitā bhante. Samattā samādinna ahitāyadukkhāya saṃvattanti, no vā, kathaṃ vo ettha hotīti. Samattā bhante samādinna ahitāya dukkhāya saṃvattanti, evaṃ no ettha hotī”ti-ādīsu⁸ avadhāraṇe. “Evamete sunhātā suvilittā kappitakesamassū

1. Khu 1. 21 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 162 piṭṭhe.

7. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Aṃ 1. 439 piṭṭhe.

5. Dī 2. 2; Ma 1. 1 piṭṭhesu.

3. Aṃ 1. 193 piṭṭhe.

6. Ma 1. 325 piṭṭhe.

8. Aṃ 1. 190 piṭṭhe.

āmuttamālābharaṇā”ti-ādīsu¹ pucchāyaṃ. “Evaṃgatāni puthusippāyatanāni², evaṃvidho evamākāro”ti-ādīsu³ idaṃsaddassa atthe. Gatasaddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākārasaddā. Tathā hi vidhayuttagatasadde lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ lahuparivattaṃ evamāyupariyanto”ti-ādīsu⁴ parimāṇe.

Nanu ca “evaṃ vitakkitam no tumhehi, evamāyupariyanto”ti⁵ cettha evaṃsaddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃsaddoti. Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hettha evaṃsaddo ākāratthoti adhippeto. “Evaṃ byā kho”ti-ādīsu pana ākāravisesavacano. Ākāravisesavācino cete evaṃsaddā pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vācakattā. Evañca katvā “evaṃ jātena maccenā”ti-ādīni upamāna-udāharaṇāni yujjanti. Tattha hi—

“Yathāpi puppharāsimhā, kayirā mālāguṇe bahū.

Evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalam bahun”ti—

ettha puppharāsiṭṭhānīyato manussuppatti
sappurisūpanissayasaddhammassavanayonisomanasikārabhogasampatti-
ādito dānādipuññakiriyāhetusamudāyato
sobhāsugandhatādiguṇavisesayogato mālāguṇasadisiyo⁶ bahukā puññakiriyā
maritabbasabbhāvātāya maccena kattabbāti abhedatāya puppharāsi mālāguṇā
ca upamā, tesam upamānākāro yathāsaddena aniyamato vutto. Puna
evaṃsaddena niyamanavasena vutto, so pana upamākāro niyamiyamāno
atthato upamā eva hotīti, vuttaṃ “upamāyaṃ āgato”ti.

Tathā “evaṃ iminā ākārena abhikkamitabban”ti-ādīnā upadisiyamānāya
samaṇasāruppāya ākappasampattiya yo tattha upadesākāro, so atthato
upadesoyevāti vuttaṃ “evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te
paṭikkamitabbanti-ādīsu upadese”ti.

“Evametaṃ Bhagavā, evametaṃ Sugatā”ti ettha Bhagavatā
yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ yaṃ tattha
vijjamānaguṇānaṃ

1. Dī 1. 98 piṭṭhe.

2. Dī 1. 56 piṭṭhe.

3. Dī 1. 12; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

4. Am 1. 9 piṭṭhe.

5. Dī 1. 13; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

6. Mālāguṇasadisatāyogato (Sī)

pakārehi haṃsanam udaggaṭākaraṇam sampahaṃsanam, so tattha pahamsanākāroti vuttanayena yojetabbam.

“Evamevaṃ paṇāyan”ti ettha garaṇākāroti vuttanayena yojetabbam. So ca garaṇākāro “vasalī”ti-ādikhumsanasaddasannidhānato¹ idha evaṃsaddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānam puppharāsi-ādisaddānam sannidhānato vuttāti veditabbam.

“Evaṃ no”ti etthāpi tesam yathāvuttadhammānam ahitadukkhāvahabhāvena sanniṭṭhānajananaṭṭham² anumattiggahaṇavasena “no vā katham vo ettha hoti”ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hoti”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānam evaṃsaddena āvikatam. So pana tesam dhammānam ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti vuttam “evaṃ no ettha hotīti-ādīsu avadhāraṇe”ti.

“Evañca vadehī”ti yathāham vadāmi, evaṃ samaṇam Ānandam vadehīti vadanākāro idāni vattabbo evaṃsaddena nidassīyatīti “nidassanattho”ti vuttam.

Evaṃākāravisesavācīnampi etesam evaṃsaddānam upamādivisesatthavuttiṭṭhāya upamādi-atthattā vuttā, “evaṃ bhante”ti pana dhammassa sādhuṇam savanamanasikāre niyojitehi bhikkhūhi tattha patiṭṭhitabhāvassa paṭijānanaṇavasena vuttattā tattha evaṃsaddo vacanasamapaṭiggahattho, tena evaṃ bhanteti sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttam hoti. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākāratthena **evaṃsaddena** etamattham dīpeti—
nānānayanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānam atthabyañjanasampannam
vividhapāṭihāriyam dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīram sabbasattānam
sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantam tassa Bhagavato vacanam
sabbappakārena ko samattho viññātum, sabbathāmena pana sotukāmataṃ
janetvāpi evaṃ me sutam, mayāpi ekenākārena sutanti.

1. Vasalīti-ādīsu vasalasaddasannidhānato (Sī, Ka)

2. Sanniṭṭhānajananaṭṭham (Syā)

Ettha ca ekattanānatta-abyāpāra-evaṃdhammatāsaṅkhātā
 nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīṭitadisālocana-aṅkusasaṅkhātā ca
 assādādivisayādibhedena¹ nānāvidhā nayā **nānānayā**. Nayā vā Pāḷigatiyo, tā
 capaṇṇatti-anupaṇṇattādivasena
 saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena² kusalādivasena
 khandhādivasena saṅghādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena
 kusalamūlādivasena tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti **nānānayā**, tehi
 nipuṇaṃ saṇhaṃ sukhumanti nānānayanipuṇaṃ.

Āsayova ajjhāsayo, so ca sassatādibhedena apparajakkhatādibhedena ca
 anekavidho. Attajjhāsayaḍiko eva vā aneko ajjhāsayo anekajjhāsayo, so
 samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**.

Sīlādi-atthasampattiyā tabbibhāvanabyañjanasampattiyā
 saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaṇṇatthivasena chahi
 atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi
 byañjanapadehi ca samannāgatattā **atthabyañjanasampannaṃ**.

Iddhi-ādesanānusāsanībhedenā tesu ca ekekassa visayādibhedena
 vividhaṃ, bahuvidhaṃ vā pāṭihāriyaṃ etassāti **vividhapāṭihāriyaṃ**. Tattha
 paṭipa-akkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriyanti atthe sati
 Bhagavato na paṭipakkhā rāgādayo santi ye haritabbā, puthujjanānampi
 vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ
 pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha pāṭihāriyantivattum.
 Sace pana mahākāruṇikassa Bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā,
 tesāṃ haraṇato pāṭihāriyanti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā
 Bhagavato ceva sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesāṃ haraṇato
 pāṭihāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca
 iddhi-ādesanānusāsanīhi haritā apanītā honti. Paṭīti vā ayaṃ saddo pacchāti
 etassa atthaṃ bodheti “tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”ti-
 ādisu³ viya. Tasmā

1. Visayādibhedena (Sī, Syā)

2. ...vomissatādivasena (Syā)

3. Khu 8. 1 piṭṭhe Cūḷaniddese.

samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyam. Attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam paṭihāriyam. Iddhi-ādesanānusāsaniyo vigatūpakkilesena katakiccena sattahitattham puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam¹ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva pāṭihāriyam, paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsanaṣamudāye bhavaṇam ekekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātam, nimittabhūto² tato vā āgatanti pāṭihāriyanti attho veditabbo.

Yasmā pana tanti-atthadesanā³ tabbohārābhisamayasaṅkhātā hetuhetuphalatadubhayapaññattipaṭivedhasaṅkhātā vā dhammatthadesanāpaṭivedhā gambhīrā, sasādīhi viya mahāsamuddo anupacitakusalasambhārehi alabbhaneyyappaṭiṭṭhā duppariyogāhā ca, tasmā tehi catūhi gambhīrabhāvehi yuttanti Bhagavato vacanam **dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīram.**

Eko eva Bhagavato dhammadesanāghoso ekasmiṃ khaṇe pavattamāno nānābhāsānam sattānam attano attano bhāsāvasena apubbam acarimaṃ gahaṇūpago hoti. Acinteyyo hi Buddhānam Buddhānubhāvoti sabbasattānam sakasakabhāsānurūpato sotapatham āgacchatīti veditabbam.

Nidassanatthena “nāham sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan”ti attānam parimocento “evaṃ me sutam, mayāpi evam sutan”ti idāni vattabbam sakalam sutam nidasseti.

Avadhāraṇatthena “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānam bhikkhūnam bahussutānam yadidaṃ Ānando, gatimantānam, satimantānam, dhitimantānam, upaṭṭhākānam yadidaṃ Ānando”ti⁴ evam Bhagavatā, “āyasmā Ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo”ti⁵ evam Dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento

1. Parasantāne (Syā, Ka)

2. Tasmim vā nimittabhūtam (Syā, Ka)

3. Tantitanti-atthantidesanā (Ka)

4. Am 1. 25 piṭṭhe.

5. Am 2. 177 piṭṭhe.

sattānaṃ sotukāmataṃ janeti “evaṃ me sutaṃ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnāmanādhikaṃ, evameva, na aññathā daṭṭhabban”ti.

Aññathāti Bhagavato sammukhā sutākārato aññathā, na pana Bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi Bhagavato desanā, sā neva sabbākārena sakkā viññātunti vuttovāyamatto. Sutākārāvirujjhanameva hi dhāraṇabalaṃ.

Mesaddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa “gāthābhigītaṃ me abhojaneyyan”ti-ādīsu¹ mayāti attho. “Sādhu me bhante Bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū”ti-ādīsu² mayhanti attho. “Dhammadāyādā me bhikkhave bhavathā”ti-ādīsu³ mamāti attho. Idha pana “mayā sutaṃ, mama sutan”ti ca atthadvaye yujjati.

Ettha ca yo paro na hoti, so attāti evaṃ vattabbe niyakajjhattasaṅkhāte sasantāne vattanato tividhopi **mesaddo** kiñcāpi ekasmiṃyeva atthe dissati, karaṇasampadānādivisesasaṅkhāto pana viññāyatevāyaṃ atthabhedoti “mesaddo tīsu atthesu dissati”ti vuttoti daṭṭhabbaṃ.

Sutanti ayaṃ **sutasaddo** sa-upasaggo anupasaggo ca gamanavissutakilinnūpacitānuyoga sotaviññeyya sotadvārā nusāra viññātādi-anekatthappabhedo. Kiñcāpi hi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ sutasaddo eva taṃ tamatthaṃ⁴ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇaṃ na virujjhati.

Tattha “senāya pasuto”ti-ādīsu gacchantoti attho. “Sutadhammassa passato”ti-ādīsu⁵ vissutadhammassāti attho. “Avassutā avassutassā”ti-ādīsu⁶ kilesena kilinnā kilinnassāti attho. “Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakan”ti-ādīsu⁷ upacitanti attho. “Ye jhānappasutā dhīrā”ti-ādīsu⁸ jhānānuyuttāti attho. “Diṭṭhaṃ sutaṃ mutan”ti-ādīsu⁹ sotaviññeyyanti attho. “Sutadharo

1. Saṃ 1. 169; Khu 1. 292 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 285; Saṃ 3. 143; Aṃ 1. 571 piṭṭhesu.

4. Sutasaddo evamatthaṃ (Sī), sutasaddo etamatthaṃ (Syā)

6. Vi 2. 276 piṭṭhe.

8. Khu 1. 40 piṭṭhe Dhammapade.

3. Ma 1. 15 piṭṭhe.

5. Khu 1. 88 piṭṭhe.

7. Khu 1. 9 piṭṭhe.

9. Ma 1. 189 piṭṭhe.

sutasannicayo”ti-ādīsu¹ sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa “sotadvārānusārena upadhāritan”ti vā “upadhāraṇan”ti vā attho. Mesaddassa hi mayāti atthe sati “evaṃ mayā sutam so tadvārānusārena upadhāritan”ti yujjati. Mamāti atthe sati “evaṃ mama sutam sotadvārānusārena upadhāraṇan”ti yujjati.

Evametesu tīsu padesu yasmā sutasaddasannidhāne payuttana **evaṃ**saddena savanakiriyaṇajotakena bhavitabbaṃ. Tasmā **evanti** sotaviññāṇasampaṭicchanaṇdisotadvārikaviññāṇānantaram uppannamanodvārikaviññāṇakiccanidassanaṃ. **Meti** vuttaviññāṇasamaṅgīpuggalanidassanaṃ. Sabbāni hi vākyāni evakāratthasahitāniyeva avadhāraṇaphalattā tesam. **Sutanti** assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṃ. Yathā hi sutam sutamevāti vattabbaṃ arahati, tathā taṃ sammā sutam anūnaggahaṇaṃ anadhikaggahaṇaṃ aviparītaggahaṇaṇca hotīti. Atha vā saddantarattāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti etasmiṃ pakkhe yasmā sutanti etassa asutam na hotīti ayamatto vutto, tasmā sutanti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—evaṃ me sutam, na mayā idaṃ diṭṭhaṃ, na sayambhūṇāṇena sacchikataṃ, na aññathā vā upaladdhaṃ. Api ca sutamva, taṇca kho sammadevāti. Avadhāraṇatthe vā evaṃsadde ayamattahoyanā, tadapikkhassa sutasaddassa niyamatto sambhavatīti tadapekkhassa sutasaddassa assavanabhāvappaṭikkhepo anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṇca veditabbā. Iti savanahetusavanavisesavasenaṇpi sutasaddassa atthahoyanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Tathā **evanti** tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānatthabyañjanaggahaṇato nānappaṇārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsaṇaṃ ākārattho evaṃsaddoti karitvā. **Meti** attappaṇāsaṇaṃ. **Sutanti** dhammappakāsaṇaṃ yathāvuttāya viññāṇavīthiyā pariyattidhammārammaṇattā. Ayaṃ hettha saṅkhepo—nānappaṇārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā karaṇabhūtāya mayā na aññaṃ kataṃ, idaṃ pana kataṃ, ayaṃ dhammo sutoti.

1. Ma 1. 277 piṭṭhe.

Tathā **evanti** nidassitabbappakāsanam nidassanatto evaṃsaddoti katvā nidassetabbassa niddisitabbabhāvato. Tasmā evaṃsaddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti veditabbaṃ. **Meti** puggalappakāsanam. **Sutanti** puggalakiccappakāsanam. Sutasaddena hi labbhamānā savanakiriyā savanaviññāṇappabandhappaṭibaddhā¹, tattha ca puggalavohāro, na ca puggalavohārahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhati². Tassāyaṃ saṅkhepattho—yaṃ suttaṃ niddisissāmi, taṃ mayā evaṃ sutanti.

Tathā **evanti** yassa cittasantānassa nānārammaṇappavattiyā nānatthabyāñjanaggahaṇam hoti, tassa nānākāraniddeso ākārattho eva evaṃsaddoti katvā. **Evanti** hi ayamākārapaññatti dhammānam taṃ taṃ pavatti-ākāram upādāya paññāpetabbasabhāvattā. **Meti** kattuniddeso. **Sutanti** visayaniddeso, sotabbo hi dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānam hoti. Ettāvatā nānappakārena pavattena cittasantānena taṃsamaṅgino kattu visaye gahaṇasanniṭṭhānam dassitaṃ hoti.

Atha vā **evanti** puggalakiccaniddeso, sutānam hi dhammānam gahitākārassa³ nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvena evaṃsaddena tadākārādihāraṇassa⁴ puggalavohārupādānadhammabyāpārabhāvato puggalakiccaṃnāma niddiṭṭham hotīti. **Sutanti** viññāṇakiccaniddeso, puggalavādinopi hi savanakiriyā viññāṇanirapekkhā na hotīti. **Meti** ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. **Meti** hi saddappavatti ekanteneva sattavisesavisayā viññāṇakiccaṇca tattheva samodahitabbanti. Ayam panettha saṅkhepo—mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena sutanti.

Tathā **evanti** ca **meti** ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Sabbassa hi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnaṇca vijjamānādīsu chasu paññattīsu avarodho, tasmā yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho anussavādīhi gahetabbo viya

1. Savanaviññāṇapaṭiladdhā (Syā)

3. Ṭhitākārassa (Sī), hitākārassa (Ka)

2. Labbhatīti (Sī)

4. Tadākārādihāraṇāya (Sī, Ka)

anuttamatthopi¹ na hoti, so rūpasaddādiko² ruppanānubhavanādiko caparamatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjati. Yo pana evanti ca meti ca vuccamāno ākāratto, so aparamatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena anupalabbhamāno avijjamānapaññatti nāma. Tasmā kiñhettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ evanti vā meti vā niddesaṃ labhetha. **Sutanti** vijjamānapaññatti, yaṃ hi taṃ ettha sotena upaladdhaṃ, taṃ paramatthato vijjamānanti.

Tathā **evanti** sotapathamāgate dhamme upādāya tesāṃ upadhāritākārādīnaṃ paccāmasanavasena. **Meti** sasantatipariyāpanne khandhe karaṇādivisesavisitṭhe upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Sutanti** diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro ditiyaṃ tatiyanti-ādiko viya paṭhamādīni, diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā sutanti viññeyyattā diṭṭhādīni upanidhāya vattabbo hoti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti.

Ettha ca **evantivacanena** asammohaṃ dīpeti. Paṭividdhā hi attanā sutassa pakāravisesā evanti idha āyasmatā Ānandena paccāmaṭṭhā, tenassa asammoho dīpito hoti. Na hi sammūlho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti, paccayākāravasena nānappakārā duppaṭividdhā ca suttantāti dīpitanti³. **Sutantivacanena** sutassa asammosaṃ dīpeti, sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā. Yassa hi sutaṃ sammuṭṭhaṃ hoti, na so kālantare mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammohena paññāsiddhi, sammohābhāvena paññāya eva vā savana kālasambhūtāya taduttarikālapaññāsiddhi, tathā asammosena satisiddhi. Tattha paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthatā. Byañjanānaṃ hi paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutaṃ dhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtā hoti paññāya pubbaṅgamāti katvā. Satipubbaṅgamāya paññāya atthappaṭivedhasamatthatā. Atthassa hi paṭivijjhitabbo ākāro gambhīti paññāya byāpāro adhiko, sati tattha guṇibhūtāyevāti satiyā

1. Anumānatthopi (Sī) 2. Rūpavedanādiko (Ka) 3. Suttatthā niddisiyanti (Ka)

pubbaṅgamāyāti katvā. Tadubhayasamatthatāyogena
atthabyañjanasampannessa dhammakosassa anupālanasamatthatāya
Dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo—**evanti**vacanena yonisomanasikāraṃ dīpeti, tena ca
vuccamānānaṃ ākāraṇidassanāvadhāraṇatthānaṃ upari vakkhamānānaṃ
nānappakārappaṭivedhajotakānaṃ aviparītasiddhi dhammavisayattā. Na hi
ayoniso manasikaroto nānappakārappaṭivedho sambhavati. **Sutanti**vacanena
avikkhepaṃ dīpeti, “Paṭhamabodhisuttaṃ kattha bhāsitaṃ”ti-
ādīpucchāvasena pakaraṇapattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ
samādhānamantarena na sambhavati vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā
hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyaṃ vuccamānopi “na mayā sutam,
puna bhaṇathā”ti bhaṇati. Yonisomanasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ
pubbe ca katapuññataṃ sādheti sammā appaṇihitattassa pubbe
akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammassavanaṃ
sappurisūpanissayaṇa sādheti assutavato sappurisūpanissayavirahitassa ca
tadabhāvato. Na hi vikkhitto sotuṃ sakkoti, na ca sappurise
anupanissayamānassa¹ savanaṃ atthīti.

Aparo nayo—“yassa cittasantānassa nānappakārapavattiyaṃ
nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraṇiddeso”ti vuttaṃ. Yasmā ca
so Bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena
sakalasāsanasampatti-ogāhanena niravasesaṃ parahitapāripūrīkaraṇabhūto
evaṃ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā
hoti. Tasmā **evanti** iminā bhaddakena ākārena
pacchimacakkadvayasampattimattano dīpeti, **sutanti** savanayogena
purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpe dese vasato
sappurisūpanissayavirahitassa ca savanaṃ atthi. Iccassa
pacchimacakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti. Sammā paṇihitacitto
pubbe ca katapuñño visuddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ
dūrībhāvato. Tathā hi vuttaṃ “sammā paṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato
kare”ti² “katapuññosi tvaṃ Ānanda padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi
anāsavo”ti³ ca. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi.
Patirūpadesavāsena hi sappurisūpanissayena ca sādhuṇaṃ

1. Sappurisaṃ anupanissāya (Sī)

2. Khu 1. 19 piṭṭhe.

3. Dī 2. 119 piṭṭhe.

diṭṭhānugati-āpajjanena parisuddhappayogo hoti. Tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, pubbeyeve taṇhādiṭṭhisamkilesānaṃ visodhitattā payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Suparisuddhakāyavacīpayogo hi vipaṭṭisārābhāvato avikkhattacitto pariyattiyāṃ visārado hoti. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṃ aruṇuggamaṇaṃ viya sūriyassa udayato yonisomanasikāro viya ca kusalakamassa arahati Bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavitunti tṭhāne nidānaṃ tṭhapento **evaṃ me sutanti**-ādimāha.

Aparo nayo—**evanti** iminā pubbe vuttanayeneva nānappakārapaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Sutanti** iminā evaṃsaddasannidhānato vakkhamānāpekkhāya vā sotabbabhedappaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Evanti** ca idaṃ vuttanayeneva yonisomanasikārādīpakavacanāṃ bhāsamāno “ete dhammā mayā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā”ti dīpeti. Pariyattidhammo hi “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhī, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”ti-ādinā nayena manasā anupekkhito anussavākāraparivitakkasahitāya¹ dhammanijjhānakkhantibhūtāya nīatapariññāsāṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ ettakaṃ rūpaṃ”ti-ādinā nayena suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdho attano ca paresaṅca hitasukhāvaho hotīti. **Sutanti** idaṃ savanayogadīpakavacanāṃ bhāsamāno “bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricīṭa”ti dīpeti. Sotāvadhānapaṭibaddhā² hi pariyattidhammassa savanadhāraṇaparicayā. Tadubhayenapi dhammassa svākkhātābhāvena atthabyañjanapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanaparipuṇṇaṃ hi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ dhammo sotabbo.

“**Evaṃ me sutan**”ti iminā pana sakalena vacanena āyasmā Ānando Tathāgatappaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā

1. Anussavākāraparivitakkasamsiddhāya (Sī), anussavākāraparivitakkapavaḍḍhitāya (Syā)

2. Sotāvadhānapaṭividdhā (Sī, Ka)

cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ paṭiṭṭhāpeti. “Kevalaṃ sutamevetam mayā, tasseva pana Bhagavato vacanan”ti dīpento attānaṃ parimoceti, Satthāraṃ apadisati, Jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ paṭiṭṭhāpeti.

Apica “evaṃ me sutan”ti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimassavanaṃ¹ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa Bhagavato Catuvesārajavisāradassa Dasabaladharassa Āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino Sihanādanādino Sabbasattuttamassa Dhammissarassa Dhammarājassa Dhammādhīpatino Dhammadīpassa Dhammasaraṇassa Saddhammavaracakkavattino Sammāsambuddhassa, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā”ti sabbadevamanussānaṃ imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādeti. Tenetaṃ vuccati—

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane.
Evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ Gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. Ayaṃ hi **ekasaddo** aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyādīsu dissati. Tathā hi ayaṃ “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”ti-ādīsu² aññe dissati. “Cetaso ekodibhāvan”ti-ādīsu³ seṭṭhe. “Eko vūpakaṭṭho”ti-ādīsu⁴ asahāye. “Ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu⁵ saṅkhyāyaṃ, idhāpi saṅkhyāyameva daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “ekanti gaṇanaparicchedaniddeso”ti.

Samayanti paricchinnaniddeso. **Ekaṃ samayanti** aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samayasaddo**—

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu.
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Tathā hissa “appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā”ti evamādīsu⁶ samavāyo attho, yuttakālañca paccayasāmaggiñca labhitvāti hi adhippāyo, tasmā paccayasamavāyoti

1. Purimavacanaṃ (Syā)

3. Vi 1. 5; Dī 1. 70 piṭṭhādīsu.

5. Am 3. 61 piṭṭhe.

2. Ma 3. 22; Khu 1. 162 piṭṭhesu.

4. Vi 4. 489; Dī 1. 166 piṭṭhādīsu.

6. Dī 1. 180 piṭṭhe.

veditabbo. “Ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu¹ khaṇo, okāso ti attho. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayappaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo, yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko yevāti hi attho. “Uṇhasamayo pariāhasamayo”ti-ādīsu² kālo. “Mahāsamayo pavanasmin”ti-ādīsu³ samūho. Mahāsamayoti hi bhikkhūnaṃ devatānañca mahāsannipātoti attho. “Samayopi kho te Bhaddāli appaṭividdho ahoṣi, Bhagavā kho Sāvatthiyaṃ viharati, Bhagavāpi maṃ jānissati ‘Bhaddāli nāma bhikkhu Satthusāsane sikkhāya na paripūrakārī’ti, ayampi kho te Bhaddāli samayo appaṭividdho ahoṣī”ti-ādīsu⁴ hetu. Sikkhāpadassa kāraṇaṃ hi idha samayoti adhippetam. “Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake Mallikāya ārāme paṭivasatī”ti-ādīsu⁵ diṭṭhi. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano diṭṭhisāṅkhātāṃ samayaṃ pavadantīti so paribbājakārāmo “samayappavādako”ti vuccati.

“Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko.

Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī”ti—

ādīsu⁶ paṭilābho. Atthābhisamayāti hi atthassa adhigamāti attho. “Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā”ti-ādīsu⁷ pahānaṃ. Adhikaraṇaṃ samayaṃ vūpasamaṇaṃ apagamoti abhisamayo pahānaṃ. “Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho”ti-ādīsu⁸ paṭivedho. Paṭivedhoti hi abhisametabbato abhisamayo, abhisamayova attho abhisamayaṭṭhoti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva tathā ekantena vuttāni. Tattha pīḷanaṃ dukkhasaccassa⁹ taṃsamaṅgino himsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. Santāpo dukkhadukkhatādivasena santappaṇaṃ paridhanaṃ¹⁰.

1. Am 3. 61 piṭṭhe.

3. Dī 2. 201 piṭṭhe.

5. Ma 2. 214 piṭṭhe.

7. Ma 1. 15 piṭṭhe.

9. Dukkhasaccasaṅkhātassa (Sī, Ka)

2. Vi 2. 155 piṭṭhe.

4. Ma 2. 102 piṭṭhe.

6. Saṃ 1. 90 piṭṭhe.

8. Khu 9. 293 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

10. Paridhanaṃ vā (Sī), paritāpanaṃ vā (Ka)

Ettha ca sahakārikāraṇasanniḍḍhaṃ sameti samavetīti samavāyo samayo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṃ tadādhāra puggalehīti khaṇo samayo. Sameti ettha etena vā saṃgacchati satto sabhāvadhammo vā uppādādihi sahaḍḍatādihi vāti kālo samayo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhenānurūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti samūho samayo yathā samudāyoti. Avayavasahāvatṭhānameva hi samūho. Avasesapaccayānaṃ samāgame sati eti phalametasmā uppajjati pavattatīti samayo hetu yathā samudāyoti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḥhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti samayo diṭṭhi. Diṭṭhisāṃyojanena hi sattā ativiya bajjhaṇṭīti. Samiti saṅgati samodhānanti samayo paṭilābho. Samayaṇaṃ upasamayaṇaṃ apagamoti samayo pahānaṃ. Samucchedappahānabhāvato pana adhiko samayoti abhisamayo yathā abhidhammoti. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparītasabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjaṇṭīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvābodho. Evaṃ tasmim tasmim atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayāsaddassa gahaṇe kāraṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Idha paṇassa kālo attho samavāyādīnaṃ asambhavato. Desadesakaparisā viya hi desanāya nidānabhāve kālo eva¹ icchitabboti. Yasmā paṇettha samayoti kālo adhippeto, tasmā saṃvacchara-utumāśaddhamāsarattidivasapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamayāmamajjhimayāmapacchimayāmamuhuttādīsu kālabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Kasmā paṇettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvā niddiṭṭhoti ce? Kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yasmim yasmim saṃvacchare

1. Kālotveva (Sī, Ka)

utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṃ, sabbampi taṃ
therassa suviditaṃ suvavatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana “evaṃ me suttaṃ
asukasaṃvacchare asuka-utumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge
asukadivasaṃbhāge vā”ti evaṃ vutte na sakkā sukhena dhāretuṃ vā
uddisituṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva
padena tamatthaṃ¹ samodhānetvā “ekaṃ samayaṃ”ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo
abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo
abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo
parinibbānasamayoti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā
anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātāṃ
ekaṃ samayanti dīpeti. Yo vāyaṃ nāṇakaruṇākiccasamayesu
karuṇākiccasamayo, attahitaparahitappaṭipattisamayesu
parahitappaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu
dhammakathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesu
samayesu aññatarasamayaṃ² sandhāya “ekaṃ samayaṃ”ti āha.

Kasmā panettha yathā abhidhamme “yasmim samaye kāmāvacaraṃ
kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti³ ca ito aññesu Suttapadesu “yasmim
samaye bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi
dhammehi”ti⁴ ca bhumavacanena niddeso kato, vinaye ca “tena samayena
Buddho Bhagavā”ti⁵ karaṇavacanena niddeso kato, tathā akatvā “ekaṃ
samayaṃ”ti accantasāmyogatthe upayogavacanena niddeso kato”ti. Tattha
tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu ca
suttantesu ādhāraṇīyasasaṅkhāto adhikaraṇattho kiriyāya
kiriyaṇtaralakkhaṇasaṅkhāto bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavatīti.
Adhikaraṇaṃ hi kālattho samūhattho ca samayo tattha vuttānaṃ
phassādidhammānaṃ, tathā kālo sabhāvadhammappavattimattatāya
paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena⁶ paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ

1. Sabbamettha (Sī), taṃ tamatthaṃ (Ka)

3. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

5. Vi 1. 1 piṭṭhe.

2. Aññataraṃ samayaṃ (Syā, Ka)

4. Aṃ 1. 535 piṭṭhe.

6. Tabbhāvena (Sī), tadabhāvena (Ka)

tato pubbe parato ca abhāvato yathā “pubbaṇhe jāto sāyanhe jāto”ti-ādīsu. Samūhotipi avayavavinimutto paramatthato avijjamānopi kappanāmattasiddhena rūpena avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati yathā “rukkhe sākā, yavo yavarāsīmhi samuṭṭhito”ti-ādīsu. Yasmim kāle dhammapuñje ca kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmim yeva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayaṃ hi tattha attho. Tathā khaṇasamavāyahetu saṅkhātassa samayassa bhāvena tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ bhāvo lakkhīyati. Yathā hi “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti ettha gāvīnaṃ dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi yasmim samayeti vutte ca padatthassa¹ sattāvirahābhāvato² satīti ayamattho viññāyamāno eva hotīti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. Tathā yasmim samaye yasmim navame khaṇe yasmim yonisomanasikārādihetumhi paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmim samaye khaṇe hetumhi paccayasamavāye ca phassādayopi hontīti. Tasmā tadatthajotanatthaṃ bhumavacanena niddeso kato.

Vinaye ca “annena vasati, ajjhenena vasati”ti-ādīsu viya hetu-attho “pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”ti-ādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Yo hi sikkhāpadapaññattisamayo Dhammasenāpati-ādīhipi dubbiññeyyo, tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtena ca vītikkamaṃ sutvā bhikkhusaṃghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuṃ otiṇṇasamayasaṅkhātāṃ kālāṃ anatikkamitvā sikkhāpadāni paññāpento tatiyapārājikādīnaṃ viya sikkhāpadapaññattiyā hetuṃ apekkhamāno tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ vinaye karaṇavacanena niddeso kato.

Idha pana aññasim ca evaṃjālike accantasamyogatto sambhavati. Yasmim hi samaye saha samuṭṭhānahetunā idaṃ udānaṃ uppannaṃ, accantameva taṃ samayaṃ ariyavihārapubbaṅgamāya dhammapaccavekkhāyā Bhagavā vihāsi, tasmā

1. Paramatthassa (Sī, Syā)

2. Sattāvirahābhāve (Sī, Syā, Ka)

“Māsaṃ ajjhetī”ti-ādīsu viya upayogattahjotanattham idha upayogavacanena niddeso kato. Tenetaṃ vuccati—

“Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca.
Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti—“yasmim samaye”ti vā “tena samayenā”ti vā “ekaṃ samayan”ti vā abhilāpamattabhedo esa niddeso, sabbattha bhumameva atthoti. Tasmā “ekaṃ samayan”ti vuttepi ekasmim samayeti attho veditabbo.

Bhagavāti garu¹. Garuñhi loke “Bhagavā”ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisiṭṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā Bhagavāti veditabbo. Porāṇehipi vuttam—

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭham, Bhagavāti vacanamuttamaṃ.
Garu gāravayutto so, Bhagavā tena vuccatī”ti.

Tattha seṭṭhavācavacanam seṭṭhanti vuttam seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Atha vā vuccatīti vacanam, attho. **Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti** Bhagavāti iminā vacanena vacanīyo yo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti** etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuguṇayogato visesagarukaraṇārahātāya² vā gāravayutto. Evaṃ guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanam Bhagavāti idam vacananti veditabbaṃ. Apica—

“Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti Bhāgyavā.
Bahūhi nāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so Bhagavāti vuccatī”ti—

niddese³ āgatanayena—

“Bhāgyavā Bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu Bhagavā tato”ti—

1. Garuvacanam (Sī, Syā, Ka)

2. Visesarukaraṇāditāya (Sī, Syā)

3. khu 7. 162 piṭṭhe Mahāniddese.

imāya gāthāya ca vasena Bhagavāti padassa attho veditabbo, so panāyaṃ attho sabbākārena Visuddhimagge¹ vutto, tasmā tattha vuttanayeneva vivaritaḥ.

Apica bhāge vani, bhage vā vamīti Bhagavā. Tathāgato hi dānasīlādipāramidhamme jhānavimokkhādi-uttarimanussadhamme vani bhaji sevi bahulamakāsi, tasmā Bhagavā. Atha vā teyeva “veneyyasattasantānesu kathaṃ nu kho uppajjeyyūn”ti vani abhipatthayīti Bhagavā. Atha vā bhagasaṅkhātāṃ issariyaṃ yasaṅca vami uggiri khelapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayīti Bhagavā. Tathā hi Tathāgato hatthagataṃ cakkavattisirim devalokādhīpaccasadiṣaṃ cātuddīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayaṅca sattaratanasamujjalaṃ yasaṃ tiṇāyapi amaññaṃ nāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siri-ādike bhage vamīti Bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, Sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādi-bhājanalokavisesasannissayasobhā kappatṭhitibhāvato, tepi bhage vami, tannivāsisattāvāsasamatikkamanato² tappatṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti, evampi bhage vamīti Bhagavāti evamādinā nayena Bhagavāti padassa attho veditabbo.

Ettāvatā cettha **evaṃ me sutanti** vacanena yathāsutaṃ dhammaṃ savanavasena bhāsanto Bhagavato dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karoti, tena “na yidaṃ atikkantasatthukaṃ pāvacaṇaṃ, ayaṃ vo Satthā”ti Satthu adassanena ukkaṇṭhitaṃ jaṇaṃ samassāseti. Vuttaṃ hetāṃ Bhagavatā “yo kho Ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā”ti³. **Ekaṃ samayaṃ Bhagavāti** vacanena tasmiṃ samaye Bhagavato avijjamānabhāvaṃ dassento rūpakāyapariniḥṣāṇaṃ sādheti, tena “evaṃvidhassa nāma dhammassa desetā Dasabaladharo vajjiraṅghātasamānakāyo sopi Bhagavā pariniḥṣuto, kenaññaṃ jīvite āsā janetabbā”ti jīvitamadamattaṃ jaṇaṃ saṃvejeti, saddhamme cassa ussāhaṃ janeti.

1. Visuddhi 1. 203 piṭṭhe.

2. Tannivāsisatte vā samatikkamanato (Sī)

3. Dī 2. 126; Khu 11. 106 piṭṭhesu.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattiṃ niddisati, vakkhamānassa sakalasuttassa evanti nidassanato. **Me sutanti** sāvakasampattiṃ savanasampattiṃ ca niddisati, paṭisambhidāpattena pañcasu ṭhānesu Bhagavatā etadagge ṭhapitena Dhammabhaṇḍāgārikena sutabhāvadīpanato “tañca kho mayāva sutam, na anussutikam, na paramparābhatan”ti imassa catthassa dīpanato. **Ekam samayanti** kālasampattiṃ niddisati Bhagavato Uruvelāyaṃ viharāṇasamayabhāvena Buddhuppādappaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇaviṣiṭṭhasattuttamagarubhāvadīpanato.

Uruvelāyanti mahāvelāyaṃ, mahante vālukārāsimsihīti attho. Atha vā urūti vālukā vuccati, velāti mariyādā, velātikkamanahetu ābhatā uru Uruvelāti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atīte kira anuppanne Buddhe dasasahassatāpasā tasmiṃ padese viharantā “kāyakammavacīkammāni paresampi pākāṭāni honti, manokammaṃ pana apākāṭam. Tasmā yo micchāvitakkaṃ vitakketi, so attanāva attānaṃ codetvā pattapuṭena vālukaṃ āharitvā imasmiṃ ṭhāne ākiratu, idamassa daṇḍakammaṃ”ti katikavattaṃ katvā tato paṭṭhāya yo tādisaṃ vitakkaṃ vitakketi, so tattha pattapuṭena vālukaṃ āharitvā ākirati. Evaṃ tattha anukkamena mahāvālukārāsi jāto, tato naṃ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyaṭṭhānamakāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “Uruvelāyanti mahāvelāyaṃ, mahante vālukārāsimsihīti attho daṭṭhabbo”ti.

Viharatīti avisesena iriyāpathadibbabrahma-ariyavihāresu aññataravihārasamaṅgītāparidīpanaṃ. Idha pana ṭhānanisajjāgamanasayanappabhedesu iriyāpathesu āsanasaṅkhāta-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ ariyavihārasamaṅgītāparidīpanaṅcāti veditabbaṃ. Tattha yasmā ekaṃ iriyāpathabādhanam aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā viharatīti padassa iriyāpathavihāravasenettha attho veditabbo. Yasmā pana Bhagavā dibbavihārādīhi sattānaṃ vividhaṃ hitaṃ harati upaharati upaneti uppādeti, tasmā tesampi vasena vividhaṃ haratīti evamattho veditabbo.

Najjāti nadati sandatīti nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. **Nerañjarāyāti** nelaṃ jalamassāti “Nelañjalāyā”ti vattabbe lakārassa rakāraṃ katvā “Nerañjarāyā”ti vuttaṃ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci “Nīlajalāyāti vattabbe nerañjarāyāti vuttan”ti vadanti. Nāmameva vā etaṃ etissā nadiyāti veditabbaṃ. Tassā nadiyā tīre yattha Bhagavā viḥāsi, taṃ dassetuṃ “**Bodhirukkhamūle**”ti vuttaṃ. Tattha “bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇan”ti ettha¹ maggañāṇaṃ bodhīti vuttaṃ. “Pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso”ti ettha² sabbaññutaññāṇaṃ. Tadubhayampi bodhiṃ Bhagavā ettha pattoti rukkhopi Bodhirukkkhotveva nāmaṃ labhi. Atha vā satta bojjhaṅge bujjhīti Bhagavā bodhi, tena bujjhantena sannissitattā so rukkhopi Bodhirukkkhoti nāmaṃ labhi, tassa Bodhirukkhaṃ. **Mūleti** samīpe. Ayaṃ hi mūlasaddo “mūlāni uddhareyya antamaso usīraṇāḷamattānipī”ti-ādīsu³ mūlamūle dissati. “Lobho akusalamūlan”ti-ādīsu⁴ asādhāraṇahetumhi. “Yāvata⁵ majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvata rukkkhamūlan”ti-ādīsu samīpe. Idhāpi samīpe adhippeto, tasmā Bodhirukkhaṃ mūle samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo.

Paṭhamābhisambuddhoti paṭhamāṃ abhisambuddho hutvā, sabbapaṭhamāmyevāti attho. Ettāvata Dhammabhaṇḍāgārikaṇa Udānadesanāya nidānaṃ ṭhapentena kāladesadesakāpadesā saha visesena pakāsitaṃ honti.

Etthāha “kasmā dhammavinayasaṅgahe kayiramāne nidānavacanaṃ vuttaṃ, nanu Bhagavatā bhāsita vacanasseva saṅgaho kātabbo”ti. Vuccate—desanāya ciraṭṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakavatthu-ādīhi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosā saddheyyā ca desakālakattuhetunimittehi upanibaddho viya vohāraviniṇṇayo. Teneva ca āyasmatā Mahākassapena “paṭhamāṃ āvuso Ānanda Udānaṃ kattha bhāsitaṃ”ti-ādinaṃ desādīsu pucchāya

1. Khu 8. 231 piṭṭhe Cūlaniddese.

2. Dī 3. 129 piṭṭhe.

3. Am 1. 519 piṭṭhe.

4. Dī 3. 180 piṭṭhe.

5. Yāva (Sī, Ka)

katāya vissajjanam karontena Dhammabhaṇḍāgārikena “evaṃ me sutan”ti-
ādinā udānassa nidānam bhāsanti.

Apica Satthu sampattipakāsanattham nidānavacanam. Tathāgatassa hi
Bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato¹ Sambuddhattasiddhi. Na
hi Sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha
appaṭihatañāṇacaratāya ekappamāṇattā ñe yyadhammesu. Tathā
ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsana-sāvakānurāgābhāvato
khīṇāsavattasiddhi. Na hi sabbaso parikkhīṇāsavassa tthacipi ācariyamuṭṭhi-
ādinam sambhavoti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Iti
desakadosabhūtānam diṭṭhisīlasampattidūsakānam accantaṃ avijjātaṇhānam
abhāvasaṃsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjakehi ca
Sambuddha²visuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato ca
antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito
pacchimavesārajjadvayasiddhīti Bhagavato catuvesārajjasamannāgamo
attahitaparahitappaṭipatti ca nidānavacanena pakāsītā honti tattha tattha
sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṃ tthānuppattikappaṭibhānena
dhammadesanādīpanato. Idha pana
vimuttisukhappaṭisaṃvedanapaṭiccasamuppādamanasikārapakāsanenāti
yojetabbarṃ. Tena vuttaṃ “Satthu sampattipakāsanattham nidānavacanan”ti.

Tathā sāsanasampattipakāsanattham nidānavacanam. Nāṇa
karuṇāparigga hitasabbakiriyassa hi Bhagavato natthi niratthakā paṭipatti
attahitā vā. Tasmā paresaṃyeva atthāya pavattasabbakiriyassa
Sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ
vuccamānam diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ
sattānam anusāsanatṭhena sāsanaṃ, na kabbaracanā. Tayidaṃ Satthu caritaṃ
kāladadesakaparisāpadesādīhi saddhim tattha tattha nidānavacanena
yathārahaṃ pakāsīyati, idha pana
abhisambodhivimuttisukhappaṭisaṃvedanapaṭiccasamuppādamanasikārenāti
yojetabbarṃ. Tena vuttaṃ “sāsanasampattipakāsanattham nidānavacanan”ti.

Apica Satthuno pamāṇabhāvavapakāsanena sāsanaṃ
pamāṇabhāvadassanattham nidānavacanam. Sā cassa pamāṇabhāvadassanā
hetṭhā vuttanayānusārena veditabbā. Bhagavāti hi iminā Tathāgatassa

1. Pubbavacanānumānāgamattābhāvato (Sī)

2. Saṃsuddha (Sī)

rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidossappahānadīpanena
sabbasattuttamabhāvadīpanena ca
anaññasādhāraṇañāṇakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena ayamatto
sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa
mukhamattadassanaṃ.

Taṃ panetaṃ “evaṃ me sutan”ti ārabhitvā yāva “imaṃ udānaṃ
udānesī”ti padaṃ, tāva imassa udānassa nidānanti veditabbaṃ. Tathā hi taṃ
yathā paṭipanno Bhagavā imaṃ udānaṃ udānesi, ādito paṭṭhāya tassa
kāyikacetasikappaṭipattiyā pakāsanatthaṃ saṅgītikārehi saṅgītikāle
bhāsītavacanāṃ.

Nanu ca “imasmiṃ sati idaṃ hotī”ti-ādi Bhagavato eva vacanaṃ
bhavituṃ arahati, na hi Satthāraṃ muñcitvā añño paṭiccasamuppādaṃ
desetuṃ samatto hotīti? Saccametaṃ, yathā pana Bhagavā
Bodhirukkhamūle dhammasabhāvapaccavekkhaṇavasena
paṭiccasamuppādaṃ manasākāsi, tatheva naṃ bodhaneyyabandhavānaṃ
bodhanatthaṃ paṭiccasamuppādasīhanādasuttādisu desitassa ca vacanānaṃ
desitākārassa anukaraṇavasena paṭiccasamuppādassa manasikāraṃ
aṭṭhuppattiṃ katvā Bhagavatā bhāsītassa imassa udānassa
dhammasaṅgāhakā mahātherā nidānaṃ saṅgāyimsūti yathāvuttavacanāṃ
saṅgītikārānameva vacananti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Ito paresupi
suttantesu eeva nayo.

Ettha ca attajjhāsayo parajjhāsayo pucchāvasiko aṭṭhuppattikoti cattāro
suttanikkhepā veditabbā. Yathā hi anekasata-anekasahassabhedānīpi suttāni
saṃkilesabhāgiyādipaṭṭhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ tāni
sabbānīpi attajjhāsayaḍisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvaṃ nātivattanti.
Kāmañcetta attajjhāsayaassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayaapucchāvasikehi
saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati
ajjhāsayaṇusandhipucchānusandhisambhavato, attajjhāsaya-aṭṭhuppattīnaṃ
aññamaññaṃ saṃsaggo natthīti niravaseso paṭṭhānanayo na sambhavati.
Tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ¹
mūlanikkhepavasena cattāro suttanikkhepāti vuttaṃ.

1. Visesanikkhepānaṃ (Sī, Ka)

Tatrāyaṃ vacanattho—nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo suttanikkhepo. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti attajjhāsayo, attano ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo. Parajjhāsayepi eseṇa nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti pucchāvasiko. Suttadesanāya vatthubhūtaṃ atthassa uppatti atthuppatti, atthuppatti eva atthuppatti, sā etassa atthīti atthuppattiko. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti nikkhepo, attajjhāsayaṃ eva. Etasmim̐ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchi tabbo attho. Pucchanavasena pavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pucchāvasikoti pulliṅgavasena vuttaṃ. Tathā atthuppattiyeva atthuppattikoti evamettha attho veditabbo.

Ettha ca paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayaṃ visum̐ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayaṃ dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā, parajjhāsayaṃ pucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayaṃ pucchānaṃ desanāpavattihetubhūtaṃ uppattiyā pavattitānaṃ kathamaṭṭhuppattiyā anavarodho, pucchāvasika-atthuppattipubbakānaṃ vā parajjhāsayaṃ anurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsayaṃ anavarodhoti? Na codetabbamettha. Paresaṃ hi abhinīhāraparipucchādivinicchayādivinimuttasseva suttantadesanākāraṇuppādassa atthuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayaṃ pucchāvasikānaṃ visum̐ gahaṇaṃ. Tathā hi Brahmajāladhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesanānimittaṃ atthuppatti vuccati, paresaṃ pucchāya vinā ajjhāsayaṃ nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti.

Tattha paṭhamādīni tīṇi Bodhisuttāni Mucalindasuttaṃ Āyusaṅkhārossajjanasuttaṃ Paccavekkhaṇasuttaṃ Papañcasaññāsuttanti imesaṃ Udānānaṃ attajjhāsayaṃ nikkhepo. Huhuṅkasuttaṃ Brāhmaṇajātikasuttaṃ Bāhiyasuttanti imesaṃ Udānānaṃ pucchāvasiko nikkhepo. Rājasuttaṃ Sakkārasuttaṃ Uccādanasuttaṃ Piṇḍapātikasuttaṃ Sippasuttaṃ Gopālasuttaṃ

Sundarikasuttaṃ Mātusuttaṃ Saṅghabhedakasuttaṃ Udapānasuttaṃ
Tathāgatuppādasuttaṃ Moneyyasuttaṃ Pāṭaligāmiyasuttaṃ dvepi
Dabbasuttānīti etesaṃ Udānānaṃ aṭṭhuppattiko nikkhepo. Pālileyasuttaṃ
Piyasuttaṃ Nāgasamālasuttaṃ Visākhāsuttañcāti imesaṃ Udānānaṃ
attajjhāsayo parajjhāsayo ca nikkhepo. Sesānaṃ ekapaññāsāya suttānaṃ
parajjhāsayo nikkhepo. Evametesāṃ udānānaṃ attajjhāsayaḍivasena
nikkhepaviseso veditabbo.

Ettha ca yāni udānāni Bhagavatā bhikkhūnaṃ sammukhā bhāsītāni, tāni
tehi yathābhāsitasuttāni vacasā paricitāni manasānupekkhitāni
Dhammabhaṇḍāgārikassa kathitāni. Yāni pana Bhagavatā bhikkhūnaṃ
asammukhā bhāsītāni, tānipi aparabhāge Bhagavatā
Dhammabhaṇḍāgārikassa puna bhāsītāni. Evaṃ sabbānipi tāni āyasmā
Ānando ekajjhaṃ katvā dhārento bhikkhūnañca vācento aparabhāge
paṭhamamahāsaṅgītikāle udānantveva saṅghaṃ āropesīti veditabbaṃ.

Tena kho pana samayenāti—ādisu **tena samayenāti** ca bhummatthe
karaṇavacanaṃ, **kho panāti** nipāto, tasmim̐ samayeti attho. Kasmim̐ pana
samaye? Yaṃ samayaṃ Bhagavā Uruvelāyaṃ viharati najjā Nerañjarāya
tīre Bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho, tasmim̐ samaye. **Sattāhanti**
satta-ahāni sattāhaṃ, accantasāmyogatthe etaṃ upayogavacanaṃ. Yasmā
Bhagavā taṃ sattāhaṃ niranatarāya accantameva phalasamāpattisukhena
vihāsi, tasmā sattāhanti accantasāmyogavasena upayogavacanaṃ vuttaṃ.
Ekapallaṅkenāti visākhāpuṇṇamāya anattaṅgateyeva sūriye
Aparājitaṭṭhapaṇṇakavare vajirāsane nisinnakālato paṭṭhāya sakimpi
anuṭṭhahitvā yathā-ābhujitena ekeneva pallaṅkena.

Vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ
paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho. Tattha **vimuttīti** tadanāvimutti
vikkhambhanāvimutti samucchedāvimutti paṭippassaddhivimutti
nissaraṇāvimuttīti pañca vimuttiyo. Tāsu yaṃ deyyadhammapariccāgādīhi
tehi tehi guṇaṅgehi nāmarūpaparicchedādīhi vipassanaṅgehi ca yāva tassa
tassa aṅgassa aparihānivasena pavatti, tāva taṃtaṃ paṭipakkhato
vimuccanato vimuccanaṃ pahānaṃ.

Seyyathidaṃ? Dānena macchariyalobhādito, sīlena pāṇātipātādito, nāmarūpavavattihānena sakkāyadiṭṭhito, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhihi, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitarāṇena kathamkathībhāvato, kalāpasammasanena ‘ahaṃ mamā’ti gāhato, maggāmaggavavattihānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratisaññāya, muccitukamyatāññāṇena amuccitukamyatāya, upekkhāññāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvato, gotrabhunā saṅkhāranimittabhāvato vimuccanaṃ, ayaṃ **tadaṅgavimutti** nāma. Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā yāvassa aparihānivasena pavatti, tāva kāmaccchandādīnaṃ nīvaraṇānañceva vitakkādīnañca paccanīkadhammānaṃ anuppattisaññitaṃ vimuccanaṃ, ayaṃ **vikkhambhanavimutti** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃ taṃ maggavato ariyassa santāne yathārahaṃ “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”ti-ādīna¹ nayena vuttassa samudayapakkhiyassa kilesagaṇassa puna accantaṃ appavattibhāvena samucchedappahānavasena vimuccanaṃ, ayaṃ **samucchedavimutti** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, ayaṃ **paṭippassaddhivimutti** nāma. Sabbasaṅkhatanissaṭṭā pana sabbasaṅkhāravimuttaṃ nibbānaṃ, ayaṃ **nissaraṇavimutti** nāma. Idha pana Bhagavato nibbānārammaṇā phalavimutti adhippetā. Tena vuttaṃ “vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho”ti.

Vimuttīti ca upakkilesehi paṭippassaddhivasena cittassa vimuttaabhāvo, cittameva vā tathā vimuttaṃ veditabbaṃ, tāya vimuttiyā jātaṃ sampayuttaṃ vā sukhaṃ vimuttisukhaṃ. “Yāyaṃ bhante upekkhā sante sukhe vuttā Bhagavatā”ti² vacanato upekkhāpi cettha sukhamicceva veditabbā. Tathā ca vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsita”ti³. Bhagavā hi catutthajjhānikaṃ arahattasamāpattiṃ samāpajjati, na itaraṃ. Atha vā “tesaṃ vūpasamo sukho”ti-ādīsu yathā saṅkhāradukkhūpasamo sukhoti vuccati, evaṃ sakalakilesadukkhūpasamabhāvato aggaphale labbhamānā paṭippassaddhivimutti eva idha sukhanti veditabbā. Tayidaṃ vimuttisukhaṃ

1. Abhi 1. 72; Abhi 2. 276 piṭṭhesu. 2. Ma 2. 59 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhe.

maggavīthiyaṃ kālantareti phalacittassa pavattivibhāgena¹ duvidhaṃ hoti. Ekekassa hi ariyamaggassa anantarā tassa tasseeva vipākabhūtāni nibbānārammaṇāni tīṇi dve vā phalacittāni uppajjanti anantaravipākattā lokuttarakusalānaṃ. Yasmiṃ hi javanavāre ariyamaggo uppajjati, tattha yadā dve anulomāni, tadā tatiyaṃ gotrabhu, catutthaṃ maggacittaṃ, tato paraṃ tīṇi phalacittāni honti. Yadā pana tīṇi anulomāni, tadā catutthaṃ gotrabhu, pañcamaṃ maggacittaṃ, tato paraṃ dve phalacittāni honti. Evaṃ catutthaṃ pañcamaṃ appanāvasena pavattati, na tato paraṃ bhavaṅgassa āsannattā. Keci pana “chaṭṭhampi cittaṃ² appeti”ti vadanti, taṃ Aṭṭhakathāsu³ paṭikkhittaṃ. evaṃ maggavīthiyaṃ phalaṃ veditabbaṃ. Kālantare phalaṃ pana phalasamāpattivāsena pavattaṃ, nirodhā vuṭṭhahantassa uppajjamānañca eteneva saṅgahitaṃ. Sā paṇāyaṃ phalasamāpatti atthato lokuttarakusalānaṃ vipākabhūtā nibbānārammaṇā appanāti daṭṭhabbā.

Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantīti? Sabbepi puthujjanā na samāpajjanti anadhigatattā. Tathā hiṭṭhimā ariyā uparimaṃ, uparimāpi ariyā heṭṭhimaṃ na samāpajjantiyeveva puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhabhāvato. Attano eva phalaṃ te te ariyā samāpajjanti. Keci pana “sotāpannasakadāgāmino phalasamāpattiṃ na samāpajjanti, uparimā dveyeva samāpajjanti samādhismiṃ paripūrakāribhāvato”ti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ puthujjanassāpi attanā paṭiladdhalokiyasamādhisamāpajjanato. Kiṃ vā ettha kāraṇacintāya. Vuttaṃ hetuṃ paṭisambhidāyaṃ “katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti⁴, katame dasa gotrabhudhammā vipassanāvasena uppajjanti”ti⁵ imesaṃ pañhānaṃ vissajjane sotāpatti phalasamāpattatthāya sakadāgāmiphalasamāpattatthāyāti tesampi ariyānaṃ phalasamāpattisamāpajjanaṃ vuttaṃ. Tasmā sabbepi ariyā yathāsakaṃ phalaṃ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Kasmā pana te samāpajjantīti? Diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ. Yathā hi rājāno rajjasukhaṃ, devatā dibbasukhaṃ anubhavanti, evaṃ ariyā

1. Phalacittasamāpattivibhāgena (Sī)

2. Chaṭṭhampi maggacittaṃ (Sī, Ka)

3. Visuddhi 2. 315 piṭṭhe.

4. Khu 9. 62 piṭṭhe.

5. Khu 9. 65 piṭṭhe.

“lokuttarasukhaṃ anubhavissāmā”ti addhānaparicchedaṃ katvā icchitakkhaṇe phalasamāpattiṃ samāpajjanti.

Kathañcassā samāpajjanaṃ, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānanti? Dvīhi tāva ākārehi¹ assā samāpajjanaṃ hoti nibbānato aññassa ārammaṇassa amanasikārā, nibbānassa ca manasikārā. Yathāha—

“Dve kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā, sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro”ti².

Ayaṃ panettha samāpajjanakkamo—phalasamāpattitthikena ariyasāvakena rahogatena paṭisallīnena udayabbayādivasena saṅkhārā vipassitabbā. Tassevaṃ pavattānupubbavipassanasseva saṅkhārārammaṇagotrabhuññānantaraṃ phalasamāpattivaseṇa nirodhe cittamappeti, phalasamāpattininnabhāvena ca sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Ye pana vadanti “sotāpanno attano phalasamāpattiṃ samāpajjissāmīti vipassanaṃ vaḍḍhetvā sakadāgāmī hoti, sakadāgāmī ca anāgāmī”ti. Te vattabbā—evaṃ sante anāgāmī arahā bhavissati, arahā ca Paccekabuddho, Paccekabuddho ca Sambuddhoti āpajjeyya, tasmā yathābhīnivesaṃ yathājjhāsayaṃ vipassanā atthaṃ sādhetīti sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Phalampi³ tassa sace anena paṭhamajjhāniko maggo adhigato, paṭhamajjhānikameva uppajjati. Sace dutiyādisu aññatarajjhāniko, dutiyādisu aññatarajjhānikamevāti.

Kasmā panettha gotrabhuññānaṃ maggaññāpurecārikaṃ viyā nibbānārammaṇaṃ na hotīti? Phalaññānaṃ aniyyānikabhāvato. Ariyamaggadhammāyeva hi niyyānikā. Vuttaṃ hetuṃ “katame dhammā niyyānikā. Cattāro ariyamaggā aparīyāpannā”ti⁴. Tasmā ekanteneva niyyānikabhāvassa ubhato vuṭṭhānabhāvena pavattamānassa anantarapaccayabhūtena ñāṇena nimittato vuṭṭhānabhāvena pavattamānassa anantarapaccayabhūtena ñāṇena nimittato vuṭṭhiteneva bhavitabbanti tassa nibbānārammaṇatā yuttā, na pana

1. Kāraṇchi (Ka)

3. Phalampi ca (Ka)

2. Ma 1. 371 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 254 piṭṭhe.

ariyamaggassa bhāvitattā tassa vipākabhāvena pavattamānānaṃ kilesānaṃ
 asamucchindanato aniyyānikattā avuṭṭhānasabhāvānaṃ phalaññāṇānaṃ
 purecārikaññāssa kadāci pi nibbānārammaṇatā ubhayattha anulomaññāṇānaṃ
 atulyākārato. Ariyamaggavīthiyaṃ hi anulomaññāṇāni anibbidhappubbānaṃ
 thūlathūlānaṃ lobhakkhandhādīnaṃ sātisaṃ padālanena lokiyaññāṇena
 ukkaṃsapāramippattāni maggaññāṇanukūlāni uppajjanti, phalasamāpatti
 vīthiyaṃ pana tāni tāni tena tena maggena tesāṃ tesāṃ kilesānaṃ
 samucchinnattā tattha nirussukkāni kevalaṃ ariyānaṃ
 phalasamāpattisukhasamaṅgibhāvassa parikammamattāni hutvā uppajjantīti
 na tesāṃ kutoci vuṭṭhānasambhavo, yato tesāṃ pariyosāne ñāṇaṃ
 saṅkhāranimittaṃ vuṭṭhānato nibbānārammaṇaṃ siyā. Evañca katvā
 sekkhassa attano phalasamāpattivaḷaṇṇajanatthāya udayabbayādivasena
 saṅkhāre sammasantassa vipassanāññāṇanupubbāya phalameva uppajjati, na
 maggoti ayañca attho samatthito¹ hoti. Evaṃ tāva phalasamāpattiyā
 samāpajjanaṃ veditabbaṃ.

“Tayo kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā,
 sabbanimittānaṃ amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro,
 pubbe ca abhisāṅkhāro”ti²—

vacanato panassā tīhākārehi ṭhānaṃ hoti. Tattha **pubbe ca abhisāṅkhāro**ti
 samāpattito pubbe kālaparicchedo. “Asukasmim nāma kāle vuṭṭhahissāmī”ti
 paricchinnattā hissā yāva so kālo nāgacchati, tāva vuṭṭhānaṃ na hoti³.

“Dve kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānassa,
 sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā
 amanasikāro”ti²—

vacanato panassā dvīhākārehi vuṭṭhānaṃ hoti. Tattha **sabbanimittānanti**
 rūpanimittavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇanimittānaṃ. Kāmañca na
 sabbānevetāni ekato manasi karoti, sabbasaṅgāhikavasena panevaṃ vuttaṃ.
 Tasmā yaṃ bhavaṅgassa ārammaṇaṃ, tassa manasikaraṇena phala

1. Samāpattito (Sī, Ka)

2. Ma 1. 371 piṭṭhe.

3. Ṭhānaṃ hoti (Ka)

samāpattito vuṭṭhānaṃ hotīti evaṃ assā vuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Tayidaṃ evamidha samāpajjanavuṭṭhānaṃ¹ arahattaphalabhūtaṃ—

Paṭippassaddhadarathaṃ, amatārammaṇaṃ subhaṃ².

Vantalokāmisāṃ santaṃ, sāmāññaphalamuttamaṃ.

Iti vuttaṃ sātātisātaṃ vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedesi³. Tena vuttaṃ “vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho”ti.

Athāti adhikāratthe nipāto. **Khoti** padapūraṇe. Tesu adhikāratthena **athā**ti iminā vimuttisukhapaṭisaṃvedanato aññaṃ adhikāraṃ dasseti. Ko panesoti? Paṭiccasamuppādamanasikāro. **Athā**ti vā pacchāti etasmiṃ atthe nipāto, tena “tassa sattāhassa accayenā”ti vakkhamānameva atthaṃ joteti. **Tassa sattāhassā**ti pallaṅkasattāhassa. **Accayenā**ti apagamena. **Tamhā samādhimhā**ti arahattaphalasamādhito. Idha pana ṭhatvā paṭipāṭiyā satta sattāhāni dassetabbānīti keci tāni vitthārayimsu. Mayaṃ pana tāni Khandhakapāṭhena⁴ imissā Udānapāṭiyā avirodhadasanamukhena parato vaṇṇayissāma. **Rattiyā**ti avayavasambandhe sāmivacanaṃ. **Paṭhamanti** accantasamyogatthe upayogavacanaṃ. Bhagavā hi tassā rattiyā sakalampi paṭhamāṃ yāmaṃ teneva manasikārena yutto ahoṣīti.

Paṭiccasamuppādanti paccayadhammaṃ. Avijjādayo hi paccayadhammā paṭiccasamuppādo. Kathamidāṃ jānitabbanti ce? Bhagavato vacanena. Bhagavatā hi “tasmā tihānanda eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo jarāmaṇassa, yadidaṃ jāti -pa- saṅkhārānaṃ, yadidaṃ avijjā”ti⁵ evaṃ avijjādayo hetūti vuttā. Yathā dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādāti.

Tatrāyaṃ vacanattho—aññaṃaññaṃ paṭicca paṭimukhaṃ katvā kāraṇasamavāyaṃ appaṭikkhipitvā sahite uppādetīti paṭiccasamuppādo. Atha vā paṭicca paccetabbaṃ paccayārahataṃ paccayaṃ paṭigantvā na vinā tena sambandhassa uppādo

1. Samāpajjanavuṭṭhānaṃ (Syā)

3. Sandhāyāha vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedīti (Syā)

5. Di 2. 51 piṭṭhe.

2. Sukhaṃ (Syā)

4. Vi 3. 1 piṭṭhe.

paṭiccasamuppādo. Paṭiccasamuppādoti cettha samuppādapadaṭṭhānavacanaviññeyyo¹ phalassa uppādanasamatthatāyutto hetu, na paṭiccasamuppattimattam² veditabbaṃ. Atha vā paccetum arahanti na paṇḍitāti paṭicco, sammā sayameva vā uppādetīti samuppādo, paṭicco ca so samuppādo cāti paṭiccasamuppādoti evamettha attho daṭṭhabbo.

Anulomanti “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā nayena vutto avijjādiko paccayākāro attanā kattabbakiccakaraṇato anulomoti vuccati. Atha vā ādito paṭṭhāya antam pāpetvā vuttattā pavattiyā vā anulomato anulomo, tam anulomaṃ. **Sādhukaṃ manasākāsīti** sakkaccaṃ manasi akāsi. Yo yo paccayadhammo yassa yassa paccayuppannadhammassa yathā yathā hetupaccayādinā paccayabhāvena paccayo hoti, tam sabbaṃ aviparītaṃ aparihāpetvā anavasesato paccavekkhaṇavasena citte akāsīti attho. Yathā pana Bhagavā paṭiccasamuppādānulomaṃ manasākāsi, tam saṅkhepena tāva dassetum “**īti imasmim sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati**”ti vuttam.

Tattha **īti**ti evaṃ, anena pakārenāti attho. **Imasmim sati idaṃ hotīti** imasmim avijjādike paccaye sati idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ hoti. **Imassuppādā idaṃ uppajjati**ti imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ uppajjati attho. **Imasmim asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati**ti avijjādīnaṃ abhāve saṅkhārādīnaṃ abhāvassa, avijjādīnaṃ nirodhe saṅkhārādīnaṃ nirodhassa ca dutiyatatiyasuttavacanena etasmim³ paccayalakkhaṇe niyamo dassito hoti— imasmim sati eva, nāsati. Imassuppādā eva, nānuppādā. Anirodhā eva, na nirodhāti. Tenetaṃ lakkhaṇaṃ antogadhaniyamaṃ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Nirodhoti** ca avijjādīnaṃ virāgādhigamena⁴ āyatim anuppādo appavatti. Tathā hi vuttam “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”ti-ādi. Nirodhanirodhī ca uppādanirodhībhāvena vutto⁵ “imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti.

1. Samuppādapatiṭṭhānavacanam viññeyyam (Sī),
samuppādapadaṭṭhānavacanam viññeyyam (Ka)

2. Na paccayapaṭiccasamuppattimattam (Sī, Ka)

3. Etasmim purimasmim (Sī, Syā)

4. Virāgāvigamena (Ka)

5. Nirodhavirodhi ca uppādo, so uppādavirodhibhāvena vutto (Ka)

Tenetaṃ dasseti—anirodho uppādo nāma, so cettha atthi bhāvotipi vuccatīti. “Imasmiṃ sati idaṃ hotī”ti idameva hi lakkhaṇaṃ pariyāyantaṃ “imassa uppādā idaṃ uppajjati”ti vadantena pareṇa purimaṃ visesitaṃ hoti, tasmā na dharmānataṃyeva sandhāya “imasmiṃ sati”ti vuttaṃ, atha kho maggena aniruddhabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca “imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṃ vadantena “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”ti-ādinā nirodho eva vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṃ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṃ viseseti. Tato na idha atthibhāvamattaṃ uppādoti attho adhippeto, athakho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamatto vibhāvītoti. Evameva lakkhaṇadvayavacanāṃ aññamaññavisesanavisesitabbabhāvena sātthakanti veditaṃ.

Ko paṇāyaṃ anirodho nāma, yo “atthibhāvo, uppādo”ti ca vuccatīti? Appahīnabhāvo ca, anibbattitaphalārahataṃ hi phalānuppādanārahataṃ ca. Ye hi pahātabbā akusalā dhammā, tesaṃ ariyamaggena asamugghāṭitabhāvo ca. Ye pana na pahātabbā kusalaṃbyākataṃ khammā, yāni tesu saṃyojanāni akhīṇāsavānaṃ tesaṃ aparikkhīṇatā ca. Asamugghāṭitānusayatāya hi saṃyojanā khandhappavatti paṭiccasamuppādo. Tathā ca vuttaṃ—

“Yāya ca bhikkhave avijjāya nivutassa bālassa yāya ca taṇhāya sampayuttassa ayaṃ kāyo samudāgato, sā ceva avijjā bālassa appahīnā, sā ca taṇhā aparikkhīṇā. Taṃ kissa hetu, na bhikkhave bālo acari brahmacariyaṃ sammā dukkhakkhayāya, tasmā bālo kāyassa bhedaṃ kāyūpaṃ hoti, so kāyūpaṃ samāno na parimuccati jātiyā jarāmaraṇeṇā”ti-ādi¹.

1. Saṃ 1. 263 piṭṭhe.

Khīṇasaṃyojanānaṃ pana avijjāya abhāvato saṅkhārānaṃ,
taṇhupādānānaṃ abhāvato upādānabhavānaṃ asambhavoti vaṭṭassa
upacchedo paññāyissatīti. Tenevāha—

“Channaṃ tveva phagguṇa phassāyatanānaṃ asesavirāganirodhā
phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho”ti-ādi¹.

Na hi aggamaggādhigamato uddhaṃ yāva parinibbānā saḷāyatanādīnaṃ
appavatti. Atha kho natthitā nirodhasaddavacanīyatā khīṇasaṃyojanatāti
nirodho vutto. Apica cirakatampi kammaṃ anibbattitaphalatāya
appahīnāhāratāya ca phalārahaṃ santaṃ eva nāma hoti, na nibbattitaphalaṃ,
nāpi pahīnāhāranti. Phaluppattipaccayānaṃ avijjāsankhārādīnaṃ
vuttanayeneva phalārahabhāvo anirodhoti veditabbo. Evaṃ
aniruddhabhāveneva hi yena vinā phalaṃ na sambhavati, taṃ kāraṇaṃ
atītanti² imasmiṃ satīti iminā vacanena vuttaṃ. Tatoyeva ca
avusitabrahmacariyassa appavattidhammataṃ anāpanno paccayuppādo
kālabhedāṃ anāmasitvā anivattanāya³ eva imassa uppādāti vutto. Atha vā
avasesapaccayasamavāye avijjamānassapi vijjamānassa viya pageva
vijjamānassa yā phaluppatti-abhimukhatā, sā imassa uppādāti vuttā. Tathā hi
tato phalaṃ uppajjati tadavatthaṃ⁴ kāraṇaṃ phalassa uppādānabhāvena
utthitaṃ uppatitaṃ nāma hoti, na vijjamānampi atadavatthanti tadavatthatā
uppādoti veditabbo.

Tattha **satīti** iminā vijjamānatāmattena paccayabhāvaṃ vadanto
abyāpārataṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. **Uppādāti** uppattidhammataṃ
asabbakālabhāvitāṃ phaluppatti-abhimukhatañca dīpento aniccataṃ
paṭiccasamuppādassa dasseti. “Sati, nāsati, uppādā, na nirodhā”ti pana hetu-
atthehi bhummanissakkavacanehi samatthitaṃ
nidānasamudayaajātipabhavabhāvaṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. Hetu-
atthatā cettha bhummavacane yassa bhāve tadavinābhāviphalassa bhāvo
lakkhīyati, tattha pavattiyā veditabbā yathā “adhanānaṃ dhane
ananuppādīyamāne dāḷiddiyaṃ vepullaṃ agamāsī”ti⁵ ca “nipphannesu
sassesu subhikkhaṃ jāyati”ti ca. Nissakkavacanassāpi hetu-atthatā phalassa
pabhava pakatiyañca pavattito yathā “kalalā

1. Saṃ 1. 255 piṭṭhe.

2. Atītādi (Syā)

3. Anivattitāya (Sī), anibbattanāya (Syā)

4. Tadavatthum (Syā)

5. Dī 3. 54 piṭṭhe.

hoti abbudaṃ, abbudā jāyatī pesī”ti¹ ca “Himavatā Gaṅgā pabhavanti, siṅgato saro jāyatī”ti ca. Avijjādibhāve ca tadavinābhāvena saṅkhārādibhāvo lakkhīyati, avijjādīhi ca saṅkhārādayo pabhavanti pakariyanti cāti te tesam pabhavo pakati ca, tasmā tadatthadīpanattham imasmim sati imassa uppādā”ti hetu-atthe bhummanissakkaniddesā katāti.

Yasmā cettha “imasmim sati idam hoti, imassuppādā idam uppajjati”ti saṅkhepena uddiṭṭhassa paṭiccasamuppādassa “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādiko niddeso, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādoca tesam tesam paccayuppannadhammānam paccayābhāvoti viññāyati. Na hi aniruddhatāsaṅkhātānam atthibhāvaṃ uppādaṇca anivattasabhāvatāsaṅkhātānam udayāvatthataṅkhatānam vā “sati eva, nāsati, uppādā eva, na nirodhā”ti antogadhaniyamehi vacanehi abhihitam muñcivā añño paccayabhāvo nāma atthi, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādo ca paccayabhāvoti veditabbam. Yepi paṭṭhāne āgatā hetu-ādayo catuvīsati paccayā, tepi etasseva paccayabhāvassa visesāti veditabbā. Iti yathā vitthārena anulomaṃ paṭiccasamuppādam manasi akāsi, tam dassetuṃ “**yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā**”ti-ādi vuttam.

Tattha **yadidanti** nipāto, tassa yo ayanti attho. **Avijjāpaccayā**ti-ādīsu avindiyam kāyaduccaritādim vindaṭīti **avijjā**, vindiyaṃ kāyasucaritādim na vindaṭīti avijjā, dhammānam aviparītasabhāvaṃ aviditaṃ karotīti avijjā, antavirahite saṃsāre bhavādīsu satte javāpetīti avijjā, avijjamānesu javati vijjamānesu na javatīti avijjā, vijjāya paṭipakkhāti avijjā, sā “dukkhe aññāṇaṃ”ti-ādinā catubbidhā veditabbā. Paṭicca na vinā phalaṃ eti uppajjati ceva pavattati cāti **paccayo**, upākārattho vā paccayo. Avijjā ca sā paccayo cāti **avijjāpaccayo**, tasmā **avijjāpaccayā**. Saṅkharontīti **saṅkhārā**, lokiyakusalākulasacetanā, sā puññāpuññāneñjābhisaṅkhāravasena tividhā veditabbā. Vijānātīti **viññāṇam**, tam lokiyavipākaviññāṇavasena dvattimsavidham. Namatīti **nāmaṃ**, vedanādikkhandhattayaṃ. Ruppātīti **rūpaṃ**, bhūtarūpaṃ cakkhādi-upādārūpaṇca. Āyatati²

1. Saṃ 1. 208 piṭṭhe.

2. Āyaṃ tanati (Ka)

āyatañca saṁsāradukkhāṁ nayatīti **āyatanāṁ**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Idampi dvayaṁ dvāravasena chabbidham, vipākavasena gahaṇe chattimsavidham. Paritassatīti **taṇhā**, sā kāmataṇhādivasena saṅkhepato tividhā, vitthārato aṭṭhuttarasatavidhā ca. Upādīyatīti **upādānaṁ**, taṁ kāmupādānādivasena catubbidham. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo**, so kammūpapattibhedato duvidho. Jananaṁ **jāti**. Jīraṇaṁ **jarā**. Maranti tenāti **maraṇaṁ**. Socanaṁ **soko**. Paridevanaṁ **paridevo**. Dukkhatīti **dukkhaṁ**, uppādaṭṭhitivasena dvedhā khaṇatīti **dukkhaṁ**. Dumanassa bhāvo **domanassaṁ**. Bhuso āyāso **upāyāso**. **Sambhavantīti** nibbattanti. Na kevalaṇca sokādīhiyeva, atha kho sabbapadehi “sambhavantī”ti padassa yojanā kātabbā. Evaṁ hi “avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantī”ti paccayapaccayuppannavavattihānaṁ dassitaṁ hoti. Esa nayo sabbattha.

Tattha aññāṇalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisāṅkharāṇalakkhaṇā saṅkhārā, āyūhanarasā, saṁvidahanapaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijāṇanalakkhaṇaṁ viññāṇaṁ, pubbaṅgamarasaṁ, paṭisandhipaccupaṭṭhānaṁ, saṅkhārapadaṭṭhānaṁ, vatthārammaṇapadaṭṭhānaṁ vā. Namanalakkhaṇaṁ nāmaṁ, sampayogarasā, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṁ, viññāṇapadaṭṭhānaṁ. Ruppenalakkhaṇaṁ rūpaṁ, vikirāṇarasā¹, appaheyyabhāvapaccupaṭṭhānaṁ, viññāṇapadaṭṭhānaṁ. Āyatanalakkhaṇaṁ saṭṭāyatanāṁ, dassanādirasaṁ, vatthudvārābhāvapaccupaṭṭhānaṁ, nāmarūpapadaṭṭhānaṁ. Phusanalakkhaṇo phasso, saṁghaṭṭanaraso, saṅgatipaccupaṭṭhāno, saṭṭāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, visayarāsasambhogarasā, sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetubhāvalakkhaṇā taṇhā, abhinandanarasā, atittibhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṁ upādānaṁ, amuñcanarasā, taṇhādaḍaḍattadittipaccupaṭṭhānaṁ, taṇhāpadaṭṭhānaṁ. Kammakammaphalalakkhaṇo bhavo, bhavanabhāvanaraso, kusalākusalābyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Tattha tattha bhava paṭhamābhiniabbattilakkhaṇā jāti, niyyātanarasā, atītabhavato idhuppannapaccupaṭṭhānā, dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā vā. Khandhaparipākālakkaṇā jarā², maraṇūpanayanarasā, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā. Cutilakkhaṇaṁ

1. Anārammaṇarasāṁ (Syā, Ka)

2. Jīraṇalakkhaṇā jarā (Syā, Ka)

marañam, viṣaṃyogarasam, gativippavāsapaccupaṭṭhānam.
 Antonijjhānalakkhaṇo soko, cetaso nijjhānaraso, anusocanapaccupaṭṭhāno.
 Lālappanalakkhaṇo paridevo, guṇadosaparikittanaraso,
 sambhamapaccupaṭṭhāno¹. Kāyapiḷānalakkhaṇam dukkham, duppaññānam
 domanassakaraṇarasam, kāyikābhādhapaccupaṭṭhānam. Cittapiḷānalakkhaṇam
 domanassam, manovighātanasam, mānasabyādhipaccupaṭṭhānam.
 Cittaparidahanalakkhaṇo upāyālo, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno.
 Evamete avijjādayo lakkhaṇādītopi veditabbāti. Ayamettha saṅkhepo,
 vitthāro pana sabbākārasampannam vinicchayaṃ icchantena
 Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya² gahetabbo.

Evanti niddiṭṭhassa nidassanam, tena avijjādīheva kāraṇehi, na
 issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassāti** yathāvuttassa. **Kevalassati**
 asammissassa sakalassavā. **Dukkakkhandhassāti** dukkhasamūhassa, na
 sattassa, nāpi jīvassa, nāpi subhasukhādīnam. **Samudayo hotīti** nibbatti
 sambhavati.

Etamattham veditvāti yvāyam avijjādivasena saṅkhārādikassa
 dukkakkhandhassa samudayo hotīti vutto, sabbākārena etamattham veditvā.
Tāyam velāyanti tāyam tassa atthassa viditavelāyam. **Imam udānam**
udānesīti imam tasmiṃ atthe vidite hetuno ca hetusamuppānnadhammassa
 ca pajānanāya ānubhāvadīpakam “**yadā have pātubhavanti**”ti-ādikam
 somanassasampayuttañāṇasamuṭṭhānam udānam udānesi, attamanavācam
 nicchāresīti vuttam hoti.

Tassattho—**yadāti** yasmiṃ kāle. **Haveti** byattanti imasmiṃ atthenipāto.
 Keci pana “haveti āhave yuddhe”ti attham vadanti, “yodhetha mārām
 paññāvudhenā”ti³ vacanato kilesamārena yujjhanasamayeti tesam
 adhippāyo. **Pātubhavanti**ti uppajjanti. **Dhammāti**
 anulomapaccayākārapāṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā. Atha vā
pātubhavantiti pakāsentī, abhisamayavasena byattā pakāṭā honto. **Dhammāti**
 catu-ariyasaccadhammā, ātāpo vuccati kilesasantāpanaṭṭhena vīriyam.
Ātāpinoti sammappadhānavīriyavato. **Jhāyatoti**

1. Saṅgamapaccupaṭṭhāno (Sī) 2. Abhi-Ṭṭha 2. 123 piṭṭhe. 3. Khu 1. 18 piṭṭhe.

ārammaṇūpaniṭṭhānena lakkhaṇūpaniṭṭhānena jhāyantassa. **Brāhmaṇassāti** bāhitapāpassa khīṇāsavassa. **Athassa kaṅkhā vapayanti sabbāti** athassa evaṃ pātubhūtaḍḍhammassa yā etā “ko nu kho bhante phusatīti. No kallo pañhoti Bhagavā avocā”ti-ādinā¹ nayena, katamaṃ nu kho bhante jarāmaṇaṃ, kassa ca panidaṃ jarāmaṇanti. No kallo pañhoti Bhagavā avocā”ti-ādinā² nayena paccayākāre kaṅkhā vuttā, yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā “aho siṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ”ti-ādinā³ soḷasa kaṅkhā āgatā, tā sabbā vapayanti apagacchanti nirujjanti. Kasmā? **Yato pajānāti sahetudhammaṃ**, yasmā avijjādikena hetunā sahetukaṃ imaṃ saṅkhārādikaṃ kevalaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ pajānāti aññāsi paṭivijjhīti.

Kadā panassa bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā pātubhavanti uppajjanti pakāśenti vā? Vipassanāmaggañāṇesu. Tattha vipassanāñāṇasampayuttā sati-ādayo vipassanāñāṇaṇca yathārahaṃ attano visayesu tadaṅgappahānavasena subhasaññādiṇe pajahantā kāyānupassanādivasena viṣuṃ viṣuṃ uppajjanti, maggakkhaṇe pana te nibbānamālambitvā samucchedavasena paṭipakkhe pajahantā catūsupi ariyasaccesu asammohappaṭivedhasāḍḍhanavasena sakideva uppajjanti. Evaṃ tāvetha bodhipakkhiyadhammānaṃ uppajjanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Ariyasaccadhammānaṃ pana lokiyānaṃ vipassanākkhaṇe vipassanāya ārammaṇakaraṇavasena, lokuttarānaṃ tadadhimuttatāvasena, maggakkhaṇe nirodhasaccassa ārammaṇābhisamayavasena, sabbesampi kiccābhisamayavasena pākāṭabhāvato pakāśanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Iti Bhagavā satipi sabbākārena sabbadhammānaṃ attano ñāṇassa pākāṭabhāve paṭiccasamuppādamukhena vipassanābhinivesassa katattā nipuṇagambhīrasuddhasatāya paccayākārassa taṃ paccavekkhitvā uppannabalavasomanasso paṭipakkhasamucchedavibhāvanena saddhiṃ attano tadabhisamayānubhāvadīpakamevettha udānaṃ udānesīti.

1. Saṃ 1. 254 piṭṭhe. 2. Saṃ 1. 291 piṭṭhe. 3. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

Ayampi udāno vutto Bhagavatā itime sutanti ayam Pāli kesuciyeva potthakesu dissati. Tattha **ayampī**ti pisaddo “idampi Buddhē ratanaṃ paṇītaṃ, ayampi pārājiko hotī”ti-ādīsu viya sampiṇḍanatto, tena uparimaṃ sampiṇḍeti. **Vuttoti** ayam vuttasaddo kesohāraṇavappana vāpasamīkaraṇa jīvitavutti pamuttabhāva pāvacaṇabhāvena pavattana ajjhenakathanādīsu dissati. Tathā hesa “kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro”ti-ādīsu¹ kesohāraṇe āgato.

“Gāvo tassa pajāyanti, khetto vuttaṃ virūhati.

Vuttānaṃ phalamasānāti, yo mittānaṃ na dubbhaṭī”ti—

ādīsu² vappane. “No ca kho paṭivuttan”ti-ādīsu³ aṭṭhadaṇḍakādīhi vāpasamīkaraṇe. “Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharāmi”ti-ādīsu⁴ jīvitavuttiyaṃ. “Paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritattāyā”ti-ādīsu⁵ bandhanato pamuttabhāve. “Gītaṃ vuttaṃ samīhitaṃ”ti-ādīsu⁶ pāvacaṇabhāvena⁷ pavattite. “Vutto pārāyaṇo”ti-ādīsu ajjhene. “Vuttaṃ kho panetaṃ Bhagavatā ‘dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā’ti”ādīsu⁸ kathane. Idhāpi kathane eva daṭṭhabbo, tena ayampi Udāno bhāsītōti attho. **Itī**ti evaṃ. **Me sutanti** padadvayassa attho nidānavañṇanāyaṃ sabbākārato vuttoyeva. Pubbe “evaṃ me sutan”ti nidānavasena vuttoyeva hi attho idha nigamanavasena “iti me sutan”ti puna vutto. Vuttasseva hi atthassa puna vacanaṃ nigamananti. Itisaddassa atthuddhāro⁹ **evaṃ**-saddena samānatthatāya “**evaṃ me sutan**”ti ettha viya, atthayojanā ca **itivuttakavāṇṇanāya** amhehi pakāsitāyevāti tattha vuttanayeneva veditabboti.

Paramatthadīpaniyā Khuddakanikāyaṭṭhakathāya Udānasamvāṇṇanāya

Paṭhamabodhisuttavāṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 2. 380 piṭṭhe.

2. Khu 6. 150 piṭṭhe.

3. Vi 1. 191 piṭṭhe.

4. Vi 4. 340 piṭṭhe.

5. Vi 1. 58 piṭṭhe.

6. Dī 1. 97 piṭṭhe.

7. Pāvacaṇavasena (Sī)

8. Ma 1. 16 piṭṭhe.

9. Atthuddhāre (Sī, Syā)

2. Dutiyabodhisuttavaṇṇanā

2. Dutīye **paṭilomanti** “avijjānirodhā saṅkhāranirodho”ti-ādinā nayena vutto avijjādikoyeva paccayākāro anuppādanirodhena nirujjhamāno attano kattabbakiccassa akaraṇato paṭilomoti vuccati. Pavattiyā vā vilomanato paṭilomo, antato pana majjhato vā paṭṭhāya ādiṃ pāpetvā avuttattā ito aññenatthenettha paṭilomatā na yujjati. Paṭilomantica “visamaṃ candasūriyā parivattanti”ti-ādīsu viya bhāvanapūmsakaniddeso. **Imasmim̐ asati idaṃ na hoti**ti imasmim̐ avijjādike paccaye asati maggena pahīne idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ na hoti nappavattati. **Imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī**ti imassa avijjādikassa paccayassa nirodhā maggena anuppattidhammataṃ āpāditattā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ nirujjhati, nappavattatīti attho. Idhāpi yathā “imasmim̐ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti ettha “imasmim̐ satiyeva, nāsati, imassa uppādā eva, na nirodhā”ti antogadhaniyamatā dassitā. Evaṃ imasmim̐ asatīyeva, na sati, imassa nirodhā eva, na uppādāti antogadhaniyamatālakkaṇā dassitāti vedītabbāṃ. Sesamettha yaṃ vattabbāṃ, taṃ Paṭhamabodhisuttavaṇṇanāya vuttanayānusārena vedītabbāṃ.

Evaṃ yathā Bhagavā paṭilomapaṭiccasamuppādaṃ manasi akāsi, taṃ saṅkhepena dassetvā idāni vitthārena dassetuṃ “**avijjānirodhā saṅkhāranirodho**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **avijjānirodhā**ti ariyamaggena avijjāya anavasesanirodhā, anusayappahānavasena aggamaggena avijjāya accantasamugghāṭatoti attho. Yādipi heṭṭhimamaggehi pahīyamānā avijjā accantasamugghāṭavaseneva pahīyati, thathāpi na anavasesato pahīyati. Apāyagāminiyā hi avijjā paṭhamamaggena pahīyati. Tathā sakideva imasmim̐ loke sabbattha ca anariyabhūmiyaṃ upapattipaccayabhūtā avijjā yathākkamaṃ dutiyatatiyamaggehi pahīyati, na itarāti. Arahattamaggeneva hi sā anavasesaṃ pahīyatīti. **Saṅkhāranirodho**ti saṅkhārānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃ niruddhānaṃ pana saṅkhārānaṃ nirodhā viññāṇaṃ, viññāṇādīnaṃ nirodhā nāmarūpādīni niruddhāni eva hontīti dassetuṃ “**saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho**”ti-ādiṃ vatvā “**evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti**”ti vuttaṃ. Tattha yaṃ vattabbāṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Apicettha kiñcāpi “avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho”ti ettāvataṭṭhi sakalassa dukkhakkhandhassa anavasesato nirodho vutto hoti, tathāpi yathā anulome yassa yassa paccayadhammassa atthitāya yo yo paccayuppannadhammo na nirujjhati¹, pavattati evāti imassa atthassa dassanattamā “avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- samudayo hoti”ti vuttam. Evaṃ tappaṭipakkhato tassa tassa paccayadhammassa abhāve so so paccayuppannadhammo nirujjhati, nappavattatīti dassanattamā idha “**avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho -pa- dukkhakkhandhassa nirodho hoti**”ti vuttam, na pana anulome viya kālattayapariyāpannassa dukkhakkhandhassa nirodhadassanattamā. Anāgatasseva hi ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa dukkhakkhandhassa ariyamaggabhāvanāya nirodho icchitoti ayampi viseso veditabbo.

Etamattham viditvāti yvāyam “avijjānirodhādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti”ti vutto, sabbākārena etamattham viditvā. **Imam udānam udānesīti** imasmim atthe vidite “avijjānirodhā saṅkhāranirodho”ti evam pakāsitassa avijjādīnam paccayānam khayassa avabodhānubhāvadīpakam udānam udānesīti attho.

Tatrāyam saṅkhepattho—yasmā avijjādīnam **paccayānam** anuppādanirodhasaṅkhātā **khayam avedī** aññāsi paṭivijjhi, tasmā etassa vuttanayena **ātāpino jhāyato brāhmaṇassa** vuttappakārā bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā **pātubhavanti** uppajjanti pakāsentī vā. Atha yā paccayanirodhassa sammā aviditattā uppajjeyyūm pubbe vuttappabhedā **kaṅkhā**, tā sabbāpi **vapayanti** nirujjhantīti. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Dutiyabodhisuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

3. Tatiyabodhisuttavaṇṇanā

3. Tatiye **anulomapaṭilomanti** anulomañca paṭilomañca yathāvutta-anuloma-vasena ceva paṭilomavasena cāti attho. Nanu ca

1. Uppajjati (Sī)

pubbepi anulomavasena paṭilomavasena ca paṭiccasamuppāde manasikārappavatti suddhaye vuttā, idha kasmā punapi tadubhayavasena manasikārappavatti vuccatīti? Tadubhayavasena tatiyavāraṃ tattha manasikārassa pavatti tattā. Kathaṃ pana tadubhayavasena manasikāro pavattito. Na hi sakkā apubbaṃ acarimaṃ anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādassa manasikāraṃ pavattetunti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “tadubhayaṃ ekajjhaṃ manasākāsi”ti, atha kho vārena. Bhagavā hi paṭhamaṃ anulomavasena paṭiccasamuppādaṃ manasi karitvā tadanurūpaṃ paṭhamaṃ udānaṃ udānesi. Dutiyampi paṭilomavasena taṃ manasi karitvā tadanurūpameva udānaṃ udānesi. Tatiyavāre pana kālena anulomaṃ kālena paṭilomaṃ manasikaraṇavasena anulomapaṭilomaṃ manasi akāsi. Tena vuttaṃ “anulomapaṭilomanti anulomañca paṭilomañca, yathāvutta-anulomavasena ceva paṭilomavasena cā”ti. Iminā manasikārassa paṇḍabalavabhāvoca vasibhāvo ca pakāsito hoti, ettha ca “anulomaṃ manasi karissāmi, paṭilomaṃ manasi karissāmi, anulomapaṭilomaṃ manasi karissāmi”ti evaṃ pavattānaṃ pubbābhogaṇaṃ vasena nesaṃ vibhāgo veditabbo.

Tattha **avijjāya tvevāti** avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhāti** virāgasāṅkhātena maggena asesanirodhā, aggamaggena anavasesa-anuppādappahānāti attho. **Saṅkhāranirodhoti** sabbesaṃ saṅkhārānaṃ anavasesaṃ anuppādanirodho. Heṭṭhimena hi maggattayena keci saṅkhārā nirujjhanti, keci na nirujjhanti avijjāya sāvasesanirodhā. Aggamaggena panassā anavasesanirodhā na keci saṅkhārā na nirujjhantīti.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ avijjādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa samudayo nirodho ca avijjādināṃ samudayā nirodhā ca hotīti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udānaṃ udānesīti** idaṃ yena maggena yo dukkhakkhandhassa samudayanirodhasaṅkhāto attho kiccavasena ārammaṇakiriyāya ca vidito, tassa ariyamaggassa ānubhāvadīpakāṃ vuttappakāraṃ udānaṃ udānesīti attho.

Tatrāyaṃ saṅkhepattho—**yadā have pātubhavanti dhammā ātāpino jhāyato brāhmaṇassa**, tadā so brāhmaṇo tehi uppanneti bodhipakkhiyadhammehi, yassa vā ariyamaggassa catusaccadhammā

pātubhūtā, tena ariyamaggena **vidhūpayam tiṭṭhati mārāsenam**, “kāmā te paṭhamā senā”¹ti-ādinā¹ nayena vuttappakāram mārāsenam vidhūpayanto vidhamento viddhamśento tiṭṭhati. Katham? **Sūriyova obhāsayamantalikkham**, yathā sūriyo abbhuggato attano pabhāya antalikkham obhāsentova andhakāram vidhamento tiṭṭhati, evam sopi khīṇāsavabrāhmaṇo tehi dhammehi tena vā ariyamaggena saccāni paṭivijjhantova mārāsenam vidhūpayanto tiṭṭhatīti.

Evam Bhagavatā paṭhamam paccayākārapajānanassa, dutiyam paccayakkhayādhigamassa, tatiyam ariyamaggassa ānubhāvappakāsanāni imāni tīpi udānāni tīsu yāmesu bhāsītāni. Katarāya rattiyā? Abhisambodhito sattamāya rattiyā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāya rattiyā paṭhamayāme pubbenivāsam anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhum visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇam otāretvā nānāneyhi tebhūmakasaṅkhāre sammāsītva “idāni aruṇo uggamissatī”²ti sammāsambodhim pāpuṇi, sabbaññutappattisamanantameva ca aruṇo uggacchīti. Tato teneva pallaṅkena Bodhirukkhamūle sattāham vītināmento sampattāya pāṭipadarattiyā² tīsu yāmesu vuttanayena paṭiccasamuppādam manasi karitvā yathākkamam imāni udānāni udānesi.

Khandhake pana tīsupi vāresu “paṭiccasamuppādam anulomapaṭilomam manasākāsi”³ti³ āgatattā Khandhakaṭṭhakathāyam⁴ “tīsupi yāmesu evam manasi katvā paṭhamam udānam paccayākārapaccavekkhaṇavasena, dutiyam nibbānapaccavekkhaṇavasena⁵, tatiyam maggapaccavekkhaṇavasenāti evam imāni Bhagavā udānāni udānesi”³ti vuttam, tampi na virujjhati. Bhagavā hi ṭhapetvā ratanagharasattāham sesesu chasu sattāhesu antaranantarā dhammam paccavekkhitvā yebhuyyena vimuttisukhapaṭisaṃvedī vihāsi, ratanagharasattāhe pana abhidhammaparicayavaseneva vihāsīti.

Tatīyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 342; Khu 7. 73; Khu 8. 114 piṭṭhesu.

3. Vi 3. 1 piṭṭhe.

5. Paccayanirodhapaccavekkhaṇavasena (Ka)

2. Sattamāya rattiyā (Sī, Ka)

4. Vi-Ṭṭha 3. 235 piṭṭhe.

4. Humhuṅkasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **Ajapālanigrodheti** tassa kira chāyāyaṃ Ajapālā gantvā¹ nisīdanti, tenassa ‘Ajapālanigrodho’ tveva nāmaṃ udapādi. Keci pana yasmā tattha vede sajjhāyitum asamattā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vasimsu, tasmā **Ajapālanigrodhoti** nāmaṃ jātan² ti vadanti. Tatrāyaṃ vacanattho—na japantīti ajapā, mantānaṃ anajjhāyakāti attho, ajapā lanti² ādiyanti nivāsaṃ etthāti Ajapāloti. Yasmā vā majjhanhike samaye anto pavitṭhe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘Ajapālo’ tissa nāmaṃ rūḷhanti apare. Sabbathāpi nāmametaṃ tassa rukkhassa, tassa samīpe. Samīpatthe hi etaṃ bhummaṃ “Ajapālanigrodhe” ti.

Vimuttisukhaṭṭisaṃvedīti tatrapī dhammaṃ vicinanto³ vimuttisukhaṇca ṭṭisaṃvedento nisīdi. Bodhirukkhato puratthimadisābhāge esa rukkho hoti. **Sattāhanti** ca idaṃ na pallaṅkasattāhato anantarasattāhaṃ. Bhagavā hi pallaṅkasattāhato aparānīpi tīṇi sattāhāni bodhisamīpeyeva vītināmesi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—Bhagavati kira sammāsambodhiṃ patvā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinne “na Bhagavā vuṭṭhāti, kinu kho aññepi⁴ Buddhattakarā dhammā atthī” ti ekaccānaṃ devatānaṃ kaṅkhā udapādi. Atha Bhagavā aṭṭhame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānaṃ kaṅkhaṃ ṇatvā kaṅkhāvidhamanattāhaṃ ākāse uppatitvā yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā tāsāṃ kaṅkhaṃ vidhametvā pallaṅkato īsakaṃ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca upacitānaṃ pāramīnaṃ balādhigamaṭṭhānaṃ⁵ pallaṅkaṃ Bodhirukkhaṇca animisehi cakkhūhi olokayamāno sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **Animisacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Atha pallaṅkassa ca ṭhitaṭṭhānassa ca antarā puratthimato ca pacchimato ca āyate ratanacaṅkame caṅkamanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ **Ratanacaṅkamacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharaṃ

1. Gantvā gantvā (Sī, Syā)

2. Ālenti (Sī, Syā)

3. Vicinantoye antaranarā (Ka)

4. Ajjāpi (Ka)

5. Puññādhigamanīyaṭṭhānaṃ phalasamāpattādhigamaṭṭhānaṃ (Sī),
puññādhigamanīyaṭṭhānaṃ balādhigamanīyaṭṭhānaṃ (Ka)

māpayimsu, tattha pallaṅkena nisīditvā Abhidhammapiṭakaṃ visesato anantanayaṃ samantapaṭṭhānaṃ vicinanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **Ratanagharacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Evaṃ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe Bodhirukkhato Ajapālanigrodhaṃ upasaṅkamitvā tassa mūle pallaṅkena nisīdi.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhāsīti tato phalasamāpattisamādhito yathākālaparicchedaṃ vuṭṭhahi, vuṭṭhahitvā ca pana tattha evaṃ nisinne Bhagavati eko brāhmaṇo taṃ gantvā pañhaṃ pucchi. Tena vuttaṃ “**atha kho aññataro**”ti-ādi. Tattha **aññataro**ti nāmagottavasena anabhiññāto apākaṭo eko. **Huṃhuṅkajātiko**¹ so kira diṭṭhamaṅgaliko mānathaddho mānavasena kodhavasena ca sabbaṃ avokkhajātikaṃ passitvā jigucchanto “huṃhun”ti karonto vicarati, tasmā “huṃhuṅkajātiko”ti vuccati, “huhukkajātiko”tipi pāṭho. **Brāhmaṇo**ti jātiyā brāhmaṇo.

Yena Bhagavāti yassaṃ disāyaṃ Bhagavā nisinno. Bhummatthe hi etaṃ karaṇavacanaṃ. Yena vā disābhāgena Bhagavā upasaṅkamitabbo, tena disābhāgena upasaṅkami. Atha vā **yenā**ti hetu-atthe karaṇavacanaṃ, yena kāraṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti attho. Kena ca kāraṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakārarogadukkhābhipīḷitattā āturakāyehi mahājanehi mahānubhāvo bhisakko viya rogaticchanatthaṃ, nānāvidhakilesabyādhīpīḷitattā āturacittehi devamanussehi kilesabyādhīpīḷitattā dhammassavanapañhapucchanādīkāraṇehi Bhagavā upasaṅkamitabbo. Tena ayampi brāhmaṇo attano kaṅkhaṃ chinditukāmo upasaṅkami.

Upasaṅkamitvāti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā yaṃ ṭhānaṃ upasaṅkami, tatopi Bhagavato samīpabhūtaṃ āsannataraṃ ṭhānaṃ upagantvāti attho. **Sammodī**ti samaṃ sammā vā modi, Bhagavā cānena, sopi Bhagavatā “kacci bhoto khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ”ti-ādinā paṭisanthārakaraṇavasena samappavattamodo ahosi. **Sammodanīyanti** sammodanārahaṃ sammodajanayanayoggaṃ. **Kathanti** kathāsallāpaṃ. **Sāraṇīyanti**

1. Huhukkajātiko (Sī, Syā)

sarītabbayuttamā sādhujaṇehi pavattetabbaṃ, kālantare vā cintetabbaṃ.

Vītisāretvāti niṭṭhāpetvā. **Ekamantanti** bhāvanapuṃsakaniddeso. Ekasmiṃ ṭhāne, atisammukhādike cha nisajjadose vajjetvā ekasmiṃ padeseti attho.

Etadavocāti etaṃ idāni vattabbaṃ “kittāvatā nu kho”ti-ādivacanaṃ avoca.

Tattha **kittāvatā**ti kittakena pamāṇena. **Nū**ti saṃsayatthe nipāto. **Kho**ti padapūraṇe. **Bho**ti brāhmaṇānaṃ jātisamudāgataṃ ālapanam. Tathā hi vuttam “bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano”ti¹. **Gotamā**ti Bhagavantam gottena ālapati. Katham panāyam brāhmaṇo sampatisamāgato Bhagavato gottam jānātīti? Nāyam sampatisamāgato, chabbassāni padhānakaraṇakāle upaṭṭhahantehi pañcavaggiyehi saddhim caramānopi, aparabhāge tam vatam² chaḍḍetvā Uruvelāyam Senanigame³ eko adutiyo hutvā piṇḍāya caramānopi tena brāhmaṇena diṭṭhapubbo ceva sallapitapubbo ca. Tena so pubbe pañcavaggiyehi gayhamānam Bhagavato gottam anussaranto “bho Gotamā”ti Bhagavantam gottena ālapati. Yato paṭṭhāya vā Bhagavā mahābhiniikkhamanam nikkhamanto Anomanadītīre pabbajito, tato pabhuti “samaṇo Gotamo”ti cando viya sūriyo viya ca pākaṇo paññāto, na tassa gottajānane kāraṇam gavesitabbaṃ.

Brāhmaṇakaraṇāti brāhmaṇam karontīti brāhmaṇakaraṇā, brāhmaṇabhāvakarāti attho. Ettha ca **kittāvatā**ti etena yehi dhammehi brāhmaṇo hoti, tesam dhammānam parimāṇam pucchati. **Katame ca panā**ti iminā tesam sarūpaṃ pucchati.

Etamattham veditvāti etaṃ tena puṭṭhassa pañhassa sikhāpattam attham⁴ veditvā tāyam velāyam imam udānam udānesi, na pana tassa brāhmaṇassa dhammam desesi. Kasmā? Dhammadesanāya abhājanabhāvato. Tathā hi tassa brāhmaṇassa imam gātham sutvā na saccābhisamayo ahoṣi. Yathā ca imassa, evam Upakassa ājīvakassa Buddhaguṇappakāsanam. Dhammacakkappavattanato

1. Ma 2. 410; Khu 1. 70 piṭṭhesu.

2. Tam vattam (Sī)

3. Senānigame (Sī), senānigame (Syā)

4. Sikhāpattatam (Sī)

hi pubbabhāge Bhagavatā bhāsitaṃ paresaṃ¹ suṇantānampi
Tapussabhallikānaṃ² saraṇadānaṃ viya vāsanābhāgiyameva jātaṃ, na
sekkhabhāgiyaṃ, na nibbedhabhāgiyaṃ. Esā hi dhammatāti.

Tattha **yo brāhmaṇo**ti yo bāhitapāpadhammatāya brāhmaṇo, na
diṭṭhamaṅgalikatāya humhuṅkārakasāvādipāpadhammayutto hutvā kevalaṃ
jātimattakena brahmaññaṃ paṭijānāti. So brāhmaṇo bāhitapāpadhammatā
humhuṅkārappahānena **nihumhuṅko**, rāgādikasāvābhāvena **nikkasāvo**,
bhāvanānuyogayuttacittatāya **yatatto**, sīlasaṃyamena vā saṃyatacittatāya
yatatto, catumaggañāṇasaṅkhātehi vedehi antaṃ saṅkhārapariyosānaṃ
nibbānaṃ, vedānaṃ vā antaṃ gatattā **vedantagū**. Maggabrahmacariyassa
vusitattā **vusitabrahmacariyo**, **dhammena so brahmavādaṃ vadeyya**
“brāhmaṇo ahan”ti etaṃ vādaṃ dhammena ñāyena vadeyya, **yassa**
sakalalokasannivāsepi **kuhiñci** ekārammaṇepi rāgussado dosussado
mohussado mānussado diṭṭhussadoti ime **ussadā natthi**, anavasesaṃ pahīnāti
attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brāhmaṇasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **Sāvatthiyanti** evaṃnāmake nagare. Taṃ hi Savatthassa
nāma isino nivāsaṭṭhāne māpitattā Sāvatthīti vuccati yathā kākandī
mākandīti. Evaṃ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti—
yaṃkiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbamettha atthīti Sāvatthi.
Satthasamāyoge ca kimettha bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthītipi
vacanaṃ upādāya Sāvatthīti.

Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, Sāvatthiyaṃ samohitaṃ.

Tasmā sabbamupādāya, **Sāvatthīti** pavuccatīti³.

1. Padesaṃ (Sī, Ka)

2. Tapassubhallikānaṃ (Sī)

3. Ma-Ṭṭha 1. 62 piṭṭhepi.

tassam **Sāvattiyaṃ**, samīpatthe cetam bhumma vacanam. **Jetavaneti** attano paccatthike jinātīti **jeto**, raññā vā paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃ nānameva katanti jeto. Vanayatīti **vanam**, attano sampattiyā sattānam attani bhattim karoti uppādetīti attho. Vanute iti vā **vanam**,

nānāvidhakusumagandhasammamattakokilādivihaṅgavirutālāpehi mandamārutacalitarukkhasākhāpallavahatthehi¹ ca “etha maṃ paribhuñjathā”ti paṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanam **Jetavanam**. Tam hi Jetena kumārena ropitam samvaddhitam paripālitam, sova tassa sāmī ahoṣi, tasmā Jetavananti vuccati, tasmim **Jetavane**.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti mātāpitūhi gahitanāmasasena² Sudatto nāma somahaseṭṭhi, sabbakāmasamiddhitāya pana vigatamalamaccheratāya karuṇādiḡuṇasamaṅgitāya ca niccakālam anāthānam piṇḍam deti, tasmā Anāthapiṇḍikoti vuccati. Āramanti ettha paṇino visesena pabbajitāti **ārāmo**, pupphaphalādisobhāya nātīdūranāccāsannatādīpañcavidhasenāsanāṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti anukkaṇṭhitā hutvā vasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaramīeva ānetvā rametīti **ārāmo**. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatīnā Jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭīsanthārena kiṇitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramaham niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahiraññakoṭīpariccāgena Buddhappamukhassa saṅghassa niyyātito, tasmā “Anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmim **Anāthapiṇḍikassa ārāme**.

Ettha ca “Jetavane”ti vacanam purimasāmparikkittanam, “Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti pacchimasāmparikkittanam. Ubhayampi dvinnam pariccāgavisesaparidīpanena puññakāmānam āyatim diṭṭhānugati-āpajjanattham. Tattha hi dvārakoṭṭhaka pāsādakaraṇavasena bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭīyo anekakoṭī-agghanakā rukkhā ca Jetassa pariccāgo, catupaññāsa

1. ...pattehi (Ka)

2. Gahitanāmānvayena (Ka)

koṭiyo Anāthapiṇḍikassa. Iti tesam pariccāgaparikittanena “evam puññakāmā puññāni karonti”ti dassento Dhammabhaṇḍāgāriko aññepi puññakāme tesam diṭṭhānugati-āpajjane niyojetīti.

Tattha siyā—yadi tāva Bhagavā Sāvattthiyam viharati, “Jetavane”ti na vattabbam. Atha Jetavane viharati, “Sāvattthiyan”ti na vattabbam. Na hi sakkā ubhayattha ekam samayam viharitunti. Na kho panetaṃ evam datṭhabbam, nanu avocumhā “samīpatthe etaṃ bhumavacanan”ti. Tasmā yadidaṃ Sāvattthiyā samīpe Jetavanam, tattha viharanto “Sāvattthiyam viharati Jetavane”ti vutto. Gocaragāmanidassanattham hissa Sāvattthivacanam, pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānadassanattham sesavacananti.

Āyasmā ca Sāriputtoti—ādīsu āyasmāti piyavacanam. Casaddo samuccayattho. Rūpasāriyā nāma brāhmaṇiyā puttoti **Sāriputto**. **Mahāmoggallānoti** pūjāvacanam. Guṇavisesehi mahanto Moggallānoti hi Mahāmoggallāno. **Revatoti** Khadiravanikarevato¹, na Kaṅkhārevato. Ekasmiṃ hi divase Bhagavā rattasāniparikkhitto viya suvaṇṇayūpo, pavāladhajaparivārito viya suvaṇṇapabbato, navutihaṃsasahassaparivārito viya Dhataratṭho haṃsarājā, sattaratanasamujjalāya caturaṅginiyā senāya parivārito viya cakkavatti rājā, mahābhikkhusaṃghaparivuto gaganamajjhe candam utṭhāpento viya catunnam parisānam majjhe dhammam desento nisinno hoti. Tasmim samaye ime aggasāvakā mahāsāvakā ca Bhagavato pāde vandanatthāya upasaṅkamimsu.

Bhikkhū āmantesīti attānam parivāretvā nisinnabhikkhū te āgacchantedassetvā abhāsi. Bhagavā hi te āyasmante sīlasamādhipaṇṇādiguṇasampanne paramena upasamena samannāgate paramāya ākappasampattiyā yutte upasaṅkamante passitvā pasannamānaso tesam guṇavisesaparikittanattham bhikkhū āmantesi “**ete bhikkhave brāhmaṇā āgacchanti, ete bhikkhave brāhmaṇā āgacchantī**”ti. Pasādasena etaṃ āmeditam, pasamsāvasenāti pi vatthum yuttam. **Evam vutteti** evam Bhagavatā

1. Khadiravanapāsirevato (Sī)

te āyasmante “brāhmaṇā”ti vutte. **Aññataroti** nāmagottena apākaṭo tassam parisāyam nisinno eko bhikkhu. **Brāhmaṇajātikoti** brāhmaṇakule jāto. So hi uḷārabhogā brāhmaṇamahāsālakulā pabbajito. Tassa kira evam ahosi “ime lokiyā ubhatosujātiyā brāhmaṇasikkhānipphattiyā ca brāhmaṇo hoti, na aññathāti vadanti, Bhagavā ca ete āyasamante brāhmaṇāti vadati, handāham Bhagavantam brāhmaṇalakkhaṇam puccheyyan”ti. Etadatthameva hi Bhagavā tadā te there “brāhmaṇā”ti abhāsi. Brahman amātīti brāhmaṇoti hi jātibrahmaṇānam nibbacanam. Ariyā pana bāhitapāpatāya brāhmaṇā. Vuttam hetam “bāhitapāpoti brāhmaṇo, samacariyā samaṇoti vuccatī”ti¹. Vakkhati ca “bāhitvā pāpake dhamme”ti.

Etamattham viditvāti etam brāhmaṇasaddassa paramatthato sikhāpattamattham jānitvā. **Imam udānanti** imam paramatthabrahmaṇabhāvadīpakam udānam udānesi.

Tattha **bāhitvāti** bahi katvā, attano santānato nīharitvā samucchadappahānavasena pajahitvāti attho. **Pāpake dhammeti** lāmake dhamme, ducaritavasena tividhaducaritadhamme, cittuppādavasena dvādasākusalacittuppāde, kammāpathavasena dasākusalakammāpathe, pavattibhedavasena anekabhedabhinne sabbepi akusaladhammeti attho. **Ye caranti sadā satāti** ye sativapullappattatāya sabbakālam rūpādīsu chasupi ārammaṇesu satatavihāravasena² satā satimanto hutvā catūhi iriyāpathehi caranti. Satiggahaṇeneva cettha sampajāññampi gahitanti veditabham. **Khīṇasaṃyojanāti** catūhipi ariyamaggehi dasavidhassa saṃyojanassa samucchinnattā parikkhīṇasaṃyojanā. Buddhāti catusaccasambodhena Buddhā. Te ca pana sāvakabuddhā Paccekabuddhā Sammāsambuddhāti tividhā, tesu idha sāvakabuddhā adhippetā. **Te ve lokasmi brāhmaṇāti** te seṭṭhatthena brāhmaṇasaṅkhāte dhamme³ ariyāya jātiyā jātā, brāhmaṇabhūtaṃ vā Bhagavato orasaputtāti imasmim sattaloke paramatthato brāhmaṇā nāma, na jātigottamattehi, na jāṭadhāraṇādimmattena vāti attho. Evam imesu dvīsu suttesu

1. Khu 1. 69 piṭṭhe. 2. Chasativihāravasena (Sī, Syā), chasatatavihārīvasena (Ka)

3. Brāhmaṇasaṅkhātadhammena (Sī, Ka)

brāhmaṇakarā dhammā arahattaṃ pāpetvā kathitā, nānājjhāsayatāya pana sattānaṃ desanāvilāsenā abhilāpanānattena desanānānattaṃ veditabbaṃ.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahākassapasuttavaṇṇanā

6. Chatṭhe **Rājagaheti** evaṃnāmake nagare. Taṃ hi Mahāmandhātumahāgovindādīhi pariggahitattā “Rājagahan”ti vuccati. “Durabhibhavanīyattā¹ paṭirājūnaṃ gahabhūtaṃti Rājagahan”ti-ādina aññen’ettha pakārena vaṇṇayanti, kin tehi, nāma etaṃ tassa nagarassa. Taṃ pan’etaṃ Buddhakāle cakkavattikāle ca nagaraṃ hoti, sesakāle suññaṃ yakkhapariggahitaṃ tesaṃ vasanaṭṭhānaṃ hutvā tiṭṭhati. **Veḷuvane Kalandakanivāpeti Veḷuvanaṃ** ti tassa viharassa nāmaṃ. Taṃ kira aṭṭhārasaṭṭhubbheṇa pakārena parikkhittaṃ Buddhassa Bhagavato vasanānucchavikāya mahatiyā Gandhakuṭiyā aññehi ca pāsāduṭṭhileṇa maṇḍapa-caṅkama-dvārakoṭṭhakādīhi paṭimaṇḍitaṃ bahi veḷūhi parikkhittaṃ ahosi nīlobhāsaṃ manoramaṃ, tena “Veḷuvanaṃ”ti vuccati. Kalandakānaṃ c’ettha nivāpaṃ adamsu, tasmā “**kalandakanivāpo**”ti vuccati. Pubbe kira aññataro rājā taṃ uyyānaṃ kīlanatthaṃ pavitṭho surāmadamatto divāseyyaṃ upagato supi, parijanopi’ssa “sutto rājā”ti pupphaphalādīhi palobhiyamāno ito c’ito ca pakkāmi. Atha surāgandhena aññatarasmā rukkhassirā kaṇhasappo nikkhamitvā rañño abhimukho āgacchati, taṃ disvā rukkhadevatā “rañño jīvitaṃ dassāmī”ti kalandakavesena gantvā kaṇṇamūle saddaṃ akāsi. Rājā paṭibujjhi, kaṇhasappo nivatto. So taṃ disvā “imāya kālākāya mama jīvitaṃ dinnan”ti kālākānaṃ nivāpaṃ tattha paṭṭhapesi, abhayaghosaṃ ca ghosāpesi. Tasmā tato paṭṭhāyataṃ “Kalandakanivāpan”ti saṅkhaṃ gataṃ. Kalandakāti hi kālākānaṃ nāmaṃ, tasmim **Veḷuvane Kalandakanivāpe**.

Mahākassapoti mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto Kassapoti Mahākassapo, api ca Kumārakassapattheraṃ upādāya ayaṃ

1. Durabhibhādhanīyattā naṃ (Sī)

mahāthero “Mahākassapo”ti vuccati. **Pippaliguhāyanti** tassā kira guhāya dvārasamīpe eko Pippalirukkho ahosi, tena sā “Pippaliguhā”ti paññāyittha. Tassam **Pippaliguhāyam**. **Ābādhikoti** ābādho assa atthīti ābādhiko, byādhikoti attho. **Dukkhitoti** kāyasannissitam dukkham sañjātam assāti dukkhito, dukkhappattoti attho. **Bāḥagilānoti** adhimattagelañño, tam pana gelañnam sato sampajāno hutvā adhivāsesi. Ath’assa Bhagavā tam pavattim ñatvā tattha gantvā Bojjhaṅgaparittam abhāsi, ten’eva Therassa so ābādho vūpasami. Vuttam h’etam Bojjhaṅgasamyutte—

“Tena kho pana samayena āyasmā Mahākassapo Pippaliguhāyam viharati ābādhiko dukkhito bāḥagilāno. Atha kho Bhagavā sāyanhasamayam paṭisallānā vuṭṭhito yen’āyasmā Mahākassapo ten’upalaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi, nisajja kho Bhagavā -pa- etadavoca ‘kacci te Kassapa khamanīyam, kacci yāpanīyam, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti no abhikkamanti, paṭikkamo sānam paññāyati no abhikkamo’ti. Na me bhante khamanīyam, na yāpanīyam, bālā me bhante dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamo sānam paññāyati no paṭikkamo ti.

Sattime Kassapa bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulikatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo kho Kassapa mayā sammadakkhāto bhāvito bahulikato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattati -pa- Upekkhā-sambojjhaṅgo kho Kassapa mayā sammadakkhāto bhāvito bahulikato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattati. Ime kho Kassapa satta bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulikatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattanti ti. Taggha Bhagavā bojjhaṅgā, taggha Sugata bojjhaṅgā ti.

Idam avoca Bhagavā. Attamano āyasmā Mahākassapo Bhagavato bhāsitam abhinandi. Vuṭṭhahi c’āyasmā Mahākassapo

tamhā ābādhā, tathā pahīno c’āyasmato Mahākassapassa so ābādhō
ahosī”ti¹.

Tena vuttam “**atha kho āyasmā Mahākassapo aparena samayena tamhā
ābādhā vuṭṭhāsī**”ti.

Etadahosīti pubbe gelaññadivasesu saddhivihārikehi upanītaṃ
piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā vihāre eva ahosi, ath’assa tamhā ābādhā
vuṭṭhitassa etaṃ “yannūn’āhaṃ Rājagahaṃ piṇḍāya paviseyyan”ti
parivitakko ahosi. **Pañcamattāni devatāsātāni**ti Sakkassa devarañño
paricārikā pañcasatā kakuṭapādiniyo accharāyo. **Ussukkhāṃ āpannāni
honti**ti therassa piṇḍapātaṃ dassāmāti pañcapiṇḍapātasātāni sajjetvā
suvaṇṇabhājānehi ādāya antarāmagge ṭhatvā “bhante imaṃ piṇḍapātaṃ
gaṇhatha, saṅgahaṃ no karoṭhā”ti vadamānā piṇḍapātadāne yuttappayuttāni
honti. Tena vuttam “**āyasmato Mahākassapassa piṇḍapātappaṭilābhāyā**”ti.

Sakko kira devarājā Therassa cittappavattiṃ ñatvā tā accharāyo
uyyojesi “gacchatha tumhe ayyassa Mahākassapattherassa piṇḍapātaṃ datvā
attano paṭiṭṭhaṃ karoṭhā”ti. Evaṃ hi’ssa ahosi “imāsu sabbāsu gatāsu kadāci
ekiss’āpi hatthato piṇḍapātaṃ Thero paṭiggaṇheyya, taṃ tassā bhavissati
dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti. Paṭikkhipi Thero “bhante mayhaṃ
piṇḍapātaṃ gaṇhatha, mayhaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhathā”ti vadantiyo
“gacchatha tumhe katapuññā mahābhogā, ahaṃ duggatānaṃ saṅgahaṃ
karissāmī”ti vatvā “bhante māno nāsetha, saṅgahaṃ no karoṭhā”ti vadantiyo
puna pi paṭikkhipitvā puna pi apagantum anicchamānā yācantiyo “na attano
pamāṇaṃ jānātha, apagacchathā”ti vatvā accharam pahari. Tā Therassa
accharāsaddaṃ sutvā santaṃjitaṃ ṭhātum asakkantiyo palāyitvā devalokam eva
gatā. Tena vuttam “**pañcamattāni devatāsātāni paṭikkhipitvā**”ti.

1. Saṃ 3. 71 piṭṭhe.

Pubbaṇhasamayanti pubbaṇhe ekaṃ samayaṃ, ekasmiṃ kālē.
Nivāsetvāti vihāranivāsanaparivattanavasena nivāsaṇaṃ daḷhaṃ nivāsetvā.
Pattacīvaramādāyāti cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ hatthena gahetvā.
Piṇḍāyapāvisīti piṇḍapātattathāya pāvisi. **Daliddavisikhāti**
duggatamanussāṇaṃ vasanokāso¹. **Kapaṇavisikhāti** bhogapārijuṇṇappattiya
dīnamanussāṇaṃ vāso². **Pesakāravisikhāti** tantavāyavāso³. **Addasā kho**
Bhagavāti kathaṃ addasa? “Ābādha vuṭṭhito mama putto Kassapo kinnu kho
karoti”ti āvajjento Veluvane nisinno eva Bhagavā dibbacakkhunā addasa.

Etam atthaṃ viditvāti y’āyaṃ āyasmato Mahākassapassa pañcahi
accharāsatehi upanītaṃ anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ dibbapiṇḍapātaṃ
paṭikkhipitvā kapaṇajanānuggahappaṭipatti vuttā, etam atthaṃ jānitvā. **Imaṃ**
udānanti imaṃ paramappicchatādassanamukhena khīṇāsavassa
tādībhāvānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **anaññāposinti** aññaṃ posetīti aññāposī, na aññāposī anaññāposī,
attanā posetabbassa aññassa abhāvena adutiyo, ekako ti⁴ attho. Tena
Therassa subharataṃ dasseti. Thero hi kāyaparihārikena cīvarena
kucchiparihārikena ca piṇḍapātena attānaṃ eva posento paramappiccho
hutvā viharati, aññaṃ ñātimittādīsu kañci na poseti katthaci alaggabhāvato.
Atha vā aññena aññatarena posetabbatāya abhāvato anaññāposī. Yo hi
ekasmiṃ yeva paccayadāyake paṭibaddhacatupaccayo, so anaññāposī nāma
na hoti ekāyattavuttito. Thero pana “yathā pi bhamaro pupphan”ti⁵ gāthāya
vuttanayena jaṅghābalaṃ nissāya piṇḍāya caranto kulesu niccanavo hutvā
missakabhattena yāpeti. Tathā hi naṃ Bhagavā candūpamappaṭipadāya
thomesi. **Aññātanti** abhiññātaṃ, yathābhuccaguṇehi patthaṭayasāṃ, ten’eva
vā anaññāposibhāvena appicchatāsantuṭṭhitāhi ñātaṃ⁶. Atha vā **aññātanti**
sabbaso pahīnataṇhatāya lābhasakkārasilokanikāmanahetu attānaṃ
jānāpanavasena na ñātaṃ.

1. Vasanaṇṇāto (Sī), vasanāvāso (Syā)

2. Vāto (Sī)

3. Tantavāyavāto (Sī)

4. Ekaposīti (Sī, Ka)

5. Khu 1. 20 piṭṭhe.

6. Appicchatāya santuṭṭhitāya abhiññātaṃ (Sī, Syā)

Avītaṇho hi pāpiccho kuhakatāya sambhāvanādhippāyena attānaṃ jānāpeti. **Dantanti** chaḷaṅgupekkhāvasena indriyesu uttamadamanena dantaṃ. **Sāre patiṭṭhanti** vimuttisāre avaṭṭhitaṃ, asekkhasīlakkhandhādike vā silādisāre patiṭṭhitaṃ. **Khīṇāsavaṃ vantadosanti** kāmāsavādīnaṃ catunnaṃ āsavānaṃ anavasesaṃ pahīnattā khīṇāsavaṃ, tato eva rāgādidosānaṃ sabbaso vantattā vantadosaṃ. **Tam ahaṃ brūmi brāhmaṇanti** taṃ yathāvuttagaṇaṃ paramatthabrāhmaṇaṃ ahaṃ brāhmaṇanti vadāmi ti. Idh’āpi heṭṭhā vuttanayaṇ’eva desanānānattaṃ veditabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ajakalāpakasuttavaṇṇanā

7. Sattame **Pāvāyanti** evaṃnāmake Mallarājūnaṃ nagare. **Ajakalāpake cetiyeti** Ajakalāpakena nāma yakkhena pariggahitattā “Ajakalāpakan”ti laddhanāme manussānaṃ cittikataṭṭhāne. So kira yakkho aje kalāpe katvā bandhanena ajakoṭṭhāsena saddhiṃ baliṃ paṭicchati, na aññathā, tasmā “Ajakalāpako”ti paññāyittha. Keci panāhu—ajake viya satte lāpetīti Ajakalāpakoti. Tassa kira sattā baliṃ upanetvā yadā ajasaddaṃ katvā baliṃ upaharanti, tadā so tussati, tasmā “Ajakalāpako”ti vuccatīti. So pana yakkho ānubhāvasampanno kakkhaḷo pharuso tattha ca sannihito, tasmā taṃ ṭhānaṃ manussā cittiṃ¹ karonti, kālena kālaṃ baliṃ upaharanti. Tena vuttaṃ “Ajakalāpake cetiye”ti. **Ajakalāpakassa yakkhassa bhavaneti** tassa yakkhassa vimāne.

Tadā kira Satthā taṃ yakkhaṃ dametukāmo sāyanhasamaye eko adutiyo pattacīvaraṃ ādāya Ajakalāpakassa yakkhassa bhavanadvāraṃ gantvā tassa dovārikaṃ bhavanapavisanatthāya yāci. So “kakkhaḷo bhante Ajakalāpako yakkho, samaṇoti vā brāhmaṇoti vā gāravaṃ na karoti, tasmā tumhe eva jānātha, mayhaṃ pana tassa anārocanaṃ na yuttan”ti tāvadeva yakkhasamāgamaṃ gatassa Ajakalāpakassa

1. Cāyitaṃ (Sī, Syā)

santikam vātavegena agamāsi. Satthā antobhavanam pavisitvā Ajakalāpakassa nisīdanamaṇḍape paññattāsane nisīdi. Yakkhassa orodhā Satthāram upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ aṭṭhamṣu. Satthā tāsam kālayuttaṃ dhammiṃ katham kathesi. Tena vuttaṃ “Pāvāyaṃ viharati Ajakalāpake cetiye Ajakalāpakassa yakkhassa bhavane”ti.

Tasmiṃ samaye Sātāgīrahemavatā Ajakalāpakassa bhavanamatthakena yakkhasamāgamaṃ gacchantā attano gamane asampajjamāne “kiṃ nu kho kāraṇaṃ”ti āvajjentā Satthāram Ajakalāpakassa bhavane nisinnaṃ disvā tattha gantvā Bhagavantaṃ vanditvā “mayam bhante yakkhasamāgamaṃ gamissāmā”ti āpucchitvā padakkhiṇaṃ katvā gatā yakkhasannipāte Ajakalāpakaṃ disvā tuṭṭhiṃ pavedayiṃsu “lābhā te āvuso Ajakalāpaka, yassa te bhavane sadevake loke aggapuggalo Bhagavā nisinno, upasaṅkamitvā Bhagavantaṃ payirupāsassu, dhammaṇca suṇāhi”ti. So tesam katham sutvā “ime tassa¹ muṇḍakassa samaṇakassa mama bhavane nisinnabhāvaṃ kathenti”ti kodhābhibhūto hutvā “ajja mayham tena samaṇena saddhiṃ saṅgāmo bhavissati”ti cintetvā yakkhasannipātato uṭṭhahitvā dakkhiṇaṃ pādaṃ ukkhipitvā saṭṭhiyojanamattaṃ pabbatakūṭaṃ akkami, taṃ bhijjitvā dvidhā ahosi. Sesam ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ Āḷavakasuttavaṇṇanāyaṃ² āgatanayeneva veditabbaṃ.

Ajakalāpakassa samāgamo hi Āḷavakasamāgamasadisova ṭhapetvā³ pañhakaraṇaṃ vissajjanaṃ bhavanato tikkhattuṃ nikkhamanaṃ pavesanaṇca. Ajakalāpakako hi āgacchantoyeva “etehiyeva taṃ samaṇaṃ palāpessāmī”ti vātamaṇḍalādiṇe navavasse samuṭṭhāpetvā tehi Bhagavato calanamattampi kātuṃ asakkonto nānāvidhappaharaṇahatthe ativiya bhayānakarūpe bhūtagaṇe nimminitvā tehi saddhiṃ Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā antantenevacaranto sabbarattiṃ nānappakāraṃ vippakāraṃ katvāpi Bhagavato kiñci kesaggamattampi nisinnaṭṭhānato calanaṃ kātuṃ nāsakkihi. Kevalaṃ pana “ayaṃ samaṇo maṃ anāpucchā mayham bhavanaṃ pavisitvā nisīdati”ti kodhavasena pajjali. Athassa Bhagavā cittappavattiṃ ñatvā “seyyathāpi nāma caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittaṃ bhindeyya, evaṃ so

1. Ekassa (Ka)

2. Saṃ-Ṭṭha 1. 289 piṭṭhe.

3. Taṃ sadisaṃ ṭhapetvā (Sī)

bhiyyoso mattāya caṇḍataro assa, evamevāyaṃ yakkho mayi idha nisinne cittaṃ padūseti, yannūnāhaṃ bahi nikkhameyyan”ti sayameva bhavanato nikkhamitvā abbhokāse nisīdi. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena Bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hotī**”ti.

Tattha **rattandhakāratimisāyanti** rattiyaṃ andhakaṇaṭamasi, cakkhuviññāṇupattivirahite bahalandhakāreti attho. Caturaṅgasamannāgato kira tadā andhakāro pavattīti. **Devoti** meggho ekamekaṃ phusitakaṃ udakabindum pāteti. Atha yakkho “iminā saddena tāsetvā imaṃ samaṇaṃ palāpessāmī”ti Bhagavato samīpaṃ gantvā “akkulo”ti-ādinā taṃ bhiṃsanaṃ akāsi. Tena vuttaṃ “**atha kho Ajakalāpako**”ti-ādi. Tattha **bhayanti** cittutrāsaṃ, **chambhitattanti** ūrutthambhakasārīrassa¹ chambhitabhāvaṃ. **Lomahaṃsanti** lomānaṃ pahaṭṭhabhāvaṃ, tīhipi padehi bhayupattimeva dasseti. **Upasaṅkamīti** kasmā paṇāyaṃ evamadhippāyo upasaṅkami, nanu pubbe attanā kātabbaṃ vipakāraṃ akāsīti? Saccamakāsi, taṃ panesa “antobhavane khemaṭṭhāne thirabhūmiyaṃ² ṭhitassa na kiñci kātuṃ asakkhi, idāni bahi ṭhitaṃ evaṃ bhiṃsāpetvā palāpetuṃ sakkā”ti maññaṃāno upasaṅkami. Ayaṃ hi yakkho attano bhavanaṃ “thirabhūmī”ti maññati, “tattha ṭhitattā ayaṃ samaṇo na bhāyatī”ti ca.

Tikkhattuṃ “akkulo pakkulo”ti³ **akkulapakkulikaṃ akāsīti** tayo vāre “akkulo pakkulo”ti bhiṃsāpetukāmatāya evarūpaṃ saddaṃ akāsi. Anukaraṇasaddo hi ayaṃ. Tadā hi so yakkho Sineruṃ ukkhipanto viya mahāpathaviṃ parivattento viya ca mahatā ussāhena asanisatasaddasaṅghātaṃ viya ekasmiṃ ṭhāne puñjikaṃ hutvā viniccharantaṃ disāgajānaṃ hatthigajjitaṃ⁴, kesarasīhānaṃ sīhaninnādaṃ, yakkhānaṃ himkārasaddaṃ, bhūtānaṃ aṭṭahāsaṃ, asurānaṃ apphoṭanaghosaṃ, Indassa devarañño vajiranigghātanigghosaṃ⁵, attano gambhīratāya vipphārikatāya bhayānakatāya ca avasesasaddaṃ avahasantamiva abhibhavantamiva ca kappavuṭṭhānamahāvātamaṇḍalikāya vinigghosaṃ puthujjanānaṃ hadayaṃ phālentāṃ viya mahantaṃ paṭibhayanigghosaṃ abyattakkharaṃ tikkhattuṃ attano yakkhagajjitaṃ

1. Ūruthaddhakāraṃ sarīrassa (Syā)

2. Dīpirājānaṃ katagajjitaṃ (Ka)

3. Vīrabhūmiyaṃ (Sī)

4. Bakkuloti (Sya)

5. Vajiranipphosaniḅghosaṃ (Syā)

gajji “etena imaṃ samaṇaṃ bhimsāpetvā palāpessāmī”ti. Yaṃ yaṃ niccharati, tena tena¹ pabbatā papaṭikaṃ muñciṃsu, vanappatijetṭhake upādāya sabbesu rukkhalatāgumbesu pattaphalapupphāni sīdayiṃsu, tiyojanasahassavittatopi Himavantapabbatarājā saṅkampi sampakampi sampavedhi, bhummadevatā ādiṃ katvā yebhuyyena devatānampi ahudeva bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso, pageva manussānaṃ. Aññesañca apadadvipadacatuppadānaṃ mahāpathaviyā undriyanakālo viya mahatī vibhimsanakā ahosi, sakalasmiṃ jambudīpatale mahantaṃ kolāhalaṃ udapādi. Bhagavā pana taṃ saddaṃ “kimī”ti amaññaṃāno niccalo nisīdi, “mā kassaci iminā antarāyo hotū”ti adhiṭṭhāsi.

Yasmā pana so saddo “akkula pakkula” iti iminā ākārena sattānaṃ sotapathaṃ agamāsi, tasmā tassa anukaraṇavasena “akkulo pakkulo”ti, yakkhassa ca tassaṃ nigghosanicchāraṇāyaṃ akkulapakkulakaraṇaṃ atthīti katvā “akkulapakkulikaṃ akāsī”ti saṅgahaṃ āropayiṃsu. Keci pana “ākulabyākula-itipadadvayassa pariyāyābhidhānavasena akkulo bakkuloti ayaṃ saddo² vutto”ti vadanti yathā “ekaṃ ekaṇa”ti. Yasmā ekavāraṃ jāto paṭhamuppattivāseneva nibbattatā ākuloti ādi-attho ākāro, tassa ca kakārāgamaṃ katvā rassattaṃ katanti. Dve vāre pana jāto bakkulo, kulasaddo cettha jātipariyāyo kolaṃkoloti-ādīsu viya. Vutta-adhippāyānuvidhāyī ca saddappayogoti paṭhamena padena jalā bujaṣīhabyagghādayo, dutiyena aṇḍaja-āsīvisakaṇhasappādayo vuccanti, tasmā sīhādiko viya āsīvisādiko viya ca “ahaṃ te jīvītaḥārako”ti imaṃ atthaṃ yakkho padadvayena dassetīti aññe. Apare pana “akkhulo bhakkhulo”ti Pāliṃ vatvā “akkhetaṃ khepetuṃ vināsetuṃ ulati pavattetīti akkhulo, bhakkhituṃ khādītuṃ ulatīti bhakkhulo, ko paneso? Yakkharakkhasapisācasīhabyagghādīsu aññataro yo koci manussānaṃ anattāvaho”ti tassa atthaṃ vadanti. Idhāpi pubbe vuttanayeneva adhippāyayojanā veditabbā.

1. Yassa nicchāraṇena (Sī, Syā)

2. Bhāsāsaddo (Syā)

Eso te samaṇa pisācoti “ambho samaṇa tava pisitāsano pisāco¹ upaṭṭhito”ti mahantaṃ bheravarūpaṃ abhinimminivā Bhagavato purato thatvā attānaṃ sandhāya yakkho vadati.

Etamattham veditvāti etaṃ tena yakkhena kāyavācāhi pavattiyamānaṃ vippakāraṃ, tena ca attano anabhibhavanīyassa hetubhūtaṃ lokadhammesu nirupakkilesataṃ sabbākārato veditvā. **Tāyaṃ velāyanti** tassaṃ vippakārakaraṇavelāyaṃ. **Imaṃ udānanti** taṃ vippakāraṃ agaṇetvā assa agaṇanahetubhūtaṃ dhammānubhāvadīpakāraṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yadā sakesu dhammesūti** yasmiṃ kāle saka-attabhāvasaṅkhātesu pañcasu upādānakkhandhadhammesu. **Pāragūti** pariññābhisamayapāripūrivasaṇa pāraṅgato, tatoyeva tesaṃ hetubhūte samudaye, tadappavattilakkhaṇe nirodhe, nirodhagāmuniyā paṭipadāya ca pahānasacchikiriyābhāvanābhisamayapāripūrivasaṇa pāragato. **Hoti brāhmaṇoti** evaṃ sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇo nāma hoti. Sabbaso saka-attabhāvāvabodhanepi catusaccābhisamayo hoti. Vuttañcetam “imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca lokasamudayañca paññapemī”ti-ādi². Atha vā **sakesu dhammesūti** attano dhammesu, attano dhammā nāma atthakāmassa puggalassa sīlādiddhammā. Sīlasamādhipaṇṇāvimutti-ādayo hi vodānadhammā ekantahitasukhasampādanena purisassa attano dhammā nāma, na anattāhāvahā saṃkilesadhammā viya asakadhammā³. **Pāragūti** tesaṃ sīlādīnaṃ pāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gato.

Tattha sīlaṃ tāva lokiyalokuttaravasena duvidham. Tesu lokiyaṃ pubbabhāgasīlaṃ, taṃ saṅkhepato pātimokkhasaṃvarādivasena catubbidham, vitthārato pana anekappabhedaṃ. Lokuttaraṃ maggaphalavasena⁴ duvidham, atthato sammāvācāsammākammantasammā-ājīvā. Yathā ca sīlaṃ, tathā samādhipaṇṇā ca lokiyalokuttaravasena duvidhā. Tattha lokiyasamādhī saha upacārena aṭṭha samāpattiyo, lokuttarasamādhī

1. Tava pisāco (Sī)

3. Paradhammā (Syā)

2. Saṃ 1. 61; Aṃ 1. 357 piṭṭhesu.

4. Maggasīlaphalasīlavasena (Syā)

maggapariyāpanno. Paññāpi lokiya sutamayā cintāmayā bhāvanāmayā ca sāsavā, lokuttarā pana maggasampayuttā phalasampayuttā ca. Vimutti nāma phalavimutti nibbānañca, tasmā sā lokuttarāva. Vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyaeva, taṃ ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇañāṇabhāvato. Evaṃ etesaṃ sīlādidhammānaṃ attano santāne arahattaphalādhigamena anavasesato nibbattapāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gatoti **sakesu dhammesu pāragū**.

Atha vā sotāpattiphalādhigamena sīlasmiṃ pāragū. So hi “sīlesu paripūrakārī”ti vutto, sotāpannaggahaṇeneva cettha sakadāgāmīpi gahito hoti. Anāgāmiphalādhigamena samādhismiṃ pāragū. So hi “samādhismiṃ paripūrakārī”ti vutto. Arahattaphalādhigamena itaresu tīsu pāragū. Arahā hi paññāvepullappattiyā aggabhūtāya akuppāya cetovimuttiyā adhigatattā paccavekkhaṇañāṇassa ca pariyosānagamanato paññāvimuttivimuttiñāṇadassanesu pāragū nāma hoti. Evaṃ sabbathāpi catūsu ariyasaccesu catummaggavasena pariññādisoḷasavidhāya kiccanipphattiyā yathāvuttesu tasmim tasmim kāle sakesu dhammesu pāragato.

Hoti brāhmaṇoti tadā so bāhitapāpadhammatāya paramatthabrāhmaṇo¹ hoti. **Atha etaṃ pisācañca, pakkulañcātivattatī** tato yathāvuttapāragamanato atha pacchā Ajakalāpaka etaṃ tayā dassitaṃ pītāsanaṭṭhamāgataṃ² pisācaṃ bhayaajananaṭṭhaṃ samuṭṭhāpitaṃ akkulapakkulikañca ativattati atikkamati abhibhavati, taṃ na bhāyatīti attho.

Ayampi gāthā arahattameva ullapitvā kathitā. Atha Ajakalāpako attanā katena tathārūpenapi paṭibhaya rūpena vibhimsanena akampaṇīyassa Bhagavato³ taṃ tādibhāvaṃ dvisvā “aho acchariyamanussovatāyaṃ”ti pasanna mānaso pothujjanikāya saddhāya attani nivīṭṭhabhāvaṃ vibhāvento Satthu sammukhā upāsakattaṃ pavedesi.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paramatthāya paramatthabrāhmaṇo (Sī)

2. Tāsanatthamāgataṃ (Sī), vibhimsāpanatthamāgataṃ (Ka)

3. Akampiyabhāvato (Sī, Syā)

8. Saṅgāmajisuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **Saṅgāmajīti** evaṃnāmo. Ayaṃ hi āyasmā Sāvattiyaṃ aññatarassa Mahāvibhavassa seṭṭhino putto, vayappattakāle mātāpitūhi patirūpena dārena niyojetvā sāpateyyaṃ niyyātetvā gharabandhanena baddho hoti. So ekadivasam Sāvattivāsino upāsake pubbaṇhasamayaṃ dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyivā sāyanhasamaye suddhavadatthe suddhuttarāsaṅge gandhamālādihatthe dhammassavanatthaṃ Jetavanābhimukhe gacchante disvā “kattha tumhe gacchathā”ti pucchitvā “dhammassavanatthaṃ Jetavane Satthu santikan”ti vutte “tena hi ahampi gamissāmī”ti tehi saddhiṃ Jetavanaṃ agamāsi. Tena ca samayena Bhagavā Kañcanaguḥāyaṃ sīhanādaṃ nadanto kesarasīho viya saddhammamaṇḍape paññattavaravuddhāsane nisīditvā catuparisamajjhe dhammaṃ deseti.

Atha kho te upāsakā Bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, Saṅgāmajipi kulaputto tassā parisāya pariyante dhammaṃ suṇanto nisīdi. Bhagavā anupubbikathaṃ kathetvā cattāri saccāni pakāsesi, saccapariyosāne anekesaṃ pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi. Saṅgāmajipi kulaputto sotāpattiphalaṃ patvā parisāya vuṭṭhitāya Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā pabbajjaṃ yāci “pabbājetha maṃ Bhagavā”ti. Anuññātosī pana tvaṃ mātāpitūhi pabbajjāyāti. Nāhaṃ bhante anuññātoti. Na kho Saṅgāmaji Tathāgatā mātāpitūhi ananuññātaṃ puttaṃ pabbājentīti. Sohaṃ bhante tathā karissāmi, yathā maṃ mātāpitāro pabbajitum anujānantīti. So Bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā mātāpitāro upasaṅkamitvā “ammatātā anujānātha maṃ pabbajitum”ti āha. Tato paraṃ Raṭṭhapālasutte¹ āgatanayena vedītabbhaṃ.

Atha so “pabbajitvā attānaṃ dassessāmī”ti paṭiññaṃ datvā anuññāto mātāpitūhi Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Alattha kho ca Bhagavato santike pabbajjaṃ upasampadañca, acirūpasampanno ca pana so uparimaggatthāya ghaṭento vāyamanto aññatarasmim ārañṇavāse vassaṃ vasitvā chaḷabhiñño hutvā vutthavasso Bhagavantaṃ dassanāya

1. Ma 2. 244 piṭṭhe.

mātāpitūnañca paṭissavamocanattam¹ Sāvatthim agamāsi. Tena vuttam
“tena kho pana samayena āyasmā Saṅgāmaji Sāvatthim anuppatto hoti”ti.

So hāyasmā Dhuragāme piṇḍāya caritvā pacchābhattam
 piṇḍapātaṭṭhikkanto Jetavanam pavisitvā Bhagavantam upasaṅkamitvā
 Bhagavatā saddhim katapaṭisaṅthāro aññaṃ byākaritvā puna Bhagavantam
 vanditvā padakkhiṇam katvā nikkhamitvā aññatarasmiṃ rukkhamaṇe
 divāvihāram nisīdi. Athassa mātāpitāro ñātimittā cassa āgamanam sutvā
 “Saṅgāmaji kira idhāgato”ti haṭṭhatuṭṭhā turitaturitā vihāram gantvā
 pariyasantā nam tattha nisinnam disvā upasaṅkamitvā paṭisaṅthāram katvā
 “mā aputtakam sāpateyyam rājāno hareyyum, appiyā dāyādā vā gaṇheyyum,
 nālaṃ pabbajjāya, ehi tāta vibbhamā”ti yācimsu. Tam sutvā thero “ime
 mayham kāmehi anattikabhāvaṃ na jānanti, gūthadhārī² viya gūthapiṇḍe
 kāmesuyeva allīyanam icchanti, nayime sakkā dhammakathāya
 saññāpetun”ti assuṇanto viya nisīdi. Te nānappakāram yācitvā attano
 vacanam aggaṇhantam disvā gharam pavisitvā puttena saddhim tassa
 bhariyam saparivāram uyyojesum “mayam nānappakāram tam yācantāpi
 tassa manam alabhivā āgatā, gaccha tvaṃ bhadde tava bhattāram
 puttasaṇḍassanena yācitvā saññāpehi”ti. Tāya kira āpannasattāya
 ayamāyasmā pabbajito. Sā “sādhū”ti sampaṭicchitvā dāraṇāyā mahatā
 parivārena Jetavanam agamāsi. Tam sandhāya vuttam **“assosi kho āyasmato
 Saṅgāmajissa”**ti-ādi.

Tattha **purāṇadutiyaikā**ti pubbe gihikāle pādaparicāraṇavasena dutiyaikā³,
 bhariyāti attho. **Ayyoti** “ayyaputto”ti vattabbe pabbajitānam
 anucchavikavohārena vadati. **Kirāti** anussavanatthe nipāto, tassa anuppatto
 kirāti sambandho veditabbo. **Khuddaputtam hi**⁴ **samaṇa posa manti**
 āpannasattameva maṃ chaḍḍetvā pabbajito, sāham etarahi khuddaputtā⁵,
 tādisam maṃ chaḍḍetvāva tava samaṇadhammakaraṇam ayuttam, tasmā
 samaṇa puttadutiyaṃ maṃ ghāsacchādanādīhi bharassūti. āyasmā pana
 Saṅgāmaji indriyāni ukkhipitvā tam neva oloketi, nāpi ālapati. Tena vuttam
“evam vutte āyasmā Saṅgāmaji tuṇhī ahoṣi”ti.

1. Paṭiññāpamocanattam (Sī)

3. Pādaparicārikāvasena dutiyā (Sī)

5. Khuddaputtā daharaputtā (Sī)

2. Gūthakhādī (Ka)

4. Khuddaputtāmaṃhi (Sī)

Sā tikkhattum tatheva vatvā tuṇhībhūta meva taṃ disvā “purisā nāma bhariyāsu nirapekkhāpi puttesu sāpekkhā honti, puttāsineho pitu aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhati, tasmā puttapemenāpi mayhaṃ vase vatteyyā”ti maññamānā puttāṃ therassa aṅke nikkhipitvā ekamantaṃ apakkamma “**eso te samaṇa putto, posa nan**”ti vatvā thokaṃ agamāsi. Sā kira samaṇatejenassa sammukhe ṭhatum nāsakkhi. Thero dārakampi neva oloketi nāpi ālapati. Atha sā itthi avidūre ṭhatvā mukhaṃ parivattetvā oloketi therassa ākāraṃ ṇatvā paṇinivattitvā “puttenapi ayaṃ samaṇo anattiko”ti dāraṃ gahetvā pakkāmi. Tena vuttaṃ “**atha kho āyasmato Saṅgāmajissa purāṇadutiyikā**”ti-ādi.

Tattha **puttenapī**ti ayaṃ samaṇo attano orasaputtenapi anattiko, pageva aññehīti adhippāyo. **Dibbenā**ti ettha dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānaṃ hi sucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ dūrepi ārammaṇasampañcchanasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idampi catutthajjhānasamādhinibbattaṃ abhiññācakkhum tādīsanti dibbaṃ viyāti dibbaṃ, dibbavihārasannissayena laddhattā vā dibbaṃ, mahājutikattā mahāgatikattā vā dibbaṃ, tena dibbena. **Visuddhenā**ti nīvaraṇādisaṃkilesavigamena suparisuddhena. **Atikkantamānusakenā**ti manussānaṃ visayātītena¹. **Imaṃ evarūpaṃ vippakāraṇi** imaṃ evaṃ vippakāraṃ yathāvuttaṃ pabbajitesu asārappaṃ aṅke puttaṭṭhapanasaṅkhātāṃ virūpakiriyaṃ.

Etamatthanti etaṃ āyasmato Saṅgāmajissa puttadārādīsu sabbattha nirapekkhabhāvasaṅkhātāṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ tassa iṭṭhāniṭṭhādīsu tādibhāvadīpakāṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **āyantinti** āgacchantiṃ, purāṇadutiyikanti adhippāyo. **Nābhinandatī**ti daṭṭhum maṃ āgatāti na nandati na tussati. **Pakkamantinti** sā ayaṃ mayā asammoditāva gacchatīti gacchantiṃ. **Na socatī**ti na cittasantāpamāpajjati. Yena pana kāraṇena thero evaṃ nābhinandati na socati, taṃ dassetuṃ “**saṅgā Saṅgāmajim muttan**”ti vuttaṃ. Tattha **saṅgā**ti rāgasāṅgo dosa moha māna diṭṭhisāṅgoti pañcavidhāpi saṅgā samucchedappaṭi-

1. Visayātikkaṃmena (Syā, Ka)

passaddhivimuttihi vimuttaṃ saṅgāmajjīṃ bhikkhuṃ. **Tamaharṃ brūmi brāhmaṇanti** taṃ tādibhāvappattaṃ khīṇāsavaṃ ahaṃ sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇanti vadāmi.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jaṭilasuttavaṇṇanā

9. Navame **Gayāyanti** ettha **Gayāti** gāmopi titthampi vuccati. Gayāgāmassa hi avidūre viharanto Bhagavā “Gayāyaṃ viharatī”ti vuccati, tathā gayātittassa. Gayātittanti hi Gayāgāmassa avidūre ekā pokkharāṇi atthi nadīpi, tadubhayaṃ “pāpapavāhanatittan”ti lokiyamahājano samudācarati. **Gayāsīseti** ()¹ gajasīsasadisasikharo tattha eko pabbato Gayāsīsanāmako, yattha hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇo bhikkhusahassassa okāso pahoti, tatra Bhagavā viharati. Tena vuttaṃ “**Gayāyaṃ viharati Gayāsīse**”ti.

Jaṭilāti tāpasā. Te hi jaṭādhāritāya idha “Jaṭilā”ti vuttā. **Antarattṭhake himapātasamayeti** hemantassa utuno abbhantarabhūte māghamāsassa avasāne cattāro, phagguṇamāsassa ādimhi cattāroti aṭṭhādivasaparimāṇe himassa patanakāle. **Gayāyaṃ ummujjantī**ti keci tasmim titthasammate uduke paṭhamāṃ nimuggasakalasarīrā tato ummujjanti vuṭṭhahanti uppilavanti. **Nimujjantī**ti sasīsaṃ uduke osīdanti. **Ummujjanimujjampi karontī**ti punappunaṃ ummujjananimujjanānīpi karonti.

Tattha hi keci “ekummujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te ummujjanameva katvā gacchanti. Ummujjanaṃ pana nimujjanamantarena natthīti avinābhāvato nimujjanampi te karontiyeva. Yepi “ekanimujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, tepi ekavārameva nimujjitvā vuttanayena avinābhāvato ummujjanampi katvā pakkamanti. Ye pana “tasmim titthe nimujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te tattha nimujjitvā assāse sannirumbitvā maruppapāpatatitā² viya tattheva jīvitakkhayaṃ

1. (Rājakarīsena aṭṭhakarīsaparimāṇe) (Ka)

2. Assāsapassāse sannirujjhītvā pabbatapapāpatatitā (Ka)

pāpuṇanti. Apare “punappunaṃ ummujjananimujjanāni katvā nhāte pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te kālena kālaṃ ummujjananimujjanāni karonti. Te sabbepi sandhāya vuttaṃ **“ummujjantipi nimujjantipi ummujjanimumjjampi karontī”**ti. Ettha ca kiñcāpi nimujjanapubbakaṃ ummujjanaṃ, nimujjanaṃ pana karontā katipayā, ummujjanaṃ tadubhayaṃ karontā bahūti tesāṃ yebhuyyabhāvadassanattamaṃ ummujjanaṃ paṭhamaṃ vuttaṃ. Tathā **sambahulā jaṭilāti** jaṭilānaṃ yebhuyyatāya vuttaṃ, muṇḍasikhaṇḍinopi ca brāhmaṇā udakasuddhikā tasmim kāle tattha tathā karonti.

Osiṇcantīti keci gayāya udakaṃ hatthena gahetvā attano sīse ca sarīre ca osiṇcanti, apare ghaṭehi udakaṃ gahetvā tīre ṭhatvā tathā karonti. **Aggim juhantī**ti keci Gayātīre vedim sajjetvā dhūmadabbhipūjādike upakaraṇe upanetvā aggihutaṃ juhanti aggihutaṃ paricaranti¹. **Iminā suddhī**ti iminā gayāyaṃ ummujjanādinā aggiparicaraṇena ca pāpamalato suddhi pāpapavāhanā saṃsārasuddhi eva vā hotīti evaṃdiṭṭhikā hutvāti attho.

Ummujjanādi cettha nidassanamattaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tesu hi keci udakavāsaṃ vasanti, keci udakassaṇjalim denti, keci tasmim uduke ṭhatvā candimasūriye anuparivattanti, keci anekasahassavāraṃ sāvitti-ādeke japanti, keci “Inda āgacchā”ti-ādinā vijjājapaṃ² avhāyanti, keci mahatupaṭṭhānaṃ karonti, evaṃ karontā keci otaranti, keci uttaranti, keci uttaritvā suddhika-ācamaṇaṃ karonti, keci anto-udake ṭhitā tantī vādenti, vīṇaṃ vādentīti evamādikā³ nānappakārakiriyaṃ dassenti. Yasmā vā te evarūpā vikārakiriyaṃ karontāpi tasmim uduke nimujjana-ummujjanapubbakameva karonti, tasmā taṃ sabbaṃ nimujjanummujjanantogadhameva katvā **“ummujjantī”**tipi-ādi vuttaṃ. Evaṃ tattha ākulabyākule vattamāne uparipabbate ṭhito Bhagavā tesāṃ taṃ kolāhalaṃ sutvā **“kinu kho etaṃ”**ti olokento taṃ kiriyaṃ vikāraṃ addasa, taṃ sandhāya vuttaṃ **“addasā kho Bhagavā -pa- iminā suddhī”**ti, taṃ vuttatthameva.

1. Parijuhanti (Sī)

2. Visamucchājapaṃ (Sī), viccojasam (Syā)

3. Sītāgadditā dantavīṇaṃ vādentīti evamādikā (Syā)

Etamattham veditvāti etaṃ attham udakorohanādi-asuddhimagge tesam suddhimaggaparāmasanam saccādi ke ca suddhimagge attano aviparītāvabodham sabbākārato veditvā. **Imam udānanti** imam udakasuddhiyā asuddhimaggabhāvadīpakam¹ saccādidhammānañca yāthāvato suddhimaggabhāvadīpakam udānam udānesi.

Tattha **na udakena suci hotī**ti ettha **udakenā**ti udakummujjanādinā. Udakummujjanādi hi idha uttarapadalopena “udakan”ti vuttam yathā rūpabhavo rūpanti. Atha vā **udakenā**ti ummujjanādikiriyāya sādhanabhūtena udakena suci sattassa suddhi nāma na hoti, natthīti attho. Atha vā **sucī**ti tena yathāvuttana udakena suci pāpamalato suddho nāma satto na hoti. Kasmā? **Bahvettha nhāyati jano**. Yadi hi udakorohanādinā yathāvuttana pāpasuddhi nāma siyā, bahu ettha udae jano nhāyati, mātughātādīpāpakammakārī añño ca gomahimsādiko antamaso macchakacchape upādāya, tassa sabbassāpi pāpasuddhi siyā, na panevam hoti. Kasmā? Nhānassa pāpahetūnam appaṭipakkhabhāvato. Yam hi yam vināseti, so tassa paṭipakkho yathā āloko andhakārassa, vijjā ca avijjāya, na evam nhānam pāpassa. Tasmā niṭṭhamettha gantabbam “na udakena suci hotī”ti.

Yena pana suci hoti, tam dassetuṃ “**yamhi saccañcā**”ti-ādimāha. Tattha **yamhī**ti yasmim puggale. **Saccanti** vacīsaccañceva viratisaccañca. Atha vā saccanti ñāṇasaccañceva paramatthasaccañca. **Dhammoti** ariyamaggadhammo phaladhammo ca, so sabbopi yasmim puggale upalabbhati, **so suci so ca brāhmaṇoti** so ariyapuggalo visesato khīṇāsavo accantasuddhiyā suci ca brāhmaṇo cāti. Kasmā panettha saccam dhammato visum katvā gahitam? Saccassa bahūpakārattā. Tathā hi “saccam ve amatā vācā². Saccam have sādutaram rasānam³. Sacce atthe ca dhamme ca, āhu santo paṭiṭṭhitā². Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā”ti⁴adinā anekesu suttapadesu saccaguṇā pakāsītā. Saccavipariyassa ca “ekam dhammam atītassa, musāvādisa jantuno⁵. Abhūtavādī nirayam upeti”ti⁶ ca ādinā pakāsītāti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Udakasuddhikamaggābhāvadīpakam (Syā)

2. Sam 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 39 piṭṭhe.

2. Khu 1. 344 piṭṭhe.

4. Khu 6. 140 piṭṭhe.

6. Khu 1. 57 piṭṭhe.

10. Bāhiyasuttavaṇṇanā

10. Dasame **Bāhiyoti** tassa nāmaṃ. **Dārucīriyoti** dārumayacīro. **Suppāraketi**¹ evaṃnāmake paṭṭane vasati. Ko panāyaṃ Bāhiyo, kathaṃca dārucīriyo² ahosi, kathaṃ Suppārake paṭṭane paṭivasatīti?

Tatrāyaṃ anupubbīkathā—ito kira kappasatasahassamatthake Padumuttarasammāsambuddhakāle eko kulaputto Haṃsavatīnagare Dasabalassa dhammadesanaṃ suṇanto Satthāraṃ ekaṃ bhikkhuṃ khippābhiññānaṃ etadagge ṭhapentaṃ disvā “mahā vatāyaṃ³ bhikkhu, yo Satthārā evaṃ etadagge ṭhapīyati, aho vatāhampi anāgate evarūpassa Sammāsambuddhassa sāsane pabbajitvā Satthārā edise ṭhāne etadagge ṭhapetabbo bhavēyyaṃ yathāyaṃ bhikkhū”ti taṃ ṭhānantaraṃ patthetvā tadanurūpaṃ adhikārakammaṃ katvā yāvajīvaṃ puññaṃ katvā saggaparāyaṇo hutvā devamanussesu saṃsaranto Kassapadasabalassa sāsane pabbajitvā paripuññasīlo samaṇadhammaṃ karontova jīvitakkhayaṃ patvā devaloke nibbatti. So ekaṃ Buddhantaraṃ devaloke vasitvā imasmiṃ Buddhuppāde Bāhiyaratṭhe kulagehe paṭisandhiṃ gaṇhi, taṃ Bāhiyaratṭhe jātattā **Bāhiyoti** sañjānimsu. So vayappatto gharāvāsaṃ vasanto vaṇijjatthāya bahūnaṃ bhaṇḍānaṃ nāvaṃ pūretvā samuddaṃ pavisitvā aparāparaṃ sañcaranto satta vāre saddhiṃyeva parisāya attano⁴ nagaraṃ upagañchi.

Aṭṭhame vāre pana “Suvaṇṇabhūmiṃ gamissāmi”ti āropitabhaṇḍo nāvaṃ abhiruhi. Nāvā mahāsamuddaṃ ajjhogāhetvā icchitadesaṃ apatvāva samuddamajjhe vipannā. Mahājano macchakacchapabhakkho ahosi. Bāhiyo pana ekaṃ nāvāphalakaṃ gahetvā taranto ūmivegena mandamandaṃ khipamāno sattame divase Suppārakapaṭṭanasamīpe tīraṃ pāpuṇi. So vatthānaṃ bhassitvā⁵ samudde patitattā jātarūpeneva samuddatīre nipanno parissamaṃ vinodetvā assāsamattaṃ labhitvā uṭṭhāya lajjāya gumbantaraṃ pavisitvā acchādanaṃ⁶ aññaṃ kiñci apassanto akkanālāṇi chinditvā vākehi

1. Suppādaketi (Ka)

2. Dārucīradharo (Syā, Ka)

3. Lābhā vatāyaṃ (Ka), uḷāro vatāyaṃ (Syā)

4. Siddhatthova attano (Sī), siddhiyātro ca attano (Syā)

5. Galitvā (Ka)

6. Kopinacchādanaṃ (Syā)

paliveṭhetvā nivāsanapāvuraṇāni katvā acchādesi. Keci pana “dāruphalakāni vijjhitvā vākena āvuṇitvā nivāsanapāvuraṇaṃ katvā acchādesi”ti vadanti. Evaṃ sabbathāpi dārumayacīradhāritāya “**dārucīriyoti** purimavohārena “**Bāhiyo**”ti ca paññāyittha.

Taṃ ekaṃ kapālaṃ gaheṭvā vuttaniyāmena Suppārakapaṭṭane piṇḍāya carantaṃ disvā manussā cintesuṃ “sace loke arahanto nāma honti, evaṃvidhehi bhavitabbaṃ, kinnu kho ayaṃ ayyo vatthaṃ diyyamānaṃ gaṇheyya, udāhu appicchatāya na gaṇheyyā”ti vīmaṃsantā nānādisāti vatthāni upanesuṃ. So cintesi “sacāhaṃ iminā niyāmena nāgamissaṃ, nayime evaṃ mayi pasīdeyyuṃ, yannūnāhaṃ imāni paṭikkhipitvā imināva nīhārena vihareyyaṃ, evaṃ me lābhasakkāro uppajjissatī”ti. So evaṃ cintetvā kohaṇṇe ṭhatvā vatthāni na paṭiggaṇhi. Manussā “aho appiccho vatāyaṃ ayyo”ti bhiyyoso mattāya pasannamānasā mahantaṃ sakkārasammānaṃ karimsu.

Sopi bhattakiccaṃ katvā avidūraṭṭhāne ekaṃ devāyatanaṃ agamāsi. Mahājano tena saddhiṃ eva gantvā taṃ devāyatanaṃ paṭijaggitvā adāsi. So “ime mayhaṃ cīradhāraṇamatte pasīditvā evaṃvidhaṃ sakkārasammānaṃ karonti, etesaṃ mayā ukkaṭṭhavuttinā bhavituṃ vaṭṭatī”ti sallahukaparikkhāro appicchova hutvā vihāsi. “Arahā”ti pana tehi sambhāvīyamāno “arahā”ti attānaṃ amaṇṇi, uparūpari cassa sakkāragarukāro abhivaḍḍhi, lābhī ca ahosi ulārānaṃ paccayānaṃ. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena Bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati samuddatīre sakkato garukato**”ti-ādi.

Tattha **sakkatoti** sakkaccaṃ ādarena upaṭṭhānavasena sakkato. **Garukatoti** guṇavisesena yuttoti adhippāyena pāsānacchattaṃ viya garukaraṇavasena garukato. **Mānitoti** manasā sambhāvanavasena mānito. **Pūjitoti** pupphagandhādīhi pūjāvasena pūjito. **Apacitoti** abhippasannacittehi maggadāna-āsanābhīharaṇādivasena apacito. **Lābhī cīvara -pa-parikkhārānanti** paṇītapaṇītānaṃ uparūpari upanīyamānānaṃ cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānaṃ labhanavasena lābhī.

Aparo nayo—**sakkatoti** sakkārappatto. **Garukatoti** garukārappatto. **Mānitoti** bahumānito manasā piyāyito ca. **Pūjitoti** catupaccayābhipūjāya pūjito. **Apacitoti** apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā su-abhisāṅkhate paṇītapāṇīte denti, so **sakkato**. Yasmiṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā denti, so **garukato**. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti ca, so **mānito**. Yassa sabbampetaṃ pūjanavasena karonti, so **pūjito**. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so **apacito**. Bāhiyassa pana te sabbametaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ “Bāhiyo dārucīriyo Suppārake paṭivasati sakkato”ti-ādi. Ettha ca cīvaraṃ so aggaṇhantopi “chi bhante imaṃ vatthaṃ paṭiggaṇhāhi”ti upanāmanavasena cīvarassāpi “lābhi”tveva vutto.

Rahogatassāti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassāti** ekībhūtassa bahūhi manussehi “arahā”ti vuccamānassa tassa idāni vuccamānākārena **cetaso parivitaṅko udapādi** cittassa micchāsāṅkappo uppajji. Kathaṃ? **ye kho keci loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā, ahaṃ tesam aññataroti**. Tassattho—ye imasmiṃ sattaloke kilesārīnaṃ hatattā pūjāsakkārādīnaṃ arahabhāvena arahanto, ye kilesārīnaṃ hananena arahattamaggaṃ samāpannā, tesu ahaṃ ekoti.

Purāṇasālohitāti purimasmiṃ bhavesālohitā bandhusadisā¹ ekato katasamaṇadhammā devatā. Keci pana “purāṇasālohitāti purāṇakāle bhavantare sālohitā mātubhūtā ekā devatā”ti vadanti, taṃ Aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhipitvā purimoyevattho gahito.

Pubbe kira Kassapadasabalassa sāsane osakkamāne sāmaṇerādīnaṃ vipakāraṃ disvā satta bhikkhū saṃvegappattā “yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva attano paṭiṭṭhaṃ karissāmā”ti suvaṇṇacetiyaṃ vanditvā araṇṇaṃ pavīṭṭhā ekaṃ pabbataṃ disvā “jīvīte sālāyā nivattantu, nirālayā imaṃ

1. Purimasmiṃ bhave lohitabaddhaparīsā (Sī)

pabbataṃ abhiruhantū”ti vatvā nisseṇim bandhitvā sabbe taṃ pabbataṃ abhiruyha nisseṇim pātetvā samaṇadhammaṃ karimṃsu. Tesu saṃghatthero ekarattātikkameneva arahattaṃ pāpuṇi. So Uttarakuruto piṇḍapātaṃ ānetvā te bhikkhū “āvuso ito piṇḍapātaṃ paribhuñjathā”ti āha. Te “tumhe bhante attano ānubhāvena evaṃ akattha, mayampi sace tumhe viya visesaṃ nibbattessāma, sayameva āharitvā bhuñjissāmā”ti bhuñjitum na icchimṃsu. Tato dutiyadivase dutiyatthero anāgāmiphalaṃ pāpuṇi, sopi tatheva piṇḍapātaṃ ādāya tattha gantvā itare nimantesi, tepi tatheva paṭikkhipimṃsu. Tesu arahattappatto parinibbāyi, anāgāmī Suddhāvāsabhūmiyaṃ nibbatti. Itare pana pañca janā ghaṭentā vāyamantāpi visesaṃ nibbattetum nāsakkhimṃsu. Te asakkontā tattheva parisussitvā devaloke nibbattā ekaṃ Buddhantaraṃ devesuyeva saṃsaritvā imasmim Buddhuppāde devalokato cavitvā tattha tattha kulaghare nibbattimṃsu. Tesu hi eko Pakkusāti¹ rājā ahoṣi, eko Kumārakassapo, eko Dabbo Mallaputto, eko Sabhiyo paribbājako, eko Bāhiyo dārucīriyo. Tattha yo so anāgāmī brahmaloke nibbatto, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “purāṇasālohitā devatā”ti. Devaputtopi hi devadhītā viya devo eva devatāti katvā devatāti vuccati “atha kho aññatarā devatā”ti-ādīsu viya. Idha pana brahmā devatāti adhippeto.

Tassa hi brahmuno tattha nibbattasamanantameva attano brahmasampattiṃ oloketvā āgataṭṭhānaṃ āvajjentassa sattannaṃ janānaṃ pabbataṃ āruyha samaṇadhammakaraṇaṃ, tatthevassa parinibbutabhāvo, anāgāmiphalaṃ patvā attano ca ettha nibbattabhāvo upaṭṭhāsi. So “kattha nu kho itare pañca janā”ti āvajjento kāmāvacaradevaloke tesam nibbattabhāvaṃ ñatvā aparabhāge kālānukālaṃ “kinnu kho karontī”ti tesam pavattiṃ oloketiyeva. Imasmim pana kāle “kahaṃ nu kho”ti āvajjento Bāhiyaṃ Suppārakapaṭṭanaṃ upanissāya dārucīradhāriṃ kohaññena jīvikaṃ kappentaṃ disvā “ayaṃ mayā saddhim pubbe nisseṇim bandhitvā pabbataṃ abhiruhitvā samaṇadhammaṃ karonto atisallekhavuttiyā jīvite

1. Pukkusāti (Si)

anapekkho arahatāpi ābhattaṃ piṇḍapātaṃ aparibhuñjitvā idāni sambhāvanādhīppāyo anarahāva arahattaṃ paṭijānitvā vicarati lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno, Dasabalassa ca nibbattabhāvaṃ na jānāti, handa naṃ samvejetvā Budduppādaṃ jānāpessāmī”ti tāvadeva brahmalokato otaritvā rattibhāge Suppārakapaṭṭane dārucīriyassa sammukhe pāturahosi. Bāhiyo attano vasanaṭṭhāne uḷāraṃ obhāsaṃ disvā “kiṃ nu kho etan”ti bahi nikkhamitvā olokeno ākāse ṭhitam mahābrahmānaṃ disvā añjaliṃ paggayha “ke tumhe”ti pucchi. Athassa so brahmā “ahaṃ te porāṇakasahāyo tadā anāgāmiphalaṃ patvā brahmaloke nibbatto, tvaṃ pana kiñci visesaṃ nibbattetuṃ asakkonto tadā puthujjanakālakiriyaṃ katvā saṃsaranto idāni titthiyavesadhārī anarahāva samāno ‘arahā ahan’ti imaṃ laddhiṃ gahetvā vicarasīti ñatvā āgato, neva kho tvaṃ Bāhiya arahā, paṭinissajjetaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ, mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya, Sammāsambuddho loka uppanno. So hi Bhagavā arahā, gaccha naṃ payirupāsassū”ti āha. Tena vuttaṃ “**atha kho Bāhiyassa dārucīriyassa purāṇasālohitā devatā**”ti-ādi.

Tattha **anukampikā**ti anuggahasīlā karuṇādhikā. **Atthakāmā**ti hitakāmā mettādhikā. Purimapaḍena cettha Bāhiyassa dukkhāpanayanakāmataṃ tassā devatāya dasseti, pacchimena hitūpasamhāraṃ. **Cetasā**ti attano cittaṇa, cetosīsenā cettha cetopariyāñāṇaṃ gahitanti veditabbaṃ. **Cetoparivitakkanti** tassa cittappavattiṃ. **Aññāyāti** jānitvā. **Tenupasaṅkamī**ti seyyathāpi nāma balavā puriso samīñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samīñjeyya, evameva brahmaloke antarahito Bāhiyassa purato pātubhavanavasena upasaṅkami. **Etadavocāti** “ye kho keci loka arahanto vā”ti-ādipavattamicchāparivitakkaṃ Bāhiyaṃ sahoḍham¹ coraṃ gaṇhanto viya “neva kho tvaṃ Bāhiya arahā”ti-ādikaṃ etaṃ idāni vuccamānavacanaṃ brahmā avoca. **Neva kho tvaṃ Bāhiya arahāti** etena tadā Bāhiyassa asekkhabhāvaṃ paṭikkhipati, **nāpi arahattamaggaṃ vā samāpannoti**

1. Sabhaṇḍaṃ (Sī)

etena sekkhabhāvaṃ, ubhayenapissa anariyabhāvameva dīpeti. **Sāpi te paṭipadā natthi, yāya tvaṃ arahā vā assa arahattamaggaṃ vā samāpannoti** iminā panassa kalyāṇaputhujjanabhāvampi paṭikkhipati. Tattha **paṭipadāti** sīlavisuddhi-ādayo cha visuddhiyo. Paṭipajjati etāya ariyamaggeti paṭipadā. **Assāti** bhaveyyāti.

Ayañcassa arahattādhimāno kiṃ nissāya uppannoti? “Appicchatāya santuṭṭhitāya sallekhatāya dīgharattaṃ katādhikārattā tadaṅgappahānavasena kilesānaṃ vihatattā arahattādhimāno uppanno”ti keci vadanti. Apare panāhu “Bāhiyo paṭhamādijhānacatukkalābhī, tasmāssa vikkhambhanappahānena kilesānaṃ asamudācārato arahattādhimāno uppajjati”ti. Tadubhayampi tesaṃ matimattameva “sambhāvanādhippāyo lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno”ti ca Aṭṭhakathāyaṃ āgatattā. Tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Atha Bāhiyo ākāse ṭhatvā kathentaṃ mahābrahmānaṃ oloketvā cintesi “aho bhāriyaṃ vata kammaṃ, yamaṃ arahāti cintesiṃ, ayañca ‘arahattagāminī paṭipadāpi te natthi’ti vadati, atthi nu kho loka koci arahā”ti. Atha naṃ pucchi. Tena vuttaṃ “**atha ke carahi devate¹ loka arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā**”ti.

Tattha **athāti** pucchārambhe nipāto. **Ke carahīti** ke etarahi. **Loketi** okāsaloka. Ayaṃ hettha adhippāyo—bhājanalokabhūte sakalasmim̐ jambudīpatale kasmim̐ ṭhāne² arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā etarahi viharanti, yattha mayaṃ te upasaṅkamitvā tesaṃ ovāde ṭhatvā vaṭṭadukkhato muccissāmāti. **Uttaresūti** Suppārakapaṭṭanato pubbuttaradisābhāgaṃ sandhāya vuttaṃ.

Arahanti ārakattā araham̐. Ārakā hi so sabbākileshehi suvidūravidūre ṭhito maggena savāsanānaṃ kilesānaṃ viddham̐sitattā. Arīnaṃ vā hatattā araham̐. Bhagavatā hi kilesārayo anavasesato ariyamaggena hatā samucchinnāti. Arānaṃ vā hatattā araham̐. Yañca

1. Sadevake (Ka)

2. Asukasmin̐ ṭhāne (Ka)

avijjābhavataṇhāmayanābhi puññādi-abhisāṅkhārāraṃ jarāmarāṇanemi
 āsavaśamudayaṃmayena akkheṇa vijjhitvā tibhāvarathe samāyojitaṃ
 anādikālapavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassānena Bodhimaṇḍe vīriyapādehi
 sīlapathaviyaṃ paṭiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṇāṇapharasuṃ
 gahetvā sabbepi arā hatā vihatā viddhamsitāti. Arahatīti vā araham. Bhagavā
 hi sadevake loke aggadakkhiṇeyyattā ulāre cīvarādipaccaye pūjāvisesaṇca
 arahati. Rahābhāvato vā Araham. Tathāgato hi sabbaso
 samucchinnarāgādikilesattā pāpakilesassāpi asambhavato pāpakaraṇe
 rahābhāvatopi Arahanti vuccati.

Sammā sāmaṇca sabbadhammānaṃ buddhattā **Sammāsambuddho**.
 Bhagavā hi abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme
 pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme
 sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato abhisambujjhi. Vuttaṃ
 hetam—

“Abhiññeyyaṃ abhiññātāṃ, bhāvetabbaṇca bhāvitāṃ.
 Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā Buddhosmi brāhmaṇa”¹ ti.

Apica kusale dhamme anavajjasukhavipākato, akusale dhamme
 sāvajjadukkhavipākatoti-ādinā sabbattikadukādivasena ayamatto netabbo.
 Iti aviparītaṃ sayambhuñāṇena sabbākārato sabbadhammānaṃ
 abhisambuddhattā Sammāsambuddhoti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana
 Visuddhimagge² āgatanayeneva veditabbo. **Arahattāyāti**
 aggaphalappaṭilābhāya. **Dhammaṃ desetīti** ādikalyāṇādiguṇavisesayuttaṃ
 sīlādipaṭipadādhammaṃ samathavipassanādhammaṃeva vā
 veneyyajjhāsayanurūpaṃ upadisati katheti.

Samvejitoti “dhiratthu vata bho puthujjanabhāvassa, yenāhaṃ
 anarahāva samāno arahāti amaññim, Sammāsambuddhaṇca loke uppajjitvā
 dhammaṃ desentaṃ na jānim, dujjānaṃ kho panidaṃ jīvitam, dujjānaṃ
 maraṇaṃ”ti samvegamaṇpādito, devatāvacaṇena yathāvuttenākārena
 samviggaṃānasoti attho. **Tāvadevāti** tasmimyeva khaṇe. **Suppārakā**
pakkāmīti Buddhoti nāmaṃapi savanena uppannāya Buddhārammaṇāya
 pītiyā

1. Khu 1. 368; Ma 2. 352 piṭṭhesu.

2. Visuddhi 1. 195 piṭṭhe.

saṁvegena ca codiyamānahadayo Suppārakapaṭṭanato Sāvattthim uddissa pakkanto. **Sabbattha ekarattiparivāsenā**ti sabbasmim magge ekarattivāseneva agamāsi. Suppārakapaṭṭanato hi Sāvattthi vīsayojanasate hoti, tañcāyaṁ ettakaṁ addhānaṁ ekarattivāsenā agamāsi. Yadā Suppārakato nikkhanto, tadaheva Sāvattthim sampattoti.

Kathaṁ panāyaṁ evaṁ agamāsīti? Devatānubhāvena, “Buddhānubhāvenā”tipi vadanti. “Sabbattha ekarattiparivāsenā”ti pana vuttattā maggassa ca vīsayojanasatikattā antarāmagge gāmanigamarājadhānīsu yattha yattha rattiyaṁ vasati, tattha tattha dutiyaṁ aruṇaṁ anuṭṭhāpetvā sabbattha ekarattivāseneva Sāvattthim upasaṅkamīti ayamatto dīpito hotīti. Nayidaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ. Sabbasmim vīsayojanasatike magge ekarattivāsenāti imassa atthassa adhippetattā. Ekarattimattaṁ so sakalasasmim tasmim magge vasitvā pacchimadivase pubbaṇhasamaye Sāvattthim anuppattoti.

Bhagavāpi Bāhiyassa āgamaṇaṁ ñatvā “na tāvassa indriyāni paripākaṁ gatāni, khaṇantare pana paripākaṁ gamissantī”ti tassa indriyānaṁ paripākaṁ āgamayamāno mahābhikkhusaṁghaparivuto tasmim khaṇe Sāvattthim piṇḍāya pāvisi. So ca Jetavanaṁ pavisitvā bhuttaṭpātarāse kāyālasīyavimocanattamaṁ abbhokāse caṅkamante sambahule bhikkhū passitvā “kahaṁ nu kho etarahi Bhagavā”ti pucchi. Bhikkhū “Bhagavā Sāvattthim piṇḍāya pavittṭho”ti vatvā pucchimsu “tvaṁ pana kuto āgato”ti. Suppārakapaṭṭanato āgatomhīti. Dūrato āgatosi, nisīda tāva pāde dhovitvā makkhetvā thokaṁ vissamāhi, āgatakāle Satthāraṁ dakkhasīti. “Ahaṁ bhante attano jīvitantarāyaṁ na jānāmi, ekarattenevampi katthacipi ciraṁ aṭṭhatvā anisīditvā vīsayojanasatikaṁ maggaṁ āgato, Satthāraṁ passitvāva vissamissāmi”ti vatvā taramānarūpo Sāvattthim pavisitvā anopamāya Buddhasiriyā virocamānaṁ Bhagavantaṁ passi. Tena vuttaṁ “**tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū abbhokāse caṅkamanti. Atha kho Bāhiyo dārucīriyo yena te bhikkhū tenupasaṅkamī**”ti-ādi.

Tattha **kahanti** kattha. **Nūti** sāmsaye, **khoti** padapūraṇe, kasmim nu kho padeseti attho. **Dassanakāmaṁhāti** daṭṭhukāmā amha. Mayaṁ hi taṁ

Bhagavantam andho viya cakkhum, badhiro viya sotam, mūgo viya kalyāṇavākkaraṇam, hatthapādavikalo viya hatthapāde, daliddo viya dhanasampadam,¹ kantāraddhānappaṭipanno viya khemantabhūmiṃ, rogābhībhūto viya ārogyam, mahāsamudde bhinnanāvo viya mahākullam passitum upasaṅkamituṇca icchāmāti dasseti. **Taramānarūpoti** taramānākāro².

Pāsādikanti bāttimsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanabyāmapabbhā-ketumālālaṅkatāya samantapāsādikāya attano sarīrasobhāsampattiyā rūpakāyadassanabyāvaṭassa janassa sabbabhāgato pasādāvahanam. **Pasādanīyanti** dasabalacatuvesārajja-asādhāraṇañña-aṭṭhārasāveṇikabuddhadhammappabhuti-aparimāṇaguṇagaṇasamannāgatāya dhammakāyasampattiyā sarikkhakajanassa³ pasādanīyam pasīditabbayuttam pasādārahanam vā. **Santindriyanti** cakkhādipañcindriyalolabhāvāpagamanena vūpasantapañcindriyam. **Santamānasanti** chaṭṭhassa manindriyassa nibbisevanabhāvūpagamanena vūpasantamānasam.

Uttamadamathasamathamānuppattanti

lokuttarapaññāvimutticetovimuttisaṅkhātam uttamam damatham samathaṇca anuppatvā adhigantvā ṭhitam. **Dantanti** suparisuddhakāyasamācārātāya ceva hatthapādakukkuccābhāvato davādi-abhāvato⁴ ca kāyena dantam. **Guttanti** suparisuddhavadīsamācārātāya ceva niratthakavācābhāvato davādi-abhāvato ca vācāya guttam. **Yatindriyanti** suparisuddhamānosamācārātāya ariyiddhiyogena abyāvaṭa-appaṭisaṅkhānupekkhābhāvato ca manindriyavasena yatindriyam. **Nāgantanti** chandādivasena agamanato, pahīnānam rāgādīkilesānam punānāgamanato, kassacipi āgussa sabbathāpi akaraṇato, punabbhavassa ca agamanatoti imehi kāraṇehi nāgam. Ettha ca pāsādikanti iminā rūpakāyena Bhagavato pamāṇabhūtataṃ dīpeti, pasādanīyanti iminā dhammakāyena, santindriyanti-ādinā seschi pamāṇabhūtataṃ dīpeti. Tena catuppamāṇike lokasannivāse anavasesato sattānam Bhagavato pamāṇabhāvo pakāsītoti veditabbo.

Evambhūtaṇca Bhagavantam pantaravīthiyam gacchantam disvā “cirassam vata me Sammāsambuddho diṭṭho”ti haṭṭhatuṭṭho pañcavaṇṇāya pītiyā nīrantaram

1. Ratanasampadam (Sī)

2. Taramānākāro pāsamsiyasaṅgaho vā (Sī, Syā)

3. Parikkhakajanassa (Sī, Syā)

4. Tādibhāvato (Syā)

phuṭasarīro pītivipphāritavivaṭṭanīccalalocano diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya
 oṇatasarīro Bhagavato sarīrappabhāvēmajjhaṃ ajjhogāhetvā tattha
 nimujjanto Bhagavato samīpaṃ upasaṅkamitvā pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā
 Bhagavato pāde sambāhanto paricumbanto “desetu me bhante Bhagavā
 dhammaṃ”ti āha. Tena vuttaṃ **“Bhagavato pāde sirasā nipatitvā
 Bhagavantaṃ etadavoca ‘desetu me bhante Bhagavā dhammaṃ, desetu
 Sugato dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti”**.

Tattha **Sugato**ti sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā
 gatattā, sammā gadattā Sugato. Gamanampi hi gatanti vuccati, tañca
 Bhagavato sobhanaṃ parisuddhaṃ anavajjaṃ. Kiṃ pana tanti? Ariyamaggo.
 Tena hesa gamanena khemaṃ disaṃ asajjamāno gato, aññepi gametīti
 sobhanagamanattā Sugato. Sundarañcesa ṭhānaṃ amataṃ nibbānaṃ gatoti
 sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā Sugato. Sammā ca gatattā Sugato tena tena
 maggena pahīne kilese puna apaccāgamanato. Vuttaṃ hetam—

“Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceṭi
 na paccāgacchatīti Sugato. Sakadāgāmi -pa- arahattamaggena -pa- na
 paccāgacchatīti Sugato”ti¹.

Atha vā sammā gatattāti tīsupi avatthāsu sammāpaṭipattiyā gatattā,
 suppaṭipannattāti attho. Dīpaṅkarapādamūlato hi paṭṭhāya yāva
 Mahābodhimaṇḍā, tāva samatimsapāramipūritāya sammāpaṭipattiyā
 ñātattacariyāya lokattacariyāya Buddhatthacariyāya koṭim pāpuṇitvā
 sabbalokassa hitasukhameva paribrūhanto sassataṃ ucchedaṃ kāmasukhaṃ
 attakilamathanti ime ante anupagacchantiyā anuttarāya
 bojjhaṅgabhāvanāsaṅkhātāya majjhimāya paṭipadāya ariyasaccesu tato
 paraṃ samadhiगतadhammādhipateyyo sabbasattesu avisayāya
 sammāpaṭipattiyā ca gato paṭipannoti evampi sammā gatattā Sugato. Sammā
 cesa gadati yuttaṭṭhāne yuttameva vācaṃ bhāsatīti Sugato. Vuttampi
 cetam—

1. Khu 8. 83, 88 piṭṭhesu.

“Kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī
nidhānavatim vācam bhāsita kālena sāpadesam pariyanatavati
atthasamhitam”ti¹.

Aparampi vuttam—

“Yā sā vācā abhūtā atacchā anattasamhitā, yā ca paresam appiyā
amanāpā, na tam Tathāgato vācam bhāsati”ti-ādi².

Evam sammā gadattāpi Sugato.

Yaṃ mamassa dīgharattam hitāya sukhāyāti yaṃ dhammassa
upadisanam cirakālam mama jhānavimokkhādihitāya
tadadhigantabbasukhāya ca siyā. **Akālo kho tāva bāhiyāti** tava
dhammadesanāya na tāva kāloti attho. Kim pana Bhagavato
sattahitapaṭipattiya akālopi nāma atthi³, yato Bhagavā kālavādīti? Vuccate—
kāloti cettha veneyyānam indriyaparipākakālo adhippeto. Yasmā pana tadā
Bāhiyassa attano indriyānam paripakkāparipakkabhāvo dubbhiññeyyo, tasmā
Bhagavā tam avatvā attano antaravīthiyam thitabhāvamassa kāraṇam
apadisanto āha “**antaragharam pavitthamhā**”ti. **Dujjānanti** dubbhiññeyyam.
Jīvitantarāyānanti jīvitassa antarāyakaradhammānam vattanam avattanam
vāti vatthukāmo sambhamavasena “jīvitantarāyānan”ti āha. Tathā hi
anekapaccayappaṭibaddhavutti-jīvitam anekarūpā ca tadantarāya⁴. Vuttam
hi—

“Ajjeva kiccamātappam, ko jaññā maraṇam suve.

Na hi no saṅgaram tena, mahāsenena maccunā”ti⁵.

Kasmā panāyam jīvitantarāyameva tāva purakkharoti? “Nimittaññutāya
adiṭṭhakosallena vā”ti⁶ keci. Apare “devatāya santike jīvitantarāyassa
sutattā”ti vadanti. Antimabhavikattā pana upanissayasampattiya codiyamāno
evamāha. Na hi tesam appatta-arahattānam jīvitakkhayo hoti. Kim pana
kāraṇa Bhagavā tassa dhammam desetukāmo dvikkhattum paṭikkhipi?
Evam kirassa ahosi “imassa maraṇaṃ diṭṭhakālato

1. Dī 1. 4; Ma 3. 12 piṭṭhesu.

3. Natthi (Ka)

5. Ma 3. 226; Khu 10. 128 piṭṭhesu.

2. Ma 2. 57 piṭṭhe.

4. Bādhakantarāyā (Sī)

6. Ariṭṭhakosallena cāti (?)

paṭṭhāya sakalasarīraṃ pītiyā niraṇṭaraṃ phuṭaṃ, atibalavā pītivego, dhammaṃ sutvāpi na tāva sakkhissati paṭivijjhitaṃ. Yāva pana majjhattupekkhā saṇṭhāti, tāva tiṭṭhatu, vīsayojanasataṃ maggaṃ āgatattā darathopissa kāye balavā, sopi tāva paṭippassambhatū”ti. Tasmā dvikkhattuṃ paṭikkhipi. Keci pana “dhammassavane ādaraṇanattamaṃ Bhagavā evamakāsi”ti vadanti. Tatiyavāraṃ yācito pana majjhattupekkhamaṃ darathappaṭipassaddhiṃ paccupaṭṭhitañcassa jīvitantarāyaṃ disvā “idāni dhammadesanāya kālo”ti cintetvā “**tasmā tihā**”ti-ādinā dhammadesanaṃ ārabhi.

Tattha **tasmāti** yasmā tvaṃussukkajāto hutvā ativiya maṃ yācasi, yasmā vā jīvitantarāyānaṃ dujjānataṃ vadasi, indriyāni ca te paripākāṃ gatāni, tasmā. **Tihāti** nipātamattaṃ. **Teti** tayā. **Evanti** idāni vattabbākāraṃ vadati.

Sikkhitabbanti adhisīlasikkhādīnaṃ tissannampi sikkhānaṃ vasena sikkhanaṃ kātabbāṃ. Yathā pana sikkhitabbāṃ, taṃ dassento “**diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati**”ti-ādimāha.

Tattha **diṭṭhe diṭṭhamattanti** rūpāyatane cakkhuviññāṇena diṭṭhamattaṃ. Yathā hi cakkhuviññāṇaṃ rūpe rūpamattameva passati, na aniccādisabhāvaṃ, evameva sesaṃ. Cakkhudvārikaviññāṇena hi me diṭṭhamattameva bhavissatīti sikkhitabbanti attho. Atha vā diṭṭhe diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇena rūpavijānanti attho. Mattanti pamāṇaṃ. Diṭṭhā mattā etassāti diṭṭhamattaṃ, cakkhuviññāṇamattameva cittaṃ bhavissatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā āpāthagate rūpe cakkhuviññāṇaṃ na rajjati na dussati na muyhati, evaṃ rāgādivirahena cakkhuviññāṇamattameva¹ me javanaṃ bhavissati, cakkhuviññāṇappamaṇeneva javanaṃ ṭhapessāmīti.

Atha vā diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇena diṭṭhaṃ rūpaṃ, diṭṭhamattaṃ nāma tattheva uppannam sampañicchanasantīraṇavotṭhabbanasaṅkhātāṃ cittattayaṃ. Yathā taṃ na rajjati dussati na muyhati, evaṃ āpāthagate rūpe teneva sampañicchanādippamaṇena javanaṃ uppādessāmi, nāhaṃ taṃ pamāṇaṃ atikkamitvā rajjanaḍivasena uppajjituṃ dassāmīti evamettha attho daṭṭhabbo. Eseva nayo

1. Cakkhuviññāṇena rajjanamattameva (Sī, Syā, Ka)

sutamute. **Mutanti** ca tadārammaṇaviññāṇehi saddhim
gandharasaphoṭṭhabbāyatanam veditabban. **Viññāte viññātamattanti** ettha
pana viññātam nāma manodvārāvajjanena viññātārammaṇam. Tasmim
viññāte viññātamattanti āvajjanappamāṇam. Yathā āvajjanam na rajjati na
dussati na muyhati, evam rajjanādivasena ca uppajjitum adatvā
āvajjanappamāṇeneva cittam ṭhapessāmīti ayamettha attho. **Evam hi te**
Bāhiya sikkhitabbanti evam imāya paṭipadāya tayā bāhiya tissannam
sikkhānam anuvattanavasena sikkhitabban.

Iti Bhagavā Bāhiyassa saṁkhittarucitāya chahi viññāṇakāyehi saddhim
chaḷārammaṇabhedabhinnam vipassanāya visayam diṭṭhādīhi catūhi
koṭṭhāsehi vibhajitvā tatthassa nātatiṇaṇapariññam dasseti. Katham? Ettha hi
rūpāyatanam passitabbaṭṭhena diṭṭham nāma, cakkhuvīññāṇam pana
saddhim taṁdvārikaviññāṇehi dassanaṭṭhena, tadubhayampi yathāpaccayam
pavattamānam dhammamattameva, na ettha koci kattā vā kāretā vā, yato
tam hutvā abhavaṭṭhena aniccam, udayabbayappaṭipīlanatṭhena dukkham,
avasavattanaṭṭhena anattāti kuto tattha paṇḍitassa rajjanādīnam okāsoti.
Ayamettha adhippāyo sutādīsopi.

Idāni nātatiṇaṇapariññāsu paṭiṭṭhitassa upari saha maggaphalena
pahānapariññam dassetum “**yato kho te Bāhiyā**”ti-ādi āradham. Tattha
yatoti yadā, yasmā vā. **Teti** tava. **Tatoti** tadā, tasmā vā. **Tenāti** tena
diṭṭhādīnā, diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādīnā vā. Idam vuttam hoti—Bāhiya
tava yasmim kāle yena vā kāraṇena diṭṭhādīsū mayā vuttavidhim
paṭipajjantassa aviparītasabhāvāboddhena diṭṭhādīmatam bhavissati,
tasmim kāle tena vā kāraṇena diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādīnā saha na
bhavissasi, ratto vā duṭṭho vā mūlho vā na bhavissasi, pahīnarāgādīkattā
tena vā diṭṭhādīnā saha paṭibaddho na bhavissasīti. **Tato tvaṁ Bāhiya na**
tatthāti yadā yasmā vā tvaṁ tena rāgena vā ratto dosena vā duṭṭho mohena
vā mūlho na bhavissasi, tadā tasmā vā tvaṁ tattha diṭṭhādīke na bhavissasi,
tasmim diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā “etaṁ mama, esohamasmi, eso me
attā”ti taṇhāmānadiṭṭhīhi allīno paṭiṭṭhito na bhavissasi. Ettāvata
pahānapariññam matthakam pāpetvā khīṇāsavabhūmi dassitā.

Tato tvaṃ Bāhiya nevidha na hurāṃ na ubhayamantarenāti yadā tvaṃ Bāhiya tena rāgādīnā tattha diṭṭhādīsu paṭibaddho na bhavissasi, tadā tvaṃ neva idhaloke na paraloke na ubhayatthāpi. **Esevento dukkhassā**ti kilesadukkhassa ca vaṭṭadukkhassa ca ayameva hi anto ayam parivaṭumabhāvoti ayameva hi ettha attho. Ye pana “ubhayamantarenā”ti padaṃ gahetvā antarābhavaṃ nāma icchanti, tesāṃ taṃ micchā. Antarābhavassa hi bhāvo abhidhamme paṭikkhittoyeva. Antarenāti vacanaṃ pana vikappantaradīpanaṃ, tasmā ayamettha attho “neva idha ne hurāṃ aparo vikappo na ubhayan”ti.

Atha vā antarenāti vacanaṃ pana vikappantarābhāvadīpanaṃ, tassattho “neva idha na hurāṃ ubhayamantare pana na aññatthānaṃ atthi”ti. Yepi ca “antarāparinibbāyī sambhavesī”ti ca imesaṃ suttapadānaṃ atthaṃ ayoniso gahetvā “atthiyeva antarābhavo”tivadanti, tepi yasmā avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā aggamaggādhigamena anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyatīti antarāparinibbāyī, na antarābhavabhūtoti purimassa suttapadassa attho. Pacchimassa ca ye bhūtā eva, na bhavissanti, te khīṇāsavā purimapade bhūtāti vuttā. Tabbiruddhatāya sambhavamesantīti sambhavesino, appahīnabhavasamyojanattā sekha puthujjanā ca. Catūsu vā yonīsu aṇḍajajalābujasattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosāṇa na bhindanti, tāva sambhavesī nāma, aṇḍakosato vatthikosato ca bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesī nāma, dutiyacittakkhaṇato paṭṭhāya bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino, tato paraṃ bhūtāti attho. Tasmā natthīti paṭikkhipitabbā. Sati hi ujuke Pāli-anugate atthe kiṃ aniddhāritasāmatthiyena antarābhavena parikappitena payojananti.

Ye pana “santānavasena pavattamānānaṃ dhammānaṃ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho, yathā taṃ vīhi-ādi-aviññāṇakasantāne, evaṃ saviññāṇasantānepi avicchedena desantaresu pātubhāvena bhavitabbaṃ. Ayaṇa nayo sati antarābhave yujjati, na aññathā”ti yuttiṃ vadanti. Tena hi iddhimato cetovasippattassa cittānugatikam

kāyaṃ adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalokato idhūpasaṅkamane ito vā brahmalokagamane yutti vattabbā. Yadi sabbattheva avicchinnaḍḍese dhammānaṃ pavatti icchitā, yadipi siyā iddhimantānaṃ iddhivisayo acinteyyoti. Taṃ idhāpi samānaṃ¹ “kammavipāko acinteyyo”ti vacanato². Tasmā taṃ tesāṃ matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā, te katthaci paccayavasena vicchinnaḍḍese pātubhavanti, katthaci avicchinnaḍḍese. Tathā hi mukhaghosādīhi paccayehi aññasmim̐ dese ādāsapabbatappadesādike paṭibimbapaṭighosādikaṃ paccayuppannaṃ nibbattaṃānaṃ dissati, tasmā na sabbāṃ sabbattha upanetabbanti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paṭibimbassa udāharaṇabhāvasādhanaḍḍiko antarābhavakathāvicāro Kathāvatthupakaraṇassa³ Ṭikāyaṃ gahetabbo.

Apare pana “**idhāti** kāmabhavo, **huranti** arūpabhavo, **ubhayamantarenāti** rūpabhavo vutto”ti. Aññe “**idhāti** ajjhakkāyatanāni, **huranti** bāhirāyatanāni, **ubhayamantarenāti** cittacetasikā”ti. “**Idhāti** vā paccayadhammā, **huranti** paccayuppannadhammā, **ubhayamantarenāti** paṇṇattidhammā vuttā”ti vadanti. Taṃ sabbāṃ Atthakathāsu natthi. Evaṃ tāva “diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati”ti-ādinā diṭṭhādivasena catudhā tebhūmakadhammā saṅgahetabbā. Tattha subhasukhanicca-attaggāhapaṭivajjanamukhena asubhadukkhāniccānattānupassanā dassitāti heṭṭhimāhi visuddhīhi saddhim̐ saṅkhepeneva vipassanā kathitā. “Tato tvaṃ Bāhiya na tenā”ti iminā rāgādīnaṃ samucchedassa adhippetattā maggo. “Tato tvaṃ Bāhiya na tatthā”ti iminā phalaṃ. “Nevidhā”ti-ādinā anupādisesā parinibbānadhātu kathitāti daṭṭhabbāṃ. Tena vuttaṃ “**atha kho Bāhiyassa -pa- āsavehi cittaṃ vimuccī**”ti.

Imāya saṅkhittapadāya desanāya **tāvadevāti** tasmiṃ yeva khaṇe, na kālantare. **Anupādāyāti** aggahetvā. **Āsavehīti** ābhavaggaṃ āgotrabhūṃ savanato pavattanato cirapārivāsiyaṭṭhena madirādi-āsavasadisatāyaca “āsava”ti laddhanāmehi kāmarāgādīhi. **Vimuccīti** samucchedavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā ca vimucci nissajji. So hi Satthu dhammaṃ suṇanto eva silāni sodhetvā yathāladdhaṃ cittasamādhim̐ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā khippābhiññatāya tāvadeva sabbāsava

1. Pamāṇaṃ (Ka)

2. Am̐ 1. 392 piṭṭhe.

3. Abhi 4. 269; Abhi-Ṭṭha 3. 205 taṭṭhikāyaṃ.

khepetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. So saṃsārasotaṃ chinditvā katavaṭṭapariyanto antimadehadharo hutvā ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇāsu pavattāsu dhammatāya codiyamāno Bhagavantaṃ pabbajjaṃ yāci. “Paripuṇṇaṃ te pattacīvaraṃ”ti puṭṭho “na paripuṇṇaṃ”ti āha. Atha naṃ Satthā “tena hi pattacīvaraṃ pariyesā”ti vatvā pakkāmi. Tena vuttaṃ **“atha kho Bhagavā -pa- pakkāmī”**ti.

So kira Kassapadasabalassa sāsane vīsa vassasahassāni samaṇadhammaṃ karonto “bhikkhunā nāma attanā paccaye labhitvā yathādānaṃ karontena attanāva paribhuñjitum vaṭṭatī”ti ekassa bhikkhussapi pattena vā cīvarena vā saṅghaṃ nākāsi, tenassa ehibhikkhu-upasampadāya upanissayo nāhosi. Keci panāhu “so kira Buddhasuñṇe loke coro hutvā dhanukālāpaṃ sannayhitvā araṇṇe corikaṃ karonto ekaṃ Paccekabuddhaṃ disvā pattacīvaralobhena taṃ usunā vijjhivā pattacīvaraṃ gaṇhi, tenassa iddhimayapattacīvaraṃ na uppajjissatī, Satthā taṃ ñatvā ehibhikkhubhāvena pabbajjaṃ na adāsī”ti. Tampi pattacīvarapariyesanaṃ caramānaṃ ekā dhenu vegena āpatantī paharivā jīvitakkhayaṃ pāpesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **“atha kho acirapakkantassa Bhagavato Bāhiyaṃ dārucīriyaṃ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesī”**ti.

Tattha **acirapakkantassā**ti na ciraṃ pakkantassa Bhagavato. **Gāvī taruṇavacchā**ti ekā yakkhinī taruṇavacchadhenurūpā. **Adhipatitvā**ti abhibhavitvā madditvā. **Jīvitā voropesī**ti purimasmiṃ attabhāve laddhāghātātāya diṭṭhamatteneva vericittaṃ uppādetvā siṅgena paharivā jīvitā voropesi.

Satthā piṇḍāya caritvā katabhattakicco sambahulehi bhikkhūhi saddhim nagarato nikkhamanto Bāhiyassa sarīraṃ saṅkāraṭṭhāne patitaṃ disvā bhikkhū āṇāpesi “bhikkhave ekasmiṃ gharadvāre ṭhatvā mañcakaṃ āharāpetvā idaṃ sarīraṃ nagarato nīharitvā jhāpetvā thūpaṃ karoṭhā”ti, bhikkhū tathā akaṃsu. Katvā ca pana vihāraṃ gantvā Satthāraṃ upasaṅkamitvā attanā katakiccaṃ ārocetvā tassa abhisamparāyaṃ pucchimsu. Atha nesaṃ Bhagavā tassa parinibbutabhāvaṃ ācikkhi. Bhikkhū “tunhe bhante ‘Bāhiyo dārucīriyo arahattaṃ patto’ti vadatha, kadāso arahattaṃ

patto”ti pucchimsu. “Mama dhammaṃ sutakāle”ti ca vutte “kadā panassa tumhehi dhammo kathito”ti. Piṇḍāya carantena ajjeva antaravīthiyaṃ ṭhatvāti. Appamattako so bhante tumhehi antaravīthiyaṃ ṭhatvā kathitadhammo, kathaṃ so tāvatakena visesaṃ nibbattesīti. “Kiṃ bhikkhave mama dhammaṃ ‘appaṃ vā bahuṃ vā’ti pamiṇatha, anekāni gāthāsahassānipi anattahasamhitāni na seyyo, atthanissitaṃ pana ekampi gāthāpadaṃ seyyo”ti dassento—

“Sahassamapi ce gāthā, anattapadasaṇhitā.

Ekam gāthāpadaṃ seyyo, yaṃ sutvā upasammattī”ti¹—

Dhammapade imaṃ gāthaṃ vatvā “na kevalaṃ so parinibbānamattena, atha kho mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ khippābhiññānaṃ aggabhāvenapi pūjāraho”ti dassento “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ khippābhiññānaṃ, yadidaṃ Bāhiyo dārucīriyo”ti² taṃ āyasmantaṃ etadagge ṭhapesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**atha kho Bhagavā Sāvattthiyaṃ piṇḍāya caritvā -pa- parinibbuto bhikkhave Bāhiyo dārucīriyo**”ti.

Tattha **pacchābhaddanti** bhattakiccato pacchā. **Piṇḍapātapaṭikkantoti** piṇḍapātapariyesanato paṭinivatto. Padadvayenāpi katabhattakiccoti vuttaṃ hoti. **Nīharitvāti** nagarato bahi netvā. **Jhāpethāti** dahatha. **Thū pañcassa karoṭhāti** assa Bāhiyassa sarīradhātuyo gahetvā citiyañca karoṭha. Tattha kāraṇamāha “**sabrahmacārī vo bhikkhave kālakato**”ti. Tassattho—yaṃ tumhe seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ adhisīlādipaṭipattidhammaṃ sandiṭṭhaṃ caratha, taṃ so tumhehi samānaṃ brahmaṃ acarīti sabrahmacārī maraṇakālassa pattiyāva kālakato, tasmā taṃ mañcakena nīharitvā jhāpetha, thūpañcassa karoṭhāti.

Tassa kā gatīti pañcasu gatīsu tassa katamā gati upapatti bhavabhūtā, **gatīti** vā nipphatti, ariyo puthujjano vāti kā niṭṭhāti attho. **Abhisamparāyoti** pecca bhavuppatti bhavanirodho vā. Kiñcāpi tassa thūpakaraṇāṇattiyāva parinibbutabhāvo atthato pakāsito hoti, ye pana bhikkhū tattakena na jānimsu, te “tassa kā

1. Khu 1. 28 piṭṭhe.

2. Am 1. 25 piṭṭhe.

gati”ti pucchimsu. Pākaṭataraṃ vā kārāpetukāmā tathā Bhagavantaṃ pucchimsu.

Paṇḍitoti aggamaggapaññāya adhigatattā paṇḍena ito gato pavattoti paṇḍito. **Paccapādīti** paṭipajji. **Dhammassāti** lokuttaradhammassa. **Anudhammanti** silavisuddhi-ādipaṭipadādhammaṃ. Atha vā **dhammassāti** nibbānadhammassa. **Anudhammanti** ariyamaggaphaladhammaṃ. **Na ca maṃ dhammādhikaraṇanti** dhammadesanāhetu na ca maṃ vihesesi yathānusiṭṭhaṃ paṭipannattā. Yo hi Satthu santike dhammaṃ sutvā kammaṭṭhānaṃ vā gahetvā yathānusiṭṭhaṃ na paṭipajjati, so Satthāraṃ viheseti nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “vihimsasaññī paguṇaṃ na bhāsim, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”ti¹. Atha vā **na camaṃ dhammādhikaraṇanti** na ca imaṃ dhammādhikaraṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—vaṭṭadukkhato niyyānahetubhūtaṃ imaṃ mama sāsanaadhammaṃ suppaṭipannattā na viheseti. Duppaṭipanno hi sāsanaṃ bhindanto Satthu dhammasarīre pahāraṃ deti nāma. Ayaṃ pana sammāpaṭipattiṃ matthakaṃ pāpetvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Tena vuttaṃ “**parinibbuto bhikkhave Bāhiyo dārucīriyo**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ therassa Bāhiyassa anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutabhāvaṃ, tathā parinibbutānañca khīṇāsavānaṃ gatiyā pacurajanehi² dubbhiññeyyabhāvaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ appaṭiṭṭhitaparinibbānānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yatthāti** yasmim nibbāne³ āpo ca na gādhati, pathavī ca tejo ca vāyo ca na gādhati na paṭiṭṭhāti. Kasmā? Nibbānassa asaṅkhatasabhāvattā. Na hi tattha saṅkhatadhammānaṃ lesopi sambhavati. **Sukkāti** sukkavaṇṇatāya sukkāti laddhanāmā gahanakkhattatārakā. **Na jotantīti** na bhāsanti. **Ādicco nappakāsatīti** tīsu dīpesu ekasmiṃ khaṇe ālokaḥaraṇasamattho ādiccopi ābhāvasena na dibbati. **Na tattha candimā bhātīti** satipi bhāsurabhāve kantasītalakiraṇo candopi tasmim nibbāne abhāvato eva attano juṇhāvibhāsanena⁴ na virocāti. Yadi tattha candimasūriyādayo natthi, lokantaro viya

1. Vi 3. 10; Ma 1. 226; Ma 2. 293 piṭṭhesu.

2. Yassaṃ nibbānadhātuyaṃ (Sī)

2. Puthujjanehi (Sī)

4. Juṇhavidhamāsanena (Syā)

niccandhakārameva taṃ bhaveyyāti āsaṅkaṃ sandhāyāha “**tamo tattha na vijjati**”ti. Sati hi rūpābhāve tamo nāma na siyā.

Yadā ca attanā vedi, Muni monena brāhmaṇoti catusaccamunanato monanti laddhanāmena maggañāṇena kāyamoneyyādīhi ca samannāgatattā “Muni”ti laddhanāmo ariyasāvakabrāhmaṇo teneva monasaṅkhātena paṭivedhañāṇena yadā yasmiṃ kāle aggamaggakkhaṇe attanā sayameva anussavādike pahāya attapaccakkhaṃ katvā nibbānaṃ vedi paṭivijjhi. “Avedī”tipi pāṭho, aññāsīti attho. **Atha rūpā arūpā ca, sukhadukkhā pamuccatīti athāti** tassa nibbānassa jānanato pacchā. **Rūpāti** rūpadhammā, tena pañcavokārabhavo ekavokārabhavo ca gahito hoti. **Arūpāti** arūpadhammā, tena rūpenāmissīkato arūpabhavo gahito hoti. So “catuvokārabhavo”tipi vuccati. **Sukhadukkhāti** sabbattha uppajjanakasukhadukkhato pi vaṭṭato. **Atha vā rūpāti** rūpalokapaṭisandhito. **Arūpāti** arūpalokapaṭisandhito. **Sukhadukkhāti** kāmāvacarapaṭisandhito. Kāmabhavo hi byāmissasukhadukkho. Evametasmā sakalatopi vaṭṭato accantameva muccatīti gāthādvayenapi Bhagavā “mayhaṃ puttassa Bāhiyassa evarūpā nibbānagatī”ti dasseti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Bodhivaggavaṇṇanā.

2. Mucalindavagga

1. Mucalindasuttavaṇṇanā

11. Mucalindavaggassa paṭhame **Mucalindamūleti** ettha Mucalindo vuccati nīparukkho, so “Niculo”¹tipi vuccati, tassa samīpe. Keci pana “Mucaloti tassa rukkhassa nāmaṃ, taṃ vanajeṭṭhakatāya pana Mucalindoti vuttan”²ti vadanti. **Mahā akālamegho**ti asampatte vassakāle uppannamahāmegho. So hi gimhānaṃ pacchime māse sakalacakkavāḷagabbhaṃ pūrento udapādi. **Sattāhavaddalikā**ti tasmīṃ uppanne sattāhaṃ avicchinnavuṭṭhikā ahosi. **Sītavātaduddinī**ti sā ca sattāhavaddalikā udakaphusitasammissena sītavātena samantato paribbhamantena dusitadivasattā duddinī nāma ahosi. **Mucalindo nāma nāgarājā**ti tasveva Mucalindarukkhassa samīpe pokkharāṇiyā heṭṭhā Nāgabhavanaṃ atthi, tattha nibbatto mahānubhāvo nāgarājā. **Sakabhavanā**ti attano Nāgabhavanato. **Sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā**ti sattavāre attano sarīrabhogehi Bhagavato kāyaṃ parivāretvā. **Uparimuddhani mahantaṃ phaṇaṃ vihaccā**ti Bhagavato muddhappadesassa upari attano mahantaṃ phaṇaṃ pasāretvā. “Phaṇaṃ karitvā”³tipi pāṭho, so evattho.

Tassa kira nāgarājassa etadahosi “Bhagavā ca mayhaṃ bhavanasamīpe rukkhamaṇe nisinno, ayaṇca sattāhavaddalikā vattati, vāsāgāramassa laddhuṃ vaṭṭatī”¹ti. So sattaratanamayaṃ pāsādaṃ nimminituṃ sakkontopi “evaṃ kate kāyasāro gahito na bhavissati, Dasabalassa kāyaveyyāvaccam karissāmi”²ti mahantaṃ attabhāvaṃ katvā Satthāraṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṃ katvā dhāresi. “Parikkhepabbhantaraṃ lohapāsāde bhaṇḍāgāragabbhappamāṇaṃ ahosī”³ti Khandhakatṭhakathāyaṃ¹ vuttaṃ. Majjhimaṭṭhakathāyaṃ² pana “heṭṭhālohapāsādappamāṇaṃ”³ti. “Icchiticchitena iriyāpathena Satthā viharissatī”⁴ti kira nāgarājassa ajjhāsayo. Bhagavā pana yathānisinnova sattāhaṃ vītināmesi. Taṇca ṭhānaṃ supihi tavātapānaṃ suphusita-aggaḷadvāraṃ kūṭāgāraṃ viya ahosi. **Mā Bhagavantaṃ sī**nti-ādi tassa tathā karitvā ṭhānakāraṇaparidīpanaṃ³. So

1. Vi-Ṭṭha 3. 240 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 2. 90 piṭṭhe.

3. Tassa ṭhānakāraṇaparidīpanaṃ (Sī)

hi “mā Bhagavantam sītam bādhayittha, mā uṇham, mā ḍamsādisamphasso bādhayitthā”ti tathā karitvā aṭṭhāsī.

Tattha kiñcāpi sattāhavaddalikāya uṇhameva natthi, sace pana antarantarā megho vigaccheyya, uṇham bhaveyya, tampi mā bādhayittāti evam tassa cintetum yuttam. Keci panettha vadanti “uṇhaggahaṇam bhogaparikkhepassa vipulabhāvakarāṇe kāraṇakittanam. Khuddake hi tasmim Bhagavantam nāgassa sarīrasambhūtā usmā bādheyya, vipulabhāvakarāṇena pana tādisam mā uṇham bādhayitthāti tathā karitvā aṭṭhāsīti.

Viddhanti ubbidham, meghavigamena dūrībhūtanti attho.
Vigatavalāhakanti apagatamegham. **Devanti** ākāsam. **Viditvāti** “idāni vigatavalāhako ākāso, natthi Bhagavato sītādi-upaddavo”ti ñatvā.
Viniveṭhetvāti apanetvā. **Sakavaṇṇanti** attano nāgarūpaṃ. **Paṭisaṃharitvāti** antaradhāpetvā. **Māṇavakavaṇṇanti** kumārakarūpaṃ.

Etamatthanti vivekasukhappaṭisaṃvedino yattha kатhaci sukhomeva hotīti etamattham sabbākārena jānitvā. **Imam udānanti** imam vivekasukhānubhāvadīpakam udānam udānesi.

Tattha **sukho vivekoti** nibbānasaṅkhāto upadhiviveko sukho. **Tuṭṭhassāti** catumaggañāṇasantosena tuṭṭhassa. **Sutadhammassāti** pakāsītadhammassa vissutadhammassa. **Passatoti** tam vivekam, yaṃ vā kiñci passitabham nāma, tam sabham attano vīriyabalādhigatena ñāṇacakkhunā passantassa.
Abyāpajjanti akuppanabhāvo, etena mettāpubbabhāgo dassito. **Pāṇabhūtesu saṃyamoti** sattesu ca saṃyamo avihimsanabhāvo sukhoti attho, etena karuṇāpubbabhāgo dassito.

Sukhā virāgatā loketi vigatarāgatāpi loka sukhā. Kīdisī? **Kāmānam samatikkamoti**, yā kāmānam samatikkamoti vuccati, sā vigatarāgatāpi sukhāti attho, etena anāgāmimaggo kathito. **Asmimānassa yo vinayoti** iminā pana arahattam kathitam. Arahattam hi asmimānassa paṭippassaddhivinayoti vuccati, ito paraṇca sukham nāma natthi, tenāha “**etaṃ ve paramam sukhan**”ti. Evam arahattena desanāya kūṭam gaṇhīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sambahulānanti** Vinayapariyāyena tayo janā “sambahulā”ti vuccanti, tato param saṅgho. Suttantapariyāyena pana tayo tayo eva, tato uddham sambahulā. Tasmā idhāpi suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Upaṭṭhānasālāyanti** dhammasabhāmaṇḍape. Sā hi dhammaṃ desetuṃ āgatassa Tathāgatassa bhikkhūnaṃ upaṭṭhānakaraṇaṭṭhānanti “upaṭṭhānasālā”ti vuccati. Atha vā yattha bhikkhū vinayaṃ vinicchīnanti, dhammaṃ kathenti, sākacchaṃ samāpajjanti, sannipatanavasena pakatiyā upatiṭṭhanti, sā sālāpi maṇḍapopi “upaṭṭhānasālā”tveva vuccati. Tatthāpi hi Buddhāsaṇaṃ niccaṃ paññattameva hoti. Idaṃ hi Buddhānaṃ dharmānakāle bhikkhūnaṃ cārittaṃ. **Sannisinnānanti** nisajjanavasena saṅgama nisinnānaṃ. **Sannipatitānanti** tato tato āgantvā sannipatanavasena sannipatitānaṃ. Atha vā Buddhāsaṇaṃ purato katvā Satthu sammukhe viya ādarupattiyā sakkaccaṃ nisīdanavasena sannisinnānaṃ, samānājjhāsayaṭṭā aññamaññasmiṃ ajjhāsayaena suṭṭhu sammā ca nipatanavasena sannipatitānaṃ. **Ayanti** idāni vuccamānaṃ niddisati. **Antarākathāti** kammaṭṭhānamanasikāra-uddesaparipucchādīnaṃ antarā aññā ekā kathā, atha vā majjhanhike laddhassa Sugatovādassa, sāyaṃ labhitabbassa dhammassavanassa ca antarā pavattattā antarākathā, samaṇasamācārasseva vā antarā pavattā aññā ekā kathāti antarākathā. **Udapādīti** uppannā.

Imesaṃ dvinnaṃ rājūnanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Mahaddhanataro vāti**—ādīsu pathaviyaṃ nikhaṇitvā ṭhapitaṃ sattaratananicayasāṅkhātānaṃ mahantaṃ dhaṇaṃ etassāti mahaddhano, dvīsu ayaṃ atisayena mahaddhanoti **mahaddhanataro**. Vāsaddo vikappattho. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso—niccaparibbaya vasena mahanto bhogo etassāti **mahābhogo**. Devasikaṃ pavisana-āyabhūto mahanto koso etassāti **mahākoso**. Apare pana “devasikaṃ pavisana-āyabhūtaṃ maṇisārapheggumbādibhedabhinnaṃ pariggahavatthu dhaṇaṃ, tadeva sārāgabbhādīsu nihitaṃ koso”ti vadanti. Vajiro mahānīlo indanīlo marakato veḷuriyo padumarāgo phussarāgo kakketano pulāko¹ vimalo

1. Phulāko (Sī, Syā)

lohitaṅko phaliko pavālo jotiraso¹ gomuttako gomedako sogandhiko muttā
 saṅkho añjanamūlo rājapaṭṭo² amataṁsako³ piyako⁴ brāhmaṇī cāti
 catubbīsati **maṇi** nāma. Satta lohāni kahāpaṇo ca **sāro** nāma.
 Sayanacchādanapāvuraṇagajadantasilādīni⁵ **pheggu** nāma.
 Candanāgarukumatagarakappūrādi **gumbā** nāma. Tattha purimena
 ādisaddena sālivihi-ādimuggamāsādipubbaṇṇāparaṇṇabhedam
 dhañṇavikatim ādim katvā yaṁ sattānam upabhogaparibhogabhūtam vatthu,
 tam sabbam saṅgayhati. Mahantam vijitam raṭṭham etassāti **mahāvāhano**.
 Mahantam senābalañceva thāmabalañca etassāti **mahabbalo**.
 Icchitanibbattisaṅkhātā puñṇakammanipphannā mahatī iddhi etassāti
mahiddhiko. Tejasaṅkhāto ussāhamantapabhusattisaṅkhāto vā mahanto
 ānubhāvo etassāti **mahānubhāvo**.

Ettha ca paṭhamena āyasampadā, dutiyena vittūpakaraṇasampadā,
 tatiyena vibhavasampadā, catutthena janapadasampadā, pañcamena
 yānasampadā, chaṭṭhena parivārasampadāya saddhim attasampadā,
 sattamena puñṇakammasampadā, aṭṭhamena pabhāvasampadā tesam
 rājūnam pakāsītā hoti. Tena yā sā sāmisaṁpatti amaccasampatti
 senāsampatti raṭṭhasampatti vibhavasampatti mittasampatti duggasampattīti
 satta pakatisampadā rājūnam icchitabbā, tā sabbā yathāraham paridīpitāti
 veditabbā.

Dānādīhi catūhi saṅgahavatthūhi parisam rañjetīti **rājā**. Magadhānam
 issaroti **Māgadho**. Mahatiyā senāya samannāgatattā seniyagottattā vā **seniyo**.
 Bimbi vuccati suvaṇṇam, tasmā sārābimbivaṇṇatāya **Bimbisāro**. Keci pana
 “nānamevetam tassa rañño”ti vadanti. Paccāmittam⁶ parasenam jinātīti
Pasenadi. Kosalaratṭhassa adhipatīti **Kosalo**. **Ayañcarahīti** ettha **carahīti**
 nipātamattam. **Vippakatāti** apariyosītā, ayaṁ tesam bhikkhūnam antarākathā
 anīṭṭhitāti attho.

Sāyanhasamayanti sāyanhe ekaṁ samayam. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** tato
 tato rūpādi-ārammaṇato cittassa paṭisaṁharaṇato

1. Jotiraṅgo (Sī)

2. Rājapaṭṭo (Sī, Syā)

3. Amataṁsuko (Sī)

4. Sasako (Syā)

5. Pāpuraṇarattacelādīni (Sī, Syā)

6. Paccuddham (Ka)

paṭisallānasaṅkhātāya phalasamāpattito yathākālaparicchedaṃ vuṭṭhito. Bhagavā hi pubbaṅhasamayam bhikkhusaṅghaparivuto Sāvattim pavisitvā bhikkhūnaṃ sulabhapiṇḍapātāṃ katvā katabhattakicco bhikkhūhi saddhim Sāvattithito nikkhamitvā vihāraṃ pavisitvā Gandhakuṭippamukhe ṭhatvā vattaṃ dassetvā ṭhitānaṃ bhikkhūnaṃ yathāsamuṭṭiyitaṃ Sugatovādaṃ datvā tesu araṇṇarukkhamūlādīdivāṭṭhānaṃ uddissa gatesu Gandhakuṭim pavisitvā phalasamāpattisukhena divasabhāgaṃ vītināmetvā yathākālaparicchede samāpattito vuṭṭhāya “mayhaṃ upagamaṇaṃ āgamayamānā catasso parisā sakalavihāraṃ paripūrentiyo nisinnā, idāni me dhammadesanattamaṃ dhammasabhāmaṇḍalaṃ upagantumaṅkālo”ti āsanato vuṭṭhāya kesarasīho viya Kaṇṇanaguḥāya surabhiḡandhakuṭito nikkhamitvā yūthaṃ upasaṅkamanto mattavaravāraṇo viya akāyācāpallena cāruvikkantaḡamano asīti-anubyañjanappaṭimaṇḍitabāttimsamahāpurisalakkhaṇasamuḡjalāya byāmapabbhāya parikkhepavilāsasampannāya pabbhassaraketumālālaṅkatāya nīlapīṭalohitodātamañjīṭṭhapabbhassarānaṃ vasena chabbaṅṇabuddharaṃsiyo vissajjentiya acinteyyānubhāvāya anupamāya Buddhalīlāya samannāgatāya rūpakāyasampattiyā sakalavihāraṃ ekālokaṃ kurumāno upaṭṭhānasālaṃ upasaṅkami. Tena vuttaṃ “**atha kho Bhagavā -pa- tenupasaṅkami**”ti.

Evam upasaṅkamitvā vattaṃ dassetvā nisinne te bhikkhū tuṇhībhuṭe disvā “mayi akathente ime bhikkhū Buddhagāraṇa kappampi na kathessanti”ti kathāsamuṭṭhāpanattamaṃ **Kāya nuttha bhikkhave**”ti-ādemāha. Tattha **kāyanutthāti** katamāya nu bhavatha. “Kāya notthā”tipi Pāli, so evattho, “kāya nvetthā”tipi paṭhanti, tassa katamāya nu etthāti attho. Tatrāyaṃ saṅkhepattho—bhikkhave katamāya nāma kathāya idha sannisinā bhavatha, katamā ca tumhākaṃ kathā mamāḡamanapaccayā aniṭṭhitā, taṃ niṭṭhāpessāmīti¹ evam sabbaññupavāraṇāya pavāresi.

Na khvetanti na kho etaṃ, ayameva vā pāṭho. “Na khotan”tipi paṭhanti, na kho etaṇicceva padavibhāgo. **Kulaputtānanti** jāti-ācārakulaputtānaṃ. **Saddhāti** saddhāya, kammaphalasaddhāya ratanattayasaddhāya ca. **Agārasmāti** gharato, gahaṭṭhabhāvāti attho. **Anagāriyanti** pabbajjaṃ. **Pabbajitānanti**

1. Niṭṭhāpessāmīti (Sī, Syā)

upagatānaṃ. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ. Tatthāyaṃ padayojanā—bhikkhave tumhe neva rājābhiniṭā na corābhiniṭā na iṇaṭṭā na jīvitapakatā pabbajitā, atha kho saddhāya agārato nikkhamitvā mama sāsane pabbajitā, tumhe etarahi evarūpim rājappaṭisaṃyuttaṃ tiracchānakathaṃ katheyyātha, yaṃ evarūpāya kathāya kathanāṃ, etaṃ tumhākaṃ na kho patirūpaṃ na yuttamevāti.

Evam sannipatitānaṃ pabbajitānaṃ appatirūpaṃ paṭikkhipitvā idāni nesaṃ patirūpaṃ paṭipattim anujānanto “**sannipatitānaṃ vo bhikkhave dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo**”ti āha. Tattha **voti** tumhākaṃ. Karaṇīyanti hi padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanametam, tasmā tumhehīti attho. **Dvayaṃ karaṇīyanti** dve kātabbā. **Dhammī kathāti** catusaccadhammato anapetā kathā, pavattinivattiparidīpinī dhammadesanāti attho. Dasakathāvatthusāṅkhātāpi hi¹ dhammakathā tadekadesā evāti. **Ariyoti** ekantahitāvahattā ariyo, visuddho uttamoti vā ariyo. **Tuṇhībhāvoti** samathavipassanābhāvanābhūtaṃ akathanāṃ. Keci pana “vacīsaṅkhārappaṭipakkhabhāvato dutiyajjhānaṃ ariyo tuṇhībhāvo”ti vadanti. Apare “catutthajjhānaṃ ariyo tuṇhībhāvo”ti vadanti. Ayaṃ panettha attho—bhikkhave cittavivekassa paribrūhanatthaṃ vivekaṭṭhakāyā suññāgāre viharantā sace kadāci sannipatatha, evam sannipatitehi tumhehi “assutaṃ sāvetaṃ sutam vā pariyodapeti”ti vuttanayena aññamaññassūpakārāya khandhādīnaṃ aniccatādipaṭisaṃyuttā dhammakathā vā pavattetabbā, aññamaññaṃ abyābādhanatthaṃ jhānasamāpattiyā vā viharitabbanti.

Tattha purimena karaṇīyavacanena anotiṇṇānaṃ sāsane otaraṇūpāyaṃ dasseti, pacchimena otiṇṇānaṃ saṃsārato nissaraṇūpāyaṃ. Purimena vā āgamaveyyattiye niyojati, pacchimena adhigamaveyyattiye. Atha vā purimena sammādiṭṭhiyā paṭhamam upattihetum dīpeti, dutiyena dutiyam. Vuttaṃ hetam—

“Dveme bhikkhave hetū dve paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso, paccattaṅca yoniso manasikāro”ti².

1. Dasakathāvatthugabbhāpihi (Syā)

2. Am 1. 87 piṭṭhe.

Purimena vā lokiyasammādiṭṭhiyā mūlakāraṇaṃ vibhāveti, pacchimena lokuttarasammādiṭṭhiyā mūlakāraṇanti evamādinā ettha yojanā veditabbā.

Etamatthaṃ viditvā tehi bhikkhūhi kittitakāmasampattito jhānādisampatti santatarā ceva paṇītatarā cāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ ariyavihārasukhānubhāvadīpakam udānaṃ udānesi.

Tattha **yañca kāmasukhaṃloketi** lokasaddo “khandhaloko āyatanaloko dhātuloko”¹ti-ādīsu¹ saṅkhāresu āgato.

“Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
Disā bhanti virocana.
Tāva sahasadhā loko,
Ettha te vattatī vāso”²ti—

ādīsu² okāse āgato. “Addasā kho Bhagavā Buddhacakkhunā lokaṃ volokento”³ti-ādīsu³ sattesu. Idha pana sattaloke okāsaloke ca veditabbo. Tasmā Avīcito paṭṭhāya upari brahmalokato⁴ heṭṭhā etasmim loka yaṃ vatthukāme paṭicca kilesakāmasavasena uppajjanato kāmasahagataṃ sukhaṃ. **Yañcidam diviyaṃ sukhanti** yañca idaṃ divi bhavaṃ dibbavīhārasavasena ca laddhabbaṃ brahmānaṃ manussānañca rūpasamāpattisukhaṃ. **Taṇhakkhayasukhassāti** yaṃ āgama taṇhā khīyati, taṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā taṇhāya ca paṭipassambhanavasena pavattaphalasamāpattisukhaṃ taṇhakkhayasukhaṃ nāma, tassa taṇhakkhayasukhassa. **Eteti** liṅgavipallālena niddeso, etāni sukhānīti attho. Keci ubhayampi suhasāmaññena gahetvā “**etan**”⁴ti paṭhanti, tesaṃ “kalam nāgghatī”⁴ti pāṭhena bhavitabbaṃ.

Soḷasinti soḷasannaṃ pūraṇim. Ayaṃ hettha saṅkhepattho—
cakkavattisukhaṃ ādim katvā sabbasmim manussaloke manussasukhaṃ,
nāgasupaṇṇādiloke nāgādīhi anubhavitabbaṃ sukhaṃ,
Cātumahārājikādevaloke chabbidhaṃ kāmasukhanti yaṃ ekādasavidhe
kāmaloke uppajjantaṃ kāmasukhaṃ, yañca idaṃ rūpārūpadevesu
dibbavīhārabhūtesu rūpārūpajjhānesu ca uppannattā

1. Khu 7. 7, 22; Khu 8. 25 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 404 piṭṭhe.

3. Vi 3. 9; Ma 1. 225 piṭṭhādīsu.

4. Rūpibrahmalokato (Sī, Syā)

“diviyan”ti laddhanāmaṃ lokiyaajjhānasukhaṃ, sakalampi tadubhayaṃ taṇhakkhayasukhasaṅkhātāṃ phalasamāpattisukhaṃ soḷasa bhāge katvā tato ekabhāgaṃ soḷasabhāgaguṇe laddhaṃ ekabhāgasāṅkhātāṃ kalam na agghatīti.

Ayaṇca atthavaṇṇanā phalasamāpattisāmaññaṇa vuttā. Pāḷiyaṃ avisesena taṇhakkhayassa āgatattā paṭhamaphalasamāpattisukhassāpi kalam lokiyaṃ na agghati eva. Tathā hi vuttaṃ—

“Pathabyā ekarajjena, saggassa gamanena vā.
Sabbalokādhippaccena, sotāpattiphalaṃ varan”ti¹.

Sotāpattisaṃyuttepi vuttaṃ—

“Kiñcāpi bhikkhave rājā cakkavattī catunnaṃ dīpānaṃ issariyādhippaccaṃ rajjaṃ kāretvā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggam lokam upapajjati devānaṃ Tāvatisānaṃ saḥabyatāṃ, so tattha Nandane vane accharāsamghaparivuto dibbehi ca pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti so catūhi dhammehi asaṃnāgato, atha kho so aparimuttova nirayā, aparimutto tiracchānayaniyā, aparimutto pettivisayā, aparimutto apāyaduggativinipātā. Kiñcāpi bhikkhave ariyasāvako piṇḍiyālopena yāpeti, nantakāni ca dhāreti, so catūhi dhammehi saṃnāgato, atha kho so parimutto nirayā, parimutto tiracchānayaniyā, parimutto pettivisayā, parimutto apāyaduggativinipātā.

Katamehi catūhi, idha bhikkhave ariyasāvako Buddhē aveccappasādena saṃnāgato hoti ‘itipi so Bhagavā Arahaṃ -pa- Buddho Bhagavā’ti. Dhamme aveccappasādena -pa- viññūhīti. Saṃghe aveccappasādena -pa- puññakkhettaṃ lokassā’ti. Ariyakantehi sīlehi saṃnāgato hoti akhaṇḍehi -pa- samādhisaṃvattanikehi. Imehi catūhi dhammehi saṃnāgato hoti. Yo ca bhikkhave catunnaṃ dīpānaṃ paṭilābho, yo

1. Khu 1. 40 piṭṭhe.

catunnaṃ dhammānaṃ paṭilābho, catunnaṃ dīpānaṃ paṭilābho
catunnaṃ dhammānaṃ paṭilābhassa kalam nāgghati soḷasin”ti¹.

Evam Bhagavā sabbattha lokiyasukhaṃ sa-uttaraṃ sātisayaṃ,
lokuttarasukhameva anuttaranti atisayanti bhājesīti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **kumārakā**ti dārakā. **Antarā ca Sāvattihim antarā ca Jetavananti** antarāsaddo “tadantaraṃ ko jāneyya, aññatra Tathāgatā”ti², “janā saṅgama mantenti, mañca tvañca kimantaraṃ”ti-ādīsu³ kāraṇe āgato. “Addasā maṃ bhante aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṃ dhovanti”ti-ādīsu⁴ khaṇe. “Yassantarato na santikopā”ti-ādīsu⁵ citte. “Antarā vosānamāpādī”ti-ādīsu⁶ vemajjhe. “Apicāyaṃ bhikkhave tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī”ti-ādīsu⁷ vivare. Svāyamidhāpi vivare veditabbo. Tasmā Sāvattihīya ca Jetavanassa ca vivareti evamettha attho veditabbo. Antarāsaddayogato cettha upayogavacanaṃ “antarā ca Sāvattihim antarā ca Jetavanan”ti. Īdisesu ṭhānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca gacchatī”ti ekameva antarāsaddaṃ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti, idha pana yojetvā vutto.

Ahiṃ daṇḍena hanantīti bilato nikkhamitvā gocarāya gacchantam kaṇhasappaṃ chātajjhataṃ anubandhitvā yaṭṭhīhi pothenti. Tena ca samayena Bhagavā Sāvattihim piṇḍāya gacchanto antarāmagge te dārake ahiṃ daṇḍena hanante disvā “kasmā kumārakā imaṃ ahiṃ daṇḍena hanathā”ti pucchitvā “ḍaṃsanabhayaena bhante”ti ca vutte “ime attano sukhaṃ karissāmāti imaṃ paharantā nibbattaṭṭhāne dukkhaṃ anubhavissanti, aho avijjāya nikatikosallan”ti dhammasaṃvegaṃ uppādesi, teneva ca dhammasaṃvegena udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ “**atha kho Bhagavā**”ti-ādi.

1. Saṃ 3. 298 piṭṭhe.

2. Am 2. 307; Am 3. 367 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 203 piṭṭhe.

4. Ma 2. 112 piṭṭhe.

5. Khu 1. 100 piṭṭhe.

6. Ma 1. 25 piṭṭhe.

7. Vi 1. 149 piṭṭhe.

Tattha **etamatthaṃ viditvā** “ime dāraḥ attasukhāya paradukkhāṃ karontā sayāṃ parattha sukhaṃ¹ na labhissanti”ti etamatthaṃ jānitvāti evameke vaṇṇenti. Aññesaṃ duppaṭipannānaṃ sukhapariyesanaṃ āyatim dukkhāya saṃvattati, suppaṭipannānaṃ ekantena sukhāya saṃvattati. Tasmā “paravihesāvinimuttā accantameva sukhabhāgino vata mayhaṃ ovādappaṭikarā”ti somanassavasenevetampi Satthā udānaṃ udānesīti vadanti. Apare pana bhaṇanti “evaṃ tehi kumārahehi pavattitaṃ paraviheṭhanaṃ sabbākārena ādīnavato viditvā paravihesāya parānukampāya ca yathākkamaṃ ādīnavānisamsavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesī”ti.

Tattha **sukhakāmānī**ti ekanteneva attano sukhasa icchanato sukhānugiddhāni. **Bhūtānī**ti pāṇino. **Yo daṇḍena vihiṃsati**ti ettha **daṇḍenā**ti desanāmatthaṃ, daṇḍena vā leḍḍusatthapāṇippahārādīhi vāti attho. Atha vā **daṇḍenā**ti daṇḍanena. Idaṃ vuttaṃ hoti—yo sukhakāmāni sabbābhūtāni jāti-ādinā ghaṭṭanavasena vacīdaṇḍena vā pāṇimuggarasatthādīhi pothanatāḷanacchedanādivasena sarīradaṇḍena vā sataṃ vā sahasaṃ vā ṭhāpanavasena² dhanadaṇḍena vāti imesu daṇḍesu yena kenaci daṇḍena vihiṃsati viheṭheti dukkhaṃ pāpeti, **attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukhanti** so puggalo attano sukhaṃ esanto gavesanto patthento pecca paraloke manussasukhaṃ dibbasukhaṃ nibbānasukhanti tividhampi sukhaṃ na labhati, aññadatthu tena daṇḍena dukkhameva labhatīti attho.

Pecca so labhate sukhanti yo khantimettānuddayasampanno “yathāhaṃ sukhakāmo dukkhappaṭikūlo, evaṃ sabbepī”ti cintetvā sampattavirati-ādīsu ṭhito vuttanayena kenaci daṇḍena sabbānīpi bhūtāni na hiṃsati na bādhati, so puggalo paraloke manussabhūto manussasukhaṃ, devabhūto dibbasukhaṃ, ubhayaṃ atikkamanto nibbānasukhaṃ labhatīti. Ettha ca tādisassa puggalassa avassambhāvitāya taṃ sukhaṃ paccuppannaṃ viya hotīti dassanatthaṃ “labhate”ti vuttaṃ. Purimagāthāyapi eseṃ nayo.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paramatthasukhaṃ (Sī, Syā)

2. Ṭhānavasena (Ka)

4. Sakkārasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **tena kho pana samayena Bhagavā sakkato hotīti** kappānaṃ sataṣaḥassādhikesu catūsu asaṅkhyeyyesu paripūritassa puññasambhāravisesassa phalabhūtena “īto paraṃ mayhaṃ okāso natthī”ti ussahajātena viya uparūpari vaḍḍhamānena sakkārādīnā Bhagavā sakkato hoti. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahoghaṃ viya sabbapāramiyo “ekasmiṃ attabhāve vipākaṃ dassāmā”ti sampiṇḍitā viya Bhagavato lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayimṃsu. Tato annapānavatthayānamālāgandhavigilepanādīhatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā “kaḥaṃ Buddho, kaḥaṃ Bhagavā, kaḥaṃ devadevo, kaḥaṃ narāsabho, kaḥaṃ purisasiho”ti Bhagavantam pariyesanti. Sakaṭasatehi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇepi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbam taṃ Khandhake¹ tesu tesu ca suttesu āgatanayena veditabbaṃ. Yathā ca Bhagavato, evaṃ bhikkhusaṃghassāti. Vuttaṃ hetam—

“Yāvatā kho Cunda etarahi saṃghā vā gaṇā vā loke uppannā, nāhaṃ Cunda aññaṃ ekasaṃghampi samanupassāmi evaṃ lābhaggayasaggappattaṃ, yatharivāyaṃ Cunda bhikkhusaṃgho”ti².

Svāyaṃ Bhagavato ca bhikkhusaṃghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnam mahānadīnaṃ udakogho viya appameyyo ahosi. Tena vuttaṃ “tena kho pana samayena Bhagavā sakkato hoti -pa- parikkhārānaṃ, bhikkhusaṃghopi sakkato -pa- parikkhārānaṃ”ti.

Titthiyā pana pubbe akatapuññatāya ca duppaṭipannatāya ca asakkatā agarukatā, Buddhuppādena pana visesato vipannasobhā sūriyuggamane khajjopanakāviya nippabhā nittejā hatalābhasakkārā ahesuṃ. Te tādisaṃ Bhagavato saṃghassa ca lābhasakkāraṃ asahamānā issāpakatā “evaṃ ime pharusāhi vācāhi ghaṭṭetvāva palāpessāmā”ti usūyā visuggāraṃ uggirantā tattha tattha bhikkhū akkosantā paribhāsantā

1. Vi 3. 314 piṭṭhe.

2. Dī 3. 104 piṭṭhe.

vicarimsu. Tena vuttam **“aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā honti -pa-parikkhārānam. Atha kho te aññatitthiyā paribbājakā Bhagavato sakkāram asahamānā bhikkhusaṃghassa ca gāme ca araṇṇe ca bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosentī vihesentī”**ti.

Tattha **asabbhāhī**ti asabhāyoggāhi sabhāyam sādhujanasamūhe vutthum ayuttāhi, duṭṭhullāhīti attho. **Pharusāhī**ti kakkhaḷāhi mammacchedikāhi. **Akkosantī**ti jāti-ādīhi akkosavatthūhi khurimsenti. **Paribhāsantī**ti bhaṇḍanavasena bhayaṃ uppādentā tajjenti. **Rosentī**ti yathā parassa roso hoti, evaṃ anuddhamsanavasena rosaṃ uppādentī. **Vihesentī**ti viheṭhenti vividhehi ākārehi aphāsum karonti.

Katham panete samantapāsādikē Bhagavati bhikkhusaṃghe ca akkosādīni pavattesunti? Bhagavato uppādato pahīnalābhasakkaratāya upahatacittā pathaviṃ khaṇitvā pakkhalantā viya avaṇe veḷuriyamaṇimhi vaṇaṃ uppādentā viya ca Sundarikaṃ nāma paribbājikaṃ saññāpetvā tāya Satthu bhikkhūnaṃcā avaṇṇaṃ vuṭṭhāpetvā akkosādīni pavattesum. Taṃ panetaṃ Sundarīvattu parato Sundarīsutte¹ Pāḷiyaṃyeva āgamissati, tasmā yamettha vattabbaṃ, taṃ tattheva vaṇṇayissāma.

Bhikkhū Bhagavato santikaṃ upasaṅkamitvā taṃ pavattimārocesum. Tena vuttam **“atha kho sambahulā bhikkhū yena Bhagavā tenupasaṅkamimsu -pa- vihesentī”**ti. Taṃ vuttatthameva.

Etamatthaṃ veditvāti etaṃ issāpakatānaṃ titthiyānaṃ vipphaṇṇipattim sabbākārato veditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ tehi kate vipphaṇṇāre pasannacittehi ca parehi kate upakāre tādibhāvānubhāvādīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **gāme araṇṇe sukhadukkhaphuṭṭhoti** gāme vā araṇṇe vā yattha kattaci sukkena dukkhena ca phuṭṭho sukhadukkhāni anubhavanto, tesam vā paccayehi samaṅgībhūto. **Nevattato no parato dahethāti** “aham

1. Khu 1. 128 piṭṭhe.

sukhito, ahaṃ dukkhito, mama sukhaṃ, mama dukkhaṃ, parenidaṃ mayhaṃ sukhadukkhaṃ uppāditaṃ”ti ca neva attato na parato taṃ sukhadukkhaṃ ṭhapetha. Kasmā? Na hettha khandhapañcake ahanti vā mamanti vā paroti vā parassāti vā passitabbayuttakaṃ kiñci atthi, kevalaṃ saṅkhārā eva pana yathāpaccayaṃ uppajjitvā khaṇe khaṇe bhijjantīti. Sukhadukkhaḡgahaṇaṇcettha desanāsisaṃ, sabbassāpi lokadhammassa vasena attho veditabbo. Iti Bhagavā “nāhaṃ kvaṇi, kassaci kiñcanatasmim, na ca mama kvaṇi, katthaci kiñcanatatthī”ti catukoṭikaṃ suññataṃ vibhāvesi.

Idāni tassa attato parato ca adahanassa kāraṇaṃ dasseti “**phusanti phassā upadhiṃ paṭicca**”ti. Ete sukhavedanīyā dukkhavedanīyā ca phassā nāma khandhapañcakasaṅkhātāṃ upadhiṃ paṭicca tasmim sati yathāsakaṃ visayaṃ phusanti, tattha pavattantiyeva. Adukkhamasukhā hi vedanā santasabhāvatāya sukhe eva saṅghaṃ gacchatīti duvidhasamphassavasenevāyaṃ atthavaṇṇanā katā.

Yathā pana phassā na phusanti, taṃ dassetuṃ “**nirupadhiṃ kena phuseyyuṃ phassā**”ti vuttaṃ. Sabbaso hi khandhūpadhiyā asati kena kāraṇena te phassā phuseyyuṃ, na taṃ kāraṇaṃ atthi. Yadi hi tumhe akkosādivasena uppajjanasukhadukkhaṃ na icchatha, sabbaso nirupadhibhāveyeva yogaṃ kareyyāthāti anupādisesanibbānadhātuyā gāthaṃ niṭṭhapesi. Evaṃ iminā udānena vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upāsakasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **icchānaṅgalakoti** icchānaṅgalanāmaḡ Kosalesu eko brāhmaṇagāmo, taṃnivāsītāya tattha vā jāto bhavoti vā icchānaṅgalako. **Upāsakoti** tīhi saraṇagamanaḡhi Bhagavato santike upāsakabhāvassa paveditattā upāsako pañcasikkhāpadiko Buddhamāmaḡko dhammamāmaḡko saṃghamāmaḡko. **Kenacideva karaṇīyenāti**

uddhārasodhāpanādinā¹ kenacideva kattabbena. **Tīretvā**ti niṭṭhāpetvā. Ayaṃ kira upāsako pubbe abhiñhaṃ Bhagavantam upasaṅkamitvā payirupāsati, so katipayam kalam bahukaraṇīyatāya Satthu dassanam nābhisambhosi. Tenāha Bhagavā “**cirassam kho tvaṃ upāsaka imam pariyāyamakāsi, yadidam idhāgamanāyā**”ti.

Tattha **cirassanti** cirena. **Pariyāyanti** vāram. **Yadidanti** nipāto, yo ayanti attho. Idam vuttam hoti—idha mama santike āgamanāya yo ayaṃ ajja kato vāro, tam imam cirena papañcam katvā akāsīti. **Cirapaṭikāhanti** cirapaṭiko aham, cirakālato paṭṭhāya aham upasaṅkamitukāmoti sambandho. **Kehici kehicī**ti ekaccehi ekaccehi. Atha vā **kehici kehicī**ti yehi vā tehi vā. Tattha gāravam² dasseti. Satthari abhippasannassa hi Satthudassanadhammassavanesu viya na aññattha ādaro hoti.

Kiccakaraṇīyehīti ettha avassam kātabbam kiccam, itaram karaṇīyam. Paṭhamam vā kātabbam kiccam, pacchā kātabbam karaṇīyam. Khuddakam vā kiccam, mahantam karaṇīyam. **Byāvaṭoti** ussukko. **Evāhanti** evam iminā pakārena aham nāsakkhim upasaṅkamitum na agāravādināti adhippāyo.

Etamattham viditvāti dullabhe Buddhuppāde manussattalābhe ca sattānam sakiñcanabhāvena kiccapasutatāya kusalanantarāyo hoti, na akiñcanassāti etamattham sabbākārato viditvā. **Imam udānanti** tadatthaparidīpanameva imam udānam udānesi.

Tattha **sukham vata tassa na hoti kiñcī**ti yassa puggalassa kiñci rūpādīsu ekavatthumpi “mametan”ti taṇhāya pariggahitabhāvena na hoti natthi na vijjati, sukham vata tassa puggalassa, aho sukhavevāti attho. “Na hoṣī”tipi pāṭho, tassa atītakālavasena attho veditabbo. Keci pana **na hoti kiñcī**ti padassa “rāgādikiñcanam yassa na hoti”ti attham vaṇṇenti, tam na sundaram pariggahadhammavasena desanāya āgatattā. Rāgādikiñcananti pariggahetabbassāpi saṅgahe sati yuttameva vuttam siyā atha vā yassa puggalassa kiñci appampi kiñcanam palibodhajātam rāgādikiñcanābhāvato eva na hoti, tam tassa akiñcanattam sukhassa

1. Dhāraṇakehi uḷārasodhāpanādinā (Sī, Syā)

2. Ādarabhāvam (Sī, Syā)

paccayabhāvato sukhaṃ vata, aho sukhanti attho. Kassa pana na hoti kiñcananti ce, āha “**saṅkhātadhammassa bahussutassā**”ti. Yo catūhipi maggasaṅkhāhi soḷasakiccanipphattiyā saṅkhātadhammo katakicco, tato eva paṭivedhabāhusaccena bahussuto, tassa.

Iti Bhagavā akiñcanabhāve ānisaṃsaṃ dassetvā sakiñcanabhāve ādīnavaṃ dassetuṃ “**sakiñcanaṃ passā**”ti-ādimāha. Tassattho—
rāgādikiñcanānaṃ āmisakiñcanānaṃ atthitāya sakiñcanaṃ, sakiñcanattā eva aladdhānaṃ laddhānaṃ kāmānaṃ pariyesanārakkhaṇahetu kiccakaraṇīyavasena “ahaṃ mama”ti gahaṇavasena ca vihaññamānaṃ vighātaṃ āpajjamānaṃ passāti dhammasaṃvegappatto Satthā attano cittaṃ vadati. **Jano janasmim paṭibandharū**poti sayā añño jano samāno aññasimim jane “ahaṃ imassa, mama ayan”ti taṇhāvasena paṭibandhasabhāvo hutvā vihaññati vighātaṃ āpajjati. “Paṭibaddhacitto”tipi paṭho. Ayañca attho—

“Puttā matthi dhanammatthi, iti bālo vihaññati.

Attā hi attano natthi, kuto puttā kuto dhanan”ti¹—

ādīhi suttapadehi dīpetabboti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Gabbhinīsuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **aññatarassa paribbājakassā**ti ekassa kuṭumbikassa paribbājakassa. **Daharā**ti taruṇī. **Māṇavikā**ti brāhmaṇadhītāya vohāro. **Pajāpatī**ti bhariyā. **Gabbhinī**ti āpannasattā. **Upavijaññā**ti ajja suveti paccupaṭṭhitavijāyanakālā hotīti sambandho. So kira brāhmaṇajātiko sabhariyo vādapatthassame ṭhito, tena naṃ sapajāpatikaṃ paribbājakavohārena samudācaranti. Bhariyā panassa brāhmaṇajātikattā brāhmaṇāti ālapati. **Telanti** tilatelaṃ. Telasīsenā cettha yaṃ yaṃ vijātāya pasavadukkhappaṭikāratthaṃ² icchitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sappiloṇādim āharāti āṇāpeti. **Yaṃ me vijātāya**

1. Khu 1. 22 piṭṭhe.

2. Passāvadukkhappaṭikāratthaṃ (Syā)

bhavissatīti yaṃ telādi mayhaṃ vijātāya bahinikkhantagabbhāya upakārāya bhavissati. “Paribbājikāya”tipi pāṭho. **Kutoti** kasmā ṭhānā, yato ñātikulā vā mittakulā vā telādiṃ āhareyyaṃ, taṃ ṭhānaṃ me natthīti adhippāyo. **Telaṃ āharāmī**ti vattamānasamīpatāya vattamānaṃ katvā vuttaṃ, telaṃ āharissāmīti attho. **Samaṇassa vā brāhmaṇassa vā sappissa vā telassa vā**ti ca samuccayattho vā-saddo “aggito vā udakato vā mithubhedā vā”ti-ādīsu¹ viya. **Sappissa vā telassa vā**ti paccatte sāmivacanaṃ, sappi ca telañca yāvadatthaṃ pātum pivitum dīyatīti attho. Apare pana “sappissa vā telassa vāti avayavasambandhe² sāmivacanaṃ. Sappitelasamudāyassa hi avayavo idha yāvadatthasaddena vuccatī”ti vadanti. **No nīharitunti** bhājanena vā hatthena vā bahi netum no dīyati, **ucchadditvānā**ti vamtivā, yannūna dadeyyanti sambandho. Evaṃ kirassa ahosi “ahaṃ rañño koṭṭhāgāraṃ gantvā telaṃ kaṇṭhamattaṃ pivitvā tāvadeva gharaṃ āgantvā ekasmiṃ bhājane yathāpītaṃ vamtivā uddhanaṃ āropetvā pacissāmi, yaṃ pittasemhādīmissitaṃ, taṃ agginā jhāyissati, telaṃ pana gahetvā imissā paribbājikāya kamme upanessāmī”ti.

Uddhaṃ kātunti vamanavasena uddhaṃ nīharitum. **Na pana adhoti** viriñcanavasena heṭṭhā nīharitum na pana sakkoti. So hi “adhikaṃ pītaṃ sayameva kukhato niggamissatī”ti³ pivitvā āsayassa arittatāya aniggate vamanavirecanayogaṃ ajānanto alabhanto vā kevalaṃ dukkhāhi vedanāhi phuṭṭho āvaṭṭati ca parivaṭṭati ca. **Dukkhāhī**ti dukkhamāhi. **Tibbāhī**ti bahalāhi tikhiṇāhi vā. **Kharāhī**ti kakkhaḷāhi. **Kaṭukāhī**ti ativiya anīṭṭhabhāvena dāruṇāhi. **Āvaṭṭatī**ti ekasmiṃ yeva ṭhāne panipajjitvā attano sarīraṃ ito cito ākaḍḍhanto āvaṭṭati. **Parivaṭṭatī**ti ekasmiṃ padese nipannopi aṅgapaccaṅgāni parito khipanto vaṭṭati, abhimukhaṃ vā vaṭṭanto āvaṭṭati, samantato vaṭṭanto parivaṭṭati.

1. Vi 3. 324; Dī 2. 74; Khu 1. 187 piṭṭhe.

2. Avayavāvayavāsambandhe (Sī, Syā)

3. Nibbamissatīti (Ka)

Tattha **sukhino vatā**ti sukhino vata sappurisā. Ke pana teti. **Ye akiñcanā**, ye rāgādikiñcanassa pariggahakiñcanassa ca abhāvena akiñcanā, kesam panidam kiñcanam natthīti āha “**vedaguno hi janā akiñcanā**”ti, ye ariyamaggañāṇasaṅkhātam vedam gatā adhigatā, tena vā vedena nibbānam gatāti vedaguno, te ariyajanā khīṇāsavapuggalā anavasesarāgādikiñcanānam aggamaggena samucchinnatā akiñcanā nāma. Asati hi rāgādikiñcane kuto pariggahakiñcanassa sambhavo. Evaṃ gāthāya purimabhāgena arahante pasamsivā aparabhāgena andhaputhujjane garahanto “**sakiñcanam passā**”ti-ādimāha. Tam purimasutte vuttatthameva. Evaṃ imāyapi gāthāya vaṭṭavivaṭṭam kathitam.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekaputtakasuttavaṇṇanā

17. Sattame **ekaputtakoti** eko putto, so ca anukampitabbaṭṭhena ekaputtako, piyāyitabbaṭṭhena **piyo**, manassa vaḍḍhanaṭṭhena **manāpo**. Sarīrasobhāsampattiyā vā dassanīyaṭṭhena **piyo**, sīlācārasampattiyā kalyāṇadhammatāya **manāpo**. Kaleti satte khepetīti **kālo**, maraṇam. Tam kato pattoti **kālāṅkato**, kālena vā maccunā kato naṭṭho adassanam gatoti **kālāṅkato**, matoti attho.

Sambahulā upāsakāti Sāvattvivāsino bahū upāsakā mataputta-upāsakassa sahasokābhāvena yāva ālāhanā pacchato gantvā matasarīrassa kattabham kāretvā paṇinivattā yathānivattāva udakam otaritvā sīsamnhātā vatthāni piḷetvā anotāpetvāva ekam nivāsetvā ekam uttarāsaṅgam katvā upāsakam purato katvā “sokavinodanam dhammam Satthu santike sossāmā”ti Bhagavantam upasaṅkamimsu. Tena vuttam “**allakesā**”ti-ādi.

Tattha **allavattā**ti udakena tintavattā. **Di vā divassā**ti divasassapi divā, majjhanhike kāleti attho. Yasmā jānantāpi Tathāgatā

pucchanti, jānantāpi na pucchanti. Kālaṃ viditvā pucchanti, kālaṃ viditvā na pucchanti. Tasmā jānantoyeva Bhagavā kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchanto **“kiṃ nu kho tumhe upāsakā”**ti-ādimāha. Tassattho—tumhe upāsakā aññesu divasesu mama santikaṃ āgacchantā otāpitasuddhavatthā sāyanhe āgacchatha, ajja pana allavatthā allakesā ʘhitamajjhanhike kāle idhāgatā, taṃ kiṃ kāraṇanti. **Tena mayanti** tena puttaviyogajanitacittasantāpena balavasokābhibhūtatāya evaṃbhūtā mayaṃ idhūpasaṅkamantāti.

Etamatthaṃ viditvāti piyavatthusambhavā sokadukkhadomanassādayo, asati piyavatthusmiṃ sabbaso ete na santīti etamatthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthappakāsaṇaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **piyarūpassādagadhitā**seti piyasabhāvesu rūpakkhandhādīsu sukhavedanassādena gadhitā paṭibaddhacittā. Gadhitāseti hi gadhitā-iccevattho. **Seti** vā nipātamattaṃ. Piyarūpā nāma cakkhādayo puttadārādayo ca. Vuttaṃ hetam—“kiṃca loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ cakkhu loke -pa-dhammataṇhā loke piyarūpaṃ sātārūpan”ti¹,

“Khettaṃ vatthum hiraññaṃ vā, gavassaṃ dāsaporisaṃ.

Thiyo bandhū puthu kāme, yo naro anugijjhatī”ti² ca.

Tasmā tesu piyarūpesu assādena giddhā mucchitā ajjhāpannāti attho. Ke pana te piyarūpassādagadhitāti te dasseti **“devakāyā puthumanussā cā”**ti, Cātumahārājikādayo bahudevasamūhā ceva jambudīpakādikā bahumanussā ca. **Aghāvinoti** kāyikacetasikadukkhena dukkhitā. **Parijunnāti** jarārogādivipattiyā yobbanārogyādisampattito parihīnā. Yathālābhavasena vāyamatto³ devamanussesu veditabbo. Atha vā kāmāñcekantasukhasamappitānaṃ devānaṃ dukkhajarārogā na sambhavanti, tadanativattasabhāvatāya pana tepi “aghāvino”ti “parijunnā”ti ca vuttā. Tesampi vā pubbanimittupattiyā paṭicchannajarāya cetasikarogassa ca vasena dukkhādīnaṃ sambhavo veditabbo. **Maccurājassa vasam gacchantī**ti piyavatthuvīsāyāya taṇhāya appahīnatā punappunaṃ

1. Khu 8. 127 piṭṭhe.

2. Khu 1. 399 piṭṭhe.

3. Tassamattho (Syā)

2. Khu 1. 16 pitthe.

voharīyittha. Aparabhāge tattha Koliyarājāno nagaram kāresum, tampi purimavohārena **Kuṇḍikā**veva vuccati. Tasmim ca vanasaṇḍe Koliyarājāno Bhagavato bhikkhusaṅghassa ca vasanattāya vihāram paṭiṭṭhāpesum, tampi **Kuṇḍadhānavanant**veva paññāyittha. Atha Bhagavā janapadacārikam caranto anukkamena tam vihāram patvā tattha vihāsi. Tena vuttam “**ekam samayam Bhagavā Kuṇḍikāyam viharati Kuṇḍadhānavane**”ti.

Suppavāsāti tassā upāsikāya nāmam. **Koliyadhītā**ti Koliyarājaputtī. Sā hi Bhagavato aggupaṭṭhāyikā paṇitadāyikānam sāvikanam etadagge ṭhapitā sotāpannā ariyasāvikā. Yañhi kiñci Bhagavato yuttarūpaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ bhesajjaṃ vā na tattha aññāhi saṃvidhāttabbā atthi, sabbaṃ tam sayameva attano paññāya vicāretvā sakkaccaṃ sampādetvā upaneti. Devasikañca aṭṭhasataṃ saṅghabhattapāṭipuggalikabhattāni deti. Yo koci bhikkhu vā bhikkhunī vā tam kulaṃ piṇḍāya pavitṭho rittahattho na gacchati. Evaṃ muttacāgā payatapāṇī vossaggaratā yācayogā dānasamvibhāgaratā. Assā kucchiyaṃ purimabuddhesu katādhikāro pacchimabhaviko sāvakabodhisatto paṭisandhim gaṇhi. Sā tam gabbhaṃ kenacideva pāpakammaena satta vassāni kucchinā parihari, sattāhañca mūḷhagabbhā ahosi. Tena vuttam “**satta vassāni gabbhaṃ dhāreti sattāhaṃ mūḷhagabbhā**”ti.

Tattha **satta vassāni**ti satta saṃvaccharāni, accantasamyoge ca idaṃ upayogavacanam. **Gabbhaṃ dhāreti**ti gabbhaṃ vahati, gabbhinī hotīti attho. **Sattāhaṃ mūḷhagabbhāti satta ahāni byākulagabbhā**. Gabbho hi paripakko sampajjamāno vijāyanakāle kammajavātehi sañcāletvā parivattito uddhampādo adhosiro hutvā yonimukhābhimukho hoti, evaṃ so katthaci alaggo bahi nikkhamati. Vipajjamāno pana viparivattanavasena yonimaggaṃ pidahitvā tiriyaṃ nipajjati, sayameva vā yonimaggo pidahati, so tattha kammajavātehi aparāparaṃ parivattamāno byākulo mūḷhagabbhoti vuccati, tassāpi satta divase evaṃ ahosi, tena vuttam “**sattāhaṃ mūḷhagabbhā**”ti.

Ayañca gabbho Sīvalitthero, tassa katham satta vassāni gabbhavāsadukkham, sattāhaṃ mūḷhagabbhabhāvappatti, mātu cassāpi sotāpannāya

ariyasāvikāya tathā dukkhānubhavanam jātanti? Vuccate—atīte Kāsikarāje Bārāṇasiyam rajjam kārente eko Kosalarājā mahantena balenāgantvā Bārāṇasim gahetvā tam rājānam māretvā tassa aggamaheṣim attano aggamaheṣim akāsi. Bārāṇasirañño pana putto pitu maraṇakāle niddhamanadvārena palāyitvā attano ñātimittabandhave ekajjham katvā anukkamena balam saṃharitvā Bārāṇasim āgantvā avidūre mahantaṃ khandhāvāram bandhitvā tassa rañño paṇṇam pesesi “rajjam vā detu, yuddham vā”ti. Rājakumārassa mātā sāsanaṃ sutvā “yuddhena kammaṃ natthi, sabbadisāsu sañcāram pacchinditvā Bārāṇasinagaraṃ parivāretu, tato dārūdakabhattaparikkhayena¹ kilantā nagare manussā vināva yuddhena rājānam gahetvā dassantī”ti paṇṇam peseti. So mātu sāsanaṃ sutvā cattāri mahādvārāni rakkhanto satta vassāni nagaraṃ uparundhi, nagare manussā cūḷadvārena nikkhamitvā dārūdakāni āharanti, sabbakiccāni karonti.

Atha rājakumārassa mātā tam pavattim sutvā “bālo mama putto upāyam na jānāti, gacchatha, assa² cūḷadvārāni pidhāya nagaraṃ uparundhatūti vadethā”ti puttassa gūḷhasāsanaṃ paṇiṇi, so mātu sāsanaṃ sutvā satta divase tathā akāsi. Nāgarā bahi nikkhamituṃ alabhantā sattame divase tassa rañño sīsam gahetvā kumārassa adamsu. Kumāro nagaraṃ pavisitvā rajjam aggahesi. So tadā satta vassāni nagararundhanakammanissandena etarahi satta vassāni mātukucchisaṅkhātāya lohitakumbhiyā vasi, avasesato pana sattāham nagarūparundhanena sattāham mūḷhagabbhabhāvaṃ āpajji. Jātaṭṭhakathāyam pana “satta divasāni nagaraṃ rundhitvā gahitakammanissandena sattavassāni lohitakumbhiyam vasitvā sattāham mūḷhagabbhabhāvaṃ āpajji”ti vuttaṃ. Yam pana so Padumuttarasammāsambuddhapādamūle “lābhīnam aggo bhaveyyan”ti mahādānam datvā patthanaṃ akāsi, yañca Vipassissa Bhagavato kāle nāgarehi saddhim saḥassagghanikaṃ guḷadadhim datvā patthanaṃ akāsi, tassānubhāvena lābhīnam aggo jāto. Suppavāsāpi “nagaraṃ rundhitvā gaṇha tātā”ti pesitabhāvena satta vassāni kucchinā gabbhaṃ pariharitvā sattāham

1. Dārūdakādīnā vā bhattachaparikkhayena vā (Sī)

2. Satta divase (Ka)

mūḷhagabbhājātā. Evaṃ te mātāputtā attano kammaṣṣa anurūpaṃ īdisaṃ dukkhaṃ paṭisaṃvedimsu.

Tīhi vitakkehiti ratanattayaḡuṇānussatiḡaṣaṃyuttehi tīhi sammāvitakkehi. **Adhivāsetī**ti mūḷhagabbhatāya uppannadukkhaṃ sahati. Sā hi Bhagavato Sambuddhabhāvaṃ, ariyaṣaṃghassa suppaṭipattiṃ, nibbānassa ca dukkhanissaraṇabhāvaṃ anussarantī attano uppajjamānadukkhaṃ amanasikaraṇeneva abhibhavitvā khamati. Tena vuttaṃ “tīhi vitakkehi adhivāsetī”ti.

Sammāsambuddho vatāti—ādi tesaṃ vitakkānaṃ pavatti-ākāradassanaṃ. Tassattho—yo Bhagyavantatādīhi kāraṇehi Bhagavā Lokanātho sammā aviparītaṃ sāmāṃ sayameva sabbadhamme aho vata Buddho, so Bhagavā evarūpassa etarahi mayā anubhaviyamānassa aññassa ca evaṃjātikassa sakalassa vaṭṭadukkhaṣṣa pahānāya accantaṃ anuppādanirodhāya dhammaṃ katheti, aviparītadhammaṃ katheti. Aviparītadhammadeṣanatāya hi Satthu sammāsambodhisiddhi. Tassa yathāvuttagaḡaṣṣa Bhagavato dhammassavanante jātattā sīladiṭṭhiṣāmaññaṇa saṃhatattā ca sāvakaṣaṃghoti laddhanāmo aṭṭha-ariyaḡuḡgalasaṃūho suppaṭipanno vata aho vata sammā paṭipanno, yo ariyaṣaṃgho evarūpassa īdisassa vaṭṭadukkhaṣṣa pahānāya anuppādanirodhāya anivattiḡaṭipadaṃ paṭipanno. Susukhaṃ vata aho vata suṭṭhu sukhaṃ sabbasaṅkhataniṣṣaṭaṃ nibbānaṃ, yasmīṃ nibbāne īdisaṃ vaṭṭadukkhaṃ na upalabbhatīti. Ettha ca paṭipajjamānāpi paṭipannā-icceva vuttā paṭipattiyā anivattibhāvato. Atha vā uppannasaddo viya paṭipannasaddo vattamānatthopi veditabbo. Tenevāha “sotāḡaṭtiphalasacchikiriyaṃ paṭipanno”ti.

Sāmikanti attano paṭiṃ Koliyarāḡaputtaṃ. **Āmantesī**ti abhāsi. **Mama vacanena Bhagavato pāde sirasā vandāhī**ti mayhaṃ vacanena cakkalakkhaṇappaṭimaṇḡḡitāni vikaṣitapaḡumaṣṣirīkāni Bhagavato caraṇāni tava sirasā vandāhi, uttamaṇgena abhivāḡanaṃ karohīti attho. **Appābādhanti**—ādīsu ābāḡhoti viṣabhāḡavedanā vuccati, yā ekadeṣe uppajjitvāpi sakalaṣarīraṃ ayapaṭṭena ābandhitvā viya gaṇhati. **Ātaṅkoti** kicchajīvitakaro roḡo. Atha vā yāḡetaḡbaroḡo ātaṅko, itaro ābāḡho. Khuddako vā roḡo ātaṅko,

balavā ābādho. Keci pana “ajjhattasamuṭṭhāno ābādho, bahiddhāsamuṭṭhāno ātaṅko”ti vadanti. Tadubhayassāpi abhāvaṃ pucchāti vadati. Gilānasseva uṭṭhānaṃ nāma garukaṃ hoti, kāye balaṃ na hoti, tasmā niggelaññatāya lahuparivattisaṅkhātāṃ kāyassa lahuṭṭhānaṃ sarīrabalaṅca pucchāti vadati. **Phāsuvihāraṇti** ṭhānanisinnagamanasayanasāṅkhātesu catūsu iriyāpathesu sukhavihāraṅca pucchāti vadati. Athassa pucchitabbākāraṃ dassenti “**Suppavāsā bhante**”ti-ādimāha. **Evaṅca vadehī**ti idāni vattabbākāraṃ nidasseti.

Paramanti vacanasampañcchanāṃ. Tena sādhu bhadde yathā vuttaṃ, tathā paṭipajjāmiṃti dasseti. **Koliyaputtoti** Suppavāsāya sāmiko Koliyarājaputto. **Sukhinī hotūti** sadevake loke aggadakkhiṇeyyo Satthā Suppavāsāya pesitavandanaṃ sampañcchitvā tadanantaraṃ attano mettāvihārasaṃsūcakaṃ¹ Buddhāciṇṇaṃ sukhūpasamhāraṃ tassā sāmāññato pakāsetvā puna tassā puttassa ca gabbhavipattimūlakadukkhuppattiṭṭhāpikkhepamukhena sukhūpasamhāraṃ nidassento “**sukhinī -pa- arogā, arogaṃ puttaṃ vijāyatū**”ti āha.

Saha vacanāti Bhagavato vacanena saheva. Yasmiṃ kāle Bhagavā tathā avoca, tasmiṃ yeve kāle tampi kammaṃ parikkhayaṃ agamāsi, tassa parikkhīṇabhāvaṃ oloketvā Satthā tathā abhāsi. Apare pana vadanti—sace tathā Satthā nācikkhissā, tato parampi kiñci kālaṃ tassā taṃ dukkhaṃ anubandhissā. Yasmā pana Bhagavatā “sukhinī arogā arogaṅca puttaṃ vijāyatū”ti vuttaṃ, tasmā tassa vacanasamakāramevasogabbho byākulabhāvaṃ vijahitvā sukheneva bahi nikkhami, evaṃ tesaṃ mātāputtānaṃ sotthi ahosi. Acinteyyo hi Buddhānaṃ Buddhānubhāvo. Yathā hi Paṭācārāya piyavippayogasambhūtena sokena ummādaṃ patvā—

“Ubho puttā kālakatā, panthe mayhaṃ patī mato.

Mātā pitā ca bhātā ca, ekacitakamhi jhāyare”ti²—

1. Mettāvihārasamuṭṭhāpakāraṃ (Sī, Syā)

2. Khu 4. 238 piṭṭhe.

vatvā jātārūpeneva carantiyā “satim paṭilabhāhi bhaginī”ti Bhagavato vacanasamanantaramēva ummādo vūpasamī, tathā Suppiyāpi upāsikā attanāva attano ūruyaṃ katena mahāvaṇeṇa vuṭṭhātum asakkonti sayanapiṭṭhe nipannā “āgantvā maṃ vandatū”ti vacanasamanantaramēva vaṇe pākātike jāte sayameva gantvā Bhagavantam vandīti evamādīni vatthūni idha udāharitabbānīti.

Evam bhanteti bhante yathā Bhagavā saputtāya mātuyā¹ arogabhāvaṃ āsīanto āha “sukhinī arogā arogaṃ puttam vijāyatū”ti, tam evameva. Na hi kadāci Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ vacanassa aññathābhāvoti adhippāyo. Keci pana “evamatthū”ti vadanti, apare “hotū”ti padassa attham ānetvā vaṇṇayanti. **Abhinanditvā**ti karavīkarutamañjunā brahmassarena Bhagavatā vuccamāne tasmim vacane pītisomanassapaṭilābhato abhimukhabhāvena nanditvā. **Anumoditvā**ti tato pacchāpi sammodanaṃ uppādetvā, cittena vā abhinanditvā vācāya anumoditvā, vacanasampattiya vā abhinanditvā atthasampattiya anumoditvā. **Sakam gharam paccāyāsīti** attano gharam paṭigacchi. Ye pana “yena sakam gharan”ti paṭhanti, tesam yadipi ya-ta-saddānaṃ sambandhabhāvato “tenā”ti padaṃ vuttameva hoti, tathāpi “paṭiyāyivā”ti pāṭhaseso yojetabbo hoti.

Vijātanti pajātam, pasutanti attho. **Acchariyanti** andhassa pabbatārohanaṃ viya niccam na hotīti acchariyaṃ, ayam tāva saddanayo. Aṭṭhakathāsu pana “accarāyoggaṃ acchariyaṃ”ti vuttam, accharaṃ paharitum yuttanti attho. **Vatāti** sambhāvane, aho acchariyanti attho. **Bhoti** dhammālapanaṃ. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhutaṃ**.

Tathāgatassāti aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato—tathā āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathavāditāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato, abhibhavanaṭṭhena Tathāgato.

1. Tassā (Sī, Syā)

Katham Bhagavā **tathā āgatoti Tathāgato?** Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā Sammāsambuddhā āgatāti. Kim vuttaṃ hoti? Yena abhinīhārena te Bhagavanto āgatā, tena aṭṭhaguṇasamannāgatena ayampi Bhagavā āgato. Yathā ca te Bhagavanto dānapāramiṃ pūretvā sīlanekkkhammapaññāvīriyakhantisacca-adhiṭṭhānamettā-upekkhāpāramīti imā dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatimsa pāramiyo pūretvā pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātattthacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā āgatā, tathā ayampi Bhagavā āgato. Yathā ca te Bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne -pa- ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā brūhetvā āgatā, tathā ayampi Bhagavā āgato. Evaṃ tathā āgatoti Tathāgato. (1)

Katham **tathā gatoti Tathāgato?** Yathā sampatijātā te Bhagavanto samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītihārena gatā, setacchatte dhāriyamāne sabbāva disā anuvilokesuṃ, āsabhiṇca vācaṃ bhāsimsu loke attano jeṭṭhaseṭṭhabhāvaṃ pakāsentā, tañca nesaṃ gamaṇaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena, tathā ayampi Bhagavā gato, tañcassa gamaṇaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ tesaññeva visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Evaṃ tathā gatoti Tathāgato.

Yathā vā te Bhagavanto nekkhammena kāmacchandaṃ pahāya gatā, abyāpādena byāpādaṃ, ālokasaññāya thinamiddhaṃ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṃ, dhammavavatthānena vicikicchaṃ pahāya gatā, ñāṇena avijjaṃ padāletvā, pāmojjena aratiṃ vinodetvā, aṭṭhasamāpattīhi aṭṭhārasahi mahāvipassanāhi catūhi ca ariyamaggehi taṃ taṃ paṭipakkaṃ pahāya gatā, evaṃ ayampi Bhagavā gato. Evampi tathā gatoti Tathāgato. (2)

Katham **tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato?** Pathavīdhātuyā kakkhāḷalakkhaṇaṃ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ, tejodhātuyā uṇḥattalakkhaṇaṃ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ, ākāśadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, saññāya sañjānanalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ, viññāṇassa

vijānanalakkhaṇanti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ dvādasannaṃ āyatanānaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ bāvisatiyā indriyānaṃ catunnaṃ saccānaṃ dvādasapadikassa paccayākārassa catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ catunnaṃ sammappadhānānaṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ pañcannaṃ balānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa sattannaṃ visuddhīnaṃ amatogadhassa nibbānassāti evaṃ tassa tassa dhammassa yaṃ sabhāvasarasalakkhaṇaṃ, taṃ tathaṃ avitathaṃ anaññathaṃ lakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhivā patto adhigatoti Tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato. (3)

Kathaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato?

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha—“cattārimāni bhikkhave tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri, idaṃ dukkhanti bhikkhave tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametan”¹ ti vitthāro. Tāni ca Bhagavā abhisambuddho, tasmā tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgato.

Apica jarāmarañassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho -pa- saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho, tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho -pa- jātiyā jarāmarañassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho, taṃ sabbaṃ Bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgato. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddoti. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato. (4)

Kathaṃ tathadassitāya Tathāgato? Yaṃ sadevake -pa-

sadevamanussāya pajāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhudvāre āpāthamāgacchantānaṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ Bhagavā sabbākārato jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ itthāniṭṭhādivasena vā² diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanam, yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatiṅgaṃ nīlaṃ pītakaṃ”³ ti ādinā³ nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaṇṇāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsu āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttaṃ hetam Bhagavatā—

1. Saṃ 3. 377 piṭṭhe.

2. Passatā tena itthāniṭṭhānaṃ vasena vā (Si)

3. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

“Yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sadevamanussāya diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicariṭaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ abbhaññāsim, taṃ Tathāgataṃ veditaṃ, taṃ Tathāgato na upaṭṭhāsī”ti¹.

Evaṃ tathadassitāya Tathāgato. Tattha tathadassī-atthe Tathāgatoti padasambhavo veditabbo. (5)

Kathaṃ **tathavāditāya Tathāgato?** Yaṃ rattiṃ Bhagavā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcaccattālīsavassaparimāṇakālaṃ yaṃ Bhagavatā bhāsitaṃ lapitaṃ Suttageyyādi, sabbaṃ taṃ parisuddhaṃ paripuṇṇaṃ rāgamadādinimmathanaṃ ikasadisam tathaṃ avitathaṃ. Tenāha—

“Yañca Cunda rattiṃ Tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā, tasmā ‘Tathāgato’ti vuccatī”ti².

Gada-attho ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya Tathāgato.

Apica āgadanam āgado, vacananti attho. Tatho avitatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṃ katvā Tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā. (6)

Kathaṃ **tathākāritāya Tathāgato?** Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti, evambhūtaṃ cassa yathāvācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattatī Tathāgato. Tenāha—

“Yathāvādī bhikkhave Tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā ‘Tathāgato’ti vuccatī”ti³.

1. Am 1. 333 piṭṭhe.

2. Dī 3. 111 piṭṭhe.

3. Am 1. 332 piṭṭhe.

Evam tathākāritāya Tathāgato. (7)

Katham **abhibhavanaṭṭhena Tathāgato?** Yasmā upari bhavaggaṃ heṭṭhā Avīcim pariyaṇṭam karitvā tiriyaṃ aparimāṇasu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñāṇadassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro devadevo sakkānaṃ atisakko, brahmānaṃ atibrahmā sabbasattuttamo, tasmā Tathāgato. Tenāha—

“Sadevake bhikkhave loka -pa- sadevamanussāya Tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavatti, tasmā ‘Tathāgato’ ti vuccatī”¹.

Tatrāyaṃ padasiddhi—agado viya agado, desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena so mahānubhāvo bhisakko viya dibbāgadena sappe sabbaparappavādino sadevakañca lokaṃ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho avitatho aviparīto yathā-uttova agado etassāti dakārassa takāraṃ katvā Tathāgatoti veditabbo. Evam abhibhavanaṭṭhena Tathāgato. (8)

Apica tathāya gatoti Tathāgato, tathaṃ gatoti Tathāgato. Tattha sakalalokaṃ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti² Tathāgato. Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti Tathāgato. Lokanirodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato adhigatoti Tathāgato. Lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ tathaṃ gato paṭipannoti Tathāgato. Vuttaṃ hetam Bhagavatā—

“Loko bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasmā Tathāgato visaṃyutto. Lokasamudayo bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo Tathāgatassa pahīno. Lokanirodho bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā bhikkhave Tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ

1. Am 1. 332 piṭṭhe.

2. Adhigatoti (Sī)

Bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sabbaṃ taṃ Tathāgatena abhisambuddhaṃ. Tasmā ‘Tathāgato’ti vuccatī”ti¹.

Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato—tathāya āgatoti Tathāgato, tathāya gatoti Tathāgato, tathāni āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathāvidhoti Tathāgato, tathe pavattitoti Tathāgato, tathehi agatoti Tathāgato, tathā gatabhāvena Tathāgato.

Kathaṃ **tathāya āgatoti Tathāgato?** Yā sā² Bhagavatā Sumedhabhūtena Dīpaṅkaradasabalassa pādamūle—

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu Satthāradassanaṃ.

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.

Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī”ti³—

evaṃ vuttaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ abhinīhāraṃ sampādentena “ahaṃ sadevakaṃ lokaṃ tiṇṇo tāressāmi, mutto mocessāmi, danto damessāmi, santo samessāmi, assatto assāsessāmi, parinibbuto parinibbāpessāmi, Buddho bodhessāmi”ti mahāpaṭiñṇā pavattitā. Vuttaṃ hetuṃ—

“Kiṃ me ekena tiṇṇena, purisena thāmadassinā.

Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, santāressaṃ sadevakaṃ.

Iminā me adhikārena, katena purisuttame.

Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, tāremi janataṃ bahuṃ.

Saṃsārasotaṃ chinditvā, viddhamsetvā tayo bhava.

Dhammanāvaṃ samāruyha, santāressaṃ sadevakaṃ.

Kiṃ me aññātaveseṇa, dhammaṃ sacchikatenidha.

Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, Buddho hessaṃ sadevake”ti⁴.

Taṃ panetaṃ mahāpaṭiñṇaṃ sakalassāpi
Buddhakaradhammasamudāyassa pavicaya paccavekkhaṇasamādānānaṃ
kāraṇabhūtaṃ avisaṃvādetvā⁵ lokanāyako yasmā
mahākappānaṃsatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni

1. Am 1. 331 piṭṭhe.

2. Yathā (Sī, Syā)

3. Khu 4. 311 piṭṭhe.

4. Khu 4. 310 piṭṭhe Buddhavaṃse.

5. Avisamvādetto (Sī, Syā)

sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesato dānapārami-ādayo samatimsapāramiyo pūretvā aṅgapariccāgādayo pañca mahāpariccāge pariccajivā saccādhiṭṭhānādīni cattāri adhiṭṭhānāni paribrūhetvā puññañāṇasambhāre sambharitvā¹ pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātattacariyādayo ukkaṃsāpetvā buddhicariyaṃ paramakoṭiṃ pāpetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujji, tasmā tasseeva sā mahāpaṭiñṇā tathā avitathā anaññathā, na tassa vālaggamattampi vitathaṃ atthi. Tathā hi Dīpaṅkaradasabalo Koṇḍañño Maṅgalo -pa- Kassapo Bhagavāti ime catuvīsati Sammāsambuddhā paṭipāṭiyā uppannā “Buddho bhavissati”ti byākarimsu. Evaṃ catuvīsatiyā Buddhānaṃ santike laddhabyākaraṇo ye te katābhinihārehi bodhisattehi laddhabbā ānisaṃsā, te labhitvāva āgatoti tāya yathāvuttāya mahāpaṭiñṇāya tathāya abhisambuddhabhāvaṃ āgato adhigatoti Tathāgato. Evaṃ tathāya āgatoti Tathāgato. (1)

Kathaṃ **tathāya gatoti Tathāgato?** Yāya mahākaruṇāya Lokanātho mahādukkhasambādhappaṭipannaṃ sattanikāyaṃ disvā “tassa natthañño koci paṭissaraṇaṃ, ahameva na’mito saṃsāradukkhato mutto mocessāmi”ti samussāhitamānaso mahābhinihāramakāsi. Katvā ca yathāpaṇidhānaṃ sakalalokahitasampādanāya ussukkamāpanno attano kāyajīvitānirapekkho paresaṃ sotapathāgamanamattenapi cittutrāsasamuppādikā atidukkarā dukkaracariyā samācaranto yathā mahābodhiyā paṭipatti hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva hoti, tathā paṭipajjamāno anupubbena niravasese bodhisambhāre sampādetvā² abhisambodhiṃ pāpuṇi. Tato parañca tāyeva mahākaruṇāya saṅcoditamānaso pavivekaratiṃ paramañcasantaṃ vimokkhasukhaṃ pahāya bālajanabahule loka tehi samuppāditāṃ sammānāvamānavippakāraṃ³ agaṇetvā vineyyajanassa vinayanena niravasesaṃ Buddhakiccaṃ niṭṭhapesi. Tattha yo Bhagavato sattesu mahākaruṇāya samokkamanākāro, so parato āvibhavissati. Yathā ca

1. Vaḍḍhetvā (Sī, Syā)

2. Samānetvā (Sī, Syā)

3. Samuppādiyamānaṃ vippakāraṃ (Sī, Syā)

Buddhabhūtaṣṣa Lokanāthassa sattesu mahākaruṇā, evaṃ bodhisattabhūtaṣṣapi mahābhinihārakālādīsūti¹ sabbattha sabbadā ca ekasadisatāya tathā avitathā anaññathā, tasmā tīsupi avatthāsu sabbasattesu samānarasāya tathāya mahākaruṇāya sakalalokahitāya gato paṭipannoti Tathāgato. Evaṃ tathāya gatoti Tathāgato. (2)

Katham tathāni āgatoti Tathāgato? Tathāni nāma cattāri ariyamaggañāṇāni. Tāni hi idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo, ayaṃ dukkhanirodho, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti evaṃ sabbaṇe yyadhammasaṅgāhakānaṃ pavattinivattitadubhayahetubhūtaṇaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho, nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho, maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho ādhipateyyaṭṭhoti-ādīnaṃ tabbībhāgānaṃca yathābhūtasabhāvāvabodhavibandhakassa saṃkilesapakkhassa samucchindanena paṭiladdhāya tattha asammohābhisamayasaṅkhātāya aviparītākārappavattiyā dhammānaṃ sabhāvasarasalakkaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni Bhagavā anaññaneyyo sayameva āgato adhigato, tasmā tathāni āgatoti Tathāgato.

Yathā ca maggañāṇāni, evaṃ Bhagavato tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni catupaṭisambhidāñāṇāni catuvesārajjāñāṇāni pañcagatiparicchedañāṇāni chasasādhāraṇaṇāṇāni sattabojjhaṅgavibhāvanañāṇāni aṭṭhamaggaṅgavibhāvanañāṇāni navānupubbavīhārasamāpattiñāṇāni dasabalañāṇāni ca tathabhāve veditabbāni.

Tatrāyaṃ vibhāvanā—yaṃ hi kiñci aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ hīnādibhedabhinnāsu atītāsu khandhāyatanadhātūsu sabhāvakiccādi avatthāvisesādi khandhappaṭibaddhanāmaggottādi ca jānitabbaṃ. Anindriyabaddhesu ca atisukhumatirohita²vidūradesesupi rūpadhammesu yo taṃ taṃ paccayavisesehi saddhiṃ paccayuppannānaṃ vaṇṇasaṇṭhānagandharasaphassādiviseso, tattha sabbattheva hatthatale ṭhapita-āmalake

1. Mahābhinihārakālādīsūpi (Sī, Ka)

2. ...tirokuḍḍa (Sī, Syā)

viya paccakkhato appaṭihataṃ Bhagavato ñāṇaṃ pavattati, tathā anāgatāsu paccuppannāsu cāti imāni tīsu kālesu appaṭihataññāṇāni nāma. Yathāha—

“Atītaṃse Buddhassa Bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgataṃse Buddhassa Bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, paccuppannaṃse Buddhassa Bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ”¹.

Tāni panetāni tattha tattha dhammānaṃ sabhāvasarasalakkaṇassa avisamvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni Bhagavā sayambhūñāṇena adhigañchīti. Evampi tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā atthappaṭisambhidā dhammappaṭisambhidā niruttippaṭisambhidā paṭibhānappaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tattha atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ atthappabhedagataṃ ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Dhammapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ dhammapabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpi pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā. Paṭibhānapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ paṭibhānapabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā. Vuttañhetam—

“Atthe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dhamme ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā, ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā”¹.

Ettha ca hetu-anusārena araṇīyato adhigantabbato ca saṅkhepato hetuphalaṃ attho nāma, pabhedato pana yaṃ kiñci paccayuppannaṃ nibbānaṃ bhāsitaṃ vipāko kiriyāti ime pañca dhammā attho, taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmīṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ atthaṃ vidahati pavattehi ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati, pabhedato pana yo koci phalanibbattanako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti ime pañca dhammā dhammo, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmīṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Vuttampi cetam—

1. Khu 9. 376 piṭṭhe.

“Dukkhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dukkhasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, dukkhanirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā”ti¹.

Atha vā hetumhi ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, hetuphale ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, imesu dhammesu ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Jarāmarāṇe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, jarāmarāṇasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Jarāmarāṇanirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, jarāmarāṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Jātiyā, bhava, upādāne, taṇhāya, vedanāya, phasse, saḷāyatane, nāmarūpe, viññāṇe, saṅkhāresu ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, saṅkhārasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Saṅkhāranirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā.

“Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti Suttaṃ Geyyaṃ -pa- Vedallaṃ, ayaṃ vuccati dhammappaṭisambhidā. So tassa tasseva bhāsītassa atthaṃ jānāti ‘ayaṃ imassa bhāsītassa attho, ayaṃ imassa bhāsītassa attho’ti, ayaṃ vuccati atthappaṭisambhidā.

Katame dhammā kusalā, yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā -pa- dhammārammaṇaṃ vā yaṃ yaṃ vā panārabbha, tasmिṃ samaye phasso hoti -pa- avikkhepo hoti -pa- ime dhammā kusalā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, tesam vipāke ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā”ti-ādi² vitthāro.

Yā panetasmiṃ atthe ca dhamme ca sabhāvanirutti abyabhicāravohāro abhilāpo, tasmिṃ sabhāvaniruttābhilāpe māgadhikāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ asabhāvanirutti”ti pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā. Yathāvuttesu tesu ñāṇesu gocarakiccato vitthārato pavattaṃ sabbampi taṃ ñāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmिṃ ñāṇe pabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā. Iti imāni

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 308, 309 piṭṭhesu.

cattāri paṭisambhidāññānāni sayameva Bhagavatā adhigatāni
atthadhammādi ke tasmim tasmim attano visaye avisaṁvādanavasena
aviparītākārappavattiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi Bhagavā
tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā yaṁkiñci ñeyyaṁ nāma, sabbaṁ taṁ Bhagavatā sabbākārena
ñātaṁ diṭṭhaṁ adhigataṁ abhisambuddhaṁ. Tathā hissa abhiññeyyā
dhammā abhiññeyyato Buddhā, pariññeyyā dhammā pariññeyyato,
pahātabbā dhammā pahātabbato, sacchikātabbā dhammā sacchikātabbato,
bhāvetabbā dhammā bhāvetabbato, yato naṁ koci samaṇo vā brāhmaṇo vā
devo vā māro vā brahmā vā “ime nāma te dhammā anabhisambuddhā”ti
saha dhammena anuyuñjitum samattho natthi.

Yaṁkiñci pahātabbaṁ nāma, sabbaṁ taṁ Bhagavato anavasesato
bodhimūleyeva pahīnaṁ anuppattidhammaṁ, na tassa pahānāya uttari
karaṇīyaṁ atthi. Tathā hissa lobhadosamohaviparītamanasikāra-
ahirikānottappathinamiddhakodhūpanāhamakkhapalāsa-
issāmacchariyamāyā-
sāṭheyyathambhasārambhamānātimānamadappamādatividhākusalamūladucc
aritavisa-maviparītasāññā¹ malavitakka papañca esanātaṇhācatubbidha
vipariyesa āsavagantha oghayogāgati taṇhupādāna pañcābhinandanānīvaraṇa
cetokhila ceta-sovinibandha chavivādamūla sattānusaya aṭṭhamicchatta
nava-āghātavattuthaṇhā-mūlakadasa-akusalakammapatha ekavīsati
anesanadvāsattidhiṭṭhigata aṭṭhasata-taṇhāvicarītādippabhedāṁ
diyaḍḍhakilesasahassaṁ saha vāsanāya pahīnaṁ samucchinnaṁ samūhataṁ,
yato naṁ koci samaṇo vā -pa- brahmā vā “ime nāma te kilesā appahīnā”ti
saha dhammena anuyuñjitum samattho natthi.

Ye cime Bhagavatā kammavipākakilesūpavāda-āṇāvītikkamappabhedā
antarāyikā vuttā, alameva te paṭisevato ekantena antarāyāya, yato naṁ koci
samaṇo vā -pa- brahmā vā “nālaṁ te paṭisevato antarāyāyā”ti saha
dhammena anuyuñjitum samattho natthi.

Yo ca Bhagavatā niravasesavaṭṭadukkhānissaraṇāya sīlasamādhipaññāya
saṅgaho sattakoṭṭhāsiko sattatimsappabhedo ariyamaggaḥpubbaṅgamo

anuttaro niyyāniko dhammo desito, so ekanteneva niyyāti, paṭipannassa vaṭṭadukkhato mokkhāya hoti, yato naṃ koci samaṇo vā -pa- brahmā vā “niyyāniko dhammoti tayā desito na niyyāti”ti saha dhammena anuyuñjitum samattho natthīti. Vuttaṃ hetam “Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā”ti¹ vitthāro. Evametāni attano ñāṇappahānadesanāvisesānaṃ avitathabhāvābodbhanato² aviparītākārappavattitāni Bhagavato catuvesārajjāñāṇāni tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā nirayagati tiracchānagati petagati manussagati devagatīti pañca gatiyo, tāsū Sañjīvādaye aṭṭha mahānirayā Kukkuḷādayo soḷasa Ussadanirayā Lokantarikanirayoti sabbepime ekantadukkhātāya nirassādaṭṭhena nirayā, yathākammunā gantabbato gati cāti **nirayagati**, tibbandhakārasītanarakāpi etesveva antogadhā. Kimikīṭa-sarīsapapakkhisoṇasiṅgālādayo tiriyaṃ añchitabhāvena tiracchānā, te eva gatīti **tiracchānagati**. Khuppiṇāpāsītattā paradattūpajīvinijjhāmataṇhikādayo dukkhabahulatāya pākaṭasukhato³ itā vigatāti petā, te eva gatīti **petagati**, Kālakañcikādi-asurāpi etesvevantogadhā. Parittadīpavāsīhi saddhiṃ jambudīpādicatumahādīpavāsino manaso ussannatāya manussā, te eva gatīti **manussagati**. Cātumahārājikato paṭṭhāya yāva Nevasaññānāsaññāyatanūpagāti ime chabbīsati devanikāyā dibbanti attano iddhānubhāvena kilānti jotanti cāti devā, te eva gatīti **devagati**.

Tā panetā gatiyo yasmā taṃtaṃkammanibbatto upapattibhavaviseso, tasmā atthato vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Tattha “ayaṃ nāma gati iminā nāma kammunā jāyati, tassa ca kammaṃ paccayavisesehi evaṃ vibhāgabhinattā visum ete sattanikāyā evaṃ vibhāgabhinā”ti yathāsakaṃ hetuphalavibhāgaparicchindanavasena ṭhānaso hetuso Bhagavato ñāṇaṃ pavattati. Tenāha Bhagavā—

1. Ma 1. 103 piṭṭhe.

2. Avitathabhāvato bodhanato (Sī, Syā)

3. Pakatṭhasukhato (Syā)

“Pañca kho imā Sāriputta gatiyo. Katamā pañca, nirayo
tiracchānayoni pettavisayo manussā devā. Nirayañcāhaṃ Sāriputta
pajānāmi nirayagāmiṇca maggaṃ nirayagāminiṇca paṭipadaṃ, yathā
paṭipanno ca kāyassa bhedaṃ parammaraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ
nirayaṃ upapajjati, taṇca pajānāmi”¹ti-ādi¹.

Tāni panetāni Bhagavato ñāṇāni tasmim tasmim visaye
aviparītākārappavattiyā avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni.
Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā yaṃ sattānaṃ saddhādiyogavikalāvikalabhāvāvabodhanena
apparajakkhamahārajakkhatādivisesavibhāvanaṃ paññāsāya ākārehi
pavattaṃ Bhagavato indriyaparopariyattañāṇaṃ. Vuttañhetam—“saddho
puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho”²ti² vitthāro.

Yaṇca “ayaṃ puggalo apparajakkho, ayaṃ sassatadiṭṭhiko, ayaṃ
ucchedadiṭṭhiko, ayaṃ anulomikāyaṃ khantiyaṃ ṭhito, ayaṃ
yathābhūtañāṇe ṭhito, ayaṃ kāmāsayo, na nekkhammādi-āsayo, ayaṃ
nekkhammāsayo, na kāmādi-āsayo”³ti-ādinā “imassa kāmarāgo ativiya
thāmagato, na paṭighādiko³, imassa paṭigho ativiya thāmagato, na
kāmarāgādiko”³ti-ādinā “imassa puññābhisaṅkhāro adhiko, na
apuññābhisaṅkhāro na āneñjābhisaṅkhāro, imassa apuññābhisaṅkhāro
adhiko, na puññābhisaṅkhāro na āneñjābhisaṅkhāro, imassa
āneñjābhisaṅkhāro adhiko, na puññābhisaṅkhāro na apuññābhisaṅkhāro.
Imassa kāyasucaritaṃ adhikaṃ, imassa vacīsucaritaṃ, imassa
manosucaritaṃ, ayaṃ hīnādhimuttiko, ayaṃ paṇītādhimuttiko, ayaṃ
kammāvaraṇena samannāgato, ayaṃ kilesāvaraṇena samannāgato, ayaṃ
vipākāvaraṇena samannāgato, ayaṃ na kammāvaraṇena samannāgato, na
kilesāvaraṇena samannāgato, na vipākāvaraṇena samannāgato”³ti-ādinā ca
sattānaṃ āsayādīnaṃ yathābhūtaṃ vibhāvanakārappavattaṃ Bhagavato
āsayānusayañāṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

1. Ma 1. 106 piṭṭhe.

2. Khu 9. 116 piṭṭhe.

3. Na paṭigho (Sī, Syā)

“Idha Tathāgato sattānaṃ āsayaṃ jānāti, anusayaṃ jānāti, caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti, bhabbābhabbe satte jānāti”ti-ādi¹.

Yañca uparimahetṭhimapurimapacchimakāyehi dakkhiṇavāma-
akkhikaṇṇasota-nāsikasota-aṃsakūṭahatthapādehi² aṅguli-aṅgulantarehi
lomakūpehi ca aggikkhandhūdakadhārāpavattanaṃ anaññasādhāraṇaṃ
vividhavikubbaniddhi-nimmāpanakaṃ Bhagavato yamakapāṭihāriyaññaṃ.
Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Idha Tathāgato yamakapāṭihāriyaṃ karoti asādhāraṇaṃ sāvakehi,
uparimakāyato aggikkhandho pavattati, hetṭhimakāyato udakadhārā
pavattati. Hetṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato
udakadhārā pavattati”ti-ādi³.

Yañca rāgādīhi jāti-ādīhi ca anekehi dukkhadhammehi upaddutaṃ
sattanikāyaṃ tato nīharitukāmatāvasena nānāyehi pavattassa Bhagavato
mahākaruṇokkamanassa paccayabhūtaṃ mahākaruṇāsamāpattiññaṃ.
Yathāha⁴—

“Katamaṃ Tathāgatassa mahākaruṇāsamāpattiyā ññaṃ. Bahukehi
ākārehi passantānaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā
okkamati, āditto lokasannivāsoti passantānaṃ Buddhānaṃ
Bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Uyyūtto, payāto,
kummaggappaṭipanno, upanīyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro,
assako loko, sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, ūno loko atitto taṇhādāsoti
passantānaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā
okkamati.

Atāyano lokasannivāso, aleṇo, asaraṇo, asaraṇībhūto. Uddhato loko
avūpasanto, sasallo lokasannivāso viddho puthusallehi, avijjandha-

1. Khu 9. 117 piṭṭhe.

2. Hatthapassapādehi (Sī, Syā)

3. Khu 9. 120 piṭṭhe.

4. Khu 9. 121 piṭṭhe.

kārāvaraṇo kilesapañjarapakkhitto, avijjāgato lokasannivāso aṇḍabhūto
pariyonaddho tantākulakajāto kulaguṇḍikajāto¹ muñjapabbajabhūto
apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati,
avijjāvisadosasaṃlutto kilesakalalībhūto, rāgadosamohajaṭājaṭito.

Taṇhāsaṅghāṭapaṭimukko, taṇhājālena otthaṭo, taṇhāsotena vuyhati,
taṇhāsaññojanena saṃyutto, taṇhānusayena anusaṭo, taṇhāsantāpena
santappati, taṇhāpariḷāhena pariḍayhati.

Diṭṭhisāṅghāṭapaṭimukko, diṭṭhijālena otthaṭo, diṭṭhisotena vuyhati,
diṭṭhisaññojanena saṃyutto, diṭṭhānusayena anusaṭo, diṭṭhisantāpena
santappati, diṭṭhipariḷāhena pariḍayhati.

Jātiyā anugato, jarāya anusaṭo, byādhinā abhibhūto, maraṇena
abbhāhato, dukkhe patiṭṭhito.

Taṇhāya uddito, jarāpākārāparikkhitto, maccupāsena parikkhitto,
mahābandhanabaddho, rāgabandhanena
dosamohamānadiṭṭhikilesaduccarita-bandhanena baddho,
mahāsambādhappaṭipanno, mahāpalibodhena palibuddho, mahāpapāte
patito, mahākantārappaṭipanno, mahāsaṃsārappaṭipanno, mahāvidugge
samparivattati, mahāpalipe palipanno.

Abbhāhato lokasannivāso, āditto lokasannivāso rāgagginā
dosagginā mohagginā jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi
dukkhehi domanassehi upāyāsehi, unnītako lokasannivāso haññati
niccamatāṇo pattadaṇḍo takkarō², vajjabandhanabaddho
āghātanapaccupaṭṭhito, anātho lokasannivāso paramakāruṇṇappatto,
dukkhābhittunno³ cirarattaṃ pīḷito, gadhito niccam pīpāsito.

1. Gulāguṇḍikajāto (Sī)

2. Vatakkaro (Sī, Syā)

3. Dukkhābhibhūto (Syā, Ka)

Andho acakkhuko, hatanetto aparīṇāyako, vipathapakkhando
añjasāparaddho, mahoghapakkhando.

Dvīhi diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, tīhi ducaritehi vipaṭṭipanno, catūhi
yogehi yojito, catūhi ganthehi ganthito, catūhi upādānehi upādiyati,
pañcagatisamāruḷho, pañcahi kāmaguṇehi rajjati, pañcahi nīvaraṇehi
otthaṭo, chahi vivādāmūlehi vivadati, chahi taṇhākāyehi rajjati, chahi
diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, sattahi anusayehi anusāṭo, sattahi saññojanehi
saṃyutto, sattahi mānehi unnato, aṭṭhahi lokadhammehi samparivattati,
aṭṭhahi micchattehi niyyāto¹, aṭṭhahi purisadosehi dussati, navahi
āghātavattūhi āghātito, navavidhamānehi unnato, navahi
taṇhāmūlakehi dhammehi rajjati, dasahi kilesavattūhi kilissati, dasahi
āghātavattūhi āghātito, dasahi akusalakammapathehi samannāgato,
dasahi saṃyojanehi saṃyutto, dasahi micchattehi niyyāto,
dasavattukāya micchādiṭṭhiyā samannāgato, dasavattukāya
antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato, aṭṭhasatataṇhāpapañcehi
papañcito, dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito lokasannivāsoti
passantānaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā
okkamati.

Ahañcamhi tiṇṇo, loko ca atinṇo. Ahañcamhi mutto, loko ca
amutto. Ahañcamhi danto, loko ca adanto. Ahañcamhi santo, loko ca
asanto. Ahañcamhi assattho, loko ca anassattho. Ahañcamhi
parinibbuto, loko ca aparinibbuto. Pahomi khvāhaṃ² tiṇṇo tāretum,
mutto mocetum, danto dametum, santo sametum, assattho assāsetum,
parinibbuto parinibbāpetunti passantānaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ
sattesu mahākaruṇā okkamati”³.

1. Niyato (Ka)

2. Pahomi cāhaṃ (Sī)

3. Khu 9. 121 piṭṭhe.

Evam ekūnanavutiyā ākārehi vibhajanam kataṃ.

Yam pana yāvatā dhammadhātuyā yattakam nātabbam
saṅkhatāsaṅkhatādikassa sabbassa paropadesanirapekkham sabbākārena
paṭivijjhanasamattham ākaṅkhamattappaṭibaddhavutti-anaññasādhāraṇam
Bhagavato ñāṇam sabbathā anavasesa-
saṅkhatāsaṅkhatasammutisaccāvabodhato sabbaññutaññāṇam
tathāvaraṇābhāvato nissāṅgappavattimupādāya anāvaraṇaññānti vuccati.
Ekameva hi tam ñāṇam visayappavattimukhena aññehi
asādhāraṇābhāvadassanattam duvidhena uddiṭṭham. Aññathā
sabbaññutānāvaraṇaññāṇam sādhāraṇatā sabbavisayatā āpajjeyyum, na ca
tam yuttam kiñcāpi imāya yuttiyā. Ayam hettha Pāli—

“Sabbam saṅkhatamasāṅkhatam anavasesam jānātīti
sabbaññutaññāṇam, tattha āvaraṇam natthīti anāvaraṇaññāṇam. Atītam
sabbam jānātīti sabbaññutaññāṇam, tattha āvaraṇam natthīti
anāvaraṇaññāṇam. Anāgataṃ sabbam jānātīti sabbaññutaññāṇam, tattha
āvaraṇam natthīti anāvaraṇaññāṇam. Paccuppannam sabbam jānātīti
sabbaññutaññāṇam, tattha āvaraṇam natthīti anāvaraṇaññāṇam”¹
vitthāro.

Evametāni Bhagavato cha-asādhāraṇaññāṇāni aviparītākārappavattiyā
yathāsakavisayassa avisamvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi
Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā—

“Sattime bhikkhave bojjaṅgā, satisambojjaṅgo
dhammavicayasambojjaṅgo vīriyasambojjaṅgo pītisambojjaṅgo
passaddhisambojjaṅgo samādhisambojjaṅgo upekkhāsambojjaṅgo”²
evam **sarūpato**, “yāyam lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānā
līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathā-nuyoga-
ucchedasassatābhīnivesādīnam anekesaṃ upaddavānam paṭipakkhabhūtā
sati-ādibhedā dhammasāmaggī, yāya ariyasāvako bujjhati kilesaniddāya
uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti,
sā dhammasāmaggī bodhīti vuccati, tassā bodhiyā āngāti bojjaṅgā,
ariyasāvako vā yathāvuttāya dhammasāmaggiyā

1. Khu 9. 125 piṭṭhe.

2. Khu 9. 302; Saṃ 3. 64 piṭṭhesu.

bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgāti evaṃ **sāmaññalakkhaṇato**, “upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgoti evaṃ **visesalakkhaṇato**, “tattha katamo satisambojjhaṅgo, idha bhikkhu satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitaṃ saritā hoti anussaritā”¹ti¹ādinā sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ aññamaññopakāravasena **ekakkhaṇe pavattidassanato**, “tattha katamo satisambojjhaṅgo, atthi ajjhataṃ bhikkhave dhammesu sati, atthi bahiddhā dhammesu satī”¹ti¹ādinā tesāṃ **visayavibhāgena pavattidassanato**, “tattha katamo satisambojjhaṅgo, idha bhikkhave bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmin”²ti²ādinā **bhāvanāvidhidassanato**, “tattha katame satta bojjhaṅgā, idha bhikkhu yasmim samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti -pa-. Tasmim samaye satta bojjhaṅgā honti satisambojjhaṅgo -pa- upekkhāsambojjhaṅgo. Tattha katamo satisambojjhaṅgo. Yā sati -pa- anussatī”³ti³ādinā **channavutiyaṃ nayasahassavibhāgehi**ti evaṃ nānākārato pavattāni Bhagavato sambojjhaṅgavibhāvanañāṇāni tassa tassa atthassa avisamvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā—

“Tattha katamaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhī”⁴ti⁴ evaṃ **sarūpato**, sabbakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalappaṭilābhakarattā ca ariyo, aṭṭhavidhattā nibbānādhigamāya ekantakāraṇattā ca aṭṭhaṅgiko, kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi maggīyati, sayam vā nibbānaṃ maggatīti maggoti evaṃ **sāmaññalakkhaṇato**, “sammā dassanalakkhaṇā sammādiṭṭhi, sammā abhiniropanalakkhaṇo sammāsaṅkappo, sammā pariggahaṇalakkhaṇā sammāvācā, sammā

1. Abhi 2. 236 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 240 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 238 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 110 piṭṭhe.

samuṭṭhānalakkhaṇo sammākammanto, sammā vodānalakkhaṇo sammā-
 ājīvo, sammā paggahalakkhaṇo sammāvāyāmo, sammā upaṭṭhānalakkhaṇā
 sammāsati, sammā avikkhepalakkhaṇo sammāsamādhi¹ti evaṃ
visesalakkhaṇato, sammādiṭṭhi aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhiṃ
 micchādiṭṭhiṃ pajahati, nibbānaṃ ārammaṇaṃ karoti,
 tappaṭicchādakamohavidhamanena asammohato sampayuttadhamme ca
 passati. Tathā sammāsaṅkappādayopi micchāsaṅkappādīni pajahanti,
 nibbānaṃ ārammaṇaṃ karonti, saha-jātadhammānaṃ sammā-abhiniropana
 pariggahaṇa samuṭṭhāna vodāna paggaha upaṭṭhāna samādahanāni ca
 karontīti evaṃ **kiccavibhāgato**, sammādiṭṭhi pubbabhāge nānakkhaṇā visuṃ
 visuṃ dukkhādi-ārammaṇā hutvā maggakāle ekakkhaṇā nibbānameva
 ārammaṇaṃ katvā kiccato “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādīni cattāri nāmāni labhati,
 sammā-saṅkappādayopi pubbabhāge nānakkhaṇā nānārammaṇā maggakāle
 ekakkhaṇā ekārammaṇā, tesu sammāsaṅkappo kiccato
 nekkhammasaṅkappoti-ādīni tīṇi nāmāni labhati, sammāvācādayo tayo
 pubbabhāge musāvādāveramaṇīti-ādivibhāgā viratiyopi cetanāyopi hutvā
 maggakkhaṇe viratiyova, sammāvāyāmasatiyo kiccato
 sammappadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhanti, sammāsamādhi
 pana maggakkhaṇepi paṭhamajjhānādivasena nānā evāti evaṃ
 pubbabhāgaparabhāgesu **pavattivibhāgato**, “idha bhikkhave bhikkhu
 sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ”ti¹ ādinā **bhāvanāvidhito**, “tatha
 katamo aṭṭhaṅgiko maggo, idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ
 bhāveti -pa- dukkhāpaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ, tasmiṃ samaye aṭṭhaṅgiko
 maggo hoti sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo”ti² ādinā **caturāsītiyā**
nayasahassavibhāgehiti evaṃ anekākārato pavattāni Bhagavato
 ariyamaggavibhāvanañāṇāni atthassa avisaṃvādanato sabbānīpi tathāni
 avitathāni anaññathāni. Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Tathā paṭhamajjhānasamāpatti yā ca nirodhasamāpattīti etāsu
 anupaṭipāṭiyā viharitabbaṭṭhena³ samāpajjitabbaṭṭhena ca
 anupubbavīhārasamāpattīsu sampādanapaccavekkhaṇādivasena yathārahaṃ
 sampayogavasena ca pavattāni Bhagavato ñāṇāni tadatthasiddhiyā tathāni
 avitathāni anaññathāni.

1. Abhi 2. 245 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 248 piṭṭhe.

3. Bhāvitabbaṭṭhena (Syā)

tathā “idaṃ imassa ṭhānaṃ, idaṃ aṭṭhānaṃ”ti aviparītaṃ tassa tassa phalassa kāraṇākāraṇajānanam, tesam tesam sattānaṃ atītādibhedabhinnaṃ kammasamādānaṃ anavasesato yathābhūtaṃ vipākantarajānanam, āyūhanakkhaṇeyeva tassa tassa sattassa “ayaṃ nirayagāminī paṭipadā -pa-ayaṃ nibbānagāminī paṭipadā”ti yāthāvato sāsavānāsavakammavibhāgajānanam, khandhāyatanādīnaṃ upādinnānupādinnādi-anekasabhāvaṃ nānāsabhāvaṃ ca tassa lokassa “imāya nāma dhātuyā ussannattā imasmim dhammappabandhe ayaṃ viseso jāyati”ti-ādinā nayena yathābhūtaṃ dhātunānattajānanam, anavasesato sattānaṃ hīnādi-ajjhāsayaḍhimuttijānanam, saddhādi-indriyānaṃ tikkhamudutajānanam, saṃkilesādīhi saddhim jhānavimokkhādivisesajānanam, sattānaṃ aparimāṇasu jātisu tappaṭibandhena saddhim anavasesato pubbenivutthakkhandhasantatijānanam, hīnādivibhāgehi saddhim cutipaṭisandhiajānanam, “idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā heṭṭhā vuttanayeneva catusaccajānananti imāni Bhagavato dasabalañāṇāni avirajjhivā yathāsakaṃ visayāvagāhanato¹ yathādhippetatthasādhanaṃ ca yathābhūta-vuttiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Vuttañhetam—

“Idha Tathāgato ṭhānaṃca ṭhānato aṭṭhānaṃca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānīti”ti² ādi.

Evampi Bhagavā tathāni āgatoti Tathāgato.

Yathā cetesaṃ ñāṇānaṃ vasena, evaṃ yathāvuttānaṃ satipaṭṭhāna-sammappadhānavibhāvanāñāṇādīnaṃ anantāparimeyyabhedānaṃ anaññasādhāraṇānaṃ paññāvisesānaṃ vasena Bhagavā tathāni ñāṇāni āgato adhigatoti Tathāgato. Evampi tathāni āgatoti Tathāgato. (3)

Katham **tathā gatoti Tathāgato?** Yā sā Bhagavato abhijāti abhisambodhi dhammavinayapaññāpanā anupādisesanibbānadhātu, sā tathā. Kim vuttam hoti? Yadattham Lokanāthena abhisambodhi patthitā pavattitā ca, tadatthassa ekantasiddhiyā avisaṃvādanato aviparītatthavuttiyā tathā avitathā anaññathā. Tathā hi ayaṃ Bhagavā bodhisattabhūto samatimsapāramiparipūraṇādikam vuttappabhedaṃ sabbaṃ buddhattahetuṃ

1. Visayāvabodhato (Sī, Syā)

2. Abhi 2. 348; Am 3. 283 piṭṭhesu.

sampādetvā Tusitapure ʥhitova Buddhakolāhalaṃ sutvā
dasasahassacakkavāḷadevatāhi ekato sannipatitāhi upasaṅkamtivā—

“Kālo deva¹ mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ.

Sadevakaṃ tāranta, bujjhassu amataṃ padan”²—

āyācito uppannapubbanimitto pañca mahāvilokanāni viloketvā “idānāhaṃ
manussayoniyaṃ uppajjitvā abhisambujjhissāmi”³ti āsālhipuṇṇamāya
Sakyaṛājakule Mahāmāyāya deviyā kucchimhi paṭisandhiṃ gahetvā dasa
māse devamanussehi mahatā parihārena parihariyamāno visākhapuṇṇamāya
paccūsasamaye abhijātīm pāpuṇi.

Abhijātikkhāṇe panassa paṭisandhiggahaṇakkhāṇe viya **dvattimsa
pubbanimittāni** pāturaheṣuṃ. Ayaṃ hi dasasahassī lokadhātu kampi
saṅkampi sampakampi sampavedhi, dasasu cakkavāḷasahassesu appamāṇo
obhāso phari, tassa taṃ sirim daṭṭhukāmā viya jaccandhā cakkhūni
paṭilabhiṃsu, badhirā saddaṃ suṇiṃsu, mūgā samālapiṃsu, khujjā ujugattā
aheṣuṃ, paṅgulā padasā gamanaṃ paṭilabhiṃsu, bandhanagatā sabbasattā
andubandhanādīhi mucciṃsu, sabbanirayesu aggi nibbāyi, pettivisaye
khuppiṇā vūpasami, tiracchānānaṃ bhayaṃ nāhosi, sabbasattānaṃ rogo
vūpasami, sabbasattā piyaṃvadā aheṣuṃ, madhurenākārena assā hasiṃsu,
vāraṇā gajjiṃsu, sabbatūriyāni sakaṃ sakaṃ ninnādaṃ muñciṃsu,
aghaṭṭitāni eva manussānaṃ hatthūpagādīni ābharaṇāni madhurenākārena
raviṃsu, sabbadisā vipassannā aheṣuṃ, sattānaṃ sukhaṃ uppādayamāno
mudusītalavāto vāyi, akālamegho vassi, pathavitopi udakaṃ ubbhijjitvā
vissandi, pakkhino ākāśagamanaṃ vijahiṃsu, nadiyo asandamānā aṭṭhaṃsu,
mahāsamudde madhuraṃ udakaṃ ahosi, upakilesavimutte sūriye dissamāne
eva ākāśagatā sabbā jotiyo jalimṣu³, ʥhetvā arūpāvacare deve avasesā
sabbe devā sabbepi nerayikā dissamānarūpā aheṣuṃ,
tarukuṭṭakavāṭaselādayo anāvarenaḥbhūtā aheṣuṃ, sattānaṃ cutūpapātā
nāheṣuṃ, sabbāni aṇiṭṭhagandhaṃ abhibhavitvā dibbagandho vāyi, sabbe
phalūpagā rukkhā phaladharā sampajjiṃsu,

1. Kāloyante (Sī, Syā)

2. Khu 4. 305 piṭṭhe.

3. Jotiṃsu (Sī, Syā)

mahāsamuddo sabbatthakameva pañcavaṇṇehi padumehi sañchannatalo
 ahosi, thalajajalajādīni sabbapupphāni pupphimsu, rukkhānaṃ khandhesu
 khandhapadumāni, sākhāsu sākhapadumāni, latāsu latāpadumāni pupphimsu,
 mahītale silātalāni bhinditvā uparūpari satta satta hutvā daṇḍapadumāni
 nāma nikkhamimsu, ākāse olambakapadumāni nibbattimsu, samantato
 pupphavassaṃ vassi, ākāse dibbatūriyāni vajjimsu, sakaladasasahassī
 lokadhātu vaṭṭetvā vissaṭṭhamālāguḷaṃ viya uppīletvā baddhamālākālāpo
 viya alaṅkatappaṭiyattaṃ mālāsanaṃ viya ca ekamālāmālīnī
 vipphurantavāḷabijānī pupphadhūpagandhaparivāsītā paramasobhaggappattā
 ahosi, tāni ca pubbanimittāni upari adhigatānaṃ anekesaṃ
 visesādhigamānaṃ¹ nimittabhūtāni eva ahesuṃ. Evaṃ
 anekacchariyapātubhāvappaṭimaṇḍitā cāyaṃ² abhijāti yadatthaṃ anena
 abhisambodhi patthitā, tassā abhisambodhiyā ekantasiddhiyā tathāva ahosi
 avitathā anaññathā.

Tathā ye Buddhaveneyyā bodhaneyyabandhavā, te sabbepi anavasesato
 sayameva Bhagavatā vinītā. Ye ca sāvakaveneyyā dhammaveneyyā ca, tepi
 sāvakādīhi vinītā vinayaṃ gacchanti gamissantī cāti yadatthaṃ Bhagavatā
 abhisambodhi abhipatthitā, tadatthassa ekantasiddhiyā abhisambodhi tathā
 avitathā anaññathā.

Apica yassa yassa ñeyyadhammassa yo yo sabhāvo bujjhitabbo, so so
 hatthatale ṭhapita-āmalakaṃ viya āvajjanamattappaṭibaddhena attano ñāṇena
 aviparītāṃ anavasesato Bhagavatā abhisambuddhoti evampi abhisambodhi
 tathā avitathā anaññathā.

Tathā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ tathā tathā desetabbappakāraṃ tesāṃ
 tesaṇca sattānaṃ āsayānusayacaritādhimuttīṃ sammadeva oloketvā
 dhammataṃ avijahanteneva paññattinayavohāramaggaṃ anatidhāvanteneva
 ca dhammataṃ vibhāvantena yathāparādhaṃ yathājjhāsayaṃ
 yathādhammaṇca anusāsantena Bhagavatā veneyyā vinītā ariyabhūmiṃ
 sampāpitāti dhammavinayapaññāpanāpissa tadatthasiddhiyā
 yathābhūtavuttiyā ca tathā avitathā anaññathā.

1. Anekadhammavisesādhigamānaṃ (Sī)

2. Vāyaṃ (Syā)

Tathā yā sā Bhagavatā anuppattā
 pathaviyādiphassavedanādirūpārūpasabhāvavinimuttā lujjanabhāvābhāvato
 lokasabhāvātītā tamasā visamṣaṭṭhattā kenaci anobhāsaniyā¹
 lokasabhāvābhāvato² eva gati-ādibhāvarahitā appaṭiṭṭhā anārammaṇā
 amatamahānibbānadhātu khandhasaṅkhātānaṃ upādīnaṃ³ lesamattassapi
 abhāvato anupādisesāti vuccati, yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Atthi bhikkhave tadāyatanāṃ, yattha neva pathavī na āpo na tejo
 na vāyo na ākāśānañcāyatanāṃ na viññāṇaṇcāyatanāṃ na
 ākiñcaṇñāyatanāṃ na nevasaṇñānāsaṇñāyatanāṃ nāyaṃ loko na paro
 loko na ca ubho candimasūriyā. Tatrāpāhaṃ bhikkhave neva āgatiṃ
 vadāmi gatiṃ na ṭhitiṃ na cutiṃ na upapattiṃ, appaṭiṭṭhaṃ appavattaṃ
 anārammaṇamevetāṃ, esevanto dukkhassā”ti⁴.

Sā sabbesampi upādānakkhandhānaṃ atthaṅgamo, sabbasaṅkhārānaṃ
 samatho, sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggo, sabbadukkhānaṃ vūpasamo,
 sabbālayānaṃ samugghāto, sabbavaṭṭānaṃ upacchedo,
 accantasantilakkhaṇoti yathāvuttasabhāvassa kadācipi avisamvādanato tathā
 avitathā anaññathā. Evametā abhijāti-ādikā tathā gato upagato adhigato
 paṭipanno pattoti Tathāgato. Evaṃ Bhagavā tathā gatoti Tathāgato. (4)

Kathaṃ **tathāvidhoti Tathāgato?** Yathāvidhā purimakā
 Sammāsambuddhā, ayampi Bhagavā tathāvidho. Kiṃ vuttaṃ hoti?
 Yathāvidhā te Bhagavanto maggasīlena phalasīlena sabbenapi
 lokiyalokuttarasīlena, maggasamādhinā phalasamādhinā sabbenapi
 lokiyalokuttarasamādhinā, maggapaññāya phalapaññāya sabbāyapi
 lokiyalokuttarapaññāya, devasikaṃ valañjitaṃ behi
 catuvīsatikoṭisatasahassasamā-pattivihārehi, tadaṅgavimuttiyā
 vikkhambhanavimuttiyā samucchedavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā
 nissaraṇavimuttiyāti saṅkhepato. Vitthārato pana anantāparimāṇabhede
 acinteyyānubhāvehi sakalasabbaññuguṇehi,

1. Anogāhaniyā (Ka)

3. Upādinnānaṃ (Sī)

2. Obhāsābhāvato (Sī, Syā)

4. Khu 1. 177 piṭṭhe.

ayampi amhākaṃ Bhagavā tathāvidho. Sabbesaṃ hi Sammāsambuddhānaṃ āyuvemattaṃ sarīrappamāṇavemattaṃ kulavemattaṃ dukkaracariyāvemattaṃ rasmivemattanti imehi pañcahi vemattehi siyā vemattaṃ, na pana sīlavisuddhiyādīsu visuddhīsu samathavipassanāpaṭipattiyaṃ attanā paṭiladdhaguṇesu¹ ca kiñci nānākaraṇaṃ atthi, atha kho majjhe bhinnasuvannaṃ viya aññaṃaññaṃ nibbisesā te Buddhā Bhagavanto. Tasmā yathāvidhā purimakā Sammāsambuddhā, ayampi Bhagavā tathāvidho. Evaṃ tathāvidhoti Tathāgato. Vidhattho cettha gatasaddo, tathā hi lokiyā vidhayuttagatasadde pakāratthe vadanti. (5)

Kathaṃ **tathā pavattitoti Tathāgato?** Anaññasādhāraṇena iddhānubhāvena samannāgatattā atthappaṭisambhidādīnaṃ ukkaṃsapāramippattiyā anāvaraṇaññaṃappaṭilābhena ca Bhagavato kāyappavattiyādīnaṃ katthaci paṭighātābhāvato yathā ruci tathā gataṃ gati gamanaṃ kāyavacīcittappavatti etassāti Tathāgato. Evaṃ tathā pavattitoti Tathāgato. (6)

Kathaṃ **tathehi agatoti Tathāgato?** Bodhisambhārasambharaṇe tappaṭipakkhappavattisaṅkhātāṃ natthi etassa gatanti agato. So panassa agatabhāvo maccheradānapārami-ādīsu aviparītaṃ ādīnavānisaṃsapaccavekkhaṇādinayappavattehi ñāṇehīti tathehi ñāṇehi agatoti Tathāgato.

Atha vā kilesābhisaṅkhārappavattisaṅkhātāṃ khandhappavattisaṅkhātameva vā pañcasupī gatīsu gataṃ gamanaṃ etassa natthīti agato. Sa-upādisesa-anupādisesanibbānappattiyā svāyamaṃssa agatabhāvo tathehi ariyamaggañāṇehīti evampi Bhagavā tathehi agatoti Tathāgato. (7)

Kathaṃ **tathā gatabhāvena Tathāgato?** Tathā gatabhāvenāti ca Tathāgatassa sabbhāvena atthitāyāti attho. Ko panaṃsa Tathāgato, yassa atthitāya Bhagavā Tathāgatoti vuccatīti? Saddhammo. Saddhammo hi ariyamaggo tāva yathā yuganaddhasamathavipassanābalena anavasesato kilesapakkhaṃ samūhanantena samucchadappahānavasena

1. Paṭividdhaguṇesu (Sī, Syā)

gantabbaṃ, tathā gato. Phaladhammo yathā attano maggānurūpaṃ paṭippassaddhipahānavasena gantabbaṃ, tathā gato pavatto. Nibbānadhammo pana yathā gato paññāya paṭividdho sakalavaṭṭadukkhavūpasamāya sampajjati, Buddhādīhi tathā gato sacchikatoti Tathāgato. Pariyattidhammopi yathā purimabuddhehi Suttageyyādivasena pavatti-ādippakāsanavasena ca veneyyānaṃ āsayādi-anurūpaṃ pavattito, amhākampi Bhagavatā tathā gato gadito pavattitoti vā Tathāgato. Yathā Bhagavatā desito, tathā Bhagavato sāvakehi gato avagatoti Tathāgato. Evaṃ sabbopi saddhammo Tathāgato. Tenāha Sakko Devānamindo “Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, dhammaṃ namassāma suvatthi hotū”ti¹. Svāssa atthīti Bhagavā Tathāgato.

Yathā ca dhammo, evaṃ ariyasamghopi yathā attahitāya parahitāya ca paṭipannehi suvisuddhaṃ pubbabhāgasamathavipassanāpaṭipadaṃ purakkhatvā tena tena maggena gantabbaṃ, taṃ taṃ tathā gatoti Tathāgato. Yathā vā Bhagavatā saccapaṭiccasamuppādādayo desitā, tathāva buddhattā tathā gadanato ca Tathāgato. Tenāha Sakko devarājā “Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, samghaṃ namassāma suvatthi hotū”ti¹. Svāssa sāvakabhūto atthīti Bhagavā Tathāgato. Evaṃ Tathāgatabhāvena Tathāgatoti. (8)

Idampi ca Tathāgatassa Tathāgatabhāvadīpane mukhamattakameva, sabbākārena pana Tathāgatova Tathāgatassa Tathāgatabhāvaṃ vaṇṇayya, idaṃ hi Tathāgatapadaṃ mahatthaṃ mahāgatikaṃ mahāvisayaṃ, tassa appamādapadassa viya tepiṭakampi Buddhavacanaṃ yuttito atthabhāvena āharanto “atitthena dhammakathiko pakkhando”ti na vattabboti.

Tatthetaṃ vuccati—

“Yatheva loke purimā Mahesino,
Sabbaññubhāvaṃ Munayo idhāgatā.
Tathā ayaṃ Sakyamunīpi āgato,
Tathāgato vuccati tena cakkhumā.

1. Khu 1. 7, 315 piṭṭhesu.

Pahāya kāmādimale asesato,
 Samādhiñāṇehi yathā gatā jinā.
 Purātanā Sakyamunī jutindharo,
 Tathā gato tena Tathāgato mato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
 Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato.
 Sayambhuñāṇena Jinoyamāgato,
 Tathāgato vuccati Sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
 Tathā idappaccayatā ca sabbaso.
 Anaññaneyyā nayato vibhāvitā,
 Tathā gato tena Jino Tathāgato.

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
 Jinassa rūpāyatanādigocare.
 Vicittabhede tathameva dassanaṃ,
 Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
 Karoti vācāya¹nurūpamattano.
 Guṇehi lokam abhibhuyyirīyati,
 Tathāgato tenapi Lokanāyako.

Tathā pariññāya tathāya sabbaso,
 Avedi lokam pabhavaṃ atikkami.
 Gato ca paccakkhakiriyāya nibbutiṃ,
 Arīyamaggañca gato Tathāgato.

Tathā paṭiññāya tathāya sabbaso,
 Hitāya lokassa yatoyamāgato.
 Tathāya nātho karuṇāya sabbadā,
 Gato ca tenāpi Jino Tathāgato.

1. Karoti vā tassa (Syā)

Tathāni ñāṇāni yatoyamāgato,
Yathāsabhāvaṃ visayāvabodhato.
Tathābhijātipabbhūtī Tathāgato,
Tadattasampādanato Tathāgato.

Yathāvidhā te purimā Mahesino,
Tathāvidhoyampi tathā yathāruci.
Pavattavācā tanucittabhāvato,
Tathāgato vuccati aggapuggalo.

Sambodhisambhāravipakkhato pure,
Gataṃ na saṃsāragatampi tassa vā¹.
Na catthi Nāthassa bhavantadassino,
Tathehi tasmā agato Tathāgato.

Tathāgato dhammavaro Mahesinā,
Yathā pahātabbamalaṃ pahīyati.
Tathāgato ariyagaṇopi Satthuno²,
Tathāgato tena samaṅgibhāvato”ti.

Mahiddhikatāti paramena cittavasībhāvena ca iddhividhayogena dhammānubhāvaññāthattanipphādanasamatthatāsaṅkhātāya mahatīyā iddhiyā samannāgamo **mahiddhikatā**. Cirakālasambhūtena suvidūrappaṭipakkhena icchitatthanipphattihetubhūtena mahājutikena puññatejena samannāgamo **mahānubhāvātā**. **Yatrā**ti acchariyapasamsākotuhalahāsapasādiko paccattatthe nipāto, tena yuttattā **vijāyissatī**ti anāgatakālavacanā, attho pana atītakāloyeva. Ayaṃ hettha attho—yā hi nāma ayaṃ Suppavāsā tathā dukkhanimuggā kicchāpannā Bhagavato vacanasamakārameva sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijāyīti. **Attamanoti** sakamano, Bhagavati pasādena kilesarahitacittoti attho. Kilesapariyuṭṭhitā hi cittaṃ vase avattanato attamanoti na sakkā vattunti. **Attamanoti** vā pītisomanassehi gahitamano. **Pamuditoti**

1. Hi (Sī)

2. Ariyagaṇo vināyako (Sī)

pāmojjena yutto. **Pītisomanassajātoti** jātabalavapītisomanasso. **Athāti** pacchā, tato katipāhassa accayena. **Sattabhattānīti** sattu divasesu dātabbabbhattāni. **Svātanāyāti** svātanapuññattham, yaṃ sve Buddhappamukhassa saṅghassa dānavasena payirupāsana vasena ca bhavissati puññaṃ, tadattham.

Atha kho Bhagavā āyasmantaṃ Mahāmoggallānaṃ āmantesīti kasmā āmantesi? Suppavāsāya sāmikassa pasādarakkhaṇattham. Suppavāsā pana acalappasādāva, upāsakassa pana pasādarakkhaṇam Mahāmoggallānattherassa bhāro. Tenāha “**tuyheso upaṭṭhako**”ti. Tattha **tuyhesoti** tuyham eso. **Tiṇṇaṃ dhammānaṃ pāṭibhogoti** mama bhogaḍḍhānaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ ahāniyā avināsāya ayyo Mahāmoggallāno yadi pāṭibhogo yadi patibhū, ito satta divase atikkamitvā mama sakkā dānaṃ dātunti yadi ayyena ñātanti dīpeti. Theropi tassa tesu divasesu bhogaṇaṃ jīvitassa ca anupaddavaṃ passitvā āha **dvinnam kho nesaṃ āvuso dhammānaṃ pāṭibhogo bhogaṇaṃ jīvitassa cā**”ti. Saddhā panassa cittappaṭibaddhāti tasveva bhāraṃ karonto “**saddhāya pana tvaññeva pāṭibhogo**”ti āha. Api ca so upāsako diṭṭhasacco, tassa saddhāya aññathābhāvo natthīti tathā vuttaṃ. Teneva ca kāraṇena Bhagavatā “**pacchāpi tvaṃ karissasīti saññāpehi**”ti vuttaṃ. Upāsakopi Satthari there ca gāravena subbacatāya¹ tassā ca puññaṃ vadḍhim icchanto “**karotu Suppavāsā Koliyadhītā satta bhattāni, pacchāham karissāmī**”ti anujāni.

Taṇca dārakanti vijātadivasato paṭṭhāya ekādasamaṃ divasaṃ atikkamitvā tato paraṃ sattāhaṃ Buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhojetvā sattame divase taṃ sattavassikaṃ dāraṃ Bhagavantaṃ bhikkhusaṅghaṃ vandāpesi. **Satta me vassānīti** satta me saṃvaccharāni, accantasamīyogavasena cetam upayogavacanaṃ. **Lohitakumbhiyaṃ vutthānīti** mātukucchiyaṃ attano gabbhavāsadukkhāṃ sandhāya vadati. **Aññānīpi evarūpāni satta puttānīti** “aññepi evarūpe satta putte”ti vattabbe liṅgavipallāsavasena vuttaṃ “**evārūpāni**”ti. Evaṃ satta vassāni gabbhadhāraṇavasena sattāhaṃ mūḷhagabbhatāya ca

mahantaṃ dukkhaṃ pāpetvā uppajjanakaputteti attho. Etena mātugāmānaṃ puttalolatāya puttalābhena titti natthīti dasseti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ sattadivasādhikāni satta saṃvaccharāni gabbhadhāraṇādivasena pavattaṃ mahantaṃ dukkhaṃ ekapade visaritvā¹ puttalolatāvasena tāya vuttamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ cittasukhappamatto viya pamattapuggale iṭṭhākārena vañcetvā taṇhāsinehassa mahānatthakarabhāvadīpakam² udānaṃ udānesi.

Tattha **asātanti** amadhuraṃ asundaraṃ aniṭṭhaṃ. **Sātarūpenā**ti iṭṭhasabhāvena. **Piyarūpenā**ti piyāyitabbabhāvena. **Sukhassa rūpenā**ti sukhasabhāvena. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā asātaṃ appiyaṃ dukkhameva samānaṃ sakalampi vaṭṭagataṃ saṅkhārajātaṃ appahīnavipallāsattā ayonisomanasikārena iṭṭhaṃ viya piyaṃ viya sukhaṃ viya ca hutvā upaṭṭhahamānaṃ sativippavāseṇa pamattapuggalaṃ ativattati abhibhavati ajjhottharati, tasmā imampi Suppavāsaṃ punapi sattakkhattuṃ evarūpaṃ asātaṃ appiyaṃ dukkhaṃ sātādīpatirūpakena dukkhena puttasaṅkhātāpemavatthusukhena³ ajjhottharatīti.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Visākhāsuttavaṇṇanā

19. Navame **Pubbārāmeti** Sāvattihiyā pācīnadisābhāge Anurādhapurassa Uttamadevīvihārasadise ṭhāne kārite ārame. **Migāramātupāsādeti** Migāramātuyā pāsāde.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—atīte satasahassakappamatthake Padumuttaradasabalaṃ ekā upāsikā aññataraṃ upāsikaṃ attano aggupaṭṭhāyikaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā Bhagavantaṃ nimantetvā Buddhappamukhassa bhikkhusatasahassassa dānaṃ datvā Bhagavato nipaccakāraṃ katvā “anāgate

1. Ekantamadena vissaritvā (Ka)

2. Pahānākārānubhāvadīpakam (Sī), pahānatthakārabhāvadīpakam (Syā)

3. Puttasaṅkhātāpemavaṭṭadukkhena (Sī)

tumhādisassa Buddhassa aggupatṭhāyikā bhaveyyan”ti patthanam akāsi. Sā kappasatasahassam devesu ca manussesu ca saṃsaritvā amhākam Bhagavato kāle Bhaddiyanagare Meṇḍakaseṭṭhiputtassa Dhanañjayaseṭṭhino gehe Sumanadeviyā kucchismim paṭisandhim gaṇhi. Jātakāle cassā **Visākhā**ti nāmam akāmsu. Sā yadā Bhagavā Bhaddiyanagaram agamāsi, tadā pañcahi dārikāsatehi saddhim Bhagavato paccuggamanam katvā paṭhamadassaneneva sotāpannā ahosi.

Aparabhāge Sāvattiyam Migāraseṭṭhiputtassa Puṇṇavaḍḍhanakumārassa geham gatā, tattha nam sasuro Migāraseṭṭhi upakāravasena mātutṭhāne ṭhapesi. Tasmā **Migāramātā**ti vuccati. Sā attano mahallatāpasādhanam¹ vissajjetvā navakoṭihi Bhagavato bhikkhusamghassa ca vasanattāya karīsamatte bhūmibhāge uparibhūmiam pañcagabbhasatāni heṭṭhābhūmiam pañcagabbhasatānīti gabbhasahashehi paṭimaṇḍitam pāsadam kāresi. Tena vuttam **“Migāramātupāsāde”**ti.

Kocideva atthoti kiñcideva payojanam. **Raṇṇeti** rājini. **Paṭibaddhoti** āyatto. Visākhāya nātikulato maṇimuttādiracitam tādissam bhaṇḍajātam tassā paṇṇākārattāya pesitam, tam nagaradvārappattam suṅkikā tattha suṅkam gaṇhantā tadanurūpam aggahetvā atirekam gaṇhimso. Tam sutvā Visākhā raṇṇo tamattham nivedetukāmā patirūpaparivārena rājanivesanam agamāsi, tasmim khaṇe rājā Mallikāya deviyā saddhim antepuram gato hoti, Visākhā okāsam alabhamānā “idāni labhissāmi, idāni labhissāmi”ti bhojanavelam atikkamitvā chinnabhattā hutvā pakkāmi, evam dvīhatīham gantvāpi okāsam na labhiyeva. Iti rājā aniveditopi tassa atthavinicchayassa okāsakaraṇena **“yathādhippāyam na tīreti”**ti vutto. Tattha **yathādhippāyanti** adhippāyanurūpam. **Na tīreti**ti na niṭṭhāpeti. Mahā-upāsikāya hi rājāyattasuṅkameva raṇṇo datvā itaram vissajjāpetum adhippāyo, so raṇṇā na diṭṭhattā eva na tīrito. **Handāti** vossaggatthe nipāto. **Divā divassāti** divasassa divā, majjhanhike kāleti attho. Kenacideva karaṇīyena² dvīhatīham rājanivesanadvāram gacchantī tassa atthassa anīṭṭhitattā niratthakameva

1. Mahālatāpasādhanam (Sī, Syā)

2. Karaṇīyena divasassa divā (Sī, Syā)

upasaṅkamim, Bhagavati upasaṅkamanameva pana dassanānuttariyādippaṭilābhakāraṇattā sātthakanti evāhaṃ bhante imāya velāya idhāgatāti imamattham dassenti mahā-upāsikā “**idha me bhante**”ti-ādimāha.

Etamatthanti etaṃ parāyattatāya adhippāyāsamijjhanasaṅkhātāṃ attham veditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ parādhīnāparādhīnavuttīsu ādinavānisaṃsaparidīpakāṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sabbaṃ paravasāṃ dukkhanti** yaṃ kiñci atthajātāṃ payojanaṃ paravasāṃ parāyattaṃ attano icchāya nipphādetuṃ asakkuṇeyyatāya dukkhaṃ dukkhāvahaṃ hotīti attho. **Sabbaṃ issariyaṃ sukhanti** duvidhaṃ issariyaṃ lokiyaṃ lokuttaraṇca. Tattha lokiyaṃ rājissariyādi ceva lokiyaṃjjhānābhīññānibbattaṃ cittissariyaṇca, lokuttaraṃ maggaphalādhigamanimittaṃ nirodhissariyaṃ. Tesu yaṃ cakkavattibhāvapariyosānaṃ manussesu issariyaṃ, yaṇca sakkādīnaṃ tasmim tasmim devanikāya ādhīpaccabhūtaṃ issariyaṃ, tadubhayaṃ yadipi kammānubhāvena yathicchitanipphattiyā sukhānimittatāya sukhaṃ, vipariṇāmadukkhātāya pana sabbathā dukkhameva¹. Tathā aniccantikātāya lokiyaṃjjhānanibbattaṃ cittissariyaṃ, nirodhissariyameva pana lokadhammehi akampanīyato anivattisabhāvattā ca ekantasukhaṃ nāma. Yaṃ panettha sabbattheva aparādhīnatāya labhati cittasukhaṃ, taṃ sandhāya satthā “sabbaṃ issariyaṃ sukhaṃ”ti āha.

Sādhāraṇe vihaññantiti idaṃ “sabbaṃ paravasāṃ dukkhaṃ”ti imassa padassa atthavivaraṇaṃ. Ayañhettha attho—sādhāraṇe payojane sādhetabbe sati tassa parādhīnatāya yathādhīppāyaṃ anipphādanato ime sattā vihaññanti vighātāṃ āpajjanti kilamanti. Kasmā? **Yogā hi duratikkamā**ti yasmā kāmayogabhavayogadiṭṭhiyoga-avijjāyogā anādikālabhāvitā anupacitakusalasambhārehi pajahituṃ asakkuṇeyyatāya duratikkamā. Etesu diṭṭhiyogo paṭhamamaggena atikkamitabbo, kāmayogo tatiyamaggena. Itare aggamaggena. Iti ariyamaggānaṃ duradhigamanīyattā ime yogā duratikkamā. Tasmā kāmayogādivasena icchitālābhahetu sattā vihaññanti, asādhāraṇe pana

1. Na sabbathā sukhameva (Syā)

cittissariye nirodhissariye ca sati na kadācīpi vighātassa sambhavohi adhippāyo.

Atha vā **sabbaṃ paravasanti** yaṃ attano aññappaṭibaddhāvuttisaṅkhātā¹, taṃ sabbaṃ aniccasabhāvatāya dukkhaṃ. “Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”ti hi vuttaṃ. **Sabbaṃ issariyanti** yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭaṃ issariyaṭṭhānatāya issariyanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ, taṃ upādisesādivibhāgaṃ sabbaṃ sukhaṃ. “Nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ”ti² hi vuttaṃ. **Sādhāraṇeti** evaṃ dukkhasukhe vavatthite ime sattā bahusādhāraṇe dukkhakāraṇe nimuggā hutvā vihaññanti. Kasmā? **Yogā hi duratikkamā**ti yasmā te sabbattha nimujjanassa hetubhūtā kāmāyogādayo duratikkamā, tasmā tvampi visākhe parāyattamatthaṃ patthetvā alabhamānā vihaññasīti adhippāyo.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

20. Dasame **Anupiyāyanti** evaṃnāmake nagare. **Ambavaneti** tassa nagarassa avidūre Mallarājūnaṃ ekaṃ Ambavanaṃ ahosi, tattha Mallarājūhi Bhagavato vihāro kārīto, so “Ambavanan”tveva vuccati. Anupiyaṃ gocaragāmaṃ katvā tattha Bhagavā viharati, tena vuttaṃ “**Anupiyāyaṃ viharati Ambavane**”ti. **Bhaddiyoti** tassa therassa nāmaṃ. **Kālīgodhāya puttoti** Kālīgodhā nāma Sākiyānī Sakyarājadevī ariyasāvika āgataphalā viññātasāsanā, tassā ayaṃ putto. Tassa pabbajjāvidhi Khandhake³ āgatova. So pabbajitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā na cirasseva chaḷabhiñño ahosi, terasapi dhutaṅgāni samādāya vattati. Bhagavatā ca “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ uccakulikānaṃ, yadidaṃ Bhaddiyo Kālīgodhāya putto”ti⁴ uccakulikabhāve etadagge ṭhapito asītiyā sāvakānaṃ abbhantaro.

Suññāgāragatoti “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ araññaṃ”ti vuttaṃ araññaṃ rukkhamaḷaṃca ṭhapetvā aññaṃ pabbatakandarādi pabbajitasārappaṃ

1. Aññappaṭibaddhapaccayāyattavuttisaṅkhātāṃ (Ka)

3. Vi 4. 338 piṭṭhe.

2. Khu 1. 43 piṭṭhe.

4. Aṃ 1. 23 piṭṭhe.

nivāsaṭṭhānaṃ janasaṃbādhābhāvato idha suññāgāranti adhippetāṃ. Atha vā jhānakaṇṭakānaṃ saddānaṃ abhāvato vivittaṃ yaṃkiñci agārampi suññāgāranti veditabbaṃ. Taṃ suññāgāraṃ upagato. **Abhikkhaṇanti** bahulaṃ. **Udānaṃ udānesīti** so hi āyasmā araṇṇe divāvihāraṃ upagatopi rattivāsūpagatopi yebhuyyena phalasaṃpattisukhena nirodhasukhena ca vītināmeti, tasmā taṃ sukhaṃ sandhāya pubbe attanā anubhūtaṃ sabhayaṃ sapariḷāhaṃ rajjasukhaṃ jigucchitvā **“aho sukhaṃ aho sukhan”**ti somanassasahitaṃ nāṇasaṃmuṭṭhānaṃ pītisaṃmuṭṭhānaṃ samuggirati.

Sutvāna nesaṃ etadahosīti nesaṃ sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ tassa āyasmato **“aho sukhaṃ aho sukhan”**ti udānentassa udānaṃ sutvā **“nissamsayaṃ esa anabhirato brahmacariyaṃ caratī”**ti evaṃ parivittakitaṃ ahosi. Te bhikkhū puthujjanā tassa āyasmato vivekasukhaṃ sandhāya udānaṃ ajānantā evaṃ amaññimsu, tena vuttaṃ **“nissamsayaṃ”**ti-ādi. Tattha **nissamsayanti** asandehena, ekantenāti attho. **“Yaṃ so pubbe agāriyabhūto samāno”**ti Pāḷiṃ vatvā **“anubhavī”**ti vacanasesena keci atthaṃ vaṇṇenti, apare **“yaṃ sā”**ti paṭhanti, **“yaṃ’sa pubbe agāriyabhūtassā”**ti pana Pāḷi. Tattha **yaṃ’sāti** yaṃ assa, sandhivasena hi akārasakāralopo **“evaṃsa te”**¹, pupphaṃsā uppajjī”ti-ādīsu² viya. Tassattho—assa āyasmato Bhaddiyassa pabbajitato pubbe agāriyabhūtassa gahaṭṭhassa sato yaṃ rajjasukhaṃ anubhūtaṃ. **So tamanussaramānoti** so taṃ sukhaṃ etarahi ukkaṇṭhanavasena anussaranto.

Te bhikkhū Bhagavantaṃ etadavocunti te sambahulā bhikkhū ullapanasabhāvasaṇṭhitā tassa anuggahaṇādhippāyena Bhagavantaṃ etadavocuṃ, na ujjhānavasena. **Aññataranti** nāmagottena apākaṭaṃ ekaṃ bhikkhuṃ. **Āmantesīti** āṇāpesi te bhikkhū saññāpetukāmo. **Evanti** vacanasamapaṭiggahe, sādhuṭi attho. Puna **evanti** paṭiññāya. **Abhikkhaṇaṃ** **“aho sukhaṃ aho sukhan”**ti imāṃ udānaṃ udānesīti yathā te bhikkhū vadanti, taṃ evaṃ tathevāti attano udānaṃ paṭijānāti. **Kiṃ pana tvaṃ Bhaddiyāti** kasmā Bhagavā pucchati, kiṃ tassa cittaṃ na

1. Ma 1. 13; Am 2. 341 piṭṭhesu.

2. Vi 1. 21 piṭṭhe.

jānātīti? No na jānāti, teneva pana tamatthaṃ vadāpetvā te bhikkhū saññāpetum pucchati. Vuttañhetam “jānantāpi Tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchanti”ti-ādi. **Atthavasanti** kāraṇam.

Antepureti itthāgārassa sañcaraṇaṭṭhānabhūte rājagehassa abbhantare, yattha rājā nhānabhojanasayanādiṃ kappeti. **Rakkhā susaṃvihitā** ārakkhādikatapurisehi gutti suṭṭhu samantato vihitā. **Bahipi antepureti** aḍḍakaraṇaṭṭhānādike¹ antepurato bahibhūte rājagehe. **Evam rakkhito gopito santoti** evam rājageharājadhānirajjadesesu anto ca bahi ca anekesu ṭhānesu anekasatehi susaṃvihitarakkhāvaraṇaguttiyā mameva nibbhayatthaṃ phāsuvihāratthaṃ rakkhito gopito samāno. **Bhītoti**-ādīni padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā **bhītoti** pararājūhi bhāyamāno. **Ubbiggoti** sakarajjepi pakatito² uppajjanakabhayubbegena ubbiggo calito. **Ussaṅkīti** “raññā nāma sabbakālaṃ avissatthena bhavitabban”ti vacanena sabbattha avissāsavasena tesam tesam kiccakaraṇīyānaṃ paccayaparisaṅkāya ca uddhamukhaṃ saṅkamāno. **Utrāsīti** “santikāvacarehipi ajānantasseva me kadāci anatto bhaveyyā”ti uppannena sarīrakampanā uppadanasamatthena tāsena utrāsī. “Utrasto”tipi paṭhanti. **Vihāsinti** evambhūto hutvā viharim.

Etarahīti idāni pabbajitakālato paṭṭhāya. **Ekoti** asahāyo, tena vūpakaṭṭhakāyataṃ dasseti. **Abhītoti**-ādīnaṃ padānaṃ vuttavipariyāyena attho veditabbo. Bhayādinimittassa pariggahassa taṇnimittassa ca kilesassa abhāvenevassa abhītādītāti. Etena cittavivekaṃ dasseti. **Appossukkotī** sarīraguttiyaṃ nirussukko. **Pannalomoti** lomahaṃsuppādakassa chambhitattassa abhāvena anuggatalomo. Padadvayenapi serivihāraṃ dasseti. **Paradattavuttoti**³ parehi dinnena cīvarādinā vattamāno, etena sabbaso saṅgābhāvadīpanamukhena anavasesabhaya hetuvirahaṃ dasseti. **Migabhūtena cetasāti** vissatthavihāritāya migassa viya jātena cittena. Migo hi amanussapathe araññe

1. Atthakaraṇaṭṭhānādike (Sī)

2. Sakalarajjepi pakatikhobhato (Sī, Syā)

3. Paradavuttoti (Sī, Syā)

vasamāno vissattho tiṭṭhati nisīdati nipajjati yenakāmañca pakkamati
appaṭihatacāro, evaṃ ahampi viharāmīti dasseti. Vuttañhetam
Paccekabuddhena—

“Migo araññaṃhi yathā abaddho,
Yenicchakaṃ gacchati gocarāya.
Viññū naro seritaṃ pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti¹.

Imaṃ kho ahaṃ bhante atthavasanti bhante Bhagavā yadidaṃ mama
etarahi paramaṃ vivekasukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ, idameva kāraṇaṃ
sampassamāno “aho sukhaṃ aho sukhaṃ”ti udānaṃ udānesinti.

Etamatthanti etaṃ Bhaddiyattherassa puthujjanavisayātītaṃ
vivekasukha-saṅkhātamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ
sahetukabhayasokavigamānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassantarato na santi kopāti** yassa ariyapuggalassa antarato
abbhantare attano citte cittakālussiyakaraṇato cittappakopā rāgādayo
āghātavatthu-ādikāraṇabhedato anekabhedā dosakopā eva kopā² na santi
maggena pahīnattā na vijjanti. Ayaṃ hi antarasaddo kiñcāpi “mañca tvañca
kimantaran”ti-ādīsu³ kāraṇe dissati, “antaratṭhake himapātasamaye”ti-ādīsu⁴
vemajjhe, “antarā ca Jetavanaṃ antarā ca Sāvattin”ti-ādīsu⁵ vivare,
“bhayamantarato jātan”ti-ādīsu⁶ citte, idhāpi citte eva datṭhabbo. Tena
vuttaṃ “antarato attano citte”ti.

Itibhavā bhavatañca vītivattoti yasmā bhavoti sampatti, abhavoti
vipatti. Tathā bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti vā sassataṃ, abhavoti
ucchedo. Bhavoti vā puññaṃ, abhavoti pāpaṃ. Bhavoti vā sugati, abhavoti
duggati. Bhavoti vā khuddako, abhavoti mahanto. Tasmā yā sā
sampattivipattivuddhīhānisassatucchedapuññapāpasugatiduggatikhuddakama
hanta upapattibhavānaṃ vasena iti anekappakārā bhavābhavatāvuccati,

1. Khu 1. 285; Khu 3. 9 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 203 piṭṭhe.

5. Khu 1. 89, 137 piṭṭhesu.

2. Anekabhedā kopā (Sī)

4. Vi 3. 401 piṭṭhe.

6. Khu 1. 252; Khu 7. 12 piṭṭhesu.

catūhipi ariyamaggehi yathāsambhavaṃ tena tena nayena taṃ
 itibhavābhavatañca vītivatto atikkanto hoti. Atthavasena vibhatti
 vipariṇāmetabbā. **Taṃ vigatabhayanti** taṃ evarūpaṃ
 yathāvuttagaṇasamannāgataṃ khīṇāsavaṃ cittakopābhāvato
 itibhavābhavasamatikkamato ca bhayaHetuvigamena vigatabhayaṃ,
 vivekasukhena aggaphalasukhena ca **sukhiṃ**, vigatabhayattā eva **asokaṃ**.
Devā nānubhavanti dassanāyāti adhigatamagge ṭhapetvā sabbepi
 upapattidevā vāyamantāpi cittacārādassanavasena dassanāya daṭṭhum
 nānubhavanti na abhisambhuṇanti na sakkonti, pageva manussā. Sekkhāpi hi
 puthujjanā viya arahato cittappavattiṃ na jānanti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mucalindavaggavaṇṇanā samattā.

3. Nandavagga

1. Kammavipākajasuttavaṇṇanā

21. Nandavaggassa paṭhame **aññataro bhikkhū**ti nāmagottena apākaṭo eko khīṇāsavabhikkhu. So kira Rājagahavāsī kulaputto Moggallānattherena samvejito saṃsāradosaṃ disvā Satthu santike pabbajitvā sīlāni sodhetvā catusaccakammaṭṭhānaṃ gahetvā na cirasseva vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattaṃ pāpuṇi. Tassa aparabhāge kharo ābādho uppajji, so paccavekkhaṇāya adhivāsento viharati. Khīṇāsavānaṃ hi cetasikadukkhaṃ nāma natthi, kāyikadukkhaṃ pana hotiyeva. So ekadivasam Bhagavato dhammaṃ desentassa nātidūre ṭhāne dukkhaṃ adhivāsento pallaṅkena nisīdi. Tena vuttaṃ “**Bhagavato avidūre nisinno hoti**”ti-ādi.

Tattha **pallaṅkanti** samantato ūrubaddhāsaṇaṃ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭim paṭipādetvā. Evaṃ hi nisinnassa cammamaṇṣaṇhārūni na namanti, tasmā so tathā nisinno hoti. **Purāṇakammavipākajanti** pubbe katassa kammaṣṣa vipākabhāvena jātaṃ, purāṇakammavipāke vā sukhadukkhappakāre vipākavaṭṭasamudāye¹ tadekadesabhāvena jātaṃ. Kim taṃ² dukkhaṃ. Purāṇakammavipākajanti ca iminā tassa ābādhassa kammaṣṣamutṭhānataṃ dassento opakkamika-utuvipariṇāmajādhāvaṃ paṭikkhipati. **Dukkhaṃ**ti pacurajanehi khamituṃ asakkuṇeyyaṃ. **Tibbanti** tikhiṇaṃ, abhibhavitvā pavattiyā bahalaṃ vā. **Kharanti** kakkhaḷaṃ. **Kaṭukanti** asātaṃ. **Adhivāsento**ti upari vāsento sahanto khamanto.

Sato sampajānoti vedanāpariggāhakānaṃ satisampajāññānaṃ vasena satimā sampajānanto ca. Idaṃ vuttaṃ hoti—“ayaṃ vedanā nāma hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, anīṭṭhārammaṇādipaccaye paṭicca uppannattā paṭiccasamuppannā, uppajjitvā ekantena bhijjanasabhāvattā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā”ti vedanāya aniccatāsallakkhaṇavasena satokāritāya

1. Vipākavaṭṭasamavāye (Ka)

sato, aviparītasabhāvapaṭivijjhanavasena **sampajāno** ca hutvā. Atha vā sativepullapattiyā sabbattheva kāyavedanācittadhammesu suṭṭhu upaṭṭhitasatitāya **sato**, tathā paññāvepullappattiyā pariggahitasāṅkhārātāya **sampajāno**. **Avihaññamānoti** “assutavā bhikkhave puthujjano aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷim̐ kandati sammohaṃ āpajjati”¹ ti vuttanayena andhaputhujjano viya na vihaññamāno maggeneva samugghātittā cetodukkhaṃ anuppādentō kevalaṃ kammavipākajaṃ sarīradukkhaṃ adhivāseṇto samāpattiṃ samāpanno viya nisinno hoti. **Addasāti** taṃ āyasmantaṃ adhivāsanakhantiyā tathā nisinnaṃ addakkhi.

Etamatthanti etaṃ tādissassapi rogassa vejjādīhi tikicchanatthaṃ anussukkāpajjanakāraṇaṃ khīṇāsavānaṃ lokadhammehi anupalepitasāṅkhātā² atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ saṅkhataadhammānaṃ yehi kehici dukkhadhammehi avighātapattivibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sabbakammajahassāti** pahīnasabbakammasa. Aggamaggassa hi uppannakālato paṭṭhāya arahato sabbāni kusalākusalakammāni pahīnāni nāma honti paṭisandhiṃ dātuṃ asamatthabhāvato, yato ariyamaggañāṇaṃ kammakkhayakaranti vuccati. **Bhikkhunoti** bhinnakilesatāya bhikkhuno. **Dhunamānassa pure kataṃ rajanti** arahattappattito pubbe kataṃ rāgarajādissatāya rajanti laddhanāmaṃ dukkhavedanīyaṃ kammaṃ vipākapaṭisaṃvedanena taṃ dhunantassa viddhaṃsentassa, arahattappattiyā parato pana sāvajjakiriyāya sambhavoyeva natthi, anavajjakiriyā ca bhavamūlassa samucchinnattā samucchinnamūlatāya pupphaṃ viya phaladānasamatthatāya abhāvato kiriyamattāva hoti.

Amamassāti rūpādīsu kathaci mamanti gahaṇābhāvato amamassa mamaṅkārahitassa. Yassa hi mamaṅkāro atthi, so attasinehena vejjādīhi sarīraṃ paṭijaggāpeti. Arahā pana amamo, tasmā so sarīrajagganepi udāsīnadhātukova. **Ṭhitassāti** catubbidhampi oghaṃ taritvā nibbānathale ṭhitassa, paṭisandhiggaṇavasena vā sandhāvanassa abhāvena

1. Saṃ 1. 408 piṭṭhe.

2. Anupakkilesasaṅkhātāṃ (Ka)

ṭhitassa. Sekkhaputhujjanā hi kilesābhisaṅkhārānaṃ appahīnattā cutipaṭisandhivasena saṃsāre dhāvanti nāma, arahā pana tadabhāvato ṭhitoti vuccati. Atha vā dasavidhe khīṇāsavaṣaṅkhāte ariyadhamme ṭhitassa.

Tādinoti “paṭikūle appaṭikūlasaṅgī viharatī”ti-ādinā¹ nayena vuttāya pañcavidhāya ariyiddhiyā aṭṭhahi lokadhammehi akampaniyāya chaḷaṅgupekkhāya ca samannāgatena iṭṭhādīsu ekasadisatāsaṅkhātena tādībhāvena tādino. **Attho natthi janam lapetaveti** “mama bhesajjādīni karoṭhā”ti janam lapitum kathetum payojanam natthi sarīre nirapekkhabhāvato. Paṇḍupalāso viya hi bandhanā pavutto sayamevāyam kāyo bhijjitvā patatūti khīṇāsavānam ajjhāsayo. Vuttam hetam—

“Nābhikaṅkhāmi maraṇam, nābhikaṅkhāmi jīvitam.

Kālaṅca paṭikaṅkhāmi, nibbisam bhatako yathā”ti².

Atha vā yaṃkiñci nimittam dassetvā “kiṃ ayyassa icchitabban”ti janam lapetave paccayehi nimantanavasena lapāpetum khīṇāsavassa attho natthi tādīsassa micchājīvassa maggeneva samugghātītattāti attho. Iti Bhagavā “kissāyam thero attano rogam vejjeḥi atikicchāpetvā Bhagavato avidūre nisīdati”ti cintentānam tassa atikicchāpane kāraṇam pakāsesi.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **Nandoti** tassa nāmam. So hi cakkavattilakkhaṇūpetattā mātāpitaro saparijanam sakalaṅca ñātiparivaṭṭam nandayanto jātoti “Nando”ti nāmam labhi. Bhagavato **bhātāti** Bhagavato ekapituputtatāya bhātā. Na hi Bhagavato sahodarā uppajjanti, tena vuttam “**mātucchāputto**”ti, cūḷamātuputtoti attho. Mahāpajāpatigotamiyā hi so putto. **Anabhiratoti** na abhirato.

1. Khu 9. 390 piṭṭhe.

2. Khu 2. 307 piṭṭhe.

brahmacariyanti brahmaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ cariyaṃ ekāsaṇaṃ ekaseyyaṃ methunaviratiṃ. **Sandhāretunti** paṭhamacittato yāvacarimakacittaṃ sammā paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ dhāretuṃ pavattetuṃ. Dutiyena cettha brahmacariyapadena maggabrahmacariyassāpi saṅgaho veditabbo. **Sikkhaṃ paccakkhāyāti** upasampadakāle bhikkhubhāvena saddhiṃ samādinnaṃ nibbattetabbabhāvena anuṭṭhitaṃ tividhampi sikkhaṃ paṭikkhipitvā, vissajjetvāti attho. **Hīnāyāti** gihibhāvāya. **Āvattissāmīti** nivattissāmi.

Kasmā panāyaṃ evamārocesīti? Etthāyaṃ anupubbikathā—Bhagavā pavattavaradhammacakko Rājagahaṃ gantvā Veḷuvane viharanto “puttaṃ me ānetvā dassethā”ti Suddhodanamahārājena pesitesu sahasasahasaparivāresu dasasu dūtesu saha parivārena arahattaṃ pattesu sabbapaccā gantvā arahattappattena Kāḷudāyittherena gamanakālaṃ nātvā maggavaṇṇanaṃ vaṇṇetvā jātibhūmigamaṇāya yācīto vīsatisahasakhīṇāsavaparivuto Kapilavatthunagaraṃ gantvā nāṭisamāgame pokkharavassaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā Vessantarajātakaṃ¹ kathetvā punadivase piṇḍāya pavitṭho “uttitṭhe nappamajjeyyā”ti² gāthāya pitaraṃ sotāpattiṃ patiṭṭhāpetvā nivesanaṃ gantvā “dhammañcare”ti³ gāthāya Mahāpajāpatiṃ sotāpattiṃ patiṭṭhāpeti.

Bhattakiccāvasāne pana Rāhulamātugūṇakathaṃ nissāya Candakinnarijātakaṃ⁴ kathetvā tatiyadivase Nandakumārassa abhisekagehappavesanavivāhamāṅgalesu vattamānesu piṇḍāya pavisitvā Nandakumārassa hatthe pattaṃ datvā māṅgalaṃ vatvā utṭhāyāsaṇā pakkamanto kumārassa hatthato pattaṃ na gaṇhi. Sopi Tathāgate gāravana “pattaṃ te bhante gaṇhathā”ti vattuṃ nāsakkhi. Evaṃ pana cintesi “sopānasīse pattaṃ gaṇhissatī”ti, Satthā tasmīṃ ṭhāne na gaṇhi. Itaro “sopānamūle gaṇhissatī”ti cintesi, Satthā tatthapi na gaṇhi. Itaro “rājaṅgaṇe gaṇhissatī”ti cintesi, Satthā tatthapi na gaṇhi. Kumāro nivattitukāmo anicchāya gacchanto gāravana “pattaṃ gaṇhathā”ti vattuṃ na sakkoti, “idha gaṇhissatī, ettha gaṇhissatī”ti cinto gacchati.

1. Khu 6. 312 piṭṭhe.

3. Khu 1. 39 piṭṭhe.

2. Khu 1. 38 piṭṭhe.

4. Khu 5. 277 piṭṭhe.

Tasmim̐ khaṇe Janapadakalyāṇiyā ācikkhimsu “ayye Bhagavā Nandarājānaṃ gahetvā gacchati, tumhehi vinā karissatī”ti. Sā udakabindūhi paggharantehi aḍḍhullikhitehi kesehi vegena pāsādaṃ āruyha sīhapañjaradvāre thatvā “tuvaṇaṃ kho ayyaputta āgaccheyyāsī”ti āha. Taṃ tassā vacanaṃ tassa hadaye tiriyaṃ patitvā viya ṭhitaṃ. Satthāpissa hatthato pattāṃ aggahetvāva taṃ vihāraṃ netvā “pabbajissasi Nandā”ti āha. So Buddhagāravena “na pabbajissāmi”ti avatvā “āma pabbajissāmi”ti āha. Satthā tena hi Nandaṃ pabbājethāti Kapilavatthupuraṃ gantvā tatiyadivase taṃ pabbājesi. Sattame divase mātaraṃ alaṅkaritvā pesitaṃ “dāyajjaṃ me samaṇa dehi”ti vatvā attanā saddhiṃ āramāgataṃ Rāhulakumāraṃ pabbājesi. Punekadivasāṃ Mahādhammapālaajātakāṃ¹ kathetvā rājānaṃ anāgāmiphale patiṭṭhāpesi.

Iti Bhagavā Mahāpajāpatiṃ sotāpattiphale, pitaraṃ tīsu phalesu patiṭṭhāpetvā bhikkhusaṃghaparivuto punadeva Rājagahaṃ gantvā tato Anāthapiṇḍikena Sāvattiṃ āgamanatthāya gahitapaṭiñño niṭṭhite Jetavanamahāvihāre tattha gantvā vāsaṃ kappesi. Evaṃ Satthari Jetavane viharante āyasmā Nando attano anicchāya pabbajito kāmesu anādīnavadassāvī Janapadakalyāṇiyā vuttavacanamanussaranto ukkaṇṭhito hutvā bhikkhūnaṃ attano anabhiratiṃ ārocesi. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena āyasmā Nando -pa- hīnāyāvattissāmi**”ti.

Kasmā pana naṃ Bhagavā evaṃ pabbājesīti? “Puretameva ādīnavaṃ dassetvā kāmehi naṃ vivecetum na sakkā, pabbājetvā pana upāyena tato vivecetvā uparivisesaṃ nibbattessāmi”ti veneyyadamanakusalo Satthā evaṃ naṃ paṭhamāṃ pabbājesi.

Sākiyānīti Sakyārājadhītā. **Janapadakalyāṇīti** Janapadamhi kalyāṇī rūpena uttamā chasarīradosarahitā, pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidiḡhā nātirassā nātikisā nātithulā nātikālikā naccodātā atikkantā mānusakavaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ, tasmā chasarīradosarahitā. Chavikalyāṇaṃ maṃsakalyāṇaṃ nakhakalyāṇaṃ² aṭṭhikalyāṇaṃ vayakalyāṇanti imehi pañcahi kalyāṇehi samannāgatā.

1. Khu 5. 214 piṭṭhe.

2. Kesakalyāṇanti aparāsu Aṭṭhakathāsu.

Tattha attano sarīrobhāsenā dasadvādasahatthe ṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusamā vā suvaṇṇasamā vā hoti, ayamassā **chavikalyāṇatā**. Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikkammakataṃ viya rattapavāḷarattakambalena sadisaṃ hoti, ayamassā **maṃsakalyāṇatā**. Vīsati nakhapattāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhārasaparikitāni¹ viya muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā **nakhakalyāṇatā**. Dvattimsa dantā suphusitā parisuddhapavālapantisadisā vajirapantī viya khāyanti, ayamassā **aṭṭhikalyāṇatā**. Vīsativassasatikāpi samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalitā, ayamassā **vayakalyāṇatā**. Sundarī ca hoti evarūpaṇasamannāgatā, tena vuttaṃ “**Janapadakalyāṇī**”ti.

Gharā nikkhamantassāti anādare sāmivacanaṃ, gharato nikkhamatoti attho. “Gharā nikkhamantan”tipi paṭhanti. **Upaḍḍhullikhitehi kesehi** itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, vipakatullikhitehi kesehi upalakkhitāti attho. “Aḍḍhullikhitehi”tipi paṭhanti. Ullikhananti ca phaṇakādīhi kesasaṇṭhāpanaṃ, “aḍḍhakāraavidhānaṃ”tipi vadanti. **Apaloketvāti** sineharasavipphārasaṃsūcakena aḍḍhakkhinā ābandhantī viya oloketvā. **Maṃ bhanteti** pubbepe “maṃ”ti vatvā ukkaṇṭhākulacittatāya puna “maṃ etadavocā”ti āha. **Tuvaṇanti** sīghaṃ. **Tamanussaramānoti** taṃ tassā vacanaṃ, taṃ vā tassā ākārasahitaṃ vacanaṃ anussaranto.

Bhagavā tassa vacanaṃ sutvā “upāyenassa rāgaṃ vūpasameśāmi”ti iddhibalena naṃ Tāvatiṃsabhavanaṃ nento antarāmagge ekasmiṃ jhāmakhetto jhāmakhaṇumatthake nisinnaṃ chinnakaṇṇanāsānaṅguṭṭhaṃ ekaṃ paluṭṭhamakkaṭṭiṃ dassetvā Tāvatiṃsabhavanaṃ nesi. Pāḷiyaṃ pana ekakkhaṇeneva Satthārā Tāvatiṃsabhavanaṃ gataṃ viya vuttaṃ, taṃ gamanaṃ avatvā Tāvatiṃsabhavanaṃ sandhāya vuttaṃ. Gacchantoyeva hi Bhagavā āyasmato Nandassa antarāmagge taṃ paluṭṭhamakkaṭṭiṃ dasseti. Yadi evaṃ kathaṃ samīṇjanādinidassanaṃ[?] Taṃ antaradhānanidassananti gahetabbaṃ. Evaṃ Satthā taṃ Tāvatiṃsabhavanaṃ netvā Sakkassa devaraṇṇo upaṭṭhānaṃ āgatāni kakuṭapādāni pañca accharāsātāni attānaṃ vanditvā

1. Lākhārasaparicitāni (Syā), lākhārasaparipūritāni (Ka)

ṭhitāni dassetvā Janapadakalyāṇiyā tāsāṃ pañcannāṃ accharāsātānaṃ rūpasampattiṃ paṭicca viśesaṃ pucchi. Tena vuttaṃ “**atha kho Bhagavā āyasmantaṃ Nandaṃ bāhāyaṃ gahetvā -pa- kakuṭapādānī**”ti.

Tattha **bāhāyaṃ gahetvā**ti bāhumhi gahetvā viya. Bhagavā hi tadā tādisaṃ iddhābhisāṅkhāraṃ abhisāṅkhāresi, yathā āyasmā Nando bhuje gahetvā Bhagavatā nīyamāno viya ahosi. Tattha ca Bhagavatā sace tassa āyasmato Tāvatisadevalokassa dassanaṃ pavesanameva vā icchitaṃ siyā, yathānisinnasseva tassa taṃ devalokaṃ dasseyya lokavivaraṇiddhikāle viya, tameva vā iddhiyā tattha peseyya. Yasmā paṇassa dibbattabhāvato manussattabhāvassa yo nihīnājigucchānīyabhāvo, tassa sukhaggahaṇattham antarāmagge taṃ makkaṭṭiṃ dassetukāmo, devalokasirivibhavasampattiyo ca ogāhetvā dassetukāmo ahosi, tasmā taṃ gahetvā tattha nesi. Evañhissa tadattham brahmacariyavāse viśesato abhirati bhavissatīti.

Kakuṭapādānīti rattavaṇṇatāya pārāvatasadisapādāni. Tā kira sabbāpi Kassapassa Bhagavato sāvakānaṃ pādamakkhanateladānena tādīsā sukumārapādā ahesuṃ. **Passasi noti** passasi nu. **Abhirūpatarā**ti viṣiṭṭharūpatarā. **Dassanīyatarā**ti divasampi passantānaṃ atittikaraṇaṭṭhena passitabbatarā. **Pāsādikatarā**ti sabbāvayavasobhāya samantato pasādāvahatarā.

Kasmā pana Bhagavā avassutacittaṃ āyasmantaṃ Nandaṃ accharāyo olokāpesi? Sukhenevassa kilese nīharituṃ. Yathā hi kusalo vejjo ussannadosaṃ puggalaṃ tikicchanto sinehapānādinā paṭṭhamaṃ dose ukkiledetvā pacchā vamanavirecanehi sammadeva nīharāpeti, evaṃ vineyyadamanakusalo Bhagavā ussannarāgaṃ āyasmantaṃ Nandaṃ devaccharāyo dassetvā ukkiledesi ariyamaggabhesajjena anavasesato nīharitukāmoti veditabbaṃ.

Paluṭṭhamakkaṭṭiti jhāmaṅgapaccaṅgamakkaṭṭi. **Evameva khoti** yathā sāl¹ bhante tumhehi mayhaṃ dassitā chinnakaṇṇanāsā paluṭṭhamakkaṭṭi Janapadakalyāṇiṃ

1. Yathāyaṃ (Ka)

upādāya, evameva Janapadakalyāṇī imāni pañca accharāsātāni upādāyāti attho. **Pañcannaṃ accharāsātānanti** upayoge sāmivacanaṃ, pañca accharāsātānīti attho. Avayavasambandhe vā etaṃ sāmivacanaṃ, tena pañcannaṃ accharāsātānaṃ rūpasampattiṃ upanidhāyāti adhippāyo. **Upanidhāyāti** ca samīpe ṭhapetvā, upādāyāti attho. **Saṅkhyanti** itthīti gaṇanaṃ¹. **Kalabhāganti** kalāyapi bhāgaṃ, ekaṃ soḷasakoṭṭhāse katvā tato ekakoṭṭhāsaṃ gahetvā soḷasadhā gaṇite² tattha yo ekeko koṭṭhāso, so kalabhāgoti adhippeto, tampi kalabhāgaṃ na upetīti vadati. **Upanidhinti** “imāya ayaṃ sadiṣi”ti upamābhāvena gahetvā samīpe ṭhapanampi.

Yatthāyaṃ anabhirato, taṃ brahmacariyaṃ pubbe vuttaṃ pākāṭaṇcāti taṃ anāmasitvā tattha abhiratiyaṃ ādarajananatthaṃ “**abhirama Nanda, abhirama Nandā**”ti āmedītavasena vuttaṃ. **Ahaṃ te pāṭibhogoti** kasmā Bhagavā tassa brahmacariyavāsaṃ icchanto abrahmacariyavāsassa pāṭibhogaṃ upagaṇchi? Yatthassa ārammaṇe rāgo dalhaṃ nipati, taṃ āgantukārammaṇe saṅkāmetvā sukhena sakkā jahāpetunti pāṭibhogaṃ upagaṇchi. Anupubbikathāyaṃ saggakathā imassa atthassa nidassanaṃ.

Assosunti kathamassosun[?] Bhagavā hi tadā āyasmante Nande vattaṃ dassetvā attano divāṭṭhānaṃ gate upaṭṭhānaṃ āgatānaṃ bhikkhūnaṃ taṃ pavattiṃ kathetvā yathā nāma kusalo puriso anikkhantaṃ āṇiṃ aññāya āṇiyā nīharitvā puna taṃ hatthādīhi saṅcāletvā apaneti, evameva āciṇṇavisaye tassa rāgaṃ āgantukavisayena nīharitvā puna tadapi brahmacariyamaggahetuṃ katvā apanetukāmo “etha tumhe bhikkhave Nandaṃ bhikkhuṃ bhatakavādena ca upakkītakavādena ca samudācarathā”ti āṇāpesi, evaṃ bhikkhū assosun. Keci pana “Bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi, yathā te bhikkhū tamatthaṃ jāniṃsū”ti vadanti.

Bhatakavādenāti bhatakoti vādena. Yo hi bhatiyā kammaṃ karoti, so bhatakoti vuccati, ayampi āyasmā accharāsambhoganimittaṃ brahmacariyaṃ caranto bhatako viya hotīti vuttaṃ

1. Saṅkhyanti gaṇanaṃ, kalaṃ vā (Sī)

2. Nihate (Sī), gahaṇe (Ka)

“Bhatakavādenā”ti. **Upakkitakavādenā**ti yo kahāpaṇādīhi kiñci kiṇāti, so upakkitakoti vuccati, ayampi āyasmā accharānaṃ hetu attano brahmacariyaṃ kiṇāti, tasmā “upakkitako”ti evaṃ vacanena. Atha vā Bhagavato āṇāya accharāsambhogasaṅkhātāya bhatiyā brahmacariyavāsasaṅkhātāṃ jīvitaṃ pavattento tāya bhatiyā yāpane Bhagavatā bhariyamāno viya hotīti “bhatako”ti vutto, tathā accharāsambhogasaṅkhātāṃ vikkayaṃ ādātabbaṃ katvā Bhagavato āṇattiyaṃ tiṭṭhanto tena vikkayena Bhagavatā upakkito viya hotīti vuttaṃ “upakkitako”ti.

Aṭṭiyamānoti pīliyamāno dukkhāpiyamāno. **Harāyamānoti** lajjamāno. **Jigucchamānoti** pāṭikulyato dahanto¹. **Ekoti** asahāyo. **Vūpakatṭhoti** vatthukāmehi kilesakāmehi ca kāyena ceva cittaṃ ca vūpakatṭho. **Appamattoti** kammaṭṭhāne satim avijahanto. **Ātāpīti** kāyikacetasikavīriyātāpena ātāpavā, ātāpeti kileseti ātāpo, vīriyaṃ. **Pahitattoti** kāye ca jīvite ca anapekkhatāya pesitatto vissatṭha-attabhāvo, nibbāne vā pesitacitto. **Na cirassevāti** kammaṭṭhānārambhato na cireneva. **Yassatthāyāti** yassa atthāya. **Kulaputtāti** duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca, ayaṃ pana ubhayathāpi kulaputto. **Sammadevāti** hetunā ca kāraṇena ca. **Agārasmāti** gharato. **Anagāriyanti** pabbajjaṃ. Kasivaṇijjādikammaṃ hi agārassa hitanti agāriyaṃ nāma, taṃ ettha natthīti pabbajjā anagāriyāti vuccati. **Pabbajantīti** upagacchanti. **Tadanuttaranti** taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosānanti** maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṃ arahattaphalaṃ. Tassa hi atthāya kulaputtā idha pabbajanti. **Diṭṭheva dhammeti** tasmimyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvāti** attanāyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayena ñatvāti attho. **Upasampajja vihāsīti** pāpuṇitvā sampādetvā vā vihāsi. Evaṃ viharantova **khīṇā jāti -pa- abbhaññāsīti**. Iminā assa paccavekkhaṇabhūmi dassitā.

1. Garahanto (Sī)

Tattha **khīṇā jātī**ti na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgatattā eva¹, na paccuppannā vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti uppajjeyya, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāvena vijjamānampi kammaṃ āyatīṃ appaṭisandhikaṃ hotīti jānanena abbhaññāsi. **Vusitanti** vutthaṃ parivutthaṃ kataṃ caritaṃ, niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso, tasmā so attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto “vusitaṃ brahmacariyaṃ”ti abbhaññāsi. **Kataṃ karaṇīyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyaḥbhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitaṃ. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti nāma, khīṇāsavo katakaraṇīyo, tasmā so attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto “kataṃ karaṇīyaṃ”ti abbhaññāsi. **Nāparaṃ itthattāyāti** “idāni puna itthabhāvāya evaṃ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanāya kiccaṃ me natthī”ti abbhaññāsi. **Nāparaṃ itthattāyāti** vā “itthabhāvato imasmiṃ evaṃpakārā vattamānakkhandhasantānā aparāṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnaṃulakā viya rukkhā, te carimakacittanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissanti, apaṇṇattikabhāvaṃ gamissantī”ti abbhaññāsi. **Aññataroti eko. Arahataṃti** Bhagavato sāvakānaṃ arahantānaṃ abbhantaro eko mahāsāvako ahoṣīti attho.

Aññatarā devatāti adhigatamaggā ekā brahmadevatā. Sā hi sayam asekkhattā asekkhavisayaṃ abbhaññāsi. Sekkhā hi taṃ taṃ sekkhavisayaṃ, puthujjanā ca attano puthujjanavisayameva jānanti. **Abhikkantāya rattiyāti** parikkhīṇāya rattiyā, majjhimayāmeti attho. **Abhikkantavaṇṇāti** atī-uttamavaṇṇā. **Kevalakappanti** anavasesena samantako. **Obhāsetvāti** attano pabhāya cando viya sūriyo viya ca Jetavanaṃ ekobhāsaṃ katvā. **Tenupasaṅkamīti** āyasmato

1. Pubbe ceva etarahi ca anāgatattā eva (Sī)

Nandassa arahattappattiṃ viditvā pītisomanassajātā “taṃ Bhagavato paṭivedessāmi”ti upasaṅkami.

Āsavānaṃ khayāti ettha āsavantīti āsavā, cakkhudvārādihi pavattantīti attho. Atha vā āgotrabhuṃ ābhavaggaṃ vā savantīti āsavā, ete dhamme etaṅca okāsaṃ anto karitvā pavattantīti attho. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādi-āsavā viyāti āsavā. “Purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāyā”ti-ādivacanehi¹ nesam cirapārivāsiyatā veditabbā. Atha vā āyataṃ saṃsāradukkhāṃ savanti pasavantīti āsavā. Purimo cettha attho kilesesu yujjati, pacchimo kammepi. Na kevalaṅca kammakilesā eva āsavā, atha kho nānappakārā upaddavāpi. Tathā hi “nāhaṃ Cunda diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi”ti ettha² vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.

Yakkhattaṃ yena gaccheyya, manussattaṅca abbaje.

Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinalikata”ti³—

ettha tebhūmikaṃ kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā āsavāti āgatā.

“Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti⁴ parūpaghātavippaṭisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā.

Te panete āsavā vinaye “diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti⁴ dvidhā āgatā. Saḷāyatane “tayome āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo”ti⁵ tidhā āgatā, tathā aññesu ca suttantesu. Abhidhamme teyeva diṭṭhāsavena saddhiṃ catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye “atthi bhikkhave āsavā nirayagāminiyā”ti-ādinā⁶ pañcadhā āgatā. Chakkanipāte “atthi bhikkhave āsavā saṃvarāya pahātabbā”ti-ādinā⁷

1. Am 3. 346 piṭṭhe.

2. Dī 3. 107 piṭṭhe.

3. Am 1. 348 piṭṭhe.

4. Vi 1. 24 piṭṭhe.

5. Dī 3. 181 piṭṭhe.

6. Am 2. 362 piṭṭhe.

7. Am 2. 340 piṭṭhe.

nayena chadhā āgatā. Sabbāsavapariyāye¹ teyeva dassanapahātabbehi saddhiṃ sattadhā āgatā. Idha pana abhidhammanayena cattāro āsavā veditabbā.

Khayāti ettha pana “yo āsavānaṃ khayō bhedo paribhedo”ti-ādīsu āsavānaṃ sarasabhedo āsavakkhayoti vutto. “Jānato ahaṃ bhikkhave passato āsavānaṃ khayāṃ vadāmi”ti-ādīsu² āsavānaṃ āyatīṃ anuppādo āsavakkhayoti vutto.

“Sekkhaṣṣa sikkhamānassa, ujumaggānusārino.

Khayasmim paṭhamāṃ ñāṇāṃ, tato aññā anantarā”ti—

ādīsu³ maggo āsavakkhayoti vutto. “Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī”ti-ādīsu⁴ phalaṃ.

“Paravajjānupassissa, niccaṃ ujjhānasaññino.

Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā”ti—

ādīsu⁵ nibbānaṃ. Idha pana āsavānaṃ accantakhayo anuppādo vā maggo vā “āsavānaṃ khayō”ti vutto.

Anāsavanti paṭipassaddhivasena sabbaso pahīnāsavaṃ. **Cetovimuttinti** arahattaphalasamādhim. **Paññāvimuttinti** arahattaphalapaññāṃ.

Ubhayavacanāṃ magge viya phalepi samathavipassanānaṃ yuganandhabhāvadassanattamaṃ. **Ñāṇanti** sabbaññutaññāṇāṃ. Devatāya vacanasamanantaramēva “kathaṃ nu kho”ti āvajjentaṣṣa Bhagavato ñāṇāṃ uppajji “Nandena arahattaṃ sacchikatan”ti. So hi āyasmā sahāyabhikkhūhi tathā uppaṇḍiyamāno “bhāriyaṃ vata mayā kataṃ, yohaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā accharānaṃ paṭilābhāya Satthāraṃ pāṭibhogāṃ akāsin”ti uppannasaṃvego hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā ghaṭento vāyamanto arahattaṃ patvā cintesi “yannūnāhaṃ Bhagavantaṃ etasmā paṭissavā moceyyā”ti. So Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā attano adhippāyaṃ Satthu ārocesi. Tena vuttaṃ “**atha kho āyasmā Nando -pa- etasmā paṭissavā**”ti. Tattha **paṭissavāti** pāṭibhogappaṭissavā, “accharānaṃ paṭilābhāya ahaṃ pāṭibhūto”ti paṭiññāya.

1. Ma 1. 12 piṭṭhe.

2. Ma 1. 9 piṭṭhe.

3. Khu 1. 231 piṭṭhe.

4. Ma 1. 353 piṭṭhe.

5. Khu 1. 50 piṭṭhe.

Athassa Bhagavā “yasmā tayā aññā ārādhitāti nātametaṃ mayā, devatāpi me ārocesi, tasmā nāhaṃ paṭissavā idāni mocetabbo arahattappattiyāva mocitattā”ti āha. Tena vuttaṃ “**yadeva kho te Nandā**”ti-ādi. Tattha **yadevā**ti yadā eva. **Teti** tava. **Muttoti** pamutto. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmimīyeva kāle āsavehi tava cittaṃ vimuttaṃ, atha anantamevāhaṃ tato pāṭibhogato muttoti.

Sopi āyasmā vipassanākāleyeva “yadevāhaṃ indriyāsaṃvaram nissāya imaṃ vippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo tattha ca katādhikārattā indriyasaṃvare ukkaṭṭhapaṭipadampi¹ agamāsi. Vuttaṃ hetam—

“Sace bhikkhave Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā Nando puratthimaṃ disaṃ āloketi ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokayato na abhiṃjāhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyun’ti, itiha tattha sampajāno hoti.

Sace bhikkhave Nandassa pacchimā -pa- uttarā. Dakkhiṇā. Uddham. Adho. Anudisā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā Nando anudisaṃ āloketi ‘evaṃ me -pa- sampajāno hoti’ti”².

Teneva taṃ āyasmantaṃ Satthā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ Nando”ti³ etadagge ṭhapesi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato Nandassa sabbāsave khepetvā sukhādīsu tādibhāvappattisaṅkhātāṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** tadatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassa nittiṇṇo paṅkoti** yena ariyapuggalena ariyamaggasetunā sabbo diṭṭhipaṅko saṃsārapaṅko eva vā nibbānapāragamanena tiṇṇo. **Maddito kāmaṇḍakoti** yena sattānaṃ vijjhanato

1. Ukkamsapāramiṃ (Ka)

2. Am 3. 14 piṭṭhe.

3. Am 1. 26 piṭṭhe.

“Kāmaṇḍako”ti laddhanāmo sabbo kilesakāmo sabbo kāmavisūko aggañāṇadaṇḍena maddito bhaggo anavasesato mathito. **Mohakkhayaṃ anuppattoti** evambhūto ca dukkhādivisayassa sabbassa sammohassa khepanena mohakkhayaṃ patto, arahattaphalaṃ nibbānaṃ anuppatto. **Sukhadukkhesu na vedhatī sa bhikkhū**ti so bhinnakilesa bhikkhu iṭṭhārammaṇasamāyogato uppannesu sukhesu aniṭṭhārammaṇasamāyogato uppannesu dukkhesu ca na vedhati na kampati, taṃ nimittaṃ cittavikāraṃ nāpajjati. “Sukhadukkhesū”ti ca desanāmattaṃ, sabbesupi lokadhammesu na vedhatīti veditabbaṃ.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yasojasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **Yasojappamukhānī**ti ettha **Yasojoti** tassa therassa nāmaṃ, taṃ pubbaṅgamaṃ katvā pabbajitattā vicaraṇato ca tāni pañca bhikkhusatāni “Yasojappamukhānī”ti vuttāni.

Tesaṃ ayaṃ pubbayogo—atīte kira Kassapadasabalassa sāsane aññataro bhikkhu ārañṇako araṇṇe piṭṭhipāsāṇe katapaṇṇakuṭiyaṃ viharati. Tasmim ca samaye pañcasatā corā gāmaghātakādīni katvā corikāya jīvanta corakammaṃ katvā janapadamanussehi anubaddhā palāyamānā arañṇaṃ pavisitvā tattha kiñci gahaṇaṃ vā paṭisaraṇaṃ vā apassantā avidūre taṃ bhikkhuṃ pāsāṇe nisinnaṃ disvā vanditvā taṃ pavattiṃ ācikkhitvā “amhākaṃ bhante paṭisaraṇaṃ hothā”ti yācimsu. Thero “tumhākaṃ sīlasadisāṃ paṭisaraṇaṃ natthi, sabbe pañca sīlāni samādiyathā”ti āha. Te “sādhū”ti sampāṭicchitvā sīlāni samādiyimsu. Thero “tumhe idāni sīlesu patiṭṭhitā, attano jīvitaṃ vināsayantesupi mā manaṃ padosayitthā”ti¹ kakacūpamavidhim² ācikkhi. Te “sādhū”ti sampāṭicchimsu. Atha te jānapadā taṃ sampattā ito cito ca gavesantā te core disvā sabbeva jīvita voropesuṃ.

1. Mā himsanena saṃkopayitthāti (Sī, Syā)

2. Ma 1. 173 piṭṭhe.

te tesu manopadosamattampi akatvā akkhaṇḍasīlā kālaṃ katvā
kāmaṇācaradevesu nibbattiṃsu. Tesu jeṭṭhacoro jeṭṭhadevaputto ahosi, itare
tasseva parivārā.

Te aparāparaṃ saṃsaraṇtā ekaṃ Buddhantaṃ devaloke khepetvā
amhākaṃ Bhagavato kāle devalokato cavitvā jeṭṭhadevaputto
Sāvatthinagaradvāre Kevaṭṭagāme pañcasatakulagāmajeṭṭhakassa Kevaṭṭassa
putto hutvā nibbatti, **Yasojo**tissa nāmaṃ akaṃsu. Itarepi avasesakevaṭṭānaṃ
puttā hutvā nibbattiṃsu. Te pubbasannivāseṇa sabbepi sahāyakā hutvā
sahapaṃsukīlitaṃ kīlantaṃ anupubbena vayappattā ahesuṃ, Yasojo tesāṃ
aggo ahosi. Te sabbeva ekato hutvā jālāni gahetvā naditaḷākādīsu macche
bandhantā vicaranti.

Athekadivasāṃ Aciravatiyā nadiyā jāle khitte suvaṇṇavaṇṇo maccho
antojāle pāvisi, taṃ disvā sabbepi Kevaṭṭā “amhākaṃ puttā macche
bandhantā suvaṇṇavaṇṇaṃ macchaṃ bandhiṃsū”ti haṭṭhatuṭṭhā ahesuṃ.
Atha te pañcasatāpi sahāyakā macchaṃ nāvāya pakkhipitvā nāvaṃ
ukkhipitvā rañño dassesuṃ. Rājā taṃ disvā “Bhagavā etassa
suvaṇṇavaṇṇakāraṇaṃ jānissatī”ti macchaṃ gāhāpetvā Bhagavato dassesī.
Satthā “ayaṃ Kassapasammāsambuddhassa sāsane osakkamaṇe pabbajitvā
micchā paṭipajjanto sāsanaṃ osakkāpetvā niraye nibbatto ekaṃ
Buddhantaṃ niraye paccitvā tato cuto Aciravatiyaṃ maccho hutvā
nibbatto”ti vatvā tassa mātubhaginīnaṃ niraye nibbattabhāvaṃ, tassa
Bhātikattherassa parinibbutabhāvaṃ teneva kathāpetvā imissā
aṭṭhuppattiyā Kapilasuttaṃ desesi.

Satthu desanaṃ sutvā te pañcasatā Kevaṭṭaputtā saṃvegaajāta hutvā
Bhagavato santike pabbajitvā upasampannā hutvā vivekavāsaṃ vasaṇtā
Bhagavantaṃ dassanāya āgamaṃsu. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena
Yasojappamukhāni pañcamattāni bhikkhusatāni**”ti-ādi.

Tattha **tedhāti** te idha. **Nevāsikehī**ti nibaddhavāsaṃ vasamānehi.
Paṭisammodamānāti nevāsikabhikkhūhi “kaccāvuso khamanīyaṃ”ti-ādinaṃ
paṭisanthāravaseṇa sammodanāya katāya “āmāvuso

khamanīyan”ti-ādinā puna sammodamānā tehi saddhim samappavattamodā. **Senāsanāni paññāpayamānāti** ācariyupajjhāyānaṃ attano ca pāpuṇakāni senāsanāni pucchitvā tehi nevāsikehi tesam “idaṃ tumhākaṃ ācariyānaṃ, idaṃ tumhākaṃ upajjhāyānaṃ, idaṃ tumhākaṃ pāpuṇātī”ti senāsanāni samvidhāpetvā attanā ca tattha gantvā dvārakavāṭāni vivaritvā mañcapīṭhakaṭasārakādīni nīharitvā papphoṭetvā yathāṭhānaṃ ṭhapanādivasena paññāpentā ca.

Pattacīvarāni paṭisāmayamānāti “bhante imaṃ me pattam ṭhapetha, idaṃ cīvaraṃ, idaṃ thālakaṃ, idaṃ udakatumbaṃ, idaṃ me kattarayaṭṭhin”ti evaṃ samaṇaparikkhāraṃ saṃgopayamānā. **Uccāsaddā mahāsaddāti** uddham gataṭṭhena ucco saddo yesante uccāsaddā akārassa ākāraṃ katvā. Samantato patthaṭṭhena mahanto saddo yesante mahāsaddā. **Kevaṭṭā maññe macchavilopeti** kevaṭṭā viya macchavilumpane. Yathā nāma kevaṭṭā uduke vaṭṭanato macchaggahaṇattham pavattanato “kevaṭṭā”ti laddhanāmā macchabandhā macchaggahaṇattham jale jālaṃ pakkhipitvā “paviṭṭho na paviṭṭho, gahito na gahito”ti-ādinā uccāsaddamahāsaddā honti. Yathā ca te macchapacchi-ādīni ṭhapitaṭṭhāne mahājane gantvā “mayham ekaṃ macchaṃ detha, mayham ekaṃ macchaphālaṃ detha, amukassa dinno mahanto, mayham khuddako”ti-ādīni vatvā vilumpamāne tesam paṭisedhanādivasena uccāsaddamahāsaddā ca honti, evamete bhikkhūti dasseti. **Teteti** te ete. **Kim nūti** kissa nu, kimattham nūti attho. **Temeti** te ime. **Paṇāmemīti** nīharāmi. **Voti** tumhe¹. **Na vo mama santike vatthabbanti** tumhehi mayham santike na vasitabbaṃ. Ye tumhe mādisassa Buddhassa vasanaṭṭhānaṃ āgantvā evaṃ mahāsaddaṃ karoṭha, attano dhammatāya vasantā kim nāma sārappaṃ karissatha, tumhādisānaṃ mama santike vasanakiccaṃ natthīti dīpeti. Evaṃ paṇāmitesu ca Bhagavatā tesu ekabhikkhupi “Bhagavā tumhe mahāsaddamattakena amhe paṇāmethā”ti vā aññaṃ vā kiñci paṭivacanaṃ avatvā Buddhagāravena sabbe Bhagavato vacanaṃ sampaṭicchanta “evaṃ bhante”ti vatvā nikkhamimsu. Evaṃ pana tesam ahosi “mayam Satthāraṃ passissāma, dhammaṃ sossāma, Satthu santike vasissāmāti āgatā, evarūpassa pana

1. Teti te tumhe (Sī, Syā)

garuno Satthu santikaṃ āgantvā mahāsaddaṃ karimhā, amhākameva dosoyaṃ, paṇāmitamhā tato, na laddhaṃ Satthu santike vatthum, samantapāsādikaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ oloketum, madhurassarena desitaṃ dhammaṃ sotun”ti. Te balavadomanassajātā hutvā pakkamiṃsu.

Saṃsāmetvāti suguttaṃ katvā. **Vajjī**ti evaṃnāmakō janapado, vajjī nāma jānapadino rājakumarā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḥhivasena “vajjī”veva vuccati. Tena vuttaṃ “**vajjisū**”ti. **Vaggumudā**ti evaṃnāma lokassa puññasammatā ekā nadī. “Vaggamudā”tipi pāṭho. **Atthakāmenā**ti kiñci payojanaṃ anapekkhitvā atthameva icchantena. **Hitesinā**ti atthaṃ icchantena, “kinti me sāvakā vaṭṭadukkhā parimucceyyun”ti tassa atthasaṅkhātassa atthassa vā hetubhūtaṃ hitassa esanasīlena. Tato eva attano sarīrakhedaṃ agaṇetvā dūrepi veneyyasantikaṃ gantvā anukampanato **anukampakena**. Tameva anukampaṃ upādāya mayaṃ paṇāmitā, na attano veyyāvaccādipaccāsīsāya. Yasmā dhammagaruno Buddhā Bhagavanto sammāpaṭipattiyāva pūjetabbā, ye uccāsaddakaraṇamattepi paṇāmenti, tasmā **handa mayaṃ āvuso tathā vihāraṃ kappema** sabbattha satisampajāññayogena apaṇṇakappaṭipadaṃ pūrentā yathāgahitakammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpentā catu-iriyāpathavihāraṃ kappema viharāma. **Yathā no viharatanti** yathā amhesu viharantesu **Bhagavā attamano assa** sammāpaṭipattiyā pūjāya ārādhito bhaveyyāti attho.

Tenevantaravassenāti tasmimīveva antaravasse mahāpavāraṇaṃ anatikkamitvāva. **Sabbeva tisso vijjā sacchākāṃsū**ti sabbeyeva te pañcasatā bhikkhū pabbenivāsānussatiññaṃ dibbacakkhuññaṃ āsavakkhayaññaṃ imā tisso pubbenivutthakkhandhappaṭicchādakamohakkhandhādīnaṃ vinivijjhanatṭhena vijjā attapaccakkhā akaṃsu. Lokiyābhiññāsu imāyeve dve abhiññā āsavakkhayaññaṃ bahūpakārā, na tathā dibbasotacetopariya-iddhividhaññaṃ dāssanattamaṃ vijjattayamevettha tesaṃ bhikkhūnaṃ adhigamadassanavasena uddhaṭaṃ. Tathā hi Verañjasutte¹ Bhagavā Verañjabrahmaṇassa attano adhigamaṃ dassento vijjattayameva desesi, na dibbasotaññādīnaṃ abhāvato. Evaṃ tesampi bhikkhūnaṃ vijjamānānipi

1. Am 3. 18 piṭṭhe.

dibbasotañāṇādīni na uddhaṭāni. Chaḷabhiññā hi te bhikkhū. Evañca katvā “Vaggumudāya nadiyā tīre antarahitā mahāvane Kūṭāgārasālāyaṃ Bhagavato sammukhe pāturahesun”ti tesam bhikkhūnam iddhiḷaḷañjanam vakkhati.

Yathābhirantanti yathābhiratiṃ yathājjhāsayaṃ. Buddhānam hi ekasmiṃ ṭhāne vasantānam chāyūdakavipattiṃ vā aphāsukasenāsanam vā manussānam assaddhādibhāvaṃ vā āgamma anabhirati nāma natthi, tesam sampattiya “phāsum viharāmā”ti ciravihāropi natthi. Yattha pana Bhagavati viharante manussā saraṇesu vā paṭiṭṭhahanti, sīlāni vā samādiyanti pabbajanti, sotāpattimaggādīni vā pāpuṇanti, Satthā tāsu sampattisu tesam paṭiṭṭhāpanattham vasati, tadabhāve pakkamati. Tadā hi Sāvattiyaṃ kattabbabuddhakiccaṃ nāhosi. Tena vuttam **“atha kho Bhagavā Sāvattiyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena Vesālī tena cārikaṃ pakkāmī”**ti.

Carikaṃ caramānoti addhānagamanam gacchanto. Cārikā ca nāmesā Bhagavato duvidhā turitacārikā aturitacārikāti. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṃ disvā tassa bodhanattham sahasā gamanam turitacārikā nāma, sā Mahākassapapaccuggamanādīsu datṭhabbā. Yā pana gāmanigamarājadhānīpaṭipāṭiya devasikaṃ yojanaddhayojanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokam anuggaṇhanto gacchati, ayaṃ aturitacārikā nāma, ayameva idhādhīpetā. **Tadavasari**ti tena avasari, tam vā avasari, tattha avasari, pāvisīti attho.

Tatrāti tassam. **Sudanti** nipātamattam. **Vesāliyanti** tikkhattum visālībhūtattā¹ “Vesālī”ti laddhanāme Licchavirājūnam nagare. **Mahāvaneti** mahāvanam nāma sayamjātam aropimam saparicchedam mahantaṃ vanam. Kapilavatthusāmantā pana Mahāvanam Himavantena saha ekābaddham aparicchedam hutvā Mahāsamuddam āhacca ṭhitam. Idam tādisaṃ na hoti, saparicchedam mahantaṃ vananti Mahāvanam. **Kūṭāgārasālāyanti** tasmim Mahāvane Bhagavantaṃ uddissa kate ārame kūṭāgāram anto katvā haṃsavaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā Buddhassa Bhagavato Gandhakuṭi Kūṭāgārasālā

nāma, tassam Kūṭāgārasālāyaṃ. **Vaggumudātīriyānanti** Vaggumudātīravāsīnaṃ. **Cetasā ceto paricca manasi karitvā**ti attano cittena tesam cittam paricchijja manasi karitvā, cetopariyaññena vā sabbaññutaññāṇena vā tehi adhigatavisesam jānitvāti attho.

Ālokajātā viyāti sañjātālokā viya, itaram tasseva vevacanam, candasahassasūriyasahashehi obhāsītā viyāti attho. Yasmā te Yasojappamukhā pañcasatā bhikkhū sabbaso avijjandhakāraavidhamanena ālokabhūtā obhāsabhūtā hutvā viharanti, tasmā Bhagavā tehi ʘhitadisāya “ālokajātā viya me Ānanda esā disā”ti-ādinā vaṇṇabhaṇanāpadesena te bhikkhū pasamsati. Tena vuttam **“yassam disāyaṃ Vaggumudātīriyā bhikkhū viharanti”**ti. **Appaṭikūlāti** na paṭikūlā, manāpā manoharāti attho. Yasmiṃ hi padese silādiguṇasampannā Mahesino viharanti, tam kiñcāpi ukkūlavikūlavisamaduggākāraṃ¹, atha kho manuññaṃ ramaṇīyameva. Vuttam hetam—

“Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale.

Yattha arahanto viharanti, tam bhūmirāmaṇeyyakam”ti².

Pahiṇeyyāsīti peseyyāsi. **Satthā āyasmantānaṃ dassanakāmoti** tesam bhikkhūnaṃ santike paheṇākāradassanaṃ. Iti Bhagavā yadattham te bhikkhū paṇāmesi, tamattham matthakappattam disvā āraddhacitto tesam dassanakāmataṃ therassa ārocesi. Evaṃ kirassa ahosi “aham ime uccāsaddamahāsaddakaraṇe paṇāmessāmi, atha te bhadro assājānīyo viya kasābhighātena, tena coditā samvegappattā mamārāadhanattham³ araṇñaṃ pavisitvā ghaṭentā vāyamantā khippameva arahattam sacchikarissanti”ti. Idāni te aggaphalappattedisvā tāya arahattappattiyā ārādhitacitto tesam dassanakāmo hutvā evaṃ Dhammabhaṇḍagārikaṃ āṇāpesi.

So bhikkhūti Ānandattherena tathā āṇatto chaḷabhiñña eko bhikkhu. **Pamukheti sammukhe. Āneñjasamādhināti** catutthajjhānapādakena aggaphalasamādhinā, “arūpajjhānapādakenā”tipi vadanti. “Āneñjena

1. Ukkūlavikūlavisamanadīviduggam (Ka)

2. Khu 1. 27 piṭṭhe.

3. Sammāpaṭipajjanattham (Ka)

samādhinā”tipi pāṭho. Kasmā pana Bhagavā tesam bhikkhūnam āgamanam jānanto paṭisanthāram akatvā samāpattiṃyeva samāpajji? Tesam attanā samāpannasamāpattiṃ jānitvā samāpajjanattham, tesam pubbe paṇāmitānam idāni attanā samānasambhogadassanattham, ānubhavadīpanattham, vinā vacībhedenā aññabyākaraṇadīpanatthañca. Apare panāhu “pubbe paṇāmitānam idāni attano santikaṃ āgatānam anuttarasukhuppādanena anaññasādhāraṇapaṭisanthārakaraṇatthan”ti. Tepi āyasmanto Bhagavato ajjhāsayaṃ ñatvā tamyeva samāpattiṃ samāpajjimsu. Tena vuttam **“katamena nu kho Bhagavā vihārena etarahi viharatī”**ti-ādi.

Ettha ca rūpāvacaracatutthajjhānam kosajjādīnam pāripantikadhammānam suvidūrabhāvato iddhiyā mūlabhūtehi anoṇamanādīhi soḷasahi vodānadhammehi samannāgamanato āneñjappattam sayam aniñjanaṭṭhena āneñjanti vuccati. Vuttam hetam—

“Anoṇatam cittam kosajje na iñjatīti āneñjam, anuṇṇatam cittam uddhacce na iñjatīti āneñjam, anabhiratam cittam rāge na iñjatīti āneñjam, anapanatam cittam byāpāde na iñjatīti āneñjam, anissitam cittam diṭṭhiyā na iñjatīti āneñjam, appaṭibaddham cittam chandarāge na iñjatīti āneñjam, vippamuttam cittam kāmarāge na iñjatīti āneñjam, visamyuttam cittam kilese na iñjatīti āneñjam, vimariyādikatam cittam kilesamariyādāya na iñjatīti āneñjam, ekattagatam cittam nānattakilese na iñjatīti āneñjam, saddhāya pariggahitam cittam assaddhiye na iñjatīti āneñjam, vīriyena pariggahitam cittam kosajje na iñjatīti āneñjam, satiyā pariggahitam cittam pamāde na iñjatīti āneñjam, samādhinā pariggahitam cittam uddhacce na iñjatīti āneñjam, paññāya pariggahitam cittam avijjāya na iñjatīti āneñjam, obhāsagatam cittam avijjandhakāre na iñjatīti āneñjan”ti.

Rūpāvacaracatutthajjhānameva ca rūpavirāgabhāvanāvasena pavattitam, ārammaṇavibhāgena catubbidham arūpāvacarajjhānanti etesam pañcannam jhānānam āneñjavohāro, tesam yamkiñci pādakam katvā samāpannā arahattaphalasamāpatti āneñjasamādhīti porāṇā.

Abhikkantāyāti atītāya. **Nikkhanteti** nigate, apagateti attho. **Tuṇhī** **ahosīti** Bhagavā ariyena tuṇhībhāvena tuṇhī ahosi. **Uddhaste aruṇeti** uggate aruṇe, aruṇo nāma puratthimadisāya sūriyodayato puretarameva uṭṭhitobhāso. **Nandimukhiyā**ti rattiya aruṇassa uggatattā eva aruṇappabhāya sūriyālokūpajīvino satte nandāpanamukhiyā viya rattiya jātāya, vibhāyamānāyāti attho.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvāti yathāparicchedam tato āneñjasamādhito arahattaphalasamāpattito uṭṭhāya. **Sace kho tvaṃ Ānanda jāneyyāsīti** Bhagavā “ime ca bhikkhū ettakam kalam iminā nāma samāpattisukhena vītināmentī”ti Ānanda yadi tvaṃ jāneyyāsi. **Ettakampi te nappaṭibhāseyyā**ti lokiyapaṭisammodanam sandhāya yadidaṃ te “abhikkantā bhante rattī”ti-ādinā tikkhattum paṭibhānam upaṭṭhitam, tayidaṃ ettakampi te na upaṭṭhaheyya. Yasmā ca kho tvaṃ Ānanda sekkho asekkham samāpattivihāram na jānāsi, tasmā maṃ imesaṃ bhikkhūnam lokiyapaṭisammodanam kāretum ussukkam āpajji. Ahaṃ pana imehi bhikkhūhi saddhim lokuttarapaṭisammodaneneva tiyāmarattim vītināmesinti dassento Bhagavā āha “**ahañca Ānanda imāni ca pañca bhikkhusatāni sabbeva āneñjasamādhinā nisīdimhā**”ti¹.

Etamattham veditvāti etaṃ tesam bhikkhūnam attanā samaṃ āneñjasamādhi-samāpajjanasamatthatāsaṅkhātam vasībhāvattham sabbākārato veditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ tesam bhikkhūnam anavasesarāgādippahānasamsiddhitādi²sabhāvadīpanam udānam udānesi.

Tattha **yassa jito kāmakaṇḍakoti** kusalapakkhavijjhanatṭhena kaṇḍakabhūto kilesakāmo yena ariyapuggalena anavasesaṃ jito pahīno, etenassa anunayābhāvaṃ dasseti. “Gāmakaṇṭako”tipi pāṭho. Tassattho—gāme kaṇṭako kaṇṭakaṭṭhāniyo sakalo vatthukāmo yassa jitoti. Jayo cassa tappaṭibaddhachandarāgappahāneneva veditabbo, tena tesam anāgāmimaggo vutto

1. Nisinnamhāti (Sī)

2. ...samiddhitādi (Sī)

hoti. Akkoso ca jītoti sambandho. **Vadho ca bandhanañcāti** etthāpi eseva nayo. Tesu akkosajayena vacīduccaritābhāvo, itarena kāyaduccaritābhāvo dassito. Tena taṇṇimittakassa byāpādassa anavasesappahānena tatiyamaggo vutto hoti. Atha vā akkosādiḥḍayavacanena tatiyamaggo vutto hoti, akkosādīnaṃ accantakhamanaṃ tattha pakāsitaṃ hoti, ubhayathāpi nesam virodhābhāvaṃ¹ dasseti. **Pabbato viya so ṭhito anejoti** ejā vuccati calanakilesaparipantho, ejāhetūnaṃ avasesakilesānaṃ abhāvena anejo, anejattāyeva sabbakilesehi paravādavātehi ca akampanīyattā ṭhito ekagghanapabbatasadiso. **Sukhadukkhesu na vedhati sa bhikkhūti** so bhinnakilesa bhikkhu sukhadukkhanimittaṃ na kampaṭṭi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Iti Bhagavā tesam pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ arahattādhigamena tāḍibhāvappattim ekajjhaṃ katvā ekapuggalādhīṭṭhānaṃ udānaṃ udānesīti.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāriputtasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā**ti ārammaṇābhimukhaṃ satim ṭhapayitvā mukhasamīpe katvā. Tathā hi Vibhaṅge vuttaṃ—

“Ayaṃ sati upaṭṭhitā hoti supaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā, tena vuccati parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti².

Atha vā “**parīti** pariggahaṭṭho, **mukhanti** niyyānaṭṭho, **satīti** upaṭṭhānaṭṭho, tena vuccati ‘parimukhaṃ satin’ti”. Evaṃ Paṭisambhidāyaṃ³ vuttanayenapettha attho veditabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepattho—
pariggahitaniyyānasatim katvāti. Niyyānanti ca satiyā ogāhitabbaṃ ārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Ettha ca purimo pacchimo ca attho sabbasaṅgāhakavasena, itaro samāpattiyā pubbabhāgasamannāhāravasena daṭṭhabbo. Satīti vā satisīsena jhānaṃ

1. Virodhādyabhāvaṃ (Sī, Syā)

2. Abhi 2. 261 piṭṭhe.

3. Khu 9. 174 piṭṭhe.

vuttaṃ “ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti”ti-ādīsu¹ viya. Katamaṃ pana taṃ jhānanti? Rūpāvacaracatutthajjhānaṃ pādaṃ katvā samāpannaṃ arahattaphalajjhānaṃ. Kathaṃ panetaṃ jānītabbanti? Āneñjasamādhīyogena therassa savisesaṃ niccalabhāvaṃ kenaci akampanīyatañca pabbatopamāya pakāsento Bhagavā imaṃ udānaṃ abhāsīti gāthāya eva ayamatto viññāyati. Na cāyaṃ nisajjā therassa saccappaṭivedhāya, atha kho diṭṭhadhammasukhavihārāya. Pubbeyeva hi Sūkarakhataleṇa² attano bhāgīneyyassa Dīghanakhaparibbājakassa Bhagavati dhammaṃ desente ayaṃ mahāthero saccappaṭivedhakiccaṃ matthakaṃ pāpesīti.

Etamatthanti etaṃ therassa āneñjasamādhīyogena tādibhāvappattiyā ca kenaci akampanīyatāsāṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato veditvā tadatthavibhāvanāṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yathāpi pabbato seloti** yathā silāmayo ekagghanasilāpabbato, na paṃsupabbato na missakapabbatotī attho. **Acalo suppatiṭṭhitoti** suppatiṭṭhitamūlo pakativātehi acalo akampanīyo hoti. **Evaṃ mohakkhayā bhikkhu, pabbatova na vedhatī** mohassa anavasesappahānā mohamūlakattā ca sabbākusalānaṃ pahīnasabbākusalo bhikkhu yathā so pabbato pakativātehi, evaṃ lokadhammehi na vedhati na kampati. Mohakkhayoti vā yasmā nibbānaṃ arahattañca vuccati, tasmā mohakkhayassa hetu nibbānassa arahattassa vā adhigatattā catūsu ariyasaccesu suppatiṭṭhito asaṃpannakālepi yathāvuttapabbato viya na kenaci vedhati, pageva samāpannakāleti adhippāyo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mahāmoggallānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **kāyagatāya satiyā**ti kāyānupassanāvasena kāye gatāya kāyārammaṇāya satiyā, itthambhūtalakkhaṇe idaṃ

1. Am 1. 47 piṭṭhe.

2. Ma 2. 165 piṭṭhe.

karaṇavacanāṃ. **Ajjhattanti** idha ajjhataṃ nāma niyakajjhataṃ, tasmā attani attasantāneti attho. Atha vā yasmā kammaṭṭhānabhūto kesādiko dvattiṃsakoṭṭhāsasamudāyo idha kāyoti adhippeto, tasmā ajjhattanti padassa gocarajjhattanti attho veditabbo. **Sūpaṭṭhitāyāti** niyakajjhattabhūte gocarajjhattanti attho veditabbo. **Sūpaṭṭhitāyāti** niyakajjhattabhūte gocarajjhattabhūte vā kāye suṭṭhu upaṭṭhitāya. Kā panāyaṃ sati, yā “ajjhataṃ sūpaṭṭhitā”ti vuttā? Yvāyaṃ Bhagavatā “atthi imasmiṃ kāye kesā lomā”ti-ādinā¹ ajjhattakesādiko dvattiṃsākāro kāyo vutto, tattha yā paṭikūlamanasikāraṃ pavattentassa upacārappanāvasena kāye upaṭṭhitā sati, sā “kāyagatā sati”ti vuccati. Yathā cāyaṃ, evaṃ ānāpānacatu-iriyāpathasatisampajaññānaṃ vasena uddhumātakavinīlakādivasena ca manasikāraṃ pavattentassa yathārahaṃ upacārappanāvasena kāye upaṭṭhitā sati “kāyagatā sati”ti vuccati. Idha pana ajjhataṃ kāyagatā sati pathavī-ādikā catasso dhātuyo sasambhārasaṅkhepādīsu catūsu yena kenaci ekenākārena vavatthapetvā tesāṃ aniccādilakkhaṇasallakkhaṇavasena upaṭṭhitā vipassanāsampayuttā sati “kāyagatā sati”ti adhippetā. Thero pana tathā vipassitvā attano phalasamāpattimeva samāpajjitvā nisīdi. Idhāpi gāthāya evaṃ imassa atthassa viññātabbatā “na cāyaṃ nisajjā”ti-ādinā vuttanayānusārena yojetabbā.

Etamatthanti etaṃ therassa catudhātuvavatthānamukhena kāyānupassanā-satipaṭṭhānena vipassanaṃ ogāhetvā phalasamāpattisamāpajjanasaṅkhātāṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ satipaṭṭhānabhāvanāya nibbānādhigamadīpakāṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sati kāyagatā upaṭṭhitāti** pubbe vuttalakkhaṇā sati saddhāpubbaṅgamānaṃ samādhivīriyapaññānaṃ yathāsakaṃ kiccanipphādanena sahāyabhāvaṃ āpannattā pahīnappaṭipakkhā tato eva tikkhavisadabhūtā ca yathāvuttakāyaśaṃvaraṇavasena ekatthasamosaraṇavasena ca aviparītasabhāvaṃ sallakkhentī upagantvā ṭhitā hoti, etena kāyaśaṅkhātānaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ tannissitānaṃ upādārūpānaṃ sallakkhaṇavasena, paccaye vavatthapetvā tato paraṃ tesāṃ aniccādilakkhaṇasallakkhaṇavasena ca pavattaṃ

1. Di 2. 233; Ma 1. 72; Khu 1. 2 piṭṭhesu.

ñānaparamparāgataṃ satim̐ dasseti, satisīsena vā taṃsampayuttaṃ pariññāttayapariyāpannañānaparamparameva dasseti. **Chasu phassāyatanesu saṃvutoti** yathāvuttāya kāye upaṭṭhitāya satiyā samannāgato cakkhādisu phassassa kāraṇabhūtesu chasu dvāresu kāyānupassanāya abhāvitāya uppajjanārahānaṃ abhiṃjādhānaṃ¹ tassā bhāvitattā ñāṇappavattiṃ paṭivedhento² te pidahanto “tattha saṃvuto”ti vuccati, etena ñāṇasaṃvaram̐ dasseti.

Satataṃ bhikkhu samāhitoti so bhikkhu evaṃ upaṭṭhitassati sabbattha ca saṃvuto puthuttārammaṇe cittaṃ avissajjetvā aniccādivasena sammasanto vipassanaṃ ussukkāpetvā ñāṇe tikkhe sūre vahante vipassanāsamādhinā tāva satataṃ nirantaraṃ samāhito anulomañāṇānantaraṃ gotrabhuññāṇodayato paṭṭhāya. **Jaññā nibbānamattanoti** aññesaṃ puthujjanānaṃ supinantepe agocarabhāvato, ariyānaṃ pana tassa tasveva āveṇikattā attasādisattā ca “attā”ti laddhavohārassa maggaphalañāṇassa sātisaṃyavisayabhāvato ekantasukkhāvaharaṃ nibbānaṃ asaṅkhatadhātu “attano”ti vuttaṃ, taṃ nibbānaṃ jaññā jāneyya, maggaphalañāṇehi paṭivijjheyya, sacchikareyyāti attho. Etena ariyānaṃ nibbāne adhimuttataṃ³ dasseti. Ariyā hi adhicitappavattikālepe ekanteneva nibbāne ninnapoṇapabbhārahābhāvena viharanti. Ettha ca yassa sati kāyagatā upaṭṭhitā, so bhikkhu chasu phassāyatanesu saṃvuto, tato eva satataṃ samāhito attapaccakkhakaṇaṇa nibbānaṃ attano jāneyyāti evaṃ gāthāpadānaṃ sambandho veditabbo. Evaṃ kāyānupassanāsatiṭṭhānamukhena yāva arahattā ekassa⁴ bhikkhuno niyyānamaggaṃ dasseti dhammarājā.

Aparo nayo—**sati kāyagatā upaṭṭhitāti** etena kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ dasseti. **Chasu phassāyatanesu saṃvutoti** phasso āyatanaṃ kāraṇaṃ etesanti phassāyatanāni, tesu phassāyatanesu. Phassahetukesu phassapaccayā nibbattesu chasu cakkhu-samphassajādivedayitesu taṇhādānaṃ appavattiyā saṃvuto, etena

1. Avijjādānaṃ (Ka)

2. Vimuttataṃ (Sī, Syā)

3. Paṭisedhento (Sī, Syā)

4. Etassa (Sī)

vedanānupassanāsati paṭṭhānaṃ dasseti. **Satataṃ bhikkhu samāhitoti** satataṃ niccakālaṃ nirantaraṃ vikkhepābhāvato samāhito bhikkhu. So cāyaṃ avikkhepo sabbaso satipaṭṭhānabhāvanāya matthakappattāya hoti. Sammasanto hi atītādibhedabhinnesu pañcupādānakkhandhesu anavasesatova pariggahetvā sammāsati. Etena sesasati paṭṭhāne dasseti. **Jaññā nibbānamattanoti** evaṃ catusati paṭṭhānabhāvanāya matthakaṃ pāpetvā tṭhito bhinnakilesa bhikkhu attano kilesanibbānaṃ paccavekkhaṇāññena sayameva jāneyyāti attho.

Atha vā **sati kāyagatā upaṭṭhitāti** attano paresaṅka kāyassa yathāsabhāvapariññādīpanena therassa sativapullappatti dīpitā. **Chasu phassāyatanesu sarīvutoti** cakkhādīsu chasu dvāresu accantasamvaradīpanena satatavihāriyasena therassa sampajaññappakāsini paññāvepullappatti dīpitā. **Satataṃ bhikkhu samāhitoti** samāpattibahulatādassanena navānupubbavihārasamāpattiyo dassitā. Evambhūto pana bhikkhu **jaññā nibbānamattanoti** katakiccattā uttari karaṇīyābhāvato kevalaṃ attano anupādisesanibbānameva jāneyya cinteyya, aññampi tassa cintetabbaṃ natthīti adhippāyo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pilindavacchasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **Pilindavacchoti Pilindātissa** nāmaṃ, **vacchoti** gottavasena therāṃ sañjānanti. **Vasalavādena samudācaratīti** “chi vasala, apehi vasalā”ti-ādinā bhikkhū vasalavādena voharati ālapati. **Sambahulā bhikkhūti** bahū bhikkhū. Te therāṃ tathā samudācarantaṃ disvā “arahāva samāno appahīnavāsanattā evaṃ bhaṇatī”ti ajānanta “dosantaro maññe ayaṃ thero evaṃ samudācaratī”ti cintetvā ullapanādhippāyā¹ taṃ tato vuṭṭhāpetuṃ Bhagavato ārocesuṃ.

1. Ullumpanādhippāyā (Ka)

tena vuttam “āyasmā bhante Pilindavaccho bhikkhū vasalavādena samudācaratī”ti. Keci panāhu—“imaṃ theram bhikkhū ‘arahā’ti sañjānanti, ayañca bhikkhū pharusavacanena evaṃ samudācaratī, ‘abhūto eva nu kho imasmim uttarimanussadhammo’ti vāsanāvasena tassa tathā samudācāram ajānantā ariyabhāvañcassa asaddahantā ujjhānasaññino Bhagavato tamattham ārocesun”ti. Bhagavā therassa dosantarābhāvaṃ pakāsetukāmo ekena bhikkhunā taṃ pakkosāpetvā sammukhā tassa “pubbāciñṇavasenāyaṃ tathā samudācaratī, na pharusavacanādhippāyo”ti āha. Tena vuttam **atha kho Bhagavā aññataram bhikkhum āmantesi**”ti-ādi.

Tattha **pubbenivāsaṃ manasi karitvā**ti Satthā “saccaṃ kira tvaṃ Vaccha bhikkhū vasalavādena samudācarasī”ti theram pucchitvā tena “evaṃ bhante”ti vutte “ayaṃ Vaccho kilesavāsanāya vasalavādaṃ na pariccajati, kiṃ nu kho atītesupi attabhāvesu brāhmaṇajātiko aho”ti āvajjento pubbenivāsaññāna sabbaññutaññāna vā tassa pubbenivāsaṃ atītāsu jātīsu nivutthakkhandhasantānaṃ manasi karitvā hatthatale ṭhapitaṃ āmalakaṃ viya paccakkhakarāṇavasena attano manasi katvā. **Bhikkhū āmantesi**ti te bhikkhū saññāpetum ālapi abhāsi. Tena vuttam “**mā kho tumhe bhikkhave**”ti-ādi.

Tattha **mā**ti paṭisedhe nipāto, tassa “ujjhāyitthā”ti iminā sambandho. **Mā ujjhāyitthā**ti mā heṭṭhā katvā cintayittha, olokayitthāti attho. **Vacchassa bhikkhunoti** ca ujjhāyanassa usūyanatthattā sampadānavacanaṃ. Idānissa anujjhāyitabbe kāraṇaṃ dassento “**na bhikkhave Vaccho dosantaro bhikkhū vasalavādena samudācaratī**”ti āha. Tassattho—bhikkhave ayaṃ Vaccho dosantaro dosacitto dosena byāpādena dūsitacitto hutvā bhikkhū vasalavādena na samudācaratī, maggeneva cassa byāpādo samugghātito. Evaṃ adosantarattepi tassa tathā samudācārassa purimajātisiddhaṃ kāraṇaṃ dassento “**Vacchassa bhikkhave**”ti-ādimāha.

Tattha **abbokiṇṇānī**ti khattiyādi-jāti-antarehi avomissāni anantaritāni. **Pañca jātisatāni brāhmaṇakule paccājātānī**ti sabbāni tāni Vacchassa pañca jātisatāni paṭipāṭiyā brāhmaṇakule eva jātāni,

ahesunti attho. **So tassa vasalavādo dīgharattaṃ samudāciṇṇoti** yo etarahi khīṇāsavenapi satā pavattiyati, so tassa Vacchassa bhikkhuno vasalavādo dīgharattaṃ ito jātito paṭṭhāya uddham ārohanavasena pañcajāṭisatamattaṃ kālaṃ brāhmaṇajāṭikattā samudāciṇṇo samudācarito ahosi. Brāhmaṇa hi jāṭisiddhena mānena thaddhā aññaṃ vasalavādena samudācaranti.

“Ajjhāciṇṇo”tipi paṭhanti, so eva attho. **Tenāti** tena dīgharattaṃ tathā samudāciṇṇabhāvena, etenassa tathā samudācārassa kāraṇaṃ vāsanāti dasseti. Kā panāyaṃ vāsanā nāma? Yaṃ kilesarahitassāpi santāne appahīnakilesānaṃ samācārasadisasaṃcārahetubhūtaṃ anādikālabhāvitehi kilesehi āhitaṃ sāmattiyaṃ tathārūpā adhimuttīti vadanti. Taṃ panetaṃ abhinīhārasampattiyaṃ ñeyyāvaraṇappahānavasena yattha kilesā pahīnā, tattha Bhagavato santāne natthi. Yattha pana tathā kilesā na pahīnā, tattha sāvakaṇaṃ Paccekabuddhānaṃca santāne atthi, tato¹ Tathāgatova anāvaraṇaññadassano.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato Pilindavacchassa satipi vasalasamudācāre dosantarābhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** tassa aggaṭṭhigamavibhāvanāṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yamhi na māyā vasati na mānoti** yasmiṃ ariyapuggale santa-dosappaṭicchādanalakkhaṇā māyā, “seyyohamasmī”ti-ādinā sampaggahavasena pavatto uṇṇatilakkhaṇo māno ca na vasati, maggena samugghātittā na pavattati na uppajjati. **Yo vītalobho amamo nirāsoti** yo ca rāgādipariyāyavasena pavattassa ārammaṇaggahaṇalakkhaṇassa lobhassa sabbathā vigatattā vītalobho, tato eva rūpādīsu katthaci mamāyanābhāvato amamo apariggaho, anāgatānampi bhavādīnaṃ anāsīsanato nirāso.

Panuṇṇakodhoti kujjhanalakkhaṇassa kodhassa anāgāminimaggena sabbaso pahīnattā panuṇṇakodho samucchinnāghāto. **Abhinibbutattoti** yo evaṃ māyāmānalobhakodhānaṃ samugghātena tadekaṭṭhatāya sabbassa saṃkilesapakkhassa suppahīnattā sabbaso kilesaparinibbānena abhinibbutacitto sītibhūto. **So**

1. Yato (Syā)

brāhmaṇo so samaṇo sabhikkhūti so evarūpo khīṇāsavo sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇo, so eva samitapāpattā samacariyāya ca samaṇo, so eva ca sabbaso bhinnakilesattā bhikkhu nāma. Evambhūto ca bhikkhave Vaccho so kathaṃ dosantaro kiñci kāyakammādiṃ pavatteyya, kevalaṃ pana vāsanāya appahīnattā vasalavādena samudācaratīti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sakkudānasuttavaṇṇanā

27. Sattame **sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti aññataraṃ samādhim samāpajjitvā**ti ettha keci tāva āhu “arahattaphalasamādhī idha ‘aññataraṃ samādhī’ti adhippeto”ti. Taṃ hi so āyasmā bahulaṃ samāpajjati diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ, pahoti ca sattāhampi phalasamāpattiyā vītināmetuṃ. Tathā hi Bhagavatā—

“Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi -pa- viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati vivicceva kāmehi -pa- viharatī”ti¹—

ādinā navānupubbavivahāraḥ abhiññādi bhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhāne ṭhapito, na cettha “yadi evaṃ thero yamakapāṭihāriyampi kareyyā”ti vattabbaṃ sāvakaśādharaṇānaṃ yeva jhānādīnaṃ adhippetattāti.

Porāṇa panāhu—**aññataraṃ samādhim samāpajjitvā**ti nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā. Kathaṃ pana nirodhasamāpattiṃ samādhīti vuttā? Samādhānaṭṭhena. Ko panāyaṃ samādhānaṭṭho? Sammadeva ādhātābbaṭā. Yā hi esā paccanīkadhammehi akampanīyā balappattiyā samathabalaṃ vipassanābalanti imehi dvīhi balehi, aniccadukkhānattaniḥśīdāvirāgaṇirodhapaṭinissaggavivaṭṭānupassanā cattāri maggañāṇāni cattāri ca phalañāṇāni

1. Saṃ 1. 412 piṭṭhe.

imesaṃ soḷasannaṃ ñāṇānaṃ vasena soḷasahi ñāṇacariyāhi,
 paṭhamajjhānasamādhī-ādayo aṭṭha samādhī ekajjhaṃ katvā gahito tesam
 upacārasamādhī cāti imesaṃ navannaṃ samādhīnaṃ vasena navahi
 samādhicariyāhi kāyasāṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāroti imesaṃ tiṇṇaṃ
 saṅkhārānaṃ tattha tattha paṭippassaddhiyā tathā viharitukāmena
 yathāvuttesu ṭhānesu vasībhāvappattena arahatā anāgāminā vā
 yathādhippetam kālaṃ cittacetasikasantānassa sammadeva appavatti
 ādhātabbā, tassā tathā samādhātabbatā idha samādhānaṭṭho, tenāyaṃ viharo
 samādhīti vutto, na avikkhepaṭṭhena. Etenassa samāpatti-atthopi vuttoti
 veditabbo. Imaṃ hi nirodhasamāpattiṃ sandhāya Paṭisambhidāmagge—

“Kathaṃ dvīhi balehi samannāgatattā tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ
 paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi
 vasībhāvatāya saññānirodhasamāpattiyā ñāṇaṃ”ti¹—

pucchitvā “dvīhi balehī”ti dve balāni samathabalaṃ vipassanābalanti
 vitthāro. Sāyaṃ nirodhasamāpattikathā Visuddhimagge² samvaṇṇitāva.
 Kasmā paṇāyaṃ thero phalasamāpattiṃ asamāpajjitvā nirodhaṃ samāpajji?
 Sattesu anukampāya. Ayaṃ hi mahāthero sabbāpi samāpattiyo vaḷaṇṇeti,
 sattānuggahena pana yebhuyyena nirodhaṃ samāpajjati. Taṃ hi
 samāpajjitvā vuṭṭhitassa kato appakopi sakkāro visesato mahapphalo
 mahānisaṃso hotīti.

Vuṭṭhāsīti arahattaphalacittupattiyā³ vuṭṭhāsī. Nirodhaṃ samāpanno hi
 arahā ce arahattaphalassa, anāgāmī ce anāgāmiphalassa uppādena vuṭṭhito
 nāma hoti.

Tena kho pana samayena Sakko Devānamindo āyasmato
Mahākassapassa piṇḍapātaṃ dātukāmo hotīti kathaṃ tassa dātukāmatā jātā?
 Yāni “tāni pañcamattāni devatāsātānī”ti vuttāni, tā Sakkassa devaraṇṇo
 paricārikā kakuṭapādiniyo pubbe “ayyo Mahākassapo Rājagahaṃ piṇḍāya
 pavisati, gacchatha therassa dānaṃ dethā”ti Sakkena pesitā upagantvā
 dibbāhāraṃ dātukāmā ṭhitā

1. Khu 9. 94 piṭṭhe. 2. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe. 3. Arahattaphalacittapavattiyā (Ka)

therena paṭikkhattā devalokameva gatā. Idāni purimappaṭikkhepaṃ cintetvā “kadāci gaṇheyyā”ti samāpattito vuṭṭhitassa therassa dānaṃ dātukāmā Sakkassa anārocetvā sayameva āgantvā dibbabhojanāni upanentiyo purimanayeneva therena paṭikkhattā devalokaṃ gantvā Sakkena “kaḥaṃ gatattā”ti puṭṭhā tamatthaṃ ārocetvā “dinno vo therassa piṇḍapāto”ti Sakkena vutte “gaṇhituṃ na icchatī”ti. Kiṃ kathesīti. “Duggatānaṃ saṅgahaṃ karissāmī”ti āha devāti. Tumhe kenākārena gatāti. Imināva devāti. Sakko “tumhādisiyo therassa piṇḍapātaṃ kiṃ dassantī”ti sayam dātukāmo jarājiṇṇo khaṇḍadanto palitakeso obhaggasarīro mahallako tantavāyo hutvā sujampi asuradhītaraṃ tathārūpimeva mahallikaṃ katvā ekaṃ pesakāravīthiṃ māpetvā tantaṃ pasārento acchi, Sujā¹ tasaraṃ pūreti. Tena vuttaṃ “**tēna kho pana samayena Sakko Devānamindo -pa- tasaraṃ pūreti**”ti.

Tattha **tantaṃ vinātī**ti pasāritatantaṃ vinanto viya hoti. **Tasaraṃ pūreti**ti tasaravaṭṭiṃ vadḍhentīviya². **Yena Sakkassa Devānamindassa nivesanaṃ tenupasaṅkamī**ti thero nivāsetvā pattacīvaramādāya “duggatajanasaṅgahaṃ karissāmī”ti nagarābhimukho gacchanto bahinagare Sakkena māpitaṃ pesakāravīthiṃ paṭipajjitvā olokeno addasa oluggaviluggajiṇṇasālaṃ tattha ca te jāyampatike yathāvuttarūpe tantavāyakammaṃ karonte, disvā cintesi “ime mahallakakālepi kammaṃ karonti, imasmīṃ nagare imehi duggatatarā natthi maññe, imehi dinnam sākamattampi gahetvā imesaṃ saṅgahaṃ karissāmī”ti. So tesam gehābhimukho agamāsi. Sakko taṃ āgacchantam disvā Sujaṃ āha “bhadde mayhaṃ ayyo ito āgacchati, taṃ tvaṃ apassantī viya tuṇhī hutvā nisīda, khaṇeneva vañcetvā piṇḍapātaṃ dassamā”ti. Thero gantvā gehadvāre aṭṭhāsi, tepi apassantā viya attano kammameva karontā thokaṃ āgamayimsu. Atha Sakko “gehadvāre ʾhito eko thero viya khāyati, upadhārehi tāvā”ti āha. Tumhe gantvā upadhāretha sāmīti. So gehā nikkhamitvā theram pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā ubhohi hatthehi jaṇṇukāni olumbitvā nitthunanto uṭṭhāya “kataratthero nu kho ayyo”ti thokaṃ osakkitvā

1. Sujātā (Sī, Syā)

2. Tasaraṃ bandhentī viya (Syā, Ka)

“akkhīni me dhūmāyanti”ti vatvā nalāṭe hattham ṭhapetvā uddham ulloketvā “aho dukkham ayyo no Mahākassapatttherova cirassam me kuṭidvāram āgato, atthi nu kho kiñci gehe”ti āha. Sujā thokam ākulā viya hutvā “atthi sāmī”ti paṭivacanam adāsi. Sakko “bhante lūkham vā paṇītam vāti acintetvā saṅgaham no karoṭhā”ti pattam gaṇhi. Thero pattam dento “imesam eva duggatānam jarājiṇṇānam mayā saṅgaho kātabbo”ti cintesi. So anto pavisitvā ghaṭi-odanam nāma ghaṭito uddharitvā pattam pūretvā therassa hatthe ṭhapesi. Tena vuttam **“addasā kho Sakko Devānamindo -pa- adāsī”**ti.

Tattha **ghaṭiyā**ti bhattaghaṭito. “Ghaṭi-odanam”tipi pāṭho, tassa ghaṭi-odanam nāma devānam koci āhāravisesoti attham vadanti. **Uddharitvā**ti kutoci bhājanato uddharitvā. Anekasūpo so eva āhāro patte pakkhipitvā therassa hatthe ṭhapanakāle kapaṇānam upakappanakalūkhāhāro viya paññāyittha, hatthe ṭhapitamatte pana attano dibbasabhāveneva aṭṭhāsi. **Anekasūpo**ti muggamāsādisūpehi ceva khajjavikatīhi ca anekavidhasūpo. **Anekabyañjanoti** nānāvidha-uttaribhaṅgo. **Anekarasabyañjanoti** anekehi sūpehi ceva byañjanehi ca madhurādimūlarasānañceva sambhinnarasānañca abhibyañjako, nānaggarasasūpabyañjanoti attho.

So kira piṇḍapāto therassa hatthe ṭhapitakāle Rājagahanagaram attano dibbagandhena ajjhotthari, tato thero cintesi “ayaṃ puriso appesakkho, piṇḍapāto ativiya paṇīto Sakkassa bhojanasadiso, ko nu kho eso”ti. Atha nam “Sakko”ti ñatvā āha “bhāriyam te Kosiya kammam katham duggatānam sampattim vilumpantena, ajja mayham dānam datvā kocideva duggato senāpatiṭṭhānam vā seṭṭhiṭṭhānam vā labheyyā”ti. Ko mayā duggatataro atthi bhanteti. Katham tvaṃ duggato devarajjasirim anubhavantoti. Bhante evam nāmetam, mayā pana anuppanne Buddhe kalyāṇakammam katham, Buddhuppāde pana vattamāne puñṇakammam katvā Cūḷarathadevaputto Mahārathadevaputto Anekavaṇṇadevaputtoti ime tayo

devaputtā mamāsannaṭṭhāne nibbattā mahātejavantatarā. Ahaṃ tesu devaputtesu “nakkhattaṃ kiḷissāma”ti paricārikāyo gahetvā antaravīthim otiṇṇesu palāyitvā gehaṃ pavisāmi. Tesāṃ hi sarīrato tejo mama sarīraṃ ottharati, mama sarīrato tejo tesāṃ sarīraṃ na ottharati, ko mayā duggatataro bhanteti. Evaṃ santepi ito paṭṭhāya mayhaṃ mā evaṃ vañcetvā dānamadāsīti. Vañcetvā tumhākaṃ dāne dinne mayhaṃ kusalaṃ atthi natthīti. Atthi āvusoti. “Evaṃ sante kusalakaraṇaṃ nāma mayhaṃ bhāro bhante”ti vatvā therāṃ vanditvā Sujaṃ ādāya therāṃ padakkhiṇaṃ katvā vehāsaṃ abbhuggantvā “aho dānaṃ paramadānaṃ, Kassape suppatiṭṭhitan”ti tikkhattuṃ udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ **“atha kho āyasmato Mahākassapassa etadahosī”**ti-ādi.

Tattha **Kosiyā**ti Sakkāṃ Devānamindaṃ gottena ālapati. **Puñña** **atthoti** puññaṃ payojanaṃ. Atthīti vacanaseso. **Vehāsaṃ abbhuggantvā**ti pathavito vehāsaṃ abhi-uggantvā. **Ākāse antalikkheti** ākāseva pariāyasaddena antalikkheti vadanti. Atha vā antalikkhasaṅkhāte ākāse, na kasiṇugghāṭimādi-ākāseti visesento vadati. **Aho dānanti** ettha **ahoti** acchariyatthe nipāto. Sakko hi Devānamindo “yasmā nirodhā vuṭṭhitassa ayyassa Mahākassapatherassa sakkaccaṃ sahatthena cittikatvā anapaviddhaṃ kālena paresāṃ anupahacca sammādiṭṭhiṃ purakkhatvā idamīdisaṃ mayā dibbabhojanadānaṃ dinnāṃ, tasmā khettsampatti deyyadhammasampatti cittasampattīti tividhāyapi sampattiyā samannāgatattā sabbaṅgasampannaṃ vata mayā dānaṃ pavattitan”ti acchariyabbhuta-cittajāto tadā attano hadayabbhantaragataṃ pītisomanassaṃ samuggiranto **“aho dānaṃ”**ti vatvā tassa dānassa vuttanayena uttamadānabhāvaṃ khettaṅgatabhāvaṃ pakāseto **“paramadānaṃ Kassape suppatiṭṭhitan”**ti udānaṃ udānesi.

Evaṃ pana Sakkassa udānentassa Bhagavā vihāre ṭhitoyeva dibbasotena saddaṃ sutvā “passatha bhikkhave Sakkāṃ Devānamindaṃ udānaṃ udānetvā ākāseṇa gacchantan”ti bhikkhūnaṃ vatvā tehi “kiṃ pana bhante tena katan”ti puṭṭho “mama puttassa Kassapassa vañcetvā dānaṃ adāsi, tena ca attamano udānesī”ti āha. Tena vuttaṃ **“assosi kho Bhagavā dibbāya sotadhātuyā”**ti-ādi.

Tattha **dibbāya sotadhātuyāti** dibbasadisattā dibbā. Devatānaṃ hi sucaritakammanibbattā pittasemharuhirādihi apalibuddhā upakkilesavinimuttatāya dūrepi ārammaṇaṃ gahetuṃ samatthā dibbapasādasotadhātu hoti, ayañcāpi Bhagavato vīriyabhāvanābalanibbattā ñāṇamayā sotadhātu tādisā evāti dibbasadisattā dibbā. Api ca dibbavihārasena paṭiladdhattā attanā ca dibbaviharasannissitattāpi dibbā. Savanaṭṭhena ca sabhāvadhāraṇaṭṭhena ca sotadhātu, sotadhātuyāpi kiccakaraṇena sotadhātu viyāti sotadhātu, tāya dibbāya sotadhātuyā. **Visuddhāyāti** parisuddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyāti** manussūpacāraṃ atikkamitvā saddassavanena mānusikamaṃsasotadhātuṃ atikkamitvā ṭhitāya.

Etamatthaṃ viditvāti “sammāpaṭipattiyā guṇavisese patiṭṭhitaṃ purisātisayaṃ devāpi manussāpi ādaraajātaṃ ativiya pihayantī”ti imamatthaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tatra piṇḍapātikaṅgasāṅkhātāṃ dhutaṅgaṃ samādāya tassa paripūraṇena **piṇḍapātikassa**. Nanu cāyaṃ gāthā āyasmantaṃ Mahākassapaṃ nimittaṃ katvā bhāsitaṃ, thero ca sabbesaṃ dhutavādānaṃ aggo terasadhutaṅgadhāro, so kasmā ekeneva dhutaṅgena kittitoti? Aṭṭhuppattivāsenāyaṃ niddeso. Atha vā desanāmettaṃ, iminā desanāsīsenā sabbepissa dhutaṅgā vuttāti veditabbā. Atha vā “yathāpi bhamaro pupphan”¹ti gāthāya vuttanayena paramappicchatāya kulānuddayatāya cassa sabbāṃ piṇḍapātikavattaṃ akkhaṇḍetvā tattha sātisayaṃ paṭipattiyā pakāsanatthaṃ **“piṇḍapātikassā”**ti vuttaṃ. Piṇḍapāhikassāti ca pihayantīti padaṃ apekkhitvā sampadānavacanāṃ, taṃ upayogatthe daṭṭhabbāṃ. **Attabharassāti** “appāni ca tāni sulabhāni anavajjānī”²ti evaṃ vuttehi appānavajjasulabharūpehi catūhi paccayehi attānameva bharantassa. **Anaññāposinoti** āmisasaṅgaṇhanena³ aññe sissādiḷe posetuṃ anussukkatāya anaññāposino. Padadvayenassa kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena vicaraṇato sallahukavuttitaṃ subharaṃ paramañca

1. Khu 1. 20 piṭṭhe Dhammapade.

2. Am 1. 335; Khu 1. 265 piṭṭhesu.

3. Āmisāṃ gaṇhantena (Syā, Ka)

santuṭṭhiṃ dasseti. Atha vā **attabharassā**ti ekavacanicchāya attabhāvasaṅkhātāṃ ekāmyeva imaṃ attānaṃ bharati, na ito paraṃ aññanti attabharo, tato eva attanā aññassa posetabbassa abhāvato anaññaposī, tassa attabharassa anaññaposino. Padadvayenapi khīṇāsavabhāvena āyatiṃ anādānataṃ¹ dasseti.

Devā pihayanti -pa- satīmatoti taṃ aggaphalādhigamena sabbakile-sadarathaparilāhānaṃ vūpasamena paṭippassaddhiyā upasantaṃ, sativepullappattiyā niccakālaṃ satokāritāya satimantaṃ, tato eva iṭṭhāniṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattaṃ khīṇāsavaṃ sakkādayo devā pihayanti patthenti, tassa sīlādiguṇavisesesu bahumānaṃ uppādentā ādaraṃ janenti, pageva manussāti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Piṇḍapātikasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **pacchābhattanti** ekāsanikakhalupacchābhattikānaṃ pātova bhuttānaṃ antomajjhanhikopi pacchābhattameva, idha pana pakatibhattasseva pacchato pacchābhattanti veditabbaṃ. **Piṇḍapāta**paṭikkantānanti piṇḍapātato paṭikkantānaṃ, piṇḍapātaṃ pariyesitvā bhattakiccassa niṭṭhāpanavasena tato nivattānaṃ. **Kare rimaṇḍalamāḷeti** ettha **karerī**ti varuṇarukkhasa nāmaṃ. So kira Gandhakuṭiyā maṇḍapassa sālāya ca antare hoti, tena Gandhakuṭīpi “karerikuṭikā”ti vuccati, maṇḍapopi sālāpi “karerimaṇḍalamāḷo”ti. Tasmā karerirukkhasa avidūre kate nisīdanasālasaṅkhāte maṇḍalamāḷe. Tiṇapaṇṇacchadanaṃ anovassakaṃ “maṇḍalamāḷo”ti vadanti, atimuttakādilatāmaṇḍapo “maṇḍalamāḷo”ti apare.

Kālena kālanti kāle kāle antarantarā, tasmim tasmim samayeti attho. **Manāpiketi** manavaḍḍhake, piyarūpe iṭṭheti attho. Iṭṭhāniṭṭhabhāvo ca puggalavasena ca dvāravasena ca gahetabbo. Ekaccassa hi iṭṭhābhimato ekaccassa aniṭṭho hoti, ekaccassa aniṭṭhābhimato² ekaccassa

1. Abharaṇataṃ (Ka)

2. Aniṭṭhasammato (Sī)

iṭṭho. Tathā ekassa dvārassa iṭṭho aññassa aniṭṭho. Vipākavasena panettha vinicchayo veditabbo. Kusalavipāko hi ekantena iṭṭho, akusalavipāko aniṭṭho evāti. **Cakkhunā rūpe passituntī** gāmaṃ piṇḍāya pavitṭho upāsakehi gehaṃ pavesetvā pūjāsakkāra karaṇatthaṃ upanītesu āsanavitānādīsu nānāviraḡasamujjalavaṇṇasaṅkhāte rajāṇīye aññe ca saviṇṇāṇakarūpe cakkhudvārikaviṇṇāṇehi passitum. **Saddeti** tattheva issarajanānaṃ gehaṃ pavitṭho tesāṃ payutte gītavāditasādde sotum. **Gandheti** tathā tehi pūjāsakkāravasena upanīte pupphadhūmādigandhe ghāyitum. **Raseti** tehi dinnāhāraparibhoge nānaggarase sāyitum. **Phoṭṭhabbeti** mahagghapaccattharaṇesu āsanesu nisinnakāle sukhasamphassee phoṭṭhabbe phusitum. Evaṇca paṇcadvārika-iṭṭhārammaṇappaṭilābhaṃ kittetvā idāṇi manodvārika-iṭṭhārammaṇappaṭilābhaṃ dassitum “**sakkato**”ti-ādi vuttam. Tam heṭṭhā vuttatthameva.

Kim pana apiṇḍapātikānaṃ ayaṃ nayo na labbhatīti? Labbhati. Tesampi hi nimantanasaḡakabhattādi-atthaṃ gāmaṃ gatakāle uḡaravibhavā upāsakā tathā sakkārasammānaṃ karontiyeva, tam pana aniyataṃ. Piṇḍapātikānaṃ pana tadā niccameva tattha pūjāsakkāraṃ kariyamānaṃ disvā sakkāragarutāya anissaraṇamagge ṭhatvā ayonisomanasikāravasena te bhikkhū evamāhaṃsu. Tenevāha “**handāvuso mayampi piṇḍapātikā homā**”ti-ādi.

Tattha **handāti** vossaggatthe nipāto. **Lacchāmāti** labhissāma. **Tenupasaṅkamīti** tattha surabhigandhakuṭiyaṃ nisinno tesāṃ tam kathāsallāpaṃ sutvā “ime bhikkhū mādisassa nāma Buddhassa sāsane pabbajitvā mayā saddhiṃ ekavihāre vasantāpi evaṃ ayonisomanasikāravasena kathaṃ pavattenti, sallekhe na vattanti, handa te tato nivāretvā sallekhavihāre niyojessāmi”ti maṇḍalamālaṃ upasaṅkami. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Etamatthaṃ viditvāti “appicchatāsantutṭhitāsallekhānaṃ vasena kilese dhunitum taṇhaṃ visosetum paṭipannoti piṇḍapātikassa sato devā pihayanti, tassa paṭipattiyā ādaraajāta piyāyanti, na ito aññathā”ti imamatthaṃ viditvā tadatṭhadīpanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **no ce saddasilokanissitoti** “aho ayyo appiccho santuṭṭho paramasallekhavutti”ti-ādinā parehi kittitabbasaddasaṅkhātāṃ silokaṃ taṇhāya nissito na hoti ceti attho. Saddo vā sammukhā vaṇṇabhaṇanathutighoso, siloko parammukhabhūtā pasamsā patthaṭayasatā vā. Sesāṃ Anantarasutte vuttanayameva.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sippasuttavaṇṇanā

29. Navame **ko nu kho āvuso sippaṃ jānāti**ti āvuso amhesu idha sannipatitesu ko nu jīvitanimittaṃ sikkhitabbaṭṭhena “sippaṃ”ti laddhanāmaṃ yaṃkiñci ājīvaṃ vijānāti. **Ko kiṃ sippaṃ sikkhīti** ko dīgharattaṃ sippācariyakulaṃ payirupāsivā āgamato payogato ca hatthisippādīsu kiṃ sippaṃ sikkhi. **Kataraṃ sippaṃ sippānaṃ agganti** sabbasippānaṃ agārayhatāya mahapphalatāya akicchāsiddhiyā¹ ca kataraṃ sippaṃ aggaṃ uttamaṃ, yaṃ nissāya sukhena sakkā jīvitunti adhippāyo. **Tatthekacceti** tesu bhikkhūsu ekacce bhikkhū. Ye hatthācariyakulā pabbajitā, te. **Evamāhaṃsūti** te evaṃ bhaṇimsu. Ito parampi “ekacce”ti vuttaṭṭhāne eseva nayo. **Hatthisippanti** yaṃ hatthīnaṃ pariggaṇhanadamanasāraṇarogatikicchādibhedāṃ kattabbaṃ, taṃ uddissa pavattaṃ sabbampi sippaṃ idha “hatthisippaṃ”ti adhippetāṃ. **Assasippanti** etthāpi eseva nayo. **Rathasippaṃ** pana rathayoggānaṃ damanasāraṇādividhānavasena ceva rathassa karaṇavasena ca veditabbaṃ. **Dhanusippanti** issāsasippaṃ, yo dhanubbedhoti vuccati. **Tharusippanti** sesa-āvudhasippaṃ. **Muddāsippanti** hatthamuddāya gaṇanasippaṃ. **Gaṇanasippanti** acchiddakagaṇanasippaṃ². **Saṅkhānasippanti** saṅkalanapaṭuppadanādivasena piṇḍagaṇanasippaṃ. Taṃ yassa paṇaṃ hoti, so rukkhampi disvā “ettakāni ettha paṇṇāni”ti gaṇitum³ jānāti. **Lekhāsippanti** nānākārehi akkharalikhanaṃ sippaṃ, lipiñāṇaṃ vā. **Kāveyyasippanti** attano cintāvasena vā parato paṭiladdhasutavasena vā, “imassa ayamatto, evaṃ naṃ yojessāmi”ti evaṃ atthavasena vā, kiñcideva kabbāṃ disvā “tappaṭibhāgaṃ kabbāṃ

1. Kiccāsiddhiyā (Ka)

2. Acchindakagaṇanasippaṃ (Ka)

3. Bhaṇitum (Sī, Ka)

karissāmi”ti ṭhānuppattikapaṭibhānavasena vā cintākavi-ādīnaṃ catunnaṃ kavīnaṃ kabbakaraṇasippaṃ. Vuttaṃ hetuṃ Bhagavatā—

“Cattārome bhikkhave kavī cintākavi sutakavi atthakavi paṭibhānakavī”ti¹.

Lokāyatasippanti “kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā lohitassa rattattā”ti evamādinayappavattaṃ paralokanibbānānaṃ paṭisedhakāṃ vitaṇḍasatthasippaṃ. **Khattavijjāsippanti** abhēyyamāsurakkhādīnītisatthasippaṃ². Imāni kira dvādasa mahāsippāni nāma. Tenevāha tattha tattha “**sippānaṃ aggan**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ sabbasippāyatanānaṃ jīvikatthātāya vaṭṭadukkhato anissaraṇabhāvaṃ, sīlādīnaṃyeva pana supārisuddhānaṃ nissaraṇabhāvaṃ, taṃsamaṅginoyeva ca bhikkhubhāvaṃ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanāṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **asippajīvī**ti catunnaṃ taṇhuppādānaṃ samucchēdaviikkhambhanena paccayāsāya visositattā yaṃkiñci sippaṃ upanissāya jīvikaṃ na kappetīti asippajīvī, etena ājīvapārisuddhisīlaṃ dasseti. **Lahūti** appakiccatāya sallahukavuttitāya ca lahu abahulasambhāro, etena catupaccayasantosāsiddhaṃ subharataṃ dasseti. **Atthakāmoti** sadevakassa lokassa atthameva kāmetīti atthakāmo, etena sattānaṃ anatthaparivajjanassa pakāsītattā pātimokkhasaṃvarasīlaṃ dasseti pāṇātipātādi-anatthaviramaṇaparidīpanato. **Yatindriyoti** cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ abhijjhādyappavattito saṃyamena yatindriyo, etena indriyasamvarasīlaṃ vuttaṃ. **Sabbadhi vippamuttoti** evaṃ supārisuddhasīlo catupaccayasantose avaṭṭhito sappaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggahetvā aniccādivasena saṅkhāre sammasanto vipassanaṃ ussukkāpetvā tato paraṃ paṭipāṭiyā pavattitehi catūhi ariyamaggehi saṃyojanānaṃ pahīnattā sabbadhi sabbattha bhavādīsu vippamutto.

1. Am 1. 553 piṭṭhe.

2. Ajjheyamāsurakkhādīnītisatthasippaṃ (Syā),
Aṅgeyyamāsurakkhādīnītisatthasippaṃ (Ka)

Anokasārī amamo nirāsoti tathā sabbadhi vippamuttattā eva okasaṅkhātesu chasupi āyatanesu taṇhābhisaraṇassa abhāvena anokasārī, rūpādīsu katthaci mamaṅkārahāvato amamo, sabbena sabbam anāsīsanato nirāso. **Hitvā mānaṃ ekacaro sa bhikkhūti** evambhūto ca so arahattamaggappattisamakārameva anavasesaṃ mānaṃ hitvā pajahitvā ime bhikkhū viya gaṇasaṅgaṇikaṃ akatvā pavivekakāmatāya taṇhāsahāyavirahena ca sabbiriyāpathesu ekacaro, so sabbaso bhinnakilesattā paramatthato bhikkhu nāma. Ettha ca “asippajīvī”ti-ādīnā lokiyaguṇā kathitā, “sabbadhi vippamutto”ti-ādīnā lokuttaraguṇā kathitā. Tattha asippajīvīti-ādi “vibhave t̥ittasseva ayaṃ dhammo, na sippaṃ nissāya micchājīvena jīvikaṃ kappentassa, tasmā sippesu sāraggahaṇaṃ vissajjetvā adhisīlādīsuyeva tumhehi sikkhitabban”ti dasseti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lokasuttavaṇṇanā

30. Dasame Buddhacakkhunāti ettha āsayānusayañāṇaṃ indriyaparo-pariyattañāṇaṃ Buddhacakkhu nāma. Yathāha—

“Addasā kho Bhagavā Buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye”ti-ādi¹.

Lokanti tayo lokā okāsaloko saṅkhāraloko sattalokoti. Tattha—

“Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
Disā bhanti virocana.
Tāva sahasadhā loko,
Ettha te vattatī vasa”ti—

ādīsu² okāsaloko. “Eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā, dve lokā nāmaṇca rūpaṇca, tayo lokā tisso

1. Ma 1. 225; Ma 2. 293 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 404 piṭṭhe.

vedanā, cattāro lokā cattāro āhārā, pañca lokā pañcupādānakkhandhā, cha lokā cha ajjhattikāni āyatanāni, satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo, aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā, nava lokā nava sattāvāsā, dasa lokā dasāyatanāni, dvādasa lokā dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa lokā aṭṭhārasa dhātuyo”ti-ādīsu¹ saṅkhāraloko. “Sassato loko, asassato loko”ti-ādīsu² sattaloko vutto. Idhāpi sattaloko veditabbo.

Tattha lokīyati vicittākārato dissatīti cakkavālasaṅkhāto loko okāsaloko, saṅkhāro lujjati palujjatīti loko, lokīyati ettha puññapāpaṃ tabbipāko cāti sattaloko. Tesu Bhagavā mahākaruṇāya anukampamāno saṃsāradukkhato mocetukāmo sattalokaṃ olokesi. Katamassa pana sattāhassa accayena olokesi? Paṭhamassa sattāhassa. Bhagavā hi pallaṅkasattāhassa pariyosāne pacchimayāmāvasāne “yadā have pātubhavanti dhammā -pa- sūriyova obhāsayamantalikkhaṇaṃ”ti³ imaṃ ariyamaggānubhāvadīpakāṃ udānaṃ udānetvā “ahaṃ tāva evaṃ suduttaraṃ saṃsāramahoghaṃ imāya dhammanāvāya samuttarivā nibbānapāre ṭhito, handa dāni lokampi tāressāmi, kīdiso nu kho loko”ti lokaṃ volokesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**atha kho Bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā Buddhacakkhunā lokaṃ volokesī**”ti.

Tattha **volokesī**ti vividhehi ākārehi passi, hatthatale ṭhapita-āmalakaṃ viya attano ñāṇena paccakkhaṃ akāsi. **Anekehi santāpehī**ti-ādi volokitākāradassanaṃ. **Anekehi santāpehī**ti anekehi dukkhehi. Dukkhaṃ hi santāpanapīḷanaṭṭhena santāpoti vuccati. Yathāha “dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho”ti⁴. Tañca dukkhadukkhādivasena ceva jāti-ādivasena ca anekappakāraṃ. Tena vuttaṃ “**anekehi santāpehī**”ti. Anekehi dukkhehi santappamāne pīḷiyamāne bādhiyamāne. **Parīḷāhehī**ti paridāhehi. **Parīḷayhamāneti** indhanaṃ viya agginā samantato ḍayhamāne. **Rāgajehī**ti

1. Khu 9. 117 piṭṭhe.

2. Dī 1. 117 piṭṭhe.

3. Khu 1. 78; Abhi 4. 143; Vi 3. 2 piṭṭhesu.

4. Khu 9. 20, 294 piṭṭhesu.

rāgasambhūtehi. Esa nayo sesesupi. Rāgadayo hi yasmim̐ santāne uppajjanti, taṃ niddahantā viya vibādhenti, tena vuttaṃ “tayome bhikkhave aggī rāgaggi, dosaggi, mohaggi”¹. Yato te cittaṃ kāyañca kilesentiti kilesāti vuccanti. Ettha ca pariḍayhamāneti etena Bhagavā rāgādikilesānaṃ pavattidukkhatam̐, tena ca sattānaṃ abhibhūtataṃ dasseti. Santappamāneti iminā pana tesam̐ kālantaradukkhatam̐, tena nirantaropaddavatañca dasseti.

Bhagavā hi Bodhirukkhamūle Aparājitapallaṅke nisinno paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ otāretvā kilesamūlakaṃ vaṭṭadukkhaṃ abhiññāya saṅkhāre pariggahetvā sammāsanto anukkamena vipassanaṃ vadḍhetvā ariyamaggādhigamena sayam̐ vigataviddhastakilesa abhisambuddho hutvā paccavekkhaṇānantaraṃ anavasesānaṃ kilesānaṃ pahīnattā attano vaṭṭadukkhasa parikkhīṇabhāvadīpakaṃ sabbabuddhānaṃ avijahitaṃ “aneakajāṭisaṃsāraṃ”² udānaṃ udānetvā teneva pallaṅkena sattāhaṃ vimuttisukhapaṭisaṃvedī nisinno sattamāya rattiyaṃ tīsu yāmesu vuttanayena tīṇi udānāni udānetvā tatiya-udānānantaraṃ Buddhacakkhuṃ lokaṃ volokento “sakalamidaṃ sattānaṃ vaṭṭadukkhaṃ kilesamūlakaṃ, kilesā nāmete pavattidukkha āyatimpi dukkhahetubhūtā, tehi ime sattā santappanti pariḍayhanti cā”³ti passi. Tena vuttaṃ “**addasā kho Bhagavā -pa-mohajehipi**”⁴ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ lokassa yathāvuttasantāpapariḷāhehi abhibhuyyamānataṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ sabbasantāpapariḷāhato parinibbānavibhāvanaṃ mahā-udānaṃ udānesi.

Tattha **ayaṃ loko santāpajātoti** ayaṃ sabbopi loko jarārogamaṇehi ceva nānāvidhabyasanehi ca kilesapariyuṭṭhānehi ca jātasantāpo, uppannakāyikacetasikadukkhabhibhavoti attho. **Phassaparetoti** tato eva anekehi dukkhasamphassehi parihato upadduto. Atha vā **phassaparetoti** sukhādisaṅkhatānaṃ tissannaṃ dukkhatānaṃ paccayabhūtehi chahi phassehi abhibhūto, tato tato dvārato

1. Khu 1. 257 piṭṭhe.

2. Khu 1. 36 piṭṭhe.

tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇe pavattivasena upassaṭṭho. **Rogaṃ vadati attatoti** phassapaccayā uppajjamānaṃ vedanāsaṅkhātāṃ rogaṃ dukkhaṃ, khandhapañcakameva vā yathābhūtaṃ ajānanto “ahan”ti saññāya diṭṭhigāhavasena “ahaṃ sukhito dukkhito”ti attato vadati. “Attano”tipi paṭhanti. Tassaṭṭho—yvāyaṃ loko kenaci dukkhadhammena phuṭṭho abhāvitattatāya adhvāsetuṃ asakkonto “aho dukkhaṃ, īdisaṃ dukkhaṃ mayhaṃ attanopi mā hotū”ti-ādinā vippalapanto kevalaṃ attano rogaṃ vadati, tassa pana pahānāya na paṭipajjati adhippāyo. Atha vā taṃ yathāvuttaṃ dukkhaṃ yathābhūtaṃ ajānanto taṇhāgāhavasena “mama”ti saññāya attato vadati, “mama idan”ti vācaṃ nicchāreti.

Yena yena hi maññatiti evamimaṃ rogabhūtaṃ khandhapañcakaṃ attato attano vā vadanto loko yena yena rūpavedanādinā kāraṇabhūtena, yena vā sassatādinā pakārena diṭṭhimānataṇhāmaññanāhi maññati. **Tato taṃ hoti aññathā**ti tato attanā parikappitākārato taṃ maññanāya vatthubhūtaṃ khandhapañcakaṃ aññathā anattānattaniyameva hoti, vase vattetuṃ asakkuṇeyyatāya ahaṅkāramamaṅkāraṭṭaṃ na nipphādeti attho. Atha vā **tatoti** tasmā maññanāmatlabhāvato taṃ khandhapañcakaṃ niccādivasena maññitaṃ aññathā aniccādisabhāvameva hoti. Na hi maññanā bhāvaññathattaṃ vā lakkhaṇaññathattaṃ vā kātuṃ sakkoti.

Aññathābhāvī bhavasattoti asambhave vaḍḍhiyaṃ hitasukhe satto laggo sattaloko maññanāya yathārucci cintiyamānopi viparītappaṭipattiyā tato aññathābhāvī ahitaḍḍakkhabhāvī vighātaṃyeva pāpuṇāti.

Bhavamevābhinandatīti evaṃ santepe taṃ maññanāparikappitaṃ avijjamānaṃ bhavaṃ vaḍḍhiṃ abhinandati eva abhikaṅkhati eva. Atha vā **aññathābhāvīti** “nicco me attā”ti-ādinā maññanāya parikappitākārato sayāṃ aññathābhāvī samāno anicco adhuvoti attho. **Bhavasattoti** kāmādivhavesu bhavataṇhāya satto laggo gadhito¹. **Bhavamevābhinandatīti** aniccādisabhāvaṃ bhavameva niccādivasena parāmasitvā, tattha vā adhimuttisaññaṃ taṇhādiṭṭhābhinandanāhi² abhinandati, na tattha

1. Gathito (Sī)

2. Taṇhādiṭṭhābhavanandanāya (Sī, Syā)

nibbindati. **Yadabhinandati taṃ bhayanti** yaṃ vaḍḍhisāṅkhātāṃ bhavaṃ kāmādivipariṇāmasabhāvattā anekabyasanānubandhattā ca bhavahetubhāvato ativiya bhayānakaṭṭhena bhayaṃ. **Yassa bhāyatīti** yato jarāmarañādito bhāyati, taṃ jarāmarañādi dukkhādiṭṭhānabhāvato dukkhadukkhabhāvato ca dukkhaṃ. Atha vā **yassa bhāyatīti** bhavābhinandanena yassa vibhavassa¹ bhāyati, so ucchedasaṅkhāto vibhavo, tato bhāyanañca dukkhavatthubhāvato jāti-ādidukkhassa anativattanato ca dukkhaṃ dukkhasabhāvamevāti attho. Atha vā **yassa bhāyati taṃ dukkhanti** yassa aniccādikassa bhāyati taṃnissaraṇaṃ ajānanto, taṃ bhayaṃ tassa dukkhaṃ hoti, dukkhaṃ āvahaṭīti attho.

Ettakena vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ “**bhavavippahānāya kho panidaṃ brahmacariyaṃ vussatī**”ti āha. Tattha **bhavavippahānāyāti** kāmādivhavassa pajahanatthāya. **Khoti** avadhāraṇe, **panāti** padapūraṇe nipāto. **Idanti** āsannapaccakkhavacanaṃ. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. **Vussatīti** pūressati. Idaṃ vuttaṃ hoti—ekanteneva kāmādivhavassa samudayappahānena anavasesapajahanatthāya idaṃ mayā sataṣaṣṣakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atidukkarāni ācaritvā² pāramiyo pūretvā Bodhimaṇḍe tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā adhigataṃ sīlādikkhandhattayasaṅgahaṃ aṭṭhaṅgikamaggabrahmacariyaṃ cariyati bhāviyatīti.

Evam ariyamaggassa ekaṃseneva niyyānikabhāvaṃ dassetvā idāni aññaṃ maggassa tadabhāvaṃ dassento “**ye hi kecī**”ti-ādimāha. Tattha **yeti** aniyamaniddeso. **Hīti** nipātamattaṃ. **Kecīti** ekacce. Padadvayenāpi tathāvādino diṭṭhigatike aniyamato pariyādiyati. **Samaṇāti** pabbajjūpagamanamattena samaṇā, na samitapāpā. **Brāhmaṇāti** jātimattena brāhmaṇā, na bāhitapāpā. **Vāsaddo** vikappattho. **Bhavana bhavassa vippamokkhamāhaṃsūti** ekacce kāmabhavana rūpabhavana vā sabbabhavato vimuttiṃ saṃsārasuddhiṃ kathayimāsu.

Ke panevaṃ vadantīti? Diṭṭhadhammanibbānavādino. Tesu hi keci “uṭṭhārehi pañcahi kāmagaṇehi samappito³ attā diṭṭheva dhamme paramaṃ nibbutiṃ

1. Visayassa (sabbattha)

2. Ācaratā (Sī, Syā)

3. Santappito (Sī)

patto hoti”ti vadanti. Keci “rūpāvacarajjhānesu paṭhamajjhānasamaṅgī -pa-. Keci “dutiyaṭṭhiyacatutthajjhānasamaṅgī attā diṭṭheva dhamme paramam nibbutim patto hoti”ti vadanti. Yathāha—

“Idha bhikkhave ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi ‘yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmagaṇehi samappito’ti”¹ vitthāro.

Te pana yasmā yāvadatthaṃ pītatta suhitāya jalūkāya viya ruhirapipāsā kāmādisukhehi samappitassa tassa attano kāmesanādayo na bhavissanti, tadabhāve ca bhavassa abhāvoyeva, yasmiṃ yasmim ca bhavē ṭhitassa ayaṃ nayo labbhati, tena tena bhavena sabbabhavato vimutti hotīti vadanti, tasmā “bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṃsū”ti vuttā. Yesañca “ettakaṃ nāma kālaṃ saṃsaritvā bālā ca paṇḍitā ca pariyosānabhavē ṭhatvā saṃsārato vimuccanti”ti laddhi, tepi bhavena bhavassa vippamokkhaṃ vadanti nāma. Vuttaṃ hetam—

“Cullāsīti Mahākappino sataṣaṇṇāni yāni bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti”ti².

Atha vā **bhavenā**ti bhavadiṭṭhiyā. Bhavati sassataṃ tiṭṭhatīti pavattanato sassatadiṭṭhi bhavadiṭṭhīti vuccati, bhavadiṭṭhi evettha uttarapadalopena bhavataṇhāti-ādīsu viya bhavoti vutto. Bhavadiṭṭhivasena ca ekacce bhavavisesaṃyeva kilesānaṃ vūpasantavuttiyā āyuno ca dīghāvasatāya³ niccādisabhāvaṃ bhavavimokkhaṃ maññanti, seyyathāpi Bako brahmā “idaṃ niccaṃ, idaṃ dhuvaṃ, idaṃ sassataṃ, idaṃ avipariṇāmadhamman”ti⁴ avoca. Tesamevaṃ viparītagāhīnaṃ anissaraṇe nissaraṇadiṭṭhīnaṃ kuto bhavavimokkho. Tenāha Bhagavā “**sabbe te ‘avippamuttā bhavasmā’ti vadāmī**”ti.

Vibhavenāti ucchedena. **Bhavassa nissaraṇamāhaṃsū**ti sabbabhavato niggamaṇaṃ nikkhantiṃ saṃsārasuddhiṃ vadiṃsu. Te hi “bhavena bhavassa vippamokkho”ti vadantānaṃ vādaṃ ananujānantaṃ bhavūpacchedena nissaraṇaṃ paṭijāniṃsu. **Vibhavenā**ti vā ucchedadiṭṭhiyā. Vibhavati vinassati ucchijjati attā ca

1. Dī 1. 33 piṭṭhe.

3. Dīghatamatāya (Sī, Ka)

2. Dī 1. 50 piṭṭhe.

4. Ma 1. 401 piṭṭhe.

loko cāti pavattanato ucchedadiṭṭhi vuttanayena “vibhavo”ti vuccati.
Ucchedadiṭṭhivasena hi sattā adhimuccitvā tattha tattha uppannā ucchiḥjanti,
sā eva saṁsārasuddhīti ucchedavādinno. Vuttaṁ hetam—

“Yato kho bho ayaṁ attā rūpī cātumahābhūṭiko -pa-
nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharati, ettāvatā kho bho ayaṁ
attā sammā samucchinnno hoti”ti¹.

Tathā—

“Natthi mahārāja dinnam natthi yiṭṭhim natthi hutam -pa- bāle ca
paṇḍite ca kāyassa bheda ucchiḥjanti vinassanti na honti param
maraṇā”ti² ca.

Tesampi evam viparītagāhīnam kuto bhavanissaraṇam. Tenāha Bhagavā
“sabbe te ‘anissaṭṭha bhavasmā’ti vadāmī”ti. Na hi ariyamaggabhāvanāya
anavasesakilesam asamugghātetvā kadācīpi bhavato nissaraṇavimutti
sambhavati. Tathā hi tesam samaṇabrāhmaṇānam
yathābhūṭāvabodhābhāvato “atthi natthi”ti antadvayanipatitānam
taṇhādiṭṭhivasena samparitasitavipphanditamattaṁ, yato te diṭṭhigatikā
pavattihetūsupi sammūlā sakkāyabhūmīyam sunikhāte
viparītadassanathambhe taṇhābandhanena baddhā gaddūlabandhanā viya sā³
na vijahanti bandhanaṭṭhānam, kuto nesa vimokkho.

Ye pana catusaccavibhāvanena pavatti-ādīsu asammohato taṁ
antadvayaṁ anupagamma majjhimam paṭipadam samārulhā, tesameva
bhavavippamokkho nissaraṇaṇcāti dassento Satthā “**upadhimhī**”ti-ādimāha.
Tattha **upadhinti** khandhādi-upadhim. **Hīti** nipātamattaṁ. **Paṭiccāti** nissāya,
paccayaṁ katvā. **Dukkhamti** jāti-ādi dukkham. Kim vuttaṁ hoti? Yatthime
diṭṭhigatikā vimokkhasaññino, tattha khandhakilesābhisankhārūpadhayo
adhigatā, kuto tattha dukkhanissaraṇam. Yatra hi kilesā,
tatrābhisankhārasambhavato bhavapabandhassa avicchedoyevāti
vaṭṭadukkhassa anivatti. Tena vuttaṁ “upadhim hi paṭicca dukkhamidaṁ
sambhoti”ti.

1. Dī 1. 31 piṭṭhe.

2. Dī 1. 51 piṭṭhe.

3. Sārameyyā (Sī, Syā)

Idāni yaṃ paramatthato dukkhassa nissaraṇaṃ, taṃ dassetuṃ “**sabbupādānakkhayā natthi dukkhassa sambhavo**”ti vuttaṃ. Tattha **sabbupādānakkhayā**ti kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti sabbesaṃ imesaṃ catunnampi upādānaṃ ariyamaggādhigamena anavasesappahānato. Tattha diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti imāni tīṇi upādānāni sotāpattimaggena khīyanti, anuppattidhammataṃ āpajjanti. Kāmupādānaṃ apāyagamanīyaṃ paṭhamena, kāmarāgabhūtaṃ bahalaṃ dutiyena sukhumaṃ tatiyena, rūparāgārūparāgappahānaṃ catutthenāti catūhipi maggehi khīyati, anuppattidhammataṃ āpajjatīti veditabbaṃ. **Natthi dukkhassa sambhavoti** evaṃ sabbaso upādānakkhayā tadekatṭhatāya sabbassapi kilesagaṇassa¹ anuppādanato appamattakassapi vaṭṭadukkhassa sambhavo pātubhāvo natthi.

Evaṃ Bhagavā hetunā saddhiṃ pavattiṃ nivattiṃca dassetvā “imaṃ nayaṃ ajānanto ayaṃ sattaloko vaṭṭatopi sīsaṃ na ukkhipatī”ti dassento “**lokamimaṃ passā**”ti-ādimāha. Tattha **lokamimaṃ passā**ti attano Buddhacakkhunā paccakkhato visayabhāvassa upagatattā “lokamimaṃ passā”ti Bhagavā dassanakiriyāya niyojento attanamevālapati. **Puthūti** bahū, visuṃ visuṃ vā. **Avijjāya paretāti** “dukkhe aññāṇaṃ”ti-ādinā² nayena vuttāya catusaccapaṭicchādikāya avijjāya abhibhūtā. **Bhūtāti** kammakilesehi jātā nibbattā. **Bhūtaratāti** bhūtesu mātāpituputtadārādisaññāya aññasattesu taṇhāya ratā, bhūte vā khandhapañcake aniccāsubhadukkhānattasabhāve taṃsabhāvānavabodhato itthipurisādiparikappavasena niccādivasena attattaniyagāhavasena ca abhiratā. **Bhavā aparimuttāti** yathāvuttena taṇhādiṭṭhigāhena bhavato saṃsārato na parimuttā.

Ettha ca “lokamimaṃ”ti paṭhamam tāva sakalampi sattanikāyaṃ sāmāññato ekattaṃ upanento ekavacanena anodhiso gahaṇaṃ dīpetvā “svāyaṃ loko bhavayonigatiṭṭhitisattāvāsādivasena ceva tatthāpi taṃtaṃsattanikāyādivasena ca anekabhedabhinno paccekam mayā volokito”ti attano Buddhacakkhuññānubhāvaṃ pakāsento Satthā puna vacanabhedam katvā bahuvacanena odhiso gahaṇaṃ dīpeti

1. Kilesagahanassa (Sī, Syā)

2. Abhi 1. 222; Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.

“pūthū avijjāya paretā bhūtā”ti-ādinā. Evañca katvā “lokamiman”ti upayogavacanāṃ katvā “avijjāya paretā”ti-ādinā paccattabahuvacananiddesopi aviruddho hoti bhinnavākyattā. Keci pana ekavākyatādhippāyena “avijjāya paretāṃ bhūtāṃ bhūtaratāṃ bhavā aparimuttan”ti paṭhanti, vibhattibhedavaseneva pana purāṇapāṭho.

Idāni yena upāyena bhavavippamokkho hoti, taṃ sabbāṃ tittihyānaṃ avisayabhūtaṃ Buddhagocaraṃ vipassanāvīthim dassento “**ye hi keci**”ti-ādimāha. Tattha **ye hi keci bhavā**ti kāmabhavādi saññābhavādi-ekavokārabhavādivibhāgena nānābhedabhinnā sātavanto vā asātavanto vā¹ dīghāyukā vā ittarakkhaṇā vā ye hi keci bhavā. **Sabbadhī**ti uddhaṃ adho tiriyaṃti ādivibhāgena sabbattha. **Sabbatthatāyā**ti saggāpāyamanussādivibhāgena. **Sabbe** teti-ādīsu sabbepi te bhavā rūpavedanādidhammā hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā**, udayabbayaapaṭipīlītattā **dukkhā**, jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatāya **vipariṇāmadhammā**. Itisaddo ādi-attho pakārattho vā, tena anattalakkaṇāmpī saṅgahetvā avasavattanaṭṭhena anattā, vipariṇāmadhammatāya vā avasavattanaṭṭhena anattāti vuttā.

Evam lakkhaṇattayapaṭivijjhanākāreṇa **etaṃ** bhavaśāṅkhātāṃ khandhapañcakaṃ **yathābhūtaṃ** aviparītaṃ **sammappaññāya** sammā ñāyena vipassanāsahitāya maggapaññāya **passato** pariññābhisamayādivasena paṭivijjhato “bhavo nicco”ti-ādinayappavattā bhavesu **taṇhā pahīyati**, aggamaggappattisamakārameva anavasesaṃ nirujjhati, ucchedadiṭṭhiyā sabbaso pahīnattā **vibhavaṃ** vicchedaṃ **nābhinandati** na pattheti. Evambhūtassa tassa yā kāmataṇhādivasena aṭṭhasatabhedā avatthādivibhāgena anantabhedā ca, tasmaṃ **sabbaso** sabbappakāreṇa **taṇhānaṃ khayā** pahānā, tadekaṭṭhatāya sabbassapi saṃkilesapakkhassa **asesaṃ** nissesaṃ **virāgena** ariyamaggena yo anuppādanīrodho, taṃ **nibbānanti**.

Evam taṇhāya pahānamukhena sa-upādisesaṃ nibbānaṃ dassetvā idāni anupādisesaṃ nibbānaṃ dassento “**tassa nibbutassā**”ti-ādimāha.

1. Sātavantasammataṃ sārābhinnā sātārahitā (Sī, Syā)

tassattho—yo so sabbaso taṇhānaṃ khayā kilesaparinibbānena nibbuto vuttanayena bhinnakilesa khīṇāsavabhikkhu, **tassa nibbutassa bhikkhuno anupādā** upādānābhāvato kilesābhisaṅkhārādhārānaṃ vā aggahaṇato **punabbhavo na hoti**, āyatim paṭisandhivasena upapattibhavo natthi. Evaṃbhūtena ca tena **abhibhūto māro**, ariyamaggakkhaṇe kilesamāro abhisaṅkhāramāro devaputtamāro ca carimakacittakkhaṇe khandhamāro maccumāro cāti pañcavidho māro abhibhūto parājito, puna sīsaṃ ukkhipitum appadānena nibbisevano kato, yato tena vijito saṅgāmo mārehi tattha tattha pavattito. Evaṃ **vijitasāṅgāmo** pana iṭṭhādīsu sabbesu vikārābhāvena tādilakkhaṇappattiyā **tādī** arahā **sabbabhavāni** yathāvuttabhede sabbepi bhava **upaccagā** samatikkanto, na yattha katthaci saṅkhaṃ upeti, aññadatthu anupādāno viya jātavedo parinibbānato uddhaṃ apaññattikova hotīti. Iti Bhagavā imaṃ mahā-udānaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā kūṭaṃ gahetvā niṭṭhapesi.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Nandavaggavaṇṇanā.

4. Meghiyavagga

1. Meghiyasuttavaṇṇanā

31. Meghiyavaggassa paṭhame **Cālikāyanti** evaṃnāmake nagare. Tassa kira nagarassa dvāraṭṭhānaṃ muñcitvā samantato calapaṅkaṃ hoti, taṃ calapaṅkaṃ nissāya ṭhitattā oloketānaṃ calamānaṃ viya upaṭṭhāti, tasmā “Cālikā”ti vuccati. **Cālike pabbateti** tassa nagarassa avidūre eko pabbato, sopi sabbasetattā kālapakkha-uposathe oloketānaṃ calamāno viya upaṭṭhāti, tasmā “Cālikapabbato”ti saṅkhaṃ gato. Tattha Bhagavato mahantaṃ vihāraṃ kārayimsu, Bhagavā tadā taṃ nagaraṃ gocaragāmaṃ katvā tasmim Cālikapabbatamahāvihāre viharati. Tena vuttaṃ “Cālikāyaṃ viharati Cālike pabbate”ti. **Meghiyoti** tassa therassa nāmaṃ. **Upaṭṭhāko hoti**ti paricārako hoti. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ upaṭṭhākā anibaddhā ahesuṃ, ekadā Nāgasamālo, ekadā Nāgito, ekadā Upavāno, ekadā Sunakkhatto, ekadā Cundo samaṇuddeso, ekadā Sāgato, ekadā Meghiyo. Tadāpi Meghiyattherova upaṭṭhāko. Tenāha “tena kho pana samayena āyasmā Meghiyo Bhagavato upaṭṭhāko hoti”ti.

Jantugāmanti evaṃnāmakam tasseva vihārassa aparaṃ gocaragāmaṃ. “Jattugāmaṇ”tipi pāṭho. **Kimikālāyāti** kālakimīnaṃ bahulatāya “kimikālā”ti laddhanāmāya nadiyā. **Jaṅghavihāranti** ciraṇisaṃjāya jaṅghāsu uppannakilamathavinodanattamaṃ vicaraṇaṃ. **Pāsādikanti** aviraḷarukkhatāya siniddhapattatāya ca passantānaṃ pasādamāvahatīti pāsādikaṃ. Sandacchāyatāya¹ manuññabhūmibhāgatāya ca **manuññaṃ**. Anto pavitṭhānaṃ pītisomanassajananaṭṭhena cittaṃ rametīti **ramaṇīyaṃ**. Alanti pariyattaṃ, yuttantipi attho. **Padhānatthikassāti** yogena bhāvanāya atthikassa. **Padhānāyāti** samaṇadhammakaraṇāya. **Āgaccheyyāhanti** āgaccheyyaṃ ahaṃ. Therena kira pubbe taṃ ṭhānaṃ anupaṭipāṭiyā pañca jātisatāni rañña eva satā anubhūtaṃ uyyānaṃ ahosi, tenassa diṭṭhamatteyeva tattha viharitum cittaṃ nami. **Āgamehi**

tāvāti Satthā therassa vacanaṃ sutvā upadhārento “na tāvassa ñāṇaṃ paripākaṃ gatan”ti ñatvā paṭikkhipanto evamāha. **Ekakamhi tāvāti** idaṃ panassa “evamayam gantvāpi kamme anipphajjamāne nirāsaṅko hutvā pemavasena puna āgacchissatī”ti cittaṃ maddavajananatthaṃ āha. **Yāva aññopi koci bhikkhu āgacchatī**ti añño koci bhikkhu mama santikaṃ yāva āgacchati, tāva āgamehīti attho. “Koci bhikkhu dissatī”tipi pāṭho. “Āgacchatū”tipi paṭhanti, tathā “dissatū”ti.

Natthi kiñci uttari karaṇīyanti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññādīnaṃ soḷasannaṃ kiccānaṃ katattā, abhisambodhiyā vā adhigatattā tato aññaṃ uttari karaṇīyaṃ nāma natthi. **Natthi katassa vā paticayoti** katassa vā puna paticayopi natthi. Na hi bhāvitamaggo puna bhāvīyati, pahīnakilesānaṃ vā puna pahānena kiccaṃ atthi. **Atthi katassa paticayoti** mayhaṃ santāne nipphāditassa sīlādidhammassa ariyamaggassa anadhigatattā tadatthaṃ puna vaḍḍhanasaṅkhāto paticayo atthi, icchitabboti attho. **Padhānanti kho Meghiya vadamānaṃ kinti vadeyyāmāti** “samaṇadhammaṃ karomi”ti taṃ vadamānaṃ mayam aññaṃ kiṃ nāma vadeyyāma.

Divāvihāraṃ nisīdīti divāvihāratthāya nisīdi. Nisinno ca yasmiṃ maṅgalasilāpaṭṭe pubbe anupaṭipāṭiyā pañca jātisatāni rājā hutvā uyyānakīlaṃ kīlanto vividhanāṭakaparivāro nisinnapubbo, tasmiṃyeva ṭhāne nisīdi. Athassa nisinnakālato paṭṭhāya samaṇabhāvo vigato¹ viya ahosi, rājavesaṃ gahetvā nāṭakaparivāraparivuto setacchattassa heṭṭhā mahārahe pallaṅke nisinno viya jāto. Athassa taṃ sampattiṃ assādayato kāmavitakko udapādi. So tasmiṃyeva khaṇe sahoḍḍham² gahite dve core ānetvā purato ṭhapite viya addasa. Tesu ekassa vadhaṃ āṇāpanavasena byāpādavitaṅko uppajji, ekassa bandhanaṃ āṇāpanavasena vihiṃsāvitakko, evaṃ so latājalena rukkhō viya madhumakkhikāhi madhughātaṅko viya ca akusalavitakkehi parikkhitto samparikiṇṇo ahosi. Taṃ sandhāya “**atha kho āyasmato Meghiyassa**”ti-ādi vuttaṃ.

1. Antarahito (Sī)

2. Sabhaṇḍaṃ (Sī), sahotthe (Ka)

Acchariyaṃ vata bhoti garahaṇacchariyaṃ nāma kiretaṃ yathā āyasmā Ānando Bhagavato valiyagattaṃ¹ disvā avoca “acchariyaṃ bhante abbhutaṃ bhante”². Apare pana “tasmiṃ samaye pupphaphalapallavādīsu lobhavasena kāmavitakko, kharassarānaṃ pakkhi-ādīnaṃ saddassavanena byāpādavitaṃ, leḍḍu-ādīhi tesāṃ paṭibāhanādhippāyena³ vihiṃsāvitakko, ‘idhevāhaṃ vaseyyan’⁴ti tattha sāpekkhatāvasena kāmavitakko, vanacarake tattha tattha disvā tesu cittadubbhanena byāpādavitaṃ, tesāṃ viheṭhanādhippāyena vihiṃsāvitakko tassa uppajjī”⁵tipi vadanti. Yathā vā tathā vā tassa micchāvitakuppattiyeva acchariyakāraṇaṃ. **Anvāsattā**ti anulaggā vokiṇṇā. Attani garumhi ca ekattepi bahuvacanaṃ dissati. “Anusanto”⁶tipi⁴ pāṭho.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti evaṃ micchāvitakkehi samparikiṇṇo kammaṭṭhānasappāyaṃ kātuṃ asakko “idaṃ vata⁵ disvā dīghadassī Bhagavā paṭisedhesī”⁷ti sallakkhetvā “imaṃ kāraṇaṃ Dasabalassa āroccasāmi”⁸ti nisinnāsanato vuṭṭhāya yena Bhagavā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā ca “**idha mayhaṃ bhante**”⁹ti-ādinaṃ attano pavattiṃ ārocesi.

Tattha **yebhuyyenā**ti bahulaṃ abhikkhaṇaṃ. **Pāpakā**ti lāmakā. **Akusalā**ti akosallasambhūtā. Duggatisampāpanaṭṭhena vā pāpakā, kusalaṇṇapaṭipakkhatāya akusalā. Vitakketi ūhati ārammaṇaṃ cittaṃ abhiniropetīti vitakko, kāmasahagato vitakko **kāmavitakko**, kilesakāmasampayutto vatthukāmārammaṇo vitakkoti attho. Byāpādasahagato vitakko **byāpādavitaṃ**. Vihimsāsahagato vitakko **vihiṃsāvitakko**. Tesu kāmānaṃ abhinandanavasena pavatto nekkhammapaṭipakkho kāmavitakko, “ime sattā haññantu vā vinassantu vā mā vā ahesun”¹⁰ti sattesu sampadussanavasena pavatto mettāpaṭipakkho byāpādavitaṃ, pāṇileḍḍudaṇḍādīhi sattānaṃ viheṭhetukāmatāvasena pavatto karuṇāpaṭipakkho vihiṃsāvitakko.

Kasmā panassa Bhagavā tattha gamanaṃ anujāni? “Ananuññātopi cāyaṃ maṃ ohāya gacchissateva, ‘paricārakāmatāya maññe Bhagavā gantum na

1. Valiyāvattaṃ (Sī, Syā)

2. Sam 3. 190 piṭṭhe.

3. Viheṭhanādhippāyena (Sī)

4. Anvāsattotipi (Sī)

5. Imamatthaṃ (Ka)

deti'ti cassa siyā aññathattaṃ, tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyyā"ti anujāni.

Evam tasmim attano pavattim ārocetvā nisinne athassa Bhagavā sappāyaṃ dhammaṃ desento “**aparipakkāya Meghiya cetovimuttiyā**”ti-ādimāha. Tattha **aparipakkāyā**ti paripākaṃ appattāya. **Cetovimuttiyā**ti kilesehi cetaso vimuttiyā. Pubbabhāge hi tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca kilesehi cetaso vimutti hoti, aparabhāge samucchadavasena ceva paṭipassaddhivasena ca. Sāyaṃ vimutti heṭṭhā vitthārato kathitāva, tasmā tattha vuttanayena veditabbā. Tattha vimutti-paripācanīyehi dhammehi āsaye paripācīte pabodhite vipassanāya maggagabbhaṃ gaṇhantiyā paripākaṃ gacchantiyā cetovimutti paripakkā nāma hoti, tadabhāve aparipakkā.

Katame pana vimutti-paripācanīyā dhammā? Saddhindriyādīnaṃ visuddhikaraṇavasena pannarasa dhammā veditabbā. Vuttaṃ hetam—

“Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādanīye suttante paccavekkhato imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati.

Kusīte puggale parivajjayato, āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati.

Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi satindriyaṃ visujjhati.

Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati.

Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīraññācariyaṃ paccavekkhato imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati.

Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhantī”ti¹.

Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā—saddhāpañcamāni indriyāni, aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā pahānasaññā virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhatā vīriyārambho nibbedhikapaññāti. Tesu vineyyadamanakusalo Satthā vineyyassa Meghiyattherassa ajjhāsavayasena idha kalyāṇamittatādayo vimuttiparipācanīye dhamme dassento **“pañca dhammā paripākāya saṃvattantī”**ti vatvā te vitthārento **“idha Meghiya bhikkhu kalyāṇamitto hotī”**ti-ādimāha.

Tattha **kalyāṇamittoti** kalyāṇo bhaddo sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto. Yassa sīlādiḡṇasampanno “aghassa ghātā, hitassa vidhātā”ti evaṃ sabbākārena upakāro mitto hoti, so puggalo kalyāṇamittova. Yathāvutthehi kalyāṇapuggaleheva sabbiriyāpathesu saha ayati pavattati, na vinā tehīti **kalyāṇasahāyo**. Kalyāṇapuggalesu eva cittena ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārabhāvena pavattatīti **kalyāṇasampavaṅko**. Padattayena kalyāṇamittasaṃsagge ādaraṃ uppādeti.

Tatridaṃ kalyāṇamittalakkhaṇaṃ—idha kalyāṇamitto saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati Tathāgatassa bodhiṃ kammaphalaṇca, tena sammāsambodhihetubhūtaṃ sattesu hitesitaṃ na pariccajati. Sīlasampattiyā sabrahmacārīnaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhamo, sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppādādiṇaṃ gambhīraṇaṃ kathānaṃ kattā hoti, cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho, vīriyasampattiyā āraddhavīriyo hoti sattānaṃ hitappaṭipattiyā, satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti, samādhisampattiyā

1. Khu 9. 198 piṭṭhe.

avikkhitto hoti samāhitacitto, paññāsampattiyā aviparītaṃ jānāti. So satiyā kusalānaṃ¹ dhammānaṃ gatiyo samanvesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitā yathābhūtaṃ jānitvā, samādhinā tattha ekaggacitto hutvā, vīriyena satte ahitā nisedhetvā hite niyojeti. Tenāha—

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo.

Gambhīraṇca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojaye”ti².

Ayaṃ paṭhamo dhammo paripākāya saṃvattatīti ayaṃ kalyāṇamittatāsaṅkhāto brahmacariyavāsassa ādibhāvato, sabbesaṇca kusalānaṃ dhammānaṃ bahukāratāya padhānabhāvato ca imesu pañcasu dhammesu ādito vuttatā paṭhamo anavajjadhammo avisuddhānaṃ saddhādīnaṃ visuddhikaraṇavasena cetovimuttiyā paripākāya saṃvattati. Ettha ca kalyāṇamittassa bahukāratā padhānatā ca “upaḍḍhamidaṃ bhante brahmacariyassa yadidaṃ kalyāṇamittatā”ti vadantaṃ Dhammabhaṇḍāgārikaṃ “mā hevaṃ Ānandā”ti dvikkhattuṃ paṭisedhetvā “sakalameva hidaṃ Ānanda brahmacariyaṃ yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā”ti-ādisuttapadehi³ veditabbā.

Puna caparanti puna ca aparāṃ dhammajātaṃ. **Sīlavā**ti ettha kenaṭṭhena sīlaṃ? Sīlaṇaṭṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlaṇaṃ nāma? Samādhānaṃ, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Atha vā upadhāraṇaṃ, jhānādikusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvato attho. Tasmā sīleti, sīlatīti vā sīlaṃ. Ayaṃ tāva saddalakkhaṇanayena sīlattho. Apare pana “siraṭṭho sīlaṭṭho sīlaṭṭho saṃvaraṭṭho”ti niruttinayena atthaṃ vaṇṇenti. Tayidaṃ pāripūrito atisayato vā sīlaṃ assa atthīti sīlavā, sīlasampannoti attho.

Yathā ca sīlavā hoti sīlasampanno, taṃ dassetuṃ “**pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**”ti-ādimāha. Tattha **pātimokkhanti** sikkhāpadasīlaṃ. Taṃ hi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhaṃ. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avītikkamo.

1. Kusalākusalānaṃ (Ka) 2. Aṃ 2. 422 piṭṭhe. 3. Saṃ 1. 88; Saṃ 3. 2 piṭṭhesu.

pātimokkhomeva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, tena saṃvuto
 pihitakāyavācoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto, idamassa tasmim sīle
 patiṭṭhitabhāvaaparidīpanaṃ. **Viharatīti**
 tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasaṃpannoti** heṭṭhā
 pātimokkhasaṃvarassa, upari visesānaṃ yogassa ca
 upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti**
 pātimokkhasīlato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyāti**
 sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatīti** sikkhāya
 samaṅgibhāvaaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesūti** sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Aparo nayo—kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato,
 puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattum apāyesu patanasīloti pātī,
 puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭṭiyantaṃ viya
 anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā¹ tamhi
 tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīloti vā pātī, sattasantāno cittameva
 vā. Tam pātinaṃ saṃsāradukkhatto makkhetīti pātimokkhaṃ. Cittassa hi
 vimokkhena satto “vimutto”ti vuccati. Vuttaṃ hi “cittavodānā sattā
 visujjhantī”ti², “anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttan”ti³ ca.

Atha vā avijjādihetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pātī,
 “avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ
 saṃsaratan”ti⁴ hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato
 makkho etenāti pātimokkho, “kaṇṭhekālo”ti-ādīnaṃ viya samāsasiddhi
 veditabbā.

Atha vā pātetī vinipātetī dukkhehīti pātī, cittaṃ. Vuttaṃ hi “cittena
 niyyatī loko, cittena parikassatī”ti⁵. Tassa pātino makkho etenāti
 pātimokkho. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pātī,
 taṇhādisaṃkilesā. Vuttaṃ hi “taṇhā janeti purisaṃ⁶, taṇhādutiyo puriso”ti⁷
 cāti. Tato pātito makkhoti pātimokkho.

1. Caraṇavasena vā (Sī)

2. Saṃ 2. 123 piṭṭhe.

3. Vi 3. 24 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 387 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 36 piṭṭhe.

6. Saṃ 1. 34 piṭṭhe.

7. Khu 1. 201, 268 piṭṭhesu.

Atha vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṃ hi “chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhavan”¹. Tato cha ajjhattikabāhirāyatanasāṅkhātapātito mokkhoti pātimokkho. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pāti, saṁsāro. Tato mokkhoti pātimokkho.

Atha vā sabbalokādhipatibhāvato Dhammissaro Bhagavā patīti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Sabbaguṇānaṃ vā tammūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca, so yathāvuttaṭṭhena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti-ādimetaṃ mukhametan”² vitthāro.

Atha vā **pa**-iti pakāre, **atī**ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti pātimokkhaṃ. Idaṃ hi sīlaṃ sayāṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitaṃ vikkhambhanavasena samucchedavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti pātimokkhaṃ. Pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho. Patimokkho eva pātimokkho. Mokkhoti vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṇaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo ca yathārahaṃ saṃkilesanibbāpanato. Patimokkho eva pātimokkho. Pativattati mokkheti dukkhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva pātimokkhanti evaṃ tāvettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Samvarati pidahati etenāti saṃvaro, pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro. Atthato pana tato tato vītikkamitabbato viratiyo cetanā ca. Tena pātimokkhasaṃvarena upeto samannāgato pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti vutto. Vuttaṃ hetuṃ Vibhaṅge—

1. Khu 1. 304 piṭṭhe.

2. Mukhametaṃ pamukhametanti (Sī, Syā) Vi 3. 141 piṭṭhe passitabbaṃ.

“Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno samupapanno samannāgato, tena vuccati pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”¹.

Viharatīti iriyāpathavihārena viharati irīyati vattati.

Ācāragocarasaṃpannoti veḷudānādimicchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena sabbaso anācāraṃ vajjetvā “kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo”²ti evaṃ vuttabhikkhusārūpa-ācārasaṃpattiyā, vesiyādi-agocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādi-atthaṃ upasaṅkamitum yuttaṭṭhānasaṅkhātena gocarena ca saṃpannattā ācāragocarasaṃpanno.

Apica yo bhikkhu Satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasaṃpanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokiteṇa vilokiteṇa samīñjiteṇa pasāriteṇa iriyāpathasaṃpanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisaṃpajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācārasaṃpanno.

Gocaro pana upanissaya gocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tattha yo dasakathāvatthugūṇasaṃpannāgato vuttalakkaṇo kalyāṇamitto, yaṃ nissāya asutaṃ suṇāti, sutam pariyodāpeti, kaṅkham vitarati, diṭṭhiṃ ujum karoti, cittaṃ pasādeti, yañca anusikkhanto saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ vuccati **upanissaya gocaro**.

Yo bhikkhu antaragharaṃ pavīṭṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī cakkhundriyasaṃvutova gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthiṃ, na puriyaṃ olokento, na uddhaṃ olokento, na adho olokento na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**.

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

Upanibandhagocarō pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati. Vuttaṃ hetuṃ Bhagavatā—

“Ko ca bhikkhave bhikkhuno gocarō sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”¹.

Tattha upanissayagocarassa pubbe vuttattā itaresaṃ vasenettha gocarō veditabbo. Iti yathāvuttāya ācārasampattiya, imāya ca gocarāsaṃpattiya samannāgatattā ācāragocarasaṃpanno.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti appamattakattā aṇuppaṃmaṇesu assatiyā asaṅcicca āpaṇasekhiya-akusalacittuppadādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo. Yo hi bhikkhu paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanapamāṇādhikayojanasatasahassubbedhasinerupabbatarājasadi saṃ katvā passati, yopi sabbalahukaṃ dubbhāsitaṃ mattaṃ pārājikasadisāṃ katvā passati, ayampi aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī nāma. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ anavasesaṃ sammā ādiyitvā sikkhati, pavattati paripūretīti attho.

Abhisallekhikāti ativiya kilesānaṃ sallekhanī, tesāṃ tanubhāvāya pahānāya yuttarūpā. **Cetovivaraṇasappāyā**ti cetaso paṭicchādakānaṃ nīvaraṇānaṃ dūrībhāvakarāṇa cetovivaraṇasaṅkhātānaṃ samathavipassanānaṃ sappāyā, samathavipassanācittasseva vā vivaraṇāya pākaṭikarāṇāya vā sappāyā upakārikāti cetovivaraṇasappāyā.

Idāni yena nibbidādi-āvahanena ayaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṃ dassetuṃ “**ekantanibbidāyā**”¹ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ekantanibbidāyā**ti ekamseneva vaṭṭadukkhato nibbindanattāya. **Virāgāya nirodhāyā**ti tasseva virajjanattāya ca nirujjhanattāya ca. **Upasamāyā**ti sabbakilesūpasamāya. **Abhiññāyā**ti sabbassāpi abhiññeyyassa abhiññānāya. **Sambodhāyā**ti catumaggasambodhāya. **Nibbānāyā**ti anupādisesaṃ nibbānāya. Etesu hi ādito tīhi padehi vipassanā vuttā, dvīhi maggo, dvīhi nibbānaṃ vuttaṃ. Samathavipassanā

1. Saṃ 3. 128 piṭṭhe.

ādim katvā nibbānapariyosāno ayaṃ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sijjhatīti¹ dasseti.

Idāni taṃ kathaṃ vibhajtvā dassento “**appicchakathā**”ti-ādimāha. Tattha **appicchoti** na iccho, tassa kathā appicchakathā, appicchabhāvappaṭisaṃyuttā kathā vā appicchakathā. Ettha ca atriccho pāpiccho mahiccho appicchoti icchāvasena cattāro puggalā. Tesu attanā yathāladdhāna lābhena atitto uparūpari lābhaṃ icchanto **atriccho** nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhabhi cāpi soḷasa.
Soḷasabhi ca dvattiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado.
Ichchāhatassa posassa, cakkam bhamati matthake”ti².
“Atricchā atilobhena, atilobhamadena cā”ti³ ca.

Lābhasakkārasilokanikāmayatāya asantaḡaṇasambhāvanādhippāyo **pāpiccho**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Tattha katamā kuhanā, lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa paccayappaṭisevanasāṅkhātena vā sāmantaḡappitena vā iriyāpathassa vā aṭṭhapanā”ti-ādi⁴.

Santaḡaṇasambhāvanādhippāyo paṭiggahaṇe amattaññū **mahiccho**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Idhekacco saddho samāno ‘saddhoti maṃ jano jānātū’ti icchati, sīlavā samāno ‘sīlavāti maṃ jano jānātū’ti icchati”ti-ādi⁵.

Duttappiyatāya hissa vijātamātāpi cittaṃ gahetum na sakkoti. Tenetaṃ vuccati—

“Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo.
Sakaṭehi paccaye dentu, tayopete atappiyā”ti.

1. Sambhavatīti (Sī, Syā)

2. Khu 5. 132 piṭṭhe.

3. Khu 5. 65 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 365 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 364 piṭṭhe.

Ete pana atricchatādayo dose ārakā parivajjetvā santaguṇanigūhanādhippāyo paṭiggahaṇe ca mattaññū appiccho. So attani vijjamānampi guṇaṃ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno “saddhoti maṃ jano jānātū”ti na icchati, sīlavā, bahussuto, pavivitto, āraddhavīriyo, upaṭṭhitassati, samāhito, paññavā samāno “paññavāti maṃ jano jānātū”ti na icchati.

Svāyaṃ paccayappiccho dhutaṅgappiccho pariyatti-appiccho adhigamappicchoti catubbidho. Tattha **catūsu paccayesu appiccho** paccayaḍāyakaṃ deyyadhammaṃ attano thāmañca oloketvā sacepi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammo ce appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammopi ce bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇayuttameva gaṇhāti. Evarūpo hi bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ lābhaṃ thāvaraṃ karoti, dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti. Dhutaṅgasamādānassa pana attani atthibhāvaṃ na jānāpetukāmo **dhutaṅgappiccho**. Yo attano bahussutabhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **pariyatti-appiccho**. Yo pana sotāpannādisu aññataro hutvā sabrahmacārīnampi attano sotāpannādivhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **adhigamappiccho**. Evametesaṃ appicchānaṃ yā appicchatā, tassā saddhiṃ sandassanādividhinā¹ anekākāravokāra-ānisaṃsavibhāvanavasena, tappaṭipakkhassa atricchādibhedassa icchācārassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **appicchakathā**.

Santuṭṭhikathāti ettha **santuṭṭhī**ti sakena attanā laddhena tuṭṭhi santuṭṭhi. Atha vā visamaṃ paccayicchaṃ pahāya samaṃ tuṭṭhi santuṭṭhi, santena vā vijjamānena tuṭṭhi santuṭṭhi. Vuttañcetaṃ—

“Atītaṃ nānusocanto, nappajappamanāgataṃ.

Paccuppannaṃ yāpento, santuṭṭhoti pavuccatī”ti.

Sammā vā ñāyena Bhagavatā anuññātavidhinā paccayehi tuṭṭhi santuṭṭhi. Atthato itarītarapaccayasantoso, so dvādasavidho hoti.

1. Santuṭṭhisandassanādividhinā (Sī, Syā)

katham? Cīvare yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti tividho, evaṃ piṇḍapātādīsu.

Tatrāyaṃ pabhedavaṇṇanā—idha bhikkhu cīvaram labhati sundaram vā asundaram vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhībhūto vā, garuṃ cīvaram pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathābalasantoso**. Aparo paṭṭacīvarādīnaṃ aññataram mahagghacīvaram labhitvā “idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ, idaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ dubbalānaṃ, idaṃ appalābhīnaṃ vā hotū”ti tesam datvā attanā saṅkārakūṭādito nantakāni uccinitvā saṃghātiṃ katvā tesam vā purāṇacīvarāni gahetvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso**. Atha pana ābādhiko hoti, lūkhaṃ pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ bhuñjitvā gālhaṃ rogātāṅkaṃ pāpuṇāti, so sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so “ayaṃ piṇḍapāto cirapabbajitādīnaṃ anurūpo”ti cīvaram viya tesam datvā tesam vā santakaṃ gahetvā attanā piṇḍāya caritvā missakāhāraṃ vā paribhuñjantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhuno senāsanaṃ pāpuṇāti manāpaṃ vā amanāpaṃ vā antamaso tiṇakuṭīkāpi tiṇasanthārakampi, so teneva santussati, puna aññaṃ sundaratarānaṃ vā pāpuṇāti, taṃ na gaṇhāti, ayamassa senāsane **yathālābhasantoso**. Atha pana ābādhiko hoti dubbalo vā, so byādhiviruddhaṃ vā pakativiruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti,

ayamassa senāsane **yathābalasantoso**. Aparo sundaram senāsanaṃ pattampi na sampāṭicchati “paṇītasenāsanaṃ pamādaṭṭhānan”ti, mahāpuññatāya vā leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni paṇītasenāsanaṃ labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva tussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso**. Atha pana telena atthiko phāṇitaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṃ gahetvā bhesajjaṃ katvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso**. Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādīpaṇītabhesajjaṃ labhati, so taṃ cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṃ datvā tesāṃ ābhata¹ yena kenaci bhesajjaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane muttahaṇṭakam, ekasmiṃ catumadhuraṃ ṭhapetvā “gaṇhatha bhante yadicchasi”ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, “muttahaṇṭakam nāma Buddhādīhi vaṇṇitaṃ, pūtimuttābhesajjaṃ nissāya pabbajjā, tattha te yāvajīvaṃ ussāho karaṇīyo”ti² vacanamanussaranto catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttahaṇṭakena bhesajjaṃ karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathāsāruppasantoso**.

So evaṃpabhedo sabbopi santoso santuṭṭhīti pavuccati. Tena vuttam “atthato itarītarapaccayasantoso”ti. Itarītarasantuṭṭhiyā saddhiṃ sandassanādividhinā ānisaṃsavibhāvanavasena, tappaṭipakkhassa atricchatādividhassa icchāpakatattassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **santuṭṭhikathā**. Ito parāsupi kathāsu eseva nayo, visesamattameva vakkhāma.

Pavivekakathāti ettha kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti tayo vivekā. Tesu eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati,

1. Ābhatakena (Sī), agadāmalakena (Ka)

2. Vi 3. 133 piṭṭhe.

eko paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti evaṃ sabbiriyāpathesu sabbakiccesu gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivittavāso **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma. Vuttaṃ hetam—

“Kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiraṭānaṃ,
cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ,
upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ”ti¹.

Vivekoyeva paviveko, pavivekappaṭisaṃyuttā kathā **pavivekakathā**.

Asaṃsaggakathāti ettha savanasaṃsaggo dassanaṃsaṃsaggo samullapanasaṃsaggo sambhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggoti pañca² saṃsaggā. Tesu idhekacco bhikkhu suṇāti “asukasmim gāme vā nigame vā itthi abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā”ti, so taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretum³, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇasavanena uppannakilesasanthavo **savanasaṃsaggo** nāma. Na heva kho bhikkhu suṇāti, apica kho sāmaṃ passati itthim abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ, so taṃ disvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretum, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇadassanena uppannakilesasanthavo **dassanaṃsaṃsaggo** nāma. Disvā pana aññaṃaññaṃ ālāpasallāpavasena uppanno kilesasanthavo **samullapanasaṃsaggo** nāma. Sahajagghanaḍḍinipi eteneva saṅgaṇhāti. Attano pana santakaṃ yaṃkiñci mātugāmassa datvā vā adatvā vā tena dinnassa vanabhaṅgiyādino⁴ paribhogavasena uppannakilesasanthavo **sambhogasaṃsaggo** nāma. Mātugāmassa hatthagghāhādivasena uppannakilesasanthavo **kāyasaṃsaggo** nāma. Yopi cesa—

“Gihīhi saṃsaṭṭho viharati ananulomikena saṃsaggena sahasokī sahanandī sukhitesu sukhito dukkhitesu

1. Khu 7. 122 piṭṭhe.

3. Santānetum (Sī)

2. Kāyasaṃsaggo gihisaṃsaggoti cha (Ka)

4. Dinnagghiyādinaṃ (Sī, Syā)

Dukkhito, uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā uyyogaṃ āpajjati”¹—

Evam vutto ananulomiko gihisaṃsaggo, yo ca sabrahmacārīhi pi kilesupattihetubhūto saṃsaggo, taṃ sabbaṃ pahāya yvāyaṃ saṃsāre thiratarāṃ saṃvegaṃ, saṅkhāresu tibbaṃ bhayasaññaṃ, sarīre paṭikūlasaññaṃ, sabbākusalesu jigucchāpubbaṅgamaṃ hirottappaṃ, sabbakiriyāsu satisampajaññanti sabbaṃ paccupaṭṭhapetvā kamaladale jalabindu viya sabbattha alaggabhāvo, ayaṃ sabbasaṃsaggappaṭipakkkhatāya asaṃsaggo. Tappaṭisaṃyuttā kathā **asaṃsaggakathā**.

Vīriyārambhakathāti ettha vīrassa bhāvo, kammanti vā vīriyaṃ, vidhinā īrayitabbaṃ pavattetabbanti vā vīriyaṃ, vīriyañca taṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya ārambhanāṃ vīriyārambho. Svāyaṃ kāyiko cetasiko cāti duvidho, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu cāti tividho, sammappadhānavasena catubbidho. So sabbopi yo bhikkhu gamane uppannaṃ kilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇitum na deti, ṭhāne uppannaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ sayanaṃ pāpuṇitum na deti, tattha tattheva ajapadena daṇḍena kaṇhasappaṃ uppiḷetvā gaṇhanto viya, tikhiṇena asinā amittaṃ gīvāya paharanto viya ca sīsaṃ ukkhipitum adatvā vīriyabalena niggaṇhāti, tassevaṃ² āradhāvīriyassa vasena veditabbo. Tappaṭisaṃyuttā kathā **vīriyārambhakathā**.

Sīlakathādisu duvidhaṃ sīlaṃ lokiyaṃ lokuttarañca. Tattha lokiyaṃ pātimokkhasaṃvarādi catupārisuddhisīlaṃ, lokuttaraṃ maggasīlaṃ phalasīlañca. Tathā vipassanāya pādakabhūtā saha upacārena aṭṭha samāpattiyo lokiyo samādhi, maggasampayutto panettha lokuttaro samādhi nāma. Tathā **pañña**pi lokiya sutamayā cintāmayā jhānasampayuttā vipassanāññañca. Visesato panettha vipassanāpañña gahetabbā, lokuttarā maggapañña phalapañña ca. **Vimutti**pi ariyaphalavimutti nibbānañca. Apare pana tadaṅgavikkhambhanasamucchedavimuttīnampi vasenettha atthaṃ vaṇṇenti. **Vimuttiññadassanampi** ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇaṇaṃ. Iti imesaṃ

1. Saṃ 2. 10; Khu 7. 302 piṭṭhesu.

2. Tassevaṃ vīriyārambho (Sī, Ka)

sīlādīnaṃ saddhiṃ sandassanādividhinā anekākāravokāra-
ānisamsavibhāvanavasena ceva tappaṭipakkhānaṃ dussīlyādīnaṃ
ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā, tappaṭisaṃyuttā kathā vā
sīlādīkathā nāma.

Ettha ca “attanā ca appiccho hoti, appicchakathaṇca paresaṃ kattā”¹
“santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca
vaṇṇavādī”² ca ādivacanato sayaṇca appicchatādiguṇasamannāgatena
paresampi tadatthāya hitajjhāsayena pavattetabbā tathārūpī kathā, yā idha
abhisallekhikādibhāvena visesetvā vuttā appicchakathādīti veditabbā.
Kārakasēva hi kathā visesato adhippetatthasādhinī. Tathā hi vakkhati
“kalyāṇamittasasettaṃ Meghiya bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ -pa- akasiralābhī”³ti.

Evarūpāyāti īdisāya yathāvuttāya. **Nikāmalābhīti** yathicchitalābhī
yathārucilābhī, sabbakālaṃ imā kathā sotuṃ vicāretuṇca yathāsukhaṃ
labhanto. **Akicchalābhīti** niddukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī.

Āraddhavīriyoti paggaḥitavīriyo. **Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyāti**
akosallalambhūtaṭṭhena akusalānaṃ pāpadhammānaṃ pajaha natthāya.
Kusalānaṃ dhammānanti kucchitānaṃ salanādi-atthena anavajjaṭṭhena ca
kusalānaṃ saḥavipassanānaṃ maggaphaladhammānaṃ. **Upasampadāyāti**
sampādanāya, attano santāne uppādanāya. **Thānavāti** ussoḥhisāṅkhātena
vīriyathāmena samannāgato. **Daḥaparakkamoti** thiraparakkamo
asithilavīriyo. **Anikkhittadhuroti** anorohitadhuro³ anosakkitavīriyo.

Paññavāti vipassanāpaññāya paññavā. **Udayatthagāminiyāti** pañcannaṃ
khandhānaṃ udayaṇca vayaṇca paṭivijjhantiyā. **Ariyāyāti**
vikkhambhanavasena kilesehi ārakā dūre ṭhitāya niddosāya. **Nibbedhikāyāti**
nibbedhabhāgiyāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyāti** vaṭṭadukkhassa
khepanato “dukkhakkhayo”³ti laddhanāmaṃ ariyamaggaṃ sammā hetunā
ñāyena gacchantiyā.

Imesu ca pana pañcasu dhammesu sīlaṃ vīriyaṃ paññā ca yogino
ajjhattikaṃ aṅgaṃ, itaradvayaṃ bāhiraṃ aṅgaṃ. Tathāpi
kalyāṇamittasannissayeneva

1. Ma 1. 199; Aṃ 3. 359 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 399; Khu 8. 249 piṭṭhesu.

3. Anoropitadhuro (Ka)

sesaṃ catubbidhaṃ ijjhati¹, kalyāṇamittassevattha bahūpakārataṃ dassento Satthā “**kalyāṇamittassetam Meghiya bhikkhuno pāṭikaṅkhan**”ti-ādinā desanaṃ vaḍḍheti. Tattha **pāṭikaṅkhanti** ekaṃsena icchitabbaṃ, avassaṃbhāvīti attho. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—“sīlavā bhavissatī”ti ettha yadetaṃ kalyāṇamittassa bhikkhuno sīlavantatāya bhavanaṃ sīlasampannattaṃ, tassa bhikkhuno sīlasampannattā etaṃ tassa pāṭikaṅkhaṃ, avassaṃbhāvī ekaṃseneva tassa tattha niyojanatoti adhippāyo. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharissatī**ti-ādīsupi eveda nayo.

Evam Bhagavā sadevake loke uttamakalyāṇamittasaṅkhātassa attano vacanaṃ anādiyitvā taṃ vanasaṇḍaṃ pavisitvā tādisaṃ vippakāraṃ pattassa āyasmato Meghiyassa kalyāṇamittatādinā sakalaṃ sāsanasampattiṃ dassetvā idānissa tattha ādara-jātassa pubbe yehi kāmavitakkādīhi upaddutattā kammaṭṭhānaṃ na sampajji, tassa tesaṃ ujuvipaccanīkabhūtattā ca bhāvanānayaṃ pakāsetvā tato paraṃ arahattassa kammaṭṭhānaṃ ācikkhanto “**tena ca pana Meghiya bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu paṭiṭṭhāya cattāro dhammā uttari bhāvetabbā**”ti-ādimāha. Tattha **tenāti** evaṃ kalyāṇamittasannissayena yathāvuttasīlādiguṇasamannāgatena. Tenevāha “**imesu pañcasu dhammesu paṭiṭṭhāyā**”ti. **Uttarīti** āradhataruṇavipassanassa rāgādi-parissayā²ce uppajjeyyūṃ, tesaṃ visodhanatthaṃ tato uddhaṃ **cattāro dhammā bhāvetabbā** uppādetabbā vaḍḍhetabbā ca.

Asubhāti ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu yathārahaṃ yattha katthaci asubhabhāvanā. **Rāgassa pahānāyāti** kāmarāgassa pajahanatthāya. Ayamatto sālilāyakopamāya vibhāvetabbo—eko hi puriso asitaṃ gahetvā koṭito paṭṭhāya sālīkhette lāliyo lāyati, athassa vatīṃ bhinditvā gāvo pavisiṃsu. So asitaṃ ṭhapetvā yaṭṭhiṃ ādāya teneva maggena gāvo nīharitvā vatīṃ pākatiṃ katvā puna asitaṃ gahetvā sālīyo lāyi. Tattha sālīkhettam viya Buddhasāsaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, sālīlāyako viya yogāvacaro, asitaṃ viya paññā, lāyanakālo viya vipassanāya kammakaraṇakālo, yaṭṭhi viya asubhakammaṭṭhānaṃ, vati viya saṃvaro,

1. Icchati (Sī, Syā)

2. Rāgādi-paripanthā (Sī, Syā)

vatim bhinditvā gāvīnaṃ pavisaṇaṃ viya sahasā appaṭisaṅkhāya pamādaṃ āgamma rāgassa uppajjanaṃ, asitaṃ ṭhapetvā yaṭṭhim ādāya pavitṭhamaggeneva gāvo nīharitvā vatim paṭipākatikaṃ katvā puna ṭhitatṭhānato paṭṭhāya sālilāyanaṃ viya asubhakammaṭṭhānena rāgaṃ vikkhambhetvā puna vipassanāya kammakaraṇakāloti idamettha upamāsaṃsandanaṃ. Evaṃbhūtaṃ bhāvanāvidhiṃ sandhāya vuttaṃ “asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā”ti.

Mettāti mettākammaṭṭhānaṃ. **Byāpādassa pahānāyā**ti vuttanayeneva uppannakopassa pajahanatṭhāya. **Ānāpānassatī**ti soḷasavattukā ānāpānassati. **Vitakkupacchedāyā**ti vuttanayeneva uppannānaṃ vitakkānaṃ upacchedanatṭhāya. **Asmimānasamugghātāyā**ti asmīti uppajjanakassa navavidhassa mānassa samucchedanatṭhāya. **Aniccasaññino**ti hutvā abhāvato udayabbayavantato pabhaṅguto¹ tāvakālikato niccappaṭipakkhato ca “sabbe saṅkhārā aniccā”ti² pavatta-aniccānupassanāvasena aniccasaññino. **Anattasaññāsaṅghātī**ti asārakato avasavattanato parato rittato tucchato suññato ca “sabbe dhammā anattā”ti² evaṃ pavattā anattānupassanāsaṅghātā anattasaññā citte saṅghahati, atidaḷhaṃ patiṭṭhāti. Aniccalakkhaṇe hi diṭṭhe anattalakkhaṇaṃ diṭṭhameva hoti. Tīsu hi lakkhaṇesu ekasmiṃ diṭṭhe itaradvayaṃ diṭṭhameva hoti. Tena vuttaṃ “**aniccasaññino hi Meghiya anattasaññā saṅghātī**”ti. Anattalakkhaṇe diṭṭhe asmīti uppajjanakamāno suppajahova³ hotīti āha “**anattasaññī asmimānasamugghātaṃ pāpuṇāti**”ti. **Diṭṭheva dhamme nibbānanti** diṭṭheyeva dhamme imasmiṃ yeva attabhāve apaccayaparinibbānaṃ pāpuṇāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana asubhādibhāvanānayo Visuddhimagge⁴ vuttanayena gahetabbo.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato Meghiyassa micchāvitakkacorehi kusalaḥṇaḍḍupacchedasaṅkhātāṃ atthaṃ jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ kāmavitakkādīnaṃ avinodane vinodane ca ādīnavānisaṃsadīpakāṃ⁵ udānaṃ udānesi.

1. Pabhaṅgurato (Ka)

2. Khu 1. 53; Khu 8. 128 piṭṭhādīsu.

3. Samugghātova (Ka)

4. Visuddhi 1. 173 piṭṭhādīsu.

5. Avinodane ca ādīnavānaṃ vinodane ānisaṃsadīpakāṃ (Sī)

Tattha **khuddā**ti hīnā lāmakā. **Vitakkā**ti kāmavitakkādayo tayo pāpavitakkā. Te hi sabbavitakkehi patikiṭṭhatāya idha khuddāti vuttā “na ca khuddamācare”ti-ādīsu¹ viya. **Sukhumā**ti ñātivitakkādayo adhippetā. Ñātivitakko janapadavitakko amarāvitakko parānuddayatāya paṭisaṃyutto vitakko lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto vitakko anavaññattipaṭisaṃyutto vitakkoti ete hi vitakkā kāmavitakkādayo viya dāruṇā na hontīti anolārikasabhāvatāya sukhumāti vuttā. **Anugatā**ti cittena anuvattitā. Vitakke hi uppajjamāne cittaṃ tadanugatameva hoti tassa ārammaṇābhiniropanato. “Anuggatā”ti Pāḷi, anu-utṭhitāti attho. **Manaso uppilāvā**ti² cetaso uppilāvitattakarā³.

Ete avidvā manaso vitakketi ete kāmavitakkādike manovitakke assādādīnavanissaraṇato ñātātīraṇapahānapariññāhi yathābhūtaṃ ajānanto. **Hurā huram dhāvati bhantacittoti** appahīnamicchāvitakkattā anavaṭṭhitacitto “kadāci rūpe, kadāci sadde”ti-ādīnā tasmim tasmim ārammaṇe assādādivasena aparāparam dhāvati paribbhamati. Atha vā **hurā huram dhāvati bhantacittoti** apariññātavitakkattā tannimittānaṃ avijjātāṇhānaṃ vasena paribbhamanamānaso idhalokato paralokaṃ ādānanikkhepehi aparāparam dhāvati saṃsaratīti attho.

Ete ca vidvā manaso vitakketi ete yathāvuttappabhede kāmavitakkādike manovitakke assādādito yathābhūtaṃ jānanto. **Ātāpiyoti** vīriyavā. **Saṃvaratīti** pidahati. **Satimā**ti satisampanno. **Anuggateti** dullabhasena anuppanne. Idaṃ vuttaṃ hoti—ete vuttappakāre kāmavitakkādike manovitakke cittassa uppilāvitahetutāya manaso uppilāve vidvā vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya sammadeva jānanto tassa sahāyabhūtānaṃ sammāvāyāmasatīnaṃ atthitāya ātāpiyo satimā te ariyamaggabhāvanāya āyatim uppattirahe anuggate anuppanne eva maggakkhaṇe saṃvarati ñāṇasaṃvaravasena pidahati,

1. Khu 1. 11, 301 piṭṭhesu. 2. Ubbilāpāti (Sī, Syā) 3. Ubbilāvitattakarā (Sī, Syā)

āgamanapathaṃ pacchindati, evaṃbhūto ca catusaccappabodhena **Buddho** ariyasāvako arahattādhigamena **asesaṃ** anavasesaṃ **ete** kāmavitakkādi-**pajahāsi** samucchindīti. Etthāpi “anugate”tipi paṭhanti, tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uddhatasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **Kusinārāyanti** Kusinārāyaṃ nāma Mallarājūnaṃ nagare. **Upavattane Mallānaṃ Sālavaneti** yathā hi Anurādhapurassa Thūpārāmo, evaṃ Kusinārāya uyyānaṃ dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā Thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagarapavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapan-¹ti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā “Upavattanan”ti vuccati. Tasmim Upavattane Mallarājūnaṃ sālavane. **Araññakuṭikāyanti** sālapan-²ti avidūre rukkhagacchasañchannatṭhāne katā kuṭikā, taṃ sandhāya vuttaṃ “araññakuṭikāyaṃ viharatī”ti. Te pana bhikkhū paṭisaṅkhānavirahitā ossaṭṭhavīriyā pamattavihārino, tena vuttaṃ “**uddhatā**”ti-ādi.

Tattha uddhaccabahulatā avūpasantacittatāya **uddhatā**. Tucchabhāvena mano naḷo viyāti naḷo, mānaṃ khāto uggato naḷo etesanti **unnaḷā**, uggatatucchamānāti attho. Pattacīvamaṇḍanādicāpallena samannāgatattā bahukatāya¹ vā **capalā**. Pharusaṃvācatāya mukhena kharāti **mukharā**. Tiracchānakathābahulatāya vikiṇṇā byākulā vācā etesanti **vikiṇṇavācā**. Muṭṭhā naṭṭhā sati etesanti **muṭṭhassatino**, sativirahitā pamādavihārinoti attho. Sabbena sabbaṃ sampajaññābhāvato **asampajānā**. Gaddūhanamattampi kālaṃ cittasamādhānassa abhāvato na samāhitāti **asamāhitā**. Lolasabhāvattā bhantamigasappaṭibhāgatāya **vibbhantacittā**. Manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ asaṃvaraṇato asaṃñatindriyatāya² **pākatindriyā**.

1. Lahukatāya (Ka)

2. Arakkhitindriyatāya (Syā, Ka)

Etamattham viditvāti etaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ uddhaccādivasena pamādavihāraṃ jānitvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ pamādavihāre appamādavihāre ca yathākkamaṃ ādinavānisamsavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **arakkhitenā**ti sati-ārakkhābhāvena aguttena. **Kāyenā**ti chaviññāṇakāyena cakkhuviññāṇena hi rūpaṃ disvā tattha nimittānubyañjanaggahaṇavasena abhiññāḍipavattito viññāḍadvārassa satiyā arakkhitabhāvato. Sotaviññāḍisupi eseva nayo. Evaṃ chaviññāṇakāyassa arakkhitabhāvaṃ sandhāyāha “arakkhiteṇa kāyenā”ti. Keci pana “kāyenā”ti attham vadanti, tesampi vuttanayeneva atthayojanāya sati yujjeyya. Apare pana “arakkhiteṇa cittenā”ti paṭhanti¹, tesampi vuttanayo eva attho.

Micchādīṭṭhihateṇāti sassatādimicchābhinivesadūsitena.

Thinamiddhābhībhūteṇāti cittassa akalyatālakkaṇaṇa thinena kāyassa akalyatālakkaṇaṇa middhena ca ajjhotthaṇaṇa, tena kāyena cittenāti vā sambandho. **Vasaṃ māraṇaṇa gacchatī**ti kilesamārādikassa sabbassati māraṇaṇa vasaṃ yathākāmakaraṇīyataṃ upagacchati, tesaṃ visayaṃ nātikkamatīti attho.

Imāya hi gāthāya Bhagavā ye sati-ārakkhābhāvena sabbaso arakkhitacittā, yonisomanasikāraṇaṇa hetubhūtāya paññāya abhāvato ayoniso ummujjanena niccanti-ādinā vipariyesagāhino, tato eva kusalakiriyāya vīriyārambhābhāvato kosajjābhībhūtā saṃsāravaṭṭato sīsaṃ na ukkhipissantīti tesaṃ bhikkhūnaṃ pamādavihāragarahāmukhena vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ “**tasmā rakkhītacittassā**”ti dutiyagāthamāha.

Tattha **tasmā rakkhītacittassā**ti yasmā arakkhitacitto māraṇaṇa yathākāmakaraṇīyo hutvā saṃsāreyeva hoti, tasmā satisaṃvarena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ rakkaṇaṇa pidahanena rakkhītacitto assa. Citte hi rakkhite cakkhādi-indriyāni rakkhītāneva hontīti.

Sammāsaṅkappagocaroti yasmā micchāsaṅkappagocarō tathā tathā ayoniso vitakketvā nānāvidhāni micchādassanāni gaṇhanto micchādīṭṭhihateṇa

1. Vadanti (Sī, Syā)

cittena mārassa yathākāmakaraṇīyo hoti, tasmā yonisomanasikārena kammaṃ karonto nekkhammasaṅkappādisammāsaṅkappagocarō assa, jhānādisampayuttaṃ sammāsaṅkappameva attano cittaṃ pavaṭṭiṭṭhānaṃ kareyya. **Sammādiṭṭhipurekkhāro**ti sammāsaṅkappagocaratāya vidhūtamicchādassano puretaraṇīyeva kammassakatālakkaṇaṃ, tato yathābhūtañāṇalakkhaṇaṃ sammādiṭṭhiṃ purato katvā pubbe vuttanayeneva sīlasamādhīsu yutto payutto vipassanaṃ ārabhitvā saṅkhāre sammasanto **ñatvāna udayabbayaṃ** pañcasu upādānakkhandhesu samapaññāsāya ākārehi uppādanīrodhaṃ vavatthapetvā udayabbayañāṇamadhigantvā tato paraṃ bhaṅgānupassanādivasena vipassanaṃ ussukkāpetvā anukkamena ariyamaggaṃ gaṇhanto aggamaggena **thinamiddhābhibhū bhikkhu sabbā duggatiyo jaheti**, evaṃ so heṭṭhimamaggavajjhānaṃ kilesānaṃ paṭhamameva pahīnattā diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjanakathinamiddhānaṃ adhigatena arahattamaggena samucchinndanato tadekaṭṭhānaṃ mānādīnampi pahīnattā sabbaso bhinnakilesa khīṇāsavo bhikkhu tividhadukkhatāyogena duggatisaṅkhātā sabbāpi gatiyo ucchinnabhavamūlattā **jahe** pajaheyya, tasmaṃ parabhaṅge nibbāne paṭiṭṭheyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Gopālakasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **Kosalesūti** Kosalā nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado “Kosalā”tveva vuccati, tesu Kosalesu janapade. **Cārikaṃ caratīti** aturitacārikāvasena janapadacārikaṃ carati. **Mahatīti** guṇamahattenapi mahatā, aparicchinnasaṅkhyattā saṅkhyāmahattenapi mahatā. **Bhikkhusaṃghenāti** diṭṭhisīlasāmaññasamhatena samaṇagaṇeṇa. **Saddhinti** ekato. **Maggā okkammāti** maggato apakkamitvā. **Aññataraṃ rukkhāmūlanti** ghanapattasākhāviṭṭapasampannassa sandacchāyassa mahato rukkhassa samīpasāṅkhātāṃ mūlaṃ.

Aññataro gopālakoti eko gogaṇarakkhako, nāmena pana Nando nāma. So kira aḍḍho mahaddhano mahābhogo, yathā

keṇiyo jaṭilo pabbajjāvasena, evaṃ Anāthapiṇḍikassa goyūthaṃ rakkhanto gopālakattena rājapīlaṃ apaharanto attano kuṭumbaṃ rakkhati. So kālena kālaṃ pañca gorase gahetvā mahāseṭṭhiṃsa santikaṃ āgantvā niyyātetvā Satthu santikaṃ gantvā Satthāraṃ passati, dhammaṃ suṇāti, attano vasanaṭṭhānaṃ āgamanatthāya Satthāraṃ yācati. Satthā tasseva ñānaparipākaṃ āgamayamāno agantvā aparabhāge mahatā bhikkhusaṃghena parivuto janapadacārikaṃ caranto “idāniṃsa ñānaṃ paripakkaṃ”ti ñatvā tassa vasanaṭṭhānaṃsa avidūre maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamaṇe nisīdi tassa āgamaṇaṃ āgamayamāno. Nandopi kho “Satthā kira janapadacārikaṃ caranto ito āgacchati”ti sutvā haṭṭhatuṭṭho vegena gantvā Satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā katapaṭisaṇṭhāro ekamantaṃ nisīdi, athassa Bhagavā dhammaṃ deseti. So sotāpattiṃphale paṭiṭṭhahitvā Bhagavantaṃ nimantetvā sattāhaṃ pāyāsadānamadāsi, sattame divase Bhagavā anumodanaṃ katvā pakkāmi. Tena vuttaṃ **“ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ gopālaṃ Bhagavā dhammiyā kathāya sandassesī -pa- uṭṭhāyāsanaṃ pakkāmi”**ti.

Tattha sandassesīti “ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā”ti-ādinaṃ kusalādidhamme kammavipāke idhalokaparaloke paccakkhato dassento anupubbikathāvasāne cattāri ariyasaccāni sammā dassesi. **Samādapesī**ti “saccādhigamāya ime nāma dhammā attani uppādetabbā”ti sīlādidhamme sammā gaṇhāpetvā tesu taṃ paṭiṭṭhapesi. **Samuttejesī**ti te dhammā samādinnaṃ anukkamena bhāviyamānā nibbedhabhāgiyā hutvā tikkhavisadā yathā khippaṃ ariyamaggaṃ āvahanti, tathā sammā uttejesi sammadeva tejesi¹. **Sampahaṃsesī**ti bhāvanāya pubbenāparaṃ visesabhāvadassanena cittassa pamodāpanavasena suṭṭhu pahaṃsesi. Apicettha sāvajjānavajjadhammesu dukkhādīsu ca sammohavinodanena sandassanaṃ, sammāpaṭipattiyaṃ pamādāpanodanena samādāpanaṃ, cittassālasīyāpattivinodanena samuttejanaṃ, sammāpaṭipattisiddhiyā sampahaṃsanaṃ veditabbāṃ. Evaṃ so Bhagavato sāmukkaṃsīkāya dhammadesanāya sotāpattiṃphale paṭiṭṭhahi.

1. Tathā samuttejesi sammā uttejesi (Sī)

adhivāsesīti tena diṭṭhasaccena “adhivāsetu me bhante Bhagavā”ti-ādinā nimantito kāyaṅgavācaṅgam acopento citteneva adhvāsesi sādhiyī. Tenevāha “**tuṇhībhāvenā**”ti.

Appodakapāyāsanti nirudakapāyāsam. **Paṭiyādāpetvā**ti sampādetvā sajjetvā. **Navañca sappinti** navaññam gaṇetvā tāvadeva vilīnam maṇḍasappiñca paṭiyādāpetvā. **Sahatthā**ti ādaraṇāto sahattheneva parivisanto. **Santappesī**ti paṭiyattam bhojanam bhojesi. **Sampavāsesī**ti “alam alan”ti vācāya paṭikkhipāpesi. **Bhuttāvinti** katabhattakiccam. **Onītapattapāṇinti** pattato apanītapāṇim, “dhotapattapāṇin”tipi pāṭho, dhotapattahatthanti attho. **Nīcanti** anuccam āsanam gaṇetvā āsaneyeva nisīdanam ariyadesavāsīnam cārittam, so pana Satthu santike upacāravasena paññattassa dārupalakāsanassa samīpe nisīdi. **Dhammiyā kathāyā**ti-ādi sattame divase katam anumodanam sandhāya vuttam. So kira sattāham Bhagavantam bhikkhusamghaṇca tattha vasāpetvā mahādānam pavattesi, sattame pana divase appodakapāyāsadānam adāsi, Satthā tassa tasmim attabhāve uparimaggatthāya ñāṇaparipākābhāvato anumodanameva katvā pakkāmi.

Sīmantarikāyānti sīmantare, tassa gāmassa antaram. Gāmaṇḍasino kira ekam taḷakam nissāya tena saddhim kalaham akāmsu. So te abhibhavitvā tam taḷakam gaṇhi. Tena baddhāghāto eko puriso tam Satthu pattam gaṇetvā dūram anugantvā “nivattāhi upāsakā”ti vutte Bhagavantam vanditvā padakkhiṇam katvā bhikkhusamghassa ca añjalim katvā yāva dassanūpacārasamatikkamā dasanakhasamodhānasamujjalam añjalim sirasi paggayha paṭinivattitvā dvinnam gāmanam antare araṇṇappadesa ekakam gacchantam sarena vijjhivā māresi. Tena vuttam “**acirapakkantassa -pa-voropesī**”ti. Kenacideva karaṇīyena ohīyivā pacchā gacchantā bhikkhū tam tathā matam disvā Bhagavato tamattham ārocesum, tam sandhāya vuttam “**atha kho sambahulā bhikkhū**”ti-ādi.

Etamattham viditvāti yasmā diṭṭhisampannam ariyasāvakam Nandam mārentena purisena ānantariyakammam bahulam apuññam pasutam, tasmā yam corehi ca verīhi ca kattabbam, tatopi ghorataram imesam sattānam micchāpaṇihitam cittam karotīti imamattham jānitvā tadatthadīpanam imam udānam udānesi.

Tattha **diso disanti** dūsako dūsaniyaṃ coro coraṃ, disvāti vacanaseso. **Yaṃ taṃ kayirāti** yaṃ tassa anayabyasanaṃ kareyya, dutiyapadepi eseva nayo. Idaṃ vuttaṃ hoti—eko ekassa mittadubbhī coro puttadārakhattavattugomahimsādisu aparajjhanto yassa aparajjhati, tampi tatheva attani aparajjhantaṃ coraṃ disvā, verī vā pana kenacideva kāraṇena baddhaveraṃ verim disvā attano kakkhaḷatāya dāruṇatāya yaṃ tassa anayabyasanaṃ kareyya, puttadāraṃ vā piḷeyya, khattādīni vā nāseyya, jīvitā vā voropeyya, dasasu akusalakammāpathesu micchāṭṭhapitattā **micchāpaṇihitaṃ cittaṃ pāpiyo naṃ tato kare**, naṃ purisaṃ pāpataraṃ tato kareyya. Vuttappakāro hi diso vā verī vā disassa vā verino vā imasmiṃyeva attabhāve dukkhaṃ vā uppādeyya, jīvitakkhayaṃ vā kareyya. Idaṃ pana akusalakammāpathesu micchāṭṭhapitaṃ cittaṃ diṭṭheva dhamme anayabyasanaṃ pāpeti, attabhāvasatasahassesupi catūsu apāyesu khipitvā sīsamassa ukkhipituṃ na detīti.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Yakkhapahārasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **Kapotakandarāyanti** evaṃnāmake vihare. Tasmiṃ kira Pabbatakandare pubbe bahū kapotā vasiṃsu, tena sā Pabbatakandarā “Kapotakandarā”ti vuccati. Aparabhāge tattha katavihāropi “Kapotakandarā”tveva paññāyittha. Tena vuttaṃ “Kapotakandarāyanti evaṃnāmake vihare”ti. **Juṇhāya rattiyāti** sukkapakkarattiyaṃ. **Navoropitehi kesehī**ti acira-ohāritehi kesehi, itthambhūtalakkhaṇe cetam karaṇavacanaṃ. **Abbhokāseti** yattha uparicchadanaṃ parikkhepo vā natthi, tādise ākāsaṅgaṇe.

Tattha āyasmā Sāriputto suvaṇṇavaṇṇo, āyasmā Mahāmoggallāno nīluppalavaṇṇo. Ubhopi pana te mahāthero udiccabrāhmaṇajaccā kappānaṃ satasahassādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyaṃ abhinīhārasampannā chaḷabhiññāpaṭisambhidāpattā mahākhīṇāsavā samāpattilābhino

Tattha aññatarāṃ samādhinti upekkhābrahmavihārasamāpattiṃ. Keci “saññāvedayitanirodhasamāpattiṃ”ti vadanti, apare panāhu “ārūppapāḍakāṃ phalasamāpattiṃ”ti. Imā eva hi tisso kāyarakkhaṇasamatthā samāpattiyo. Tattha nirodhasamāpattiyā samādhipariyāyasambhavo heṭṭhā vuttova, pacchimamyeva pana ācariyā vaṇṇenti. **Uttarāya disāya dakkhiṇaṃ disaṃ gacchantī**ti uttarāya disāya yakkhasamāgamaṃ gantvā attano bhavaṇaṃ gantvā dakkhiṇaṃ disaṃ gacchanti. **Paṭibhāti manti upaṭṭhāti mama. Manti** hi paṭisaddayogena sāmi-atthe upayogavacanāṃ, imassa sīse pahāraṃ dātum cittaṃ me uppajjatīti attho. So kira purimajātiyaṃ there baddhāghāto, tenassa therāṃ disvā paduṭṭhacittassa evaṃ ahosi. Itaro pana sappaññajātiko, tasmā taṃ paṭisedhento “**alam sammā**”ti-ādimāha. Tattha **mā āsādesīti mā** ghaṭṭesi, mā pahāraṃ dehīti vuttaṃ hoti. **Uḷāroti** uḷārehi uttamehi sīlādiguṇehi samannāgato.

Anādiyivāti ādaraṃ akatvā, tassa vacanaṃ aggahetvā. Yasmā pana tassa vacanaṃ aggaṇhanto taṃ anādiyanto nāma hoti, tasmā vuttaṃ “taṃ yakkhaṃ anādiyitvā”ti. **Sīse pahāraṃ adāsīti** sabbathāmena ussāhaṃ janetvā ākāse ʥitova sīse khaṭakaṃ adāsī, muddhani muṭṭhighātaṃ akāsīti attho. **Tāva mahāti** thāmamahattena tattakaṃ mahanto pahāro ahosi. **Tena pahārenāti** tena pahārena karaṇabhūtena. **Sattaratananti** pamānamajjhimassa purisassa ratanena sattaratanam. **Nāganti** hatthināgaṃ. **Osādeyyāti** pathaviyaṃ osīdāpeyya nimujjāpeyya.

“Osāreyyā”tipi pāṭho, cunṇavicunṇaṃ kareyyāti attho.

Aḍḍhaṭṭhamaratanaṃti aḍḍhena aṭṭhannaṃ pūraṇāni¹ aḍḍhaṭṭhamāni, aḍḍhaṭṭhamāni ratanāni pamāṇaṃ etassāti aḍḍhaṭṭhamaratano, taṃ aḍḍhaṭṭhamaratanaṃ. **Mahantaṃ pabbatakūṭanti** Kelāsakūṭappamaṇaṃ vipulaṃ girikūṭaṃ. **Padāleyyāti** sakalikaḥārena bhindeyya. Api osādeyya, api padāleyyāti sambandho.

Tāvadeva cassa sarīre mahāparilāho uppajji, so vedanāturo ākāse ṭhātum asakkonto bhūmiyaṃ pati, taṅkhaṇaṇṇeva aṭṭhasaṭṭhisahassādhikayo janasatasahassabbedhaṃ Sinerumpi pabbatarājānaṃ sandhārentī catunahutādhikadvijojanasatasahassabahalā mahāpathavī taṃ pāpasattaṃ dhāretum asakkonti viya vivaramadāsi. Avīcito jālā uṭṭhahitvā kandantaṃyeva taṃ gaṇhimsu, so kandanto vippalapanto pati. Tena vuttaṃ “**atha ca pana² so yakkho ‘ḍayhāmi ḍayhāmi’ ti vatvā tattheva mahānirayaṃ apatāsīti**”³. Tattha **apatāsīti**⁴ apati.

Kim pana so yakkhattabhāveneva nirayaṃ upagacchīti? Na upagacchi, yaṃ hettha diṭṭhadhammavedanīyaṃ pāpakammaṃ ahosi, tassa balena yakkhattabhāve mahantaṃ dukkhaṃ anubhavi. Yaṃ pana upapajjavedanīyaṃ ānantariyakammaṃ, tena cuti-anantaraṃ niraye uppajjīti. Therassa pana samāpattibalena upatthambhitasarīrassa na koci vikāro ahosi. Samāpattito avuṭṭhitakāle hi taṃ yakkho pahari, tathā paharantaṃ dibbacakkhunā disvā āyasmā Mahāmoggallāno Dhammasenāpatiṃ upasaṅkami, upasaṅkamanasamakārameva ca Dhammasenāpati samāpattito uṭṭhāsi. Atha naṃ Mahāmoggallāno sarīravuttiṃ⁵ pucchi, sopissa byākāsi, tena vuttaṃ “**addasā kho āyasmā Mahāmoggallāno -pa- api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkhaṃ**”ti.

Tattha **thokaṃ dukkhanti** thokaṃ appamattakaṃ madhurakajātaṃ viya me sīsaṃ dukkhitaṃ, dukkhappattanti attho. Dukkadhīṭṭhānaṃ hi sīsaṃ dukkhanti vuttaṃ. “Sīse thokaṃ dukkhaṃ”tipi pāṭho. Kathaṃ pana samāpattibalena sarīre upatthambhite⁶ therassa sīse thokampi dukkhaṃ ahosīti? Acireneva vuṭṭhitattā.

1. Pūraṇanti (Sī, Syā, Ka)

3. Mahāniraye avatthāsīti (Sī, Syā, Ka)

5. Taṃ paribhavaṃ (Sī, Syā)

2. Atha kho (Sī, Syā, Ka)

4. Avatthāsīti (Sī, Syā, Ka)

6. Upatthaddhe (Ka)

antosamāpattiyam apaññāyamānadukkham hi kāyanissitattā niddam upagatassa makasādi janitam viya paṭibuddhassa thokam paññāyittha.

“Mahābalena yakkhena tathā sabbussāhena pahaṭe sarīrepi vikāro nāma natthi”ti acchariyabbhutacittajātena āyasmatā Mahāmoggallānena **“acchariyam āvuso Sāriputtāti-ādinā Dhammasenāpatino mahānubhāvātāya vibhāvītāya sopissa “acchariyam āvuso Moggallānā”ti-ādinā iddhānubhāvamahantatāpakāsanāpadesena attano issāmacchariyāhaṅkāradīmalānam suppahīnataṃ dīpeti. Paṃsupisācākampi na passāmāti** saṅkārakūṭhādīsu vicaraṇakakhuddakapetampi na passāma. Iti adhigamappicchānam aggabhūto mahāthero tasmim kāle anāvajjanena tesam adassanam sandhāya vadati. Tenevāha **“etarahī”**ti.

Bhagavā pana Veḷuvane ṭhito ubhinnaṃ aggasāvakaṇaṃ imaṃ kathāsallāpaṃ dibbasotena assosi. Tena vuttaṃ **“assosi kho Bhagavā”**ti-ādi, taṃ vuttatthameva.

Etamattham veditvāti etaṃ āyasmato Sāriputtassa samāpattibalūpagataṃ iddhānubhāvamahantataṃ veditvā. **Imaṃ udānanti** tasseva tādibhāvappattidīpakam imaṃ udānam udānesi.

Tattha yassa selūpamaṃ cittaṃ, ṭhitaṃ nānupakampatīti yassa khīṇāsavassa cittaṃ ekagghanasilāmayapabbatūpamaṃ sabbesaṃ iñjanānam abhāvato vasībhāvappattiyāva ṭhitaṃ sabbehipi lokadhammehi nānupakampati na pavedhati. Idānissa akampanākāraṃ saddhim kāraṇena dassetuṃ **“virattan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **virattaṃ rajanīyesūti** virāgasāṅkhātena ariyamaggena rajanīyesu rāgupattihetubhūtesu sabbesu tebhūmakadhammesu virattaṃ, tattha sabbaso samucchinnarāganti attho. **Kopaneyyēti** paṭighaṭṭhānīye sabbasmimpi āghātavatthusmim **na kuppati** na dussati na vikāraṃ āpajjati. **Yassevaṃ bhāvitam cittanti** yassa yathāvuttassa ariyapuggalassa cittaṃ evaṃ vuttanayena tādibhāvāvahanabhāvena bhāvitam. **Kuto taṃ dukkhamessatīti** taṃ uttamapuggalaṃ kuto sattato saṅkhārato vā dukkham upagamissati, na tādisassa dukkham atthīti attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nāgasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **Kosambiyanti** Kusumbena nāma isinā vasitaṭṭhāne māpitattā ‘Kosambī’¹ti evaṃladdhanāmake nagare. **Ghositārāmeti** Ghositaseṭṭhinā kārite ārāme. Bhagavā **ākiṇṇo viharatīti** Bhagavā sambādhappatto viharati. Kiṃ pana Bhagavato sambādho atthi, saṃsaggo vāti? Natthi. Na hi koci Bhagavantam anicchāya upasaṅkamitum sakkoti. Durāsadā hi Buddhā Bhagavanto sabbattha ca anupalittattā. Hitesitāya pana sattesu anukampaṃ upādāya “mutto mocessāmi”²ti paṭiññānurūpaṃ caturoghaniṭṭharaṇattham aṭṭhannaṃ parisānaṃ attano santikaṃ kālana kālānaṃ upasaṅkamaṇaṃ adhivāseti, sayaṅca mahākaruṇāsamussāhito kālāññū hutvā tattha upasaṅkamati, idaṃ sabbabuddhānaṃ āciṇṇaṃ, ayamidha ākiṇṇavihāroti adhippeto.

Idha pana Kosambikānaṃ bhikkhūnaṃ kalahajātānaṃ Satthā Dīghītissa Kosalarañño vatthum āharitvā “na hi verena verāni, sammantīdha kudācānaṃ”³ti¹ ādinā ovādaṃ adāsi, taṃ divasaṃ tesaṃ kalaham karontānaṃyeva ratti vibhātā. Dutiyadivasepi Bhagavā tameva vatthum kathesi, taṃ divasampi tesaṃ kalaham karontānaṃyeva ratti vibhātā. Tatiyadivasepi Bhagavā tameva vatthum kathesi, athaññataro bhikkhu Bhagavantaṃ evamāha “appossukko bhante Bhagavā diṭṭhadhammasukhavihāraṇaṃyutto viharatu, mayametenā bhaṇḍanena kalahena viggahena vivādena paññāyissāmā”⁴ti. Satthā “pariyādinnaṃcittā kho ime moghapurisā, na dānime sakkā saññāpetum, natthi cettha saññāpetabbā, yannūnāhaṃ ekacārikavāsaṃ vaseyyaṃ, evaṃ ime bhikkhū kalahato oramissanti”⁵ti cintesi. Evaṃ tehi kalahakārakehi bhikkhūhi saddhim ekavihāre vāsaṃ vinetabbābhāvato upāsakādīhi upasaṅkamaṇaṃ ākiṇṇavihāraṃ katvā vuttaṃ “tena kho pana samayena Bhagavā ākiṇṇo viharatī”⁶ti-ādi.

Tattha **dukkhanti** na sukhaṃ, anārādhitaṃcittatāya na iṭṭhanti attho. Tenevāha “**na phāsu viharāmi**”⁷ti. **Vūpakaṭṭhoti** pavivekaṭṭho dūrībhūto. Tathā cintetvāva Bhagavā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā Kosambiyaṃ

1. Khu 1. 14; Ma 3. 192; Vi 3. 496 piṭṭhesu.

piṇḍāya caritvā kañci anāmantetvā eko adutiyo gantvā Kosalaratṭhe Pālileyyake vanasaṇḍe Bhaddasālamūle viḥāsi. Tena vuttam **“atha kho Bhagavā pubbaṇhasamayam -pa- Bhaddasālamūle”**ti. Tattha sāmanti sayam. Saṁsāmetvāti paṭisāmetvā. Pattacīvaramādāyāti etthāpi sāmanti padam ānetvā yojetabbam. Upaṭṭhāketi Kosambinagaravāsino Ghositasetṭhi-ādike upaṭṭhāke, viḥāre ca aggupaṭṭhākaṁ āyasmantaṁ Ānandaṁ anāmantetvā.

Evam gate Satthari pañcasatā bhikkhū āyasmantaṁ Ānandaṁ āhaṁsu “āvuso Ānanda Satthā ekakova gato, mayam anubandhissāmā”ti. “Āvuso yadā Bhagavā sāmam senāsanaṁ saṁsāmetvā pattacīvaramādāya anāmantetvā upaṭṭhāke ca anapaloketvā bhikkhusaṁgham adutiyo gacchati, tadā ekacāram caritum Bhagavato ajjhāsayo, sāvakena nāma Satthu ajjhāsayanurūpam paṭipajjitabbam, tasmā na imesu divasesu Bhagavā anugantabbo”ti nivāresi, sayampi nānugacchi.

Anupubbenāti anukkamena, gāmanigamapaṭipāṭiyā cārikam caramāno “ekacāravāsam tāvavasamānam bhikkhum passissāmī”ti bālakaloṇakāragāmaṁ¹ gantvā tattha Bhaguttherassa sakalam pacchābhattañceva tiyāmañca rattim ekacāravāse ānisaṁsam kathetvā punadivase tena pacchāsamañena piṇḍāya caritvā tam tattheva nivattetvā “samaggavāsam vasamāne tayo kulaputte passissāmī”ti pācīnavamsamigadāyam gantvā tesampi sakalarattim samaggavāse ānisaṁsam kathetvā tepi tattheva nivattetvā ekakova Pālileyyagāmaṁ sampatto. Pālileyyagāmaṁvāsino paccuggantvā Bhagavato dānam datvā Pālileyyagāmassa avidūre rakkhitavanasaṇḍo nāma atthi, tattha Bhagavato paṇṇasālam katvā “ettha Bhagavā vasatū”ti yācitvā vāsayaṁsu. Bhaddasālotti pana tattheke manāpo bhaddako² sālārukkho, Bhagavā tam gāmaṁ upanissāya vanasaṇḍe paṇṇasālasamīpe tasmim rukkhamūle viḥāsi. Tena vuttam **“Pālileyyake viharati rakkhitavanasāṇḍe Bhaddasālamūle”**ti.

Hatthināgoti mahāhatthī yūthapati. Hatthikalabhehīti hatthipotakehi. Hatthicchāpehīti khīrūpagehi³ daharahatthipotakehi, ye

1. Bālakaloṇakāragāmaṁ (Sī)

2. Laddhako (Sī, Syā)

3. Khīrapakehi (Sī, Syā)

“Bhīṅkā”tipi vuccanti. **Chinnaggānī**ti purato purato gacchantehi tehi hatthi-
ādhī chinnaggāni khāditāvasesāni khāṇusadisāni khādanti.

Obhaggobhagganti tena hatthināgena uccaṭṭhānato bhañjitvā bhañjitvā
pātitaṃ. **Assa sākḥābhaṅganti** etassa santakaṃ sākḥābhaṅgaṃ te khādanti.

Āvilānīti tehi paṭhamataraṃ otaritvā pivantehi ālulitattā āvilāni
kaddamamissāni pānīyāni pivati. **Ogāhā**ti titthato. “Ogāhan”tipi Pāli. **Assā**ti
hatthināgassa. **Upanighamsantiyoti** ghaṭṭentiyo, upanighamsiyamānopi
attano uḷārabhāvena na kujjhati, tena tā taṃ ghaṃsantiyeva. **Yūthā**ti
hatthighaṭṭā.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti so kira hatthināgo yūthavāse ukkaṇṭhito
taṃ vanasaṇḍaṃ pavittṭho tattha Bhagavantaṃ disvā ghaṭṭasahassena
nibbāpitasantāpo viya nibbuto hutvā pasannacitto Bhagavato santike aṭṭhāsi,
tato paṭṭhāya vattasīse ṭhatvā Bhaddasālassa paṇṇasālāya ca samantato
appaharitaṃ katvā sākḥābhaṅgehi sammajjati, Bhagavato
mukhadhovanāṃ deti, nhānodakaṃ āharati, dantakaṭṭhaṃ deti, araṇṇato
madhurāni phalāni āharitvā Satthu upaneti, Satthā tāni paribhuñjati. Tena
vuttaṃ “**tatra sudāṃ so hatthināgo yasmim padese Bhagavā viharati, taṃ
padesaṃ appaharitaṃ karoti, soṇḍāya Bhagavato pānīyaṃ paribhojanīyaṃ
upaṭṭhāpeti**”ti. Soṇḍāya dārūni āharitvā aññamaññaṃ ghaṃsitvā aggim
uṭṭhāpetvā dārūni jālāpetvā tattha pāsāṇakhaṇḍāni tāpetvā tāni daṇḍakehi
pavaṭṭetvā soṇḍiyaṃ khipitvā udakassa tattabhāvaṃ ñatvā Bhagavato
santikaṃ upagantvā tiṭṭhati, Bhagavā “hatthināgo mama nhānaṃ icchatī”ti
tattha gantvā nhānakiccaṃ karoti, pānīyepi eseṇa nayo. Tasmim pana sītale
sañjāte upasaṅkamati, taṃ sandhāya vuttaṃ “**soṇḍāya Bhagavato pānīyaṃ
paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpeti**”ti.

Atha kho Bhagavato rahogatassāti-ādi ubhinnaṃ mahānāgānaṃ
vivekasukhapaccavekkhaṇadassanaṃ, taṃ vuttatthameva. **Attano ca
pavivekaṃ viditvā**ti kehici anākiṇṇabhāvaladdhaṃ kāyavivekaṃ jānitvā,
itare pana vivekā Bhagavato sabbakālaṃ vijjantiyeva.

Imaṃ udānanti imaṃ attano hatthināgassa ca pavivekābhiratiyā samānajjhāsayaabhāvadīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tatthāyaṃ saṅkhepattho—**etaṃ isādanatassa** ratha-isāsadisadantassa hatthināgassa **cittaṃ nāgena** Buddhanāgassa **cittena sametīti** saṃsandati. Kathaṃ sameti ce? **Yadeko ramatī vane** yasmā Buddhanāgo “ahaṃ kho pubbe ākiṇṇo vihāsin”ti purimaṃ ākiṇṇavihāraṃ jigucchitvā vivekaṃ upabrūhayamāno idāni yathā **eko** adutiyo **vane** araṇṇe **ramati** abhiramati, evaṃ ayampi hatthināgo pubbe attano hatthi-ādīhi ākiṇṇavihāraṃ jigucchitvā vivekaṃ upabrūhayamāno idāni **eko** asahāyo¹ **vane** araṇṇe **ramati** abhiramati. Tasmāssa **cittaṃ nāgena sametī** tassa cittena sametīti katvā ekābhāvaratiyā ekasadisam hotīti attho.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Piṇḍolasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **Piṇḍolabhāradvājoti** piṇḍaṃ ulamāno pariyesamāno pabbajitoti piṇḍolo. So kira pariṇiṇṇabhogo brāhmaṇo hutvā mahantaṃ bhikkhusaṃghassa lābhasakkāraṃ disvā piṇḍatthāya nikkhamitvā pabbajito. So mahantaṃ kapallaṃ “pattan”ti gahetvā carati, kapallapūraṃ yāgum pivati, bhattaṃ bhuñjati, pūvakhajjakaṇca khādati. Athassa mahagghasabhāvaṃ Satthu ārocesuṃ. Satthā tassa pattatthavikaṃ nānujāni, heṭṭhāmaṇce pattaṃ nikkujjitvā ṭhapeti, so ṭhapentopi ghaṃsentova paṇāmetvā ṭhapeti, gaṇhantopi ghaṃsentova ākaḍḍhitvā gaṇhāti. Taṃ gacchante gacchante kāle ghaṃsanena parikkhīṇaṃ, nālikodanamattasseva gaṇhanakaṃ jātāṃ. Tato Satthu ārocesuṃ, athassa Satthā pattatthavikaṃ anujāni. Thero aparena samayena indriyabhāvanaṃ bhāvento aggaphale arahatte patiṭṭhāsi. Iti so pubbe savisesaṃ piṇḍatthāya ulatīti piṇḍolo, gottena pana bhāradvājoti ubhayaṃ ekato katvā “Piṇḍolabhāradvājo”ti vuccati.

1. Adutiyo (Syā)

Āraññakoti gāmantasenāsanapaṭikkhipanena araññe nivāso assāti āraññako, āraññakadhutaṅgaṃ samādāya vattantassetam nāmaṃ. Tathā bhikkhāsāṅkhātānaṃ āmisapiṇḍānaṃ pāto piṇḍapāto, parehi dinnānaṃ piṇḍānaṃ patte nipatananti attho. Piṇḍapātaṃ uñchati taṃ taṃ kulam upasaṅkamanto gavesatīti **piṇḍapātiko**, piṇḍāya vā patitum caritum vatametassāti piṇḍapātī, piṇḍapātīyeva piṇḍapātiko. Saṅkarakūṭādīsu paṃsūnaṃ upari ṭhitatā abbhuggataṭṭhena paṃsukūlaṃ viyāti paṃsukūlaṃ, paṃsu viya vā kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlaṃ, paṃsukūlassa dhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, taṃ sīlaṃ etassāti **paṃsukūliko**. Saṅghāṭi-uttarāsaṅga-antaravāsakasaṅkhātāni tīṇi cīvarāni ticīvaraṃ, ticīvarassa dhāraṇaṃ ticīvaraṃ, taṃ sīlaṃ etassāti **tecīvariko**. **Appicchoti**-ādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva.

Dhutavādoti dhuto vuccati dhutakilesa puggalo, kilesadhunanakadhammo vā. Tattha atthi dhuto, na dhutavādo, atthi na dhuto, dhutavādo, atthi neva dhuto, na dhutavādo, atthi dhuto ceva, dhutavādo cāti idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ. Tesu yo sayam dhutadhamme samādāya vattati, na paraṃ tadatthāya samādapeti, ayaṃ paṭhamo. Yo pana sayam na dhutadhamme samādāya vattati, paraṃ samādapeti, ayaṃ dutiyo. Yo ubhayarahito, ayaṃ tatiyo. Yo pana ubhayasampanno, ayaṃ catuttho. Evarūpo ca āyasmā Piṇḍolabhāradvājoti. Tena vuttaṃ “dhutavādo”ti. Ekadesasarūpekasesavasena hi ayaṃ niddeso yathā taṃ “nāmarūpan”ti.

Adhicittamanuyuttoti ettha aṭṭhasamāpattisampayogato arahattaphalasamāpattisampayogato vā cittassa adhicittabhāvo veditabbo, idha pana “arahattaphalacittan”ti vadanti. Taṃ taṃ samāpattīsu samādhi eva adhicittam, idha pana arahattaphalasamādhi veditabbo. Keci pana “Adhicittamanuyuttana bhikkhave bhikkhunā kālena kālaṃ tīṇi nimittāni manasi kātabbānīti etasmim adhicittasutte¹ viya samathavipassanācittam adhicittanti idhādhippetan”ti vadanti, taṃ na sundaraṃ. Purimoyevattho gahetabbo.

1. Am 1. 258 piṭṭhe.

Etamattam veditvāti etaṃ āyasmato Piṇḍolabhāradvājassa adhiṭṭhānaparikkhārasampadāsampannaṃ adhiccittānuyogasaṅkhātāṃ atthaṃ sabbākārato veditvā. Evaṃ¹ “adhiccittānuyogo mama sāsanaṇuṭṭhānaṃ”ti² dīpento **imaṃ udanaṃ udānesi**.

Tattha **anūpavādoti** vācāya kassacipi anupavadanaṃ. **Anūpaghātoti** kāyena kassaci upaghātākaraṇaṃ. **Pātimokkheti** ettha pātimokkhapadassa attho heṭṭhā nānappakārehi vutto, tasmim pātimokkhe. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamalakkhaṇo **saṃvaro**. **Mattaññutāti** paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsananti** vivittaṃ saṃghaṭṭanavirahitaṃ senāsaṇaṃ. **Adhicitte ca āyogoti** aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ adhigamāya bhāvanānuyogo.

Aparo nayo—**anūpavādoti** kassacipi uparujjhanavacanassa avadanaṃ. Tena sabbampi vācasikaṃ sīlaṃ saṅgaṇhāti. **Anūpaghātoti** kāyena kassaci upaghātassa paraviheṭṭhanassa akaraṇaṃ. Tena sabbampi kāyikaṃ sīlaṃ saṅgaṇhāti. Yādisaṃ panidaṃ ubhayaṃ Buddhānaṃ sāsanaṇtogadhaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**pātimokkhe ca saṃvaro**”ti vuttaṃ. **Casaddo** nipātamattaṃ. **Pātimokkhe ca saṃvaroti** pātimokkhasaṃvarabhūto anūpavādo anūpaghāto cāti attho.

Atha vā **pātimokkheti** adhikaraṇe bhummaṃ. Pātimokkhe nissayabhūte saṃvaro. Ko pana soti? Anūpavādo anūpaghāto. Upasampadavelāyaṃ hi avisesena pātimokkhasīlaṃ samādinnaṃ nāma hoti, tasmim pātimokkhe ṭhitassa tato paraṃ upavādūpaghātānaṃ akaraṇavasena saṃvaro, so anūpavādo anūpaghāto cāti vutto.

Atha vā **pātimokkheti** nipphādetabbe bhummaṃ yathā “cetaso avūpasamo ayoniso manasikārapadaṭṭhānaṃ”ti³. Tena pātimokkhena sādhetabbo anūpavādo anūpaghāto, pātimokkhasaṃvarasaṅgahito anūpavādo anūpaghāto-icceva attho. **Saṃvaroti** iminā pana

1. Etaṃ (Ka)

2. Sāsanaṇti (Sī)

3. Saṃ 3. 91 piṭṭhe.

satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti imesaṃ catunnaṃ saṃvarānaṃ gahaṇaṃ, pātimokkhasādhanaṃ idaṃ saṃvaracatukkaṃ.

Mattaññūtā ca bhattasminti

pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogavissajjanānaṃ vasena bhojane pamāṇaññūtā. **Pantañca sayanāsananti** bhāvanānukūlaṃ araññarukkhamulādivivittasenāsaṇaṃ. **Adhicitte ca āyogoti** sabbacittānaṃ adhikattā uttamattā adhiccittasaṅkhāte arahattaphalacitte sādhetabbe tassa nipphādanatthaṃ samathavipassanābhāvanāvasena āyogo. **Etaṃ Buddhāna sāsananti** etaṃ parassa anūpavadanaṃ, anūpaghātanaṃ, pātimokkhasaṃvaro, pariyesanapaṭiggahaṇādīsu mattaññūtā, vivittavāso, yathāvutta-adhiccittānuyogo ca Buddhānaṃ sāsaṇaṃ ovādo anusīṭṭhīti attho. Evaṃ imāya gāthāya tisso sikkhā kathitāti veditabbā.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasuttavaṇṇanā

37. Sattame apubbaṃ natthi. Gāthāya **adhicetasoti** adhiccittavato, sabbacittānaṃ adhikena arahattaphalacittena samannāgatassāti attho. **Appamajjatoti** na pamajjato, appamādena anavajjadhammesu sātaccakiriyāya samannāgatassāti vuttaṃ hoti. **Muninoti** “yo munāti ubho loke, Muni tena pavuccatī”¹ ti evaṃ ubhayalokamunanena monaṃ vuccati ñāṇaṃ, tena arahattaphalañāṇasaṅkhātena ñāṇena samannāgatattā vā khīṇāsavo Muni nāma, tassa Munino. **Monapathesu sikkhatoti** arahattañāṇasaṅkhātassa monassa pathesu sattatimsabodhipakkhiyadhammesu tisu vā sikkhāsu sikkhato. Idañca pubbabhāgappaṭipadaṃ gahetvā vuttaṃ. Pariniṭṭhitasikkho hi arahā, tasmā evaṃ sikkhato, imāya sikkhāya munibhāvaṃ pattassa Muninoti evamettha attho daṭṭhabbo. Yasmā ca etadeva, tasmā heṭṭhimamaggaphalacittānaṃ vasena adhicetaso, catusaccasambodhapaṭipattiyaṃ appamādavasena appamajjato, maggañāṇasamannāgamaṇa Muninoti evametesāṃ tiṇṇaṃ padānaṃ attho yujjatiyeva. Atha vā “appamajjato

1. Khu 1. 52; Khu 8. 74 piṭṭhesu.

sikkhato”ti padānaṃ hetu-atthataḍḍaḍḍhabbā appamajjanahetu sikkhanahetu ca adhicetasoti.

Sokā na bhavanti tādīnoti tādīsassa khīṇāsavamunino abbhantare iṭṭhaviyogādivatthukā sokā cittasantāpā na honti. Atha vā **tādīnoti** tādīlakkhaṇasamannāgatassa evarūpassa Munino sokā na bhavanti ayamettha attho. **Upasantassāti** rāgādīnaṃ accantūpasamena upasantassa. **Sadā satīmatoti** satīvepullappattiyā niccakālaṃ satiyā avirahitassa.

Ettha ca “adhicetaso”ti iminā adhicittasikkhā, “appamajjato”ti etena adhisīlasikkhā, “Munino monapathesu sikkhato”ti etehi adhipaññāsikkhā. “Munino”ti vā etena adhipaññāsikkhā, “monapathesu sikkhato”ti etena tāsāṃ lokuttarasikkhānaṃ pubbabhāgaṭṭhapaṭipadā, “sokā na bhavanti”ti-ādīhi sikkhāpāripūriyā ānisaṃso pakāsītōti vedītabbāṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sundarīsuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **sakkatoti**-ādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vaṇṇitoyeva. **Asahamānāti** na sahamānā, usūyantāti attho. Bhikkhusaṃghassa ca sakkāraṃ asahamānāti sambandho.

Sundarīti tassā nāmaṃ. Sā kira tasmīṃ kāle sabbaparibbājikāsu abhirūpaṃ dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā, teneva sā “Sundarī”ti paññāyittha. Sā ca anatītayobbanā asaṃyatasamācārāva hoti, tasmā te Sundarīṃ paribbājikaṃ pāpakamme uyyojesuṃ. Te hi aññatitthiyā Buddhuppādato paṭṭhāya sayāṃ hatalābhasakkārā heṭṭhā akkosasuttavaṇṇanāyaṃ āgatanayena Bhagavato bhikkhusaṃghassa ca uḷāraṃ aparimitaṃ lābhasakkāraṃ pavattamānaṃ disvā issāpakatā ekato hutvā sammantayimṃsu—mayāṃ samaṇassa Gotamassa uppannakālato paṭṭhāya naṭṭhā hatalābhasakkārā, na no

koci atthibhāvampi jānāti, kiṃ nissāya nu kho loko samaṇe Gotame abhippasanno uḷāraṃ sakkārasammānaṃ upanetīti? Tattheke āha “uccākulappasuto asambhinnāya mahāsammatappaveṇiyā jāto”ti, aparo “abhijātiyaṃ tassa anekāni acchariyāni pātubhūtāni”ti, añño “Kāladevilaṃ vandāpetuṃ upanītassa pādā parivattitvā tassa jaṭāsu patiṭṭhitā”ti, aparo “vappamaṅgalakāle jambucchāyāya sayāpitassa vītikkantepi majjhanhike jambucchāyā aparivattitvā ṭhitā”ti, añño “abhirūpo dassaṇīyo pāsādiko rūpasampattiya”ti, aparo “jiṇṇaturamatapabbajitasāṅkhātanimitte disvā samvegajāto āgāmināṃ cakkavattirajjaṃ pahāya pabbajito”ti. Evaṃ aparimāṇakāle sambhataṃ anaññasādhāraṇaṃ Bhagavato puññañāṇasambhāraṃ ukkaṃsapāramippattaṃ nirupamaṃ sallekhaṇṇapaṭipadaṃ anuttaraṇca ñāṇapahānasampadādibuddhānubhāvaṃ ajānantā attanā yathādiṭṭhaṃ yathāsutaṃ dhamaṇaṃ taṃ taṃ Bhagavato bahumānakāraṇaṃ kittetvā abahumānakāraṇaṃ pariyesitvā apassantā “kena nu kho kāraṇena mayaṃ samaṇassa Gotamassa ayaṣaṃ uppādetvā lābhasakkāraṃ nāseyyāma”ti. Tesu eko tikhiṇamanti¹ evamaḥa “ambho imasmiṃ sattaloke mātugāmasukhe asattasattā nāma² natthi, ayaṇca samaṇo Gotamo abhirūpo devasamo taruṇo, attano samarūpaṃ mātugāmaṃ labhitvā sajjeyya. Athāpi na sajjeyya, janassa pana saṅkiyo bhaveyya, handa mayaṃ Sundariṃ paribbājikaṃ tathā uyyojema, yathā samaṇassa Gotamassa ayaso pathaviyaṃ patthareyyā”ti.

Taṃ sutvā itare “idaṃ suṭṭhu tayā cintitaṃ, evaṃ hi kate samaṇo Gotamo ayaṣakena upadduto sīsaṃ ukkhipituṃ asakko yena vā tena vā palāyissati”ti sabbeva ekajjhāsayā hutvā tathā uyyojetuṃ Sundariyā santikaṃ agamaṃsu. Sā te disvā “kiṃ tumhe ekato āgatattā”ti āha. Titthiyā anālapantā āramapariyante paṭicchanne ṭhāne nisīdiṃsu. Sā tattha gantvā punappunaṃ ālapantī paṭivacanaṃ alabhitvā kiṃ tumhākaṃ aparajjhaṃ, kasmā me paṭivacanaṃ na dethāti. Tathā hi pana tvaṃ amhe viheṭṭhiyamāne ajjhupekkhasīti.

1. Tikhiṇamati (Sī)

2. Asattā nāma sattā (Sī, Syā)

ko tumhe viheṭṭeti. “Kiṃ pana tvaṃ na passasi, samaṇaṃ Gotamaṃ amhe viheṭṭevā hatalābhasakkāre katvā vicarantaṃ”ti vatvā “tattha mayā kiṃ kātabban”ti vutte “tena hi tvaṃ abhikkhaṇaṃ Jetavanasamīpaṃ gantvā mahājanassa evaṇcevaṇa vadeyyāsi”ti āhaṃsu. Sāpi “sādhū”ti sampaṭicchī. Tena vuttaṃ “**aññatitthiyā paribbājakā Bhagavato sakkāraṃ asahamānā**”ti-ādi.

Tattha **ussahasī**ti sakkosi. **Atthanti** hitaṃ kiccaṃ vā. **Kyāhanti** kiṃ ahaṃ. Yasmā te titthiyā tassā aññatakāpi samānā pabbajjasambandhamattena saṅgaṇhituṃ nātakā viya hutvā “**ussahasi tvaṃ bhagini nātinaṃ atthaṃ kātun**”ti āhaṃsu. Tasmā sāpi migaṃ valli viya pāde laggā **jīvitampi me pariccattaṃ nātinaṃ atthāyā**ti āha.

Tena hīti “yasmā tvaṃ ‘jīvitampi me tumhākaṃ atthāya pariccattaṃ’ti vadasi, tvaṇca paṭhamavaye ṭhitā abhirūpā sobhaggappattāca, tasmā yathā taṃ nissāya samaṇassa Gotamassa ayaso uppajjissati, tathā kareyyāsi”ti vatvā “abhikkhaṇaṃ Jetavanaṃ gacchāhi”ti uyyojesuṃ. Sāpi kho bālā kakacadantapantiyā pupphāvalikīlaṃ kīlitukāmā viya, pabhinnamadaṃ caṇḍahatthiṃ soṇḍāya parāmasanti viya, nalāṭena maccuṃ gaṇhanti viya titthiyānaṃ vacanaṃ sampaṭicchitvā mālāgandhavilepanatambūlamukhavāsādīni gahetvā mahājanassa Satthu dhammadesanaṃ sutvā nagaraṃ pavisanakāle Jetavanābhimukhī gacchantī “kahaṃ gacchasi”ti ca puṭṭhā “samaṇassa Gotamassa santikaṃ, ahaṃ hi tena saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasāmi”ti vatvā aññatarasmiṃ titthiyārāme vasitvā pātova Jetavanamaggaṃ otaritvā nagarābhimukhī āgacchantī “kiṃ Sundari kahaṃ gatāsi”ti ca puṭṭhā “samaṇena Gotamena saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasitvā taṃ kilesaratiyā ramāpetvā āgatāmhī”ti vadati. Tena vuttaṃ “**evaṃ ayyāti kho Sundarī paribbājikā tesam aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ paṭissutvā abhikkhaṇaṃ Jetavanaṃ agamāsi**”ti.

Titthiyā katipāhassa accayena dhuttānaṃ kahāpaṇe datvā “gacchatha, Sundariṃ māretvā samaṇassa Gotamassa Gandhakuṭiyā avidūre mālākacavarantare nikkhipitvā ethā”ti vadiṃsu. Te tathā akaṃsu. Tato titthiyā “Sundariṃ na passāmā”ti kolāhalaṃ katvā rañño

ārocetvā “kattha pana tumhe parisāṅkathā”ti raññā vuttā imesu divasesu Jetavane vasati, tatthassā pavattiṃ na jānāmāti. “Tena hi gacchatha, naṃ tattha vicinathā”ti raññā anuññātā attano upaṭṭhāke gahetvā Jetavanam gantvā vicinantā viya hutvā mālākacavaram byūhitvā tassā sarīram mañcakam āropetvā nagaram pavesetvā “samaṇassa Gotamassa sāvaka ‘Satthunā kataṃ pāpakammaṃ paṭicchādessāmā’ti Sundariṃ māretvā mālākacavarantare nikkhipimsū”ti rañño ārocesum. Rājāpi anupaparikkhitvā “tena hi gacchatha, nagaram āhiṇḍathā”ti āha. Te nagaravīthīsu “passatha samaṇānaṃ Sakyaputtiyānaṃ kamman”ti-ādīni vadantā vicarivā puna rañño nivesanadvāraṃ agamaṃsu. Rājā Sundariyā sarīram āmakasusāne aṭṭakam āropetvā rakkhāpesi. Sāvatthivāsino ṭhapetvā ariyasāvake yebhuyyena “passatha samaṇānaṃ Sakyaputtiyānaṃ kamman”ti-ādīni vatvā antonagare bahinagare ca bhikkhū akkosantā vicariṃsu. Tena vuttam “**yadā te aññimsu titthiyā paribbājakā ‘vodiṭṭhā kho Sundarī’**”ti”ādi.

Tattha aññimsūti jāniṃsu. **Vodiṭṭhā**ti byapadiṭṭhā, Jetavanam āgacchanti ca gacchanti ca visesato diṭṭhā, bahulam diṭṭhāti attho. **Parikhākūpeti** dīghikāvāṇe. **Yā sā mahārāja Sundarī**ti mahārāja yā sā imasmiṃ nagare rūpasundaratāya “Sundarī”ti pākaṭā abhiññātā paribbājikā. **Sā no na dissatī**ti sā amhākaṃ cakkhu viya jīvitam viya ca piyāyitabbā, idāni na dissati. **Yathānikkhittanti** purise āṇāpetvā mālākacavarantare attanā yathāṭhapitam. “Yathānikhātan”tipi pāṭho, pathaviyam nikhātappakāranti attho.

Rathiyāya rathiyanti vīthito vīthim. **Vīthī**ti hi vinivijjhanakaracchā. **Siṅghāṭakanti** tikoṇaracchā. **Alajjino**ti na lajjino, pāpajigucchāvirahitāti¹ attho. **Dussilā**ti nissilā. **Pāpadhammā**ti lāmakasabhāvā nihīnācārā. **Musāvādinoti** dussilā samānā “sīlavanto mayan”ti alikavāditāya musāvādinō. **Abrahmacārinoti** “methunappaṭisevitāya aseṭṭhacārino ime hi nāmā”ti hīlentā vadanti. **Dhammacārinoti** kusaladhammacārino. **Samacārinoti** kāyakammādisamacārino.

1. Pāpam ajjigucchantāti (Si)

kalyāṇadhammāti sundarasabhāvā, paṭijānissanti nāmāti sambandho. Nāmasaddayogena hi ettha paṭijānissantīti anāgatakālavacanam. **Sāmaññanti** samaṇabhāvo samitapāpatā. **Brahmaññanti** seṭṭhabhāvo bāhitapāpatā. **Kutoti** kena kāraṇena. **Apagatā**ti apeta paribhaṭṭhā. **Purisakiccanti** methunappaṭisevanam sandhāya vadanti.

Atha bhikkhū tam pavattim Bhagavato ārocesum. Satthā “tena hi bhikkhave tumhepi te manusse imāya gāthāya paṭicodethā”ti vatvā “abhūtavādī”ti gāthamāha. Tam sandhāya vuttam “**atha kho sambahulā -panihīnakammā manujā paratthā**”ti. Tattha neso bhikkhave saddo ciraṁ bhavissatīti idam Satthā tassa ayasassa nipphattim sabbaññutaññāṇena jānitvā bhikkhū samassāsento āha.

Gāthayam **abhūtavādī**ti parassa dosam adisvāva musāvadam katvā abhūtena atacchena param abbhācikkhanto. **Yo vāpi katvāti** yo vā pana pāpakammam katvā “nāham etaṁ karomī”ti āha. **Pecca samā bhavantīti** te ubhopi janā ito paralokam gantvā nirayūpagamanena gatiyā samā bhavanti. Gatiyeva hi nesam paricchinnā, āyū pana aparicchinnā. Bahukam hi pāpam katvā ciraṁ niraye paccati, parittakam katvā appamattakameva kalam paccati. Yasmā pana nesam ubhinnampi lāmakameva kammam, tena vuttam **nihīnakammā manujā paratthāti**. “Paratthā”ti imassa pana padassa purato “peccā”tipadena sambandho, pecca parattha ito gantvā te nihīnakammā paraloke samā bhavantīti attho.

Pariyāpuṇitvāti uggahetvā. **Akārakāti** aparādhassa na kārakā. **Nayimehi katanti** evam kira nesamahosi—imehi samaṇehi Sakyaputtiyehi addhā tam pāpakammam na katham, yam aññatitthiyā ugghositvā sakalanagaram āhiṇḍimsu, yasmā ime amhesu evam asabbhāhi pharussāhi vācāhi abbhācikkhantesupī na kiñci vikāram dassenti, khantisoraccaṇa na vijahanti, kevalam pana “abhūtavādī nirayam upeti”ti dhammaṁyeva vadantā sapantiyeva, ime samaṇā Sakyaputtiyā amhe anupadhāretvā abbhācikkhante sapanti, sapatham karontā viya¹

1. Sāpam dentā viya (Sī, Syā)

vadanti. Atha vā “yo vāpi katvā ‘na karomi’cāhā”ti vadantā sapanti, attano akāarakabhāvaṃ bodhetuṃ amhākaṃ sapathaṃ karonti imeti attho.

Tesaṃ hi manussānaṃ Bhagavatā bhāsita-gāthāya savanasamanantaramēva Buddhānubhāvena sārājjaṃ okkami, saṃvego uppajji “nayidaṃ amhehi paccakkhato diṭṭhaṃ, sutam nāma tathāpi hoti, aññathāpi hoti, ete ca aññatitthiyā imesaṃ anattakāmā ahitakāmā, tasmā te saddhāya nayidaṃ amhehi vattabbaṃ, dujjānā hi samaṇā”ti. Te tato paṭṭhāya tato oramiṃsu.

Rājāpi yehi Sundarī mārītā, tesaṃ jānanatthaṃ purise āṇāpesi. Atha te duttā tehi kahāpaṇehi suraṃ pivantā aññamaññaṃ kalahaṃ karimiṃsu. Tesu hi eko ekaṃ āha “tvaṃ Sundariṃ ekappahārena māretvā mālākacavarantare khipitvā tato laddhakahāpaṇehi suraṃ pivasi, hotu hotū”ti. Rājapurisā taṃ sutvā te dhutte gahetvā rañño dassetuṃ. Rājā “tumahehi sā mārītā”ti te dhutte pucchi. Āma devāti. Kehi mārāpitāti. Aññatitthiyehi devāti. Rājā titthiye pakkosāpetvā tamatthaṃ paṭijānāpetvā “ayaṃ Sundarī tassa samaṇassa Gotamassa avaṇṇaṃ āropetukāmehi amhehi mārāpitā, neva Gotamassa, na Gotamasāvakaṇaṃ doso atthi, amhākameva dosoti evaṃ vadantā nagaraṃ āhiṇḍathā”ti āṇāpesi. Te tathā akaṃsu. Mahājano sammadeva saddahi. Titthiyānaṃ dhikkāraṃ akāsi, titthiyā manussavadhadaṇḍaṃ pāpuṇiṃsu. Tato paṭṭhāya Buddhassa bhikkhusaṃghassa ca bhiyyoso mattāya sakkārasammāno mahā ahosi. Bhikkhū acchariyabbhutatittajātā Bhagavantaṃ abhivādetvā attamaṇā paṭivedesuṃ. Tena vuttaṃ **“atha kho sambahulā bhikkhū -pa- antarahito so bhante saddo”**ti.

Kasmā pana Bhagavā “titthiyānaṃ idaṃ kamman”ti bhikkhūnaṃ nārocesi? Ariyānaṃ tāva ārocanena payojanaṃ natthi, puthujjanaṃ pana “ye na saddaheyyuṃ, tesaṃ taṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyyā”ti nārocesi. Apicetaṃ Buddhānaṃ anāciṇṇaṃ, yaṃ anāgatassa īdisassa vatthussa ācikkhanaṃ. Parānuddesikameva hi Bhagavā saṃkilesapakkhaṃ

vibhāveti, kammañca katokāsaṃ na sakkā nivattetunti abbhakkhānaṃ
tannimittā ca Bhagavā ajjuhekkhanto nisīdi. Vuttañhetam—

“Na antalikkhe na samuddamajjhe,
Na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa.
Na vijjatī so jagatippadeso,
Yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammā”ti¹.

Etamatthaṃ viditvāti mammacchedanavasenāpi bālaṃ jehi pavattitaṃ
duruttavacanaṃ khantibalasamannāgatassa dhīrassa duttitikkhā nāma natthīti
imamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ
adhivāsanakhantibalavibhāvanā udānaṃ udānesi.

Tattha **tudanti vācāya janā asaṇṇatā**, sarehi saṅgāmagataṃva kuñjaranti
kāyikaṃ varādīsu kassaci pi saṃvarassa abhāvena asaṇṇatā avinītā
bālaṃ janā sarehi sāyakehi saṅgāmagataṃ yuddhagataṃ kuñjaraṃva
hatthināgaṃ paṭiyodhā viya vācāsattīhi tudanti vijjhanti, ayaṃ tesāṃ
sabhāvo. **Sutvāna vākyā pharusā udīritaṃ**, **adhivāsaya bhikkhu**
aduṭṭhacittoti taṃ pana tehi bālaṃ jehi udīritaṃ bhāsitaṃ
mammaghaṭṭanavasena pavattitaṃ pharusā vākyā vacanaṃ abhūtaṃ
bhūtato nibbeṭhento mama kakacūpama-ovādaṃ² anussaranto īsakampi
aduṭṭhacitto hutvā “saṃsārasabhāvo eso”ti saṃsāre bhayaṃ ikkhaṇasīlo
bhikkhu adhivāsaya, adhivāsanakhantiyaṃ ṭhatvā kameyyāti attho.

Etthāha—kiṃ pana taṃ kammaṃ, yaṃ aparimāṇakālaṃ sakkaccaṃ
upacitavipulapuññasambhāro Satthā evaṃ dāruṇaṃ abhūtabbhakkhānaṃ
pāpuṇīti? Vuccate—ayaṃ so Bhagavā bodhisattabhūto atītajātiyaṃ Munāḷi
nāma dhutto hutvā pāpajanasevī ayonisomanasikārabahulo vicarati. So
ekadivasaṃ Surabhiṃ nāma paccekasambuddhaṃ nagaraṃ piṇḍāya
pavisituṃ cīvaraṃ pārupantaṃ passi. Tasmiṃ ca samaye aṇṇatārā itthi tassa
avidūrena gacchati. Dhutto “abrahmacārī ayaṃ samaṇo”ti abbhācikkhi. So
tena kammena bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa
vipākāvasesena idāni Buddho hutvāpi Sundariyā kāraṇā

1. Khu 1. 32; Khu 11. 152 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 173 piṭṭhe.

abhūtabbhakkhānaṃ pāpuṇi. Yathā citaṃ, evaṃ Ciñcamāṇavikādīnaṃ
vikāraṇiṭṭhīnaṃ Bhagavato abbhakkhānādīni dukkhāni pattāni, sabbāni
pubbe katassa kammaṣṣa vipākāvasesāni, yāni “kammaṇipilotikāni”¹
vuccanti. Vuttaṃ hetuṃ Apadāne²—

“Anotattasārāsanne, ramaṇīye silātale.

Nānāratanaṇṇapajjote, nānāgandhavanantare.

Mahatā bhikkhusaṃghena, pareto³ Lokanāyako.

Āsīno byākariṃ tattha, pubbakammāni attano.

Suṇātha bhikkhavo mayhaṃ, yaṃ kammaṃ pakataṃ mayā.

Pilotikassa kammaṣṣa, Buddhattepi vipaccati.

1. Munāli nāmaḥaṃ dhutto, pubbe aññāsu jātisu.

Paccekaḥuddhaṃ surabhiṃ, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.

Tena kammaṇipākena, niraye saṃsariṃ ciraṃ.

Bahū vassasaḥassāni, dukkhaṃ vedemi vedanaṃ.

Tena kammaṇṇavesena, idha pacchimake bhava.

Abbhakkhānaṃ mayā laddhaṃ, Sundarikāya kāraṇa.

2. Sabbābhibhussa⁴ Buddhassa, Nando nāmāsi sāvako.

Taṃ abbhakkhāya niraye, ciraṃ saṃsariṃ mayā.

Dasa vassasaḥassāni, niraye saṃsariṃ ciraṃ.

Manussaḥbhāvaṃ laddhāhaṃ, abbhakkhānaṃ bahuṃ labhiṃ.

Tena kammaṇṇavesena, Ciñcamāṇavikā mamaṃ.

Abbhācikkhi abhūtena, janakāyassa aggato⁵.

3. Brāhmaṇo sutavā āsiṃ, ahaṃ sakkatapūjito.

Mahāvane pañcasate, mante vācemi māṇave.

1. Kammāni pilotikānīti (Sī), kammāni lokiyaṇīti (Syā)

3. Upeto (Sī, Syā)

4. Sabbābhirussa (Syā)

2. Khu 3. 346 piṭṭhe.

5. Pekkhato (Syā)

Tathāgato isī bhīmo, pañcābhiñño mahiddhiko.
 Tañcāhaṃ āgataṃ disvā, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.
 Tatohaṃ avacaṃ sisse, kāmabhogī ayaṃ isi.
 Mayhampi bhāsamānassa, anumodimsu māṇavā.
 Tato māṇavakā sabbe, bhikkhamānaṃ kule kule.
 Mahājanassa āhaṃsu, kāmabhogī ayaṃ isi.
 Tena kammavipākena, pañca bhikkhusatā ime.
 Abbhakkhānaṃ labhuṃ sabbe, Sundarikāya kāraṇā.

4. Vemātubhātikaṃ pubbe, dhanahetu haniṃ ahaṃ.
 Pakkhipiṃ giriduggasmiṃ, silāya ca apiṃsayiṃ.
 Tena kammavipākena, Devadatto silaṃ khipi.
 Aṅguṭṭhaṃ piṃsayī pāde, mama pāsāṇasakkharā.
5. Purehaṃ dārako hutvā, kīlamāno mahāpathe.
 Paccekabuddhaṃ disvāna, magge sakalikaṃ khipiṃ¹.
 Tena kammavipākena, idha pacchimake bhava.
 Vadhatthaṃ maṃ Devadatto, abhimāre payojayi.
6. Hatthāroho pure āsiṃ, paccekamunimuttamaṃ.
 Piṇḍāya vicarantaṃ taṃ, āsādesiṃ gajenahaṃ.
 Tena kammavipākena, bhanto Nāḷāgiri gajo.
 Giribbaje puravare, dāruṇo samupāgami.
7. Rājāhaṃ patthivo² āsiṃ, sattiyaṃ purise haniṃ.
 Tena kammavipākena, niraye paccisaṃ bhusaṃ.
 Kammuno tassa sesena, sodāni sakalaṃ mama.
 Pāde chaviṃ pakappesi³, na hi kammaṃ vinassati.

1. Dahim (Syā)

2. Khattiyo (Sī, Syā)

3. Vināsesi (Sī, Syā)

8. Ahaṃ Kevaṭṭagāmasmiṃ, ahuṃ Kevaṭṭadārako.
Macchake ghātite disvā, janayim somanassakam.
Tena kammavipākena, sīsadukkhaṃ ahū mama.
Sakkā ca sabbe haññimsu, yadā hani Viṭaṭūbho¹.
9. Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayim.
Yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.
Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ.
Nimantito brāhmaṇena, Verañjāyaṃ vasiṃ tadā.
10. Nibbuddhe vattamānamhi, Mallaputtaṃ niheṭṭhayim².
Tena kammavipākena, piṭṭhidukkhaṃ ahū mama.
11. Tikicchako ahaṃ āsim, seṭṭhiputtaṃ virecayim.
Tena kammavipākena, hoti pakkhandikā mama.
12. Avacāhaṃ Jotipālo, Kassapaṃ Sugataṃ tadā.
Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.
Tena kammavipākena, acarim¹ dukkaraṃ bahum.
Chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhim apāpuṇim.
Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇim bodhimuttamaṃ.
Kummaggena gavesissaṃ, pubbakammena vārito.
Puññapāpaparikkhīṇo, sabbasantāpavajjito.
Asoko anupāyāso, nibbāyissamanāsavo.
Evaṃ Jino viyākāsi, bhikkhusaṃghassa aggato.
Sabbābhiññābalappatto, Anotattamahāsare”ti.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Viḍūḍabho (Sī, Syā)

2. Mallayuddhaṃ nisedhayim (Sī), Mallaputtaṃ nisedhayim (Syā)

3. Akarim (Sī, Syā)

9. Upasenasuttavaṇṇanā

39. Navame **Upasenassā**ti ettha **Upasenoti** tassa therassa nāmaṃ, Vaṅgantabrāhmaṇassa pana puttattā “Vaṅgantaputto”ti ca naṃ voharanti.

Ayaṃ hi thero āyasmato Sāriputtassa kaniṭṭhabhātā, sāsane pabbajitvā apaññatte sikkhāpade upasampadāya dvivasso upajjhāyo hutvā ekaṃ bhikkhuṃ upasampādetvā tena saddhiṃ Bhagavato upaṭṭhānaṃ gato, tassa bhikkhuno Bhagavatā tassa saddhivihārikabhāvaṃ pucchitvā Khandhake āgatanayena “atilahuṃ kho tvam moghapurisa āvatto bāhullāya, yadidaṃ gaṇabandhiyaṃ”ti¹ vigarahito patodābhitunno² viya ājāniyo samviggamānaso “yadipāhaṃ idāni parisāṃ nissāya Bhagavatā vigarahito, parisāmyeva pana nissāya pāsāmsiyo bhaveyyan”ti ussāhajāto sabbe dhutadhamme samādāya vattamāno vipassanaṃ ārabhitvā na cirasseva chaḷabhiñño paṭisambhidāppatto mahākhīṇāsavo hutvā attano nissitake dhutaṅgadhare eva katvā tehi saddhiṃ Bhagavantam upasaṅkamitvā Santhatasikkhāpade³ āgatanayena “pāsādikā kho tyāyaṃ Upasena parisā”ti parisavasena Bhagavato santikā laddhapasaṃso “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ samantapāsādikānaṃ yadidaṃ Upaseno Vaṅgantaputto”ti⁴ etadagge ṭhapito asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro.

So ekadivasaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto antevāsikesu attano attano divāṭṭhānaṃ gatesu udakakumbhato udakaṃ gahetvā pāde pakkhāletvā gattāni sītiṃ katvā cammakhaṇḍaṃ attharitvā divāṭṭhāne divāvihāraṃ nisinno attano guṇe āvajjesi. Tassa te anekasatā anekasahassā poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahimsu. So “mayhaṃ tāva sāvakassa sato ime evarūpā guṇā, kīdisā nu kho mayhaṃ Satthu guṇā”ti Bhagavato guṇābhimukhaṃ manasikāraṃ pesesi. Te tassa ñāṇabalānurūpaṃ anekakoṭisahasā upaṭṭhahimsu. So “evaṃsīlo me Satthā evaṃdhammo evaṃpañño evaṃvimutti”ti-ādinā ca “ītipi so Bhagavā Arahāṃ Sammāsambuddho”ti-ādinā ca āvibhāvānurūpaṃ Satthu guṇe

1. Vi 3. 74 piṭṭhe.

3. Vi 1. 337 piṭṭhe.

2. Kasābhihato (Sī, Syā)

4. Aṃ 1. 25 piṭṭhe.

anussaritvā, tato “svākkhāto”ti-ādinā dhammassa, “suppaṭipanno”ti-ādinā ariyasamghassa ca guṇe anussari. Evaṃ mahāthero anekākāravokāraṃ ratanattayaguṇesu āvibhūtesu attamano pamudito ulārapītisomanassaṃ paṭisaṃvedento nisīdi. Tamatthaṃ dassetuṃ “āyasmato Upasenassa Vaṅgantaputtassa rahogatassā”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **rahogatassā**ti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassā**ti ekībhūtassa. **Evaṃ cetaso parivitaṅko udapādīti** evaṃ idāni vuccamānākāro cittassa vitakko uppajji. **Lābhā vata meti** ye ime manussatabuddhuppādasaddhāsamadhigamādayo, aho vata me ete lābhā. **Suladdhaṃ vata meti** yañcidaṃ mayā Bhagavato sāsane pabbajjūpasampadāratanaṭṭayapayirupāsanaṃ paṭiladdhaṃ, taṃ me aho vata suṭṭhu laddhaṃ. Tattha kāraṇamāha “**Satthā ca me**”ti-ādinā.

Tattha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ satte anusāsati **Satthā**. Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi Bhagavā. Ārakattā kilesehi, kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa vā arānaṃ hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā **Arahaṃ**. Sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ Buddhattā **Sammāsambuddhoti** ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge¹ Buddhānussatiniddesato gahetabbo.

Svākkhāteṭi suṭṭhu akkhāte, ekantaniyyānikaṃ katvā bhāsite. **Dhammavinayeti** pāvacane. Taṃ hi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānaṃ saṃsāradukkhapātato dhāraṇena, rāgādikilese vinayanena ca dhammavinayoti vuccati. **Sabrahmacārinoti** seṭṭhaṭṭhena brahmasaṅkhātāṃ Bhagavato sāsanaṃ ariyamaggaṃ² saha caranti paṭipajjantīti sabrahmacārino. **Sīlavantoti** maggaphalasīlavasena sīlavanto. **Kalyāṇadhammā**ti samādhipaṇṇāvimuttivimuttiñāṇadassanādayo kalyāṇā sundarā dhammā etesaṃ atthīti kalyāṇadhammā. Etena samghassa suppaṭipattiṃ dasseti. **Sīlesu camhi paripūrakārīti** “ahampi pabbijitvā na tiracchanakathākathiko kāyadaḥhibahulo hutvā vihāsim, atha kho pātimokkhasaṃvarādīṃ catubbidhampi sīlaṃ akhaṇḍaṃ achiddaṃ asabalaṃ

1. Visuddhi 1. 191 piṭṭhe.

2. Ariyamaggasaccaṃ samānaṃ (Sī, Syā)

akammāsaṃ bhujissaṃ viññuppasatthaṃ aparāmaṭṭhaṃ katvā paripūrento ariyamaggaṃyeva pāpesin”ti vadati. Etena heṭṭhimaphaladvayasampattimattano dīpeti. sotāpannasakadāgāmino hi sīlesu paripūrakārino. **Susamāhito camhi ekaggacittoti** upacārappanābhedenā samādhinā sabbathāpi samāhito ca amhi avikkhattacitto. Iminā samādhismiṃ paripūrakāritāvacanena tatiyaphalasampattimattano dīpeti. Anāgāmino hi samādhismiṃ paripūrakārino. **Arahā camhi khīṇāsavoti** kāmāsavādīnaṃ sabbaso khīṇattā khīṇāsavo, tato eva parikkhīṇabhavasamyojano sadevake loke aggadakkhiṇeyyatāya arahā camhi. Etena attano katakaraṇīyataṃ dasseti. **Mahiddhiko camhi mahānubhāvoti** adhiṭṭhānavikubbanādi-iddhīsu mahatā vasībhāvena samannāgatattā mahiddhiko, uḷārassa puññānubhāvassa guṇānubhāvassa ca sampattiyā mahānubhāvo ca asmi. Etena lokiyābhiññānavānupubbavihārasamāpattiyogamattano dīpeti. Abhiññāsu vasībhāvena hi ariyā yathicchitanipphādanena mahiddhikā, pubbūpanissayasampattiyā nānāvihārasamāpattīhi ca visodhitasantānattā mahānubhāvā ca hontīti.

Bhaddakaṃ me jīvanti evaṃvidhasīlādiguṇasamannāgatassa me yāvāyaṃ kāyo dharati, tāva sattānaṃ hitasukhameva vaḍḍhati, puññakkhettabhāvato jīvitampi me bhaddakaṃ sundaraṃ. **Bhaddakaṃ maraṇanti** sace panidaṃ khandhapañcakaṃ ajja vā imasmiṃyeva vā khaṇe anupādāno viya jātavedo nibbāyati, taṃ appaṭisandhikaṃ parinibbānasaṅkhātāṃ maraṇampi me bhaddakanti ubhayattha tādībhāvaṃ dīpeti. Evaṃ mahāthero appahīnasomanassuppilāvitavāsanussannattā¹ uḷārasomanassito² dhammabahumānena dhammapītipaṭisaṃvedanena parivittakkesi.

Taṃ Satthā Gandhakuṭiyaṃ nisinnova sabbaññutaññāṇena jānitvā jīvite maraṇe ca tassa tādībhāvavibhāvanāṃ imaṃ udānaṃ udānesi. Tena vuttam “**atha kho Bhagavā -pa- udānesi**”ti.

Tattha **yaṃ jīvitaṃ na tapatīti** yaṃ khīṇāsavapuggalaṃ jīvitaṃ āyatim khandhappavattiyā sabbena sabbaṃ abhāvato na tapati na bādhati, vattamānameva

1. ...vāsanattā (Sī, Syā)

2. Uḷārasomanassataṃ (Sī, Syā)

vā jīvitam sabbaso saṅkhatadhammattā satipaṇṇāvepullappattiyā sabbattha satisampajaññasamāyogato na bādhati. Yo hi andhaputhujjano pāpajanasevī ayonisomanasikārabahulo akatakusalo akatapuṇṇo, so “akataṃ vata me kalyāṇaṃ”ti-ādinā vippaṭṭisārena tapatīti tassa jīvitam taṃ tapati nāma. Itare pana akatapāpā katapuṇṇā kalyāṇaputhujjanena saddhim satta sekha¹ tapanīyadhammaparivajjanena atapanīyadhammasamannāgadena ca pacchānutāpena na tapanīti na tesam jīvitam tapati. Khīṇāsava pana vattabbameva natthīti pavattidukkhavasena atthavaṇṇanā katā.

Maraṇante na socatīti maraṇasaṅkhāte ante pariyosāne, maraṇasamīpe vā na socati anāgāmimaggeneva sokassa samugghātītattā. **Sa ve diṭṭhapado dhiro, sokamajjhe na socatīti** so anabhihādīnam² catunnam dhammapadānam nibbānasseva vā diṭṭhattā diṭṭhapado, dhitisampannattā dhiro khīṇāsavo socanadhammattā “soka”ti laddhanāmānam avītarāgānam sattānam, sokahetūnam vā lokadhammānam majjhe ṭhatvāpi na socati.

Idānissa sabbaso sokahetūnam abhāvaṃ dīpetum **“ucchinnabhavataṇhassā”**ti-ādimāha. Tattha yassa aggamaggena sabbaso ucchinnā bhavataṇhā, so ucchinnabhavataṇho. Tassa avasesakilesānam anavasesavūpasamena santacittassa khīṇāsavabhikkhuno. **Vikkhīno jātisaṃsāro**ti jāti-ādiko—

“Khandhānaṃ paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.

Abbochinnaṃ vattamānā, ‘saṃsāro’ti pavuccatī”ti—

vuttalakkaṇo saṃsāro visesato khīṇo. Tasmā³ **natthi tassa punabbhavoti** yasmā tassa evarūpassa ariyapuggalassa āyatim punabbhavo natthi, tasmā tassa jātisaṃsāro khīṇo. Kasmā panassa punabbhavo natthi? Yasmā ucchinnabhavataṇho santacitto ca hoti, tasmāti āvattetvā vattabbaṃ. Atha vā vikkhīno⁴ jātisaṃsāro, tato eva natthi tassa punabbhavoti attho yojetabbo.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sekkhā vā (Sī, Syā) 2. Dukkahādīnam (Sī) 3. Kasmā (Syā) 4. Khīṇo (Ka)

10. Sāriputta-upasamasuttavaṇṇanā

40. Dasame **attano upasamanti** sāvakaṇāmaṃ matthakappattiyā hetubhūtaṃ aggamaggena attano anavasesakilesavūpasamaṃ.

Āyasmā hi Sāriputto anupasantakilesānaṃ sattānaṃ rāgādikilesajanitasantāpadarathapariḷāhadukkhañceva kilesābhisaṅkhāraṇimittāṃ jātijaṇābyādhimaraṇasokaparidevādidukkhañca paccakkhato disvā atītānāgatepi nesaṃ vaṭṭamūlakadukkhaṃ parituletvā karuṇāyamāno attanāpi puthujjanakāle anubhūtaṃ kilesaṇimittāṃ vā anappakaṃ dukkhaṃ anussarivā “īdisassa nāma mahādukkhassa hetubhūtaṃ kilesā idāni me suppahīnā”ti attano kilesavūpasamaṃ abhiñhaṃ paccavekkhati. Paccavekkhanto ca “ime ettakā kilesā sotāpattimaggena upasamitā, ettakā sakadāgāmaggena, ettakā anāgāmaggena, ettakā arahattamaggena upasamitā”ti taṃtaṃ maggañāṇehi odhiso kilesānaṃ upasamitabhāvaṃ paccavekkhati. Tena vuttaṃ **“attano upasamaṃ paccavekkhamāno”**ti.

Apare “thero arahattaphalasamāpattiṃ samāpajjitvā taṃ paccavekkhitvā ‘imassa vatāyaṃ santapaṇītabhāvo accantasantāya asaṅkhatāya dhātuyā ārammaṇato, sayaṇca sammadeva kilesavūpasamato’ti evaṃ abhiñhaṃ upasamaṃ paccavekkhati”ti vadanti. Aññe pana “anavasesakilesānaṃ upasamapariyosāne jātāṃ aggaṇḍhalamevettha upasamo nāma, taṃ paccavekkhamāno nisinno”ti.

Etamatthaṃ viditvāti yadidaṃ āyasmato Sāriputtassa mahāpaṇṇatādi hetubhūtaṃ sāvakesu anaññasādhāraṇaṃ kilesappahānaṃ aggaṇḍhalaṃ vā upasamapariyāyena vuttaṃ, tassa paccavekkhaṇasaṅkhātāṃ atthaṃ sabbākārato viditvā tadanubhāvadīpakāṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **upasantasantacittassāti** upasantameva hutvā santaṃ cittaṃ etassāti upasantasantacitto. Samāpattiyā vikkhambhanaṃ hi upasantakilesattā upasantacittaṃ na sabbathā “upasantasantan”ti vuccati tassa upasamassa anaccantikabhāvato, na tathā aggamaggena. Tena pana accantameva kilesānaṃ samucchinnaṃ arahato cittaṃ puna kilesānaṃ anupasametabbatāya samathavipassanāheṭṭhimamaggehi upasantakilesaṃ hutvā

accantasantabhāvatova “upasantasantan”ti vuccati. Tena vuttaṃ
 “upasantameva hutvā santaṃ cittaṃ etassāti upasantasantacitto”ti.
Upasantanti vā upasamo vuccati, tasmā “upasantasantacittassā”ti
 accantūpasamena santacittassāti attho.

Atha vā satipi sabbesaṃ khīṇāsavānaṃ anavasesakilesavūpasame
 sāvakapāramiññāssa pana matthakappattihetubhūto sāvakesu
 anaññasādhāraṇo saviseso Dhammasenāpatino kilesavūpasamoti dassetuṃ
 Satthā upasantasaddena visesetvā āha “upasantasantacittassā”ti.

Tatrāyamattho—bhusaṃ daḷhaṃ vā santaṃ upasantaṃ, tena upasantena
 upasantameva hutvā santaṃ upasantasantaṃ, tādisaṃ cittaṃ etassāti sabbam
 purimasadisameva. Tathā hesa Bhagavatā—“Sāriputto bhikkhave
 mahāpaṇṇo puthupaṇṇo hāsapaṇṇo javanapaṇṇo tikkhapaṇṇo
 nibbedhikapāṇṇo”ti-ādinā¹ anekapariyāyena vaṇṇito thomito.
Netticchinnassāti netti vuccati bhavataṇhā saṃsārassa nayanato, sā netti
 chinnā etassāti netticchinno. Tassa netticchinnassa, pahīnataṇhassāti attho.
Mutto so mārabandhanāti so evaṃvidho parikkhīṇabhavasamyojano
 sabbasmā mārabandhanato mutto, na tassa mārabandhanamocanāya
 karaṇīyaṃ atthi, tasmā Dhammasenāpati attano upasamaṃ paccavekkhatīti.
 Sesaṃ vuttanayameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Meghiyavaggavaṇṇanā.

1. Ma 3. 75 piṭṭhe.

5. Soṇavagga

1. Piyatarasuttavaṇṇanā

41. Mahāvaggassa paṭhame **Mallikāya deviyā saddhinti** Mallikāya nāma attano mahesiyā saha. **Uparipāsādavaragatoti** pāsādavarassa upari gato. **Kocaṇṇo attanā piyataroti** koci añṇo attanā piyāyitabbataro. **Atthi nu kho** teti “kim te atthī”ti devim pucchati.

Kasmā pucchati? Ayaṃ hi Sāvatthiyaṃ duggatamālākārassa dhītā. Ekadivasam āpaṇato pūvaṃ gahetvā mālārāmaṃ gantvā “khādissāmī”ti gacchantī paṭipathe bhikkhusaṃghaparivutaṃ Bhagavantaṃ bhikkhācāraṃ pavisantaṃ disvā pasannacittā taṃ Bhagavato adāsi. Satthā tathārūpe ṭhāne nisīdanākāraṃ dassesi. Ānandatthero cīvaram paññāpetvā adāsi. Bhagavā tattha nisīditvā taṃ pūvaṃ paribhuñjitvā mukhaṃ vikkhāletvā sitaṃ pātvākāsi. Thero “ko imissā bhante dānassa vipāko bhavissatī”ti pucchi. Ajjesā Ānanda Tathāgatassa paṭhamaṃ bhojanaṃ adāsi, ajjeva Kosalaraṇṇo aggamaheṣī bhavissati piyā manāpāti. Taṃ divasameva ca rājā Kāsīgāme bhāgineyyena saddhim yujjhivā parājito palāyivā āgato nagaraṃ pavisanto “balakāyassa āgamaṇaṃ āgamaṇessāmī”ti taṃ mālārāmaṃ pāvisi. Sā rājānaṃ āgataṃ passivā tassa vattamakāsi. Rājā tassā vatte pasīditvā pitaraṃ pakkosāpetvā mahantaṃ issariyaṃ datvā taṃ antepuraṃ paṭiharāpetvā aggamaheṣiṭṭhāne ṭhapesi. Athekadivasam rājā cintesi “mayā imissā mahantaṃ issariyaṃ dinnam, yannūnāhaṃ imaṃ puccheyyaṃ ‘ko te piyo’ti, sā ‘tvaṃ me mahārāja piyo’ti vatvā puna maṃ pucchissati, athassāhaṃ ‘mayhaṃmpi tvaṃyeva piyā’ti vakkhāmī”ti. Iti so añṇamañṇaṃ vissāsajananatthaṃ sammodanīyaṃ karonto pucchi.

Devī pana paṇḍitā Buddhupaṭṭhāyikā saṃghupaṭṭhāyikā “nāyaṃ paṇḥo raṇṇo mukhaṃ ulloketvā kathetabbo”ti cintetvā yathābhūtaṃ vadaṃti “natthi kho me mahārāja kocaṇṇo attanā piyataro”ti

āha. Vatvāpi attanā byākatamattham upāyena rañño paccattham kātukāmā **“tuyham pana mahārāja atthañño koci attanā piyataro”**ti tatheva rājānam pucchi yathā raññā sayam puṭṭhā. Rājāpi tāya sarasalakkaṇeṇa kathitattā nivattitum asakkonto sayampi sarasalakkaṇeṇeva kathento tatheva byākāsi yathā deviyā byākatam.

Byākaritvā ca mandadhātukatāya evam cintesi “aham rājā pathavissaro mahantaṃ pathavimaṇḍalaṃ abhivijjiya ajjhāvasāmi, mayham tāva yuttam ‘attanā piyatarā aññaṃ na passāmi’ti, ayaṃ pana vasalī hīnajaccā samānā mayā uce ṭhāne ṭhapitā sāmibhūtaṃ maṃ na tathā piyāyati, ‘attāva piyataro’ti mama sammukhā vadati, yāva kakkhaḷā vatāyan”ti anattamano hutvā “nanu te tīṇi ratanāni piyatarāni”ti codesi. Devī “ratanattayaṃpāham deva attano saggasukham mokkhasukhaṃca patthayanti sampiyāyāmi, tasmā attāva me piyataro”ti āha. Sabbo cāyam loko attadatthameva paraṃ piyāyati, puttam patthentopi “ayaṃ maṃ jīṇṇakāle posessatī”ti pattheti, dhītaram “mama kulaṃ vaḍḍhissatī”ti, bhariyam “mayham pāde paricarissatī”ti, aññepi nātimittabandhave taṃtaṃkiccavasena, iti attadatthameva sampassanto loko paraṃ piyāyatīti. Ayaṃ hi deviyā adhippāyo.

Atha rājā cintesi “ayaṃ Mallikā kusalā paṇḍitā nipuṇā ‘attāva me piyataro’ti vadati, mayhampi attāva piyataro hutvā upaṭṭhāti, handāham imamattham Satthu ārocessāmi, yathā ca me Satthā byākarissati, tathā naṃ dhāressāmi”ti. Evam pana cintetvā Satthu santikaṃ upasaṅkamitvā tamattham ārocesi. Tena vuttam **“atha kho rājā pasenadi Kosalo -pa-piyataro”**ti.

Etamattham viditvāti etaṃ “loke sabbasattānam attāva attano piyataro”ti raññā vuttamattham sabbaso jānitvā tadatthaparidīpanam **imam udānam udānesi.**

Tattha **sabbā disā anuparigamma cetasā**ti sabbā anavasesā dasapi disā pariyesanavasena cittena anugantvā. **Nevajjhagā piyataramattanā kvacīti** attanā atisayena piyam aññaṃ koci puriso sabbussāhena

pariyesanto kvaci katthaci sabbadisāsu neva adhigaccheyyana passeyya.

Evaṃ piyo puthu attā paresanti evaṃ kassaci attanā piyatarassa anupalabbhanavasena puthu visum visum tesam tesam sattānam attāva piyo. **Tasmā na himse paramattakāmoti** yasmā evaṃ sabbopi satto attānam piyāyati attano sukhakāmo dukkhappaṭikūlo, tasmā attakāmo attano hitasukhaṃ icchanto paraṃ sattaṃ antamaso kunthakipillikaṃ upādāya na himse na haneyya na pāñiledḍḍudaṇḍādīhipi viheṭṭheyya. Parassa hi attanā kate dukkhe taṃ tato saṅkamantaṃ viya kālantare attani sandissati. Ayaṃ hi kammānaṃ dhammatāti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Appāyukasuttavaṇṇanā

42. Dutiye **acchariyaṃ bhanteti** idampi Meghiyasutte viya garahaṇacchariyavasena veditabbaṃ. **Yāva appāyukāti** yattakaṃ parittāyukā, ati-ittaraṇīvitāti attho. **Sattāhajāteti** sattāhena jāto sattāhajāto. Tasmim̐ sattāhajāte, jātassa sattame ahanīti attho. **Tusitaṃ kāyaṃ upapajjīti** Tusitaṃ devanikāyaṃ paṭisandhiggahaṇavasena upapajji.

Ekadivasam kira thero pacchābhattaṃ divāṭṭhāne nisinno lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitaṃ sobhaggappattaṃ dassanānuttariyabhūtaṃ Bhagavato rūpakāyasiriṃ manasi karitvā “aho Buddhānaṃ rūpakāyasampatti dassanīyā samantapāsādikā manoharā”ti uḷāraṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedento evaṃ cintesi “vijātamātuyā nāma virūpopi putto surūpo viya manāpo¹ hoti, sace pana Buddhānaṃ mātā Mahāmāyā devī dhareyya, kīdisaṃ nu kho tassā Bhagavato rūpadassane pītisomanassaṃ uppajjeyya, mahājāni kho mayhaṃ mahāmātu deviyā, yā sattāhajāte Bhagavati kālakatā”ti. Evaṃ pana cintetvā Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā attano parivitakkitaṃ ārocento tassā kālakiriyaṃ garahanto “**acchariyaṃ bhante**”ti-ādimāha.

1. Virūpopi putto surūpo piyamanāpo (Sī), virūpopi samāno manāpo (Ka)

Keci panāhu “Mahāpajāpati Gotamī Bhagavantam mahatā āyāsena pabbajjam yācitvāpi paṭikkhittā, mayā pana upāyena yācito Bhagavā aṭṭhagarudhammappaṭiggahaṇavasena tassā pabbajjam upasampadañca anujāni, sā te dhamme paṭiggahetvā laddhapabbajūpasampadā Bhagavato dutiyam parisam uppādetvā catutthāya parisāya paccayo ahosi. Sace pana Bhagavato janetti Mahāmāyā devī dhareyya, evametā cubhopi khattiyabhaginiyo ekato hutvā imam sāsanaṃ sobheyyum, Bhagavā ca mātari bahumānena mātugāmassa sāsane pabbajjam upasampadañca sukheneva anujāneyya, appāyukatāya panassā kasirena nipphanamidanti iminā adhippāyena thero Bhagavato santike **‘acchariyam bhante’**ti-ādimāhā”ti. Tam akāraṇaṃ. Bhagavā hi mātuyā vā aññassa vā mātugāmassa attano sāsane pabbajjam anujānanto garukāmyeva katvā anujānāti, na lahukam ciraṭṭhitikāmatāyāti.

Apare panāhu “dasabalacatuvesārajjādike anaññasādhāraṇe anantāparimāṇe Buddhaguṇe thero manasi karitvā yā evaṃ mahānubhāvaṃ nāma loke aggapuggalaṃ Satthāraṃ kucchinā dasa māse parihari, sā Buddhamātā kassaci paricārikā bhavissatīti ayuttamidaṃ. Kasmā? Satthu guṇānucchavikamevetam, yadidaṃ sattāhajāte Bhagavati janetti kalam karoti, kālakatā ca Tusitesu uppajjatīti acchariyabbhutatittajāto hutvā tam attano vitakkuppādanam¹ Bhagavato ārocento **‘acchariyam bhante’**ti-ādivacanam avocā”ti.

Satthā pana yasmā sattāhajātesu bodhisattesu bodhisattamātu kālakiriya dhammatā siddhā, tasmā tam dhammataṃ paridīpento **“evametam Ānandā”**ti-ādimāha. Sā panāyam dhammatā yasmā yathā sabbe bodhisattā pāramiyo pūretvā Tusitapure nibbattitvā tattha yāvatāyukam ṭhatvā āyupariyosāne dasasahassacakkavāḷadevatāhi sannipatitvā abhisambodhim pattum² manussaloke paṭisandhiggahaṇāya ajjhesitā kāladīpadesakulāni viya janettiyā āyuparimāṇampi oloketvā paṭisandhim gaṇhanti, ayampi Bhagavā bodhisattabhūto tatheva Tusitapure ṭhito pañca mahāvilokanāni vilokento

1. Vimhayuppādam (Sī, Syā)

2. Abhisambodhiyattham (Sī, Syā)

sattadivasādhikadasamāsaparimāṇaṃ mātuyā āyuparimāṇaṃ paricchinditvā “ayaṃ mama paṭisandhiggahaṇassa kālo, idāni uppajjitum vaṭṭatī”ti ñatvāva paṭisandhiṃ aggaheṣi, tasmā sabbabodhisattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇavaseneva veditabbaṃ. Tenāha Bhagavā “**appāyukāhi Ānanda bodhisattamātaro hontī**”ti-ādi.

Tattha **kālaṃ karontī**ti yathāvutta-āyuparikkhayeneva kālaṃ karonti, na vijātapaccayā. Carimattabhāve hi bodhisattehi vasitaṭṭhānaṃ cetiyagharasadiṣaṃ hoti, na aññesaṃ paribhogārahaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apānetvā aññaṃ aggamahesiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṃ eva bodhisattamātu āyupparimāṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṃ karonti. Imaṃ eva hi atthaṃ sandhāya mahābodhisattā pañcamāṃ mahāvilokanaṃ¹ karonti.

Katarasmiṃ pana vaye kālaṃ karontīti? Majjhimavaye. Paṭhamavayasmim hi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthiyo yebhuyyena gabbhaṃ anurakkhitum na sakkonti. Gaṇheyyum ce, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamitvā tatiyakoṭṭhāse vatthu visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattadārakā arogā honti, tasmā bodhisattamātaro paṭhamavaye sampattiṃ anubhavitvā majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karontīti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ bodhisattamātu aññesaṃ sabbasattānaṃ attabhāve āyussa maraṇapariyosānaṃ viditvā tadatthavibhāvanamukhena anavajjappaṭipattiyaṃ ussāhadīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **ye kecī**ti aniyamaniddeso. **Bhūtā**ti nibbattā. **Bhavissantī**ti anāgate nibbattissantī. **Vāsaddo** vikappattho, **apisaddo** sampiṇḍanattho. Tena nibbattamānepi saṅgaṇhāti. Ettāvata atītādivasena tiyaddhapariyāpanne²satte anavasesato pariādiyati. Apica gabbhaseyyakasattā gabbhato nikkhantakālato paṭṭhāya bhūtā nāma, tato pubbe bhavissantī nāma. Samsedajūpapātikā paṭisandhicittato parato³

1. Pañca mahāvilokanāni (Sī, Syā)

2. Paṭisandhipariyāpanne (Sī, Syā)

3. Upari (Ka)

bhūtā nāma, tato pubbe uppajjitabbabhavavasena bhavissanti nāma. Sabbepi vā paccuppannabhavavasena bhūtā nāma, āyatim punabbhavavasena bhavissanti nāma. Khīṇāsavā bhūtā nāma. Te hi bhūtā eva, na puna bhavissantīti, tadaññe bhavissanti nāma.

Sabbe gamissanti pahāya dehanti sabbe yathāvuttabhedā sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsādivasena anekabhedabhinnā sattā dehaṃ attano sarīraṃ pahāya nikkhipitvā paralokaṃ gamissanti, asekkhā pana nibbānaṃ. Ettha koci acavanadhammo nāma natthīti dasseti. **Taṃ sabbajānīm kusalo veditvāti** tadetaṃ sabbassa sattassa jānīm hānīm maraṇaṃ, sabbassa vā sattassa jānīm vināsaṃ pabhaṅgutaṃ kusalo paṇḍitajātiko maraṇānussativasena aniccatāmanasikāravasena vā jānitvā. **Ātāpiyo brahmacariyaṃ careyyāti** vipassanāya kammaṃ karonto ātāpiyasaṅkhātena vīriyena samannāgatattā ātāpiyo catubbidhasammappadhānavasena āraddhavīriyo anavasesamaraṇasamatikkamanūpāyaṃ maggabrahmacariyaṃ careyya, paṭipajjeyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suppabuddhakuṭṭhisuttavaṇṇanā

43. Tatiye **Rājagahe Suppabuddho nāma kuṭṭhī ahoṣīti** Suppabuddhanāmakō eko puriso Rājagahe ahoṣi. So ca kuṭṭhī kuṭṭharogena bālḥavidūsitagatto¹. **Manussadaliddoti** yattakā Rājagahe manussā, tesu sabbaduggato². So hi saṅkarakūṭavati-ādīsu manussehi chaḍḍitapilotikakhaṇḍāni sibbitvā paridahati, kapālaṃ gahetvā gharā gharaṃ gantvā laddha-ācāma-ucchiṭṭhabhattāni nissāya jīvati, tampi pubbe katakamma paccaṃ na yāvadatthaṃ labhati. Tena vuttaṃ “manussadaliddo”ti. **Manussakapaṇoti** manussesu paramakapaṇataṃ patto. **Manussavarākoti** manussānaṃ hīlita-paribhūtatāya ativiya dīno. **Mahatiyā parisāyāti** mahatiyā bhikkhuparisāya ceva upāsakaparisāya ca.

1. Virūpitagatto (Sī)

2. Sabbattato dukkhito (Sī), sabbadukkhito (Ka)

Ekadivasam kira Bhagavā mahābhikkhusamghaparivāro Rājagaham piṇḍāya pavisitvā bhikkhūnam sulabhapiṇḍapātāṃ katvā pacchābhattam piṇḍapātappaṭikkanto katipayabhikkhuparivāro nikkhanto yehi dānam dinnam, tesam upāsakānam avasesabhikkhūnañca āgamanam āgamayamāno antonagareyeva aññatarasmim ramaṇīye padese aṭṭhāsi. Tāvadeva bhikkhū tato tato āgantvā Bhagavantam parivāresum, upāsakāpi “anumodanam sutvā vanditvā nivattissāmā”ti Bhagavantam upasaṅkamimsu, mahāsannipāto ahosi. Bhagavā nisīdanākāram dassesi. Tāvadeva Buddhāraham āsanam paññāpesum. Atha Bhagavā asīti-anubyañjanappaṭimaṇḍitehi dvattimsa-mahāpurisalakkhaṇehi virocāmānāya byāmapabhāparikkhepasamujjalāya nīlapītalohitodātamañjetṭhapabhassarānam vasena chabbaṇṇabuddharamsiyo vissajjentiya anupamāya rūpakāyasiriyā sakalameva tam padesaṃ obhāsento tārāgaṇaparivuto viya puṇṇacando bhikkhugaṇaparivuto paññattavarabuddhāsane nisīditvā manosilātale kesarasīho viya sīhanādam nadanto karavīkarutamañjunā brahmassarena dhammam deseti.

Bhikkhūpi kho appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āraddhavīriyā pahitattā codakā pāpagarahino vattāro vacanakkhamā silasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā vimuttiñāṇadassanasampannā meghavaṇṇam paṃsukūlacīvaram pārupitvā suvammitā¹ viya gandhahatthino Bhagavantam parivāretvā ohitasotā dhammam suṇanti. Upāsakāpi suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā pubbaṇhasamayam mahādānāni pavattetvā gandhamālādīhi Bhagavantam pūjetvā vanditvā bhikkhusamghassa nipaccakāram dassetvā Bhagavantam bhikkhusamghaṇca parivāretvā saṃyatahatthapādā ohitasotā sakkaccaṃ dhammam suṇanti. Tena vuttam **“tena kho pana samayena Bhagavā mahatiyā parisāya parivuto dhammam desento nisinno hoti”**ti.

Suppabuddho pana jighacchādubbalyapareto ghāsapariyesanam caramāno antaravīthim otiṇṇo dūratova tam mahājanasannipātam disvā “kim nu kho ayaṃ mahājanakāyo sannipatito, addhā ettha bhojanam dīyati maññe, appeva nāmettha gatena² kiñci khādanīyam vā bhojanīyam vā laddhum sakkā”ti sañjātābhilāso tattha gantvā addasa Bhagavantam pāsādikaṃ

1. Sucammikā (Syā), sudamitā (Ka)

2. Gate (Si, Ka)

dassanīyaṃ pasādanīyaṃ uttamadamathasamathamānupattāṃ dantaṃ guttaṃ santindriyaṃ susamāhitaṃ tāya parisāya parivutaṃ dhammaṃ desentaṃ, disvāna purimajāṭisambhatāya paripakkāya upanissayasampattiyaṃ codiyamāno “yannūnāhampi dhammaṃ suṇeyyaṃ”ti parisapariyante nisīdi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**addasā kho Suppabuddho kuṭṭhī -pa- tattheva ekamantaṃ nisīdi ‘ahampi dhammaṃ sossāmī’ti**”.

Sabbāvantanti sabbāvaṭṭaṃ hīnādisabbapuggalavataṃ, tattha kiñci pi anavasesetvāti attho. “Sabbavantaṃ”ti pi paṭṭhanti. **Cetasāti** Buddhacakkhusampayuttacittena. Cittasīsena hi nāṇaṃ niddiṭṭhaṃ, tasmā āsayānusayañāṇena indriyaparopariyattañāṇena cāti attho. **Coto paricca manasākāsīti** tassā parisāya cittaṃ paccekaṃ paricchinditvā manasi akāsi te volokesi. **Bhabbo dhammaṃ viññātunti** maggaphaladhammaṃ adhigantaṃ samattho, upanissayasampannoti attho. **Etadahosīti** ayaṃ Suppabuddho kiñcāpi tagarasikhimhi Paccekabuddhe aparajjhivā īdiso jāto, maggaphalūpanissayo paṇassa paṇsupaṭicchannasuvaṇṇanikkhaṃ viya antohadayeyeva¹ vijjotati, tasmā suviññāpiyoti idaṃ ahosi. Tenāha “**ayaṃ kho idha bhabbo dhammaṃ viññātun**”ti.

Anupubbim kathanti dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggaṃ, saggānantaraṃ magganti evaṃ anupaṭipāṭikathaṃ. Bhagavā hi paṭṭhamāṃ hetunā saddhiṃ assādaṃ dassetvā tato satte vivecetum nānānayeḥi ādīnavaṃ pakāsetvā ādīnavasavanena saṃviggahadayānaṃ nekkhammaguṇavibhāvanamukhena ca vivaṭṭaṃ dasseti.

Dānakathanti idaṃ dānaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ, sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogaṇaṃ patiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dānasadisō avassayo patiṭṭhā ālambanaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idaṃ hi avassayaṭṭhena ratanamayasīhāsanasadisāṃ, patiṭṭhānaṭṭhena mahāpathavisadisāṃ, ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisāṃ, dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvāsadisāṃ, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena suparikhāparikkhittanagaraṃ², maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesāṃ nidhanaṭṭhena jātavedo, durāsadaṭṭhena āsīvisō, asantāsaṭṭhena sīho,

1. Antoyeva (Syā, Ka)

2. Susaṅkhataparikkhittanagaraṃ (Ka)

balavantatṭhena hatthī, abhimaṅgalasammataṭṭhena seta-usabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhako assarājā. Dānaṃ hi loke rajjasirim deti, cakkavattisampattiṃ sakkasampattiṃ mārasampattiṃ brahmasampattiṃ sāvakaṇāṃ sāvakaṇāṃ paccekabodhiṇāṇaṃ sammāsambodhiṇāṇaṃ detīti evamādidānaḡuṇappaṭisaṃyuttakathaṃ.

Yasmā pana dānaṃ dento sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā dānakathānantaraṃ sīlakathaṃ kathesi. **Sīlakathanti** sīlaṃ nāmetaṃ sattānaṃ avassayo paṭiṭṭhā ālambanaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ. Idhalokaparalokasampattīnaṃ hi sīlasadiso avassayo paṭiṭṭhā ālambanaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro, sīlapupphasadisāṃ pupphaṃ, sīlagandhasadiso gandho natthi, sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakuṣumapiḷandhitaṃ sīlagandhānulittaṃ sadevako loko olokento tittim na gacchatīti evamādihi sīlaḡuṇappaṭisaṃyuttakathaṃ.

Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatīti dassetuṃ sīlānantaraṃ saggakathaṃ kathesi. **Saggakathanti** saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, nīccamettha kīḷā nīccasampattiyo labbhanti, Cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ paṭilabhani, Tāvatisā tisso vassakoṭiyo satṭhi ca vassasatasahassāni evamādisaggaḡuṇappaṭisaṃyuttakathaṃ. Saggasampattiṃ kathentānaṃ hi Buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetāṃ “anekapariyāyena kho ahaṃ bhikkhave saggakathaṃ katheyyan”ti-ādi¹.

Evam hetunā saddhiṃ saggakathāya² palobhetvā puna hatthim alaṅkaritvā tassa soṇḍaṃ chindanto viya “ayampi saggo anicco adhuvo, na ettha chandarāgo kātabbo”ti dassanattānaṃ “appaṣādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnava ettha bhiyyo”ti-ādīnā³ nayena kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ kathesi. Tattha **ādīnavanti** dosaṃ. **Okāranti** lāmakasabhāvaṃ, aseṭṭhehi sevitabbaṃ seṭṭhehi na sevitabbaṃ nihīnasabhāvanti attho. **Saṃkilesanti** tehi sattānaṃ saṃsāre saṃkilissaṇaṃ. Tenāha “kilissanti vata bho sattā”ti⁴.

1. Ma 3. 210 piṭṭhe atthato samānaṃ.

3. Ma 1. 126; Ma 2. 27 piṭṭhesu.

2. Assādakathāya (Syā)

4. Ma 2. 315 piṭṭhe.

Evam kāmādīnavena tajjetvā **nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi** pabbajjāya jhānādīsu ca guṇaṃ dīpesi vaṇṇesi. **Kallacittanti**-ādīsu **kallacittanti** kammaniyacittaṃ, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammaniyacittaṃ, kammakkhamacittanti attho. Diṭṭhimānādisaṃkilesavigamena **muducittaṃ**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṃ**. Sammāpaṭipattiyaṃ uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittaṃ**. Tattha saddhāsampattiyaṃ **pasannacittaṃ**, yadā Bhagavā aññāsīti sambandho.

Atha vā **kallacittanti** kāmacchandavigamena arogacittaṃ. **Muducittanti** byāpādavigamena mettāvasena akathinacittaṃ. **Vinīvaraṇacittanti** uddhaccakukkuccavigamena avikkhipanato na pihitacittaṃ. **Udaggacittanti** thinamiddhavigamena sampaggahavasena alīnacittaṃ. **Pasannacittanti** vicikicchavigamena sammāpaṭipattiyaṃ adhimuttacittaṃ.

Athāti pacchā. **Sāmuḥkaṃsīkāti** sāmaṃ ukkaṃsīkā attanāva uddharitvā gahitā, sayambhūñāṇena sāmaṃ diṭṭhā¹, aññesaṃ asādhāraṇāti attho. Kā ca pana sāti? Ariyasaccadesanā. Tenevāha “**dukkhaṃ samuddhayaṃ nirodhaṃ maggan**”ti. Idañhi saccānaṃ sarūpadassanaṃ, tasmā imasmiṃ ṭhāne ariyasaccāni kathetabbāni, tāni sabbākārato vitthārena Visuddhimagge² vuttānīti tattha vuttanayena veditabbāni.

Seyyathāpīti-ādīnā upamāvasena Suppabuddhassa kilesappahānaṃ ariyamagguppādaṇca dasseti. **Apagatakāḷakanti** vigatakāḷakaṃ. **Sammadevāti** suṭṭhuyeva. **Rajananti** nīlapītalohitamañjeṭṭhādīraṅgajātāṃ. **Paṭiggaṇheyyāti** gaṇheyya, pabhassaraṃ bhaveyya. **Tasmīṃyeva āsaneti** tassamīyeva nisajjāyaṃ. Etenassa lahuvipassanakatā tikkhapaññatā sukhāpaṭipadā khippābhiññatā ca dassitā honti. **Virajaṃ vītamalanti** apāyagamaṇīyarāgarajādīnaṃ abhāvena virajaṃ, anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena vītamalaṃ. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā virajaṃ, pañcavidhadussīlamalāpagamena vītamalaṃ. **Dhammacakkhanti** sotāpattimaggo adhippeto. Tassa uppatti-ākāradassanattamaṃ “**yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodha dhammaṃ**”ti vuttaṃ. Taṃ hi nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena eva saṅkhatadhamme paṭivijjhantaṃ uppajjati.

1. Niddiṭṭhā (Syā, Ka)

2. Visuddhi 2. 124 piṭṭhe.

Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ—vatthaṃ viya cittaṃ daṭṭhabbaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabbhāvo viya cittaṃ rāgādimalēhi saṃkiliṭṭhabbhāvo, dhovanaphalakaṃ viya anupubbikathā, udakaṃ viya saddhā, udakena temetvā temetvā gomayakhārehi kālake sammadditvā vatthassa dhovanappayogo viya saddhāsālena temetvā satisamādhīpaññāhi dose sithile katvā saddhādividhinā¹ cittaṃ sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kālakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittaṃ maggena pariyodāpananti.

Evam pana Suppabuddho parisapariyante nisinno dhammadesanaṃ sutvā sotāpatti-phalaṃ patvā attanā paṭiladdhaguṇaṃ Satthu ārocetukāmo parisamajjhaṃ ogāhituṃ avisahanto mahājanassa Satthāraṃ vanditvā anugantvā nivattakāle Bhagavati vihāraṃ gate sayampi vihāraṃ agamāsi. Tasmīṃ khaṇe Sakko devarājā “ayaṃ Suppabuddho kuṭṭhi attanā Satthu sāsane paṭiladdhaguṇaṃ pākātaṃ kātukāmo”ti ñatvā “vīmaṃsissāmi nan”ti gantvā ākāse ṭhito etadavoca “Suppabuddha tvaṃ manussadaliddo manussakapaṇo manussavarāko, ahaṃ te aparimitaṃ dhaṇaṃ dassāmi, ‘Buddho na Buddho, dhammo na dhammo, saṃgho na saṃgho, alaṃ me Buddhena, alaṃ me dhammena, alaṃ me saṃghenā’ti vadehī”ti. Atha naṃ so āha “kosi tvaṃ”ti. Ahaṃ Sakko devarājāti. “Andhabāla ahirika, tvaṃ mayā saddhiṃ kathetuṃ na yuttarūpo, yo tvaṃ evaṃ avattabbaṃ vadesi, apica maṃ tvaṃ ‘duggato daliddo kapaṇo’ti kasmā vadesi, nanu ahaṃ Lokanāthassa orasaputto, nevāhaṃ duggato na daliddo na kapaṇo, atha kho sukhappatto paramena sukkena apāhamasmi mahaddhana”ti vatvā āha—

“Saddhādhanāṃ sīladhanāṃ, hiri-ottappiyaṃ dhanāṃ.

Sutadhanañca cāgo ca, paññā ve sattamaṃ dhanāṃ.

Yassa ete dhanā atthi, itthiyā purisassa vā.

‘Adaliddo’ti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitanti²—

1. Sutādividhinā (Syā)

2. Am 2. 398 piṭṭhe.

tassimāni me satta ariyadhanāni santi. Yesaṃ hi imāni dhanāni santi, na tveva te Buddhehi vā Paccekabuddhehi vā ‘daliddā’ti vuccanti”ti.

Sakko tassa katham sutvā taṃ antarāmagge ohāya Satthu santikaṃ gantvā sabbaṃ taṃ vacanaṃ paṭivacanaṃ ārocesi. Atha naṃ Bhagavā āha “na kho Sakka sakkā tādisānaṃ satenapi sahassenapi Suppabuddhaṃ kuṭṭhiṃ ‘Buddho na Buddho, dhammo na dhammo, saṃgho na saṃgho’ti kathāpetun”ti. Suppabuddhopi kho kuṭṭhī Satthu santikaṃ gantvā Satthārā katapaṭisaṃhāro attanā paṭiladdhaguṇaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ **“atha kho Suppabuddho kuṭṭhī diṭṭhadhammo”**ti-ādi.

Tattha **diṭṭhadhammoti** diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha **“diṭṭhadhammo”**ti cettha sāmāññavacano dhammasaddo. Dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti taṃ nivattanatthaṃ **“pattadhammo”**ti vuttaṃ. Patti ca¹ ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanatthaṃ **“viditadhammo”**ti vuttaṃ. Sā panāyaṃ viditadhammatā dhammesu ekadesenāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ **“pariyogāḷhadhammo”**ti vuttaṃ. Tenassa yathāvuttaṃ saccābhisambodhamyeva dīpeti. Maggañāṇaṃ hi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādheṇtaṃ nippadesenapi pariññeyyadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti, na tadaññāñāṇaṃ. Tena vuttaṃ **“diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo”**ti. Tenevāha **“tiṇṇavicikiccho”**ti-ādi.

Tattha paṭibhayakantārasadisā² soḷasavattthukā ca aṭṭhavattthukā ca tiṇṇā vicikicchā etenāti **tiṇṇavicikiccho**. Tato eva pavatti-ādīsu “evaṃ nu kho, na nu kho”ti evaṃ pavattitā vigatā samucchinnā kathāṃkathā etassāti **vigatakathāṃkatho**. Sārājjaḥkaraṇaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā tappaṭipakkhesu ca sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā vesārajjāṃ visāradabhāvaṃ veyyattiyāṃ pattoti **vesārajjappatto**. Nāssa paro paccayo, na parassa saddhāya ettha vattatīti **aparappaccayo**. Katthāti āha **“Satthusāsane”**ti.

1. Pattadhammo ca (Sī, Ka) 2. Corakantārasadisā (Sī), sabhayakantārasadisā (Syā)

Abhikkantanti-ādīsu kiñcāpi ayaṃ abhikkantasaddo khayasundarābhirūpabbhanumodanādīsu anekesu atthesu dissati, idha pana abbhanumodane daṭṭhabbo. Teneva so pasādavasena pasamsāvasena ca dvikkhattuṃ vutto, sādhu sādhu bhanteti vuttaṃ hoti. **Abhikkantanti** vā atikantaṃ ati-iṭṭhaṃ atimanāpaṃ, atisundaranti attho. Tattha ekena abhikkantasaddena Bhagavato desanaṃ thometi, ekena attano pasādaṃ.

Ayaṃ hettha adhippāyo—abhikkantaṃ bhante yadidaṃ Bhagavato dhammadesanā, abhikkantaṃ bhante yadidaṃ Bhagavato dhammadesanaṃ āgamma mama pasādoti. Bhagavato eva vā vacanaṃ abhikkantaṃ dosanāsanato, abhikkantaṃ guṇādhigamanato, tathā saddhāvaḍḍhanato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṃsanato, aparavambhanato, karuṇāsītalato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṇsiyamānahitatoti evamādinayehi thomento padadvayaṃ āha.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṃyeva thometi. Tattha **nikkujjīanti** adhomukhaṭṭhapitaṃ, heṭṭhāmukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyāti** upari mukhaṃ kareyya. **Paṭicchannanti** tiṇapaṇṇādīnā chāditaṃ. **Vivareyyāti** ugghāṭeyya. **Mūlhasāti** disāmūlhassa. **Maggaṃ ācikkheyyāti** hatthe gahetvā “esa maggo”ti maggaṃ upadiseyya¹. **Andhakāreti** caturaṅgasamannāgate. Ayaṃ tīva padattho.

Ayaṃ pana adhippāyayojanā—yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya evaṃ saddhammavimukhaṃ asaddhamme paṭiṭṭhitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ Kassapassa Bhagavato sāsananataradhānato paṭṭhāya micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūlhassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggaṇṇaṃ me saggaṃokkhamaggaṃ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāre nimuggassa me Buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandha-kāraviddhaṃsanadesanāpajjotadhāraṇena Bhagavatā nānāyehi pakāsītattā anekapariyāyena dhammo pakāsito.

1. Paṭivedeyya (Ka)

Evam desanam thometvā tāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāram karonto **“esāhan”**ti-ādimāha. Tattha **esāhanti** eso aham. **Bhagavantam saraṇam gacchāmīti** Bhagavā me saraṇam parāyaṇam aghassa ghātā¹, hitassa vidhātāti iminā adhippāyena Bhagavantam gacchāmi bhajāmi, evam vā jānāmi bujjhāmīti². Yesam hi dhātūnam gati-attho, buddhipi tesam atthoti. **Dhammanti** adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭham paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo. So atthato ariyamaggo ceva nibbānañca. Vuttam hetam—

“Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesam aggamakkhāyati”ti³.

“Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyati”ti⁴ ca.

Na kevalam ariyamaggo ceva nibbānañca, apica kho ariyaphalehi saddhim pariyaṭṭidhammopi. Vuttam hetam—

“Rāgavirāgamanejamasokam,
Dhammasaṅkhatamappaṭikūlam.
Madhuramimam paguṇam suvibhattam,
Dhammamimam saraṇatthamupehi”ti⁵.

Ettha hi **rāgavirāganti** maggo vutto. **Anejamasokanti** phalam. **Asaṅkhatanti** nibbānam. **Appaṭikūlam madhuramimam paguṇam suvibhattanti** pariyaṭṭidhammo vuttoti.

Bhikkhusamghanti diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatam aṭṭha-ariyapuggalasamūham. Ettāvatā Suppabuddho tīṇi saraṇagamanāni paṭivedesi. **Upāsakam maṁ Bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṁ saraṇam gatanti ajjataggeti** ajjatam ādim katvā. “Ajjadagge”tipi pāṭho, tattha dakāro padasandhikaro, ajja agge ajja ādim katvāti attho. **Pāṇupetanti** pāṇehi upetaṁ, yāva me jīvitaṁ pavattati, tāva upetaṁ anaññasatthukam tīhi saraṇagamanehi saraṇam gataṁ ratanattayassa upāsanato upāsakam kappiyakārakam maṁ Bhagavā upadhāretu jānātūti attho. Imassa ca saraṇagamanam ariyamaggādhigameneva nipphannam, ajjhāsayaṁ pana āvikaronto evamāha.

1. Tātā (Vi-Ṭṭha 1. 140; Dī-Ṭṭha 1. 205 piṭṭhesu)

2. Jānāmi bujjhāmīti vā (Sī, Syā)

4. Khu 1. 254 piṭṭhe.

3. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

5. Khu 2. 76 piṭṭhe.

Bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvāti Bhagavato vacanaṃ cittena abhinanditvā tameva abhinanditabhāvaṃ pakāśento vuttanayena vācāya anumoditvā. **Abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi**ti taṃ Bhagavantam pañcapatitthitena vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā Satthu guṇaninnacitto yāva dassanavisayasamatikkamā Bhagavantamyeva pekkhamāno pañjaliko namassamāno pakkāmi.

Pakkanto ca¹ kuṭṭharogābhībhavena chinnaḥatthapādaṅguli ukkāragatto samantato vissandamānāsavo kaṇḍūtipatipīlito² asuci duggandho jegucchatamo paramakāruṇṇataṃ patto “nāyaṃ kāyo imassa accantasantassa pañītatamassa ariyadhammassa ādhāro bhavituṃ yutto”ti uppannābhisandhinā viya saggasaṃvattaniyena puññakammena okāse kate appāyukasaṃvattaniyena upacchedakena pāpakammena katūpacitena codiyamāno taruṇavacchāya dhenuyā āpatitvā mārito³. Tena vuttaṃ **“atha kho acirapakkantaṃ Suppabuddhaṃ kuṭṭhiṃ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitaṃ voropesi”**ti.

So kira atīte eko seṭṭhiputto hutvā attano sahāyehi tīhi seṭṭhiputtehi saddhiṃ kīlanto ekaṃ nagarasobhiniṃ gaṇikaṃ uyyānaṃ netvā divasaṃ sampattiṃ anubhavitvā atthaṅgate sūriye sahāye etadavoca “imissā hatthe kahāpaṇasahassaṃ bahukaṇḍa suvaṇṇaṃ mahagghāni ca pasādhanāni saṃvijjanti, imasmiṃ vane añño koci natthi, ratti ca jātā, handa imaṃ mayam māretvā sabbaṃ dhanam gahetvā gacchāmā”ti. Te cattāropi janā ekajjhāsayā hutvā taṃ māretuṃ upakkamiṃsu. Sā tehi māriyamānā “ime nillajjā nikkaruṇā mayā saddhiṃ kilesasanthavaṃ katvā niraparādham maṃ kevalam dhanalobhena mārenti, ekavāraṃ tāva maṃ ime mārentu, aham pana yakkhinī hutvā anekavāraṃ ime māretuṃ samatthā bhaveyyan”ti patthanaṃ katvā kālamakāsi. Tesu kira eko Pakkusāti kulaputto ahosi, eko Bāhiyo Dārucīriyo, eko Tambadāṭhiko coraghātako, eko Suppabuddho kuṭhī, iti imesaṃ catunnaṃ janānaṃ anekasate attabhāve sā yakkhayoniyaṃ nibbattā gāvī hutvā jīvitaṃ voropesi. Te tassa kammaṃ nissandena

1. Pakkantaṇḍa nam (Syā, Ka) 2. Kuṇapapīlito (Ka) 3. Adhipātetvā māresi (Ka)

tattha tattha antarāmarāṇaṃ pāpuṇṇiṃsu. Evaṃ Suppabuddhassa kuṭṭhissa sahasā marāṇaṃ jātaṃ. Tena vuttaṃ “atha kho acirapakkantaṃ -pa-voropesī”ti.

Atha sambahulā bhikkhū tassa kālakiriyaṃ Bhagavato ārocetvā abhisamparāyaṃ pucchīṃsu. Bhagavā byākāsi. Tena vuttaṃ “**atha kho sambahulā bhikkhū**”ti-ādi.

Tattha **tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā**ti sakkāyaditṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāsoti imesaṃ tiṇṇaṃ bhavabandhanānaṃ samucchadavasena pahānā. **Sotāpannoti** sotasaṅkhātāṃ ariyamaggaṃ ādito panno. Vuttañhetuṃ—

“Soto sototi idaṃ āvuso Sāriputta vuccati, katamo nu kho āvuso sototi. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti-ādi¹.

avinipātadhammoti vinipatanaṃ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo, catūsu apāyesu upapajjanavasena apatanasabhāvoti attho. **Niyatoti** dhammaniyāmena sammattaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṃ ayanāṃ assa gati paṭisaraṇaṃ avassaṃ pattabbanti sambodhiparāyaṇo. Etena “tassa kā gati, ko abhisamparāyo”ti pucchāya bhaddikā eva Suppabuddhassa gati, na pāpikāti ayamattho dassito. Na pana tena sampattā gati, taṃ pana pucchānusandhivasena pakāsetukāmo dhammarājā ettakameva abhāsi. Passati hi Bhagavā “mayā ettake kathite imissaṃyeva parisati anusandhikusalo eko bhikkhu Suppabuddhassa kuṭṭhibhāvadāliddiyakapaṇabhāvānaṃ kāraṇaṃ pucchissati, athāhaṃ tassa taṃ kāraṇaṃ tena pucchānusandhinā pakāsetvā desanaṃ niṭṭhāpessāmi”ti. Tenevāha “**evaṃ vutte aññataro bhikkhū**”ti-ādi. Tattha **hetūti** asādhāraṇakāraṇaṃ, sādāraṇakāraṇaṃ pana **paccayoti**, ayametesāṃ viseso. **Yenāti** yena hetunā yena paccayena ca.

Bhūtapubbanti jātapubbaṃ. Atīte kāle nibbattaṃ, taṃ dassetuṃ “**Suppabuddho**”ti-ādi vuttaṃ. Kadā pana bhūtanti? Atīte kira anuppanne

1. Saṃ 3. 302 piṭṭhe.

Tathāgate Bārāṇasīyā sāmāntā ekasmiṃ gāme ekā kuladhītā khettaṃ rakkhati. Sā ekaṃ Paccekabuddhaṃ disvā pasannacittā tassa pañcahi lāṇasatehi saddhiṃ ekaṃ padumapupphaṃ datvā pañca puttasaṭṭhāni patthesi. Tasmiṃyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā Paccekabuddhassa madhuramaṇsaṃ datvā “etissā puttā bhavēyyāma, tumhehi pattavisesaṃ labheyyāma”ti ca patthayimsu. Sā yāvatāyukaṃ ʈatvā devaloke nibbattā. Tato cutā ekasmiṃ Jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭijaggi. Tassā vicarantiyā pādudhāre pādudhāre bhūmito padumāni uṭṭhahanti. Eko vanacarako disvā Bārāṇasirañño ārocesi. Rājā taṃ ānetvā aggamaheṣiṃ akāsi. Tassā kucchiyaṃ gabbho saṇṭhāsi. Mahāpadumakumāro tassā kucchiyaṃ vasi, sesā gabbhamalaṃ nissāya nibbattā, te vayappattā uyyāne padumasare kīlāntā ekekasmiṃ padume nisīditvā paripakkañāṇā saṅkhāresu khayavayaṃ paṭṭhapetvā paccekabodhiṃ pāpuṇimsu. Tesāṃ Byākaraṇagāthā ahoṣi—

“Saroruhaṃ padumapalāsapatrajaṃ,
Supupphitaṃ bhamaragaṇānukiṇṇaṃ.
Aniccataṃ khayavayataṃ viditvā¹,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Evāṃ paccekabodhiṃ abhisambuddhesu tesu pañcasu Paccekabuddhasatesu abbhantaro Tagarasikhī nāma paccekasambuddho Gandhamādanapabbate Nandamūlapabbhāre sattāhaṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā sattāhassa accayena nirodhā vuṭṭhito ākāseṇa āgantvā Isigilipabbate otaritvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya Rājagahaṃ piṇḍāya pāvīsi. Tasmiṃ ca samaye Rājagahe eko seṭṭhiputto mahatā parivāreṇa uyyānakīlanatthaṃ nagarato nikkhamanto Tagarasikhipaccekabuddhaṃ disvā “ko ayaṃ bhaṇḍukāsāvavasano, kuṭṭhī bhavissati, tathā hi kuṭṭhicīvareṇa sarīraṃ pārupitvā gacchatī”ti niṭṭhubhitvā apasabyaṃ katvā pakkāmi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **“Suppabuddho kuṭṭhī imasmiṃyeva Rājagahe -pa- pakkāmī”**ti.

1. Aniccātāya passa taṃ viditvā (Syā),
aniccātāyupagataṃ viditvā (Ma-Tṭha 4. 90 piṭṭhe.)

Tattha **kvāyanti** ko ayam. Khumsanavasena vadati. “Kovāyan”tipi Pāli. **Kuṭṭhī**ti akuṭṭhimyeva taṃ seṭṭhi¹ kuṭṭharogaṃ akkosavatthum pāpento vadati. **Kuṭṭhicīvarenā**ti kuṭṭhināṃ cīvarena. Yebhuyyena hi kuṭṭhino ḍaṃsa-makasasarīsapapaṭibāhanattham rogapaṭicchādanatthañca yaṃ vā taṃ vā pilotikakhaṇḍaṃ gahetvā pārupati, evamayampīti dasseti. Paṃsukūlacīvaradharattā vā aggaḷānaṃ anekavaṇṇabhāvena kuṭṭhasarīrasadisoti hīlento “kuṭṭhicīvarenā”ti āha. **Niṭṭhubhitvā**ti khelaṃ pātetvā. **Apasabyato karitvā**ti paṇḍitā tādisaṃ Paccekabuddham disvā vanditvā padakkhiṇaṃ karonti, ayam pana aviññutāya paribhavana taṃ apasabyaṃ katvā attano apasabyaṃ apadakkhiṇaṃ² katvā gato. “Apasabyāmato”tipi³ pāṭho. **Tassa kammassā**ti Tagarasikhimhi Paccekabuddhe “kvāyam kuṭṭhī”ti hīletvā niṭṭhubhana-apasabyakaraṇavasena pavattapāpakammasa. **Niraye paccitthā**ti niraye nirayagginā dayhittha. “Paccitvā nirayagginā”tipi paṭhanti. **Tasseva kammassa vipākāvasesenā**ti yena kamma so niraye paṭisandhiṃ gaṇhi, na taṃ kammaṃ manussaloke vipākaṃ deti. Yā panassa nānakkhaṇikā cetanā tadā Paccekabuddhe vipaṭipajjanavasena pavattā aparāpariyavedanīyabhūtā, sā aparāpariyavedanīyeneva puññakammaṃ manussesu tihetukapaṭisandhiyā dinnāya pavattiyaṃ kuṭṭhibhāvaṃ dāḷiddiyaṃ paramakāruññataṃ āpādesi. Taṃ sandhāya kammabhāgatāvasena “tasseva kammassa vipākāvasesenā”ti vuttaṃ. Sadisepi hi loka tabbohāro diṭṭho yathā taṃ “sā eva tittirī, tāniyeva osadhānī”ti⁴.

Ettāvatā “ko nu kho bhante hetū”ti tena bhikkhunā puṭṭhapañhaṃ vissajjetvā idāni yo “tassa kā gati, ko abhisamparāyo”ti pubbe bhikkhūhi puṭṭhapañho, taṃ vissajjetum “**so Tathāgatappaveditaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **Tathāgatappaveditaṃ**ti Tathāgatena Bhagavatā desitaṃ akkhātaṃ pakāsitaṃ Tathāgatappaveditaṃ. **Āgammā**ti adhigantvā, nissāya ñatvā vā. “Tathāgatappavedite dhammavinaye”tipi pāṭho. **Saddham samādiyī**ti Sammāsambuddho Bhagavā, svākkhāto Bhagavatā dhammo,

1. Taṃ mahesiṃ (Syā)

2. Apasabyapakke (Syā)

3. Apavāmatotipi (Syā)

4. Sā eva tittiriyāti vedasākhā jātāti (Sī), so eva tittirasāṇiyeva osadhānīti (Syā)

suppaṭipanno Bhagavato sāvakaśaṃghoti ratanattayasannissayaṃ
pubbabhāga-saddhañceva lokuttarasaddhañcāti duvidhampi saddham samma
ādiyi. Yathā na puna ādātābbā hoti, evaṃ yāva bhavakkhayā gaṇhi, attano
cittasantāne uppādesīti attho. **Sīlaṃ samādiyīti**-ādīsipi eseva nayo. **Sīlanti**
pubbabhāgasīlena saddhiṃ maggasīlaṃ phalasīlaṇca. **Sutanti**
pariyattibāhusaccaṃ paṭivedhabāhusaccañcāti duvidhampi sutam.
Pariyattidhammāpi hi tena dhammassavanakāle saccappaṭivedhāya sāvakehi
yathāladhappakāraṃ sutā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā
cāti. **Cāganti** paṭhamamaggavajjhakilesābhisaṅkhārānaṃ vossaggasaṅkhātāṃ
cāgaṃ, yena ariyasāvakaṃ deyyadhammesu muttacāgā ca honti payatapāṇī
vossaggaratā. **Paññanti** saddhiṃ vipassanāpaññāya maggapaññāṇceva
phalapaññāṇca.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Param maraṇāti**
tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhagaṇaṇā. Atha vā **kāyassa bhedāti**
jīvitindriyassa upacchedā. **Param maraṇāti** cutito uddham. **Sugatiṃ saggaṃ**
lokanti padattayenāpi devalokameva vadati. So hi sampattīnaṃ sobhanattā
sundarā gatīti sugati, rūpādīhi visesehi suṭṭhu aggoti saggo, sabbakālā
sukhamevettha lokiyati, lujjatīti vā lokoti vuccati. **Upapannoti**
paṭisandhiggahaṇavasena upagato. **Sahabyatanti** sahabhāvaṃ. Vacanattho
pana saha byati pavattati, vasatīti vā sahabyo, sahaṭhāyī sahavāyī vā¹. Tassa
bhāvo sahabyatā. **Atirocatīti** atikkamma abhibhavitvā rocati virocati.
Vaṇṇenāti rūpasampattiya. **Yasasāti** parivārena. So hi asucimakkhitaṃ
jajjaraṃ mattikābhājanaṃ chaḍḍetvā anekaratanavicittam
pabhassararaṃsijālavinaddhasuddhajambunadabhājanaṃ gaṇhanto viya
vuttappakāraṃ kaḷevaram idha nikkhipitvā ekacittakkhaṇena yathāvuttam
dibbattabhāvaṃ mahatā parivārena saddhiṃ paṭilabhīti.

Etamattham veditvāti etaṃ pāpānaṃ aparivajjane ādīnavaṃ, parivajjane
ca ānisaṃsaṃ sabbākārato veditvā tadatthavibhāvanam **imaṃ udānaṃ**
udānesi.

Tassāyaṃ saṅkhepattho—yathā **cakkhumā** puriso **parakkame**
kāyikavīriye **vijjamāne** sarīre vahante **visamāni** papātādiṭṭhānāni
caṇḍabhāvena vā visamāni hatthi-assa-ahikukkuragorūpādīni **parivajjaye**,

1. Saha ṭhāti saha vāti vā (Sī), sahaṭhāyī sahavāsī (Syā)

evaṃ **jīvalokasmim** imasmim sattaloke **paṇḍito** sappañño puriso tāya sappañnatāya attano hitaṃ jānanto **pāpāni** lāmakāni duccaritāni parivajjeyya. Evaṃ hi yathāyaṃ Suppabuddho Tagarasikhimhi Paccekabuddhe pāpaṃ aparivajjetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpajji, evaṃ āpajjeyyāti adhippāyo. Yathā vā Suppabuddho kuṭṭhī mama dhammadesanaṃ āgamma idāni saṃvegappatto pāpāni parivajjento uḷāraṃ visesaṃ adhigañchi, evaṃ aññopi uḷāraṃ visesādhigamaṃ icchanto pāpāni parivajjeyyāti adhippāyo.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kumārakasuttavaṇṇanā

44. Catutthe **kumārakā**ti taruṇapuggalā. Ye subhāsitaḍḍhāsitaṃsa atthaṃ jānanti, te idha kumārakāti adhippetā. Ime hi sattā jātadivasato paṭṭhāya yāva pañcadasavassakā, tāva “kumārakā, bālā”ti ca vuccanti, tato paraṃ vīsativassāni “yuvāno”ti. **Macchake bādhentī**ti maggasaṃpe ekasmim taḷāke nidāghakāle uḍake parikkhīṇe ninnatṭhāne ṭhitaṃ uḍakaṃ ussiñcitvā khuddakamacche gaṇhanti ceva hananti ca “pacitvā khādissāmā”ti. **Tenupasaṅkamī**ti maggato thokaṃ taḷākaṃ atikkamitvā ṭhito, tasmā “upasaṅkamī”ti vadati. Kasmā pana upasaṅkami? Te kumārake attani viśāsaṃ janetuṃ upasaṅkami. **Bhāyatha voti** ettha **voti** nipātamattaṃ. **Dukkhassā**ti nissakke sāmivacanaṃ, dukkhasmāti attho. **Appiyaṃ vo dukkhanti** “kiṃ tumhākaṃ sarīre uppajjanakadukkhaṃ appiyaṃ anīṭṭhan”ti pucchati.

Etamatthaṃ viditvāti ime sattā attano dukkhaṃ anicchantā eva hutvā dukkhahetuṃ paṭipajjantā attano taṃ icchantā eva nāma hontīti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ pāpakiriyāya nisedhanaṃ ādīnavavibhāvanañca udānaṃ udānesi.

Tassattho—yadi tumhākaṃ sakalamāpāyikaṃ, sugatīyañca appāyukatāmanussadobhaggiyādibhedam¹ **dukkhaṃ appiyaṃ anīṭṭham**, yadi tumhe tato **bhāyatha, āvi vā** paresaṃ pākāṭabhāvavasena appaṭicchannaṃ katvā

1. ...manussadobhagatādibhedam (Sī, Syā)

kāyena vā vācāya vā pāṇātipātādippabhedam **yadi vā raho**
 apākaṭabhāvavasena paṭicchannam katvā manodvāre eva
 abhijjhādippabhedam aṇumattampi **pāpakam** lāmakadhammam **mākattha** mā
 karittha, atha pana tam pāpakammam etarahi **karoṭha**, āyatim vā **karissatha**,
 nirayādīsu catūsu apāyesu manussesu ca tassa phalabhūtam dukkham ito vā
 etto vā palāyante amhe nānubandhissatīti adhippāyena **upecca** apecca¹
palāyatampi tumhākam tato **mutti** mokkho natthi.
 Gatikālādipaccayantarasamavāye vipaccissatiyevāti dasseti. “Palāyane”tipi
 paṭhanti, vuttanayena yattha katthaci gamane pakkamane satīti attho.
 Ayañca attho “na antalikkhe na samuddamajjhe -pa- pāpakammā”ti² imāya
 gāthāya dīpetabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uposathasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **tadahūti** tasmim ahanī tasmim divase. **Uposatheti** ettha
 upasavanti etthāti uposatho, **upavasantīti** sīlena vā anasanena vā upetā hutvā
 vasantīti attho. Ayaṃ hi uposathasaddo “aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposatham
 upavasāmī”ti-ādīsu³ sīle āgato. “Uposatho vā pavāraṇā vā”ti-ādīsu⁴
 pātimokkhuddesādivinayakamme. “Gopālakūposatho nigaṇṭhūposatho”ti-
 ādīsu⁵ upavāse. “Uposatho nāma nāgarājā”ti-ādīsu⁶ paññattiyam.
 “Ajjuposatho pannaraso”ti-ādīsu⁷ divase. Idhāpi divaseyeva daṭṭhabbo,
 tasmā “tadahuposathe”ti tasmim uposathadivasabhūte ahanīti attho. **Nisinno**
hotīti mahābhikkhusaṃghaparivuto ovādapātimokkham uddisitum nisinno
 hoti. Nisajja pana bhikkhūnaṃ cittāni olovento ekaṃ dussīlapuggalaṃ disvā
 “sacāham imasmim puggale idha nisinneyeva pātimokkham uddisissāmi,
 sattadhāssa muddhā phalissatī”ti tasmim anukampāya tuṇhīyeva ahosi.

1. Sañcicca (Sī, Syā)

3. Am 1. 213; Am 3. 321 piṭṭhesu.

5. Am 1. 206 piṭṭhe.

2. Khu 1. 32; Khu 11. 152 piṭṭhesu.

4. Vi 3. 156 piṭṭhe atthato samānaṃ.

6. Di 2. 142 piṭṭhe.

7. Vi 3. 167 piṭṭhe.

Ettha ca **uddhastam aruṇanti** aruṇuggamanam vatvāpi¹ “uddisatu bhante Bhagavā bhikkhūnam pātimokkhan”ti therō Bhagavantam pātimokkhuddesam yāci tasmim kāle “na bhikkhave anuposathe uposatho kātabbo”ti²sikkhāpadassa apaññattattā. **Aparisuddhā Ānanda parisāti** tikkhattum therena pātimokkhuddesassa yācitattā anuddesassa kāraṇam kathento “asukapuggalo aparisuddho”ti avatvā “aparisuddhā Ānanda parisā”ti āha. Kasmā pana Bhagavā tiyāmarattim tathā vītināmesi? Tato paṭṭhāya ovādapātimokkham anuddisitukāmo tassa vatthum pākāṭam kātum.

Addasāti katham addasa. Attano cetopariyañāṇena tassam parisati bhikkhūnam cittāni parijānanto tassa moghapurisassa dussīlyacittam passi. Yasmā pana citte diṭṭhe taṁsamaṅgīpuggalo diṭṭho nāma hoti, tasmā “**addasā kho āyasmā Mahāmoggallāno taṁ puggalam dussīlan**”ti-ādi vuttam. Yatheva hi anāgate sattasu divasesu pavattamānam paresam cittam cetopariyañāṇalābhī jānāti, evam atītepi. **Dussīlanti** nissīlam, sīlavirahitanti attho. **Pāpadhammanti** dussīlattā eva hīnajjhāsayaṭāya lāmakasabhāvaṁ. **Asucinti** aparisuddhehi kāyakammādihi samannāgatattā na suciṁ. **Saṅkassarasamācāranti** kiñcideva asāruppaṁ disvā “idaṁ iminā kataṁ bhavissati”ti evam paresam āsaṅkanīyaṭāya saṅkāya saritabbasamācāram, atha vā kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā “kacci nu kho ime mayā katakammaṁ jānitvā mantenti”ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāram.

Lajjitabbatāya paṭicchādetabbakāraṇato paṭicchannam kammantaṁ etassāti **paṭicchannakammantaṁ**³. Kucchitasamaṇavesadhāritāya na samaṇanti **assamaṇam**. Salākaggahaṇādīsu “kittakā samaṇa”ti ca gaṇanāya “ahampi samaṇomhi”ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññam**. Aseṭṭhacāritāya **abrahmacārim**. Aññe brahmacārino sunivatthe supārute supattadhare gāmanigamādīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṁ kappente disvā abrahmacārī samāno sayampi tādisena ākārena paṭipajjanto uposathādīsu sandissanto

1. Patvā (Sī, Syā) 2. Vi 3. 190 piṭṭhe. 3. Paṭicchannakammanto, tam. (Sī, Ka)

“Ahampi brahmacārī”ti paṭiññaṃ dento viya hotīti **brahmacāripaṭiññaṃ**. Pūtinā kammaṇa sīlavipattiyaṃ anto anupaviṭṭhattā **antopūtiṃ**. Chahi dvārehi rāgādikilesavassanena tintattā **avassutaṃ**. Sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātaṃ**. **Majjhe bhikkhusaṃghassa nisinnanti** saṃghapariyāpanno viya bhikkhusaṃghassa anto nisinnaṃ. **Diṭṭhosīti** ayaṃ pana na pakatattoti Bhagavatā diṭṭho asi. Yasmā ca evaṃ diṭṭho. Tasmā natthi **te** tava **bhikkhūhi saddhim** ekakammādisaṃvāso. Yasmā pana so **saṃvāso** tava **natthi**, tasmā **uṭṭhehi āvusoti** evamettha padayojanā veditabbā.

Tatiyampi kho so puggalo tuṇhī ahosīti anekavāraṃ vatvāpi thero “sayameva nibbinno oramissatī”ti vā, “idāni imesaṃ paṭipattiṃ jānissāmī”ti vā adhippāyena tuṇhī aho. **Bāhāyaṃ gahetvā**ti Bhagavatā mayā ca yāthāvato diṭṭho, yāvatiyaṃ uṭṭhehīti vutto na uṭṭhāti, “idānissa nikkadḍhanakālo mā saṃghassa uposathantarāyo aho”ti taṃ bāhāyaṃ aggahehi, tathā gahetvā. **Bahidvārakoṭṭhakā nikkhāmetvā**ti dvārakoṭṭhakasālato bahi nikkhāmetvā. **Bahīti** pana nikkhāmitaṭṭhānadassanaṃ, atha vā **bahidvārakoṭṭhakā**ti bahidvārakoṭṭhakatopi nikkhāmetvā, na antodvārakoṭṭhakato, evaṃ ubhayathāpi viharato bahi katvāti attho. **Sūcighaṭikaṃ datvā**ti aggaḷasūciṇca uparighaṭikaṇca ādahitvā, suṭṭhutarāṃ kavāṭaṃ thaketvāti attho. **Yāva bāhāgahaṇāpi nāmāti** iminā “aparissuddhā Ānanda parisā”ti vacanaṃ sutvā eva hi tena pakkamitabbaṃ siyā, evaṃ apakkamitvā yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamaṃsati acchariyamidanti dasseti. Idampi garaṇacchariyamevāti veditabbaṃ.

Atha Bhagavā cintesi “idāni bhikkhusaṃgho abbudajāto, aparissuddhā puggalā uposathaṃ āgacchanti, na ca Tathāgatā aparissuddhāya parisāya uposathaṃ karonti, pātimokkhaṃ uddisanti, anuddisante ca bhikkhusaṃghassa uposatho pacchijjati, yannūnāhaṃ ito paṭṭhāya bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāneyyaṃ”ti. Evaṃ pana cintetvā bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāni. Tena vuttaṃ “**atha kho Bhagavā -pa- pātimokkhaṃ uddiseyyāthā**”ti.

Tattha **na dānāhanti** idāni ahaṃ uposathaṃ na karissāmi, pātimokkhaṃ na uddisissāmīti paccekaṃ na-kārena sambandho. Duvidhaṃ hi pātimokkhaṃ āṇāpātimokkhaṃ ovādapātimokkhanti. Tesu “suṇātu me bhante”ti-ādikaṃ¹ āṇāpātimokkhaṃ, taṃ sāvakaṃ uddisanti, na Buddhā, ayaṃ anvaddhamāsaṃ uddisiyati. “Khantī paramaṃ -pa-. Sabbapāpassa akaraṇaṃ -pa-. Anūpavādo anūpaghāto -pa- etaṃ Buddhāna sāsanaṃ”ti² imā pana tisso gāthā ovādapātimokkhaṃ nāma, taṃ Buddhāva uddisanti, na sāvaka, channampi vassānaṃ accayena uddisanti. Dīghāyukabuddhānaṃ hi dharamānakāle ayameva pātimokkhuddeso, appāyukabuddhānaṃ pana paṭhamabodhiyaṃyeva. Tato paraṃ itaro, taṃca kho bhikkhū eva uddisanti, na Buddhā, tasmā amhākampi Bhagavā vīsativassamattaṃ ovādapātimokkhaṃ uddisitvā imaṃ antarāyaṃ disvā tato paraṃ na uddisi. **Aṭṭhānanti** akāraṇaṃ. **Anavakāsoti** tasveva vevacanaṃ. Kāraṇaṃ hi yathā tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānanti vuccati, evaṃ anavakāsotipi vuccatīti. **Yanti** kiriyaaparāmasanaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṃ.

Aṭṭhime bhikkhave mahāsamuddeti ko anusandhi? Yvāyaṃ aparisuddhāya parisāya pātimokkhassa anuddeso vutto, so imasmiṃ dhammavinaye acchariyo abbhuto dhammoti taṃ aparehi sattahi acchariyabbhutadhammehi saddhiṃ vibhajitvā dassetukāmo paṭhamam tāva tesam upamābhāvena mahāsamudde aṭṭha acchariyabbhutadhamme dassento Satthā “aṭṭhime bhikkhave Mahāsamudde”ti-ādimāha.

Pakatidevā³ viya na suranti na isanti na virocantīti **asurā**, surā nāma devā, tesam paṭipakkhāti vā asurā, Vepacittipahārādādayo. Tesam bhavanaṃ Sinerussa heṭṭhābhāge, te tattha pavisantā nikkhamantā Sinerupāde maṇḍapādiṃ nimminitvā kīlantāva abhiramanti. Tattha tesam abhirati ime guṇe disvāti āha “**ye disvā disvā asurā Mahāsamudde abhiramantī**”ti. Tattha **abhiramantī**ti ratim vindanti, anukkaṇṭhamānā vasantīti attho.

Anupubbaninnoti-ādīni sabbāni anupaṭipāṭiyā ninnabhāvasseva vevacanaṃ. **Na āyatakeneva papātoti** na chinnataṭo mahāsobbho

1. Vi 3. 140 piṭṭhe.

2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

3. Asurāti devā (Sī, Syā)

viya ādito eva papāto. So hi tīradesato paṭṭhāya
ekaṅguladvāṅgulavidatthiratanayaṭṭhi-usabha-
addhagāvutagāvutaddhahoyojanādivasena gambhīro hutvā gacchanto
gacchanto Sinerupādamūle caturāsītiyojanasahassagambhīro hutvā ṭhitoti
dasseti.

Ṭhitadhammoti ṭhitasabhāvo avatṭhitasabhāvo. **Na matena kuṇapena**
saṁvasatīti yena kenaci hatthi-assādīnaṁ kaḷevarena saddhiṁ na saṁvasati.
Tīraṁ vāhetīti tīraṁ apaneti. **Thalaṁ ussāretīti** hatthena gahetvā viya
vīcippahāreneva thale khipati. **Gaṅgā Yamunāti** Anotattadahassa
dakkhiṇamukhato nikkhantanadī pañca dhārā hutvā pavattaṭṭhāne Gaṅgāti-
ādinā pañcadhā saṅkhamṅatā.

Tatrāyaṁ imāsaṁ nadīnaṁ ādito paṭṭhāya uppattikathā—ayaṁ hi
jambudīpo dasasahassayojanaparimāṇo, tattha catusahassayojanappamāṇo
padeso udakena ajjhotthaṭṭo samuddoti saṅkhaṁ gato,
tisahassayojanappamāṇe manussā vāsanti, tisahassayojanappamāṇe Himavā
patiṭṭhito ubbedhena pañcayojanasatiko caturāsītikūṭasahassapaṭimaṇḍito
samantato sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāmena vitthārena
gambhīratāya ca pañṇāsayojanappamāṇo diyaḍḍhoyojanasataparimaṇḍalo
Anotattadaho Kaṇṇamuṇḍadaho Rathakāradaho Chaddantadaho Kuṇāladaho
Mandākinidaho Sīhapapātadahoti satta mahāsarā patiṭṭhitā.

Tesu **Anotattadaho** Sudassanakūṭaṁ Cittakūṭaṁ Kāḷakūṭaṁ
Gandhamādanakūṭaṁ Kelāsakūṭanti imehi pañcahi pabbatakūṭehi
parikkhitto. Tattha **Sudassanakūṭaṁ** sovaṇṇamayaṁ tiyojanasatubbedhaṁ
antovaṅkaṁ kākamukhasaṇṭhānaṁ tameva saraṁ paṭicchādetvā ṭhitaṁ,
Cittakūṭaṁ sattaratanamayaṁ. **Kāḷakūṭaṁ** añjanamayaṁ.
Gandhamādanakūṭaṁ masāragallamayaṁ¹ abbhantare muggavaṇṇaṁ,
mūlagandho sārāgandho pheggugandho tacagandho papaṭikāgandho
khandhagandho rasagandho pupphagandho phalagandho pattaṅgandhoti imehi
dasahi gandhehi ussannaṁ, nānappakāra-osadhasañchannaṁ,
kāḷapakkhuposathadivase ādittaṁ viya aṅgāraṁ pajjalantaṁ tiṭṭhati.
Kelāsakūṭaṁ rajatamayaṁ. Sabbāni cetāni

1. Sānumayaṁ (Am-Ṭṭha 3. 218; Ma-Ṭṭha 3. 25 piṭṭhesu)

Sudassanena samānubbedhasaṇṭhānāni tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāni. Tattha devānubhāvena nāgānubhāvena ca devo vassati, nadiyo ca sandanti, taṃ sabbampi udakaṃ Anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṃ karonti, ujukaṃ gacchantā na karonti, tenevassa “Anotattan”ti saṅkhā udapādi.

Tattha ratanamayamanuññasopānasilātalāni nimmacchakacchapāni phalika-disāni nimmalūdakāni tadupabhogasattānaṃ kammanibbattāneva nahānatitthāni ca honti, yattha Buddhapaccekaḥ buddhā iddhimanto sāvakā isayo ca nahānādīni karonti, devayakkhādayo udakakīlaṃ kīlanti.

Tassa catūsu passesu sīhamukhaṃ hatthimukhaṃ assamukhaṃ usabhamukhanti cattāri udakanikkhamanamukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadītīre kesarasīhā bahutarā honti, tathā hatthimukhādīhi hatthi-assa-usabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṃ gantvā Mahāsamuddaṃ pavisati. Pacchimadisato uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tatheva padakkhiṇaṃ katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṃ gantvā Mahāsamuddaṃ pavisanti.

Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana taṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇena¹ ujukaṃ pāsānapitṭheneva saṭṭhiyojanāni gantvā pabbataṃ paharitvā uṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇa-udakadhārā hutvā ākāse saṭṭhiyojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsajojanappamāṇa tiyaggaḷā nāma pokkharaṇī jātā, pokkharaṇiyā kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gantvā tato ghanapathaviṃ bhinditvā umaṅgena saṭṭhiyojanāni gantvā viñjhaṃ² nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattanti.

Sā tikkhattuṃ anotattaṃ padakkhiṇaṃ katvā gataṭṭhāne “āvattaṅgaṅgā”ti vuccati, ujukaṃ pāsānapitṭhena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “kaṇhagaṅgā”ti,

1. Uttarena (Am-Ṭṭha 3. 219 piṭṭhe)

2. Vijjhaṃ (Syā)

ākāsena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**ākāsagaṅgā**”ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā “**tiyaggaḷapokkharanī**”ti, kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**bahalagaṅgā**”ti, umaṅgena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne “**umaṅgagaṅgā**”ti vuccati, viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne Gaṅgā Yamunā Aciravatī Sarabhū Mahīti pañcadhā saṅkhaṃ gatā. Evametā pañca mahānadiyo Himavantato pavattantīti veditabbā.

Tattha **nadī ninnagāti**-ādikaṃ gottam, **Gaṅgā Yamunāti**-ādikaṃ nāmaṃ. **Savantiyoti** yā kāci savamānā sandamānā gacchantiyo mahānadiyo vā kunnadiyo vā. **Appentīti** allīyanti osaranti. **Dhārāti** vuṭṭhidhārā. **Pūrattanti** puṇṇabhāvo. Mahāsamuddassa hi ayaṃ dhammatā—“imasmiṃ kāle devo mando jāto, jālakkipādīni ādāya macchakacchape gaṇhissāmā”ti vā “imasmiṃ kāle atimahantī vuṭṭhi, na labhissāma nu kho piṭṭhipasāraṇaṭṭhānan”ti vā¹ taṃ na sakkā vattum. Paṭhamakappikakālato paṭṭhāya hi yaṃ vassitvā sinerumekhalaṃ² āhacca udakaṃ ṭhitaṃ, taṃ tato ekaṅgulamattampi udakaṃ neva heṭṭhā otarati, na uddhaṃ uttarati.

Ekarasoti asambhinnaraso. **Muttāti** khuddakamahantavaṭṭadīghādibhedā anekavidhā muttā. **Maṇīti** rattanīlādibhedo anekavidho maṇi. **Velūriyoti** vaṃsavaṇṇasirīsapupphavaṇṇādisaṇṭhānato anekavidho. **Saṅkhoti** dakkhiṇāvattatambakucchikadhamanasāṅkhādibhedo anekavidho. **Silāti** setakālamuggavaṇṇādibhedā anekavidhā. **Pavāḷanti** khuddakamahanta-mandarattaghanarattādibhedam anekavidham. **Lohitaṅgoti** padumarāgādibhedo anekavidho³ **masāragallanti** kabaramaṇi. “Cittaphalikaṃ”tipi vadanti.

Mahataṃ bhūtānanti mahantānaṃ sattānaṃ. **Timitimiṅgalādikā** tisso macchajātiyo. Timiṃ gilanasamatthā timiṅgalā, Timiṇca Timiṅgalaṇca gilanasamatthā “Timitimiṅgalā”ti vadanti. **Nāgāti** ūmipiṭṭhivāsīnopi vimānaṭṭhakanāgāpi.

1. piṭṭhipāsāraṇaṭṭhānanti vā (Ka) Am-Ṭṭha 3. 220 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

2. Sineruvelaṃ (Sī, Syā)

3. Lohitaṅkanti padumarāgādibhedam anekavidham (Sī, Syā)

Evameva khoti kiñcāpi Satthā imasmim dhammavinaye soḷasapi bāttimsapi tato bhiyyopi acchariyabbhutadhamme vibhajitvā dassetum sakkoti, tadā upamābhāvena pana gahitānaṃ aṭṭhannaṃ¹ anurūpavasena aṭṭheva te upametabbadhamme vibhajitvā dassento “**evameva kho bhikkhave imasmim dhammavinaye aṭṭha acchariyā abbhutā dhammā**”ti-ādimāha.

Tattha **anupubbasikkhāya** tisso sikkhā gahitā, **anupubbakiriyāya** terasa dhutaṅgadhammā, **anupubbapaṭipadāya** satta anupassanā aṭṭhārasa mahāvipassanā aṭṭhatimsa ārammaṇavibhattiyo sattatimsa bodhipakkhiyadhammā ca gahitā. **Na āyatakeneva aññāpaṭivedhoti** maṇḍūkassa uppatitvā gamanaṃ viya āditova sīlapūraṇādini akatvā arahattapaṭivedho nāma natthi, paṭipāṭiyā pana sīlasamādhipaññāyo pūretvāva arahattappattīti attho.

Mama sāvakāti sotāpannādike ariyapuggale sandhāya vadati. **Na saṃvasatīti** uposathakammādivasena saṃvāsaṃ na karoti. **Ukkhipatīti** apaneti. **Ārakāvāti** dūreyeva. **Na tena nibbānadhātuyā ūnattaṃ vā pūrattaṃ vāti** asaṅkhyeyyepi mahākappe Buddhesu anuppajjantesu ekasattopi parinibbātuṃ na sakkoti, tadāpi “tucchā nibbānadhātū”ti na sakkā vattuṃ, Buddhakāle pana ekekasmim samāgame asaṅkhyeyyāpi sattā amataṃ ārādhenti, tadāpi na sakkā vattuṃ “pūrā nibbānadhātū”ti. **Vimuttirasoti** kilesehi vimuccanaraso. Sabbā hi sāsanaassa sampatti yāvadeva anupādāya āsavehi cittassa vimuttiyā hoti.

Ratanānīti ratijananatṭhena ratanāni. Satipaṭṭhānādayo hi bhāviyamānā pubbabhāgepi anappakaṃ pītipāmojjaṃ nibbattenti, pageva aparabhāge. Vuttaṃ hetam—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti².

lokiyaratananimittaṃ pana pītipāmojjaṃ na tassa kalabhāgampi agghatīti ayamattho heṭṭhā dassito eva. Apica—

1. Atthānaṃ (Sī, Syā)

2. Khu 1. 67 piṭṭhe.

Cittikataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ.
Anomasattaparibhogaṃ, ‘ratanan’ti pavuccatīti.

Yadi ca cittikatādibhāvena ratanaṃ nāma hoti, satipaṭṭhānādīnaṃyeva bhūtato ratanabhāvo. Bodhipakkhiyadhammānaṃ hi so ānubhāvo, yaṃ sāvakaṃ sāvakaṃpāramiṇānaṃ, Paccekabuddhā paccekabodhiṇānaṃ, Sammāsambuddhā sammāsambodhiṃ adhigacchantīti āsannakāraṇattā. Paramparakāraṇaṃ hi dānādi-upanissayoti evaṃ ratijananatṭhena cittikatādi-atthena ca ratanabhāvo bodhipakkhiyadhammānaṃ sātisayo. Tena vuttaṃ “**tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ, cattāro satipaṭṭhānā**”ti-ādi.

Tattha ārammaṇe pakkhanditvā¹ upaṭṭhānatṭhena paṭṭhānaṃ, satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Ārammaṇassa pana kāyādivasena catubbidhattā vuttaṃ “**cattāro satipaṭṭhānā**”ti. Tathā hi kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-attasaññānaṃ pahānato asubhadukkhāniccānattatāgahaṇato ca nesaṃ kāyānupassanādibhāvo vibhatto.

Sammā padahanti etena, sayāṃ vā sammā padahati, pasatthaṃ, sundaraṃ vā padahananti **sammappadhānaṃ**. Puggalassa vā sammadeva padhānabhāvakaraṇato **sammappadhānaṃ**, vīriyassettaṃ adhivacanaṃ. Tampi anuppannuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanapahānavasena anuppannuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādanabhāvanavasena ca catukiccaṃ katvā² vuttaṃ “**cattāro sammappadhānā**”ti.

Ijjhatīti **iddhi**, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **iddhi**. Iti paṭhamena atthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patiṭṭhā adhigamūpāyoti iddhipādo. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātāṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti. Svāyaṃ iddhipādo yasmā chandādi ke cattāro adhipatidhamme dhure jeṭṭhake katvā nibbattiyati, tasmā vuttaṃ “**cattāro iddhipādā**”ti.

Pañcindriyānīti saddhādīni pañca indriyāni. Tattha assaddhiyaṃ abhibhavitvā adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti saddhindriyaṃ, kosajjaṃ abhibhavitvā

1. Okkantitvā (Syā)

2. Catukiccasādhakattā (Ka)

paggahalakkhaṇe, pamādaṃ abhibhavitvā upaṭṭhānalakkhaṇe, vikkhepaṃ abhibhavitvā avikkhepalakkhaṇe, aññāṇaṃ abhibhavitvā dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti paññindriyaṃ.

Tāniyeva assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena sampayuttadhammesu thirabhāvena “**balānī**”ti veditabbāni.

Satta bojjaṅgāti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjaṅgā. Yā hi esā dhammasāmaggi yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-paṭiṭṭhānāyūhanakāma sukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapīti-passaddhisamādhī-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati, kilesaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti “bodhī”ti vuccati, tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi bojjaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa vuttappakārāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako “bodhī”ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu porāṇā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjaṅgā”ti. “Bodhiyā samvattantīti bojjaṅgā”ti-ādīnā¹ nayanepi bojjaṅgānaṃ bojjaṅgattho veditabbo.

Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti taṃtaṃmaggavajjhakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphala-paṭilābhakarattā² ca ariyo. Sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni assa atthi, aṭṭha aṅgāniyeva vā aṭṭhaṅgiko. Kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi maggiyati, sayam vā nibbānaṃ maggatīti maggoti. Evametesam satipaṭṭhānādīnaṃ atthavibhāgo veditabbo.

Sotāpannoti maggasaṅkhātāṃ sotaṃ āpajjitvā pāpuṇitvā ṭhito, Sotāpattiphalatṭhoti attho. **Sotāpattiphalasacchi kiriyāya paṭipannoti** sotāpattiphalassa attapaccakkhakaṇāya paṭipajjamāno paṭhamamaggaṭṭho, yo aṭṭhamakotipi vuccati. **Sakadāgāmī**ti sakideva imaṃ lokaṃ paṭisandhiggahaṇavasena āgamanasīlo dutiyaphalaṭṭho. **Anāgāmī**ti paṭisandhiggahaṇavasena kāmaloṇaṃ anāgamanasīlo

1. Khu 9. 320 piṭṭhe.

2. Ariyabalapaṭilābhakarattā (Sī)

tatiyaphalaṭṭho. Yo pana saddhānusārī dhammānusārī ekabijīti evamādiko ariyapuggalavibhāgo, so etesaṃyeva pabhedoti. Sesam vuttanayameva.

Etamattham veditvāti etaṃ attano dhammavinaye matakupaṇasādisena dussīlapuggalena saddhim saṃvāsābhāvasaṅkhātāṃ attham veditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ asaṃvāsārahasaṃvāsārahavibhāgakāraṇaparidīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **channamativassatī**ti āpattiṃ āpajjitvā paṭicchādentō aññaṃ navāṃ āpattiṃ āpajjati, tato paraṃ tato paranti evaṃ āpattivassaṃ kilesavassaṃ ativiya vassati. **Vivaṭaṃ nātivassatī**ti āpattiṃ āpanno taṃ appaṭicchādetvā vivaranto sabrahmacārīnaṃ pakāsentō yathādhammaṃ yathāvinayaṃ paṭikaronto desento vuṭṭhahanto aññaṃ navāṃ āpattiṃ na āpajjati, tenassa vivaṭaṃ puna āpattivassaṃ kilesavassaṃ na vassati. Yasmā ca etadevaṃ, tasmā **channaṃ** chāditaṃ āpattiṃ **vivaretha** pakāsetha. **Evaṃ taṃ nātivassatī**ti evaṃ sante taṃ āpatti-āpajjanakaṃ āpannapuggalaṃ attabhāvaṃ ativiijjhivā kilesavassaṃ¹ na vassati na temeti. Evaṃ so kilesehi anavassuto parisuddhasīlo samāhito hutvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā sammasanto anukkamena nibbānaṃ pāpuṇātīti adhippāyo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Soṇasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **Avantīsūti** Avantiraṭṭhe. **Kuraraghareti** evaṃnāmake nagare. **Pavatte pabbateti** Pavattanāmake pabbate. “Papāte pabbate”tipi paṭhanti². **Soṇo upāsako kuṭikaṇṇoti** nāmena Soṇo nāma, tīhi saraṇagamanehi upāsakabhāvappaṭivedanena upāsako, koṭi-agghanakassa kaṇṇapiḷandhanassa dhāraṇena “koṭikaṇṇo”ti vattabbe “kuṭikaṇṇo”ti evaṃ abhiññāto, na sukhumālasoṇoti³

1. Kilesavassanena (Sī, Ka)

2. Papātetipi vadanti (Syā)

3. Abhiññāto sukhumāro Soṇoti (Sī, Syā)

adhippāyo. Ayaṃ hi āyasmato Mahākaccāyanassa santike dhammaṃ sutvā sāsane abhippasanno, saraṇesu ca sīlesu ca paṭiṭṭhito pavatte pabbate chāyūdakasampanne thāne vihāraṃ kāretvā therāṃ tattha vasāpetvā catūhi paccayehi upaṭṭhāti. Tena vuttaṃ **“āyasmato Mahākaccānassa upaṭṭhāko hoti”**ti.

So kālena kālaṃ therassa upaṭṭhānaṃ gacchati. Thero cassa dhammaṃ deseti. Tena saṃvegabahulo dhammacariyāya ussāhajāto viharati. So ekadā satthena saddhiṃ vāṇijjatthāya Ujjenim gacchanto antarāmagge aṭaviyaṃ satthe nivṛṭṭhe rattiyaṃ janasambādhabhayena ekamantaṃ apakkamma niddaṃ upagañchi. Sattho paccūsavelāyaṃ uṭṭhāya gato, na ekopi Soṇaṃ pabodhesi, sabbepi visaritvā agamaṃsu. So pabhātāya rattiyā pabujjhivā uṭṭhāya kañci apassanto sattheneva gatamaggaṃ gahetvā sīghaṃ sīghaṃ gacchanto ekaṃ vaṭarukkhaṃ upagañchi. Tattha addasa ekaṃ mahākāyaṃ¹ virūpadassanaṃ gacchantaṃ purisaṃ aṭṭhito muttāni attano maṃsāni sayameva khādantaṃ, disvāna “kosi tvan”ti pucchi. Petomhi bhanteti. Kasmā evaṃ karosīti. Attano pubbakammenāti. Kiṃ pana taṃ kammanti. Ahaṃ pubbe Bhārukacchanagaravāsī kūṭavāṇijo hutvā paresaṃ santakaṃ vañcetvā khādim, samaṇe ca bhikkhāya upagate “tumhākaṃ maṃsaṃ khāthā”ti akkosim, tena kammena etarahi imaṃ dukkhaṃ anubhavāmīti. Taṃ sutvā Soṇo ativiya saṃvegaṃ paṭilabhi.

Tato paraṃ gacchanto mukhato paggharitaḥkālālohite dve petadārake passitvā tatheva pucchi. Tepissa attano kammaṃ kathesuṃ. Te kira Bhārukacchanagare dārakakāle gandhavāṇijjāya² jīvikaṃ kappentā attano mātari khīṇāsava nimantetvā bhojentiyaṃ gehaṃ gantvā “amhākaṃ santakaṃ kasmā samaṇānaṃ desi, tayā dinnāṃ bhojanaṃ bhuñjanakasamaṇānaṃ mukhato kālālohitaṃ paggharatū”ti akkosimsu. Te tena kammena niraye paccitvā tassa vipākāvasesena petayoniyaṃ nibbattitvā tadā imaṃ dukkhaṃ anubhavanti. Tampi sutvā Soṇo ativiya saṃvegajāto ahoṣi.

1. Mahāvīkāraṃ (Sī)

2. Bhaṇḍavaṇijjāya (Sī, Syā)

So Ujjenim gantvā tam karaṇīyaṃ tūretvā kulagharaṃ paccāgato theram upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro therassa tamatthaṃ ārocesi. Theropissa pavattinivattīsu¹ ādīnavānisaṃse vibhāvento dhammaṃ desesi. So theram vanditvā gehaṃ gato sāyamāsaṃ bhuñjitvā sayanaṃ upagato thokaṃyeva niddāyitvā pabujjhivā sayanatale nisajja yathāsutaṃ dhammaṃ paccavekkhitum āraddho. Tassa taṃ dhammaṃ paccavekkhato, te ca petattabhāve anussarato saṃsāradukkhaṃ ativiya bhayānakaṃ hutvā upaṭṭhāsi, pabbajjāya cittaṃ nami. So vibhātāya rattiyā sarīrapaṭijagganaṃ katvā theram upasaṅkamitvā attano ajjhāsayaṃ ārocetvā pabbajjaṃ yāci. Tena vuttaṃ “**atha kho Soṇassa upāsakassa kuṭikaṇṇassa rahogatassa -pa-pabbājetu maṃ bhante ayyo Mahākaccāno**”ti.

Tattha **yathā yathā**ti-ādīnaṃ padānaṃ ayaṃ saṅkhepattho—yena yena ākārena ayyo Mahākaccāno dhammaṃ deseti ācikkhati paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti pakāseti, tena tena me upaparikkhato evaṃ hoti, yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akkhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Ekadivasampi kilesamalena amalinaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṃ**. **Saṅkhalikhitanti** likhitasāṅkhasadisāṃ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ. **Idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā** agāramajjhe vasantena **ekantaparipuṇṇaṃ -pa- caritum yannūnāhaṃ** kese ceva massūni ca **ohāretvā** voropetvā kāsāyaraśapītātāya **kāsāyāni** brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni **acchādetvā** nivāsetvā ceva pārupitvā ca **agārasmā** nikkhamitvā **anagāriyaṃ pabbajeyyaṃ**. Yasmā agārassa hitaṃ kasivāṇijjādikammaṃ agāriyanti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyā nāma. Taṃ **anagāriyaṃ** pabbajjaṃ **pabbajeyyaṃ** upagaccheyyaṃ, paṭipajjeyyanti attho.

Evaṃ attanā rahovitakkitaṃ Soṇo upāsako therassa ārocetvā taṃ paṭipajjitukāmo “**pabbājetu maṃ bhante ayyo Mahākaccāno**”ti āha. Thero pana “tāvassa ñāṇapariṇāmaṃ kathaṃ”ti²

1. Pavattim sutvā (Sī, Ka)

2. Na tāvassa ñāṇaṃ paripākaṃ katanti (Syā)

upadhāretvā ñāṇaparipākāṃ āgamayamāno “**dukkaraṃ kho**”ti-ādinā pabbajjāchandaṃ nivāresi.

Tattha **ekabhāttanti** “ekabhāttiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā”ti¹ evaṃ vuttaṃ vikālatojanaviratiṃ sandhāya vadati. **Ekaseyyanti** adutiya-seyyaṃ. Ettha ca seyyāsīsenā “eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdati”ti-ādinā² nayena vuttesu catūsu iriyāpathesu kāyavivekaṃ dīpeti, na ekākinā hutvā sayanamattaṃ. **Brahmacariyanti** methunaviratibrahmacariyaṃ, sikkhattayānuyogasaṅkhātāṃ sāsana-brahmacariyaṃ vā. **Inghāti** codanatthe nipāto. **Tatthevāti** geheyeva. **Buddhānaṃ sāsanaṃ anuyuñjāti** niccasīla-uposathasīlādibhedāṃ pañcaṅga-aṭṭhaṅgadasaṅgasīlaṃ, tadanurūpaṅca samādhipaṇṇābhāvanāṃ anuyuñja. Etaṃ hi upāsakena pubbabhāge anuyuñjitabbaṃ Buddhasāsanaṃ nāma. Tenāha “**kālayuttaṃ ekabhāttaṃ ekaseyyaṃ brahmacariyaṃ**”ti.

Tattha **kālayuttanti** cātuddasīpaṇcadasi-aṭṭhamīpāṭihāriyapakkhasaṅkhātēna kālena yuttaṃ, yathāvuttakāle vā tuyhaṃ anuyuñjantassa yuttaṃ patirūpaṃ sakkuṇeyyaṃ, na sabbakālaṃ pabbajjāti³ adhippāyo. Sabbametāṃ ñāṇassa aparipakkattā tassa kāmānaṃ duppahānatāya sammāpaṭipattiyaṃ yogaṃ kārāpetuṃ⁴ vadati, na pabbajjāchandaṃ nivāretuṃ. **Pabbajjābhisaṅkhāro**ti pabbajituṃ ārambho ussāho. **Paṭipassambhī**ti indriyānaṃ aparipakkattā, saṃvegassa ca nātittikkhabhāvato vūpasami. Kiñcāpi paṭipassambhi, therena vuttavidhiṃ pana anutiṭṭhanto kālena kālaṃ therāṃ upasaṅkamitvā payirupāsanto dhammaṃ suṇāti. Tassa vuttanayeneva dutiyaṃ pabbajjāya cittaṃ uppajji, therassa ca ārocesi. Dutiyampi thero paṭikkhipi. Tatiyavāre pana ñāṇassa paripakkabhāvaṃ ñatvā “idāni naṃ pabbājetuṃ kālo”ti thero pabbājesi, pabbaji taṅca taṃ tīṇi saṃvaccharāni atikkamitvā gaṇaṃ pariyesitvā upasampādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**dutiyampi kho Soṇo -pa-upasampādesī**”ti.

Tattha **appabhikkhukoti** katipayabhikkhuko. Tadā kira bhikkhū yebhuyyena Majjhima-dese eva vasiṃsu. Tasmā tattha katipayā eva

1. Dī 1. 60; Am 1. 212 piṭṭhādīsu.

3. Na sabbakālanti (Ka)

2. Khu 7. 20, 108 piṭṭhādīsu.

4. Yogyatāṃ pakāsetuṃ (Ka)

ahesuṃ, te ca ekasmiṃ nigame eko, ekasmiṃ dveti evaṃ visuṃ visuṃ vasimsu. **Kicchenā**ti dukkhena. **Kasirenā**ti āyāsena. **Tato tatoti** tasmā tasmā gāmanigamādito. Therena hi katipaye bhikkhū ānetvā aññesu ānīyamānesu pubbe ānītā kenacideva karaṇīyena pakkamimsu, kiñci kālāṃ āgametvā puna tesu ānīyamānesu itare pakkamimsu. Evaṃ punappunam ānayanena sannipāto cireneva ahosi, therō ca tadā ekavīhārī ahosi. **Dasavaggaṃ bhikkhusaṃghaṃ sannipātetvā**ti tadā Bhagavatā paccantadesepi dasavaggeneva saṃghena upasampadā anuññātā. Itonidānañhi therena yācito pañcavaggena saṃghena paccantadesa upasampadaṃ anujāni. Tena vuttam “**tiṇṇaṃ vassānaṃ -pa- sannipātetvā**”ti.

Vassaṃvutṭhassati upasampajjitvā paṭhamavassaṃ upagantvā vusitavato. **Īdiso ca īdiso cāti** evarūpo ca evarūpo ca, evarūpāya nāmakāyarūpakāyasampattiyā samannāgato, evarūpāya dhammakāyasampattiyā samannāgatoti **sutoyeva me so Bhagavā. Na kho me so Bhagavā sammukhā diṭṭhoti** etena puthujjanasaddhāya evaṃ¹ āyasmā Soṇo Bhagavantaṃ daṭṭhukāmo ahosi. Aparabhāge pana Satthārā saddhiṃ ekagandhakuṭiyam vasitvā paccūsasamayaṃ ajjhīṭṭho soḷasa aṭṭhakavaggikāni Satthu sammukhā aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā atthadhammappaṭisaṃvedī hutvā bhaṇanto dhammūpasañhitapāmojjādimukhena² samāhito sarabhañṇapariyosāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre sammasanto anupubbena arahattaṃ pāpuṇi. Etadatthameva hissa Bhagavatā attanā saddhiṃ ekagandhakuṭiyam vāso āṇattoti vadanti.

Keci panāhu—“na kho me so Bhagavā sammukhā diṭṭho”ti idaṃ rūpakāyadassanameva sandhāya vuttanti. āyasmā hi Soṇo pabbajitvāva therassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭento vāyamanto anupasampannova sotāpanno hutvā upasampajjitvā “upāsakāpi sotāpannā honti, ahampi sotāpanno, kimettha cittaṃ”ti uparimaggatthāya vipassanaṃ vadḍhetvā antovasseyeva chaḷabhiñño hutvā visuddhipavāraṇāya

1. Puthujjanataṃ sandhāya evaṃ (Sī), puthujjanataṃ sandhāya eva (Syā)

2. Dhammaphassasañjātapāmojjādisukhena (Sī)

pavāresi. Ariyasaccadassanena hi Bhagavato dhammakāyo diṭṭho nāma hoti. Vuttam̐ hetam̐—

“Yo kho Vakkali dhammam̐ passati, so mam̐ passati. Yo mam̐ passati, so dhammam̐ passati”¹.

tasmāssa dhammakāyadassanam̐ pageva siddham̐, pavāretvā pana rūpakāyam̐ daṭṭhukāmo ahosīti.

“Sace mam̐ upajjhāyo anujānāti”²tipi pāṭho. “Bhante”³ti pana likhanti. Tathā “sādhu sādhu āvuso Soṇa, gaccha tvaṃ āvuso Soṇā”⁴tipi pāṭho. “Āvuso”⁵ti² pana kesuci potthakesu natthi. Tathā “evamāvusoti kho āyasmā Soṇo”⁶tipi pāṭho. Āvusovādoyeva hi aññamaññaṃ bhikkhūnam̐ Bhagavato dharamānakāle āciṇṇo. **Bhagavantam̐ pāsādikanti**-ādīnam̐ padānam̐ attho heṭṭhā vuttoyeva.

Kacci bhikkhu khamanīyanti bhikkhu idaṃ tuyham̐ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ kacci khamanīyam̐, kiṃ sakkā khamituṃ sahituṃ pariharituṃ, kiṃ dukkhabhāro nābhībhavati. **Kacci yāpanīyanti** kiṃ taṃtaṃkiccesu yāpetuṃ gametuṃ sakkā, na kañci antarāyanti dasseti. **Kaccisi appakilamathenāti** anāyāsena imaṃ ettakaṃ addhānam̐ kacci āgatosi.

Etadahosīti Buddhāciṇṇam̐ anussarantassa āyasmato Ānandassa etaṃ “yassa kho mam̐ **Bhagavā**”⁷ti-ādīnā idāni vuccamānam̐ citte āciṇṇam̐ ahosi. **Ekavīhāreti** ekagandhakuṭiyam̐. Gandhakuṭi hi idha vīhāroti adhippetā. **Vatthunti** vasituṃ.

Nisajjāya vītināmetvāti ettha yasmā Bhagavā āyasmato Soṇassa samāpattisamāpajjane paṭisanthāraṃ karonto sāvakasādhāraṇā sabbā samāpattiyo anulomapaṭilomaṃ samāpajjanto **bahudeva rattim̐ -pa- vīhāram̐ pāvīsi**, tasmā āyasmāpi Soṇo Bhagavato adhippāyam̐ ñatvā tadanurūpaṃ sabbā tā samāpattiyo samāpajjanto “bahudeva rattim̐ -pa- vīhāram̐ pāvīsi”⁸ti keci vadanti. Pavisitvā ca

1. Sam̐ 2. 98 piṭṭhe.

2. Mā āvusoti (Sī, Syā)

Bhagavatā anuññāto cīvaram tirokaraṇīyaṃ katvāpi Bhagavato pādapasse nisajjāya vītināmesi. **Ajjhesīti** āṇāpesi. **Paṭibhātu taṃ bhikkhu dhammo bhāsītunti** bhikkhu tuyhaṃ dhammo bhāsituṃ upaṭṭhātu ñāṇamukhe āgacchatu, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ bhaṇāhīti attho.

Soḷasa aṭṭhakavaggikānīti aṭṭhakavaggabhūtāni kāmasuttādīni soḷasa suttāni. **Sarena abhaṇīti** suttussāraṇasarena abhāsi, sarabhaññavasena kathesīti attho. **Sarabhaññapariyosāneti** ussāraṇāvasāne. **Suggahitānīti** sammā uggahitāni. **Sumanasikatānīti** suṭṭhu manasi katāni. Ekacco uggahaṇakāle sammā uggahetvāpi pacchā sajjhāyādivasena manasi karaṇakāle byañjanāni vā micchā ropeti, padapacchābhaṭṭhaṃ vā karoti, na evamayaṃ. Iminā pana sammadeva yathuggahitaṃ manasi katāni. Tena vuttaṃ “sumanasikatānīti suṭṭhu manasi katāni”ti. **Sūpadhāritānīti** atthatopi suṭṭhu upadhāritāni. Atthe hi suṭṭhu upadhārite sakkā Pāḷim sammā ussāretuṃ¹. **Kalyāṇiyāsi vācāya samannāgatoti** sithiladhanitādīnaṃ yathāvidhānavacanena parimaṇḍalapadabyañjanaparipuṇṇāya poriyā vācāya samannāgato āsi. **Vissatṭhāyāti** vimuttāya. Etenassa vimuttavāditaṃ dasseti. **Anelagaḷāyāti** elā vuccati doso, taṃ na paggharatīti anelagaḷā, tāya niddosāyāti attho. Atha vā **anelagaḷāyāti** anelāya ca agaḷāya ca niddosāya agaḷitapadabyañjanāya, aparihīnapadabyañjanāyāti attho. Tathā hi naṃ Bhagavā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ kalyāṇavākkaraṇānaṃ yadidaṃ Soṇo kuṭikaṇṇo”ti² etadagge ṭhapesi. **Atthassa viññāpaniyāti** yathādhippetaṃ atthaṃ viññāpetuṃ samatthāya.

Kativassoti so kira majjhimavayassa tatiyakotṭhāse ṭhito ākappasampanno ca paresaṃ ciratarapabbajito viya khāyati. Taṃ sandhāya Bhagavā pucchati keci, taṃ akāraṇaṃ. Evaṃ sante³ samādhisukhaṃ anubhavituṃ yutto, ettakaṃ kālāṃ kasmā pamādamāpannoti puna anuyuñjituṃ Satthā “kativassosi”ti taṃ pucchati. Tenevāha **“kissa pana tvaṃ bhikkhu evaṃ ciraṃ akāsi”**ti.

1. Pāḷidhammaṃ uccāretuṃ (Sī)

2. Am 1. 24 piṭṭhe.

3. Evaṃ santaṃ (Ka)

Tattha **kissāti** kim kāraṇā. **Evaṃ ciraṃ akāsīti** evaṃ cirāyi, kena kāraṇena evaṃ cirakālaṃ pabbajjaṃ anupagantvā agāramajjhe vasīti attho. **Ciraṃ diṭṭho meti** cirena cirakālena mayā diṭṭho. **Kāmesūti** kilesakāmesu ca vatthukāmesu ca. **Ādīnavoti** doso. **Api cāti** kāmesu ādīnave kenaci pakārena diṭṭhepi na tāvāhaṃ gharāvāsato nikkhamitum asakkhim. Kasmā? **Sambādho gharāvāso** uccāvacehi kiccakaraṇīyehi samupabyūlho agāriyabhāvo. Tenevāha “**bahukicco bahukaraṇīyo**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti kāmesu yathābhūtaṃ ādīnavadassino cittaṃ cirāyitvāpi na paṭiṭṭhāti, aññadatthu padumapalāse udakabindu viya vinivattatiyevāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** pavattim nivattiṇca sammadeva jānanto pavattiyaṃ tannimutte ca na kadācipi ramatīti idamatthadīpakam imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **disvā ādīnavaṃ loketi** sabbasmim saṅkhāraloke “anicco dukkho vipariṇāmadhammo”ti-ādīnā ādīnavaṃ dosaṃ paññāya passitvā. Etena vipassanāvāro kathito. **Ñātvā dhammaṃ nirupadhinti** sabbūpadhipaṭinissaggattā nirupadhim nibbānadhammaṃ yathābhūtaṃ ñātvā nissaraṇavivekasaṅkhatāmata sabhāvato¹ maggañāṇena paṭivijjhivā. “Disvā ñātvā”ti imesaṃ padānaṃ “sappim pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hoti, paññāya disvā āsavā parikkhīṇā hontī”ti-ādīsu² viya hetu-atthatā daṭṭhabbā. **Ariyo na ramatī pāpeti** kilesehi ārakattā ariyo sappuriso aṇumattepi pāpe na ramati. Kasmā? **Pāpe na ramatī sucīti** suvisuddhakāyasamācārādītāya visuddhapuggalo rājahaṃso viya ukkāraṭṭhāne pāpe saṅkiliṭṭhadhamme na ramati nābhinandati. “Pāpo na ramatī sucin”tipi pāṭho. Tassattho—pāpo pāpapuggalo sucim anavajjaṃ vodānadhammaṃ na ramati, aññadatthu gāmasūkarādayo viya ukkāraṭṭhānaṃ asucim saṅkilesadhammaṃyeva ramatīti paṭipakkhato desanaṃ parivatteti.

Evaṃ Bhagavatā udāne udānite āyasmā Soṇo uttāyāsana Bhagavantaṃ vanditvā attano upajjhāyassa vacanena paccantadese

1. Nissaraṇavivekasaṅkhatāmataṃ vibhāvetvā sabhāvato (Sī, Syā)

2. Abhi 3. 184; Am 3. 244 piṭṭhādīsu.

pañcavaggena upasampadādipañcavatthūni yāci. Bhagavāpi tāni anujānīti taṃ sabbaṃ Khandhake¹ āgatanayena veditabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kaṅkhārevatasuttavaṇṇanā

47. Sattame **Kaṅkhārevatoti** tassa therassa nāmaṃ. So hi sāsane pabbajitvā laddhūpasampado sīlavā kalyāṇadhammo viharati, “akappiyā muggā, na kappanti muggā paribhuñjitum, akappiyo guḷo”² ti² ca ādinā vinayakukkuccasaṅkhātakaṅkhābahulo pana hoti. Tena **Kaṅkhārevatoti** paññāyittha. So aparabhāge Satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭento vāyamanto chaḷabhiññā sacchikatvā jhānasukhena phalasukhena vītināmeti, yebhuyyena pana attanā adhigataṃ ariyamaggaṃ garuṃ katvā paccavekkhati. Tena vuttaṃ “**attano kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṃ paccavekkhamāno**”³ ti. Maggapaññā hi “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ”⁴ ti-ādinayapavattāya³ soḷasavatthukāya, “Buddhe kaṅkhati -pa-. Paṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhati”⁴ ti⁴ evaṃ vuttāya aṭṭhavatthukāya, pageva itarāsanti anavasesato sabbakaṅkhānaṃ vitaraṇato samatikkamanato, aññehi ca attanā pahātabbakilesehi accantavisujjhanato “Kaṅkhāvitaraṇavisuddhi”⁴ ti idhāhippetā. Taṃ hi ayamāyasmā dīgharattaṃ kaṅkhāpakatattā “imaṃ maggadhammaṃ adhigamma imā me kaṅkhā anavasesā pahīnā”⁴ ti garuṃ katvā paccavekkhamāno nisīdi, na sappaccayanāmarūpadassanaṃ aniccantikattā tassa kaṅkhāvitaraṇassa.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ ariyamaggassa anavasesakaṅkhāvitaraṇasaṅkhātāṃ atthaṃ viditvā tadatthadīpakāṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yā kāci kaṅkhā idha vā huraṃ vāti** idha imasmiṃ paccuppanne attabhāve “ahaṃ nu khosmi, no nu khosmi”³ ti-ādinā³ huraṃ vā, atītanāgatesu attabhāvesu “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ”⁴ ti-ādinā³ uppajjanakā kaṅkhā. **Sakavediyā vā paravediyā vāti** tā-evaṃ

1. Vi 3. 265 piṭṭhe.

3. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 303 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 208 piṭṭhe.

vuttanayeneva saka-attabhāve ārammaṇavasena paṭilabhitabbāya pavattiyā sakavediyā vā parassa attabhāve paṭilabhitabbāya “Buddho nu kho, no nu kho”ti-ādinā vā parasmim padhāne¹ uttame paṭilabhitabbāya pavattiyā paravediyā vā yā kāci kaṅkhā vicikicchā. **Ye jhāyino tā pajahanti sabbā, ātāpino brahmacariyaṃ carantāti** ye ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena jhāyino vipassanaṃ ussukkāpetvā catubbidhasammappadhānapāripūriyā ātāpino maggabrahmacariyaṃ carantā adhigacchantā saddhānusārī-ādippabhedā paṭhamamaggaṭṭhā puggalā, tā sabbā kaṅkhā pajahanti samucchindanti maggakkhaṇe. Tato paraṃ pana tā pahinā nāma honti, tasmā ito aññaṃ tasmaṃ accantappahānaṃ nāma natthīti adhippāyo.

Iti Bhagavā jhānamukhena āyasmato Kaṅkhārevatassa jhānasīsenā ariyamaggādhigamaṃ thomento thomanāvasena udānaṃ udānesi. Teneva ca naṃ “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ jhāyīnaṃ yadidaṃ Kaṅkhārevato”ti² jhāyībhāvena etadagge ṭhapesīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṃghabhedasuttavaṇṇanā

48. Atṭhame āyasmantaṃ Ānandaṃ etadavocāti abhimāre payojetvā Nāḷāgirim viṣṣajjāpetvā silaṃ pavatṭetvā³ Bhagavato anattaṃ kātuṃ asakkonto “saṃghaṃ bhinditvā cakkabhedam⁴ karissāmi”ti adhippāyena etaṃ “**ajjatagge**”ti-ādivacanaṃ avoca. **Aññaṭreva Bhagavatāti** vinā eva Bhagavantaṃ, Satthāraṃ akatvāti attho. **Aññaṭra bhikkhusaṃghāti** vinā eva bhikkhusaṃghaṃ. **Uposathaṃ karissāmi saṃghakammāni cāti** Bhagavato ovādakāraṃ bhikkhusaṃghaṃ viṣuṃ katvā maṃ anuvattantehi bhikkhūhi saddhiṃ āveṇikaṃ uposathaṃ saṃghakammāni ca karissāmi attho. **Devadatto saṃghaṃ bhindissatīti** bhedakarānaṃ sabbesaṃ Devadattena sajjitattā ekaṃseneva Devadatto

1. Yasmiṃ pana padhāne (Sī), parasmim ṭhāne (Ka)

3. Parivattetvā (Sī, Syā)

2. Am 1. 24 piṭṭhe.

4. Vaggabhedam (Sī)

ajja saṅghaṃ bhindissati dvidhā karissati. “Adhammaṃ dhammo”ti-ādīsu hi aṭṭhārasasu Bhedakaravatthūsu yaṃkiñci ekampi vatthum dīpetvā tena tena kāraṇena “imaṃ gaṇhatha, imaṃ rocethā”ti saññāpetvā salākaṃ gāhetvā visum saṅghakamme kate saṅgho bhinno hoti. Vuttaṃ hetam—

“Pañcahi Upāli ākārehi saṅgho bhijjati kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti¹.

Tattha **kammenā**ti apalokanakammādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenā**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharantoti** tāhi tāhi uppattīhi “adhammaṃ dhammo”ti-ādīni² Aṭṭhārasabhedakaravatthūni dīpento. **Anussāvanenā**ti “nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvaṃ ca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ gāheyyāti kiṃ tumhākaṃ cittampi uppādetum yuttaṃ, kimahaṃ apāyato na bhāyāmī”ti-ādinaṃ nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesam cittam upatthambhetvā anāvattidhamme katvā “gaṇhatha imaṃ salākaṃ”ti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṅgho. Yadā panevaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ uddesaṃ vā kammaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Devadatto ca sabbaṃ saṅghabhedassa pubbabhāgaṃ nipphādetvā “ekamseneva ajja āveṇikaṃ uposathaṃ saṅghakammaṃca karissāmī”ti cintetvā “ajjatagge”ti-ādivaṇaṃ avoca. Tenāha “**ajja bhante Devadatto saṅghaṃ bhindissatī**”ti. Yato avocumhā “bhedakarānaṃ sabbesaṃ Devadattena sajjitattā”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ Avīcimahānirayuppattisaṃvattaniyaṃ kappatṭhiyaṃ atekicchaṃ Devadattena nibbattiyamānaṃ saṅghabhedakammaṃ sabbākārato

1. Vi 55. 349 piṭṭhe.

2. Am 3. 314; Vi 4. 368 piṭṭhesu.

viditvā. **Imaṃ udānanti** kusalākusalesu yathākkamaṃ sappurisāsappurisa-sabhāgavisabhāgapaṭipattivasena pana sukusalāti idamatthavibhāvanam imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukaraṃ sādhunā sādhu**ti attano paresaṅca hitaṃ sādhetīti sādhu, sammāpaṭipanno. Tena sādhunā Sāriputtādinaṃ sāvakena Paccekabuddhena Sammāsambuddhena aññena vā lokiyasādhunā sādhu sundaraṃ bhaddakaṃ attano paresaṅca hitasukhāvahaṃ sukaraṃ sukhena kātuṃ sakkā. **Sādhu pāpena dukkaranti** tadeva pana vuttalakkaṇaṃ sādhu pāpena Devadattādinaṃ pāpapuggalena dukkaraṃ kātuṃ na sakkā, na so taṃ kātuṃ sakkotīti attho. **Pāpaṃ pāpena sukaranti** pāpaṃ asundaraṃ attano paresaṅca anattāvahaṃ pāpena yathāvuttapāpapuggalena sukaraṃ sukhena kātuṃ sakuṇeyya. **Pāpamariyehi dukkaranti** ariyehi pana Buddhādīhi taṃ taṃ pāpaṃ dukkaraṃ durabhisambhavaṃ. Setughātoyeva hi tesanti Satthā dīpeti.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sādhāyamānasuttavaṇṇanā

49. Navame **māṇavakā**ti taruṇā. Paṭhame yobbane ṭhitā brāhmaṇakumārakā idhādhippetā.

¹**Sādhāyamānarūpā**ti uppaṇḍana jātikaṃ vacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Aññesaṃ uppaṇḍentā sadhanti, tadatthavacanasīlāti attho. Tassāyaṃ vacanattho—sadhanaṃ sadho, taṃ ācikkhantīti sadhāyamānāti vattabbe dīghaṃ katvā “sādhāyamānā”ti vuttaṃ. Atha vā visesato sasedhe viya attānaṃ āvadantīti sadhāyamānā. Te evaṃ sabhāvatāya “sādhāyamānarūpā”ti vuttaṃ¹. “Saddāyamānarūpā”tipi pāṭho, uccāsaddamahāsaddaṃ karontāti attho. **Bhagavato avidūre atikkamantīti** Bhagavato savanavisaye taṃ taṃ mukhāruḷhaṃ vadantā atiyanti.

1-1. Vadhāyamānarūpāti uppiḷana jātikā. Yaṃ vacanaṃ sandhāya vuttaṃ aññesaṃ piḷeti, tassa vacanasīlāti attho. Tatrāyaṃ vacanattho—vadhanaṃ vadho, taṃ ācikkhantīti ‘vadhāyamānā’ti vattabbe dīghaṃ katvā “vadhāyamānā”ti vuttaṃ. Atha vā viheṭho vadho viya attānaṃ ācarantīti vadhāyamānā, tato eva taṃsabhāvatāya vadhāyamānarūpāti vuttā. (Ka)

Etamattham viditvāti etaṃ tesaṃ vācāya asaṇṇatabhāvaṃ jānitvā tadatthadīpakam dhammasaṃvegavasena **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **parimuṭṭhā**ti dandhā muṭṭhassatino. **Paṇḍitābhāsā**ti paṇḍitapatirūpakā “ke aññe jānanti, mayamevettha jānāmā”ti tasmim tasmim atthe attānameva jānantaṃ katvā samudācaraṇato. **Vācāgocarabhāṇino**ti yesaṃ vācā ve gocaro visayo, te vācāgocarabhāṇino, vācāvattumattasseva bhāṇino atthassa apariṇṇātattā. Atha vā vācāya agocaraṃ ariyānaṃ kathāya avisayaṃ musāvādaṃ bhaṇantīti vācāgocarabhāṇino. Atha vā “gocarabhāṇino”ti ettha ākāraṃ rassabhāvo kato. Vācāgocarā, na satipaṭṭhānādigocarā bhāṇinova. Kathaṃ bhāṇino? **Yāvicchanti mukhāyāmaṃ** attano yāva mukhāyāmaṃ yāva mukhappasāraṇaṃ icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, paresu gāravena, attano avisayatāya ca mukhasaṅkocaṃ na karontīti attho. Atha vā vācāgocarā eva hutvā bhāṇino, sayam ajānitvā parapattikā¹ eva hutvā vattāroti attho. Tato eva yāvicchanti mukhāyāmaṃ yena vacanena sāvetabbā², taṃ acintetvā yāvadeva attano mukhappasāraṇamattaṃ icchantīti attho. **Yena nītā na taṃ vidūti** yena muṭṭhassaccādinā nillajjabhāvaṃ paṇḍitamānībhāvaṃ nītā “mayamevaṃ bhaṇāmā”ti, taṃ kathā attano bhaṇantassa kāraṇaṃ na vidū, aviddasuno³ asūrā na jānantīti attho.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūḷapanthakasuttavaṇṇanā

50. Dasame **Cūḷapanthakoti** Mahāpanthakattherassa kaniṭṭhabhātikattā panthe jātattā ca daharakāle laddhavohārena aparabhāgepi ayamāyasmā “Cūḷapanthako”tveva paññāyittha. Guṇavisesehi pana chaḷabhiñño pabhinnapaṭisambhido “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ

1. Padapattikā (Syā)

2. Sādhettabbam (Syā, Ka)

3. Avidū (Sī, Ka)

manomayaṃ kāyaṃ abhinimminantānaṃ yadidaṃ Cūḷapanthako,
cetovivaṭṭakusalānaṃ yadidaṃ Cūḷapanthako”ti dvīsu¹ ṭhānesu Bhagavato
etadagge ṭhapito asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro.

So ekadivasam pacchābhaddham piṇḍapātappaṭikkanto attano divāṭṭhāne
divāvihāraṃ nisinno samāpattīhi divasabhāgaṃ vītināmetvā
sāyanhasamayaṃ upāsakesu dhammassavanattham anāgatesu eva
vihāramajjham pavisitvā Bhagavati Gandhakuṭiyaṃ nisinne “akālo tāva
Bhagavato upaṭṭhānaṃ upasaṅkamtun”ti Gandhakuṭipamukhe ekamantaṃ
nisīdi pallaṅkaṃ ābhujitvā. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena āyasmā
Cūḷapanthako Bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum
kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā**”ti. So hi tadā
kālaparicchedaṃ katvā samāpattim samāpajjitvā nisīdi.

Etamattham veditvāti etaṃ āyasmato Cūḷapanthakassa kāyacittānaṃ
sammāpaṇihitabhāvasaṅkhātāṃ attham jānitvā. **Imaṃ udānanti** aññopi yo
passaddhakāyo sabbiriyāpathesu upaṭṭhitassati samāhito, tassa bhikkhuno
anupādā parinibbānapariyosānassa visesādhigamassa tattha
paṭubhāvavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **ṭhitena kāyenā**ti kāyadvārikassa asaṃvarassa pahānena
akaraṇena sammā ṭhapitena copanakāyena, tathā cakkhādīnaṃ indriyānaṃ
nibbisevanabhāvakaraṇena suṭṭhu ṭhapitena pañcadvārikakāyena,
saṃyatahatthapādātāya hatthakukkuccādīnaṃ abhāvato apariphandanena
ṭhitena karajakāyena cāti saṅkhepato sabbenapi kāyena
nibbikāratāsaṅkhātēna niccalabhāvena ṭhitena. Etenassa sīlapārisuddhi
dassitā. Itthambhūtalakkhaṇe ca idaṃ karaṇavacanāṃ. **Ṭhitena cetasā**ti
cittassa ṭhitiparidīpanena samādhisampadaṃ dasseti. Samādhi hi cittassa
‘ṭhitī’ti vuccati. Tasmā samathavasena vipassanāvaseneva vā ekaggatāya sati
cittam ārammaṇe ekodibhāvūpagamanena ṭhitaṃ nāma hoti, na aññathā.
Idaṃca yathāvuttakāyacittānaṃ ṭhapanam samādahanam sabbasmim kāle
sabbesu ca iriyāpathesu icchitabbanti dassento āha “**tiṭṭham nisinno uda vā**

1. Am 1. 24 piṭṭhe.

sayāno”ti. Tattha **vā**-saddo aniyamattho. Tena tiṭṭhanto **vā** nisinno **vā** sayāno **vā** tadaññiriyāpatho vāti ayamattho dīpito hotīti caṅkamanassāpi idha saṅgaho veditabbo.

Etam satim bhikkhu adhiṭṭhahānoti yāya pageva parisuddhasamācāro kāyacittaduṭṭhullabhāvūpasamanena kāyaṃ cittaṃ asāradham katvā paṭiladdhāya anavajjasukhādhiṭṭhāya kāyacittapassaddhivasena cittaṃ lahuṃ muduṃ kammaññaṃ katvā sammā ṭhapento samādahanto kammaṭṭhānaṃ paribrūheti matthakaṃcā pāpeti, taṃ eva kammaṭṭhānānuyogassa¹ ādimajjhapariyosānesu bahūpakāraṃ satim bhikkhu adhiṭṭhahāno sīlavisodhanaṃ ādim katvā yāva visesādhigamā tattha tattha adhiṭṭhahantoti attho. **Labhetha pubbāpariyaṃ visesanti** so evaṃ sati-ārakkhena cetasā kammaṭṭhānaṃ uparūpari vadḍhento brūhento phātim karonto pubbāpariyaṃ pubbāpariyavantaṃ pubbāparabhāgena² pavattaṃ uḷāruḷāratarādibhedavisesaṃ labheyya.

Tattha duvidho pubbāpariyaviseso samathavasena vipassanāvasena cāti. Tesu **samathavasena** tāva nimittupattito paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanavasābhāvo, tāva pavatto bhāvanāviseso pubbāpariyaviseso. **Vipassanāvasena** pana rūpamukhena abhinivisantaṃ rūpadhammapariggahato, itarassa nāmadhammapariggahato paṭṭhāya yāva arahattādhigamo, tāva pavatto bhāvanāviseso pubbāpariyaviseso. Ayameva ca idhāhippeto.

Laddhāna pubbāpariyaṃ visesanti pubbāpariyavisesaṃ ukkaṃsapāramippattaṃ arahattaṃ labhitvā. **Adassanaṃ maccurājassa gaccheti** jīvitupacchedavasena sabbesaṃ sattānaṃ abhibhavanato maccurājasaṅkhātassa maraṇassa visayabhūtaṃ bhavattayaṃ samatikkantattā adassanaṃ agocaraṃ gaccheyya. Imasmim vagge yaṃ avuttaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Mahāvaggavaṇṇanā.

1. Kammaṭṭhānānuyogāya (Sī, Syā)

2. Pubbāpariyabhāvena (Syā)

6. Jaccandhavagga

1. Āyusaṅkhārossajjana suttavaṇṇanā

51. Jaccandhavaggassa paṭhame **Vesāliyanti**-ādi heṭṭhā vuttatthameva. **Vesāliṃ piṇḍāya pāvisī**ti kadā pāvisi? Ukkācelato nikkhamitvā Vesāliṃ gatakāle. Bhagavā hi Veḷuvagāmake vassaṃ vasitvā tato nikkhamitvā anupubbena Sāvattiṃ patvā Jetavane viḥāsi. Tasmīṃ kāle Dhammasenāpati attano āyusaṅkhāraṃ oloketvā “sattāhameva pavattissatī”ti ñatvā Bhagavantaṃ anujānāpetvā Nāḷakagāmaṃ gantvā tattha mātaraṃ sotāpattiṃphale paṭiṭṭhāpetvā parinibbāyi. Satthā Cundena ābhatā tassa dhātuyo gahetvā dhātucetiyaṃ kārāpetvā mahābhikkhusaṃghaparivuto Rājagahaṃ agamāsi. Tattha gatakāle āyasmā Mahāmoggallāno parinibbāyi. Bhagavā tassapi dhātuyo gahetvā cetiyaṃ kārāpetvā Rājagahato nikkhamitvā anupubbena Ukkācelaṃ agamāsi. Tattha Gaṅgātīre bhikkhusaṃghaparivuto nisīditvā aggasāvakaṇaṃ parinibbānappaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ desetvā Ukkācelato nikkhamitvā Vesāliṃ agamāsi. Evaṃ gato Bhagavā “pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya Vesāliṃ piṇḍāya pāvisī”ti vuccati. Tena vuttaṃ “Ukkācelato nikkhamitvā Vesāliṃ gatakāle”ti.

Nisīdananti idha cammakkaṇḍaṃ adhippetāṃ. **Cāpālaṃ cetiyanti**¹ pubbe Cāpālassa² nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṃ “Cāpālacetiyaṃ”ti paññāyittha. Tattha Bhagavato katavihāropi tāya ruḷhiyā “Cāpālacetiyaṃ”ti vuccati. **Udenaṃ cetiyanti** evamādisupī eseṇa nayo. **Sattambanti** Kikissa kira Kāsiraṇṇo dhītaro satta kumāriyo saṃvegajātā rājagehato nikkhamitvā yattha padhānaṃ padahiṃsu, taṃ ṭhānaṃ “Sattambaṃ cetiyaṃ”ti vadanti. **Bahuputtanti** bahupāroho eko nigrodharukkho, tasmīṃ adhiṇatthaṃ devataṃ bahū manussā putte patthenti, tadupādāya taṃ ṭhānaṃ “Bahuputtaṃ cetiyaṃ”ti paññāyittha. **Sārandadanti** Sārandadassa nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṃ. Iti sabbāneva tāni Buddhuppādato pubbe devatāpariggahitattā cetiyavohārena

1. Cāpālacetiyaṃ (Sī), Pāvālacetiyaṃ (Syā)

2. Pāvālassa (Syā)

voharītāni, Bhagavato vihāre katepi ca tatheva paññāyanti. **Ramaṇīyāti** ettha Vesālīyā tāva bhūmibhāgasampattiyā puggalasampattiyā sulabhapaccayatāya ca ramaṇīyabhāvo veditabbo. Vihārānaṃ pana nagarato nātidūratāya nāccāsannatāya gamanāgamanasampattiyā anākiṇṇavīhāratthānatāya¹ chāyūdakasampattiyā pavivekapatirūpatāya ca ramaṇīyatā daṭṭhabbā. **Cattāro iddhipādāti** ettha iddhipādapadassa attho heṭṭhā vuttoyeva. **Bhāvitāti** vaḍḍhitā. **Bahulīkatāti** punappunaṃ katā. **Yānīkatāti** yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatāti** patiṭṭhaṭṭhena² vatthu viya katā. **Anuṭṭhitāti** adhiṭṭhitā. **Paricitāti** samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhāti** suṭṭhu samāraddhā, ativiya sammā nipphādītāti.

Evam aniyamena kathetvā puna niyametvā dassetuṃ “**Tathāgatassa kho**”ti-ādimāha. Ettha ca **kappanti** āyukappaṃ. **Tiṭṭheyyāti** tasmiṃ tasmiṃ kāle yaṃ manussānaṃ āyuppaṃaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ katvā tiṭṭheyya dhareyya. **Kappāvasesaṃ vāti** “appaṃ vā bhiyyo vā”ti³ vuttaṃ vassasatato atirekaṃ vā. Mahāsīvatthero panāha “Buddhānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yatheva hi Veḷuvagāmake uppannaṃ mārāṇantikaṃ vedanaṃ dasa māse vikkhambhesi, evaṃ punappunaṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā vikkhambhento imaṃ Bhaddakappameva tiṭṭheyyā”ti. Kasmā pana na ṭhitoti? Upādinnaṃasarīraṃ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, Buddhā ca pana khaṇḍiccādibhāvaṃ appatvā pañcame āyukoṭṭhāse bahujanassa piyamaṇāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu aggasāvakamahāsāvakesu parinibbutesu aparivārena ekakeneva ṭhātabbā⁴ hoti, daharasāmaṇeraparivārena vā. Tato “aho Buddhānaṃ parisā”ti hīṭetabbataṃ āpajjeyya, tasmā na ṭhitoti. Evaṃ vuttepi so pana na ruccati⁵, “āyukappo”ti idameva Aṭṭhakathāya niyamitaṃ.

1. Anākiṇṇavīhāratāya (Ka)

2. Patiṭṭhānameva (Sī), patiṭṭhānaṭṭhena (Dī-Ṭṭha 2. 144; Saṃ-Ṭṭha 3. 282 piṭṭhesu.)

3. Dī 2. 3; Am 2. 503 piṭṭhādīsu.

4. Ekakeneva khāṇukena viya. (Dī-Ṭṭha 2. 144; Saṃ-Ṭṭha 3. 283 piṭṭhesu)

5. So pana vuccati (Sī, Syā), so pana ruccati (Ka)

Dī-Ṭṭha 2. 145; Saṃ-Ṭṭha 3. 283 piṭṭhesu pana passitabbāṃ.

Oḷārike nimitteti thūle saññuppādane. Thūlasaññuppādanam hetam,
 “tiṭṭhatu Bhagavā kappan”ti sakalakappam avatṭhānayācanāya yadidam
 “yassa kassaci Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā”ti-ādinā aññāpadesena
 attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappam
 avatṭhānasamatthātāvibhāvanam. **Obhāseti** pākāṭavacane. Pākāṭañcetaṃ
 vacanam pariyāyam muñcivā ujukameva attano adhippāyavibhāvanam.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitatthāya. **Bahujanasukhāyāti**
 mahājanassa sukhathāya. **Lokānukampāyāti** sattalokassa anukampam
 paṭicca. Katarassa sattalokassa? Yo Bhagavato dhammadesanam sutvā
 paṭivijjhati, amatapānam pivati, tassa. Bhagavato hi
 Dhammacakkappavattanasuttadesanāya Aññātakonḍaññappamukhā atṭhārasa
 brahmakotiyo dhammam paṭivijjhimsu. Evaṃ yāva
 Subhaddapariobbājakavinayanā dhammapaṭividdhasattānam gaṇanā natthi,
 Mahāsamayasuttam Maṅgalasuttam Cūḷarāhulovādasuttam Samacittasuttanti
 imesaṃ catunnam suttānam desanākāle abhisamayappattasattānam
 paricchedo natthi, etassa aparimāṇassa sattalokassa anukampāya Bhagavato
 ṭhānam jātam. Evaṃ anāgatepi bhavissatīti adhippāyena vadati.
Devamanussānanti na kevalam devamanussānamyeva, avasesānam
 nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāya Bhagavato ṭhānam hoti.
 Sahetukapaṭisandhike pana maggaphalasacchikiriyāya bhabbapuggale
 dasseturū evaṃ vuttam, tasmā aññesampi atthathāya hitatthāya sukhathāya
 Bhagavā tiṭṭhatūti attho. Tattha **atthāyāti** idhalokasampatti-atthāya. **Hitāyāti**
 paralokasampattihetubhūtahitatthāya. **Sukhāyāti** nibbānadhātusukhatthāya.
 Purimaṃ pana hitasukhaggahaṇam sabbasādhāraṇavasena veditabbanam.

Yathā taṃ mārena pariyaṭṭhitacittoti ettha tanti nipātamattaṃ, yathā
 mārena pariyaṭṭhitacitto ajjhotthatacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhitum
 na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Māro hi yassa keci
 vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyaṭṭhāti. Yassa pana sabbena sabbam
 dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa vattabbameva natthi. Therassa ca cattāro
 vipallāsā appahīnā, tenassa cittaṃ pariyaṭṭhāsī. So pana citta pariyaṭṭhānam
 karonto kim karotīti? Bheravaṃ rūpārammaṇam vā dasseti,
 saddārammaṇam vā sāveti, tato sattā taṃ

disvā vā sutvā vā satim̐ vissajjetvā vivaṭṭamukhā honti. Tesam̐ mukhena hattham̐ pavesetvā hadayam̐ maddati, tato visaññino hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhena hattham̐ pavesetum̐ kim̐ sakkhissati, bheravārammaṇam̐ pana dasseti. Tam̐ disvā thero nimittobhāsam̐ na paṭivijjhi. Jānantoyeva Bhagavā kimattham̐ yāvatatīyam̐ āmantesi? Parato “tiṭṭhatu bhante Bhagavā”ti yācite “tuyhevetam̐ dukkaṭam̐, tuyhevetam̐ aparaddhan”ti dosāropanena sokatanukaraṇattham̐. Passati hi Bhagavā “ayam̐ mayi ativiya siniddhahadayo, so parato bhūmicālakāraṇaṇca āyusaṅkhārossajjanaṇca sutvā mama ciraṭṭhānam̐ yācissati, athāham̐ ‘kissa tvaṁ puretaram̐ na yācasī”ti tasseva sīse dosam̐ pātesāmi, sattā ca attano aparādhena na tathā vihaññanti, tenassa soko tanuko bhavissati”ti.

Gaccha tvaṁ Ānandāti yasmā divāvihāratthāya idhāgato, tasmā Ānanda gaccha tvaṁ yāthārucitam̐ ṭhānam̐ divāvihārāya. Tenevāha “**yassa dāni kālam̐ maññasī**”ti.

Māro pāpimāti ettha satte anatto niyojento māretīti māro. **Pāpimā**ti tasseva vevacanam̐. So hi pāpadhammena samannāgatattā ‘pāpimā’ti vuccati. **Bhāsītā kho panesā**ti ayañhi Bhagavati Bodhimaṇḍe satta sattāhe atikkamitvā Ajapālanigrodhe viharante attano dhītāsu āgantvā icchāvighātam̐ patvā gatāsu ayam̐ “attheso upāyo”ti cintento āgantvā “Bhagavā yadattham̐ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdham̐ sabbaññutaññānam̐, kim̐ te lokavicaṇaṇenā”ti vatvā yathā ajja, evameva “parinibbātu dāni bhante Bhagavā”ti yāci. Bhagavā cassa “na tāvāhan”ti-ādini vatvā paṭikkhipi. Tam̐ sandhāya idāni “bhāsītā kho panesā”ti-ādimāha.

Tattha **viyattā**ti ariyamaggādhigamavasena byattā. **Vinītā**ti tatheva kilesavinayanena vinītā. **Visāradā**ti sārājjaṅkarānam̐ diṭṭhivicikicchādīnam̐ pahānena visāradabhāvaṁ pattā. **Bahussutā**ti tepītakavasena bahu subhametesanti bahussutā. Tameva dhammam̐ dhārentīti **dhammadharā**. Atha vā **bahussutā**ti pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca. **Dhammadharā**ti pariyattidhammānam̐ ceva paṭivedhadhammānaṇca dhāraṇato dhammadharāti evampettha-attho

veditabbo. **Dhammānudhammapaṭipannā**ti ariyadhammassa anudhammabhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmīcippaṭipannā**ti ñāṇadassanavisuddhiyā anucchavikaṃ visuddhiparamparāpaṭipadaṃ paṭipannā. **Anudhammacārinoti** sallekhhikaṃ¹ tassā paṭipadāya anurūpaṃ appicchatādidhammaṃ caraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyakanti** attano ācariyavādaṃ. **Ācikkhissantī**ti-ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggahāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, Pāḷiṃ sammā vācessantīti attho. **Paññāpessantī**ti pajānāpessanti, pakāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārena ṭhapessanti. **Vivarissantī**ti vivaṭaṃ karissantī. **Vibhajissantī**ti vibhattaṃ karissantī. **Uttānikarissantī**ti anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākāṭaṃ karissantī. **Sahadhammenā**ti sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriyanti** yāvaniyyānikaṃ katvā. dhammaṃ **desessantī**ti navavidhalokuttaradhammaṃ pabodhessanti, pakāsessantīti attho.

Ettha ca “paññāpessantī”ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadānīti. Ettāvataṃ tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanāyena saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttañhetuṃ nettiyaṃ “dvādasapadāni suttam, taṃ sabbam byañjanaṇa attho cā”ti².

Brahmacariyanti sikkhattayasāṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Iddhanti** samiddham jhānuppādasena³. **Phīṭanti** vuddhippattaṃ sabbaphāliphullaṃ abhiññāsampattivasena. **Vitthārikanti** vitthataṃ⁴ tasmim tasmim disābhāge paṭiṭṭhahanavasena. **Bāhujaññanti** bahūhi ñātaṃ paṭividdham bahujaṇābhisamayavasena. **Puthubhūṭanti** sabbākāravasena puthulabhāvappattaṃ. Kathaṃ? **Yāva devamanussehi suppakāsanti** yattakā viññujātikā devā manussā ca atthi, tehi sabbehi suṭṭhu pakāsanti attho.

Appossukkotī nirussukko līnavīriyo. “Tvam hi pāpima sattasattāhātikkamanato paṭṭhāya ‘parinibbātu dāni bhante Bhagavā, parinibbātu Sugato’ti viravanto āhiṇḍittha, ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayham parinibbānatthāya vāyāmaṃ karohi”ti vadati. **Sato sampajāno āyusāṅkhāraṃ ossajīti** satim sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena

1. Abhisallekhatthaṃ (Sī), abhisallekhitam (Syā)

2. Khu 10. 1 piṭṭhe.

3. Jhānassādasena (Dī-Ṭṭha 2. 146; Saṃ-Ṭṭha 3. 284 piṭṭhesu)

4. Vitthiṇṇam (Syā)

paricchinditvā āyusaṅkhāraṃ vissaji pajahi. Tattha na Bhagavā hatthena leḍḍum viya āyusaṅkhāraṃ ossaji, temāsamattameva pana samāpattim samāpajjitvā tato paraṃ na samāpajjissāmīti cittaṃ uppādesi. Taṃ sandhāya vuttam “ossaji”ti, “vossaji”tipi¹ pāṭho.

Kasmā pana Bhagavā kappam vā kappāvasesam vā ṭhātum samattho tattakam kālam aṭṭhatvā parinibbāyitum mārassa yācanāya āyusaṅkhāraṃ ossaji? Na Bhagavā mārassa yācanāya āyusaṅkhāraṃ ossaji, nāpi therassa āyācanāya na ossajissati, temāsato pana paraṃ Buddhaveneyyānaṃ abhāvato āyusaṅkhāraṃ ossaji. Ṭhānañhi nāma Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ yāvadeva veneyyavinayanattham, te asati vineyyajane kena nāma kāraṇena ṭhassanti. Yadi ca mārassa yācanāya parinibbāyeyya, puretaraṃyeva parinibbāyeyya. Bodhimaṇḍepi hi mārena yācitam, nimittobhāsakaraṇampi therassa sokatanukaraṇatthanti vuttovāyamattho. Apica Buddhabaladīpanattham nimittobhāsakaraṇam. Evaṃ mahānubhāvā Buddhā Bhagavantoyeva tiṭṭhantāpi attano ruciyāva tiṭṭhanti, parinibbāyantāpi attano ruciyāva parinibbāyantīti.

Mahābhūmicāloti mahanto pathavīkampō. Tadā kira dasasahassilokadhātu akampittha. **Bhīṃsanakoti** bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phalīmsūti** devabheriyo nadīmsu², devo sukkhagajjitam gajji, akālavijjulatā niccharīmsu, khaṇikavassam vassīti vuttam hoti.

Etamattham veditvāti etaṃ saṅkhāravisāṅkhārānaṃ visesasaṅkhātā³ attham sabbākārato veditvā. **Imaṃ udānanti** anavasesasaṅkhāre vissajjetvā attano visaṅkhāragamanadīpakam udānam udānesi. Kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya “mārena pacchato pacchato anubandhitvā ‘parinibbātu bhante’ti upadduto bhayena Bhagavā āyusaṅkhāraṃ ossaji”ti. “Tassokāso mā hotu, bhītassa udānam nāma natthī”ti etassa dīpanattham pīṭivegavissaṭṭham udānam udānesīti Aṭṭhakathāsu vuttam. Tato temāsamatteneva ca pana Buddhakiccassa nipphajjanato evaṃ dīgharattaṃ mayā parihaṭṭoyaṃ dukkhabhāro na cirasseva nikkhipiyatīti passato parinibbānaguṇapaccavekkhaṇe tassa

1. Ussajjitipi (Sī)

2. Phalīmsu (Dī-Ṭṭha 2. 147; Saṃ-Ṭṭha 3. 285 piṭṭhesu)

3. Saṅkhārānaṃ visaṅkhāravisesasaṅkhātā (Sī)

uḷāraṃ pītisomanassaṃ uppajji, tena pītivegena udānesīti yuttaṃ viya. Ekantena hi visaṅkhāraṇinno nibbānajjhāsayo Satthā mahākaruṇāya balakkārena viya sattahitatthaṃ loke suciraṃ ʈhito. Tathā hi devasikaṃ catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo vaḷaṇjeti, sodāni mahākaruṇādhikārassa nipphannattā nibbānābhimukho anappakaṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedesi. Teneva hi Bhagavato kilesapariniḃbānadivase viya khandhapariniḃbānadivasepi sarīrābhā visesato vippassannā parisuddhā pabhassarā ahoṣīti.

Gāthāya soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinnanti **tulaṃ**, kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ **atulaṃ**, tulaṃ vā sadisamassa aññaṃ lokiyakammaṃ natthīti **atulaṃ**, mahaggatakammaṃ. Kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ vā **tulaṃ**, arūpāvacaraṃ **atulaṃ**. Appavipākaṃ vā **tulaṃ**, bahuvipākaṃ **atulaṃ**. **Sambhavanti** sambhavassa hetubhūtaṃ, upapattijanakanti attho. **Bhavaśaṅkhāranti** punabbhavaśaṅkhāraṇakaṃ¹. **Avassajjīti** vissajjesi. **Munīti** Buddhamuni. **Ajjhattaratoti** niyakajjhattarato. **Samāhitoti** upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivāti** kavacaṃ viya abhindi. **Attasambhavanti** attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “savipākattṭhena sambhavaṃ, bhavābhavābhisaṅkharaṇattṭhena bhavaśaṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulasāṅkhātāṃ lokiyakammaṇca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesaṇca ajjhattarato samāhito hutvā abhindī”ti.

Atha vā **tulanti** tulento tīrento. **Atulaṇca sambhavanti** nibbānañceva bhavaṇca. **Bhavaśaṅkhāranti** bhavagāmikaṃ kammaṃ. **Avassaji munīti** “pañcakkhandhā aniccā, pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ niccaṇ”ti-ādinā nayena tulento Buddhamuni bhava ādīnavaṃ, nibbāne ca ānisaṃsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavaśaṅkhārakammaṃ “kammakkhayāya saṃvattatī”ti² evaṃ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhattarato samāhito, abhindi kavacamivattasambhavaṃ. So hi vipassanāvasena ajjhattarato, samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena

1. Punabbhavaśaṅkhārajanakaṃ (Syā), punabbhavassa saṅkhāraṃ (Saṃ-Ṭṭha 3. 285; Dī-Ṭṭha 2. 147 piṭṭhe pana passitabbaṃ.)

2. Ma 2. 52; Aṃ 1. 553 piṭṭhesu.

kavacaṃ viya attabhāvaṃ pariyonandhitvā ʘhitam, attani sambhavattā “attasambhavan”ti laddhanāmaṃ sabbaṃ kilesajālaṃ abhindi, kilesābhāveneva kammaṃ appaṭṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ pajahi. Iti bodhimūleyeva avassaṭṭhabhavasāṅkhāro Bhagavā vekhamissakena¹ viya jarasakaṭaṃ samāpattivekhamissakena attabhāvaṃ yāpentopi “ito temāsato uddhaṃ samāpattivekhamassa na dassāmi”ti cittuppādanena āyusaṅkhāraṃ ossajīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā

52. Dutiye **bahidvāraakoṭṭhaketi** pāsāadvāraakoṭṭhakassa bahi, na vihāradvāraakoṭṭhakassa. So kira pāsādo lohapāsādo viya samantā catudvāraakoṭṭhakaparivuto pākāraparikkhito. Tesu pācīnadvāraakoṭṭhakassa bahi pāsādacchāyāyaṃ pācīnalokadhātum olokento paññattavarabuddhāsane nisinno hoti. **Jaṭilāti** jaṭāvanto tāpasavesadhārino. **Nigaṇṭhāti** setapaṇanigaṇṭharūpadhārino. **Ekasātakāti** ekasāṭakanigaṇṭhā viya ekaṃ pilotikakhaṇḍaṃ hatthe bandhitvā tenāpi² sarīrassa purimabhāgaṃ paṭicchādetvā vicaraṇakā. **Parūḷhakacchanakhalomāti** parūḷhakacchalomā parūḷhanakhā parūḷha-avasesalomā ca, kacchādīsu dīghalomā dīghanakhā cāti attho. **Khārividhamādāyāti** vividhaṃ khārādinānappakāraṃ pabbajitaparikkhārabhaṇḍikaṃ gahetvā. **Avidūre atikkamantīti** vihārassa avidūramaggena nagaraṃ pavisanti.

Rājāhaṃ bhante Pasenadi Kosaloti ahaṃ bhante rājā Pasenadi Kosalo, mayhaṃ nāmaṃ tumhe jānāthāti. Kasmā pana rājā loke aggapuggalassa santike nisinno evarūpānaṃ nagganissirīkānaṃ añjaliṃ paggaṇhātīti? Saṅgaṇhanatthāya. Evañhissa ahosi “sacāhaṃ ettakampi etesaṃ na karissāmi, mayaṃ puttadāraṃ pahāya etassatthāya dubbhojanadukkhaseyyādīni anubhoma, ayaṃ amhākaṃ nipaccakāramattampi na

1. Vekhamissakena (Sī, Syā)

2. Bandhitvā tena adhonābhipariyantaṃ bandhitvā ekenantena hi (Ka),
bandhitvā ekenantena hi (Sī)

karoti. Tasmim hi kate amhe ‘ocarakā’ti jano aggahetvā ‘pabbajitā’icceva sañjānissati, kim imassa bhūtatthakathanenāti attanā diṭṭhaṃ sutam paṭicchādetvā na katheyyum, evaṃ kate pana anigūhitvā kathessantī”ti. Apica Satthu ajjhāsayaajānanatthampi evamakāsīti. Rājā kira Bhagavantam upasaṅkamantopi katipayakālaṃ sammāsambodhim na saddahi. Tenassa evaṃ ahosi “yadi Bhagavā sabbaṃ jānāti, mayā imesaṃ nipaccakāraṃ katvā ‘ime arahanto’ti vutte nānujāneyya, atha maṃ anuvattanto anujāneyya, kuto tassa sabbaññutā”ti. Evaṃ so Satthu ajjhāsayaajānanattham tathā akāsi. Bhagavā pana “ujukameva ‘na ime samaṇā ocarakā’ti vutte yadipi rājā saddahati, mahājano pana tamattham ajānanto na saddaheyya, samaṇo Gotamo ‘rājā attano katham suṇāti’ti yaṃ kiñci mukhāruḷhaṃ kathetī”ti vadeyya, tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyya, añño ca guḷhakammaṃ vivaṭaṃ kataṃ bhaveyya, sayameva rājā tesam ocarakabhāvaṃ kathessatī”ti ñatvā “**dujjānaṃ kho etan**”ti-ādimāha.

Tattha **kāmabhoginā**ti iminā pana rāgābhibhavaṃ, ubhayenāpi vikkhittacittataṃ dasseti. **Puttasambādhasayananti** puttehi sambādhasayanaṃ. Ettha ca puttāsīsenā dārapariggahaṃ, puttadāresu uppilāvitena tesam gharāvāsādi hetu¹ sokābhibhavana cittaṃ saṃkiliṭṭhataṃ dasseti. **kāsikacandananti** saṇhacandanaṃ, kāsikavatthaṇa candanañcāti vā attho. **Mālāgandhavilepananti** vaṇṇagandhatthāya mālā, sugandhabhāvathāya gandham, chavirāgakaṇṇatthāya vilepanaṃ dhārentena. **Jātarūparajatanti** suvaṇṇaṇceva avasiṭṭhadhanaṇa. **Sādiyantena**ti paṭiggaṇhantena. Sabbenapi kāmesu abhigiddhabhāvameva pakāseti.

Saṃvāsenāti saḥavāsenā. **Sīlaṃ veditabbanti** “ayaṃ pesalo vā dussīlo vā”ti saṃvasantena ekasmiṃ thāne saha vasantena jānitabbo. **Taṇha kho dīghena addhunā na ittaranti** taṇha sīlaṃ dīghena kālena veditabbaṃ, na ittarena. Katipayadivase hi saññatākāro saṃvutindriyākāro ca hutvā sakkā dassetuṃ. **Manasi karotā no amanasi karotā**ti tampi “sīlamassa pariggaṇhissāmī”ti manasi

1. Rāgādi hetu (Sī, Syā)

karontena paccavekkhantena sakkā jānituṃ, na itarena. **Paññavatāti** tampi sappaññeneva paṇḍitena. Bālo hi manasi karontopi jānituṃ na sakkoti.

Saṃvohārenāti kathanena.

Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati.

Evam vāseṭṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇoti¹—

ettha hi vāṇijāṃ vohāro nāma. “Cattāro ariyavohārā”²ti ettha cetanā. “Saṅkhā samaññā paññatti vohāro”³ti ettha paññatti. “Vohāramattena so vohareyyā”⁴ti ettha kathā vohāro. Idhāpi so eva adhippeto. Ekaccassa hi sammukhākathā parammukhākathāya na sameti, parammukhākathā sammukhākathāya, tathā purimakathā pacchimakathāya, pacchimakathā ca purimakathāya. So kathentoyeva sakkā jānituṃ “asuci eso puggalo”ti. Sucisīlassa pana purimaṃ pacchimena, pacchimañca purimena, sammukhā kathitañca parammukhā kathitena, parammukhā kathitañca sammukhā kathitena sameti, tasmā kathentena sakkā sucibhāvo jānitunti pakāśento āha “saṃvohārena soceyyaṃ veditabban”ti.

Thāmoti ñāṇathāmo. Yassa hi ñāṇathāmo natthi, so uppannesu upaddavesu gahetabbagahaṇaṃ kattabbakaraṇaṃ⁵ apassanto advārikaṃ gharaṃ pavittṭho viya carati. Tenāha “**āpadāsu kho mahārāja thāmo veditabbo**”ti. **Sācacchāyāti** sahakathāya. Duppaññassa hi kathā udae geṇḍu viya uplavati, paññavato kathentassa paṭibhānaṃ anantaṃ hoti. Udakavipphandaneneva hi maccho khuddako mahanto vāti paññāyati.

Iti Bhagavā rañño ujukameva te “ime nāmā”ti avatvā arahantānaṃ anarahantānañca jānanūpāyaṃ pakāsesi. Rājā taṃ sutvā Bhagavato sabbaññutāya desanāvīlāsena ca abhippasanno “**acchariyaṃ bhante**”ti-ādinā attano pasādaṃ pakāsetvā idāni te yāthāvato Bhagavato ārocento “**ete bhante mama purisā corā**”ti-ādimāha. Tattha **corāti** apabbajitā eva pabbajitarūpena

1. Khu 1. 375 piṭṭhe.

2. Dī 3. 193 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 256 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 14 piṭṭhe.

5. Gahetabbaṃ pahātabbañca (Si)

raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjantā paṭicchannakammantattā. **Ocarakāti** heṭṭhā carakā. Corā hi pabbatamatthakena carantāpi heṭṭhā carakāva nihīnakammattā. Atha vā **ocarakāti** carapurisā. **Ocaritvāti** avacaritvā vīmaṃsitvā, tasmim tasmim dese taṃ taṃ pavattim ñatvāti attho. **Osārissāmīti**¹ paṭipajjissāmi, karissāmīti attho. **Rajojallanti** rajañca malañca. **Pavāhetvāti** suṭṭhu vikkhālanavasena apanetvā. **Kappitakesamassūti** alaṅkārasatthe vuttavidhinā kappakehi chinnakesamassū. **Kāmaguṇehīti** kāmakotṭhāsehi, kāmabandhanehi vā. **Samappitāti** suṭṭhu appitā allīnā. **Samāṅgibhūtāti** sahabhūtā. **Paricāressantīti** indriyāni samantato cāressanti, kīḷāpessanti vā.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesaṃ rājapurisānaṃ attano udarassa kāraṇā pabbajitavesena lokavañcanasaṅkhātāṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ parādhīnatāparavañcanatāpaṭikkhepavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **na vāyameyya sabbatthāti** dūteyya-ocarakakammādike sabbasmim pāpadhamme ime rājapurisā viya pabbajito na vāyameyya, vāyāmaṃ ussāhaṃ na kareyya, sabbattha yattha katthaci vāyāmaṃ akatvā appamattakepi puññasmiṃyeva vāyameyyāti adhippāyo. **Nāññassa puriso siyāti** pabbajitarūpena aññassa puggalassa sevakapuriso na siyā. Kasmā? Evarūpassapi ocarakādipāpakammassa kattabbattā. **Nāññaṃ nissāya jīveyyāti** aññaṃ paraṃ issarādiṃ nissāya “tappaṭibaddhaṃ me sukhadukkhaṃ”ti evaṃcitto hutvā na jīvikaṃ pavatteyya, attadīpo attasaraṇo anaññasaraṇo eva bhaveyya. Atha vā anattāhāvahato “ocaraṇaṃ”ti² laddhanāmakattā aññaṃ akusalakammaṃ nissāya na jīveyya. **Dhammena na vaṇiṃ careti** dhanādi-atthāya dhammaṃ na katheyya. Yo hi dhanādihetu paresaṃ dhammaṃ deseti, so dhammena viñijjaṃ karoti nāma, evaṃ dhammena taṃ na careyya. Atha vā dhanādīnaṃ atthāya Kosalarañño puriso viya ocarakādikammaṃ karonto parehi anāsaṅkanīyatāya pabbajjāliṅgasamādānādīni anutiṭṭhanto dhammena vāñijjaṃ karoti nāma. Yopi idha parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carantopi aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati,

1. Oyāyissāmīti (Sī, Syā)

2. ‘Paran’ti (Syā)

sopi dhammena vāṇijjam karoti nāma, evaṃ dhammena vāṇijjam na care, na kareyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccavekkhaṇasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **attano aneke pāpake akusale dhamme pahīneti** lobha dosa moha viparīta manasikāra ahirikānottappakodhūpanāha makkha palāsa issā macchariya māyāsāṭheyya thambhasārambhamānātimānamadapamādataṇhā-avijjātividhākusalamūladuccaritasamkilesavisamasaññāvitakkapapañca catubbidha vipallāsa āsava ogha yoga ganthāgatigamana taṇhupādāna pañcavidha cetokhila pañca cetovinibandha nīvaraṇābhi nandanachavivāda-mūlataṇhākāya sattānusaya aṭṭhamicchatta navataṇhāmūlaka dasākusalakammapathadvāsattāhidiṭṭhigata aṭṭhasatataṇhāvicaritādippabhede attano santāne anādikālapavatte diyaḍḍhasahassakilese taṃsahagate cāpi aneke pāpake lāmake akosallasambhūtaṭṭhena akusale dhamme anavasesaṃ saha vāsanāya bodhimūleyeva pahīne pariyamaggena samucchinne paccavekkhamāno “ayampi me kilesa pahīno, ayampi me kilesa pahīno”ti anupadapaccavekkhaṇāya¹ paccavekkhamāno Bhagavā nisinno hoti.

Aneke ca kusale dhammeti sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇa-dassanaṃ cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri phalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇaṃ, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimutti-paripācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavīhārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā paññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta-aparihānīyā dhammā, satta ariyadhaṇāni, satta bojjhaṅgā,

1. Anupadasamavekkhaṇāya (Sī, Syā)

satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, satta dakkhiṇeyyapuggaladesanā, satta khīṇāsavabaladesanā, aṭṭha paññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭha lokadhammātikamā, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, nava sattāvāsadesanā, nava āghātaṭṭhavinayā, nava saññā, nava nānattāni, nava anupubbavīhārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammāpathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhā dhammā, dasa Tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaṅgaguṇā, cuddasa Buddhañāṇāni, pannarasa vimuttiṭṭhapaṇṇāyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārāsa mahāvīpassanā, aṭṭhārāsa Buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇāñāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa kusalā dhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsati koṭṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajjirañāṇāni¹, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanāñāṇāni cāti evamādi ke aneke attano kusale anavajjadhamme anantakālaṃ pāramiparibhāvanāya maggabhāvanāya ca pāripūriṃ vuddhiṃ gate “imepi anavajjadhammā mayi saṃvijjanti, imepi anavajjadhammā mayi saṃvijjanti”ti rucivasena manasikārābhīmukhe Buddhaguṇe vaggavagge puñjapuñje katvā paccavekkhamāno nisinno hoti. Te ca kho sapadesato eva, na nippadesato. Sabbe Buddhaguṇe Bhagavatāpi anupadaṃ anavasesato manasi kātuṃ na sakkā anantāparimeyyabhāvato.

Vuttañhetam—

“Buddhopi Buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha Tathāgatassā”ti.

1. ...samāpattimahāvajjirañāṇāni (Sī, Syā)

Aparampi vuttaṃ—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṅuṇena Mahesino.
Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāma saḥassato”ti.

Tadā hi Bhagavā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto vihāraṃ pavisitvā Gandhakuṭippamukhe ṭhatvā bhikkhūsu vattaṃ dassetvā gatesu Mahāgandhakuṭiṃ pavisitvā paññattavarabuddhāsane nisinno attano atītajātivisayaṃ ñāṇaṃ pesesi. Athassa tāni niraṇṭaraṃ poṅkhānupōṅkhaṃ anantāparimāṇappabhedā upaṭṭhahimsu. So “evaṃ mahantassa nāma dukkhakkhandhassa mūlabhūtā ime kilesā”ti kilesavisayaṃ ñāṇācāraṃ pesetvā te pahānamukhena anupadaṃ paccavekkhitvā “ime vata kilesā anavaśesato mayhaṃ suṭṭhu pahīnā”ti puna tesaṃ pahānakaraṃ sākāraṃ saparivāraṃ sa-uddesaṃ¹ ariyamaggaṃ paccavekkhanto anantāparimāṇabhede attano sīlādi-anavajjadhamme manasākāsi. Tena vuttaṃ—

“Tena kho pana samayena Bhagavā attano aneke pāpake akusale dhamme pahīne paccavekkhamāno nisinno hoti, aneke ca kusale dhamme bhāvanāpāripūriṃ gate”ti.

Evaṃ paccavekkhitvā uppannapītisomanassuddesabhūtaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi.**

Tattha **ahu pubbeti** arahattamaggañāṇupattito pubbe sabbopi cāyaṃ rāgādiko kilesagaṇo mayhaṃ santāne ahu āsi, na imasmiṃ kilesagaṇe kocipi kilesa nāhosi. **Tadā nāhūti** tadā tasmīṃ kāle ariyamaggakkhaṇe so kilesagaṇo na ahu na āsi, tattha aṇumattopi kilesa aggamaggakkhaṇe appahīno nāma natthi. “Tato nāhū”tipi paṭhanti, tato arahattamaggaṇato paraṃ nāsīti attho. **Nāhu pubbeti** yo cāyaṃ mama aparimāṇo anavajjadhammo etarahi bhāvanāpāripūriṃ gato upalabbhati, sopi ariyamaggakkhaṇato pubbe na ahu na āsi. **Tadā ahūti** yadā pana me aggamaggañāṇaṃ uppannaṃ, tadā sabbopi me anavajjadhammo āsi. Aggamaggādhigamena hi saddhiṃ sabbepi sabbaññuguṇā Buddhānaṃ hatthagatā eva honti.

1. Sa-udayaṃ (Ka)

Na cāhu na ca bhavissati, na cetaṛahi vijjatīti yo pana so anavajjadhammo ariyamaggo mayhaṃ Bodhimaṇḍe uppanno, yena sabbo kilesagaṇo anavasesaṃ pahīno, so yathā mayhaṃ maggakkhaṇato pubbe na cāhu na ca ahosi, evaṃ attanā pahātabbakilesābhāvato te kilesā viya ayampi na ca bhavissati anāgate na uppajjissati, etaṛahi paccuppannakālepi na vijjati na upalabbhati attanā kattabbakiccābhāvato. Na hi ariyamaggo anekavāraṃ pavattati. Tenevāha “na pāraṃ diguṇaṃ yantī”ti.

Iti Bhagavā ariyamaggena attano santāne anavasesaṃ pahīne akusale dhamme bhāvanāpāripūriṃ gate aparimāṇe anavajjadhamme ca paccavekkhamāno attupanāyikapīṭivegavissatṭhaṃ udānaṃ udānesi. Purimāya kathāya¹ purimavesārajjadvayameva kathitaṃ, pacchimadvayaṃ sammāsambodhiyā pakāsitattā pakāsitameva hotīti.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamanānātītthiyasuttavaṇṇanā

54. Catutthe **nānātītthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā**ti ettha taranti etena saṃsāroghanti titthaṃ, nibbānamaggo. Idha pana viparītavipallāsavasena diṭṭhigatikehi tathā gahitadiṭṭhidassanaṃ “titthan”ti adhippetāṃ. Tasmiṃ sassatādinānākāre titthe niyuttātī nānātītthiyā, nagganigaṇṭhādisamaṇā ceva Kaṭhakalāpādibrāhmaṇā ca Pokkharasātādiparibbājakā ca samaṇabrāhmaṇaparibbājakā. Nānātītthiyā ca te samaṇabrāhmaṇaparibbājakā cāti nānātītthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā².

“Sassato attā ca loko cā”ti-ādinā passanti etāya, sayāṃ vā passati, tathā dassanamattameva vāti diṭṭhi, micchābhinivesassetāṃ adhivacanaṃ. Sassatādivasena nānā anekavidhā diṭṭhiyo etesanti **nānādiṭṭhikā**. Sassatādivaseneva khamanaṃ khanti, rocanaṃ ruci, atthato

1. Gāthāya (Sī, Syā)

2. Nānātītthiyāva te samaṇabrāhmaṇaparibbājakā (Sī, Syā)

“sassato attā ca loko cā”ti-ādinā¹ pavatto cittavipallāso saññāvipallāso ca. Tathā nānā khantiyo etesanti **nānākhantikā**, nānā ruciyo etesanti **nānārucikā**. Diṭṭhigatikā hi pubbabhāge tathā tathā cittaṃ rocetvā khamāpetvā ca pacchā “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti abhinivisanti. Atha vā “aniccaṃ niccaṃ”ti-ādinā tathā tathā dassanavasena diṭṭhi, khamanavasena khanti, rucanavasena rucitī evaṃ tīhihi padehi diṭṭhi eva vuttāti veditabbā. **Nānādiṭṭhinissayanissitā**ti sassatādiparikappavasena nānāvidhaṃ diṭṭhiyā nissayaṃ vatthum kāraṇaṃ, diṭṭhisāṅkhātameva vā nissayaṃ nissitā allīnā upagatā, taṃ anissajjitvā ṭhitāti attho. Diṭṭhiyopi hi diṭṭhigatikānaṃ abhinivesākārānaṃ² nissayā honti.

Santīti atthi saṃvijjanti upalabbhanti. **Eketi** ekacce. **Samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjūpagamena samaṇā, jātiyā brāhmaṇā, lokena vā samaṇāti ca brāhmaṇāti ca evaṃ gahitā. **Evaṃvādinoti** evaṃ idāni vattabbākārena vadantīti evaṃvādino. Evaṃ idāni vattabbākārena pavattā diṭṭhi etesanti **evandiṭṭhino**. Tattha dutiyena diṭṭhigatikānaṃ micchābhiniveso dassito, paṭhamena tesāṃ yathābhinivesaṃ paresaṃ tattha patiṭṭhāpanavasena vohāro.

Sassato loko, idameva saccaṃ moghamaññaṃanti ettha **lokoti** attā. So hi diṭṭhigatikehi lokiyanti ettha puññaṃ pāpaṃ tabbipākā, sayaṃ vā kārakādibhāvena abhiyuttehi lokiyatīti lokoti adhippeto. Svāyaṃ sassato amaro nicco dhuvoti yadidaṃ amhākaṃ dassanaṃ idameva saccaṃ aviparītaṃ, aññaṃ pana asassatoti-ādi varesaṃ dassanaṃ moghaṃ micchāti attho. Etena cattāropi sassatavādā dassitā honti. **Asassatoti** na sassato, anicco adhuvo cavanadhammoti attho. “Asassato”ti sassatabhāvappaṭikkhepeneva ucchedo dīpitoti sattapi ucchedavādā dīpitā honti.

Antavāti sapariyanto parivaṭumo paricchinnaṃ appamāṇo, na sabbagatoti attho. Etena sarīraparimāṇo³ aṅguṭṭhaparimāṇo avayavaparimāṇo

1. Khu 1. 162 piṭṭhe.

2. Abhinivesavohārānaṃ (Ka)

3. Pādaparimāṇo (Ka)

paramāṇuparimāṇo attāti evamādivādā dassitā honti. **Anantavā**ti अपariyanto, sabbagatoti attho. Etena kapilakaṇḍādivādā dīpitā honti.

Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti yaṃ sarīraṃ, tadeva jīvasaṅkhātāṃ vatthu, yañca jīvasaṅkhātāṃ vatthu, tadeva sarīranti jīvañca sarīrañca advayaṃ samanupassati. Etena ājīvakānaṃ viya “rūpī attā”ti ayaṃ vādo dassito hoti. **Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti** iminā pana “arūpī attā”ti ayaṃ vādo dassito.

Hoti Tathāgato paraṃ maraṇāti ettha Tathāgatoti sattho¹. Taṃ hi diṭṭhigatiko kārakavedakādisaṅkhātāṃ, niccadhuvādisaṅkhātāṃ vā tathābhāvaṃ² gatoti Tathāgatoti voharati, so maraṇato idhakāyassa bhedato paraṃ uddhaṃ hoti, atthi saṃvijjatīti attho. Etena sassataggāhamukhena soḷasa saññīvādā aṭṭha asaññīvādā aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā dassitā honti. **Na hotīti** natthi na upalabbhati. Etena ucchedavādo dassito. **Hoti ca na ca hotīti** atthi ca natthi cāti. Etena ekaccasassatavādā satta saññīvādā ca dassitā. **Neva hoti na na hotīti** iminā pana amarāvikkhepavādo dassitoti veditabbari.

Ime kira diṭṭhigatikā nānādesato āgantvā Sāvattiyaṃ paṭivasantā ekadā samayappavādake sannipatitvā attano attano vādaṃ paggayha aññavāde khumsentā vivādāpannā ahesuṃ. Tena vuttaṃ “**te bhaṇḍanaajāta**”ti-ādi.

Tattha bhaṇḍanaṃ nāma kalahassa pubbabhāgo. **Bhaṇḍanaajātā**ti jātabhaṇḍanā. **Kalaho** kalaho eva, kalassa vā hananato kalaho daṭṭhabbo. Aññaṃaññassa viruddhavādaṃ āpannāti **vivādāpannā**. Mammaghaṭṭanato mukhameva sattīti **mukhasatti**, pharusavācā. Phalūpacārena viya hi kāraṇaṃ kāraṇūpacārena phalampi vohariyati yathā taṃ “sukho Buddhuppādo, pāpakammaṃ paccanubhoti”ti³ ca. Tāhi mukhasattīhi vitudentā vujjhantā viharanti. **Ediso dhammoti** dhammo aviparītasabhāvo ediso evarūpo, yathā mayā vuttaṃ “sassato loko”ti. **Nediso dhammoti** na ediso

1. Attā (Sī, Syā)

2. Tathāgatabhāvaṃ (Sī, Syā)

3. Paccanubhūtaṃ (Sī, Syā)

dhammo, yathā tayā vuttaṃ “asassato loko”ti, evaṃ sesapadehipi yojetabbaṃ. So ca titthiyānaṃ vivādo sakalanagare pākaṭo jāto. Atha bhikkhū Sāvatthiṃ piṇḍāya pavittā taṃ sutvā “atthi no idaṃ kathāpābhataṃ, yaṃ nūna mayaṃ imaṃ pavattiṃ Bhagavato āroceyyāma, appeva nāma taṃ nissāya Satthu saṇhasukhumaṃ dhammadesanaṃ labheyyāma”ti te pacchābhattaṃ dhammadesanākāle Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Tena vuttaṃ **“atha kho sambahulā bhikkhū”**ti-ādi.

Taṃ sutvā Bhagavā aññatitthiyānaṃ dhammassa ayathābhūtapajānanam pakāseto **“aññatitthiyā bhikkhave”**ti-ādimāha. Tattha andhāti paññācakkhuvirahena andhā. Tenāha **“acakkhukā”**ti. Paññā hi idha “cakkhū”ti adhippetā. Tathā hi vuttaṃ **“atthaṃ na jānanti”**ti-ādi. Tattha **atthaṃ na jānanti**ti idhalokatthaṃ paralokatthaṃ na jānanti, idhalokaparalokesu vuddhiṃ abbhudayaṃ nāvabujjhanti, paramatthe pana nibbāne kathāvakā. Ye hi nāma pavattimattepi sammūḷhā, te kathaṃ nivattiṃ jānissantīti. **Anatthaṃ na jānanti**ti yadaggena te atthaṃ na jānanti, tadaggena anattampi na jānanti. Yasmā **dhammaṃ na jānanti**, tasmā **adhammampi na jānanti**. Te hi vipariyesaggāhitāya dhammaṃ kusalampi akusalaṃ karonti, adhammampi akusalaṃ kusalaṃ karonti. Na kevalaṃ dhammādharmesu eva, atha kho tassa vipākesupi sammūḷhā. Tathā hi te kammampi vipākaṃ katvā voharanti, vipākampi kammaṃ katvā. Tathā **dhammaṃ** sabhāvadhammampi na jānanti, **adhammaṃ** asabhāvadhammampi na jānanti. Evaṃbhūtā ca sabhāvadhammaṃ asabhāvadhammaṃ, asabhāvadhammaṃ sabhāvadhammaṃ katvā pavedenti.

Iti Bhagavā titthiyānaṃ mohadiṭṭhipaṭilābhabhāvena paññācakkhuvēkallato andhabhāvaṃ dassetvā idāni tamatthaṃ jaccandhūpamāya pakāsetuṃ **“bhūtapubbaṃ bhikkhave”**ti-ādimāha. Tattha **bhūtapubbanti** pubbe bhūtaṃ, atītakāle nibbattaṃ. **Aññataro rājā ahoṣīti** purātano nāmagottehi loka apākaṭo eko rājā ahoṣi. **So rājā aññataram purisaṃ āmantesīti** tassa kira rañño sobhaggappattaṃ sabbaṅgasampannaṃ attano opavayhaṃ hatthiṃ upaṭṭhānaṃ āgataṃ disvā etadahosi “bhaddakaṃ vata bho hatthiyānaṃ dassanīyaṃ”ti. Tena ca samayena eko jaccandho rājagaṇena gacchati. Taṃ disvā

rājā cintesi “mahājāniyā kho ime andhā, ye evarūpaṃ dassanīyaṃ na labhanti daṭṭhum. Yannūnāhaṃ imissā Sāvatthiyā yattakā jaccandhā, sabbe te sannipātāpetvā ekadesaṃ ekadesaṃ hatthena phusāpetvā tesāṃ vacanaṃ suṇeyyan”ti. Keḷisīlo rājā ekena purisena Sāvatthiyā sabbe jaccandhe sannipātāpetvā tassa purisassa saññaṃ adāsi “yathā ekeko jaccandho sīsādikaṃ ekekaṃyeva hatthissa aṅgaṃ phusitvā ‘hatthī mayā diṭṭho’ti saññaṃ uppādesi, tathā karohī”ti. So puriso tathā akāsi. Atha rājā te jaccandhe paccekaṃ pucchi “kīdiso bhaṇe hatthī”ti. Te attanā diṭṭhadiṭṭhāvayavameva hatthiṃ katvā vadantā “edisō hatthī, nediso hatthī”ti aññaṃaññaṃ kalahaṃ karontā hatthādīhi upakkamitvā rājaṅgaṇe mahantaṃ kolāhalaṃ akaṃsu. Rājā saparijano tesāṃ taṃ vippakāraṃ disvā phāsukehi bhijjamānehi hadayena uggaṭṭena mahāhasitaṃ hasi. Tena vuttaṃ “**atha kho bhikkhave so rājā -pa- attamano ahoṣī**”ti.

Tattha **ambhoti** ālapanāṃ. **Yāvatakāti** yattakā. **Jaccandhāti** jātiyā andhā, jātito paṭṭhāya acakkhukā. **Ekajjhanti** ekato. **Bhaṇeti** abahumānālāpo. **Hatthiṃ dassehīti** yathāvuttaṃ hatthiṃ sayāpetvā dassehi. So ca susikkhitattā aparipphandanto nipajji. **Diṭṭho no hatthīti** hatthena parāmasanaṃ dassanaṃ katvā āhaṃsu. Tena purisena sīsaṃ parāmasāpetvā “edisō hatthī”ti saññāpitattā tādisaṃyeva naṃ hatthiṃ sañjānantā jaccandhā “**edisō deva hatthī seyyathāpi kumbho**”ti vadiṃsu. **Kumbhoti** ca ghaṭoti attho. **Khīloti** nāgadantakhīlo. **Soṇḍoti** hattho. **Naṅgalisāti** naṅgalassa sirassa īsā. **Kāyoti** sarīraṃ. **Koṭṭhoti** kusūlo. **Pādoti** jaṅgho. **Thūṇoti** thambho. **Naṅgutṭhanti** vālassa urimappadeso. **Vāladhīti** vālassa aggappadeso. **Muṭṭhihi saṃsumbhimsūti**¹ muṭṭhiyo bandhitvā pahariṃsu, muṭṭhighātaṃ akaṃsu. **Attamano ahoṣīti** keḷisīlattā so rājā tena jaccandhānaṃ kalahena attamano pahāseṇa gahitamano ahoṣi.

Evameva khoti upamāsaṃsandanaṃ. Tassattho—bhikkhave yathā te jaccandhā acakkhukā ekaṅgadassino anavasesato hatthiṃ apassitvā

attanā diṭṭhāvayavamattaṃ hatthisaññāya itarehi diṭṭhaṃ ananujānantā aññamaññaṃ vivādaṃ āpannā kalahaṃ akaṃsu, evameva ime aññatitthiyā sakkāyassa ekadesaṃ rūpavedanādiṃ attano diṭṭhidassanena yathādiṭṭhaṃ “attā”ti maññaṃ tassa sassatādibhāvaṃ āropetvā “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti abhinivisitvā aññamaññaṃ vivadanti, yathābhūtaṃ pana atthānatthaṃ dhammādhammaṃ na jānanti. Tasmā andhā acakkhukā jaccandhapaṭibhāgāti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ titthiyānaṃ dhammasabhāvaṃ yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ jaccandhānaṃ viya hatthimhi yathādassanaṃ¹ micchābhinivesaṃ, tattha ca vivādāpattim sabbākārato viditvā tadatthadīpakāṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **imesu kira sajjanti, eke samaṇabrāhmaṇā**ti idhekacce pabbajjūpagamanena samaṇā, jātimitthena brāhmaṇā “sassato loko”ti-ādinayappavattesu imesu eva asāresu diṭṭhigatesu diṭṭhābhinandanavasena, imesu vā rūpādīsu upādānakkhandhesu evaṃ aniccesu dukkhesu vipariṇāmadhammesu taṇhābhinandanadiṭṭhābhinandanānaṃ vasena “etaṃ mamā”ti-ādinā sajjanti kira. Aho nesaṃ sammohoti dasseti. **Kirasaddo** cettha arucisūcanattho. Tena tattha saṅgakāraṇābhāvameva dīpeti. Na kevalaṃ sajjanti eva, atha kho **viggayha naṃ vivadanti** “na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmī”ti-ādinā viggāhikakathānuyogavasena viggayha vivadanti vivādaṃ āpajjanti. **Nanti** cettha nipātamattaṃ. Atha vā **viggayha nanti naṃ diṭṭhinissayaṃ** sakkāyadiṭṭhimeva vā viparītadassanattā sassatādivasena aññamaññaṃ viruddhaṃ gahetvā vivadanti visesato vadanti, attano eva vādaṃ visiṭṭhaṃ aviparītaṃ katvā abhinivissa voharanti. Yathā kim? **Janā ekaṅgadassino** yatheva jaccandhajanā hatthisa ekekaṅgadassino “yaṃ yaṃ attanā phusitvā ñātaṃ, taṃ tadeva hatthi”ti gahetvā aññamaññaṃ viggayha vivadiṃsu, evaṃ sampadamidanti attho. Ivasaddo² cettha luttaniddiṭṭhoti veditabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ayathādassanaṃ (Sī, Ka)

2. Idha saddo (Sī, Syā)

5. Dutiyānānāṭṭhiyasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **sassato attā ca loko cāti** rūpādīsu aññataram attāti ca lokoti ca gahetvā taṃ sassataṃ niccanti¹ aññepi ca tathā gāhentā voharanti. Yathāha—

“Rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti. Vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attā ca loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti”ti.

Atha vā **attāti** ahaṅkāravatthu, **lokoti** mamaṅkāravatthu, yaṃ “attaniyaṃ”ti vuccati. **Attāti** vā sayāṃ, **lokoti** paro. **Attāti** vā pañcasu upādānakkhandhesu eko khandho, itaro **loko**. **Attāti** vā saviññāṇako khandhasantāno, aviññāṇako **loko**. Evaṃ taṃ taṃ attāti ca lokoti ca yathā dāssanaṃ dvidhā gahetvā tadubhayaṃ “nicco dhuvo sassato”ti abhinivissa voharanti. Etena cattāro sassatavādā dassitā. **Asassatoti** sattapi ucchedavādā dassitā. **Sassato ca asassato cāti** ekacco attā ca loko ca sassato, ekacco asassatoti evaṃ sassato ca asassato cāti attho. Atha vā sveva attā ca loko ca attagatidiṭṭhikānaṃ viya sassato ca asassato ca, siyā sassatoti evamettha attho veditabbo. Sabbathāpi iminā ekaccasassatavādo dassito. **Neva sassato nāsassatoti** iminā amarāvikkhepavādo dassito. Te hi sassatavāde asassatavāde ca dosaṃ disvā “neva sassato nāsassato attā ca loko cā”ti vikkhepaṃ karontā vivadanti.

Sayaṅkatoti attanā kato. Yathā hi tesāṃ tesāṃ sattānaṃ attā ca attano dhammānudhammaṃ katvā sukhadukkhāni paṭisaṃvedeti, evaṃ attāva attānaṃ tassa ca upabhogabhūtaṃ kiñcanaṃ palibodhasaṅkhātāṃ lokañca karoti, abhinimminātīti attaladdhi viya ayampi tesāṃ laddhi. **Paraṅkatoti** parena kato, attato parena issarena vā purisena vā pajāpatinā vā kālena vā pakatiyā vā attāca loko ca

1. Sassato niccoti (Syā)

kato, nimmitoti attho. **Sayaṃkato ca paraṃkato cāti** yasmā attānañca lokañca nimminantā issarādayo na kevalaṃ sayameva nimminanti, atha kho tesam tesam sattānaṃ dhammādhamaṃ sahaṃkārikāraṇaṃ labhitvāva, tasmā sayaṃkato ca paraṃkato ca attā ca loko cāti ekaccānaṃ laddhi.

Asayaṃkāro aparāṃkāroti natthi etassa sayaṃkāroti asayaṃkāro, natthi etassa parakāroti aparakāro. Anunāsikāgamaṃ katvā vuttaṃ “aparāṃkāro”ti. Ayaṃ ubhayattha dosaṃ disvā ubhayaṃ paṭikkhipati. Atha kathaṃ uppannoti āha **adhiccaṣamuppannoti** yadicchāya samuppanno kenaci kāraṇena vinā uppannoti adhiccaṣamuppannavādo dassito. Tena ca ahetukavādopi saṅgahito hoti.

Idāni ye diṭṭhigatikā attānaṃ viya sukhadukkhampi tassa guṇabhūtaṃ kiñcanabhūtaṃ vā sassatādivasena abhinivissa voharanti, tesam taṃ vādaṃ dassetuṃ “**santeke samaṇabrāhmaṇā**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ vuttanayameva.

Etamatthaṃ viditvāti ettha pana idha jaccandhūpamāya anāgatattā taṃ hitvā heṭṭhā vuttanayeneva attho yojetabbo, tathā gāthāya.

Tattha **antarāva visīdanti, apatvāva tamogadhanti** ayaṃ viseso. Tassattho—evaṃ diṭṭhigatesu diṭṭhinissayesu āsajjamānā diṭṭhigatikā kāmoghādīnaṃ catunnaṃ oghānaṃ, saṃsāramahoghasseva vā antarāva vemajjhe eva yaṃ tesam pārabhāvena paṭiṭṭhaṭṭhena vā ogadhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ tadadhigamūpāyo vā ariyamaggo taṃ appatvāva anadhigantvāva visīdanti saṃsīdanti. Ogādhanti paṭiṭṭhahanti etena, ettha vāti ogādho, ariyamaggo nibbānañca. Ogādhamevettha rassattaṃ katvā ogadhanti vuttaṃ. Taṃ ogadhaṃ tamogadhanti padavibhāgo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Tatiyanānātiṭṭhiyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Imaṃ udānanti** ettha pana diṭṭhitaṇhāmānesu dosaṃ disvā te dūrato vajjetvā saṅkhāre yathābhūtaṃ passato ca tattha anādīnavadassitāya micchābhiniṣiṭṭhassa yathābhūtaṃ

apassato ca yathākkamaṃ saṃsārato ativattanānavattanadīpakam imam udānam udānesīti attho yojetabbo.

Tattha **ahaṅkārapasutāyaṃ pajāti** “sayamkato attā ca loko cā”ti evaṃ vuttasayaṃkārasaṅkhātaraṃ ahaṅkāraṃ tathāpavattaṃ diṭṭhiṃ pasutā anuyuttā ayaṃ pajā micchābhiniṇiṭṭho sattakāyo. **Paramkā rūpasamhitāti** paro añño issarādiko sabbaṃ karotīti evaṃ pavattaparamkāradīṭṭhisannissitā tāya upasamhitāti paramkā rūpasamhitā. **Etadeke nābbhaññaṃsūti** etaṃ diṭṭhidvayaṃ eke samaṇabrāhmaṇā tattha dosadassino hutvā nānujānimsu. Kathaṃ? Sati hi sayamkāre kāmakārato sattānaṃ iṭṭheneva bhavitabbaṃ, na aniṭṭhena. Na hi koci attano dukkhaṃ icchati, bhavati ca aniṭṭhaṃ tasmā na sayamkāro. Paramkāropi yadi issarahetuko, svāyaṃ issaro attatthaṃ vā kareyya paratthaṃ vā. Tattha yadi attatthaṃ, attanā akatakkicco siyā asiddhassa¹ sādhanato. Atha vā paratthaṃ sabbesaṃ hitasukhameva nipphajjeyya, na ahitaṃ dukkhaṃ nipphajjati, tasmā issaravasena na paramkāro sijjhati. Yadi ca issarasaṅkhātaraṃ aññanirapekkhaṃ niccamekakāraṇaṃ pavattiyā siyā, kammena² uppatti na siyā, sabbeheva ekajjhaṃ uppajjitabbaṃ kāraṇassa sannihitattā. Athassa aññaṃpi sahaṅkārikāraṇaṃ icchitaṃ, taññeva hetu, kiṃ issarena apariniṭṭhitasāmatthiyena parikappitena. Yathā ca issarahetuko paramkāro na sijjhati, evaṃ pajāpatipurisapakatibrahmakālādihetutopi na sijjhateva tesampi asiddhattā vuttadosānavattanato ca. Tena vuttaṃ “etadeke nābbhaññaṃsū”ti. Ye pana yathāvutte sayamkāraparamkāre nānujānantāpi adhiccasaṃuppannaṃ attānaṃca lokaṃca paññapenti, tepi **na naṃ sallanti addasum** adhiccasaṃuppannantivādinopi micchābhinivesaṃ anatikkamanato yathābhūtaṃ ajānantānaṃ diṭṭhigataṃ tattha tattha dukkhuppādanato vijjhanatṭhena “sallan”ti na passimsu.

Etaṃca sallaṃ paṭikacca passatoti yo pana āraddhavipassako pañcapi upādānakkhandhe aniccato dukkhato anattato samanupassati, so etaṃca tividhaṃ viparītadassanaṃ aññaṃca sakalaṃ micchābhinivesaṃ tesaṃca nissayaabhūte pañcupādānakkhandhepi tujjanato duruddhārato ca “sallan”ti paṭikacca

1. Aladdhassa (Sī)

2. Kamena (Ka)

pubbeyeva vipassanāpaññāya passati. Evaṃ passato ariyamaggakkhaṇe ekanteneva **ahaṃ karomīti na tassa hoti**. Yathā ca attano kārakabhāvo tassa na upatthāti, evaṃ **paro karotīti na tassa hoti**, kevalaṃ pana aniccaśaṅkhātāṃ paṭiccasamuppānnadhammamattameva hoti. Ettāvata sammāpaṭipannassa sabbathāpi diṭṭhimānābhāvova dassito. Tena ca arahattappattiyā saṃsārasamatikkamo pakāsito hoti.

Idāni yo diṭṭhigate allīno, na so saṃsārato sīsaṃ ukkhipituṃ sakkoti, taṃ dassetuṃ **“mānupetā”**ti gāthamāha. Tattha **Mānupetā ayaṃ pajāti** ayaṃ sabbāpi diṭṭhigatikasaṅkhātā pajā sattakāyo “mayhaṃ diṭṭhi sundarā, mayhaṃ ādāno sundaro”ti attano gāhassa saṃpaggahalakkhaṇena mānena upetā samannāgatā. **Mānaganthā mānavinibaddhā**ti tato eva tena aparāparaṃ uppajjamānena yathā taṃ diṭṭhiṃ na paṇissajjati, evaṃ attano santānassa ganthitattā vinibaddhattā ca mānaganthā mānavinibaddhā. **Diṭṭhīsu sārambhakathā, saṃsāraṃ nātivattatī**ti “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti attukkaṃsanaparavambhanavasena attano diṭṭhābhinivesena paresaṃ diṭṭhīsu sārambhakathā virodhakathā saṃsāranāyikānaṃ avijjātaṇhānaṃ appahānato saṃsāraṃ nātivattati, na atikkamatīti attho.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Subhūtisuttavaṇṇanā

57. Sattame **Subhūti**ti tassa therassa nāmaṃ. So hi āyasmā Padumuttarassa Bhagavato pādamūle katābhinihāro kappasatasahassaṃ upacitapuññasambhāro imasmiṃ Buddhuppāde uḷāravibhave gahapatikule uppanno Bhagavato dhammadesanaṃ sutvā saṃvegajāto gharā nikkhamma pabbajitvā katādhikārattā ghaṭento vāyamanto na cirasseva chaḷabhiñño jāto, brahmavihārabhāvanāya pana ukkaṃsapāramippattiyā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ Subhūti”ti¹ araṇavihāre Bhagavatā etadagge ṭhapito. So ekadivasāṃ sāyanhasamayāṃ divāṭṭhānato vihāraṅgaṇaṃ otiṇṇo catuparisamajjhe Bhagavantāṃ

1. Am 1. 24 piṭṭhe.

dhammaṃ desentaṃ disvā “desanāpariyosāne vuṭṭhahitvā vandissāmi”ti kālaparicchedaṃ katvā Bhagavato avidūre aññatarasmim rukkhamūle nisinno phalasamāpattim samāpajji. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena āyasmā Subhūti -pa- samāpajjitvā**”ti.

Tattha dutiyajjhānato paṭṭhāya rūpāvacarasamādhi sabbopi arūpāvacarasamādhi avitakkasamādhi eva. Idha pana catutthajjhānapādako arahattaphalasamādhi “avitakkasamādhi”ti adhippeto. Dutiyajjhānādīhi pahīnā micchāvitakkā na tāva suppahīnā accantapahānābhāvato, ariyamaggena pana pahīnā eva puna pahānakiccābhāvato. Tasmā aggamaggapariyosānabhūto arahattaphalasamādhi sabbesaṃ micchāvitakkānaṃ pahānante uppannattā visesato “avitakkasamādhi”ti vattabbataṃ arahati, pāgeva catutthajjhānapādako. Tena vuttaṃ “idha pana catutthajjhānapādako arahattaphalasamādhi ‘avitakkasamādhi’ti adhippeto”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato Subhūtissa sabbamicchāvitakka-sabbasaṃkilesapahānasaṃkhātāṃ atthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthadīpakāṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yassa vitakkā vidhūpitāti** yena ariyapuggalena, yassa vā ariyapuggalassa kāmavitakkādayo sabbepi micchāvitakkā vidhūpitā ariyamaggañāṇena santāpitā samucchinā. **Ajjhattaṃ suvikappitā asesāti** niyakajjhattasaṃkhāte attano santāne uppajjanārahā suvikappitā suṭṭhu vikappitā asesato, kiñcīpi asesetvā susamucchināti attho. **Taṃ saṅgamicca arūpasaññīti** ettha **tanti** nipātamattaṃ. Atha vā hetu-attho **taṃsaddo**. Yasmā anavasesena micchāvitakkā samucchinā, tasmā rāgasāṅgādikaṃ pañcavidhaṃ saṅgaṃ, sabbampi vā kilesasaṅgaṃ aticca atikkamitvā atikkamanahetu rūpasabhāvābhāvato ruppanasaṃkhātassa ca vikārassa tattha abhāvato nibbikārahetubhāvato vā “arūpan”ti laddhanāmaṃ nibbānaṃ āramaṇaṃ katvā pavattāhi maggaphalasaññāhi arūpasaññī. **Catuyogātigatoti** kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogoti cattāro yoge yathārahaṃ catūhipi maggehi atikkamitvā gato. **Na jātu metīti makāro** padasandhikaro, jātu ekaṃseneva punabbhavāya na eti, āyatim punabbhavābhiniibbatti tassa natthīti attho.

“Na jāti meti”tipi paṭhanti, so evattho. Iti Bhagavā āyasmato Subhūtissa arahattaphalasamāpattivihāraṃ anupādisesanibbānañca ārabha pītivegavissatṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gaṇikāsuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **dve pūgāti** dve gaṇā. **Aññatarissā gaṇikāyāti** aññatarāya nagarasobhiniyā. **Sārattāti** suṭṭhu rattā. **Paṭibaddhacittāti** kilesavasena baddhacittā. Rājagahe kira ekasmiṃ chaṇadivase bahū dhuttapurisā gaṇabandhanena vicarantā ekamekassa ekamekaṃ vesim ānetvā uyyānaṃ pavisitvā chaṇakīlaṃ kīlīṃsu. Tato parampi dve tayo chaṇadivase taṃ taṃyeva vesim ānetvā chaṇakīlaṃ kīlīṃsu. Athāparasmiṃ chaṇadivase aññepi dhuttā tatheva chaṇakīlaṃ kīlītukāmā vesiyo ānentā purimadhuttehi pubbe ānītaṃ ekaṃ vesim ānenti. Itare taṃ disvā “ayaṃ amhākaṃ pariggaho”ti āhaṃsu. Tepi tatheva āhaṃsu. “Evaṃ amhākaṃ pariggaho, amhākaṃ pariggaho”ti kalahaṃ vaḍḍhetvā paṇippahārādīni akaṃsu. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena Rājagahe dve pūgāti**”-ādi. Tattha **upakkamantīti** paharanti. **Maraṇampi nigacchantīti** balavūpakkamehi maraṇaṃ upagacchanti, itarepi maraṇamattaṃ maraṇappamāṇadukkhaṃ pāpuṇanti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ kāmesu gedhaṃ vivādamūlaṃ sabbānatthamūlanti sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** antadvaye ca majjhimāya paṭipattiyā ādīnavānisamsavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yañca pattanti** yaṃ rūpādipañcakāmaguṇajātaṃ pattaṃ “natthi kāmesu doso”ti diṭṭhiṃ purakkhatvā vā apurakkhatvā vā etarahi laddhaṃ anubhuyyamaṇaṃ. **Yañca pattabbanti** yañca kāmaguṇajātameva “bhuñjitabbā kāmā, paribhuñjitabbā kāmā, āsevitabbā kāmā, paṭisevitabbā kāmā, yo kāme paribhuñjati, so lokaṃ vaḍḍheti, yo lokaṃ vaḍḍheti, so bahuṃ puññaṃ pasavati”ti diṭṭhiṃ upanissāya taṃ anissajjitvā katena kammunā anāgate pattabbaṃ anubhavitabbañca. **Ubhayametaṃ rajānukinṇanti** etaṃ

ubhayaṃ pattam̐ pattabbañca rāgarajādīhi anukiñṇam̐. Sampatte hi vatthukāme anubhavanto rāgarajena vokiñṇo hoti, tattha pana saṃkiliṭṭhacittassa phale āyatim̐ āpanne domanassuppattiyā dosarajena vokiñṇo hoti, ubhayatthāpi moharajena vokiñṇo hoti. Kassa panetaṃ rajānukiñṇanti āha “**āturassānusikkhato**”ti kāmāpatthanāvasena kilesāturassa, tassa ca phalena dukkhāturassa ca ubhayatthāpi paṭikārābhilāsāya¹ kilesaphale anusikkhato.

Tathā **yañca pattanti** yaṃ acelakavatādivasena pattam̐² attaparitāpanam̐. **Yañca pattabbanti** yaṃ micchādiṭṭhikammasamādānāhetu apāyesu pattabbaṃ phalam̐. **Ubhayametaṃ u-ajānukiñṇanti** tadubhayaṃ dukkharajānukiñṇam̐. **Āturassāti** kāyakilamathena dukkhāturassa. **Anusikkhatoti** micchādiṭṭhim̐, tassā samādāyake puggale ca anusikkhato.

Ye ca sikkhāsārāti yehi yathāsamādinnaṃ sīlabbatādisaṅkhātāṃ sikkham̐ sārato gahetvā “iminā saṃsārasuddhī”ti kathitā. Tenāha **sīlabbatam̐ jīvitam̐ brahmacariyam̐ upaṭṭhānasārāti**. Tattha yaṃ “na karomī”ti oramati, tam̐ sīlam̐, visabhojanakicchācaraṇādikaṃ vataṃ, sākabhakkhatādi jīvikā jīvitam̐, methunavirati brahmacariyam̐, etesaṃ anutiṭṭhanam̐ upaṭṭhānam̐, bhūtaṇḍakaparibhaṇḍādivasena khandhadevasivādiparicaraṇam̐ vā upaṭṭhānam̐, evamete hi yathāvuttehi sīlādīhi saṃsārasuddhi hotīti tāni sārato gahetvā ṭhitā samaṇabrāhmaṇā sikkhāsārā sīlabbatam̐ jīvitam̐ brahmacariyam̐ “upaṭṭhānasārā”ti veditabbā. **Ayameko antoti** ayaṃ sīlabbataparāmāsavasena attakilamathānuyogasāṅkhāto majjhimāya paṭipattiyā uppathabhūto lāmakatṭhena ca eko anto. **Ayaṃ dutiyo antoti** ayaṃ kāmasukhallikānuyogo kāmesu pātabyatāpattisaṅkhāto dutiyo vuttanayena anto.

Iccete ubho antāti kāmasukhallikānuyogo attakilamathānuyogo ca iti ete ubho antā. Te ca kho etarahi patte, āyatim̐ pattabbe ca kilesadukkhara jānukiñṇe kāmaguṇe attaparitāpane ca allīnehi kilesadukkhāturaṇam̐ anusikkhantehi,

1. Phātikaraṇābhilāsāya (Sī)

2. Āturapattam̐ (Sī)

sayañca kilesadukkhāturehi paṭipajjitabbattā lāmakā uppathabhūtā cāti antā. **Kaṭasivaḍḍhanā**ti andhaputhujjanehi abhikaṅkhitabbatṭhena kaṭasisaṅkhātānaṃ taṇhā-avijjānaṃ abhivaḍḍhanā. **Kaṭasiyo diṭṭhiṃ vaḍḍhentī**ti tā pana kaṭasiyo nānappakāradiṭṭhiṃ vaḍḍhenti. Vatthukāmesu assādānupassino hi te pajahitum asakkontassa taṇhā-avijjāsahakārīkāraṇaṃ labhitvā “natthi dinnan”ti-ādinā¹ natthikadiṭṭhiṃ akiriyadiṭṭhiṃ ahetukadiṭṭhiñca gaṇhāpenti, attaparitāpanaṃ anuyuttassa pana avijjātaṇhāsahakārīkāraṇaṃ labhitvā “sīlena suddhi vatena suddhi”ti-ādinā¹ attasuddhi-abhilāsenā sīlabbataparāmāsadiṭṭhiṃ gaṇhāpenti. Sakkāyadiṭṭhiyā pana tesāṃ paccayabhāvo pākaṭoyeva. Evaṃ antadvayūpanissayena taṇhā-avijjānaṃ diṭṭhivaḍḍhakatā veditabbā. Keci pana “kaṭasīti pañcannaṃ khandhānaṃ adhivacanan”ti vadanti. Tesāṃ yadaggena tato antadvayato saṃsārasuddhi na hoti, tadaggena te upādānakkhandhe abhivaḍḍhetīti adhippāyo. Apare pana “kaṭasivaḍḍhanā”ti padassa “aparāparaṃ jarāmaṇehi sivathikavaḍḍhanā”ti atthaṃ vadanti. Tehipi antadvayassa saṃsārasuddhihetubhāvābhāvoyeva vutto, kaṭasiyā pana diṭṭhivaḍḍhanakāraṇabhāvo vattabbo.

Ete te ubho ante anabhiññāyāti te ete yathāvutte ubhopi ante ajānitvā “ime antā te ca evaṃgahitā evaṃmanuṭṭhitā evaṃgatikā evaṃabhisamparāyā”ti evaṃ ajānanahetu ajānanakāraṇā. “Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā”ti-ādīsu² viyassa hetu-atthataṃ datṭhabbā. **Olīyanti eke**ti eke kāmasukhānuyogavasena saṅkocaṃ āpajjanti. **Atidhāvanti eke**ti eke attakilamathānuyogavasena atikkamanti. Kāmasukhamanuyuttā hi vīriyassa akaraṇato kosajjivasena sammāpaṭipattito saṅkocamāpannattā olīyanti nāma, attaparitāpanamanuyuttā pana kosajjaṃ pahāya anupāyena vīriyārambhaṃ karontā sammāpaṭipattiyā atikkamanato atidhāvanti nāma, tadubhayaṃ pana tattha ādīnavādassanato. Tena vuttaṃ “ubho ante anabhiññāya olīyanti eke atidhāvanti eke”ti. Tattha taṇhābhinandanavasena olīyanti, diṭṭhābhinandanavasena atidhāvanti veditabbaṃ.

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

2. Abhi 3. 184; Aṃ 3. 244 piṭṭhesu.

Atha vā sassatābhinivesavasena olīyanti eke, ucchedābhinivesavasena atidhāvanti eke. Gosilādivasena hi attaparitāpanamanuyuttā ekacce “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā, tattha nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmi”¹ti sassatadassanaṃ abhinivisantā saṃsāre olīyanti nāma, kāmasukhamanuyuttā pana ekacce yaṃkiñci katvā indriyāni santappetukāmā lokāyatikā viya tadanugūṇaṃ ucchedadassanaṃ abhinivisantā anupāyena vaṭṭupacchedassa pariyesanato atidhāvanti nāma. Evaṃ sassatucchedavasena²pi olīyanātidhāvanāni veditabbāni.

Ye ca kho te abhiññāyāti ye ca kho pana ariyapuggalā te yathāvutte ubho ante “ime antā evaṃgahitā evaṃmanuṭṭhitā evaṃgatikā evaṃabhisamparāyā”¹ti abhivisiṭṭhena ñāṇena vipassanāsahitāya maggapaññāya jānitvā majjhimapaṭipadaṃ sammā paṭipannā, tāya sammāpaṭivattiyā. **Tatra ca nāhesunti** tatra tasmim antadvaye patitā na ahesuṃ, taṃ antadvayaṃ pajahimsūti attho. **Tena ca nāmaññimsūti** tena antadvayapahānena “mama idaṃ antadvayapahānaṃ, ahaṃ antadvayaṃ pahāsim, iminā antadvayapahānena seyyo”²ti-ādinā taṇhādiṭṭhimānamaññanāvasena na amaññimsu sabbamaññanānaṃ sammadeva pahīnattā. Ettha ca aggaphale¹ ṭhite ariyapuggale sandhāya “tatra ca nāhesuṃ, tena ca nāmaññimsū”²ti atītakālavasena ayaṃ desanā pavattā, maggakkhaṇe pana adhippete vattamānakālavaseneva vattabbaṃ siyā. **Vaṭṭaṃ tesāṃ natthi paññāpanāyāti** ye evaṃ pahīnasabbamaññanā uttamapurisā, tesāṃ anupādāparinibbutānaṃ kammavipākakilesavasena tividhampi vaṭṭaṃ natthi paññāpanāya, vattamānakkhandhabhedato uddhaṃ anupādāno viya jātavedo apaññattikabhāvameva gacchatīti² attho.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Maggaphale (Sī)

2. Gacchantīti (Sī, Syā)

9. Upātidhāvantisuttavaṇṇanā

59. Navame **rattandhakāratimisāyanti** rattiyaṃ andhakāre mahātimisāyaṃ. Rattīpi hi andhakāravirahitā hoti, yā puṇṇamāya ratti juṇḥhobhāsītā. Andhakāropi “timisā”ti na vattabbo hoti abbhamahikādi-upakkilesavirahite deve. Mahandhakāro hi “timisā”ti vuccati. Ayaṃ pana amāvasī ratti devo ca meghapaṭalasañchanno. Tena vuttaṃ “rattandhakāratimisāyanti rattiyaṃ andhakāre mahātimisāyan”ti. **Abbhokāseti** appaṭicchanne okāse vihāraṅgaṇe. **Telappadīpesu jhāyamānesūti** telapajjotesu jalamānesu.

Nanu ca Bhagavato byāmapabbhā pakatiyā byāmamattappadesaṃ abhiyāpetvā candimasūriyālokaṃ abhibhavitvā ghanabahalaṃ Buddhālokaṃ vissajjentī andhakāraṃ vidhamitvā tiṭṭhati, kāyappabhāpi nīlapītādivasena chabbaṇṇaghanabuddharasmiyo vissajjetvā pakatiyāva samantato asītihatthappadesaṃ obhāsentī tiṭṭhati, evaṃ Buddhālokeneva ekobhāsabhūte Bhagavato nisinnokāse padīpakaraṇe kiccaṃ natthīti? Saccāṃ natthi, tathāpi puññatthikā upāsakā Bhagavato bhikkhusaṃghassa ca pūjākaraṇatthaṃ devasikaṃ telappadīpaṃ upaṭṭhapenti. Tathā hi vuttaṃ sāmāññaphalepi “ete maṇḍalamāle dīpā jhāyanti”ti¹. “Rattandhakāratimisāyan”ti idampi tassā rattiyaṃ sabhāvakkittanatthaṃ vuttaṃ, na pana Bhagavato nisinnokāsassa andhakārabhāvato. Pūjākaraṇatthameva hi tadāpi upāsakehi padīpā kārītā.

Tasmim hi divase Sāvattvivāsino bahū upāsakā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā vihāraṃ gantvā uposathaṅgāni samādiyitvā Buddhappamukhaṃ bhikkhusaṃghaṃ nimantetvā nagaraṃ pavisitvā mahādānāni pavattetvā Bhagavantaṃ bhikkhusaṃghaṇca anugantvā nivattitvā attano attano gehāni gantvā sayampi paribhuñjitvā suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā gandhamālādihatthā vihāraṃ gantvā Bhagavantaṃ pūjetvā keci manobhāvanīye bhikkhū payirupāsantā keci yonisomanasikarontā divasabhāgaṃ vītināmesuṃ. Te sāyanhasamaye Bhagavato santike dhammaṃ sutvā Satthari dhammasabhāmaṇḍapato

1. Dī 1. 47 piṭṭhā.

paṭṭhāya Gandhakuṭṭisamīpe ajjhokāse paññattavarabuddhāsane nisinne, bhikkhusaṅghe ca Bhagavantam upasaṅkamtivā payirupāsante uposathavisodhanatthañceva yonisomanasikāraparibrūhanatthañca nagaram agantvā vihāreyeva vasitukāmā ohīyimsu. Atha te Bhagavato bhikkhusaṅghassa ca pūjākaraṇattham bahū telappadīpe āropetvā Satthāram upasaṅkamtivā vanditvā bhikkhusaṅghassa ca añjalim katvā bhikkhūnam pariyañte nisinnā katham samuṭṭhāpesum “bhante ime titthiyā nānāvidhāni diṭṭhigatāni abhinivissa voharanti¹, tathā voharantā ca kadāci sassatam, kadāci asassatam, ucchedādīsu aññataranti ekasmiṃyeva aṭṭhatvā navaṇavāni diṭṭhigatāni ‘idameva saccam moghamaññaṇ’ti paggayha tiṭṭhanti ummattakasadisā, tesam tathā abhinivittiṭṭhānam kā gati, ko abhisamparāyo”ti. Tena ca samayena bahū paṭaṅgapāṇakā patantā patantā tesu telappadīpesu nipatanti. Tena vuttam “**tena kho pana samayena sambahulā adhipātakā**”ti-ādi.

Tattha **adhipātakā**ti paṭaṅgapāṇakā, ye “salabhā”tipi vuccanti. Te hi dīpasikham adhipatanato “adhipātakā”ti adhippetā. **Āpātaparipātanti** āpātam paripātam, āpatitvā āpatitvā paripatitvā paripatitvā, abhimukhapātāñceva paribbhamitvā pātāñca katvāti attho. “Āpāthe paripātan”ti keci paṭhanti, āpāthe padīpassa attano āpāthagamane sati paripatitvā paripatitvāti attho. **Anayanti** avaḍḍhim dukkham. **Byasananti** vināsam. Purimapaḍena hi maraṇamattam dukkham, pacchimapaḍena maraṇam tesam dīpeti. Tattha keci pāṇakā saha patanena marimsu, keci maraṇamattam dukkham āpajjimsu.

Etamattham viditvāti etam adhipātakapāṇakānam attahitam ajānantānam attupakkamavasena niratthakabyasanāpattim viditvā tesam viya diṭṭhigatikānam diṭṭhābhinivesena anayabyasanāpattidīpakam **imaṃ udānam udānesi**.

Tattha **upātidhāvanti na sāraṃ**ti sīlasamādhipaññāvimutti-ādhedam sāram na enti, catusaccābhisamayavasena na adhigacchanti. Tasmim pana sa-upāye sāre tiṭṭhanteyeve vimuttābhilāsāya tam upentā viya hutvāpi diṭṭhivipallāsena atidhāvanti atikkamtivā gacchanti, pañcupādānakkhandhe

1. Voharantā caranti (Sī)

“Niccāṃ subhaṃ sukhaṃ attā”ti abhinivisitvā gaṇhantāti attho. **Navāṃ navāṃ bandhanaṃ brūhayantīti** tathā gaṇhantā ca taṇhādiṭṭhisāṅkhātāṃ navāṃ navāṃ bandhanaṃ brūhayanti vaḍḍhayanti. **Patanti pajjotamivādhipātakā, diṭṭhe sute itiheke nivīṭṭhāti** evaṃ taṇhādiṭṭhibandhanehi baddhattā eke samaṇabrāhmaṇā diṭṭhe attanā cakkhuviññāṇena diṭṭhidassaneneva vā diṭṭhe anussavūpalabbhamatteneva ca sute “itiha ekantato evametan”ti nivīṭṭhā diṭṭhābhinivesena “sassatan”ti-ādinā abhinivīṭṭhā, ekantahitaṃ vā nissaraṇaṃ ajānantā rāgādīhi ekādasahi aggīhi ādittaṃ bhavattayasāṅkhātāṃ aṅgārakāsumyeva ime viya adhipātakā imaṃ pajjotaṃ patanti, na tato sīsaṃ ukkhipituṃ sakkontīti attho.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uppajjantisuttavaṇṇanā

60. Dasame **yāvakiṃvanti** yattakaṃ kālaṃ. **Yatoti** yadā, yato paṭṭhāya, yasmim kāleti vā attho. **Evametaṃ Ānandāti** Ānanda Tathāgate uppanne Tathāgatassa Tathāgatasāvakānaṃyeva ca lābhasakkāro abhivaḍḍhati, titthiyā pana nittejā vihatappabhā pahīnalābhasakkārā hontīti yaṃ tayā vuttaṃ, etaṃ evaṃ, na etassa aññathābhāvo. Cakkavattino hi cakkaratanassa pātubhāvena loko cakkaratanaṃ muñcitvā aññattha pūjāsakkārasammānaṃ na pavatteti, cakkaratanaṃ eva pana sabbo loko sabbabhāvehi sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti. Iti vaṭṭānusāripuññaṃmattanissandassapi tāva mahanto ānubhāvo, kimaṅgaṃ pana vivaṭṭānusāripuññaṃphalūpatthambhassa anantāparimeyyaguṇagaṇādhārassa Buddharatanassa dhammaratanassa saṅgharatanassa cāti dasseti.

Bhagavā hi sammāsambodhiṃ patvā pavattavaradhammacakko anukkamena loke ekasatṭhiyā arahantesu jātesu satṭhi arahante janapadacārikāya vissajjetvā Uruvelaṃ patvā Uruvelakassapappamukhe saḥassajaṭile arahatte patiṭṭhāpetvā tehi parivuto Laṭṭhivanuyyāne nisīditvā Bimbisārappamukhānaṃ Aṅgamagadhavāsīnaṃ dvādasa nahutāni sāsane otāretvā yadā Rājagahe vihāsi, tato paṭṭhāya Bhagavato

bhikkhusaṃghassa ca yathā yathā uparūpari uḷāralābhasakkāro abhivaḍḍhati, tathā tathā sabbatitthiyānaṃ lābhasakkāro parihāyi eva.

Athekadivasam āyasmā Ānando divāṭṭhāne nisinno Bhagavato ca ariyasamghassa ca sammāpaṭipattiṃ paccavekkhitvā pītisomanassajāto “katham nu kho titthiyānaṃ”ti tesam paṭipattiṃ āvajjesi. Athassa nesaṃ sabbathāpi duppaṭipattiyeva upaṭṭhāsi. So “evam mahānubhāve nāma puññūpanissayassa dhammānudhammappaṭipattiyā ca ukkaṃsapāramippatte Bhagavati, ariyasamghe ca dharante katham ime aññatitthiyā evam duppaṭipannā akatapūññā varākā lābhino sakkatā bhavissantī”ti titthiyānaṃ lābhasakkārahāniṃ nissāya kāruññaṃ uppādetvā atha attano parivitakkam “yāvakīvañca bhante”ti-ādinā Bhagavato ārocesi. Bhagavā ca tam “Ānanda tayā micchā parivitakkitaṃ”ti avatvā suvaṇṇāliṅgasadisam¹ gīvaṃ unnāmetvā supupphitasatapattasassirikaṃ mahāmukhaṃ abhippasannataraṃ katvā “evametaṃ Ānanda”ti sampahaṃsitvā “yāvakīvañcā”ti-ādinā tassa vacanaṃ paccanumodi. Tena vuttaṃ “**atha kho āyasmā Ānando -pa-bhikkhusaṃgho cā**”ti. Atha Bhagavā tassaṃ aṭṭhuppattiyaṃ atītepi mayi anuppanne ekacce nīcajanā sammānaṃ labhitvā mama uppādato paṭṭhāya gatalābhasakkārā ahesunti **Bāverujātakam**² kathesi.

Etamatthaṃ viditvāti diṭṭhigatikānaṃ tāva sakkārasammāno yāva na Sammāsambuddhā loke uppajjanti, tesam pana uppādato paṭṭhāya te hatalābhasakkārā nippabhā nittejāva honti, duppaṭipattiyā dukkhato ca na muccantīti etamatthaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **Imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **obhāsati tāva so kimīti** so khajjūpanakakimi tāvadeva obhāsati jotati dibbati. **Yāva na unnamate**³ **pabhaṅkaroti** tīsupi⁴ mahādīpesu ekakkhaṇe ālokakaraṇena “pabhaṅkaro”ti laddhanāmo sūriyo yāva na uggamati⁵ na udeti. Anuggate hi sūriye laddhokāsā khajjūpanakā viparivattamānāpi kaṇṭakaphalasadisā tamasi vijjotanti. **Sa verocanamhi uggate, hatappabho hoti na cāpi bhāsati**ti

1. Suvaṇṇamudiṅgasadisam (Sī)

3. Na udeti (Sī), na uṇṇamati (Syā)

4. Catūsipi (Sī, Syā)

2. Khu 5. 113 piṭṭhe.

5. Na uṇṇamati (Syā)

samantato andhakāraṃ vidhamitvā kiraṇasahassena virocanasabhāvatāya verocananāmake ādicce uṭṭhite so khajjūpanako hatappabhonittejo kāḷako hoti, rattandhakāre viya na bhāsati na dibbati.

Evam obhāsitateva takkikānanti yathā tena khajjūpanakena sūriyuggamanato pureyeva obhāsitaṃ hoti, evaṃ takketvā vitakketvā parikkappanamattena diṭṭhīnaṃ gahaṇato “takkikā”ti laddhanāmehi titthiyehi obhāsitaṃ attano samayatejena dīpetvā adhiṭṭhitaṃ tāva, **yāva Sammāsambuddhā loke nuppajjanti. Na takkikā sujjhanti na cāpi sāvakāti** yadā pana Sammāsambuddhā loke uppajjanti, tadā diṭṭhigatikā na sujjhanti na sobhanti, na cāpi tesaṃ sāvakā sobhanti, aññadatthu vihatasobhā rattikhittā viya sarā na paññāyanteva. Atha vā yāva Sammāsambuddhā loke nuppajjanti, tāvadeva takkikānaṃ obhāsitaṃ attano samayena jotanaṃ bālalāpanaṃ, na tato paraṃ. Kasmā? Yasmā na takkikā sujjhanti, na cāpi sāvakā. Te hi durakkhātadhammavinayā sammāpaṭipattirahitā na saṃsārato sujjhanti aniyyānikasāsanattā. Tenāha “**duddiṭṭhi na dukkhā pamuccare**”ti. Takkikā hi ayāthāvaladdhikatāya duddiṭṭhino micchābhiniviṭṭhadhiṭṭhikā viparītadassanā taṃ diṭṭhiṃ anissajjitvā saṃsāradukkhato na kadācipi muccantīti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Jaccandhavaggavaṇṇanā.

7. Cūlavagga

1. Paṭhamalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

61. Cūlavaggassa paṭhame **Lakuṇḍakabhaddiyanti** ettha **Bhaddiyoti** tassa āyasmato nāmaṃ, kāyassa pana rassattā “Lakuṇḍakabhaddiyo”ti naṃ sañjānanti. So kira Sāvatthivāsī kulaputto mahaddhano mahābhogo rūpena apāsādiko dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako. So ekadivasarṃ Satthari Jetavane viharante upāsakehi saddhiṃ vihāraṃ gantvā dhammadesanaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā laddhūpasampado Satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā vipassanāya kammaṃ karonto sotāpattiphalaṃ pāpuṇi. Tadā sekkhā bhikkhū yebhuyyena āyasmantaṃ Sāriputtaṃ upasaṅkamitvā uparimaggaṭṭhāya kammaṭṭhānaṃ yācanti, dhammadesanaṃ yācanti, paṇhaṃ pucchinti. So tesaṃ adhippāyaṃ pūrento kammaṭṭhānaṃ ācikkhati, dhammaṃ deseti, paṇhaṃ vissajjeti. Te ghaṭentā vāyamantā appekacce sakadāgāmiphalaṃ, appekacce anāgāmiphalaṃ, appekacce arahattaṃ, appekacce tisso vijjā, appekacce chaḷabhiññā, appekacce catasso paṭisambhidā adhigacchanti. Te disvā Lakuṇḍakabhaddiyopi sekho samāno kālaṃ ñatvā attano cittakallatañca sallekhañca paccavekkhitvā¹ Dhammasenāpatiṃ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro sammodamāno dhammadesanaṃ yāci. Sopissa ajjhāsayassa anurūpaṃ kathaṃ kathesi. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena āyasmā Sāriputto āyasmantaṃ Lakuṇḍakabhaddiyaṃ anekapariyāyena dhammiyā kathāya sandasseti**”ti-ādi.

Tattha **anekapariyāyenāti** “itipi pañcakkhandhā aniccā, itipi dukkhā, itipi anattā”ti evaṃ anekehi kāraṇehi. **Dhammiyā kathāyāti** pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayabbayādipakāsanīyā dhammiyā kathāya. **Sandasseti**ti tāniyeva aniccādilakkhaṇāni udayabbayādi ke ca sammādasseti, hatthena gahetvā viya paccakkhato dasseti. **Samādapetīti**

1. Sallakkhetvā (Sī, Syā)

tattha lakkhaṇārammaṇikaṁ vipassanaṁ sammā ādāpeti, yathā
 vīthipaṭipannā hutvā pavattati, evaṁ gaṇhāpeti. **Samuttejēti** vipassanāya
 āradhāya saṅkhārānaṁ udayabbayādīsu¹ upaṭṭhahantesu yathākālaṁ
 paggahaniggahasamupekkhaṇehi bojjhaṅgānaṁ anupavattanena bhāvanaṁ
 majjhimāṁ vīthiṁ otāretvā yathā vipassanāñāṇaṁ sūraṁ pasannaṁ hutvā
 vahati, evaṁ indriyānaṁ visadabhāvakaraṇena vipassanācittaṁ sammā
 uttejēti, visadāpanavasena² vodāpeti. **Sampahamsetīti** tathā pavattiyamānāya
 vipassanāya samappavattabhāvanāvasena ceva
 upariladdhabbhāvanābalena ca cittaṁ sammā pahamseti,
 laddhassādavasena vā suṭṭhu toseti. **Anupādāya āsavehi cittaṁ vimuccēti**
 yathā yathā Dhammasenāpati dhammaṁ deseti, tathā tathā tathalakkhaṇaṁ
 vipassantassa therassa ca desanānubhāvena, attano ca upanissayasampattiya
 ñāṇassa paripākāṁ gatattā desanānusārena ñāṇe anupavattante kāmāsavādīsu
 kañci āsavaṁ aggahetvā maggapaṭipāṭiyāva anavasesato cittaṁ vimucci,
 arahattaphalaṁ sacchākāsi attho.

Etamatthaṁ viditvāti etaṁ āyasmato Lakunḍakabhaddiyassa
 aññārādhanasaṅkhātāṁ atthaṁ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṁ **imaṁ**
udānaṁ udānesi.

Tattha **uddhanti** rūpadhātuyā arūpadhātuyāca. **Adhoti** kāmādhātuyā.
Sabbadhīti sabbasmimpi saṅkhāragate. **Vippamuttoti** pubbabhāge
 vikkhambhanavimuttiyā aparabhāge samucchedaṭṭhapaṭipassaddhivimuttihi
 sabbappakārena vimutto. Ettha ca **uddhaṁ vippamuttoti** etena
 pañcuddhambhāgiyaṁyojanapahānaṁ dasseti. **Adho vippamuttoti** etena
 pañcorambhāgiyaṁyojanapahānaṁ. **Sabbadhi vippamuttoti** etena
 avasiṭṭhasabbākusalapahānaṁ dasseti. Atha vā **uddhanti**
 anāgatakālaggahaṇaṁ. **Adhoti** atītakālaggahaṇaṁ. Ubhayaggahaṇeneva
 tadubhayapaṭisaṁyuttattā paccuppanno addhā gahito hoti, tattha
 anāgatakālaggahaṇena anāgatakkhandhāyatanadhātuyo gahitā. Sesapadesupi
 eseva nayo. **Sabbadhīti** kāmabhedādike sabbasmim bhava. Idaṁ vuttaṁ
 hoti—anāgato atīto paccuppannoti evaṁ tiyaddhasaṅgahite sabbasmim
 bhava vippamuttoti.

1. Udayabbayesu (Sī)

2. Nisādanavasena (Syā)

ayaṃ’hamasmīti anānupassīti yo evaṃ vippamutto, so rūpavedanādīsu “ayaṃ nāma dhammo ahamasmī”ti diṭṭhimānamaññanāvasena evaṃ nānupassati. Tassa tathā dassane kāraṇaṃ natthīti adhippāyo. Atha vā **ayaṃ’hamasmīti anānupassīti** idaṃ yathāvuttāya vimuttiyā adhigamupāyadīpanaṃ. Tiyaḍḍhasaṅgahite tebhūmake saṅkhāre “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti pavattanasabhāvāya maññanāya anadhiṭṭhānaṃ katvā “netāṃ mama, nesohamasmi, na me so attā”ti evaṃ uppañjamaṇā yā pubbabhāgavuṭṭhānagāminī vipassanā, sā vimuttiyā padaṭṭhānaṃ. **Evaṃ vimutto udatāri oghaṃ, atinṇapubbaṃ apunabbhavāyāti** evaṃ dasahi saṃyojanehi sabbākusalehi ca sabbathā vimutto arahā ariyamaggādhigamanato pubbe supinantepi atinṇapubbaṃ kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjoghoti imaṃ catubbidhaṃ oghaṃ, saṃsāramahoghomeva vā apunabbhavāya anupādisesāya nibbānāya udatāri uttiṇṇo, uttaritvā pāre ṭhitoti attho.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyalakunḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

62. Dutīye **sekhaṃ maññamānoti** “sekho ayaṃ”ti maññamāno. Tatrāyaṃ vacanattho—sikkhatīti sekho. Kiṃ sikkhati? Adhisīlaṃ adhiccittaṃ adhipaññaṃ. Atha vā sikkhanaṃ sikkhā, sā etassa sīlanti sekho. So hi apariyositasikkhattā tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na pariniṭṭhitasikkho asekho viya tattha paṭippassaddhussukko¹, nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātīyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekho. **Bhiyyoso mattāyāti** pamāṇato uttari, pamāṇaṃ atikkamitvā adhikataranti attho. āyasmā hi Lakunḍakabhaddiyo paṭhamasutte vuttana vidhinā paṭhamovādena yathānisinnova āsavakkhayappatto. Dhammasenāpati pana tassa taṃ arahattappattiṃ anāvajjanena ajānitvā “sekhoyevā”ti maññamāno appaṃ yācito

1. Paṭippassaddhiyutto (Ka)

bahum dadamāno ulārapuriso viya bhiyyo bhiyyo anekapariyāyena āsavakkhayāya dhammaṃ kathetiyeva. Āyasmāpi Lakuṇḍakabhaddiyo “katakicco dānāhaṃ, kiṃ iminā ovādenā”ti acintetvā saddhammagāravena pubbe viya sakkaccaṃ suṇātiyeva. Taṃ disvā Bhagavā Gandhakuṭiyāṃ nisinnoyeva Buddhānubhāvena yathā Dhammasenāpati tassa kilesakkhayaṃ jānāti, tathā katvā imaṃ udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ “**tēna kho pana samayenā**”ti-ādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ Anantarasutte vuttameva.

Gāthāyaṃ pana **acchecchi vaṭṭanti** anavasesato kilesavaṭṭaṃ samucchindi, chinne ca kilesavaṭṭe kammavaṭṭampi chinnameva. **Byagā nirāsanti** āsā vuccati taṇhā, natthi ettha āsāti nirāsaṃ, nibbānaṃ. Taṃ nirāsaṃ visesena agā adhigatoti byagā, aggamaggassa adhigatattā puna adhigamakāraṇena vinā adhigatoti attho. Yasmā taṇhā dukkhasamudayabhūtā, tāya pahīnāya appahīno nāma kilesa natthi, tasmāssa taṇhāpahānaṃ savisesaṃ katvā dassento “**visukkhā saritā na sandatī**”ti āha. Tassattho—catutthasūriyapātubhāvena viya mahānadiyo catutthamaggañāṇuppadena anavasesato visukkhā visositā taṇhāsaritā nadī na sandati, ito paṭṭhāya na pavattati. Taṇhā hi “saritā”ti vuccati. Yathāha “saritāni sinehitāni ca, somanassāni bhavanti jantuno”ti¹, “saritā visattikā”ti² ca. **Chinnaṃ vaṭṭaṃ na vattatī**ti evaṃ kilesavaṭṭasamucchedena chinnaṃ vaṭṭaṃ anuppādadhammataṃ avipākadhammatañca-āpādanena upacchinnaṃ kammavaṭṭaṃ na vattati na pavattati. **Esevento dukkhassāti** yadetam sabbaso kilesavaṭṭābhāvato kammavaṭṭassa appavattanaṃ, so āyatiṃ vipākavaṭṭassa ekaṃseneva anuppādo eva sakalassāpi saṃsāradukkhassa anto paricchedo parivaṭumabhāvoti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamasattasuttavaṇṇanā

63. Tatiye **kāmesūti** vatthukāmesu. **Ativelanti** velaṃ atikkamitvā. **Sattāti** ayonisomanasikārabahulatāya vijjamānampi

1. Khu 1. 62 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 215; Khu 7. 6 piṭṭhesu.

ādīnavam anoloketvā assādameva saritvā sajjanavasena sattā, āsattā laggāti attho. **Rattāti** vattham viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakaraṇena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhāti** abhikaṅkhanasabhāvena abhijjhanena giddhā gedham āpannā. **Gadhitāti** rāgamucchitā viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitāti** kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā muccham mohaṃ āpannā. **Ajjhopannāti** anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Sammattakajātāti** kāmesu pātabyatam āpajjantā appasukhavedanāya sammattakā suṭṭhu mattakā jātā. “Sammodakajātā”tipi pāṭho, jātasammodanā uppannapahamsāti attho. Sabbehipi padehi tesam taṇhādhipannatameva vadati. Ettha ca paṭhamam ‘kāmesu’ti vatvā punapi “kāmesu”ti vacanam tesam sattānam tadadhimuttidīpanattham. Tena sabbiriyāpathesu kāmaguṇasamaṅgino hutvā tadā viharimsūti dasseti.

Tasmim hi samaye ṭhapetvā ariyasāwake sabbe Sāvattivāsino ussavam ghoṣetvā yathāvibhavam āpānabhūmim¹ sajjetvā bhuñjantā pivantā āvi ceva raho ca kāme paribhuñjantā indriyāni paricārentā kāmesu pātabyatam āpajjimsu. Bhikkhū Sāvattiyam piṇḍāya carantā tattha tattha gehe āramuyyānādīsu ca manusse ussavam ghoṣetvā kāmaninne tathā paṭipajjante disvā “vihāram gantvā saṅhasukhumam dhammam labhissāma”ti Bhagavato etamattham ārocesum. Tena vuttam “**atha kho sambahulā bikkhū -pa-kāmesu viharanti**”ti.

Etamattham viditvāti etam tesam manussānam āpānabhūmiramāṇīyesu mahāpariṭāhesu anekānatthānubandhesu ghorāsahakāṭukaphalesu kāmesu anādīnavadassitam sabbākārato viditvā kāmānañceva kilesānañca ādīnavavibhāvanam **imam udānam udānesi**.

Tattha **kāmesu sattāti** vatthukāmesu kilesakāmena rattā mattā sattā visattā laggā laggitā saṃyuttā. **Kāmasaṅgasattāti** tāyeva kāmasattiyā vatthukāmesu rāgasāṅgena ceva diṭṭhimānadosa-avijjāsāṅgehi ca sattā āsattā. **Saṃyojane vajjamapassamānāti**

1. Kīlanabhūmim (Ka)

kammavaṭṭaṃ vipākavaṭṭeṇa, bhavādike vā bhavantarādīhi, satte vā dukkhehi saṃyojanato bandhanato saṃyojananāmake kāmarāgādikisesajāte saṃyojanīyesu dhammesu assādānupassitāya vaṭṭadukkkhamūlabhāvādikaṃ vajjaṃ dosaṃ ādīnavaṃ apassantā. **Na hi jātu saṃyojanasaṅgasattā, oghaṃ tareyyuṃ vipulaṃ mahantanti** evaṃ ādīnavadassanābhāvena saṃyojanasabhāvesu saṅgesu, saṃyojanasaṅkhātehi vā saṅgehi tesāṃ visayesu tebhūmakadhammesu sattā vipulavisayatāya anādikālatāya ca vipulaṃ vitthiṇṇaṃ mahantaṇca kāmādi-oghaṃ, saṃsāroghameva vā na kadāci tareyyuṃ, ekaṃseneva tassa oghassa pāraṃ na gaccheyyunti attho.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutīyasattasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **andhikathā**ti kāmā nāma anandhampi andhaṃ karonti.

Yathāha—

“Luddho atthaṃ na jānāti, luddho dhammaṃ na passati.
Andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ lobho sahate naraṃ”¹.

tasmā kāmena anandhāpi andhā katāti andhikatā. Sesaṃ Anantarasutte vuttanayameva. Tattha hi manussānaṃ pavatti bhikkhūhi disvā Bhagavato ārocitā, idha Bhagavatā sāmāmyeva diṭṭhāti ayameva visaso. Satthā Sāvattitho nikkhamitvā Jetavanaṃ gacchanto antarāmagge Aciravatiyaṃ nadiyaṃ macchabandhehi oḍḍitaṃ kuminaṃ pavisitvā nikkhantū² asakkonte bahū macche passi, tato aparabhāge ekaṃ khīrapakaṃ vacchaṃ goravaṃ katvā anubandhitvā thaṇṇapipāsāya gīvaṃ pasāretvā mātu antarasatthiyaṃ mukhaṃ upanentaṃ passi. Atha Bhagavā vihāraṃ pavisitvā pāde pakkhāletvā paññattavarabuddhāsane nisinno pacchimaṃ vatthudvayaṃ purimassa upamānabhāvena gahetvā imaṃ udānaṃ udānesi.

1. Khu 1. 252; Khu 7. 12; Khu 8. 251. piṭṭhesu.

2. Niggantūṃ (Sī, Syā)

Tattha **kāmandhāti** vatthukāmesu kilesakāmena andhā vicakkhukākatā. **Jālasañchannāti** sakattabhāvaparattabhāvesu ajjhattikabāhirāyatanesu, tannissitesu ca dhammesu atītādivasena anekabhedabhinnesu heṭṭhupariyavasena aparāparam upattiyā antogadhānam anathāvahato ca jālabhūtāya taṇhāya sukhumacchiddena jālena parivuto viya udakarahado sañchannā paliguṇṭhitā ajjhotthaṭā. **Taṇhāchadanachāditāti** taṇhāsāṅkhātena chadanena sevālapaṇakena viya udakam chāditā, paṭicchannā pihitāti attho. Padadvayenāpi kāmacchandanivaraṇanivāritakusalacittācārataṃ dasseti.

Pamattabandhunā baddhāti kilesamārena devaputtamārena ca baddhā. Yadaggena hi kilesamārena baddhā, tadaggena devaputtamārenapi baddhā nāma honti. vuttaṃ hetam—

“Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso.

Tena taṃ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī”ti¹.

namuci kaṇho pamattabandhūti tīṇi mārassa nāmāni. Devaputtamāropi hi kilesamāro viya anathena pamatte satte bandhatīti pamattabandhu. “Pamattā bandhane baddhā”tipi² paṭhanti. Tattha **bandhaneti** kāmaguṇabandhaneti attho. **Baddhāti** niyamitā. Yathā kim? **Macchāva kumināmukhe** yathā nāma macchabandhakena oḍḍitassa kuminassa mukhe pavitṭhā macchā tena baddhā hutvā maraṇamanventi pāpuṇanti, evameva mārena oḍḍitena kāmaguṇabandhanena baddhā ime sattā **jarāmaraṇamanventi**. **Vaccho khīrapakova mātaram** yathā khīrapāyī taruṇavaccho attano mātaram anveti anugacchati, na aññaṃ. Evaṃ mārabandhanabaddhā sattā saṃsāre paribbhamantā maraṇameva anventi anugacchanti, na ajaram amaraṇaṃ nibbānanti adhippāyo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 1. 113; Vi 3. 28. piṭṭhesu.

2. Pamattabandhane baddhātipi (Sī, Ka)

5. Aparalakunḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

65. Pañcame **sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhitoti** āyasmā Lakunḍakabhaddiyo ekadivasam sambahulehi bhikkhūhi saddhim gāmantarena piṇḍāya caritvā katabhattakicco pattam vodakam katvā thavikāya pakkipitvā amse laggetvā cīvaram saṅgharitvā tampi vāmaṃse ṭhapetvā pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samīñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno attano satipaññāvepullam pakāsento viya satisampajāññaṃ sūpaṭṭhitam katvā samāhitena cittaṃ pade padam nikkhipanto gacchati, gacchanto ca bhikkhūnaṃ pacchato pacchato gacchati tehi bhikkhūhi asaṃmisso. Kasmā? Asaṃsaṭṭhavihāritāya. Apica tassāyasmato rūpaṃ paribhūtaṃ paribhavaṭṭhāniyaṃ puthujjanā ohīenti. Thero taṃ jānitvā piṭṭhito piṭṭhito gacchati “mā ime maṃ nissāya apuññaṃ pasaviṃsū”ti. Evaṃ te bhikkhū ca thero ca Sāvattim patvā vihāraṃ pavisitvā yena Bhagavā tenupasaṅkamanti. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena āyasmā Lakunḍakabhaddiyo**”ti-ādi.

Tattha **dubbaṇṇanti** virūpaṃ. Tenassa vaṇṇasampattiyaṃ saṇṭhānasampattiyaṃ ca abhāvaṃ dasseti. **Duddasikanti** apāsādikadassanaṃ. Tenassa anubyañjanasampattiyaṃ ākārasampattiyaṃ ca abhāvaṃ dasseti. **Okotimakanti** rassam. Iminā ārohasampattiyaṃ abhāvaṃ dasseti. **Yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpanti** puthujjanabhikkhūhi ohīitarūpaṃ. Puthujjanā ekacce chabbaggiyādayo tassāyasmato guṇaṃ ajānantā hatthakaṇṇacūlikādīsu gaṇhantā parāmasantā kīlantā paribhavanti, na ariyā, kalyāṇaputhujjanā vā.

Bhikkhū-āmaṇṭesiti kasmā āmaṇṭesi? Therassa guṇaṃ pakāsetum. Evaṃ kira Bhagavato ahosi “ime bhikkhū mama puttassa mahānubhāvataṃ na jānanti, tena taṃ paribhavanti, taṃ nesaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya bhavissati, handāhaṃ imassa guṇe bhikkhūnaṃ pakāsetvā paribhavato naṃ mocessāmi”ti.

Passatha noti passatha nu. **Na ca sā samāpatti sulabharūpā, yā tena bhikkhunā asamāpannapubbāti** rūpasamāpatti arūpasamāpatti brahmavihārasamāpatti nirodhasamāpatti phalasamāpattīti evaṃ pabhedā sāvakasādhāraṇā yā kāci samāpattiyo nāma, tāsū ekāpi samāpatti

na sulabharūpā, dullabhā, natthiyeva sā tena Lakuṇḍakabhaddiyena bhikkhunā asamāpannapubbā. Etenassa yaṃ vuttaṃ “**mahiddhiko mahānubhāvo**”¹ti, tattha mahiddhikataṃ pakāsetvā idāni mahānubhāvataṃ dassetuṃ “**yassa catthāyā**”²ti-ādimāha. Taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Ettha ca Bhagavā “eso bhikkhave bhikkhū”³ti-ādinā “bhikkhave ayaṃ bhikkhu na yo vā so vā dubbaṇṇo duddasiko okoṭimakoti bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito āgacchatīti ca ettakena na oññātabbo, atha kho mahiddhiko mahānubhāvo, yaṃkiñci sāvakena pattabbaṃ, sabbaṃ taṃ tena anuppattaṃ, tasmā taṃ pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā oloketha¹, taṃ vo dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī”²ti dasseti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato Lakuṇḍakabhaddiyassa mahiddhikatāmahanubhāvatādibhedatṃ guṇarāsiṃ sabbākārato jānitvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **nelaṅgoti** elam vuccati doso, nāssa elanti nelaṃ. Kiṃ pana taṃ? Suparisuddhasīlaṃ². Tañhi niddosaṭṭhena idha “nelan”³ti³ adhippetam. Taṃ nelaṃ padhānabhūtaṃ aṅgaṃ etassāti nelaṅgo. So yaṃ “ratho”⁴ti vakkhati, tena sambandho, tasmā suparisuddhasīlaṅgoti attho. Arahattaphalasīlaṃ hi idhādhippetam. Seto pacchādo etassāti **setapacchādo**. **Pacchādoti** rathassa upari attharitabbakambalādi. So pana suparisuddhadhavalabhāvena seto vā hoti rattanīlādīsu vā aññataro. Idha pana arahattaphalavimuttiyā adhippetattā suparisuddhabhāvaṃ upādāya “setapacchādo”⁴ti vuttaṃ yathā aññatrāpi “ratho sīlaparikkhāro”⁴ti⁴. Eko satisaṅkhāto aro etassāti **ekāro**. **Vattatīti** pavattati. **Rathoti** therassa attabhāvaṃ sandhāya vadati.

Anīghanti niddukkham, khobhavirahitaṃ yānaṃ viya kilesaparikhobhavirahitanti attho. **Āyantanti** sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito āgacchantam. **Chinnasotanti** pacchinnasotaṃ. Pakatirathassa hi sukhapavattanatthaṃ

1. Oloketabbaṃ (Sī, Syā)

2. Catupārisuddhisīlaṃ (Ka)

3. Natthi elanti (Sī)

4. Setaparikkhāroti (Sī, Syā) Saṃ 3. 5 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

akkhasīsesu nābhiyañca upalittānaṃ sappitelādīnaṃ soto savanaṃ sandanaṃ hoti, tena so acchinnasoto nāma hoti. Ayaṃ pana chattimsatiyā sotānaṃ anavasesato pahīnattā chinnasoto nāma hoti, taṃ chinnasotaṃ. Natthi etassa bandhananti **abandhano**. Rathūpattharassa hi akkhena saddhim niccalabhāvakaraṇattham bahūni bandhanāni honti, Tena so sabandhano. Ayaṃ pana sabbasaṃyojanabandhanānaṃ anavasesato parikkhīṇattā abandhano, taṃ abandhanaṃ. **Passāti** Bhagavā therassa guṇehi somanassappatto hutvā attānaṃ vadati.

Iti Satthā āyasmantaṃ Lakuṇḍakabhaddiyaṃ arahattaphalasīsenā sucakkaṃ¹ arahattaphalavimuttiyā su-uttaracchadaṃ,² sūpaṭṭhitāya satiyā svāraṃ,³ kilesaparikhobhābhāvena aparikhobhaṃ, taṇhūpalepābhāvena anupalepaṃ, saṃyojanādīnaṃ abhāvena abandhanaṃ suparikkhittaṃ suyuttaṃ ājaññarathaṃ katvā dasseti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Taṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **Aññāsikoṇḍañño**ti ettha **Koṇḍañño**ti tassāyasmato gottato āgatanāmaṃ. Sāvakesu pana sabbapaṭhamāṃ ariyasaccāni paṭivijjhīti Bhagavatā “aññāsivata bho Koṇḍañño”ti⁴ vutta-udānavasena thero sāsane “Aññāsikoṇḍañño”tveva paññāyittha. **Taṇhāsaṅkhayavimuttinti** taṇhā saṅkhīyati pahīyati etthāti taṇhāsaṅkhayo, nibbānaṃ. Tasmim taṇhāsaṅkhaye vimutti. Taṇhā vā saṅkhīyati pahīyati etenāti taṇhāsaṅkhayo, ariyamaggo. Tassa phalabhūtā, pariyosānabhūtā vā vimuttīti taṇhāsaṅkhayavimutti, nippariyāyena arahattaphalasamāpatti. Taṃ paccavekkhamāno nisinna hoti. Ayaṃ hi āyasmā bahulaṃ phalasamāpattim samāpajjati, tasmā idhāpi evamakāsi.

1. Sacakkaṃ (Sī)

3. Supaṭṭhikatāya suppaṭṭhitaṃ (Sī)

2. Sa-uttaracchadaṃ (Sī)

4. Vi 3. 17; Saṃ 3. 371 piṭṭhe.

etamatthaṃ viditvāti etaṃ Aññāsikoṇḍaññattherassa
aggaphasapaccavekkhaṇaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yassa mūlaṃ chamā natthī**ti yassa ariyapuggalassa
attabhāvarukkhamaṇabhūtā avijjā, tassāva patitṭhā hetubhūtā āsavaṇīvaraṇa-
ayonisomanasikārasaṅkhātā chamā pathavī ca natthi aggamaggena
samugghātittā. **Paṇṇā natthi kuto latāti** natthi latā kuto paṇṇāti
padasambandho. Mānātimānādipabhedā sākāpasākāhādisaṅkhātā latāpi
natthi, kuto eva madappamādamāyāsāṭṭheyyādipaṇṇānīti attho. Atha vā
paṇṇā natthi kuto latāti rukkhāṅkurassa vaḍḍhamānassa¹ paṭhamāṃ paṇṇāni
nibbattanti². Pacchā sākāpasākāhādisaṅkhātā latāti katvā vuttaṃ. Tattha yassa
ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa attabhāvarukkhassa
ariyamaggassa bhāvitattā yaṃ avijjāsaṅkhātāṃ mūlaṃ, tassa
patitṭhānabhūtāṃ āsavādi ca natthi. Mūlaggahaṇeneva cettha mūlakāraṇattā
bijaṭṭhāniyaṃ kammaṃ tadabhāvopi gahitoyevāti veditabbo. Asati ca
kammabījē taṇnimitto viññāṇaṅkuro, viññāṇaṅkuranimittā ca
nāmarūpasalāyatanapattasākāhādayo na nibbattissantiyeva. Tena vuttaṃ
“yassa mūlaṃ chamā natthi, paṇṇā natthi kuto latā”ti.

Taṃ dhīraṃ bandhanā muttanti taṃ
catubbidhasammappadhānavīriyayogena vijitamarattā dhīraṃ, tato eva
sabbakilesābhisaṅkhārābandhanato muttanti. **Ko taṃ ninditumarahatī**ti ettha
tanti nipātamattaṃ. Evaṃ sabbakilesavippamuttaṃ silādi-
anuttaraguṇasamannāgataṃ ko nāma viññujātiko ninditum garahitum arahati
nindhānimittasseva abhāvato. **Devāpi naṃ pasāṃsanti**ti aññadatthu devā
sakkādayo guṇavisesavidū, **apī**saddena manussāpi khattiyapaṇḍitādayo
pasāṃsanti. Kiñca bhiyyo **brahmunāpi pasāṃsito** mahābrahmunāpi aññehipi
brahmanāgayakkhagandhabbādīhipi pasāṃsito thomitoyevāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Patamānassa (Sī)

2. Nipatanti (Sī)

7. Papañcakhayasuttavaṇṇanā

67. Sattame **papañcasaññāsāṅkhāpahānanti** papañcenti yattha sayam uppannā, taṃ santānaṃ vitthārenti ciram ṭhapentīti papañcā, kilesā. Visesto rāgadosamohataṇhādīṭṭhimānā. Tathā hi vuttaṃ—

“Rāgo papañco doso papañco moho papañco taṇhā papañco diṭṭhi papañco māno papañco”ti.

Apica saṅkilesaṭṭho papañcaṭṭho, kacavaraṭṭho papañcaṭṭho. Tattha rāhapapañcassa subhasaññā nimittam, dosapapañcassa āghātavatthu, mohapapañcassa āsavā, taṇhāpapañcassa vedanā, diṭṭhipapañcassa saññā, mānapapañcassa vitakko nimittam. Tehi papañcehi sahaḡatā saññā papañcasaññā. Papañcasaññānaṃ saṅkhā bhāḡā koṭṭhāsā papañcasaññāsāṅkhā. Atthato saddhiṃ nimittehi taṃtaṃpapañcassa pakkhiyo kilesaḡaṇo. Saññāḡaḡaṇaṃ cettha tassa nesaṃ sādhaṇaḡhetubhāvena. Vuttaṃ hetam “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti¹. Tesam pahānaṃ, tena tena maggena rāḡādikilesānaṃ samucchedananti attho.

Tadā hi² Bhagavā atītāsu anekakoṭṭisatasahassasaṅkhāsu attano jātīsu anattassa nimittabhūte kilese imasmiṃ carimabhave ariyamaggena Bodhimaṇḡe savāsane pahīne paccavekkhitvā sattasantānaṇca kilesacaritam rāḡādikilesasaṃkiliṭṭhaṃ kaṇḡjiyapupṇalābum viya takkabharitacāṭiṃ viya vasāpītapilotikaṃ viya ca dubbinimociyaṃ³ disvā “evaṃ ḡaḡanaṃ nāmidam kilesavaṭṭam anādikālabhāvitam mayham anavasesam pahīnam, aho suppahīnam”ti uppannapītipāmojjo udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ “**atha kho Bhagavā attano papañcasaññāsāṅkhāpahānam viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānam udānesī**”ti.

Tattha yassa **papañcā ṭhiti**⁴ **ca natthī**ti yasmā Bhagavā attānameva param viya katvā niddisati, tasmā yassa aggaḡupḡḡallaṇaṇa vuttalakḡhaṇā papañcā, tehi katā saṃsāre ṭhiti⁴ ca natthi. Netthiyaṃ pana “ṭhiti nāma anusayo”ti⁵ vuttaṃ. Anusayo hi bhavapavattiyā mūlanti. Satte saṃsāre

1. Khu 1. 414 piṭṭhe.

2. Tadā kira (Sī, Syā)

3. Dubbinimocayaṃ (Syā)

4. Dhiti (Syā)

5. Khu 10. 32 piṭṭhe.

papañcentīti papañcā. “Papañcaṭṭhiti”ti ca pāṭho. Tassattho—papañcānaṃ ṭhiti vijjamānatā maggena asamucchedo papañcaṭṭhiti, papañcā eva vā avasiṭṭhakusalākusalavipākānaṃ pavattiyā hetubhāvato vaṭṭassa ṭhiti papañcaṭṭhiti, sā yassa aggapuggalassa natthi. **Sandānaṃ palighaṇṇa vītivattoti** yo bandhanaṭṭhena sandānasadisattā “sandānaṃ”ti laddhanāmā taṇhādiṭṭhiyo, nibbānanagarapavesanisedhanato palighasadisattā palighasaṅkhātāṃ avijjaṇṇa vītivatto savāsanapahānena visesato atikkanto. Apare pana kodhaṃ “sandānaṃ”ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. So hi “parābhisajjani”ti vuttoti.

Taṃ nittaṇhaṃ munim carantanti taṃ sabbathāpi taṇhābhāvena nittaṇhaṃ, ubhaya lokamunanato attahitaparahitamunanato ca Munim, ekanteneva sabbasattahitattaṃ catūhi iriyāpathehi nānāsamāpatticārehi anaññasādhāraṇa nāṇacārena ca carantaṃ. **Nāvajānāti sadevakopi lokoti** sabbo sapañña jātiko sattaloko sadevakopi sabrahmakopi na kadāci avajānāti na paribhoti, atha kho ayameva loke aggo seṭṭho uttamo pavaroti garuṃ karonto sakkaccaṃ pūjāsakkāranirato hotīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kaccānasuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **ajjhantanti** ettha ayaṃ **ajjhattasaddo** “cha ajjhattikāni āyatanāni”ti-ādīsu¹ ajjhattajjhate āgato. “Ajjhattā dhammā², ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī”ti-ādīsu³ niyakajjhate. “Sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharatī”ti-ādīsu⁴ visayaajjhate, issariyaṭṭhāneti attho. Phalasamāpatti hi Buddhānaṃ issariyaṭṭhānaṃ nāma. “Tenānanda bhikkhunā tasmiṃyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapetabban”ti-ādīsu⁵ gocarajjhate. Idhāpi

1. Ma 3. 258 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 3 piṭṭhe.

3. Di 2. 230 piṭṭhādīsu.

4. Ma 3. 153 piṭṭhe.

5. Ma 3. 154 piṭṭhe.

gocarajjhatteyeva daṭṭhabbo. Tasmā **ajjhantanti** gocarajjhattabhūte kammaṭṭhānārammaṇeti vuttaṃ hoti. **Parimukhanti** abhimukhaṃ.

Sūpaṭṭhitāyāti suṭṭhu upaṭṭhitāya kāyagatāya satiyā. Satisīsena cettha jhānaṃ vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “ajjhantaṃ kāyānupassanāsatiṭṭhānavasena paṭiladdhaṃ uḷāraṃ jhānaṃ samāpajjitvā”ti.

Ayaṃ hi thero Bhagavati Sāvattiyaṃ viharante ekadivasaṃ Sāvattiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto vihāraṃ pavisitvā Bhagavato vattaṃ dassetvā divāṭṭhāne divāvihāraṃ nisinno nānāsamāpattihi divasabhāgaṃ vītināmetvā sāyanhasamayaṃ vihāramajjhaṃ otarivā Bhagavati Gandhakuṭiyaṃ nisinne “akālo tāva Bhagavantaṃ upasaṅkamitun”ti Gandhakuṭiyā avidūre aññatarasmiṃ rukkhamaḷe kālaparicchedaṃ katvā yathāvuttaṃ samāpattiṃ samāpajjitvā nisīdi. Satthā taṃ tathānisinnaṃ Gandhakuṭiyaṃ nisinnoyeva passi. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena āyasmā Mahākaccāno -pa- sūpaṭṭhitāyā**”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato Mahākaccānattherassa satipaṭṭhānabhāvanāvasena adhigataṃ jhānaṃ pādaṃ katvā samāpajjanaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udanaṃ udānesi**.

Tattha **yassa siyā sabbadā sati, satataṃ kāyagatā upaṭṭhitā**ti yassa āraddhavipassakassa ekadivasaṃ cha koṭṭhāse katvā sabbasmimpi kāle nāmarūpabhedenā duvidhepi kāye gatā kāyārammaṇā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ aniccādisammasanavasena satataṃ nirantaraṃ sātaccābhiyogavasena sati upaṭṭhitā siyā.

Ayaṃ kirāyasmā paṭhamāṃ kāyagatāsaticammaṭṭhānavasena jhānaṃ nibbattetvā taṃ pādaṃ katvā kāyānupassanāsatiṭṭhānamukhena vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patto. So aparabhāgepi yebhuyyena tameva jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tatheva ca vipassitvā phalasamāpattiṃ samāpajjati. Svāyaṃ yena vidhinā arahattaṃ patto, taṃ vidhiṃ dassento Satthā “yassa siyā sabbadā sati, satataṃ kāyagatā upaṭṭhitā”ti vatvā tassā upaṭṭhānākāraṃ vibhāvetuṃ “**no cassa no ca me siyā, na bhavissati na ca me bhavissati**”ti āha.

Tassattho dvidhā vedītabbo sammasanato pubbhāgavasena sammāsana-kālavasena cāti. Tesu pubbhāgavasena tāva **no cassa no ca me siyā**ti atītakāle mama kilesakammaṃ no cassa na bhavēyya ce, imasmim paccuppannakāle ayaṃ attabhāvo no ca me siyā na me uppajjēyya. Yasmā pana me atīte kammakilesā ahesuṃ, tasmā taṇṇimitto etarahi ayaṃ me attabhāvo pavattati. **Na bhavissati na ca me bhavissatī**ti imasmim attabhāve paṭipakkhādhigamena¹ kilesakammaṃ na bhavissati na uppajjissati me, āyatim vipākavaṭṭaṃ na ca me bhavissati na me pavattissatīti. Evaṃ kālattaye kammakilesahetukaṃ idaṃ mayhaṃ attabhāvasaṅkhātāṃ khandhapañcakaṃ, na issarādihetukaṃ, yathā ca mayhaṃ, evaṃ sabbasattānanti sappaccayanāmarūpadassanaṃ pakāsitaṃ hoti.

Sammāsana-kālavasena pana **no cassa no ca me siyā**ti yasmā idaṃ khandhapañcakaṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ, abhiṇhapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattā, evaṃ yadi ayaṃ attā nāma nāpi khandhapañcakavinimutto koci no cassa no ca siyā na bhavēyya, evaṃ sante no ca me siyā mama santakaṃ nāma kiñci na bhavēyya. **Na bhavissatī**ti attani attaniye² bhavitabbaṃ yathā cidaṃ nāmarūpaṃ etarahi ca atīte ca attattaniyaṃ suññaṃ, evaṃ na bhavissati na me bhavissati, anāgatepi khandhavinimutto attā nāma na koci na me bhavissati na pavattissati, tato eva kiñci palibodhaṭṭhāniyaṃ na me bhavissati āyatimpi attaniyaṃ nāma na me kiñci bhavissatīti. Iminā tīsu kālesu “ahan”ti gahetabbassa abhāvato “maman”ti gahetabbassa ca abhāvaṃ dasseti. Tena catukkoṭṭikā suññatā pakāsitā hoti.

Anupubbavīhārī tattha soti evaṃ tīsupi kālesu attattaniyaṃ suññataṃ tattha saṅkhāragate anupassanto anukkamena udayabbayañāṇādivipassanāñāṇesu uppajjamānesu anupubbavipassanāvīhāravasena anupubbavīhārī samāno. **Kāleneva tare visattikanti** so evaṃ vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā ṭhito yogāvacaro indriyānaṃ paripākagatakālena vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya maggena ghaṭitakālena ariyamaggassa

1. Paṭipakkhavigamena (Sī, Ka)

2. Sati hi attaniyena (Syā)

uppattikālena sakalassa bhavattayassa saṁtananato visattikāsaṅkhātāṃ taṇhaṃ tareyya, vitaritvā tassā paratīre tiṭṭheyyāti adhippāyo.

Iti Bhagavā aññāpadesena āyasmato Mahākaccānassa arahattuppatidīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Udapānasuttavaṇṇanā

69. Navame **Mallesūti** Mallā nāma jānapadino rājakumārā, tesāṃ nivāso ekopi janapado ruḥhīvasena “Mallā”ti vuccati. Tesu Mallesu, yaṃ loke “Mallo”ti vuccati. Keci pana “mālesū”ti paṭhanti. **Cārikaṃ caramānoti** aturita-cārikāvasena mahāmaṇḍalajanapadacārikaṃ caramāno. **Mahatā bhikkhusaṃghenāti** aparicchadaguṇena mahantena samaṇagaṇena. Tadā hi Bhagavato mahābhikkhuparivāro ahosi. **Thūṇaṃ nāma Mallānaṃ brāhmaṇagāmoti** puratthimadakkhiṇāya disāya Majjhimadesassa avadhiṭṭhāne Malladese Thūṇanāmako brāhmaṇabahulatāya brāhmaṇagāmo. **Tadavasārīti** taṃ avasari, Thūṇagāmamaggaṃ pāpuṇīti attho. **Assosunti** suṇimsu, sotadvārasampattavacananigghosānusārena jānimsūti attho. **Khoti** padapūraṇe, avadhāraṇatthe vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena assosumīyeva, na tesāṃ savanantarāyo ahoṣīti vuttaṃ hoti. Padapūraṇena padabyañjanasiliṭṭhattamattameva. **Thūṇeyyakāti** Thūṇagāmavāsino. **Brāhmaṇa gahapatikāti** ettha brahmaṇaṃ aṇantīti brāhmaṇā, mante sajjhāyantīti attho. Idameva hi jātibrahmaṇānaṃ nibbacanaṃ, ariyā pana bāhitapāpattā “brāhmaṇā”ti vuccanti. **Gahapatikāti** khattiyabrahmaṇe vajjetvā ye keci agāraṃ ajjhāvasantā vuccanti, visesato vessā. Brāhmaṇa ca gahapatikā ca brāhmaṇagahapatikā.

Idāni yamatthaṃ te assosum, taṃ dassetuṃ “**samaṇo khalu bho Gotamo**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha samitapāpattā “samaṇo”ti veditabbo.

vuttaṃ hetarū “samitāssa honti pāpakā akusalā dhammā”ti-ādi¹. Bhagavā ca anuttarena ariyamaggena sabbaso samitapāpo. Tenassa yathābhuccaguṇādhigatametarū nāmarū, yadidarū samaṇoti. **Khalūti** anussavatthe nipāto. **Bhoti** brāhmaṇajātikānarū jāṭisamudāgatarū ālapanamattarū. Vuttampi cetarū “bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano”ti². **Gotamoti** gottavasena Bhagavato parikittanarū. Tasmā “samaṇo khalu bho Gotamo”ti samaṇo kira bho Gotamagottoti ayamettha attho. **Sakyaputtoti** idarū pana Bhagavato uccākulaparidīpanarū. **Sakyakulā pabbajitoti** saddhāpabbajitabhāvaparidīpanarū. Kenaci pārijuñṇena anabhibhūto aparikkhīṇaṃyeva tarū kularū pahāya nekkhammādhigamasaddhāya pabbajitoti vuttaṃ hoti. **Udapānarū tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresunti** pāṇīyakūparū tiṇena ca bhusena ca mukhappamaṇena vaḍḍhesurū, tiṇādīni pakkipitvā kūparū pidahimsūti attho.

Tassa kira gāmassa bahi Bhagavato āgamanamagge brāhmaṇānarū paribhogabhūto eko udapāno ahosi. Tarū ṭhapetvā tattha sabbāni kūpatalākādīni udakaṭṭhānāni tadā visukkhāni nirudakāni ahesurū. Atha Thūṇeyyakā ratanattaye appasannā maccherapakatā Bhagavato āgamanarū sutvā “sace samaṇo Gotamo sasāvako imarū gāmarū pavisitvā dvīhatīharū vaseyya, sabbarū imarū janarū attano vacane ṭhapeyya, tato brāhmaṇadhammo paṭiṭṭharū na labheyyā”ti tattha Bhagavato avāsāya parisakkantā “imasmim gāme aññattha udakarū natthi, amurū udapānarū aparibhogarū karissāma, evaṃ samaṇo Gotamo sasāvako imarū gāmarū na pavissatī”ti sammantayitvā sabbe gāmaṇāsino sattāhassa udakarū gahetvā cāṭi-ādīni pūretvā udapānarū tiṇena ca bhusena ca pidahimsu. Tena vuttaṃ “**udapānarū tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresurū, ‘mā te muṇḍakā samaṇakā pāṇīyarū apaṃsū’ti**”.

Tattha **muṇḍakā samaṇakā**ti muṇḍe³ “muṇḍā”ti samaṇe⁴ “samaṇā”ti vatturū vaṭṭeyya, te pana khusānādhippāyena hīlentā evamaḥarūsu. **Māti** paṭisedhe, mā aparūsu mā pivimsūti attho. **Maggā**

1. Ma 1. 347 piṭṭhe.

3. Muṇḍesu (Sī, Ka)

2. Khu 1. 70 piṭṭhe.

4. Samaṇesu (Sī, Ka)

okkammāti maggato apasakkitvā. **Etamhā**ti yo udapāno tehi tathā kato, tameva niddisanto āha. Kiṃ pana Bhagavā tesaṃ brāhmaṇānaṃ taṃ vippakāraṃ anāvajjitvā evamāha “etamhā udapānā pāṇīyaṃ āharā”ti, udāhu āvajjitvā jānantoti? Jānanto eva Bhagavā attano Buddhānubhāvaṃ pakāsetvā te dametvā nibbisevane kātuṃ evamāha, na pāṇīyaṃ pātukāmo. Tenevettha Mahāparinibbānasutte viya “pipāsitosmī”ti¹ na vuttaṃ. Dhammabhaṇḍāgāriko pana Satthu ajjhāsayaṃ ajānanto Thūṇeyyakehi kataṃ vippakāraṃ ācikkhanto “**idāni so bhante**”ti-ādimāha.

Tattha **idāni**ti adhunā, amhākaṃ āgamanavelāyamevāti attho. **Eso bhante udapānoti** paṭhanti. Thero dvikkhattuṃ paṭikkhipitvā tatiyavāre “na kho Tathāgatā tikkhattuṃ paccanikā kātabbā, kāraṇaṃ diṭṭhaṃ bhavissati dīghadassinā”ti mahārājadattiyaṃ Bhagavato pattaṃ gahetvā udapānaṃ agamāsi. Gacchante² there udapāne udakaṃ paripuṇṇaṃ hutvā uttaritvā samantato sandati, sabbaṃ tiṇaṃ bhusaṅca uplavitvā sayameva apagacchi. Tena ca sandamānena salilena uparūpari vaḍḍhantena tasmiṃ gāme sabbeva pokkharāṇi-ādayo jalāsayaṃ visukkhā paripūriṃsu, tathā parikhākusubbhaninnādīni ca. Sabbo gāmappadeso mahoghena ajjhotthato mahāvassakāle viya ahosi. Kumuduppalapadumapuṇḍarīkādīni jalajapupphāni tattha tattha ubbhijjitvā vikasamānāni udakaṃ sañchādīṃsu. Saresu haṃsakoṇṇacakkavākakāraṇḍava³ bakādayo udakasakuṇikā vassamānā tattha tattha vicariṃsu. Thūṇeyyakā taṃ mahoghaṃ tathā uttarantaṃ samantato vīcitarāṅgasamākulaṃ pariyaṇṭato samuṭṭhahamānaṃ ruciraṃ pheṇabubbulaṃ disvā acchariyabbhutacittajātā evaṃ sammantesuṃ “mayāṃ samaṇassa Gotamassa udakupacchedaṃ kātuṃ vāyamimhā, ayaṃ pana mahogho tassa āgamanakālato paṭṭhāya evaṃ abhivaḍḍhati, nissamsayaṃ kho ayaṃ tassa iddhānubhāvo. Mahiddhiko hi so mahānubhāvo. Thānaṃ kho panetaṃ vijjati, yathā yaṃ mahogho uṭṭhahitvā amhākaṃ gāmampi otthareyya. Handa mayāṃ samaṇaṃ Gotamaṃ upasaṅkamitvā payirupāsītva accayaṃ desentā khamāpeyyāmā”ti.

1. Dī 2. 107 piṭṭhe.

2. Gacchante gacchante (Sī, Syā)

3. ...kāḍamba (Sī, Syā)

Te sabbeva ekajjhāsaya hutvā saṁghasaṁghī gaṇībhūtā gāmato nikkhamitvā yena Bhagavā tenupasaṅkamimsu. Upasaṅkamitvā appekacce Bhagavato pāde sirasā vandimsu, appekacce añjalim paṇāmesum, appekacce Bhagavatā saddhim sammodimsu, appekacce tuṇhībhūtā nisīdimsu, appekacce nāmagottam sāvesum. Evaṁ pana katvā sabbeva ekamantaṁ nisīditvā “idha mayaṁ bho Gotama bhoto ceva Gotamassa Gotamasāvakaṇaṁ udakappaṭisedham kārayimha, amukasmim udapāne tiṇaṁ bhusaṁ pakkhipimha. So pana udapāno acetanopi samāno sacetano viya bhoto guṇaṁ jānanto viya sayameva sabbaṁ tiṇaṁ bhusaṁ apantvā suvisuddho jāto, sabbopi cettha ninnappadeso mahatā udakoghena paripuṇṇo ramaṇīyova jāto, udakūpajīvino sattā parituṭṭhā. Mayaṁ pana manussāpi samānā bhoto guṇe na jānimha, ye mayaṁ evaṁ akarimha, sādhu no bhavaṁ Gotamo tathā karotu, yathāyaṁ mahogho imaṁ gāmaṁ na otthareyya, accayo no accagamā yathābālaṁ, taṁ no bhavaṁ Gotamo accayaṁ paṭiggaṇhātu anukampaṁ upādāyā”ti accayaṁ desesum. Bhagavāpi “taggha tumhe accayo accagamā yathābālaṁ, taṁ vo mayaṁ paṭiggaṇhāma āyatiṁ saṁvarāyā”ti tesam accayaṁ paṭiggahetvā pasannacittataṁ ñatvā uttari ajjhāsayaṇurūpaṁ dhammaṁ desesi. Te Bhagavato dhammadesanaṁ sutvā pasannacittā saraṇādīsu paṭiṭṭhitā Bhagavantam vanditvā padakkhiṇaṁ katvā pakkamimsu. Tesam pana āgamanato puretaraṁyeva āyasmā Ānando taṁ pāṭihāriyaṁ disvā acchariyabbhutacittajāto pattena pāṇiyaṁ ādāya Bhagavato upanāmetvā taṁ pavattiṁ ārocesi. Tena vuttaṁ “**evaṁ bhanteti kho āyasmā Ānando**”ti-ādi.

Tattha **mukhato ovamitvā**ti sabbaṁ taṁ tiṇādiṁ mukhena chaḍḍetvā. **Vissandanto maññeti** pubbe dīgharajjukena udapānena ussīñcitvā gahetabba-udakogho Bhagavato pattaṁ gahetvā therassa gatakāle mukhena vissandanto viya samatittiko kākapeyyo hutvā aṭṭhāsi. Idaṁ therassa gatakāle udakappavattiṁ sandhāya vuttaṁ. Tato paraṁ pana pubbe vuttanayena tasmim gāme sakalaṁ ninnatṭhānaṁ udakena paripuṇṇaṁ ahoṣīti. Ayaṁ paniddhi na Buddhānaṁ adhiṭṭhānena, nāpi devānubhāvena, atha kho

Bhagavato puññānubhāvena parittadesanattamā Rājagahato Vesāligamane viya. Keci pana “Thūṇeyyakānam Bhagavati pasādajanānattamā tesam atthakāmāhi devatāhi katan”ti. Apare “udapānassa heṭṭhā vasanakanāgarājā evamakāsī”ti. Sabbam tam akāraṇam, yathā Bhagavato puññānubhāvenayeva tathā udakupattiyā paridīpitattā.

Etamattham viditvāti etam adhiṭṭhānena vinā attanā icchitanipphattisaṅkhātam attham sabbākārato viditvā tadatthadīpanam **imam udānam udānesi**.

Tattha **kiṃ kayirā udapānena, āpā ce sabbadā siyunti** yassa sabbakālam sabbattha ca āpā ce yadi siyūṃ yadi upalabbheyyūṃ yadi ākaṅkhāmattapaṭibaddho, tesam lābho, tena udapānena kiṃ kayirā kiṃ kareyya, kiṃ payojananti attho. **Taṇhāya mūlato chetvā, kissa pariyesanam careti** yāya taṇhāya vinibaddhā sattā akatapuññā hutvā icchitālābhaddukkhena vihaññanti, tassā taṇhāya mūlam, mūle vā chinditvā ṭhito mādiso Sabbaññubuddho kissa kena kāraṇena pāṇiyapariyesanam, aññam vā paccayapariyesanam careyya. “Mūlato chettā”tipi paṭhanti, taṇhāya mūlam mūleyeva vā¹ chedakoti attho. Atha vā **mūlato chettāti** mūlato paṭṭhāya taṇhāya chedako. Idam vuttam hoti—yo bodhiyā mūlabhūtamahāpaṇidhānato paṭṭhāya aparimitam sakalam puññasambhāram attano acintetvā lokahitattameva pariṇāmanavasena paripūrento mūlato pabhuti taṇhāya chettā, so taṇhāhetukassa icchitālābhassa abhāvato kissa kena kāraṇena udakapariyesanam careyya, ime pana Thūṇeyyakā andhabālā imam kāraṇam ajānantā evamakamsūti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Utenasuttavaṇṇanā

70. Dasame **rañño Utenassāti** Utenassa² nāma rañño, yo “Vajjirājā”tipi vuccati. **Uyyānagatassāti** uyyānakīlanattam uyyānam

1. Mūlassa vā (Ka)

2. Udenassāti udenassa (Sī, Syā)

gatassa. Anādare hi idaṃ sāmivacanaṃ, “antepuran”ti pana padaṃ
apekkhitvā sambandhepetam sāmivacanaṃ hoti. **Kālaṅkatānī**ti aggidaḍḍhāni
hutvā matāni honti. **Sāmāvatīpamukhānī**ti ettha kā panāyaṃ Sāmāvatī,
kathaṅca daḍḍhāti? Vuccate, Bhaddavatiyaṃ seṭṭhino dhītā Ghosakaseṭṭhinā
dhītutṭhāne ṭhapitā pañcasata-itthiparivārā rañño Utenassa aggamaheṣī
mettāvihārabahulā ariyasāvikā Sāmāvatī nāma. Ayamettha saṅkhepo,
vitthārato pana ādito paṭṭhāya Sāmāvatīyā uppattikathā
Dhammapadavatthumhi¹ vuttanayena veditabbā. Māgaṇḍiyassa nāma
brāhmaṇassa dhītā attano mātāpitūnaṃ—

“Disvāna Taṇhaṃ Aratiṃ Ragaṅca,
Nāhosi chando api methunasmiṃ.
Kimevidaṃ muttakarīsapuṇṇaṃ,
Pādāpi naṃ samphusituṃ na icche”ti²—

Bhagavatā desitaṃ imaṃ gāthaṃ sutvā Satthari baddhāghātā Māgaṇḍiyā
aparabhāge raññā Utenena mahesiṭṭhāne ṭhapitā Bhagavato Kosambiṃ
upagatabhāvaṃ, Sāmāvatīpamukhānaṅca pañcannaṃ itthisatānaṃ
upāsikābhāvaṃ ñatvā “āgato nāma samaṇo Gotamo imaṃ nagaraṃ, dāniṣṣa
kattabbaṃ jāniṣṣāmi, imāpi tassa upaṭṭhāyikā, imāsampi
Sāmāvatīpamukhānaṅca kattabbaṃ jāniṣṣāmi”ti anekapariyāyehi
Tathāgatassa tāsāṅca anattaṃ kātuṃ vāyamitvāpi asakkonti punekadivasam
raññā saddhiṃ uyyānakīlaṃ gacchanti cūlapitu sāsanaṃ pahīni “Sāmāvatīyā
pāsādaṃ gantvā dussakoṭṭhāgārātelakoṭṭhāgārāni vivarāpetvā dussāni
telacāṭīsu temetvā thambhe veṭhetvā tā sabbā ekato katvā dvāraṃ pidahitvā
bahi yantaṃ datvā daṇḍadīpikāhi gehe aggim dadamāno otarivā
gacchatū”ti.

Taṃ sutvā so pāsādaṃ abhiruyha koṭṭhāgārāni vivarivā vatthāni
telacāṭīsu temetvā thambhe veṭhetuṃ ārabhi. Atha naṃ Sāmāvatīpamukhā
itthiyo “kim etaṃ cūlapitā”ti vadantiyo upasaṅkamimsu. “Ammā rājā
dalhikammatthāya³ ime thambhe telapilotikāhi

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 103 piṭṭhe. 2. Khu 1. 409 piṭṭhe. 3. Balikammatthāya (Ka)

bandhāpeti, rājagehe nāma suyuttaduyuttaṃ dujjānaṃ, mā me santike hothā”ti vatvā tā āgatā gabbhesu pavesetvā dvārāni pidahitvā bahi yantakaṃ datvā ādito paṭṭhāya aggim dento otari. Sāmāvatī tāsāṃ ovādaṃ adāsi “ammā anamatagge saṃsāre vicarantīnaṃ evameva agginā jhāmattabhāvānaṃ Buddhaññāpenapi paricchedo na sukaro, appamattā hothā”ti. Tā Satthu santike dhammaṃ sutvā adhigataphalāya¹ viññātasāsanāya Khujjuttarāya ariyasāvikāya sekkhapaṭisambhidāpattāya Satthārā desitaniyāmeneva dhammaṃ desentiyaṃ santike sotapattiphalassa adhigatā antarantarā kammaṭṭhānamanasi kārena yuttappayuttā gehe jhāyante vedanāpariggahakammaṭṭhānaṃ manasi karontiyo kāci dutiyaphalaṃ, kāci tatiyaphalaṃ pāpuṇitvā kalamakaṃsu. Atha bhikkhū Kosambiyaṃ piṇḍāya carantā taṃ pavattiṃ ñatvā pacchābhattaṃ Bhagavato ārocetvā tāsāṃ abhisamparāyaṃ pucchimāsu. Bhagavā ca tāsāṃ ariyaphalādhigamaṃ bhikkhūnaṃ abhāsi. Tena vuttaṃ “**tena kho pana samayena rañño Utenassa -pa- anipphalā kālāṅkatā**”ti.

Tattha **anipphalā**ti na nipphalā, sampattasāmaññaphalā eva kālāṅkatā. Tā pana phalāni paṭilabhantiyo Sāmāvatīya—

“Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha Buddhasāsane.

Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

Yo imasmim dhammavinaye, appamatto vihassati.

Pahāya jātisaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī”ti²—

gāthāhi ovadiyamānā vedanāpariggahakammaṭṭhānaṃ manasi karontiyo vipassitvā dutiyatatiyaphalāni paṭilabhimāsu. Khujjuttarā pana āyusesassa atthitāya, pubbe tādissassa kammaṃ akatattā ca tato pāsādato bahi ahosi. “Dasayojanantare pakkāmi”ti ca vadanti. Atha bhikkhū dhammasabhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ “āvuso ananucchavikaṃ³ vata ariyasāvikānaṃ evarūpaṃ maraṇaṃ”ti. Satthā āgantvā “kāya nattha bhikkhave etarahi kathaṃ sannisinā”ti pucchitvā “imāya nāmā”ti

1. Āgataphalāya (Ka)

2. Saṃ 1. 150; Khu 10. 35 piṭṭhesu.

3. Acchariyaṃ (Si)

vutte “bhikkhave yadipi tāsāṃ imasmim̐ attabhāve ayuttam̐, pubbe katakammassa pana yuttameva tāhi laddhan”ti vatvā tehi yācito atītam āhari.

Atīte Bārāṇasiyam̐ Brahmadatte rajjam̐ kārente aṭṭha Paccekabuddhā rañño nivesane nibaddham̐ bhuñjanti. Pañcasatā itthiyo te upaṭṭhahanti. Tesu satta janā Himavantam̐ gacchanti, eko nadītīrasamīpe ekasmim̐ tiṇagahane samāpattiyā nisīdati. Athekadivasam̐ rājā Paccekabuddhesu gatesu tāhi itthihi saddhim̐ udakakīlam̐ kīlitukāmo tattha gato. Tā itthiyo divasabhāgam̐ udake kīlitvā sītapīlitā visibbitukāmā tam̐ tiṇagahanam̐ upari visukkhatiṇasañchannam̐ “tiṇarāsī”ti saññāya parivāretvā aggim̐ datvā tiṇesu jhāyitvā patantesu Paccekabuddham̐ disvā “rañño Paccekabuddho jhāyati, tam̐ rājā ñatvā amhe nāsessati, sudaḍḍham̐ nam̐ karissāmā”ti sabbā ito cito ca dāru-ādīni āharitvā tassa upari rāsim̐ katvā ālimpetvā “idāni jhāyissatī”ti pakkamimsu. Tā paṭhamam̐ asañcetanikā hutvā idāni kammunā bajjhim̐su. Paccekabuddham̐ pana antosamāpattiyam̐ sace dārūnam̐ sakaṭasahassampi āharitvā ālimpentā usumākāramattampi gāhetum̐ na sakkonti, tasmā so sattame divase uṭṭhāya yathāsukham̐ agamāsi. Tā tassa kammassa katattā bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena attabhāvasate imināva niyāmena gehe jhāyamāne jhāyimsu. Idam̐ tāsāṃ pubbakammam̐.

Yasmā pana tā imasmim̐ attabhāve ariyaphalāni sacchākaṃsu, ratanattayam̐ payirupāsimsu, tasmā tattha anāgāminiyo suddhāvāsesu upapannā, itarā kāci Tāvatisesesu, kāci Yāmesu, kāci Tusitesu, kāci Nimmānaratīsu, kāci Paranimmitavasavattīsu upapannā.

Rājāpi kho Uteno “Sāmāvatīyā geham̐ kira jhāyatī”ti sutvā vegena āgacchantopi tam̐ padesaṃ tāsū daḍḍhāsuyeva sampāpuṇi. Āgantvā pana geham̐ nibbāpetvā uppannabalavadomanasso Māgaṇḍiyāya tathā kāritabhāvam̐ upāyena ñatvā ariyasāvikāsu katāparādhakammunā codiyamāno tassā rājānam̐ kāresi saddhim̐ ñātakehi. Evaṃ sā saparijanā samittabandhavā anayabyasanam̐ pāpuṇi.

Etamattham viditvāti etaṃ Sāmāvatīpamukhānaṃ tāsāṃ itthīnaṃ aggimhi anayabyasanāpattihetuṃ, Māgaṇḍiyāya ca samittabandhavāya rājāṇāya anaya-byasanāpattinimittam sabbākārato viditvā tadatthadīpanam **imaṃ udānam udānesi**.

Tattha **mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissatī**ti yo idha sattaloko bhabbarūpova hetusampanno viya hutvā dissati, sopi mohasambandhano mohena paliguṇṭhito attahitāhitaṃ ajānanto hite na paṭipajjati, ahitaṃ dukkhāvaḥam bahuṃ ca apuññaṃ ācināti. “Bhavarūpova dissatī”ti pi pāṭho. Tassattho—ayaṃ loko mohasambandhano mohena paliguṇṭhito, tato eva bhavarūpova sassatasabhāvo viyassa attā dissati, ajarāmaro viya upaṭṭhāti, yena pāṇātipātādīni akattabbāni karoti.

Upadhibandhano bālo, tamasā parivārito. Sassatoriva khāyatīti na kevalaṇca mohasambandhano eva, apica kho upadhibandhanopi¹ ayaṃ andhabālaloko avijjātamasa parivārito. Idaṃ vuttaṃ hoti—yena ñāṇena aviparītaṃ kāme ca khandhe ca “aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā”ti passeyya, tassa abhāvato yasmā bālo andhaputhujjano aññānatamasā samantato parivārito nivuto, tasmā so kāmūpadhi kilesūpadhi khandhūpadhīti imesaṃ upadhīnaṃ vasena ca upadhibandhano, tato eva cassa sopadhissa passato sassato viya nicco sabbakālabhāvī viya khāyati. “Asassatiriva khāyatī”ti pi pāṭho. Tassattho—attā sabbakālaṃ vijjati upalabbhatīti añño asassati aniccoti lokassa so upadhi micchābhinivesavasena ekadeso viya khāyati, upaṭṭhahatīti attho. **Rakāro** hi padasandhikaro. **Passato natthi kiñcananti** yo pana saṅkhāre pariggahetvā aniccādivasena vipassati, tasseva vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya yathābhūtaṃ passato jānato paṭivijjhato rāgādikiñcanaṃ natthi, yena saṃsāre bajjheyya². Tathā apassanto eva hi avijjātapañhādīṭṭhi-ādibandhanehi saṃsāre baddho siyāti adhippāyo.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Cūlavaggavaṇṇanā.

1. Upadhisambandhanopi (Sī)

2. Baddho bhaveyya (Sī, Syā)

8. Pāṭaligāmiyavagga

1. Paṭhamanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

71. Pāṭaligāmiyavaggassa paṭhame **nibbānapaṭisaṃyuttāyāti** amatadhātusannissitāya asaṅkhatadhātuyā pavedanavasena pavattāya.

Dhammiyā kathāyāti dhammadesanāya. **Sandasseti**ti

sabhāvasarasalakkaṇato nibbānaṃ dasseti. **Samādapeti**ti tameva atthaṃ te bhikkhū gaṇhāpeti. **Samuttejeti**ti tadatthagahaṇe ussāhaṃ janento tejeti joteti. **Sampahaṃseti**ti nibbānaguṇehi sammadeva sabbappakārehi toseti.

Atha vā **sandasseti**ti “so sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinisseggā taṇhakkhayo virāgo nirodho”ti-ādinā¹ nayeneva sabbathā² tena tena pariyāyena tesam tesam ajjhāsayanurūpaṃ sammā dasseti. **Samādapeti**ti “iminā ariyamaggena taṃ adhigantabban”ti adhigamapaṭipadāya saddhim tattha bhikkhū ninnapoṇapabbhāre karonto sammā ādapeti gaṇhāpeti.

Samuttejetiti etaṃ dukkaraṃ durabhisambhavanti “mā sammāpaṭipattiyaṃ pamādaṃ antarāvosaṇaṃ āpajjatha, upanissayasampannassa vīriyavato nayidaṃ dukkaraṃ, tasmā sīlavisuddhi-ādivisuddhipaṭipadāya uttāhatha ghaṭayatha vāyameyyāthā”ti nibbānādhigamāya ussāhetti, tattha vā cittaṃ vodapeti. **Sampahaṃseti**ti “madanimmadano pipāsavinayo ālayasamugghāto”ti³, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti⁴, asaṅkhatanti⁵, amatañca santanti⁶ ādinā ca anekapariyāyena⁷ nibbānānisamsappakāsanena tesam bhikkhūnaṃ cittaṃ toseto hāseto sampahaṃseti samassāseti.

Tedhāti te idha. **Aṭṭhiṃ katvāti** “atthi kiñci ayaṃ no attho adhigantabbo”ti evaṃ sallakkhetvā tāya desanāya atthikā hutvā. **Manasi katvāti** citte ṭhapetvā anaññavihitā taṃ desanaṃ attano

1. Ma 1. 224; Ma 2. 291; Vi 3. 7 piṭṭhesu.

2. Sabbattha (Ka)

3. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

4. Sam 2. 535; Khu 1. 221 piṭṭhesu.

5. Sam 2. 535 piṭṭhe.

6. Sam 2. 543 piṭṭhe padaṃ santanti (Ka)

7. Anekapariyāyena hi (Sī, Ka)

cittagatameva katvā. **Sabbaṃ cetaso samannāharitvā**ti sabbena kārakacittena ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā desanaṃ āvajjetvā, taggatameva ābhogaṃ katvāti attho. Atha vā **sabbaṃ cetaso**¹ **samannāharitvā**ti sabbasmā cittato desanaṃ sammā anu anu āharitvā. Idaṃ vuttaṃ hoti—desentassa yehi cittehi desanā katā, sabbasmā cittato pavattaṃ desanaṃ bahi gantuṃ adento sammā aviparītaṃ anu anu āharitvā attano cittasantānaṃ āharitvā yathādesitadesitaṃ desanaṃ suṭṭhu upadhāretvā. **Ohitasotā**ti avahitasotā, suṭṭhu ṭhapitasotā. **Ohitasotā**ti vā avikkhittasotā. Tameva upalabbhamānopi² hi savane avikkhepo satisaṃvaro viya cakkhundriyādīsu sotindriyepi vattumarahatīti. Ettha ca “atṭhiṃ katvā”ti-ādīhi catūhipi padehi tesam bhikkhūnaṃ tapparabhāvato savane ādaradīpanena sakkaccasavanaṃ dasseti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesam bhikkhūnaṃ tassā nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammakathāya savane ādarakāritaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** imaṃ nibbānassa tabbidhuradhammadesanāmukhena paramatthato vijjamānabhāvavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **atthī**ti vijjati, paramatthato upalabbhatīti attho. **Bhikkhave**ti tesam bhikkhūnaṃ ālapanam. Nanu ca udānaṃ nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito vā dhammasaṃvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho udāhāro, tathā ceva ettakesu suttesu āgataṃ, idha kasmā Bhagavā udānento te bhikkhū āmantesīti? Tesam bhikkhūnaṃ saññāpanatthaṃ. Nibbānapaṭisaṃyuttaṃ hi Bhagavā tesam bhikkhūnaṃ dhammaṃ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītisomanasso udānaṃ udānesi. Idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāyattavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho. Ayaṃ pana nibbānadhammo katamapaccaye upalabbhatīti tesam bhikkhūnaṃ cetoparivitakkamaññāya te ca saññāpetukāmo “**atthi bhikkhave tadāyatanan**”ti-ādimāha, na ekantatova te paṭiggāhake katvāti veditabbaṃ. **Tadāyatananti** taṃ kāraṇaṃ, **da**kāro padasandhikaro.

1. Sabbacetaso (Sī)

2. Upalabbhamānopi (Sī)

Nibbānaṃ hi maggaphalañāṇādīnaṃ ārammaṇapaccayabhāvato rūpādīni viya cakkhu-viññāṇādīnaṃ ārammaṇapaccayabhūtānīti kāraṇaṭṭhena “āyatanan”ti vuccati. Ettāvatā ca Bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvaṃ pavedesi.

Tatrāyaṃ dhammanvayo¹—idha saṅkhatadhammānaṃ vijjamānattā asaṅkhatāyapi dhātuyā bhavitabbaṃ tappaṭipakkhattā sabhāvadhammānaṃ. Yathā hi dukkhe vijjamāne tappaṭipakkhabhūtaṃ sukhampi vijjatiyeva, tathā uṇhe vijjamāne sītampi vijjati, pāpadhammesu vijjamānesu kalyāṇadhammāpi vijjanti eva. Vuttañcetaṃ—

“Yathāpi dukkhe vijjante, sukhaṃ nāmapi vijjati.
Evaṃ bhave vijjamāne, vibhavopi icchitabbako.

Yathāpi uṇhe vijjante, aparaṃ vijjati sītalaṃ.
Evaṃ tividhaggi vijjante, nibbānaṃ icchitabbakaṃ.

Yathāpi pāpe vijjante, kalyāṇamapi vijjati.
Evameva jāti vijjante, ajātimapi icchitabbakan”ti-ādi².

apica nibbānassa paramatthato atthibhāvavicāraṇaṃ parato āvibhavissati.

Evaṃ Bhagavā asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvaṃ sammukhena dassetvā idāni tabbidhuradhammāpohanamukhenassa³ sabhāvaṃ dassetuṃ “**yattha neva pathavī na āpo**”ti-ādimāha. Tattha yasmā nibbānaṃ sabbasaṅkhāravidhurasabhāvaṃ yathā saṅkhatadhammesu katthaci natthi, tathā tatthapi sabbe saṅkhatadhammā. Na hi saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ samodhānaṃ sambhavati. Tatrāyaṃ atthavibhāvanā—yattha yasmim nibbāne yassaṃ asaṅkhatadhātuyaṃ neva kakkhaḷalakkhaṇā pathavīdhātu atthi, na paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu, na uṇhalakkhaṇā tejodhātu, na vitthambhanalakkhaṇā vāyodhātu atthi. Iti catumahābhūtābhāvavacanena yathā sabbassapi upādārūpassa abhāvo vutto hoti tannissitattā. Evaṃ anavasesato

1. Dhammanayo (Sī, Syā)

2. Khu 4. 307 piṭṭhe.

3. Tabbidhuradhammāmohamukhenassa (Sī),
tabbidhuradhammavosaṇamukhenassa (Syā)

kāmarūpabhavassa tattha abhāvo vutto hoti tadāyattavuttibhāvato. Na hi mahābhūtanissayena vinā pañcavokārabhavo ekavokārabhavo vā sambhavatīti.

Idāni arūpasabhāvattepi nibbānassa arūpabhavapariyāpannānaṃ dhammānaṃ tattha abhāvaṃ dassetuṃ “**na ākāsānañcāyatanam -pa- na nevasaññānāsaññāyatanan**”ti vuttaṃ. Tattha **na ākāsānañcāyatananti** saddhiṃ ārammaṇena kusalavipākakiriyaabhedo tividhopi ākāsānañcāyatanacittuppādo natthīti attho. Sesesupi eseva nayo. Yadaggena ca nibbāne kāmaloṇḍikaṃ abhāvo hoti, tadaggena tattha idhalokaparalokānampi abhāvoti āha “**nāyaṃ loko na paraloko**”ti. Tassattho—yvāyaṃ “itthattaṃ diṭṭhadhammo idhaloko”ti ca laddhavohāro khandhādiloko, yo ca “tato aññathā paro abhisamparāyo”ti ca laddhavohāro khandhādiloko, tadubhayampi tattha natthīti. **Na ubho candimasūriyāti** yasmā rūpagate sati tamo nāma siyā, tamassa ca vidhamanattamaṃ candimasūriyehi vattitabbaṃ. Sabbena sabbaṃ pana yattha rūpagatameva natthi, kuto tattha tamo. Tamassa vā vidhamanā¹ candimasūriyā, tasmā candimā sūriyo cāti ubhopi tattha nibbāne natthīti attho. Iminā ālokaśabhāvatāmyeva nibbānassa dasseti.

Ettāvatā ca anabhisametāvīnaṃ bhikkhūnaṃ anādimatisaṃsāre supinantepi ananubhūtapubbaṃ paramagambhīraṃ atiduddasaṃ saṃhasukhumaṃ atakkāvacaraṃ accantasantaṃ paṇḍitavedanīyaṃ² atipaṇītaṃ amataṃ nibbānaṃ vibhāvento paṭhamam tava “atthi bhikkhave tadāyatanan”ti tassa atthibhāvā tesaṃ aññāṇādīni apanetvā “yattha neva pathavī -pa- na ubho candimasūriyā”ti tadanñadhammāpohanamukhena taṃ vibhāveti dhammarājā. Tena pathavī-ādisabbasaṅkhatadhammavidhurasabhāvā yā asaṅkhatā dhātu, taṃ nibbānanti dīpitaṃ hoti. Tenevāha “**tatrāpāham bhikkhave neva āgatiṃ vadāmi**”ti.

Tattha **tatrā**ti tasmim. **Apisaddo** samuccaye. Ahaṃ bhikkhave yattha saṅkhārapavatte kutoci kassaci āgatiṃ na vadāmi yathāpaccayaṃ tattha

1. Viddhaṃsaka (Sī)

2. Paccattavedanīyaṃ (Sī, Syā)

dhammamattassa uppajjanato. Evaṃ tasmimpi āyatane nibbāne kutoci āgatiṃ āgamanam neva vadāmi āgantabbaṭṭhānatāya abhāvato. **Na gatinti** katthaci gamanam na vadāmi gantabbaṭṭhānatāya abhāvato. Na hi tattha sattānam ṭhapetvā nāṇena ārammaṇakaraṇam āgatigatiyo sambhavanti, nāpi ṭhīticutūpapattiyo vadāmi. “Tadāpahan”tipi¹ Pāḷi. Tassattho—tampi āyatanaṃ gāmantarato gāmantaram viya na āgantabbaṭṭhānatāya na āgati, na gantabbaṭṭhānatāya na gati, pathavīpabbatādi viya apatiṭṭhānatāya na ṭhīti, apaccayattā vā uppādābhāvo, tato amatasabhāvattā cavanābhāvo, uppādanīrodhābhāvato ceva tadubhayaparicchināya ṭhītiyā ca abhāvato na ṭhītiṃ na cutiṃ na upapattiṃ vadāmi. Kevalam pana tam arūpasabhāvattā apaccayattā ca na katthaci patiṭṭhitanti **appatiṭṭham**. Tattha pavattābhāvato pavattappaṭipakkhato ca **appavattam**. Arūpasabhāvattepi vedanādayo viya kassacipi ārammaṇassa anālambanato upatthambhanirapekkhato ca **anārammaṇameva** tam “āyatanaṃ”ti vuttam nibbānam. Ayaṇca **evasaddo** appatiṭṭhameva appavattamevāti padadvayenapi yojetabbo. **Esevento dukkhassāti** yadidaṃ “appatiṭṭhan”ti-ādīhi vacanehi vaṇṇitam thomitam yathāvuttalakkhaṇam nibbānam, eso eva sakalassa vaṭṭadukkhassa anto pariyosānam tadadhigame sati sabbadukkhābhāvato. Tasmā “dukkhassa anto”ti ayameva tassa sabhāvoti dasseti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutīyanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

72. Dutīye **imaṃ udānanti** imaṃ nibbānassa pakatiyā gambhīrabhāvato duddasabhāvadīpanam udānam udānesi. Tattha **duddasanti** sabhāvagambhīrattā atisukhumasaṇhasabhāvattā ca anupacitañāṇasambhārehi passitum na sakkāti duddasaṃ. Vuttañhetam “tañhi te Māgaṇḍiya ariyam paññācakkhu natthi, yena tvaṃ ārogyam jāneyyāsi, nibbānampi passeyyāsi”ti². Aparampi vuttam “idampi kho ṭhānam duddasaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho”ti-ādī³.

1. Tadapahantipi (Syā), na tadāpahantipi (Ka)

2. Ma 2. 177 piṭṭhe.

3. Vi 3. 7; Ma 1. 224; Ma 2. 291 piṭṭhesu.

anatanti rūpādi-ārammaṇesu, kāmādīsu ca bhavesu namanato tanninnabhāvena pavattito sattānañca tattha namanato taṇhā natā nāma, natthi ettha natāti anataṃ, nibbānanti attho. “Anantan”tipi paṭhanti, niccasabhāvattā antavirahitaṃ, acavanadhammaṃ nirodhaṃ amatanti attho. Keci pana “anantan”ti padassa “appamāṇan”ti atthaṃ vadanti. Ettha ca “duddasan”ti iminā paññāya dubbalikaraṇehi rāgādikilesehi cirakālabhāvitattā sattānaṃ apaccayabhāvanā na sukarāti nibbānassa kicchena adhigamanīyataṃ dasseti. **Na hi saccam sudassananti** imināpi tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti. Tattha **saccanti** nibbānaṃ. Taṃ hi kenaci pariyāyena asantasabhāvābhāvato ekanteneva santattā aviparītaṭṭhena saccam. Na hi taṃ sudassanaṃ na sukhena passitabbaṃ, sucirampi kālaṃ puññañāṇasambhāre samānentehipi kasireneva samadhigantabbato. Tathā hi vuttaṃ Bhagavatā “kicchena me adhigatan”ti¹.

Paṭividdhā taṇhā jānato passato natthi kiñcananti tañca nirodhasaccaṃ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamentena visayato kiccato ca ārammaṇato ca āramaṇappaṭivedhena asammohappaṭivedhena ca paṭividdhaṃ, yathāpariññābhisamayavasena dukkhasaccaṃ, bhāvanābhisamayavasena maggasaccañca asammohato paṭividdhaṃ hoti, evaṃ pahānābhisamayavasena asammohato ca paṭividdhā taṇhā hoti. Evañca cattāri saccāni yathābhūtaṃ ariyamaggapaññāya jānato passato bhavādīsu natabhūtā taṇhā natthi, tadabhāve sabbassapi kilesavaṭṭassa abhāvo, tatova kammavipākavaṭṭānaṃ asambhavoyevāti evaṃ bhagavā tesam bhikkhūnaṃ anavasesa-vaṭṭadukkhavūpasamahetubhūtaṃ amatamahānibbānassa ānubhāvaṃ pakāsesi. Sesam vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

73. Tatiye **atha kho Bhagavā etamatthaṃ viditvāti** tadā kira Bhagavatā anekapariyāyena saṃsārassa ādīnavaṃ pakāsetvā

1. Vi 3. 7; Ma 1. 224; Ma 2. 291 piṭṭhesu.

sandassanādivasena nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammadesanāya katāya tesam bhikkhūnam etadahosi “ayam saṃsāro Bhagavatā avijjādīhi kāraṇehi sahetuko pakāsito, nibbānassa pana tadupasamassa na kiñci kāraṇam vuttam, tayidaṃ ahetukaṃ, katham saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī”ti. Atha Bhagavā tesam bhikkhūnam etaṃ yathāvuttam parivitakkasaṅkhātā¹ attham viditvā. **Imam udānanti** tesam bhikkhūnam vimatividhamanattañceva idha samaṇabrāhmaṇānam “nibbānam nibbānanti vācāvattumattameva, natthi hi paramatthato nibbānam nāma anupalabbhamānasabhāvattā”ti lokāyatikādayo viya vippaṭipannānam bahiddhā ca puthudīṭṭhigatikānam micchāvādabhañjanattañca imam amatamahānibbānassa paramatthato atthibhāvadīpanam udānam udānesi.

Tattha **ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatanti** sabbānapi padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā vedanādayo viya hetupaccayasamavāyasaṅkhātāya kāraṇasāmaggiyā na jātaṃ na nibbattanti **ajātaṃ**, kāraṇena vinā, sayameva vā² na bhūtaṃ na pātubhūtaṃ na uppannanti **abhūtaṃ**, evaṃ ajātattā abhūtattā ca yena kenaci kāraṇena na katanti **akataṃ**, jātabhūtakatasabhāvo ca nāmarūpanam saṅkhatadhammānam hoti, na asaṅkhatasabhāvassa nibbānassāti dassanattham **asaṅkhatanti** vuttam. Paṭilomato vā samecca sambhūya paccayehi katanti saṅkhatam, tathā na saṅkhatam saṅkhatalakkhaṇarahitanti asaṅkhatanti. Evaṃ anekehi kāraṇehi nibbattitabhāve paṭisiddhe “siyā nu kho ekeneva kāraṇena katan”ti āsaṅkāya “na yena kenaci katan”ti dassanattham “akatan”ti vuttam. Evaṃ apaccayampi samānam “sayameva nu kho idaṃ bhūtam pātubhūtan”ti āsaṅkāya tannivattanattham “abhūtan”ti vuttam. “Ayañcetassa asaṅkhatākātābhūtabhāvo sabbena sabbam ajātidhammattā”ti dassetuṃ “ajātan”ti vuttam. Evametesam catunnampi padānam sātthakabhāvaṃ viditvā “tayidaṃ nibbānam atthi bhikkhave”ti paramatthato nibbānassa atthibhāvo pakāsitoti veditabbo. Ettha udānentena Bhagavatā “bhikkhave”ti ālapane kāraṇam heṭṭhā vuttanayeneva veditabban.

Iti Satthā “atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”ti vatvā tattha hetuṃ dassento “**no cetam bhikkhave**”ti-ādimāha.

1. Viparītatakkasaṅkhātāṃ (Ka)

2. Ca (Syā)

tassāyaṃ saṅkhepattho—bhikkhave yadi ajātādisabhāvā asaṅkhatā dhātu na abhaviṣṣa na siyā, idha loke jātādisabhāvassa rūpādikkhandhapañcakasaṅkhātassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ anavasesavūpasamo na paññāyeyya na upalabbheyya na sambhaveyya. Nibbānañhi ārammaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhi-ādayo ariyamaggadhammā anavasesakilese samucchindanti. Tenettha sabbassapi vaṭṭadukkhassa appavatti apagamo nissaraṇaṃ paññāyati.

Evam byatirekavasena nibbānassa atthibhāvaṃ dassetvā idāni anvayavasenapi¹ taṃ dassetuṃ “**yasmā ca kho**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ vuttatthameva. Ettha ca yasmā “apaccayā dhammā asaṅkhatā dhammā², atthi bhikkhave tadāyatanam, yattha neva pathavī³, idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo⁴, asaṅkhatañca vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipadan”ti⁵ ādihi anekehi suttapadehi, “atthi bhikkhave ajātan”ti imināpi ca suttena nibbānadhātuyā paramatthato sambhavo sabbalokaṃ anukampamānena Sammāsambuddhena desito, tasmā yadipi tattha apaccakkhakārīnampi viññūnaṃ kaṅkhā vā vimati vā natthiyeva. Ye pana paraneyyabuddhino⁶ puggalā, tesaṃ vimativinodanatthaṃ ayamettha adhippāyaniddhāraṇamukhena yuttivicāraṇā—yathā⁷ pariññeyyatāya sa-uttarānaṃ kāmānaṃ rūpādīnañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evaṃ taṃsabhāvānaṃ⁸ sabbesampi saṅkhatadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhurasabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṃ. Yañcetaṃ nissaraṇaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhiyyo saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāññāṇaṃ api anulomaññāṇaṃ kilese samucchedavasena pajahituṃ na sakkoti. Tathā sammutisaccārammaṇaṃ paṭhamajjhānādīsu ñāṇaṃ vikkhambhanavaseneva kilese pajahati, na samucchedavasena. Iti saṅkhatadhammārammaṇassa sammutisaccārammaṇassa ca ñāṇassa kilesānaṃ samucchedappahāne asamatthabhāvato tesaṃ samucchedappahānakarassa ariyamaggaññāṇassa tadubhayaviparītasabhāvena ārammaṇena

1. Anugamavasenapi (Sī, Syā)

2. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

3. Khu 1. 177 piṭṭhe.

4. Vi 3. 7; Ma 1. 224; Ma 2. 291 piṭṭhesu.

5. Sam 2. 535 piṭṭhe.

6. Dassaneyubuddhino (Ka)

7. Ayamettha adhippāyo. Niddhāraṇamukhena yuttivicāraṇāya vā (Sī, Syā)

8. Pharusabhāvānaṃ (Sī), evaṃsabhāvānaṃ (Syā)

bhavitabbaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā “atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”¹ti idaṃ nibbānapadassa paramatthato atthibhāvajotakaṃ vacanaṃ aviparītattaṃ Bhagavatā bhāsitaṃ. Yaṃ hi Bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītattaṃ paramatthaṃ yathā taṃ “sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”²ti¹, tathā nibbānasaddo katthaci visaye yathābhūtaparamatthavisayo upacāramattavuttisabbhāvato seyyathāpi sīhasaddo. Atha vā attheva paramatthato asaṅkhatā dhātu, itaratabbiparītavinimuttasabhāvattā seyyathāpi pathavīdhātu vedanāti. Evamādīhi nayehi yuttitopi² asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvo veditabbo.

Tatīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

74. Catutthe **atha kho Bhagavā etamatthaṃ viditvā**ti tadā kira Bhagavatā anekapariyāyena sandassanādivasena nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammadesanāya katāya tesāṃ bhikkhūnaṃ etadahosi “ayaṃ tava Bhagavatā amatamahānibbānadhātuyā anekākāravokāraṃ ānisaṃsaṃ dassentena anaññasādhāraṇo ānubhāvo pakāsito, adhigamūpāyo panassā na bhāsito, kathaṃ nu kho paṭipajjantehi amhehi ayaṃ adhigantabbā”¹ti. Atha Bhagavā tesāṃ bhikkhūnaṃ etaṃ yathāvuttaparivittakasaṅkhātāṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udānanti** taṇhāvasena katthaci anissitassa passaddhakāyacittassa vīthipaṭipannavipassanassa ariyamaggena anavasesato taṇhāpahānena nibbānādhigamavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **nissitassa calitanti** rūpādisaṅkhāre taṇhādiṭṭhihi nissitassa calitaṃ “etaṃ mama, eso me attā”²ti taṇhādiṭṭhivipphanditaṃ hoti. Appahīnataṇhādiṭṭhikassa hi puggalassa sukhādīsu uppannesu tāni abhibhuyya viharitum asakkontassa “mama vedanā, ahaṃ vediyāmi”²ti-ādinā taṇhādiṭṭhigāhavasena kusalapavattito cittasantānassa calanaṃ kampanaṃ, avakkhalitaṃ

1. Am 1. 289; Khu 7. 72 piṭṭhādīsu.

2. Atthatopi (Ka)

vā hotīti attho. **Anissitassa calitaṃ natthīti** yo pana visuddhipaṭipadaṃ paṭipajjanto samathavipassanāhi taṇhādiṭṭhiyo vikkhambhetvā aniccādivasena saṅkhāre sammāsanto viharati, tassa taṃ anissitassa yathāvuttaṃ calitaṃ avakkhalitaṃ, vipphanditaṃ vā natthi kāraṇassa suvikkhambhitattā.

Calite asatīti yathāvutte calite asati yathā taṇhādiṭṭhigāhā nappavattanti, tathā vīthipaṭipannāya vipassanāya taṃ ussukkantassa¹. **Passaddhīti** vipassanācittasahajātānaṃ kāyacittānaṃ sārambhakarakilesavūpasamini duvidhāpi passaddhi hoti. **Passaddhiyā sati nati na hotīti** pubbenāparaṃ visesayuttāya passaddhiyā sati anavajjasukhādhittānaṃ samādhim vadḍhetvā taṃ paññāya samavāyakaṇaena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ yojetvā maggaparamparāya kilese khepentassa kāmabhavādīsu namanato “nati”ti laddhanāmā taṇhā arahattamaggakkhaṇe anavasesato na hoti, anupattidhammataṃ āpāditattā na uppajjati attho.

Natiyā asatīti arahattamaggena taṇhāya suppahīnattā bhavādi-atthāya ālayanikantipariyuṭṭhāne asati. **Āgatigati na hotīti** paṭisandhivasena idha āgati āgamaṇaṃ cutivasena gati ito paralokagamaṇaṃ peccabhāvo na hoti na pavattati. **Āgatigatiyā asatīti** vuttanayena āgatiyā ca gatiyā ca asati. **Cutūpapāto na hotīti** aparāparaṃ cavanupapajjanaṃ na hoti na pavattati. Asati hi kilesavaṭṭe kammavaṭṭaṃ pacchinnameva, pacchinne ca tasmim kuto vipākavaṭṭassa sambhavo. Tenāha “**cutūpapāte asati nevidha na huran**”ti-ādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā Bāhiyasutte vitthārato vuttameva. Tasmā tattha vuttanayeneva attho veditabbo.

Iti Bhagavā idhāpi tesaṃ bhikkhūnaṃ anavasesato vaṭṭadukkhavūpasamahetubhūtaṃ amatamahānibbānassa ānubhāvaṃ sammāpaṭipattiyā pakāsesi.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ussukkāpentassa (Syā), upakkamantassa (Ka)

5. Cundasuttavaṇṇanā

75. Pañcame **Mallesūti** evaṃnāmake janapade. **Mahatā bhikkhusaṃghenāti** guṇamahattasaṅkhyāmahattehi mahatā. So hi bhikkhusaṃgho sīlādiguṇavisesayogenapi mahā tattha sabbapacchimakassa sotāpannabhāvato, saṅkhyāmahattenapi mahā aparicchinnagaṇanattā. Āyusaṅkhārossajjanato paṭṭhāya hi āgatāgatā bhikkhū na pakkamiṃsu. **Cundassāti** evaṃnāmakassa. **Kammāravuttassāti** suvaṇṇakāraputtassa. So kira aḍḍho mahākuṭumbiko Bhagavato paṭhamadassaneneva sotāpanno hutvā attano Ambavane Satthuvasanānucchavikaṃ Gandhakuṭim, bhikkhusaṃghassa ca rattiṭṭhānadivāṭṭhāna-upaṭṭhānasālakuṭimaṇḍapacaṅkamanādike ca sampādetvā pākāraparikkhitaṃ dvārakoṭṭhakayuttaṃ vihāraṃ katvā Buddhappamukhassa saṃghassa niyyādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**tatra sudarṃ Bhagavā Pāvāyaṃ viharati Cundassa kammāraputtassa Ambavane**”ti.

Paṭiyādāpetvāti sampādetvā. “**Sūkaramaddavanti** sūkarassa mudusiniddhaṃ pavattamaṃsaṃ”ti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Keci pana “sūkaramaddavanti na sūkaramaṃsaṃ, sūkarehi madditavaṃsakaḷīro”ti vadanti. Aññe “sūkarehi madditappadese jātaṃ ahichattakan”ti. Apare pana “sūkaramaddavaṃ nāma ekaṃ rasāyanan”ti bhaṇiṃsu. Taṃ hi Cundo kammāraputto “ajja Bhagavā parinibbāyissatī”ti sutvā “appeva nāma naṃ paribhuñjitvā cirataraṃ tiṭṭheyyā”ti Satthu cirajīvitukamyatāya adāsīti vadanti.

Tena maṃ parivisāti tena mamaṃ bhojehi. Kasmā Bhagavā evamāha? Parānuddayatāya. Tañca kāraṇaṃ Pāliyaṃ vuttameva. Tena abhihaṭṭabhikkhāya paresaṃ aparibhogārahato ca tathā vattum vaṭṭatīti dassitaṃ hoti. Tasmim kira sūkaramaddave dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu devatā ojaṃ pakkhipiṃsu. Tasmā taṃ añño koci sammā jīrāpetum na sakkoti, tamatthaṃ pakāsento Satthā parūpavādamocanattamaṃ “**nāhaṃ taṃ Cunda passāmi**”ti-ādinā sīhanādaṃ nadi. Ye hi pare upavadeyyum “attanā paribhuttāvasesaṃ neva bhikkhūnaṃ, na aññesaṃ manussānaṃ adāsī, āvāṇe nikhaṇāpetvā vināsesī”ti, “tesaṃ vacanokāso mā hotū”ti parūpavādamocanattamaṃ sīhanādaṃ nadi.

Tattha **sadevake**ti-ādīsu saha devehīti **sadevako**, saha mārenāti **samārako**, saha brahmunāti **sabrahmako**, saha samaṇabrāhmaṇehīti **sassamaṇabrāhmaṇī**, pajātattā **pajā**, saha devamanussehīti **sadevamanussā**. Tasmim̐ sadevake loke -pa- sadevamanussāya. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṃ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ, sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇaṃ. Evamettha tihi padehi okāsalo kavaseṇa, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo. Aparo nayo—sadevakavacanena arūpāvacaraloko gahito, samārakavacanena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakavacanena rūpī brahmaloko, sassamaṇa-brāhmaṇavacanena catuparisavasena sammutidevehi saha manussaloko, avasesasattaloko vā gahitoti veditabbo.

Bhuttāvissāti bhuttavato. **Kharoti** pharuso. **Ābā**dhoti visabhāgarogo. **Pabā**ḷhāti balavatiyo. **Māra**ṇantikāti maraṇantā maraṇasamīpapāpanasamatthā. **Sato sampajāno** adhivāsesīti satim̐ upaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā adhivāsesi. **Aviha**ññamānoti vedanānuvattanavasena asallakkhitadhammo viya aparāparaṃ parivattanaṃ akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamāno viya adhivāsesi. Bhagavato hi veḷuvagāmakeyeva tā vedanā uppannā, samāpattibalena pana vikkhambhitā yāva parinibbānadvivaseṇa na uppajjimsu divase divase samāpattīhi paṭipañāmanato. Taṃ divasaṃ pana parinibbāyitukāmo “koṭīsaḥassahatthīnaṃ balaṃ dhārentānaṃ vajirasaṅghātasamānakāyānaṃ aparimitakālaṃ upacitapuññasambhārānampi bhavē sati evarūpā vedanā pavattanti, kimaṅgaṃ pana aññesaṃ”ti sattānaṃ saṃvegajananatthaṃ samāpattim̐ na samāpajji, tena vedanā kharā vattimsu. **Āyā**māti ehi yāma.

Cundassa bhattaṃ bhuñjitvāti-ādikā aparabhāge dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā gāthā. Tattha **bhuttassa ca sūkaramadda**venāti bhuttassa udapādi, na pana bhuttapaccayā. Yadi hi abhuttassa uppajjissā, atikharo abhavissā,

siniddhabhojanam pana bhuttattā tanukā vedanā ahoṣi, teneva padasā gantum asakkhi. Etena yvāyam “yassa taṃ paribhuttaṃ sammā pariṇāmaṃ gaccheyya aññatra Tathāgatassā”ti sīhanādo nadito, tassa sātthakatā dassitā. Buddhānañhi aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yasmā taṃ paribhuttaṃ Bhagavato na kiñci vikāraṃ uppādesi, kammena pana laddhokāsenā uppādiyamānaṃ vikāraṃ appamattatāya upasamento sarīre balam uppādesi, yena yathā vakkhamānaṃ tividhaṃ payojanaṃ sampādesi, tasmā sammadeva taṃ pariṇāmaṃ gataṃ, māraṇantikattā pana vedanānaṃ aviññātaṃ apākaṭaṃ ahoṣīti. **Viriccamānoti** abhiṇhaṃ pavattalohitavirecanova samāno. **Avocāti** attanā icchitaṭṭhāne parinibbānatthāya evamāha.

Kasmā pana Bhagavā evaṃ roge uppanne Kusināraṃ agamāsi, kiṃ aññattha na sakkā parinibbāyitunti? Parinibbāyitum nāma na katthaci na sakkā, evaṃ pana cintesi—mayi Kusināraṃ gate Mahāsudassanasuttadesanāya¹ aṭṭhuppatti bhavissati, tāya yā devaloke anubhavitabbasadisā sampatti manussaloke mayā anubhūtā, taṃ dvīhi bhāṇavārehi paṭimaṇḍetvā desessāmi, taṃ sutvā bahū janā kusalaṃ kattabbaṃ maññissanti. Subhaddopi tattha maṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchitvā vissajjanapariyosāne saraṇesu paṭiṭṭhāya pabbajitvā laddhūpasampado kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā mayi dharanteyeva arahattaṃ patvā pacchimasāvako nāma bhavissati. Aññattha mayi parinibbute dhātunimittaṃ mahākalaho bhavissati, lohitaṃ nadī viya sandissati. Kusinārāyaṃ pana parinibbute Doṇabrāhmaṇo taṃ vivādaṃ vūpasametvā dhātuyo vibhajitvā dassatīti imāni tīṇi kāraṇāni passanto Bhagavā mahatā ussāhena Kusināraṃ agamāsi.

Inghāti codanatthe nipāto. **Kilantosmīti** parissanto asmi. Tena yathāvuttavedanānaṃ balavabhāvaṃ eva dasseti. Bhagavā hi attano ānubhāvena tadā padasā agamāsi, aññesaṃ pana yathā paduddhārampi kātum na Satthā, tathā vedanā tikhiṇā kharā kaṭukā vattiṃsu. Tenevāha “**nisīdissāmī**”ti.

Idānīti adhunā. **Luḷḷanti** madditaṃ viya ākulaṃ. **Āvilanti** ālulaṃ. **Acchodakāti** tanupasannasalitā. **Sātodakāti** madhuratoyā.

sītodakāti sītalajalā. **Setodakā**ti nikkaddamā. Udakañhi sabhāvato setavaṇṇaṃ, bhūmivasena kaddamāvilatāya ca aññādisaṃ hoti, kakudhāpi¹ nadī vimalavālikā samokiṇṇā setavaṇṇā sandati. Tena vuttaṃ “setodakā”ti. **Supatitthā**ti sundaratitthā. **Ramaṇīyā**ti manoharabhūmibhāgatāya ramitabbā yathāvutta-udakasampattiya ca manoramā.

Kilantosmi Cundaka², **nipajjissāmī**ti Tathāgatassa hi—

“Kālāvakaṇca Gaṇgeyyaṃ, Paṇḍaraṃ Tambapiṅgalaṃ.
Gandhamaṅgalahemaṇca, Upasathachaddantime dasā”ti—

evaṃ vuttesu dasasu hatthikulesu kālāvakasaṅkhātānaṃ yaṃ dasannaṃ pakatihatthīnaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṇgeyyassāti evaṃ dasaguṇitāya gaṇaṇāya pakatihatthīnaṃ koṭisahassabalappamaṇaṃ sarīrabalaṃ. Taṃ sabbampi tasmim divase pacchābhattato paṭṭhāya caṅgavāre pakkhitta-udakaṃ viya parikkhayaṃ gataṃ. Pāvāya tigāvute³ Kusinārā. Etasmim antare pañcavīsatiyā ṭhānesu nisīditvā mahantaṃ ussāhaṃ katvā āgacchanto sūriyatthaṅgamanavelāya Bhagavā Kusināraṃ pāpuṇīti evaṃ “rogo nāma sabbaṃ ārogyaṃ maddanto āgacchati”ti imamatthaṃ dassento sadevakassa lokassa saṃvegakaraṃ vācaṃ bhāsanto “kilantosmi Cundaka, nipajjissāmī”ti āha.

Sīhaseyyanti ettha kāma bhogiseyyā petaseyyā Tathāgataseyyā sīhaseyyāti catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena bhikkhave kāma bhogī vāmena passena seyyaṃ kappenti”ti⁴ ayaṃ kāma bhogiseyyā. “Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā senti”ti⁴ ayaṃ petaseyyā. Catutthajjhānaṃ Tathāgataseyyā. “Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti”ti⁴ ayaṃ sīhaseyyā. Ayaṃ hi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma. Tena vuttaṃ “**dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi**”ti. **Pāde pādanti** dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya, gopphakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā

1. Kukuṭṭhāpi (Sī, Ka)

2. Cunda (Sī, Syā)

3. Tīṇi gāvutāni (Syā, Ka)

4. Am 1. 567 piṭṭhe.

uppajjanti, seyyā phāsukā na hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjanti, seyyā phāsukā hoti. Tasmā evaṃ nipajji.

Gantvāna Buddhoti imā gāthā aparabhāge dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā. Tattha **nadikanti** nadim. **Appaṭimodha loketi** appaṭimo idha imasmim sadevake loke. **Nhatvā ca pivitvā cudatārīti** gattānaṃ sītikaraṇavasena nhadvā ca pāṇīyaṃ pivitvā ca nadito uttari. Tadā kira Bhagavati nhāyante antonadiyaṃ macchakacchapā, udakaṃ, ubhosu tīresu vanasaṇḍo, sabbo ca so bhūmibhāgoti sabbaṃ suvaṇṇavaṇṇameva ahosi. **Purakkhatoti** guṇaviṣiṭṭhasattuttamagarubhāvato sadevakena lokena pūjāsammānavasena purakkhato. **Bhikkhugaṇassa majjheti** bhikkhusaṅghassa majjhe. Tadā bhikkhū Bhagavato vedanānaṃ adhimattabhāvaṃ viditvā āsannā hutvā samantato parivāretvāva gacchanti. **Satthāti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṃ anusāsanato Satthā. **Pavattā Bhagavā idha dhammeti** Bhāgyavantatādīhi Bhagavā idha sīlādisāsanadhamme pavattā, dhamme vā caturāsītīdhammakhandhasahassāni pavattā pavattetā. **Ambavananti** tassā eva nadiyā tīre Amphavanaṃ. **Āmantayi Cundakanti** tasmim kira khaṇe āyasmā Ānando udakasāṭikam pīlento ohīyi, Cundakatthero samīpe ahosi. Tasmā taṃ Bhagavā āmantayi. **Pamukhe nisīdīti** vattasīsena Satthu purato nisīdi “kiṃ nu kho Satthā āṇāpetī”ti. Ettāvatā Dhammabhaṇḍāgāriko anupatto. Evaṃ anuppattaṃ atha kho Bhagavā āyasantaṃ Ānandaṃ āmantesi.

Upadaheyyāti uppādeyya, vippaṭisārassa uppādako koci puriso siyā api bhaveyya. **Alābhāti** ye aññesaṃ dānaṃ dadantānaṃ dānānisamsasaṅkhātā lābhā honti, te alābhā. **Dulladdhanti** puñṇavisesena laddhampi manussattaṃ dulladdhaṃ. **Yassa teti** yassa tava. Uttāṇḍulaṃ vā atikilinnam vā ko taṃ jānāti, kīdisampi pacchimaṃ piṇḍapātāṃ bhuñjitvā Tathāgato parinibbuto, addhā tena yaṃ vā taṃ vā dinnam bhavissatīti. **Lābhāti** diṭṭhadhammikasamparāyikā dānānisamsasaṅkhātā lābhā. **Suladdhanti** tuyhaṃ manussattaṃ suladdhaṃ. **Sammukhāti** sammukhato, na anussavena na paramparāyāti attho. **Metanti** me etaṃ mayā etaṃ. **Dvemeti** dve ime. **Samasamaphalāti** sabbākārena samānaphalā.

Nanu ca yaṃ Sujātāya dinnam piṇḍapātaṃ bhuñjitvā Tathāgato abhisambuddho, taṃ kilesānaṃ appahīnakāle dānaṃ¹, idaṃ pana Cundassa dānaṃ khīṇāsavakāle, kasmā etāni samaphalānīti? Parinibbānasamatāya samāpattisamatāya anussaraṇasamatāya ca. Bhagavā hi Sujātāya dinnam piṇḍapātaṃ bhuñjitvā sa-upādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, Cundena dinnam bhuñjitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti evaṃ **parinibbānasamatāyapi** samaphalāni. Abhisambujjhanadivase ca aggamaggassa hetubhūtā catuvīsati koṭṭisahasasāṅkhā samāpattiyo samāpajji, parinibbānadivasepi sabbā tā samāpajji. Evaṃ **samāpattisamatāyapi** samaphalāni. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Yassa cetam piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anuttaram appamāṇam cetosamādhim upasampajja viharati, appamāṇo tassa puññābhisando kusalābhisando”ti-ādi².

Sujātā ca aparabhāge assosi “na kira sā rukkhadevatā, bodhisatto kiresa, taṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anuttaram sammāsambodhim abhisambuddho, sattasattāhaṃ kirassa tena yāpanā ahoṣi”ti. Tassā idaṃ sutvā “lābhā vata me”ti anussarantiyā balavapītisomanassaṃ udapādi. Cundassapi aparabhāge “avasānapīṇḍapāto kira mayā dinno, dhammasīsaṃ kira mayā gahitaṃ, mayhaṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā Satthā attanā cirakālābhipatthitāya³ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto”ti sutvā “lābhā vata me”ti anussarato balavapītisomanassaṃ udapādi. Evaṃ **anussaraṇasamatāyapi** samaphalāni dvepi piṇḍapātadānānīti veditabbāni.

Āyusaṃvattanikanti dīghāyukasaṃvattanikaṃ. **Upacitanti** pasutaṃ uppāditam. **Yasasaṃvattanikanti** parivārasaṃvattanikaṃ. **Ādhipateyyasaṃvattanikanti** seṭṭhabhāvasaṃvattanikaṃ.

Etamattham veditvāti etaṃ dānassa mahapphalatañceva sīlādiḡuṇehi attano ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ anupādāparinibbānañcāti tividhampi attam sabbākārato veditvā tadatthadīpanam **imaṃ udānam udānesi**.

1. Dinnam (Ka)

2. Am 1. 365 piṭṭhe.

3. Cirakālābhisamacitāya (Sī)

Tattha **dadato puññaṃ pavaḍḍhatī**ti dānaṃ dentassa cittasampattiyā ca dakkhiṇeyyasampattiyā ca dānamayaṃ puññaṃ upacīyati, mahapphalataraṇa mahā-nisaṃsatarāṇa hotīti attho. Atha vā **dadato puññaṃ pavaḍḍhatī**ti deyyadhammaṃ pariccajanto pariccāgacetanāya bahulīkatāya anukkamena sabbattha anāpattibahulo suvisuddhasīlaṃ rakkhitvā samathavipassanaṇa bhāvetuṃ sakkotīti tassa dānādivasena tividhampi puññaṃ abhivaḍḍhatīti evamettha attho veditabbo. **Samyamato**ti sīlasaṃyamena saṃyamantassa, saṃvare ʒhitassāti attho. **Veram na cīyatīti** pañcavidhaveram na pavaḍḍhati, adosapadhānattā vā adhisīlassa kāyavācācittēhi saṃyamanto suvisuddhasīlo khantibahulatāya kenaci veram na karoti, kuto tassa upacayo. Tasmā tassa saṃyamato saṃyamantassa, saṃyamahetu vā veram na cīyati. **Kusalo ca jahāti pāpakanti** kusalo pana ñāṇasampanno suvisuddhasīle patiṭṭhito aṭṭhatimsāya ārammaṇesu attano anurūpaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā upacārappanābhedaṃ jhānaṃ sampādento pāpakaṃ lāmaṃ kāmaccchandādi-akusalaṃ vikkhambhanavasena jahāti pariccajati. So tameva jhānaṃ pādaṃ katvā saṅkhāresu khayavayaṃ paṭṭhapetvā vipassanāya kammaṃ karonto vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggena anavasesaṃ pāpakaṃ lāmaṃ akusalaṃ samucchēdavasena jahāti. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti** so evaṃ pāpakaṃ pajahitvā rāgādīnaṃ khayā anavasesakilesanibbānena, tato paraṃ khandhanibbānena ca nibbuto hotīti evaṃ Bhagavā Cundassa ca dakkhiṇasampattiṃ, attano ca dakkhiṇeyyasampattiṃ nissāya pīṭivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāṭaligāmiyasuttavaṇṇanā

76. Chatṭhe **Magadhesūti** Magadharatṭhe. **Mahatāti** idhāpi guṇamahattenapi aparicchinnaṃsaṅkhyattā gaṇanamahattenapi mahatā bhikkhusaṅghena. **Pāṭaligāmoti** evaṃnāmaṃko Magadharatṭhe eko gāmo. Tassa kira gāmassa māpanadivase gāmaggaṇaṭṭhāne¹ dve tayo pāṭalaṅkurā pathavito

1. Gāmaṇṇaṭṭhāne (Ka)

ubbhijjivā nikkhamiṃsu. Tena taṃ “Pāṭaligāmo” tveva vohariṃsu.

Tadavasārīti taṃ Pāṭaligāmaṃ avasari anupāpuṇi. Kadā pana Bhagavā

Pāṭaligāmaṃ anupāpuṇi? Heṭṭhā vuttanayena Sāvattiyaṃ

Dhammasenāpatino cetiyaṃ kārāpetvā tato nikkhamitvā Rājagahe vasanto

tattha āyasmato Mahāmoggallānassa ca cetiyaṃ kārāpetvā tato nikkhamitvā

Ambalaṭṭhikāyaṃ vasitvā aturitacārikāvasena janapadacārikaṃ caranto

tattha tattha ekarattivāsena vasitvā lokaṃ anuggaṇhanto anukkamena

Pāṭaligāmaṃ anupāpuṇi.

Pāṭaligāmiyāti Pāṭaligāmaṃ upāsakā. Te kira Bhagavato paṭhamadassanena keci saraṇesu, keci sīlesu, keci saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhitā. Tena vuttaṃ “**upāsakā**”ti. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamirṃsū**ti Pāṭaligāme kira Ajātasattuno Licchavirājūnaṅca manussā kālena kālaṃ gantvā gehasāmiṃke gehato nīharitvā māsampi aḍḍhamāsampi vasanti. Tena Pāṭaligāmaṃ manussā nīcupaddutā “etesaṅceva āgatakāle vasanaṭṭhānaṃ bhavissatī”ti ekapasse issarānaṃ bhaṇḍappaṭisāmanaṭṭhānaṃ, ekapasse vasanaṭṭhānaṃ, ekapasse āgantukānaṃ addhikamanussānaṃ, ekapasse daliddānaṃ kapaṇamanussānaṃ, ekapasse gilānānaṃ vasanaṭṭhānaṃ bhavissatīti sabbesaṃ aññaṃaññaṃ aghaṭṭetvā vasanaṭṭhānaṃ nagaramajjhe mahāsālaṃ kāresuṃ, tassā nāmaṃ **āvasathāgāranti**. Taṃ divasaṅca niṭṭhānaṃ agamāsi. Te tattha gantvā hatthakammasudhākammacittakammādivasena supariniṭṭhitaṃ susajjitaṃ devavimānasadisāṃ taṃ dvārakoṭṭhakato paṭṭhāya oloketvā “idaṃ āvasathāgāraṃ ativiya manoramaṃ sassirikaṃ, kena nu kho paṭhamāṃ paribhuttaṃ amhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā”ti cintesuṃ, tasmimyeva ca khaṇe “Bhagavā taṃ gāmaṃ anupatto”ti assosuṃ. Tena te uppannapītisomanassā “amhehi Bhagavā gantvāpi ānetabbo siyā, so pana sayameva amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatto, ajja mayaṃ Bhagavantāṃ idha vasāpetvā paṭhamāṃ paribhuñjāpessāma tathā bhikkhusaṅghaṃ, bhikkhusaṅghe āgate tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ āgataṃ bhavissati, Satthāraṃ maṅgalaṃ vadāpessāma, dhammaṃ kathāpessāma. Iti tīhi ratanehi paribhutte pacchā amhākaṅca paresaṅca paribhogo bhavissati, evaṃ no

dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī”ti sanniṭṭhānaṃ katvā etadatthameva Bhagavantaṃ upasaṅkamim̐su. Tasmā evamāhaṃsu **“adhivāsetu no bhante Bhagavā āvasathāgāraṃ”**ti.

Yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamim̐sūti kiñcāpi taṃ taṃ divasameva pariniṭṭhitattā devavimānaṃ viya susajjitaṃ supaṭijaggitaṃ, Buddhārahaṃ pana katvā na paññattaṃ, “Buddhā nāma araṇṇajjhāsaya araṇṇārāmā, antogāme vaseyyuṃ vā no vā, tasmā Bhagavato ruciṃ jānitvāva paññāpessāmā”ti cintetvā te Bhagavantaṃ upasaṅkamim̐su, idāni Bhagavato ruciṃ jānitvā tathā paññāpetukāmā yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamim̐su. **Sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santharitvā**ti yathā sabbameva santhataṃ hoti, evaṃ taṃ santharitvā sabbapaṭhamāṃ tāva “gomayaṃ nāma sabbamaṅgalesu vattatī”ti sudhāparikkammakatampi bhūmiṃ allagomayena opuñjāpetvā parisukkkhabhāvaṃ ñatvā yathā akkantaṭṭhāne padaṃ na paññāyati, evaṃ catujjātiyagandhehi limpetvā upari nānāvaṇṇakaṭasārake santharitvā tesāṃ upari mahāpiṭṭhikakojavādiṃ katvā hatthatharaṇādīhi nānāvaṇṇehi attharaṇehi santharitabbayuttakaṃ sabbokāsaṃ santharāpesuṃ. Tena vuttaṃ “sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santharitvā”ti.

Āsanānaṃ hi majjhatṭhāne tāva maṅgalathambhaṃ nissāya mahārahaṃ Buddhāsaṃ paññāpetvā tattha yaṃ yaṃ mudukañca manoramañca paccattharaṇaṃ, taṃ taṃ paccattharitvā ubhatolohitakaṃ manuññadassanaṃ upadhānaṃ upadahitvā upari suvaṇṇarajatatārakāvicittaṃ vitānaṃ bandhitvā gandhadāmapupphadāmādīhi alaṅkaritvā samantā dvādasahatthe ṭhāne pupphajālaṃ kāretvā tiṃsahatthamattatṭhānaṃ paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā pacchimabhittiṃ nissāya bhikkhusaṃghassa pallaṅka-apassayamañcapīṭhādīni paññāpetvā upari setapaccattharaṇehi paccattharāpetvā sālāya pācīnapassaṃ attano nisajjāyoggaṃ kāresuṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ **“āsanāni paññāpetvā”**ti.

Udakamaṇikanti mahākucchikaṃ udakacāṭiṃ. Evaṃ Bhagavā bhikkhusaṃgho ca yathāruciyaṃ hatthapāde dhovissanti, mukhaṃ vikkhālessantīti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūretvā vasatthāya nānāpupphāni ceva udakavāsacūṇṇāni ca pakkipitvā kadalipaṇṇehi pidahitvā patiṭṭhapesuṃ. Tena vuttaṃ “udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvā”ti.

Telappadīpaṃ āropetvāti rajatasuvaṇṇādimaḍaḍadīpikāsu yodhaka¹ rūpavilāsakhacitarūpakādīnaṃ hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādimayakapallikāsu telappadīpaṃ jālayitvā. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamimsūti** ettha pana te Pāṭaligāmiyā upāsakā na kevalaṃ āvasathāgārameva, atha kho sakalasmimpi gāme vīthiyo sajjāpetvā² dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe kadaliyo ca ṭhapāpetvā sakalagāmaṃ dīpamālāhi vippakiṇṇatārakaṃ viya katvā “khīrapate dārake khīraṃ pāyetha, daharakumāre lahuṃ lahuṃ bhojetvā sayāpetha, uccāsaddaṃ mā karittha, ajja ekarattiṃ Satthā antogāme vasissati, Buddhā nāma appasaddakāmā honti”ti bheriṃ carāpetvā sayāṃ daḍadīpikā ādāya yena Bhagavā tenupasaṅkamimsu.

Atha kho Bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṃghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamīti “yassa dāni bhante Bhagavā kālaṃ maññati”ti evaṃ kira tehi kāle ārocite Bhagavā lākhārasena tintarattakoviḷārapupphavaṇṇaṃ rattadupaṭṭaṃ kattariyā padumaṃ kantento viya, saṃvidhāya timaṇḍalaṃ paṭicchādento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṃ parikkhipanto viya, vijjulatāsassirikaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā rattakambalena gajakumbhaṃ pariyonandhanto viya, ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṃ khipamāno viya, mahati suvaṇṇacetiye rattakambalakaṇcukaṃ paṭimuṇcanto viya, gacchantāṃ puṇṇacandaṃ rattavalāhakena paṭicchādento viya, Kaṇcanagirimatthake supakkalākhārasaṃ parisiṇcanto viya, Cittakūṭapabbatamatthakaṃ vijjulaḷālena parikkhipanto viya, sakalacakkavāḷasineruyugandharamahāpathaviṃ cāletvā gahitanigrodhapallavasamānavāṇṇaṃ surattavarapaṃsukūlaṃ pārūpitvā vanagahanato nikkhantakesarasīho viya, samantato udayapabbatakūṭato puṇṇacando viya, bālasūriyo viya ca attanā nisinnacārumaṇḍapato nikkhami.

Athassa kāyato meghamukhato vijjulaḷāpā³ viya rasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasadhārāparisekapiṇṇarapattapupphaphalasākhāvitape viya samantato rukkhe karimsu. Tāvadeva attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṃgho Bhagavantaṃ parivāresi. Te ca naṃ parivāretvā ṭhitā

1. Yonaka (Ma-Ṭṭha 3. 13 piṭṭhe)

2. Sodhāpetvā (Ka)

3. Vijjulatā (Ka)

bhikkhū evarūpā ahesum appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā
 āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpagarahino sīlasampannā
 samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā
 vimuttiñāṇadassanasampannā. Tehi parivuto Bhagavā
 rattakambalaparikkhitto viya suvaṇṇakkhandho, nakkhattaparivārīto viya
 puṇṇacando, rattapadumavanasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā,
 pavāḷavedikaparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha.
 Mahākassapappamukhā pana mahātherā meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacīvaraṃ
 pārūpitvā maṇivammavammitā viya mahānāgā parivārayiṃsu vantarāgā
 bhinnakilesā vijaṭṭhitaṭṭhā chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti Bhagavā sayam vītārāgo vītārāgehi, vītadoso vītavudāsehi, vitamoho
 vītamohehi, nittāṇho nittāṇhehi, nikkilesa nikkileshehi, sayam Buddho
 anubuddhehi parivārīto pattaparivārītaṃ viya kesaraṃ, kesaraparivārītā viya
 kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārīto viya Chaddanto nāgarājā,
 navutihaṃsasahassaparivārīto viya Dhataratṭho haṃsarājā,
 senaṅgaparivārīto viya cakkavattirājā, marugaṇaparivārīto viya Sakko
 devarājā, brahmagaṇaparivārīto viya hāritamahābrahmā, tārāgaṇaparivārīto
 viya puṇṇacando, anupamena Buddhavesena aparimāṇena Buddhavilāsena
 Pāṭaligāmināṃ maggaṃ paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā ghanabuddharasmiyo
 uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesum, tathā pacchimakāyato
 dakkhiṇapassato vāmapassato suvaṇṇavaṇṇā ghanabuddharasmiyo
 uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesum, uparikesantato paṭṭhāya
 sabbakesāvaṭṭhehi moragīvarājavaṇṇā asitā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā
 gaganatale asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesum, heṭṭhāpādātalehi pavāḷavaṇṇā
 rasmiyo uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṃ asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesum, dantato
 akkhīnaṃ setaṭṭhānato, nakhānaṃ maṃsavimuttaṭṭhānato odātā
 ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesum,
 rattapītavaṇṇānaṃ sambhinnaṭṭhānato maṇḍeṭṭhavaṇṇā rasmiyo uṭṭhahitvā
 asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesum, sabbatthakameva pabhassarā rasmiyo
 uṭṭhahiṃsu. Evaṃ samantā asītihatthaṭṭhānaṃ chabbaṇṇā Buddharasmiyo
 vijjotamānāvippchandamānā vidhāvamānā kaṇcanadaṇḍadīpikādīhi
 niccharitvā ākāsaṃ pakkhandamānā mahāpadīpajālā viya,
 cātuddīpikamahāmeghato

nikkhandavijjulatā viya ca disodisaṃ pakkhandimsu. Yāhi sabbedisābhāgā
 suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyamānā viya, suvaṇṇaghaṭato
 suvaṇṇarasadhārāhi āsiñciyamānā viya, pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhittā viya,
 verambhavātena
 samuddhatakiṃsukakaṇikāarakoviḷārapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya,
 cīnapiṭṭhacuṇṇasamparirañjitā viya ca virocimsu.

Bhagavatopi asīti-anubyañjanabyāmappabhāparikkhepasamujjalaṃ
 dvattiṃsa-mahāpurisalakkhaṇappaṭimaṇḍitaṃ sarīraṃ abbhamaḥikādi-
 upakkilesavimuttaṃ samujjalantatārakāvabhāsitaṃ viya, gaganatalaṃ
 vikasitaṃ viya padumavanaṃ, sabbapāliphullo viya yojanasatiko
 pāricchattako, paṭipāṭiyā ṭhapitānaṃ dvattiṃsasūriyānaṃ
 dvattiṃsacandimānaṃ dvattiṃsacakkavattīnaṃ dvattiṃsadevarājanānaṃ
 dvattiṃsamahābrahmānaṃ siriyā sirim abhibhavamānaṃ viya virocittha,
 yathā taṃ dasahi pāramīhi dasahi upapāramīhi dasahi paramatthapāramīhīti
 sammadeva paripūritāhi samattiṃsapāramitāhi alaṅkataṃ
 kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni dinnena dānena rakkhitena
 sīlena katena kalyāṇakammena ekasmiṃ attabhāve samosarivā vipākaṃ
 dātum okāsaṃ alabhamānena sambādhappattaṃ viya nibbattitaṃ
 nāvāsahassabhaṇḍaṃ ekaṃ nāvaṃ āropanakālo viya, sakaṭasahassabhaṇḍaṃ
 ekaṃ sakaṭaṃ āropanakālo viya, pañcavīsatiyā gaṅgānaṃ
 sambhinnamukhadvāre ekato rāsibhūtakālo viya ahosi.

Imāya Buddhasiriyā obhāsamānassapi Bhagavato purato anekāni
 daṇḍadīpikāsahassāni ukkhipimsu. Tathā pacchato vāmapasse dakkhiṇapasse
 jātikusumacampakavanamālikārattuppalanīluppalabakulasinduvārādipupphā
 ni ceva nīlapītādivaṇṇasugandhacuṇṇāni ca cātuddīpikamahāmeghavissatṭhā
 salilavuṭṭhiyo viya vippakirimsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ca
 Buddhadhammasaṃghaguṇasaṃyuttā thutighosā ca sabbā disā pūrayamānā
 mukhasambhāsā¹ viya ahesuṃ.

Devasupaṇṇanāgayakkhagandhabbamanussānaṃ akkhīni amatapānaṃ viya
 labhimsu. Imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā padasahashehi gamanavaṇṇanaṃ
 vattum² vaṭṭati. Tatridaṃ mukhamattaṃ—

1. Mukharā (Sī, Syā)

2. Kattum (Sī)

“Evaṃ sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṃ.
Aheṭṭhayaṃto pāṇāni, yāti lokavināyako.

Dakkhiṇaṃ paṭhamāṃ pādāṃ, uddharanto narāsabho.
Gacchanto sirisampanno, sobhate dvipaduttamo.

Gacchato Buddhasaṭṭhassa, heṭṭhā pādātaraṃ mudu.
Samaṃ samphusate bhūmiṃ, rajasānupalimpati.

Ninnaṃ ṭhānaṃ unnamati, gacchante Lokanāyake.
Unnatañca samaṃ hoti, pathavī ca acetanā.

Pāsāṇā sakkharā ceva, kathalā khāṇukaṇṭakā.
Sabbe maggā vivajjanti, gacchante Lokanāyake.

Nātidūre uddharati, naccāsanne ca nikkhipaṃ.
Aghaṭṭayaṃto niyyāti, ubho jāṇu ca gopphake.

Nātisīghaṃ pakkamati, sampannacaraṇo Muni.
Na cāpi saṇikaṃ yāti, gacchamāno samāhito.

Uddhaṃ adho ca tiriyaṃ, disaṇca vidisaṃ tathā.
Na pekkhamāno so yāti, yugamattaṃvapekkhati¹.

Nāgavikkantacāro so, gamane sobhate Jino.
Cāruṃ gacchati lokaggo, hāsayanto sadevake.

Usabharājāva sobhanto, cārucārīva kesarī.
Tosayaṃto bahū satte, gāmaṃ seṭṭho² upāgami³ti.

vaṇṇakālo nāma kiresa. Evaṃvidhesu kālesu Bhagavato sarīravaṇṇe vā
guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇaṃ, cuṇṇiyapadehi
gāthābandhehi yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ vattabbaṃ. “Dukkathitaṃ”ti vā
“atitthena pakkhando”ti vā na vattabbo. Aparimāṇavaṇṇā hi Buddhā
Bhagavanto, tesāṃ Buddhāpi anavasesato vaṇṇaṃ vattuṃ asamattā.
Sakalampi hi kappāṃ vaṇṇentā pariyosāpetuṃ na sakkonti, pageva itarā
pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatappaṭiyattaṃ Pāṭaligāmaṃ

1. Yugamattamapekkhati (Sī, Syā)

2. Gāmaseṭṭhaṃ (Syā, Ka)

pāvisi, pavisitvā Bhagavā pasannacittena janena
pupphagandhadhūmavāsacuṇṇādīhi pūjijamāno āvasathāgāraṃ pāvisi. Tena
vuttaṃ “atha kho Bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ
bhikkhusaṃghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamī”ti.

Pāde pakkhāletvāti yadipi Bhagavato pāde rajojallaṃ na upalimpati,
tesaṃ pana upāsakānaṃ kusalābhivuddhiṃ ākaṅkhanto paresaṃ
diṭṭhānugatiṃ āpajjanatthañca Bhagavā pāde pakkhāleti. Apica
upādinnakasarīraṃ nāma sītaṃ kātabbampi hotīti etadatthampi Bhagavā
nhānapādadhovanādīni karotiyeva. **Bhagavantamyeve purakkhatvāti**
Bhagavantaṃ purato katvā. Tattha Bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca
majjhe nisinno gandhodakena nhāpetvā dukūlacumbaṭakena vodakaṃ katvā
jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalena paliveṭhetvā pīṭhe ṭhapitā
rattasuvaṇṇaghanapaṭimā viya ativirocittha.

Ayaṃ panettha porāṇānaṃ vaṇṇabhāṇanamaggo—

“Gantvāna maṇḍalamālaṃ, nāgavikkantacāraṇo.

Obhāsayanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

Tahiṃ nisinno naradammasārathi,

Devātidevo satapuññalakkhaṇo.

Buddhāsane majjhagato virocāti,

Suvaṇṇanikkhaṃ viya paṇḍukambale.

Nekkhāṃ jambonadasseva, nikkhattaṃ paṇḍukambale.

Virocāti vītamalo, maṇiverocano yathā.

Mahāsālova samphullo, merurājāvalaṅkato¹.

Suvaṇṇayūpasaṅkāso, padumo kokanado yathā.

Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī.

Devānaṃ pārīchattova, sabbaphullo virocātī”ti.

1. Dumarājāvalaṅkato (Ka)

Pāṭaligāmiye-upāsake āmantesīti yasmā tesu upāsakesu bahū janā sīlesu patiṭṭhitā, tasmā paṭhamam tāva sīlavipattiyā ādīnavam pakāsetvā pacchā sīlasampadāya ānisaṁsam dassetum **“pañcime gahapatayo”**ti-ādīnā dhammadesanattamam āmantesi.

Tattha **dussīloti** nissīlo. **Sīlavipannoti** vipannasīlo bhinnasaṁvaro. Ettha ca “dussīlo”ti padena puggalassa sīlābhāvo vutto. So panassa sīlābhāvo duvidho asamādānena vā samādinna bhedena vāti. Tesu purimo na tathā sāvajjo, yathā dutiyo sāvajjataro. Yathādhīpetādīnavanimittam sīlābhāvam puggalādhiṭṭhānāya desanāya dassetum “sīlavipanno”ti vuttam. Tena “dussīlo”ti padassa attham dasseti. **Pamādādhikaraṇanti** pamādakāraṇā. Idañca suttaṁ gahaṭṭhānam vasena āgataṁ, pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena sippaṭṭhānena jīvikam kappeti yadi kasiyā yadi vāṇijjāya yadi gorakkhena, pāṇātipātādivasena pamatto tam tam yathākālam sampādetum na sakkoti, athassa kammam vinassati. Māghātakāle pana pāṇātipātādīni karonto daṇḍavasena mahatiṁ bhogajāniṁ nigacchati. Pabbajjito dussīlo pamādakāraṇā sīlato Buddhavacanato jhānato satta-ariyadhanato ca jāniṁ nigacchati.

Pāpako kittisaddoti gahaṭṭhassa “asuko amukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccatta-idhalokaparaloko salākabhattamattampi na detī”ti parisamajjhe pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa “asuko nāma thero Satthu sāsane pabbajitvā nāsakkhi sīlāni rakkhitum, na Buddhavacanam gahetum, vejjakammādīhi jīvati, chahi agāravehi samannāgato”ti evam pāpako kittisaddo abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva avassam bahūnam sannipātaṭṭhāne “koci mama kammam jānissati, atha mam nindissati, rājakulassa vā dassessatī”ti sabhayo upasaṅkamati, maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho nisīdati, visārado hutvā kathetum na sakkoti. Pabbajitopi bahubhikkhusaṁghe sannipatite “avassam koci mama kammam jānissati, atha me uposathampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāmāññato cāvetvā nikkaḍḍhissatī”ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā

kathetum na sakkoti. Ekacco pana dussilopi samāno susīlo viya¹ carati, sopi ajjhāsayena maṅku hotiyeva.

Sammūlho kālaṃ karotīti dussīlassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlakammāni samādāya pavattitaṭṭhānāni āpāthaṃ āgacchanti. So ummīletvā idhalokaṃ, nimīletvā paralokaṃ passati. Tassa cattāro apāyā kammānurūpaṃ upaṭṭhahanti, sattisatena pahariyamāno viya aggijālābhigāhātena jhāyamāno² viya ca hoti. So “vāretha, vārethā”ti viravantova marati. Tena vuttaṃ “sammūlho kālaṃ karotī”ti.

Kāyassa bhedati upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇā. Atha vā **kāyassa bheda**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cutito uddhaṃ. **Apāyanti**-ādi sabbaṃ nirayavevacanaṃ. Nirayo hi saggamokkhahetubhūtā puññasāṅkhātā ayā apētattā, sukhānaṃ vā ayassa, āgamanassa vā abhāvā apāyo. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatīti duggati. Vivasā nipatanti ettha dukkatakarīnoti **vinipāto**, vinassantā vā ettha nipatanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgāti vinipāto. Natthi ettha assādasāññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayaṇiṃ dīpeti. Tiracchānayaṇi hi apāyo sugatito apētattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisayaṃ dīpeti. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apētattā, dukkhassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurasadisāṃ avinipatitattā petamahiddhikānampi vijjamānattā. Vinipātaggahaṇena asurakāyaṃ dīpeti. So hi yathāvuttenaṭṭhena “apāyo” ceva “duggati” ca sabbasampattisamussayehi vinipatitattā “vinipāto”ti ca vuccati. Nirayaggahaṇena Avīci-ādikaṃ anekappakāraṃ nirayameva dīpeti. **Upapajjati**ti nibbattati.

Ānisaṃsakathā vuttavipariyāyena veditabbā. Ayaṃ pana viseso—**sīlavā**ti samādānavasena sīlavā. **Sīlasampanno**ti parisuddhaṃ paripuṇṇaṃ

1. Susīlo appicchako viya (Sī), dappito viya (Dī-Ṭṭha 2. 129 piṭṭhe)

2. Aggijālāya āliṅgiyamāno (Sī, Syā)

katvā sīlassa samādānena sīlasampanno. **Bhogakkhandhanti** bhogarāsīm.
Sugatiṃ saggaṃ lokanti ettha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati,
 saggaggahaṇena devagati eva. Tattha sundarā gati **sugati**, rūpādihi visayehi
 suṭṭhu aggoti **saggo**, so sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti**.

Pāṭaligāmiye upāsake bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāyāti aññāyapi
 Pāḷimuttāya dhammakathāya ceva āvasathānumodanakathāya ca. Tadā hi
 Bhagavā yasmā Ajātasattunā tattha Pāṭaliputtanagaram māpentena aññesu
 gāmanigamajanapadarājadhānīsu ye sīlacārasampannā kuṭumbikā, te ānetvā
 dhanadhaññagharavatthukhettavatthādīni ceva parihāraṇca dāpetvā
 nivesiyanti. Tasmā Pāṭaligāmiyā upāsakā ānisaṃsadassāvitāya visesato
 sīlagarukā sabbaguṇānaṇca sīlassa adhiṭṭhānabhāvato tesāṃ paṭhamāṃ
 sīlānisaṃse pakāsetvā tato param ākāsagaṅgaṃ otārento viya, pathavojaṃ
 ākaḍḍhanto viya, mahājamburaṃ matthake gahetvā cārento viya,
 yojanikamadhukaṇḍaṃ cakkayantena pīletvā madhurasāṃ pāyamāno viya
 Pāṭaligāmikānaṃ upāsakānaṃ hitasukhāvahaṃ pakiṇṇakakatham kathento
 “āvāsadānaṃ nāmetaṃ gahapatayo mahantaṃ puññaṃ, tumhākaṃ āvāso
 mayā paribhutto, bhikkhusaṃghena ca paribhutto, mayā ca
 bhikkhusaṃghena ca paribhutte pana dhammaratanenapi paribhuttoyeva
 hoti. Evaṃ tihi ratanehi paribhutte aparimeyyo ca vipāko, apica
 āvāsadānasmiṃ dinne sabbadānaṃ dinnameva hoti,
 bhūmaṭṭhakapaṇṇasālāya vā sākāmaṇḍapassa vā saṃghaṃ uddissa katassa
 ānisaṃso paricchinditum na sakkā. Āvāsadānānubhāvena hi bhava
 nibbattamānassapi sampīḷitagabbhavāso nāma na hoti, dvādasahattho
 ovarako viyassa mātukucchi asambādhova hoti”ti evaṃ nānāyehi vicittaṃ
 bahuṃ dhammakatham kathetvā—

“Sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti, tato vāḷamigāni ca.

Sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

Tato vātātapo ghorō, sañjāto paṭihaññati.

Leṇaṭṭhaṇca sukhatthaṇca, jhāyitum ca vipassitum.

Vihāradānaṃ saṅghassa, aggaṃ Buddhena vaṇṇitaṃ.

Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano.

Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute.

Tesaṃ annaṇca pānaṇca, vatthasenāsanāni ca.

Dadeyya ujubbhūtesu, vipprasannena cetasā.

Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ.

Yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavoti¹—

evaṃ ayampi āvāsadāne ānisaṃso”ti bahudeva rattim atirekataraṃ
diyaḍḍhayāmaṃ āvāsadānānisaṃsakathaṃ kathesi. Tattha imā gāthā tāva
saṅghaṃ āruḥhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana saṅghaṃ nārohati.

Sandassetvāti—ādīni vuttatthāneva.

Abhikkantāti atikkantā dve yāmā gatā. **Yassa dāni kālāṃ maññathāti**
yassa gamanassa tumhe kālāṃ maññatha, gamanakālo tumhākaṃ,
gacchathāti vuttaṃ hoti. Kasmā pana Bhagavā te uyyojesīti? Anukampāya.
Tiyāmarattim hi tattha nisīditvā vītināmentānaṃ tesaṃ sarīre ābādho
upparijeyyāti, bhikkhusaṅghepi ca vipabhātasayanānisaṃjāya okāso
laddhuṃ vaṭṭati, iti ubhayānukampāya uyyojesīti. **Suññāgāranti** pāṭiyekkaṃ
suññāgāraṃ nāma tattha natthi. Te kira gahapatayo tasseva āvasathāgārassa
ekapasse paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā kappiyamaṇcaṃ paññāpetvā tattha
kappiyapaccattharaṇaṃ attharivā upari
suvaṇṇarajatatārakāgandhamālādīpaṭimaṇḍitaṃ vitānaṃ bandhitvā
telappadīpaṃ āropesum “appeva nāma Satthā dhammāsanato vuṭṭhāya
thokaṃ vissamitukāmo idha nipajjeyya, evaṃ no idaṃ āvasathāgāraṃ
Bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya
bhavissatī”ti. Satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭim paññāpetvā
sīhaseyyaṃ kappesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “suññāgāraṃ pāvisī”ti. Tattha
pādadhovanaṭṭhānato paṭṭhāya yāva dhammāsanā agamāsi, ettake ṭhāne
gamaṇaṃ nipphannaṃ. Dhammāsaṇaṃ patvā thokaṃ aṭṭhāsi, idaṃ tattha
ṭhānaṃ. Bhagavā dve yāme dhammāsaṇe nisīdi, ettake ṭhāne nisajjā
nipphannā. Upāsake uyyojetvā

1. Vi 4. 291 piṭṭhe.

dhammāsanato oruyha yathāvutte ṭhāne sīhaseyyaṃ kappesi. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ Bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ ahoṣīti.

Sunidhavassakārāti Sunidho ca Vassakāro ca dve brāhmaṇā.

Magadhamahāmattāti Magadharaṇṇo mahā-amaccā, Magadharatṭhe vā mahāmattā mahatiyā issariyamattāya samannāgatāti mahāmattā. **Pāṭaligāme nagaraṃ māpentī**ti Pāṭaligāmasaṅkhāte bhūmipadese nagaraṃ māpentī. **Vajjīnaṃ paṭibāhāyā**ti Licchavirājūnaṃ āyamukhappacchindanatthaṃ. **Sahassasahassevā**ti ekekavaggavasena sahassaṃ sahassaṃ hutvā. **Vatthūnī**ti gharavatthūni. **Cittāni namanti nivesanāni māpetunti** raṇṇo rājamahāmattānaṃca nivesanāni māpetuṃ vatthuvijjāpāṭhakānaṃ cittāni namanti. Te kira attano sippānubhāvena heṭṭhāpathaviyaṃ tiṃsahatthamatte ṭhāne “idha nāgaggāho, idha yakkhaggāho, idha bhūtaggāho, idha pāsāṇo vā khāṇuko vā atthī”ti jānanti. Te tadā sippaṃ jappetvā devatāhi saddhim sammantayamānā viya māpentī.

Atha vā nesaṃ sarīre devatā adhimuccitvā tattha tattha nivesanāni māpetuṃ cittaṃ nāmenti. Tā catūsu koṇesu khāṇuke koṭṭetvā vatthumhi gahitamatte paṭivigacchanti. Saddhakulānaṃ saddhā devatā tathā karonti, assaddhakulānaṃ assaddhā devatā. Kimkāraṇā? Saddhānaṃ hi evaṃ hoti “idha manussā nivesanaṃ māpentā paṭhamāṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā maṅgalaṃ vadāpessanti, atha mayaṃ sīlavantānaṃ dassanaṃ dhammakathaṃ pañhavissajjanaṃ anumodanaṃ sotuṃ labhissāma, manussā ca dānaṃ datvā amhākaṃ pattim dassanti”ti. Assaddhā devatāpi “attano icchānurūpaṃ tesaṃ paṭipattim passituṃ, kathaṃca sotuṃ labhissāmā”ti tathā karonti.

Tāvatiṃsehīti yathā hi ekasmiṃ kule ekaṃ paṇḍitamanussaṃ, ekasmiṃ ca vihāre ekaṃ bahussutaṃ bhikkhuṃ upādāya “asukakule manussā paṇḍitā, asukavihāre bhikkhū bahussutā”ti saddo abbhuggacchati, evameva Sakkaṃ devarājānaṃ, Vissakammaṇca¹ devaputtaṃ upādāya “Tāvatiṃsā paṇḍitā”ti saddo abbhuggato. Tenāha “Tāvatiṃsehī”ti.

1. Vissukammaṇca (Syā), visukammaṇca (Ka)

seyyathāpī-ādinā devehi Tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvā viya Sunidhavassakārā nagaraṃ māpentīti dasseti.

Yāvatā Ānanda ariyaṃ āyatananti yattakaṃ ariyamanussānaṃ osaraṇaṭṭhānaṃ nāma atthi. **Yāvatā vaṇippathoti** yattakaṃ vāṇijānaṃ āhaṭabhaṇḍassa rāsivasena kayavikkayaṭṭhānaṃ nāma, vāṇijānaṃ vasaṇaṭṭhānaṃ vā atthi. **Idaṃ agganagaranti** tesam ariyāyatanavaṇippathānaṃ idaṃ nagaraṃ aggaṃ bhavissati jeṭṭhakaṃ pāmokkhaṃ. **Puṭabhedananti** bhaṇḍapuṭabhedanaṭṭhānaṃ, bhaṇḍabhaṇḍikānaṃ¹ mocanaṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Sakalajambudīpe aladdhabhaṇḍampi hi idheva labhissanti, aññattha vikkayaṃ agacchantāpi idheva vikkayaṃ gacchissanti, tasmā idheva puṭaṃ bhindissanti attho. Āyānampi hi catūsu dvāresu cattāri, sabhāyaṃ ekanti evaṃ divase divase pañcasatasahassāni tattha utṭhahissanti. Tāni sabhāvāni āyānīti dasseti.

Aggito vāti-ādīsu samuccayattho vāsaddo, agginā ca udakena ca mithubhedena ca nassissatīti attho. Tassa hi eko koṭṭhāso agginā nassissati, nibbāpetuṃ na sakkhissanti, ekaṃ koṭṭhāsaṃ Gaṅgā gahetvā gamissati, eko iminā akathitaṃ amussa, amunā akathitaṃ imassa vadantānaṃ pisuṇavācānaṃ vasena bhinnānaṃ manussānaṃ aññamaññabhedena vinassissati. Evaṃ vatvā Bhagavā paccūsakāle Gaṅgātiraṃ gantvā katamukhadhovano bhikkhācāravelaṃ āgamayamāno nisīdi.

Sunidhavassakārāpi “amhākaṃ rājā samaṇassa Gotamassa upaṭṭhāko, so amhe upagate pucchissati ‘Satthā kira Pāṭaligāmaṃ agamāsi, kiṃ tassa santikaṃ upasaṅkamittha, na upasaṅkamitthā’ti. ‘Upasaṅkamimhā’ti ca vutte ‘nimantayittha, na nimantayitthā’ti pucchissati. ‘Na nimantayimhā’ti ca vutte amhākaṃ dosaṃ āropetvā niggaṇhissati, idaṃcāpi mayaṃ akataṭṭhāne nagaraṃ māpema, samaṇassa kho pana Gotamassa gatagataṭṭhāne kāḷakaṇṇisattā paṭikkamanti, taṃ mayaṃ nagaramaṅgalaṃ vācāpessāmā”ti cintetvā Satthāraṃ upasaṅkamitvā nimantayimsu. Tena vuttaṃ “**atha kho Sunidhavassakārā**”ti-ādi.

1. Bhaṇḍagaṇṭhikānaṃ (Ka)

Pubbaṇhasamayantipubbaṇhe kāle. **Nivāsetvā**ti gāmapavesananīhārena nivāsanam nivāsetvā kāyabandhanam bandhitvā. **Pattacīvaramādāyā**ti cīvaram pārupitvā pattam hatthena gahetvā.

Sīlavantetthāti sīlavanto ettha attano vasaṇaṭṭhāne. **Saññateti** kāyavācācittēhi saññate. **Tāsam dakkhiṇamādiseti** saṅghassa dinne cattāro paccaye tāsam gharadevatānam ādiseyya¹ pattim dadeyya. **Pūjitā pūjayantī**ti “ime manussā amhākam nātakāpi na honti, evampi no pattim denti”ti ārakkham susamvihitam karonti suṭṭhu ārakkham karonti. **Mānitā mānayantī**ti kālānukālam² balikammakaraṇena mānitā “ete manussā amhākam nātakāpi na honti, tathāpi catupañcachamāsantaram no balikammam karontī”ti mānenti uppannaparissayam haranti³. **Tato nanti** tato tam paṇḍitajātikam purisam. **Orasanti** ure ṭhapetvā vaḍḍhitam, yathā mātā orasam puttam anukampati, uppannaparissayaharaṇatthamevassa yathā vāyamati, evam anukampantīti attho. **Bhadrāni passatī**ti sundarāni passati.

Anumoditvāti tehi tadā pasutapuññassa anumodanavasena tesam dhammakatham katvā. Sunidhavassakārāpi “yā tattha devatā āsum, tāsam dakkhiṇamādiseti”ti Bhagavato vacanam sutvā devatānam pattim adamsu. **Tam Gotamadvāram nāma ahosī**ti tassa nagarassa yena dvārena Bhagavā nikkhami, tam Gotamadvāram nāma ahosi. Gaṅgāya pana uttaraṇattham anotiṇṇattā⁴ Gotamatittham nāma nāhosi⁵. **Pūrāti puṇṇā. Samatittikā**ti taṭṭasamam udakassa tittā bharitā. **Kākaṭṭhāyā**ti tīre ṭhitakākehi pātum sakkuṇeyya-udakā. Dvīhipi padehi ubhatokūlasamam paripuṇṇabhāvameva⁶ dasseti. **Uḷumpanti** pāragamanatthāya dārūni saṅghāṭetvā āṇiyo koṭṭetvā katam. **Kullanti** veḷudaṇḍādike⁷ valli-ādīhi bandhitvā katam.

Etamattham viditvāti etam mahājanassa gaṅgodakamattassapi kevalam taritum asamatthataṃ, attano pana bhikkhusaṅghassa ca atigambhīravitthataṃ

1. Ādissa (Sī)

2. Kālāna kalam (Sī)

3. Uppannaparissayā pārenti (Sī, Ka) Dī-Ṭṭha 2. 132 piṭṭhe pana passitabbam.

4. Otiṇṇatthānam (Sī)

5. Ahosi (Sī)

6. Ubhatokūle jalapariṇṇabhāvameva (Sī, Syā)

7. Veḷunaḍḍādike (Sī, Syā)

saṃsāramahaṇṇavaṃ taritvā ʈhitabhāvaṃca sabbākārato viditvā tadatthaparidīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **aṇṇavanti** sabbantimena paricchedena yojanamattaṃ gambhīrassa ca vitthatassa ca udakaṭṭhānassetāṃ adhivacanaṃ. **Saranti** saritvā gamanato idha nadī adhippetā. Idaṃ vuttaṃ hoti—**ye** gambhīravitthataṃ saṃsāraṇṇavaṃ taṇhāsaritaṃca **taranti**, te ariyamaggasaṅkhātāṃ **setuṃ katvāna visajja pallalāni** anāmasitvāva udakabharitāni ninnatṭhānāni, ayaṃ pana idaṃ appamattakaṃ udakaṃ taritukāmo **kullaṃ hi jano pabandhati** kullaṃ bandhituṃ āyasaṃ āpajjati. **Tiṇṇā medhāvino janāti** ariyamaggañāṇasaṅkhātāya medhāya samannāgatattā medhāvino Buddhā ca Buddhasāvaka ca vinā eva kullena tiṇṇā paratīre patiṭṭhitāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dvidhāpathasuttavaṇṇanā

77. Sattame **addhānamaggapaṭipannoti** addhānasaṅkhātāṃ dīghamaggaṃ paṭipanno gacchanto hoti. **Nāgasamālenāti** evaṃnāmakena therena. **Pacchāsamaṇenāti** ayaṃ tadā Bhagavato upaṭṭhāko ahosi. Tena naṃ pacchāsamaṇaṃ katvā maggaṃ paṭipajji. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ vīsativassāni anibaddhā upaṭṭhākā ahesuṃ, tato paraṃ yāva parinibbānā pañcavīsativassāni āyasmā Ānando chāyāva upaṭṭhāsi. Ayaṃ pana anibaddhupaṭṭhākakālo¹. Tena vuttaṃ **“āyasmatā Nāgasamālena pacchāsamaṇenā”**ti. **Dvidhāpathanti** dvidhābhūtaṃ maggaṃ. “Dvedhāpathan”tipi paṭhanti. āyasmā Nāgasamālo attanā pubbe tattha kataparicayattā ujubhāvaṇcassa sandhāya vadati **“ayaṃ bhante Bhagavā pantho”**ti.

Bhagavā pana tadā tassa sapaṛissayabhāvaṃ ñatvā tato aññaṃ maggaṃ gantukāmo **“ayaṃ Nāgasamāla pantho”**ti āha. “Sapaṛissayo”ti ca vutte asaddahitvā “Bhagavā na tattha paṛissayo”ti vadeyya, tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti “sapaṛissayo”ti na kathesi. Tikkhattuṃ

1. Anibaddhupaṭṭhāko (Ka)

“ayaṃ pantho, iminā gacchāmā”ti vatvā catutthavāre “na Bhagavā iminā maggena gantum icchati, ayameva ca ujumaggo, handāhaṃ Bhagavato pattacīvaraṃ datvā iminā maggena vamiṣṣāmi”ti cintetvā Satthu pattacīvaraṃ dātuṃ asakkonto bhūmiyaṃ ṭhapetvā paccupaṭṭhitena dukkhasaṃvattanikena kammunā codiyamāno Bhagavato vacanaṃ anādiyitvāva pakkāmi. Tena vuttaṃ **“atha kho āyasmā Nāgasamālo Bhagavato pattacīvaraṃ tattheva chamāyaṃ nikkhipitvā pakkāmi”**ti. Tattha Bhagavato pattacīvaranti attano hatthagataṃ Bhagavato pattacīvaraṃ. **Tatthevā**ti tasmiṃyeva magge **chamāyaṃ** pathaviyaṃ nikkhipitvā pakkāmi. Idaṃ vo Bhagavā pattacīvaraṃ, sace icchatha, gaṇhatha, yadi attanā icchitamaggaṃyeva gantukāmatthāti adhippāyo. Bhagavāpi attano pattacīvaraṃ sayameva gahetvā yathādhippetāṃ maggaṃ paṭapajji.

Antarāmagge corā nikkhamitvāti tadā kira pañcasatā purisā luddā lohitapāṇino rājāparādhino hutvā araṇṇaṃ pavisitvā corikāya jīvikaṃ kappentā “pāripanthikabhāvena raṇṇo āyapathaṃ pacchindissāmā”ti maggasaṃīpe araṇṇe tiṭṭhanti. Te therāṃ tena maggena gacchantāṃ disvā “ayaṃ samaṇo iminā maggena āgacchati, avaḷaṇṇitabbaṃ maggaṃ vaḷaṇṇeti, amhākaṃ atthibhāvaṃ na jānāti, handa naṃ jānāpessāmā”ti kujjhitvā gahanaṭṭhānato vegena nikkhamitvā sahasā therāṃ bhūmiyaṃ pādetvā hatthapādehi koṭṭetvā mattikāpattañcassa bhinditvā cīvaraṃ khaṇḍākhāṇḍikaṃ chinditvā pabbajitattā “taṃ na hanāma, ito paṭṭhāya imassa maggassa parissayabhāvaṃ jānāhi”ti vissajjesuṃ. Tena vuttaṃ **“atha kho āyasmato -pa- vipphālesun”**ti.

Bhagavāpi “ayaṃ tena maggena gato corehi bādhito maṃ pariyesitvā idāneva āgamiṣṣati”ti ṇatvā thokaṃ gantvā maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamaṇe nisīdi. āyasmāpi kho Nāgasamālo paccāgantvā Satthārā gatamaggameva gahetvā gacchanto tasmiṃ rukkhamaṇe Bhagavantaṃ passitvā upasaṅkamtvā vanditvā taṃ pavattiṃ sabbaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ **“atha kho āyasmā Nāgasamālo -pa- saṃghāṭiṇca vipphālesun”**ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato Nāgasamālassa attano vacanaṃ anādiyitvā akhemantaṃaggagamaṇaṃ, attano ca khemantaṃaggagamaṇaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **saddhim caranti** saha caranto. **Ekato vasanti** idam tasseva vevacanam, saha vasantoti attho. **Misso aññajanena vedagūti** veditabbaṭṭhena vedasaṅkhātena catusacca-ariyamaggañāṇena gatattā adhigatattā, vedassa vā sakalassa ñeyyassa pāram gatattā vedagū. Attano hitāhitam na jānātīti añño, avidvā bāloti attho. Tena aññena janena misso sahacaraṇamattena misso. **Vidvāpajahāti pāpakanti** tena vedagūbhāvena vidvā jānanto pāpakam abhaddakam attano dukkhāvaham pajahāti, pāpakam vā akalyāṇapuggalam pajahāti. Yathā kim? **Koṇico khīrapakova ninnaganti** yathā koṇcasakuṇo udakamissite khīre upanīte vinā toyam khīramattasseva pivanato khīrapako ninnatṭhānagamanena ninnagasaṅkhātam udakam pajahāti vajjeti, evam paṇḍito kira duppaññapuggalehi ṭhānanisajjādīsu sahabhūtopi ācārena te pajahāti, na kadācipi sammisso hoti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Visākhāsuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **Visākhāya Migāramātuyā nattā kālaṅkatā hotīti** Visākhāya mahā-upāsikāya puttassa dhītā kumārikā kālaṅkatā hoti. Sā kira vattasampannā sāsane abhippasannā mahā-upāsikāya geham pavitṭhānam bhikkhūnam bhikkhunīnañca attanā kātābbaveyyāvaccam purebhattam pacchābhattañca appamattā akāsi, attano pitāmahiya cittānukūlam paṭipajji. Tena Visākhā gehato bahi gacchantī sabbam tassāyeva bhāram katvā gacchati, rūpena ca dassanīyā pāsādikā, iti sā tassā visesato piyā manāpā ahoṣi. Sā rogābhibhūtā kālamakāsi. Tena vuttam “tena kho pana samayena Visākhāya Migāramātuyā nattā kālaṅkatā hoti piyā manāpā”ti. Atha mahā-upāsikā tassā maraṇena sokam sandhāretum asakkontī dukkhī dummanā sarīranikkhepaṁ karetvā “api nāma Satthu santikam gatakāle cittassādam labheyyam”ti Bhagavantam upasaṅkami. Tena vuttam “**atha kho Visākhā migāramātā**”ti-ādi. Tattha **divā divassāti** divasassāpi divā, majjhanhike kāleti attho.

Bhagavā Visākhāya vaṭṭābhīratim jānanto upāyena sokatanukaraṇattham **“iccheyyāsi tvaṃ Visāke”**ti-ādimāha. Tattha **yāvatikā**ti yattakā. Tadā kira satta janakoṭiyo Sāvatthiyaṃ paṭivasanti. Tam sandhāya Bhagavā **“kīvabahukā pana Visāke Sāvattthiyaṃ manussā devasikaṃ kālāṃ karontī”**ti pucchi. Visākhā **“dasapi bhante”**ti-ādimāha. Tattha **tīṇī**ti tayo. Ayameva vā pāṭho. **Avivittā**ti asuññā.

Atha Bhagavā attano adhippāyaṃ pakāsento **“api nu tvaṃ kadāci karahaci anallavatthā vā bhaveyyāsi anallakesā vā”**ti āha. Nanu evaṃ sante tayā¹ sabbakālāṃ sokābhibhūtāya matānaṃ puttādīnaṃ amaṅgalūpacārasena udakoroḥaṇena allavatthāya allakesāya eva bhavitabbanti dasseti. Tam sutvā upāsikā saṃvegajātā **“no hetāṃ bhante”**ti paṭikkhipitvā piyavatthum vippaṭisārato attano cittassa nivatta bhāvaṃ Satthu ārocentī **“alāṃ me bhante tāvabahukeyhi puttehi ca nattārehi cā”**ti āha.

Athassā Bhagavā **“dukkhaṃ nāmetaṃ piyavatthunimittaṃ, yattakāni piyavatthūni, tattakāni dukkhāni. Tasmā sukhakāmena dukkhappaṭikūlena sabbaso piyavatthuto cittaṃ vivecetabban”**ti dhammaṃ desento **“yesaṃ kho Visāke sataṃ piyāni, sataṃ tesāṃ dukkhāni”**ti-ādimāha. Tattha **sataṃ piyāni**ti sataṃ piyāyitabbavatthūni. **“Sataṃ piyaṃ”**tipi keci paṭhanti. Ettha ca yasmā ekato paṭṭhāya yāva dasa, tāva saṅkhyā saṅkhyeyyappadhānā, tasmā **“yesaṃ dasa piyāni, dasa tesāṃ dukkhāni”**ti-ādinā Pāḷi āgatā. Keci pana **“yesaṃ dasa piyānaṃ, dasa nesaṃ dukkhānaṃ”**ti-ādinā paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. Yasmā pana vīsātito paṭṭhāya yāva sataṃ, tāva saṅkhyā saṅkhyeyyappadhānāva, tasmā tatthāpi saṅkhyeyyappadhānataṃyeva gahetvā **“yesaṃ kho Visāke sataṃ piyāni, sataṃ tesāṃ dukkhāni”**ti-ādinā Pāḷi āgatā. Sabbesampi ca **“yesaṃ ekaṃ piyaṃ, ekaṃ tesāṃ dukkhaṃ”**ti pāṭho, na pana dukkhassāti. Etasmiṃ hi pakkhe ekarasā ekajjhāsaya ca Bhagavato desanā hoti. Tasmā yathāvuttanayāva Pāḷi veditabbā.

1. Tassā (Sī, Syā)

Etamattham viditvāti sokaparidevādikaṃ cetasikaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ piyavatthunimittaṃ piyavatthumhi sati hoti, asati na hotīti etamattham sabbākārato jānitvā tadatthaparidīpanam **imaṃ udānam udānesi**.

Tassattho—ñātibhogarogasīladiṭṭhi byasanehi phuṭṭhassa anto nijjhāyantassa bālassa cittasantāpalakkhaṇā **ye keci** mudumajjhādibhedena yādisā tādisā **sokā vā** tehiyeva huṭṭhassa sokuddehakasamuṭṭhāpitavacīvipalāpalakkhaṇā¹ **paridevitā vā** anīṭṭhaphoṭṭhabbapaṭihatakāyassa kāyapīḷanalakkhaṇā **dukkhā vā** tathā avuttatthassa vikappanatthena **vāsaddena** gahitā domanassūpāyāsādayo vā nissayabhedena ca **anekarūpā** nānāvidhā imasmiṃ sattaloke dissanti upalabbhanti, sabbepi **ete piyaṃ** piyajātikaṃ sattaṃ saṅkhārāṇca **paṭicca** nissāya āgamma paccayaṃ katvā **pabhavanti** nibbattanti. Tasmīṃ pana yathāvutte piyavatthumhi **piye asante** piyabhāvakare chandarāge pahīne na kadācipi **ete bhavanti**. Vuttañhetam “piyato jāyatī soko -pa-. Pemato jāyatī soko”ti ca ādi². Tathā “piyappabhūtā kalahā vivādā, paridevasokā sahamaccharehī”ti ca ādi³. Ettha ca “paridevitā vā dukkhā vā”ti līṅgavipallāsena vuttam, “paridevitāni vā dukkhāni vā”ti vattabbe vibhattilopo vā katoti veditabbo.

Tasmā hi te sukhino vītasokāti yasmā piyappabhūtā sokādayo yesaṃ natthi⁴, tasmā te eva sukhino vītasokā nāma. Ke pana te? **Yesam piyaṃ natthi kuhiñci loke** yesaṃ ariyānaṃ sabbaso vītarāgattā katthacipi sattaloke saṅkhārāloke ca piyaṃ piyabhāvo “putto”ti vā “bhātā”ti vā “bhagini”ti vā “bhariyā”ti vā piyaṃ piyāyanaṃ piyabhāvo natthi, saṅkhārālokepi “etaṃ mama santakaṃ, imināhaṃ imaṃ nāma sukhaṃ labhāmi labhissāmī”ti piyaṃ piyāyanaṃ piyabhāvo natthi. **Tasmā asokaṃ virajaṃ patthayāno, piyaṃ na kayirātha kuhiñci loke**ti yasmā ca sukhino nāma vītasokā, vītasokattāva katthacipi visaye piyabhāvo natthi, tasmā attano yathāvuttasokābhāvena ca asokaṃ asokabhāvaṃ rāgarajādivigamanena

1. Kāyasosakahetukassa samuṭṭhāpakā keci (Sī)

3. Khu 1. 413 piṭṭhe.

2. Khu 1. 44, 45 piṭṭhesu.

4. Piye asati na santi (Ka)

virajaṃ virajabhāvaṃ arahattaṃ, sokassa rāgarajādīnaṃ
abhāvahetubhāvato vā “asokaṃ virajan”ti laddhanāmaṃ nibbānaṃ
paṭthayāno kattukamyatākusalacchandassa vasena chandajāto katthaci loke
rūpādidhamme antamaso samathavipassanādhammepi piyaṃ piyabhāvaṃ
viyāyanaṃ na kayirātha na uppādeyya. Vuttañhetā “dhammāpi vo
bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā”ti¹.

Atṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamadabbasuttavaṇṇanā

79. Navame āyasmāti piyavacanaṃ. **Dabboti** tassa therassa nāmaṃ.
Mallaputtoti Mallarājassa putto. So hi āyasmā Padumuttarassa Bhagavato
pādamūle katābhinihāro kappasatasahassaṃ upacitapuññaṃcayo amhākaṃ
Bhagavato kāle Mallarājassa deviyā kucchiyaṃ nibbatto katādhikārattā
jātiyā sattavassikakāleyeva mātāpitaro upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Te ca
“pabbajitvāpi ācāraṃ tāva sikkhatu, sace taṃ nābhiraṃsati, idheva
āgamaṃsati”ti anujānimsu. So Satthāraṃ upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci.
Satthāpissa upanissayasampattiṃ oloketvā pabbajjaṃ anujāni. Tassa
pabbajjāsamaye dinna-ovādena bhavattayaṃ ādittaṃ viya upaṭṭhāsi. So
vipassanaṃ paṭṭhapetvā khuraggeyyeva arahattaṃ pāpuṇi. Yaṃkiñci
sāvakena pattaṃbhaṃ, “tisso vijjā catasso paṭisambhidā chaḷabhiññā nava
lokuttaradhammā”ti evamādikaṃ sabbaṃ adhigantvā asītiyā mahāsāvakesu
abbhantaro ahosi. Vuttañhetā tena āyasmatā—

“Mayā kho jātiyā sattavassena arahattaṃ sacchikataṃ, yaṃkiñci
sāvakena pattaṃbhaṃ, sabbaṃ taṃ anuppattaṃ mayā”ti-ādi².

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti so kirāyasmā ekadivasaṃ Rājagahe
piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātaṃ paṭikkanto Bhagavato vattaṃ
dassetvā divāṭṭhānaṃ gantvā udakakumbhato udakaṃ gahetvā pāde
pakkhāletvā

1. Ma 1. 188 piṭṭhe.

2. Vi 1. 243 piṭṭhe.

gattāni sītiṃ katvā cammakkaṇḍaṃ paññāpetvā nisinno kālaparicchedaṃ katvā samāpattiṃ samāpajji. Athāyasmā yathākālaparicchedaṃ samāpattito vuṭṭhahitvā attano āyusaṅkhāre olokesi. Tassa¹ te parikkhīṇā katipayamuhuttikā upaṭṭhahimsu. So cintesi “na kho metaṃ patirūpaṃ, yamaṃ Satthu anārocetvā sabrahmacārīhi ca avidito idha yathānisinnova parinibbāyissāmi. Yannūnāhaṃ Satthāraṃ upasaṅkamitvā parinibbānaṃ anujānāpetvā Satthu vattaṃ dassetvā sāsanassa niyyānikabhāvadassanattamaṃ mayhaṃ iddhānubhāvaṃ vibhāvento ākāse nisīditvā tejodhātum samāpajjitvā parinibbāyeyyaṃ. Evaṃ sante ye mayi assaddhā appasannā, tesampi pasādo uppajjissati, tadassa tesaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti. Evaṃ so āyasmā cintetvā Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā sabbaṃ taṃ tatheva akāsi. Tena vuttaṃ “**atha kho āyasmā Dabbo Mallaputto yena Bhagavā tenupasaṅkami**”ti-ādi.

Tattha **parinibbānakālo** meti “Bhagavā mayhaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānakālo upaṭṭhito, tamahaṃ Bhagavato ārocetvā parinibbāyitukāmomhī”ti dasseti. Keci panāhu “na tāva thero jīṇṇo, na ca gilāno, parinibbānāya ca Satthāraṃ āpucchati, kiṃ tattha² kāraṇaṃ? ‘Mettiyabhūmajakā bhikkhū pubbe maṃ amūlakena pārājikena anuddhaṃsesuṃ, tasmiṃ adhikaraṇe vūpasantepi akkosantiyeva. Tesaṃ saddahitvā aññepi puthujjanaṃ mayi agāravaṃ paribhavaṇa karonti. Imaṇca dukkhabhāraṃ niratthakaṃ vahitvā kiṃ payojanaṃ, tasmāhaṃ idāneva parinibbāyissāmi’ti sannitṭhānaṃ katvā Satthāraṃ āpucchī”ti. Taṃ akāraṇaṃ. Na hi khīṇāsavā aparikkhīṇe āyusaṅkhāre paresaṃ upavādādibhayena parinibbānāya cetenti ghaṭayanti vāyamanti, na ca paresaṃ pasaṃsādi hetu ciraṃ tiṭṭhanti, atha kho saraseneva attano āyusaṅkhārassa parikkhayaṃ āgamenti. Yathāha—

“Nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitāṃ.
Kālaṇca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā”ti³.

Bhagavāpissa āyusaṅkhāraṃ oloketvā parikkhīṇabhāvaṃ ñatvā “**yassadāni tvaṃ Dabba kālaṃ maññasī**”ti āha.

1. Tattha (Sī) 2. Tatthidaṃ (Sī, Syā) 3. Khu 2. 258, 307; Khu 11. 45 piṭṭhesu.

Vehāsaṃ abbhuggantvāti ākāsaṃ abhi-uggantvā, vehāsaṃ gantvāti attho. **Abhisaddayogena** hi idaṃ upayogavacanāṃ, attho pana bhummasena veditabbo. Vehāsaṃ abbhuggantvā kiṃ akāsīti āha “**ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā**”ti-ādi. Tattha **tejodhātum samāpajjitvā**ti tejokasiṇacatutthajjhānasamāpattiṃ samāpajjitvā. Thero hi tadā Bhagavantaṃ vanditvā tikkhattum padakkhiṇaṃ katvā ekamantaṃ ʈhito “Bhagavā kappasatasahassaṃ tumhehi saddhiṃ tattha tattha vasanto puñṇāni karonto imevatthaṃ sandhāya akāsiṃ, svāyamattho ajja matthakaṃ patto, idaṃ pacchimadassanaṃ”ti āha. Ye tattha puthujjanabhikkhū sotāpannasakadāgāmino ca, tesu ekaccānaṃ mahantaṃ kāruṇṇaṃ ahosi, ekacce ārodanappattā ahesum. Athassa Bhagavā cittācāraṃ ʈatvā “tena hi Dabba mayhaṃ bhikkhusaṃghassa ca iddhipāṭihāriyaṃ dassēhi”ti āha. Tāvadeva sabbo bhikkhusaṃgho sannipati. Athāyasmā Dabbo “ekopi hutvā bahudhā hoti”ti-ādina¹ nayena āgatāni sāvakasādhāraṇāni sabbāni pāṭihāriyāni dassetvā puna ca Bhagavantaṃ vanditvā ākāsaṃ abbhuggantvā ākāse pathaviṃ nimminitvā tattha pallaṅkena nisinna tejokasiṇasamāpattiyā parikammaṃ katvā samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sarīraṃ āvajjitvā puna samāpattiṃ samāpajjitvā sarīrajhāpanatejodhātum adhiṭṭhahitvā parinibbāyi. Saha adhiṭṭhānena sabbo kāyo agginā āditto ahosi. Khaṇeṇeva ca so aggi kappavūṭṭhānaggi viya aṇumattampi saṅkhāragataṃ masimattampi tattha kiṅci anavasesento adhiṭṭhānabalena jhāpetvā nibbāyi. Tena vuttaṃ “**atha kho āyasmā Dabbo Mallaputto**”ti-ādi. Tattha **vuṭṭhahitvā parinibbāyi**ti iddhicittato vuṭṭhahitvā bhavaṅgacittena parinibbāyi.

Jhāyamānassāti jāliyamānassa. **Ḍayhamānassāti** tasseva vevacanaṃ. Atha vā **jhāyamānassāti** jālāpavattikkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, **ḍayhamānassāti** vītaccitaṅgārakkhaṇaṃ. **Chārikāti** bhasmaṃ. **Masīti** kajjalaṃ². Na **paññāyitthāti** na passittha, adhiṭṭhānabalena sabbaṃ khaṇeṇeva antaradhāyitthāti attho. Kasmā pana thero uttarimanussadhammaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dassesi, nanu Bhagavatā iddhipāṭihāriyakaraṇaṃ

1. Khu 9. 107; Dī 1. 206 piṭṭhādīsu.

2. Masīti ājhāmaṃ kajjalaṃ (Ka)

paṭikkhittanti? Na codetabbametam gihīnam sammukhā pāṭihāriyakaraṇassa paṭikkhittattā. Tañca kho vikubbanavasena, na panevaṃ adhiṭṭhānavasena. Ayaṃ panāyasmā dhammasāminā āṇattova pāṭihāriyaṃ dassesi.

Etamattham veditvā etam āyasmato Dabbassa Mallaputtassa anupādāparinibbānam sabbākārato veditvā tadatthaparidīpanam **imaṃ udānam udānesi**.

Tattha **abhedi kāyoti** sabbo bhūtopādāyapabhedo catusantatirūpakāyo bhijji, anavasesato dayhi¹, antaradhāyi, anuppattidhammataṃ āpajji. **Nirodhi saññāti** rūpāyatanādigocaratāya rūpasaññādibhedā sabbāpi saññā appaṭisandhikena nirodhena nirujjhi. **Vedanā sītibhaviṃsu sabbāti** vipākavedanā kiriyavedanāti sabbāpi vedanā appaṭisandhikanirodhena niruddhattā anumattampi vedanādarathassa abhāvato sītibhūtā ahesum, kusalākusalavedanā pana arahattaphalakkhaṇeyeva nirodham gatā. “Sītirahimsū”tipi paṭhanti, santā² niruddhā ahesunti attho. **Vūpasamiṃsu saṅkhārāti** vipākakiriyaappabhedaṃ sabbepi phassādayo saṅkhārakkhandhadhammā appaṭisandhikanirodheneva niruddhattā visesena upasamiṃsu. **Viññāṇam atthamāgamāti** viññāṇampi vipākakiriyaappabhedaṃ sabbam appaṭisandhikanirodheneva attham vināsam upacchedam agamā agacchi.

Iti Bhagavā āyasmato Dabbassa Mallaputtassa pañcannampi khandhānam pubbeyeveva kilesābhisaṅkhārūpādānassa anavasesato niruddhattā anupādāno viya jātavedo appaṭisandhikanirodhena niruddhabhāvaṃ nissāya pīṭivegavissatṭham udānam udānesīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyadabbasuttavaṇṇanā

80. Dasame **tatra kho Bhagavā bhikkhū āmantesīti** Bhagavā Rājagahe yathābhirantaṃ viharitvā janapadacārikaṃ caranto anukkamena Sāvattim paṭvā Jetavane viharantoyeva yesam bhikkhūnam āyasmato Dabbassa Mallaputtassa parinibbānam apaccakkham, tesam tam paccakkham katvā dassetum,

1. Nassi (Syā)

2. Asantā (Sī)

yepi ca Mettiyabhūmajakehi katena abhūtena abbhācikkhaṇena there gāravarahitā puthujjanā, telam there bahumānuppādanatthañca āmantesi. Tattha **tatrā**ti vacanasaññāpane nipātamattaṃ. **Khoti** avadhāraṇe. Tesu “tatrā”ti iminā “Bhagavā bhikkhū āmantesī”ti etesaṃ padānaṃ vuccamānataṃyeva joteti. “Kho”ti pana iminā āmantesiyeva, nāssa āmantane koci antarāyo ahoṣīti imamatthaṃ dasseti. Atha vā **tatrā**ti tasmim ārāme. **Khoti** vacanālankāre nipāto. **Āmantesī**ti abhāsi. Kasmā pana Bhagavā bhikkhūyeva āmantesīti? Jeṭṭhattā seṭṭhattā āsannattā sabbakālaṃ sannihitattā dhammadesanāya visesato bhājanabhūtattā ca.

Bhikkhavoti tesam āmantanākāradassanaṃ. **Bhadanteti** āmantitānaṃ bhikkhūnaṃ gāravena Satthu paṭivacanadānaṃ. Tattha “bhikkhavo”ti vadanto Bhagavā te bhikkhū ālapati. “Bhadante”ti vadantā te paccālapanti. Apica “bhikkhavo”ti iminā karuṇāvipphārasommahadayanissitapubbaṅgamaṇa vacanena te bhikkhū kammaṭṭhānamanasikāradhammapaccavekkhaṇādito nivattetvā attano mukhābhimukhe karoti. “Bhadante”ti iminā Satthari ādarabahumānagāravadīpanavacanena te bhikkhū attano sussūsataṃ ovādappaṭiggahagāravabhāvañca paṭivedenti. **Bhagavato paccassosunti** te bhikkhū Bhagavato vacanaṃ pati-assosum sotukāmataṃ janesum. **Etadavocāti** Bhagavā etaṃ idāni vakkhamānaṃ sakalaṃ suttaṃ abhāsi. **Dabbassa bhikkhave Mallaputtassāti**-ādi Anantarasutte vuttatthameva. **Etamatthanti**-ādīsipi apubbaṃ natthi, Anantarasutte vuttanayeneva veditabbaṃ.

Gāthāsu pana **ayoghanahatassāti** ayo haññati etenāti ayoghanaṃ, kammārānaṃ ayokūṭaṃ ayomuṭṭhi ca. Tena ayoghanena hatassa pahatassa. Keci pana “ayoghanahatassāti ghana-ayopiṇḍaṃ hatassā”ti atthaṃ vadanti. **Eva**-saddo cettha nipātamattaṃ. **Jalato jātavedasoti** jhāyamānassa aggissa. Anādare etaṃ sāmivacanaṃ. **Anupubbūpasantassāti** anukkamena upasantassa vijjhātassa niruddhassa. **Yathā na ñāyate gatīti** yathā tassa gati na ñāyati. Idaṃ vuttaṃ hoti—ayomuṭṭhikūṭādinā mahatā ayoghanena hatassa saṃhatassa, kaṃsabhājanādigatassa vā jalamānassa aggissa, tathā

uppannassa vā saddassa anukkamena upasantassa suvūpasantassa dasasu
disāsu na katthaci gati paññāyati paccayanirodhena
appaṭisandhikaniruddhattā.

Evaṃ sammāvimuttānanti evaṃ sammā hetunā ñāyena
tadaṅgavikkhambhanavimutti pubbaṅgamaṇa ariyamaggena catūhipi
upādānehi āsavehi ca vimuttattā sammā vimuttānaṃ, tato eva
kāmapabandhasaṅkhātāṃ kāmoghaṃ bhavoghādibhedāṃ avasiṭṭhaṃ
oghaṇca taritvā tṭhitattā **kāmabandhoghatāriṇaṃ** suṭṭhu
paṭipassambhitasabbakilesavipphanditattā kilesābhisāṅkhāravātehi ca
akampanīyatāya **acalaṃ** anupādisesanibbānaṃ saṅkhātāṃ
sabbasaṅkhārūpasamaṃ **sukhaṃ pattānaṃ** adhigatānaṃ khīṇāsavānaṃ **gati**
devamanussādibhedāsu gatīsu ayaṃ nāmāti paññāpetabbatāya abhāvattā
paññāpetuṃ **natthi** na upalabbhati, yathāvuttajātavedo viya
apaññattikabhāvameva hi so gatoti attho.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Pāṭaligāmiyavaggavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Suvimuttabhavādāno¹, devadānavamānito.
 Pacchinnataṇhāsantāno, pītisaṁvegadīpano.
 Saddhammadānanirato, upādānakkhayāvaho².
 Tattha tattha udāne ye, udānesi vināyako.
 Te sabbe ekato katvā, āropentehi saṅgham.
Udānamiti saṅgītaṁ³, dhammasaṅgāhakehi yaṁ.
 Tassa atthaṁ pakāsetuṁ, Porāṇaṭṭhakathānayaṁ.
 Nissāya yā samāraddhā, atthasaṁvaṇṇanā mayā.
 Sā tattha paramatthānaṁ, suttantesu yathārahaṁ.
 Pakāsanā **Paramattha-dīpanī** nāma nāmato.
 Sampattā pariniṭṭhānaṁ, anākulavinicchayā.
 Catuttimsappamāṇāya, Pāliya bhāṇavārato.
 Iti taṁ saṅkharontena, yaṁ taṁ adhigataṁ mayā.
 Puññaṁ tassānubhāvena, Lokanāthassa sāsaṇaṁ.
 Ogāhitvā⁴ visuddhāya, sīlādipaṭipattiyā.
 Sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.
 Cirāṁ tiṭṭhatu lokasmiṁ, Sammāsambuddhasāsaṇaṁ.
 Tasmīṁ sagāravā niccaṁ, hontu sabbepi pāṇino.
 Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati.
 Saddhammanirato lokaṁ, dhammeneva pasāsatūti.

Badaratitthavihāravāsīnā Ācariyadhammapālattherena katā

Udānassa Aṭṭhakathā samattā.

1. Suvimuttacittavodāno (Sī)

3. Udānaṁ nāma nāmena (Ka)

2. Upādānakkhayāva so (Syā)

4. Obhāsetvā (Sī, Syā)

Udānatṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akataṁ	357	Ajjatagge	261
Akasiralābhī	212	Ajjhattaṁ	171, 317
Akārakā	236	Ajjhatta	339
Akicchālābhī	212	Ajjhattarato	299
Akiñcana	105	Ajjhesi	284
Akusalā	198	Ajjhopannā	331
Akusalānaṁ	212	Aññaṁ jīvaṁ	309
Akkosanti	100	Aññaṁ sarīraṁ	309
Agārasmā	93, 156	Aññajanena	384
Aggaṁ	184	Aññataraṁ purisaṁ	310
Agganagaram	380	Aññataraṁ samādhim	176
Aggiṁ	68	Aññatarassa	103
Aggito	380	Aññatarā devatā	157
Aghamūlaṁ	107	Aññataro	48, 148, 157
Aghāvino	106	Aññatreva	287
Acalaṁ	392	Aññathā	11
Acalo	170	Aññathābhāvī	189
Accayena	34	Aññātaṁ	57
Accādhāya	364	Aññānipi	139
Acchariyaṁ	112, 198, 250	Aññāpaṭivedho	275
Acchādetvā	280	Aññāya	74
Acchecchi vaṭṭaṁ	330	Aññimsu	235
Acchodakā	363	Aṭṭiyamāno	156
Ajakalāpake	58	Aṭṭhaṅgiko	277
Ajapālanigrodhe	47	Aṭṭhānaṁ	271
Ajātaṁ	357	Aṭṭhim katvā	351

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Adḍhaṭṭhamaratanam	223
Aṇumattesu	205
Aṇṇavam	382
Ati	203
Atikkantamānusakena	66
Atikkantamānusikātha	181
Atikkamanti	289
Atiṇṇapubbam	329
Atidhāvanti	320
Atirocati	266
Ativassati	278
Ativelam	330
Atulam	299
Atulañca sambhavam	299
Attato	189
Attanā	88
Attano upasamam	246
Attabharassa	181
Attamano	138
Attasambhavam	299
Attham	234
Attham na jānanti	310
Atthakāmā	74
Atthakāmena	164
Atthakāmo	185
Atthavasam	146
Atthassa viññāpaniyā	284
Atthāya	295
Atthi	352
Attho	180

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Atriccho	206
Atha	34, 75, 257
Adassanam	292
Addasa	269
Addasum	315
Addhānamaggapaṭipanno	382
Adhammam	310
Adhigamappiccho	207
Adhiccasmuppanno	314
Adhicittamanuyutto	229
Adhicitaso	231
Adhiṭṭhahāno	292
Adhipatitvā	85
Adhipātakā	323
Adhivāseti	110
Adhivāsento	148
Adhivāsesi	220
Adho	328
Anagāriyam	93
Anaññaposim	57
Anaññaposino	181
Anatam	356
Anattasaññā	214
Anattham na jānanti	310
Anantavā	309
Anabhirato	150
Anayam	323
Anallakesā	385

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anallavatthā	385	Anuppattaṃ	78
Anavakāso	271	Anuppatto	161
Anāgāmī	277	Anumoditvā	112
Anāthapiṇḍikassa	51	Anulomaṃ	35
Anādiyitvā	222	Anulomapaṭilomaṃ	44
Anānupassī	329	Anusikkhato	319
Anāsavaṃ	159	Anussaramāno	144
Anikkhittadhuro	212	Anussāvanena	288
Aniccasaññino	214	Anūpaghāto	230
Aniccā	194	Anūpavādo	230
Anissitassa	360	Anekapariyāyena	327
Anīghaṃ	335	Anekabyañjano	179
Anukampakena	164	Anekarasabyañjano	179
Anukampikā	74	Anekarūpā	386
Anugatā	215	Anekasūpo	179
Anuggate	215	Aneke kusale dhamme	304
Anuṭṭhitā	294	Anejamasokaṃ	261
Anudhammaṃ	87	Anejo	169
Anudhammacārino	297	Anelagaḷāya	284
Anuparigamma	249	Anokasārī	186
Anupādāya	84	Anotattadaho	272
Anupiyāyaṃ	143	Antaraṭṭhake	67
Anupubbakiriyāya	275	Antarā	97
Anupubbaninno	271	Antarākathā	91
Anupubbapaṭipadāya	275	Antarāmagge	383
Anupubbavihāri	341	Antarāva visīdanti	314
Anupubbasikkhāya	275	Antalikkhe	180
Anupubbim katham	255	Antavā	308
Anupubbūpasantassa	391	Antā	319
Anupubbena	226	Antepure	145

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anto	319	Appiccho	206
Antopūtim	270	Appenti	274
Andhakāre	260	Appodakapāyāsaṃ	220
Andhikatā	332	Appossukko	145, 297
Anvāsattā	198	Abandhano	336
Anventi	333	Abbokiṇṇāni	174
Apagatakālakam	257	Abbhuggantvā	180
Apagatā	236	Abbhutaṃ	112
Apacito	71	Abbhokāse	221
Apatāsi	223	Abyāpajjaṃ	90
Apatvāva tamogadham	314	Abrahamacāriṃ	269
Aparamkāro	314	Abrahamacārino	235
Aparappaccayo	259	Abhikkantaṃ	260
Aparipakkāya	199	Abhikkantavaṇṇā	157
Apaloketvā	153	Abhikkantā	378
Apasabyato	265	Abhikkantāya rattiya	157
Apāyaṃ	376	Abhikkhaṇaṃ	144
Api	252, 337, 354	Abhiññā	156
Apunabbhavāya	329	Abhiññāya	205
Appakilamathena	283	Abhinandati	189
Appaṭikūlā	166	Abhinanditvā	112
Appaṭimodha	365	Abhinibbutatto	175
Appaṭiṭṭhaṃ	355	Abhibhavanaṭṭhena Tathāgato	116
Appabhikkhuko	281	Abhibhūto māro	195
Appamajjato	231	Abhiramanti	271
Appamattā	107	Abhirūpatarā	154
Appamatto	156	Abhisankhāro	33
Appavattaṃ	355	Abhisamparāyo	86
Appābādham	110	Abhisallekhikā	205
Appicchakathā	207	Abhīto	145

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhūtaṃ	357	Avassutaṃ	270
Abhūtavādī	236	Avijjā	38
Abhedi	390	Avijjānirodhā	43
Amanasi karotā	301	Avijjāya tveva	45
Amamassa	149	Avidūre atikkamanti	300
Amamo	175, 186	Avidvā	215
Ambavanaṃ	365	Avinipātadhammo	263
Ambavane	143	Avivittā	385
Ambho	311	Avisārado	375
Ayaṃ	91	Avihaññaṃāno	149, 362
Ayoghanahatassa	391	Avoca	363
Ayyo	65	Asaṃsaggakathā	210-1
Arakkhitena	217	Asaṅkhatam	261
Araññaṇikāyaṃ	216	Asabbhāhi	100
Araham	75, 243	Asampajānā	216
Arahatam	157	Asamāpannapubbā	334
Arahattāya	76	Asamāhitā	216
Arahā	74, 244	Asayaṃkāro	314
Ariyaṃ	380	Asassato	308
Ariyāya	212	Asahamānā	232
Ariyo	94	Asātam	140
Aruṇe	168	Asucim	269
Arūpā	88	Asubhā	213
Alaṃ	196	Asurā	271
Alajjino	235	Asesaṃ	194
Alābhā	365	Asesavirāganirodhā	45
Allakesā	105	Asokaṃ	147
Allavatthā	105	Asmimānasamugghātāya	214
Avantīsu	278	Asmimānassa vinayo	90
Avassaji	299	Assa	75, 227

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Assamaṇaṃ	269	Ānisaṃsaṃ	257
Assasippaṃ	184	Āneñjasamādinā	166
Assosuraṃ	155	Āpātapaṇipātaṃ	323
Ahaṃ karomi	316	Ābādhiko	55
Ahaṅkārapasutāyaṃ	315	Ābādho	110, 362
Ahiṃ	97	Ābhujitvā	148
Ahu pubbe	306	Āmantesi	52, 110, 144
Aho sukhaṃ aho sukhaṃ	144	Āyatanaṃ	39, 380
[Ā]		Āyantaṃ	335
Ākāsaṅgaṅgā	274	Āyantim	66
Ākāse	180	Āyasmantānaṃ	166
Ākiṇṇo	225	Āyasmā	52
Āgaccheyyāhaṃ	196	Āyāma	362
Āgatigati	360	Āyusaṃvattanikaṃ	366
Āgamma	265	Āyogo	230
Āgamehi tāva	196	Ārakkhagocaro	204
Ācāragocarasampanno	204	Ārakāva	275
Ācikkhissanti	297	Ārañṇako	229
Ātaṅko	110	Āraddhavīriyo	212
Ātāpino	40	Ārāme	51
Ātāpiyo	215, 253	Āropetvā	370
Ātāpī	156	Ālokaḥatā viya	166
Āturaṣṣa	319	Āvaṭṭagaṅgā	273
Ādāya	381	Āvaṭṭati	104
Ādicco	87	Āvattissāmi	151
Ādīnaṃ	250	Āvasathāgāraṃ	368
Ādhipateyyasaṃvattanikaṃ	366	Āvilaṃ	363
Ānāpānaṣṣati	214	Āvilāni	227
		Āvi vā	267
		Āsanāni	369

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ī]	
Āsane	257	Īdiso ca īdiso ca	282
Āsavānaṃ khayāya	158	Īsānantassa	228
Āsavehi	84	[U]	
Āsādesi	222	Ukkujjeyya	260
Āharāmi	104	Ukkhipati	275
[I]		Uccāsaddā mahāsaddā	163
Ingaha	281	Ucchadditvāna	104
Icchānaṅgalako	101	Ujūṃ kāyaṃ	148
Iti	35, 42	Ujjhāyittha	174
Iti	194	Utenassa	346
Iti bhavābhavataṇca	146	Uttarikaraṇīyaṃ	197
Itiheke	324	Uttaresu	75
Ittaraṃ	301	Uttānīkarissanti	297
Itthattāya	157	Utrāsī	145
Idaṃ	190	Udakamaṇikaṃ	369
Idaṃ uppajjati	35	Udakena	69
Idaṃ na hoti	35	Udaggaṇṇitaṃ	257
Idaṃ nirujjhati	35	Udatāri oghaṃ	329
Idaṃ hoti	35	Udapādi	90
Idāni	344	Udayatthagāminiyā	212
Iddhaṃ	297	Udayabbayaṃ	218
Iddhi	276	Udānaṃ	2
Idha	84	Udānaṃ udānesi	40
Idha dhamme	365	Uddesena	288
Imaṃ udānaṃ	95, 140, 142, 146	Uddhaṃ vipāmaṇṇaṃ	328
Imasmiṃ asati	35	Uddhatā	216
Imasmiṃ sati	35	Uddharitvā	179
Imassa nirodhā	35	Uddhastāṃ aruṇaṃ	269
Imassuppādā	35	Uddhaste	168

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Unnamate	325	Upasaṅkami	60
Unnaḷā	216	Upasaṅkamitvā	48
Upakkamanti	318	Upasantam	247
Upakkitakavādena	156	Upasantasantacittassa	246
Upaccagā	195	Upasantassa	232
Upacitam	366	Upasamāya	205
Upaṭṭhapetvā	169	Upasampajja	156
Upaṭṭhāke	226	Upasampadāya	212
Upaṭṭhāko	196	Upasenassa	242
Upaṭṭhānasālāyaṃ	91	Upātidhāvanti	323
Upaṭṭhitā	171	Upādānam	39
Upaḍḍhullikhitehi kesehi	153	Upāyāso	39
Upadaheyya	365	Upāsakā	105
Upadhim	101, 192	Upāsake	375
Upadhibandhano	350	Upāsako	101
Upadhiviveko	210	Upecca	268
Upanighamsantiyo	227	Uposathe	268
Upanidhāya	155	Uppilāvā	215
Upanidhim	155	Ubbiggo	145
Upanibandhagocaro	205	Ubhayamantarena	84
Upanissayagocaro	204	Umaṅgagaṅgā	274
Upapajjati	376	Ummujjanti	67
Upapanno	266	Uyyānagatassa	346
Uparipāsādaragato	248	Uruvelāyaṃ	24
Uparimuddhani	89	Ussaṅkī	145
Upavattane	216	Ussadā	50
Upavasanti	268	Ussahasi	234
Upavijaññā	103	Uḷāro	222
		Uḷumpan	381

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]	
Ekam	17
Ekam samayaṃ	24
Eka	17
Ekakamhi	197
Ekaggacitto	244
Ekacaro	186
Ekajjhaṃ	311
Ekato vasaṃ	384
Ekantanibbidāya	205
Ekantaparipuṇṇaṃ	280
Ekantaparissuddhaṃ	280
Ekapallaṅkena	29
Ekaṭṭako	105
Ekabhaddaṃ	281
Ekamantaṃ	49
Ekaraso	274
Ekavīhāre	283
Ekaśāṭakā	300
Ekaseyyaṃ	281
Ekāro	335
Eke	308
Eko	145, 156, 228
Etaṃ	194
Etañca sallaṃ	315
Etadavoca	49
Etadahosi	56, 144
Etadeke	315
Etamatthaṃ viditvā	40, 44, 45, 49
Etamhā	344
Etarahi	145

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]	
Etassa	40
Ete	95, 216
Ete piyaṃ	386
Ediso dhammo	309
Evam	6
Evam	12, 24, 40, 81, 144
Evam bhante	112
Evam vutte	52
Eva	355, 391
Evamāhaṃsu	184
Evametam Ānanda	324
Evameva	275
Evarūpāni	139
Evarūpāya	212
Evāhaṃ	102
Esāhaṃ	261
Esevanto	355
Esevanto dukkhassa	330
[O]	
Okāraṃ	256
Okoṭimakam	334
Okkamma	218
Ogāhā	227
Ocarakā	303
Ocaritvā	303
Onītapattapāṇiṃ	220
Obhaggobhaggaṃ	227
Obhāsati	325
Obhāsayamantalikkhaṃ	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[Ka]	
Obhāsitateva	326	Kappema	164
Obhāse	295	Kammāraputtassa	361
Obhāsetvā	157	Kammena	288
Orasaṃ	381	Karaṇīyaṃ	94
Oliyanti	320	Karaṇīyena	101
Ovomitvā	345	Karerimaṇḍalamāle	182
Osādeyya	222	Kalandakanivāpo	54
Osārissāmi	303	Kalabhāgaṃ	155
Ohāretvā	280	Kalaho	309
Ohitasotā	352	Kalyāṇadhammā	236
Oḷārike	295	Kalyāṇamitto	200
[Ka]		Kalyāṇasampavaṅko	200
Kakuṭapādāni	154	Kalyāṇasahāyo	200
Kaṅkhā	41	Kalyāṇiyāsi	284
Kaṅkhārevato	286	Kallacittaṃ	257
Kaṭasivaḍḍhanā	320	Kavacamiva	299
Kaṭukaṃ	148	Kasambujātaṃ	270
Kaṭukāhi	104	Kasirena	282
Kaṇhagaṅgā	273	Kahaṃ	77
Kataṃ karaṇīyaṃ	157	Kākapeyyā	381
Katame	49	Kāmakaṇḍako	160, 168
Katassa paticayo	197	Kāmaguṇehi	303
Kativasso	284	Kāmandhā	333
Katham	48	Kāmabandhoghatāriṇaṃ	392
Kapaṇavisikhā	57	Kāmabhoginā	301
Kapotakandarāyaṃ	221	Kāmavitakko	198
Kappaṃ	294	Kāmasaṅgasattā	331
Kappāvasesaṃ	294	Kāmesu	285
Kappitakesamassū	303	Kāyagatā	340
		Kāyagatāya satiyā	170

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kāya nuttha	93	Kira	312
Kāyaviveko	210	Kilantosmi	363
Kāyasaṃsaggo	210	Kissa	285
Kāyassa bheda	266	Kuṭṭikaṇṇo	278
Kāyena	217	Kuṭṭhicivarena	265
Kāyo	311	Kuṭṭhī	253
Kālaṃ karoti	376	Kuṇapena	272
Kālaṃ karonti	252	Kuṇḍadhānavane	107
Kālakato	86	Kuṇḍikā	108
Kālaṅkatā	384	Kuṇḍikāyaṃ	107
Kālaṅkatāni	347	Kuto	104, 224
Kālaṅkato	105	Kumārakā	97, 267
Kālayuttaṃ	280	Kumbho	311
Kālena kālaṃ	182	Kuraraghare	278
Kāleneva	341	Kulaputtā	156
Kālo	105	Kulaputtānaṃ	93
Kāveyyasippaṃ	184	Kullaṃ	381
Kāsāyāni	280	Kusalānaṃ	212
Kāsikacandanaṃ	301	Kusinārāyaṃ	216
Kāḷakūṭaṃ	272	Kūṭāgārasālāyaṃ	165
Kāḷīgodhāya putto	143	Keci	190
Kiṃ nu	163	Kenaci deva	101
Kiccakaraṇīyehi	102	Kelāsakūṭaṃ	272
Kicchena	282	Kevaṭṭā mañña	163
Kiñcanaṃ	350	Kevalakappaṃ	157
Kiñci	102	Kevalassa	40
Kittāvatā	49	Kehici kehici	102
Kittisaddo	375	Kocañña	248
Kimi	325	Kocideva attho	141
Kimikālāya	196	Koñco	384

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ga - Gha]	
Koṭṭho	311	Gaṅgā Yamunā	272
Koṇḍañño	336	Gacchati	217
Kopaneyya	224	Gacche	292
Kopā	146	Gaṇanasippaṃ	184
Koliyadhītā	108	Gaṇikāya	318
Koliyaputto	111	Gati	86
Kosambiyaṃ	225	Gandhamādanakūṭaṃ	272
Kosalesu	218	Gandhe	183
Kosalo	92	Gabbhinī	103
Kosiyā	180	Gayāyaṃ	67
Kyāhaṃ	234	Gayāsise	67
Kvāyaṃ	265	Garukato	71
[Kha]		Gāvī taruṇavacchā	85
Khattavijjāsippaṃ	185	Giddhā	331
Khamanīyaṃ	283	Guttaṃ	78
Kharaṃ	148	Gumbā	92
Kharāhi	104	Gotama	49
Kharo	362	Gotamadvāraṃ	381
Khalu	343	Gotamo	343
Khārivividhamādāya	300	Gopālako	218
Khīṇasaṃyojanā	53	Gopito	145
Khīṇā jāti	157	Ghaṭiyā	179
Khīṇāsavaṃ	58	Gharā nikkhamantassa	153
Khīṇāsavo	244	Ghositārāme	225
Khīrapakova	333	[Ca]	
Khīlo	311	Cakkhunā	183
Khuddā	215	Cakkhumā	266
Kho	34, 49, 77, 190	Catuyogātigato	317
		Candimā	87
		Capalā	216

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Cha - Ja]	
Caramāno	165	Channaṃ	278
Carahi	75	Chamā	337
Careyya	253	Chamāyaṃ	383
Cāgaṃ	266	Chambhitattaṃ	60
Cāpālaṃ cetiyaṃ	293	Chārikā	389
Cārikaṃ carati	218	Chinnaṃ vaṭṭaṃ	330
Cārikaṃ caramāno	342	Chinnaggāni	227
Cālikāyaṃ	196	Chinnasotaṃ	335
Cālike pabbate	196	Jaṅghavihāraṃ	196
Cittakūṭaṃ	272	Jaccandhā	311
Cittaviveko	210	Jaññā	172
Ciraṃ akāsi	285	Jaṭilā	67, 300
Ciraṃ diṭṭho me	285	Janapadakalyāṇī	152
Cirapaṭikāhaṃ	102	Janasmim	103
Cirassaṃ	102	Janā ekaṅgadassino	312
Cirasseva	156	Jantugāmaṃ	196
Cīyati	367	Jarā	39
Cutūpapāto	360	Jarāmarāṇaṃ	333
Cudakāri	365	Jalato	391
Cundakaṃ	365	Jahanti piyarūpaṃ	107
Cundassa	361	Jahāti	367
Cūḷapanthako	290	Jahe	218
Cetasā	74, 166, 255	Jātarūparajataṃ	301
Cetiye	58	Jātavedaso	391
Ceto paricca	166	Jāti	39
Cetoparivitakkaṃ	74	Jānāti	184
Ceto vimuttiṃ	159	Jālasañchannā	333
Cetovimuttiyā	199	Jigucchamāno	156
Cetovivaraṇasappāyā	205	Jito	168
Corā	302	Jīvalokasmim	267

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]		[Ta]	
Jīvitantarāyānaṃ	80	Taṇhāchadanachāditā	333
Jīvitā voropesi	85	Taṇhānaṃ khayā	194
Juṇhāya rattiya	221	Taṇhā pahīyati	194
Juhanti	68	Taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ	336
Jetavane	51	Tato	82, 189
Jotanti	87	Tato tato	282
		Tattha	87, 341
[Jha - Ña]		Tatthekacce	184
Jhāpetha	86	Tattheva	281, 383
Jhāyato	40	Tatra	165, 321, 354
Jhāyamānassa	389	Tathāgatappaveditaṃ	265
Jhāyamānesu	322	Tathāgato	112, 135, 309
Ñatvāna	218	Tadanuttaraṃ	156
Ñāṇaṃ	159	Tadavasari	342, 368
		Tadahu	268
[Tha - Da]		Tadā ahu	306
Thitadhammo	272	Tadā nāhu	306
Thitassa	149	Tadāyatanāṃ	352
Thitena kāyena	291	Tantaṃ	178
Thitena cetasā	291	Tapati	244
Ḍayhamānassa	389	Tamanussaramāno	153
[Ta]		Tamhā samādhimhā	48, 168
Taṃ	317, 337	Taranti	382
Taṃ jīvaṃ	309	Taramānarūpo	78
Taṃ sarīraṃ	309	Tasaraṃ	178
Takkikānaṃ	326	Tasmā	81
Taṅca dāraṇaṃ	139	Tasmiṃyeva	257
Taṇhakkhayasukhassa	95	Tassa	102, 245
Taṇhā	39	Tādino	150, 232
		Tādī	195

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tāyaṃ velāyaṃ	40
Tāvatiṃsehi	379
Tāvadeva	84, 76
Tāva mahā	222
Tiṭṭheyya	294
Tiṇṇavicikiccho	259
Tiṇṇā	382
Tibbam	148
Tibbāhi	104
Timitimiṅgalā	274
Tiyaggaḷapokkharanī	274
Tiracchānagati	123
Tisso vijjā	164
Tiha	81
Tīṇi	385
Tīraṃ vāheti	272
Tīreti	141
Tīretvā	102
Tīhi vitakkehi	110
Tuṭṭhassa	90
Tuṇhī ahosi	168
Tuṇhībhāvo	94
Tuyheso	139
Tulaṃ	299
Tuvaṭaṃ	153
Tusitaṃ kāyaṃ	250
Te	81, 82, 160
Tete	163
Tecīvariko	229
Tejodhātum	389

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tedha	162, 351
Tena	106, 175, 213
Tenupasaṅkami	157, 183
Tenevantaravassena	164
Te bhikkhū	144
Teme	163
Telaṃ	103
Telappadīpaṃ	370
Telappadīpesu	322
Telassa	104
[Tha]	
Tharusippaṃ	184
Thalaṃ ussāreti	272
Thāmaṃvā	212
Thāmo	302
Thinamiddhābhibhū	218
Thinamiddhābhibhūtena	217
Thūṇeyyakā	342
Thūṇo	311
Thūpaṇcassa	86
Thokaṃ dukkhaṃ	223
[Da]	
Dakkhiṇamādisa	381
Daṇḍena	97
Dadato	367
Dantaṃ	58, 78
Dabbo	387
Daliddavisikhā	57
Dassanakāmaṃ	77

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Dassanakāmo	166	Dukkhassa	83, 193, 267
Dassanasamsaggo	210	Dukkhā	194, 386
Dassanāya	147	Dukkhāhi	104
Dassanīyatarā	154	Dukkhito	55
Daharā	103	Duggati	376
Dahetha	100	Duggatiyo	218
Daḷhaparakkamo	212	Dujjānaṃ	80
Dānakathaṃ	255	Duddasaṃ	355
Dānāhaṃ	271	Duddasikaṃ	334
Dārucīriyo	70	Duddiṭṭhī	326
Diṭṭhadhammo	259	Dubbaṇṇaṃ	334
Diṭṭhapado	245	Duratikkamā	142
Diṭṭhisu sārambhakathā	316	Durativattaṃ	107
Diṭṭhe diṭṭhamattaṃ	81	Dulladdhaṃ	365
Diṭṭheva dhamme	156, 214	Dussīlaṃ	269
Diṭṭho no hatthī	311	Dussilā	235
Diṭṭhosi	270	Dussilo	375
Dibbāya	181	Devanaṃ	90
Dibbena	66	Devakāyā	106
Divā divassa	105, 141, 384	Devagati	123
Divāvihāraṃ	197	Devatāsātāni	56
Diviyaṃ	95	Devadundubhiyo	298
Diso disaṃ	221	Devamanussānaṃ	295
Dīgharattaṃ	80	Devā	147
Dīghena addhunā	301	Deviyā saddhiṃ	248
Dukkaraṃ	289	Devo	60
Dukkhamaṃ	39, 148, 192	Deseti	76
Dukkhakkhandhassa	40	Desessanti	297
Dukkhakkhayagāminiyā	212	Domanassaṃ	39
Dukkhamessati	224	Dvayaṃ	94

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Na]	
Dvidhāpathaṃ	382	Naṃ	381
Dve pūgā	318	Na kuppati	224
Dveme	365	Na khvetaṃ	93
[Dha]		Naṅgalisā	311
Dhanusippaṃ	184	Naṅguṭṭhaṃ	311
Dhammaṃ	76	Na jātu meti	317
Dhammaṃ desessanti	297	Najjā	25
Dhammaṃ na jānanti	310	Natiyā	360
Dhammaṃ viññāturū	255	Nattā	384
Dhammacakkhuṃ	257	Natthi	392
Dhammacārino	235	Nadikaṃ	365
Dhammadharā	296	Nandimukhiyā	168
Dhammavinaye	243	Nando	150
Dhammassa	87	Nappakāsati	87
Dhammā	40	Na bhavissati	341
Dhammādhikaraṇaṃ	87	Nayimehi kataṃ	236
Dhammānaṃ	212	Na ramatī	285
Dhammānu-		Navañca sappiṃ	220
dhammappaṭipannā	297	Navoropitehi	221
Dhammiyā kathāya	220	Na hoti	309
Dhammī kathā	94	Nāgaṃ	78, 222
Dhammena	50	Nāgarājā	89
Dhammo	69	Nāgasamālena	382
Dhārā	274	Nāgā	274
Dhāreti	108	Nāññaṃ	303
Dhāvati	215	Nāññassa	303
Dhīro	245	Nātivassati	278
Dhutaṅgappiccho	207	Nānākhantikā	308
Dhutavādo	229	Nānādiṭṭhikā	307
Dhunamānassa	149	Nānādiṭṭhinissayanissitā	308

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nānārucikā	308	Nirupadhiṃ	285
Nānupakampati	224	Nirodham maggaṃ	257
Nānubhavanti	147	Nirodhāya	205
Nābbhaññaṃsu	315	Nirodhi saññā	390
Nābhinandati	66, 194	Nivāsetvā	57
Nāmaṃ	38	Nisinno	268
Nāmaññaṃsu	321	Nisīdanaṃ	293
Nāhu pubbe	306	Nissamsayaṃ	144
Nikāmalābhī	212	Nissaraṇamāhaṃsu	191
Nikkasāvo	50	Nissitassa	359
Nikkujjitaṃ	260	Nihumhuṅko	50
Nikkhante	168	Nīcam	220
Nigaṇṭhā	300	Nīharitum	104
Niṭṭhubhitvā	265	Nīharitvā	86
Nittaṇhaṃ	339	Nu	49, 77
Nittiṇṇo	160	Netticchinnassa	247
Ninnagaṃ	384	Nedisso dhammo	309
Ninditumarahati	337	Nerañjarāya	25
Nibbānaṃ	194	Nelaṅgo	335
Nibbānapaṭisaṃyuttāya	351	Nevajjhagā	249
Nibbānamattano	172	Nevattato	100
Nibbānāya	205	Neva hoti na na hoti	309
Nibbedhikāya	212	Nevāsikehi	162
Nimitte	295	[Pa]	
Nimujjanti	67	Paṃsukūliko	229
Niyato	263	Paṃsupisācakampi	224
Nirayagati	123	Pakāsesi	257
Niraye paccittha	265	Pakkamanti	66
Nirayo	376	Pakkāmi	76
Nirāso	175	Pakkhāletvā	374

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṅko	160
Paccapādi	87
Paccayo	38, 263
Paccājātāni	174
Paccāyāsi	112
Pacchābhattaṁ	86, 182
Pacchāsamaṇena	382
Pajahāti	384
Pajahāsi	216
Pajā	362
Pajāpati	103
Pajjotamiva	324
Pañcannaṁ accharāsatanāṁ	155
Pañcamattāni	56
Pañcindriyāni	276
Paññaṁ	266
Paññāpessanti	297
Paññavatā	302
Paññavā	212
Paññāpanāya	321
Paññāpayamānā	163
Paññāpetvā	369
Paññāyittha	389
Paññāvimuttiṁ	159
Paṭikacca passato	315
Paṭiggaṇheyya	257
Paṭicca	192, 386
Paṭiccasamuppādaṁ	34
Paṭicchannaṁ	260
Paṭicchannakammantaṁ	269

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭipadā	75
Paṭipassambhi	281
Paṭibaddhacittā	318
Paṭibaddho	141
Paṭibandharūpo	103
Paṭibāhāya	379
Paṭibhāti maṁ	222
Paṭiyādāpetvā	220, 361
Paṭisaṁharitvā	90
Paṭisammōdamānā	162
Paṭisallānā	92
Paṭisallīnassa	72, 243
Paṭhamāṁ	34
Paṭhamābhisaṁbuddho	25
Paṭhamo	201
Paṭṭhapessanti	297
Paṇāmemi	163
Paṇidhāya	148
Paṇḍitābhāsā	290
Paṇḍito	87, 267
Paṇṇā	337
Pattacīvaramādāya	57, 226
Pattadhammo	259
Padāleyya	223
Padhānatthikassa	196
Padhānāya	196
Pana	190
Panuṇṇakodho	175
Pantho	382
Pannalomo	145

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Papañcasaññāsaṅkhāpahānam	338
Papañcā ṭhiti	338
Pabandhati	382
Pabāḷhā	362
Pabbajanti	156
Pabbajītānaṃ	93
Pabbajeyyaṃ	280
Pabbajjābhisaṅkhāro	281
Pabbatakūṭaṃ	223
Pabbatova	170
Pabhaṅkaro	325
Pabhavanti	386
Pamattabandhunā	333
Pamādādhikaraṇaṃ	375
Pamukhe	166, 365
Pamuccare	326
Pamudito	138
Paraṅkato	313
Paraṅkā rūpasamhitā	315
Paraṃ maraṇā	266, 376
Parakkame	266
Paradattavutto	145
Paramaṃ	111
Paramattakāmo	250
Paravediyā	286
Parikkhipitvā	89
Parikhākūpe	235
Paricāressanti	303
Paricitā	294
Parijunnā	106

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Paridayhamāne	187
Paridevitā vā	386
Paridevo	39
Parinibbānakālo	388
Parinibbāyi	389
Paripākāya	201
Paripūrakārī	243
Paribhāsanti	100
Paribhūtarūpaṃ	334
Parimukhaṃ satim	169
Parimuṭṭhā	290
Pariyatti-appiccho	207
Pariyāpuṇitvā	236
Pariyāyaṃ	102
Pariyuṭṭhitacitto	295
Pariyogāḷhadhammo	259
Parivajjaye	266
Parivaṭṭati	104
Parivisa	361
Parilāhehi	187
Parūḷhakacchanakhalomā	300
Paretā	193
Paresaṃ	250
Paro karoti	316
Palighaṇca	339
Paluṭṭhamakkaṭṭi	154
Pallaṅkaṃ	148
Pavaḍḍhati	367
Pavatte	278
Pavāhetvā	303

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pavāḷaṁ	274	Pāde pādaṁ	364
Pavivekakathā	209	Pādo	311
Pasaṁsito	337	Pāpaṁ pāpena	289
Pasannacittaṁ	257	Pāpakaṁ	268, 367, 384
Pasādanīyaṁ	78	Pāpakā	198
Pasenadi	92	Pāpake	53
Pasenadi Kosalo	300	Pāpako	375
Passa	336	Pāpadhammaṁ	269
Passato	90, 194	Pāpadhammā	235
Passatha no	334	Pāpamariyehi	289
Passaddhi	360	Pāpiccho	206
Passasi no	154	Pāpimā	296
Pahānāya	212-3	Pāpena dukkaraṁ	289
Pahāya dehaṁ	253	Pāragū	62
Pahārena	222	Pāvāyaṁ	58
Pahiṇeyyāsi	166	Pāsādikaṁ	78, 196
Pahitatto	156	Pāsādikatarā	154
Pākatindriyā	216	Piṭṭhito piṭṭhito	334
Pāṭaligāmiyā	368	Piṇḍapātapaṭikkantānaṁ	182
Pāṭaligāmiye	375	Piṇḍapātapaṭikkanto	86
Pāṭaligāme	379	Piṇḍapātikassa	181
Pāṭaligāmo	367	Piṇḍapātiko	229
Pāṭikaṅkhaṁ	213	Piṇḍāya	57
Pāṭibhogo	155	Piṇḍolabhāradvājo	228
Pāṇabhūtesu saṁyamo	90	Pippaliguhāyaṁ	55
Pāṇupetaṁ	261	Piyataro	248
Pātimokkhaṁ	201	Piyarūpassādagadhitāse	106
Pātimokkhe	230	Piyarūpena	140
Pātubhavanti	40, 44	Piye	386
Pāde	374	Piyo	105

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Piyo puthu	250
Pilinda	173
Pisāco	62
Pītisomanassajāto	139
Puṭabhedanaṃ	380
Puttasambādhasayanaṃ	301
Puttenapi	66
Puthubhūtaṃ	297
Puthumanussā	106
Puthū	193
Puna caparaṃ	201
Punabbhavo	195
Pubbaṇhasamayaṃ	57, 381
Pubbāpariyaṃ	292
Pabbārāme	140
Pubbenivāsaṃ	174
Purakkhato	365
Purakkhatvā	374
Purāṇakammavipākajaṃ	148
Purāṇadutiyaṃ	65
Purāṇasālohitā	72
Purisakiccaṃ	236
Puriso	303
Pure kataṃ	149
Pūjayanti	381
Pūjitā	381
Pūjito	71
Pūrattaṃ	275
Pūrā	381
Pūreti	178

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pecca samā bhavanti	236
Petagati	123
Pesakāravisikhā	57
[Pha - Ba]	
Pharusāhi	100
Phalimsu	298
Phassapareto	188
Phassā	101
Phasso	39
Phītaṃ	297
Pheggu	92
Phoṭṭhabbe	183
Baddhā	333
Bandhanā muttaṃ	337
Bandhane	333
Balāni	277
Bahi	270
Bahidvārakoṭṭhakā	270
Bahidvārakoṭṭhake	300
Bahipi antepure	145
Bahujanasukhāya	295
Bahujanahitāya	295
Bahuputtaṃ	293
Bahulīkatā	294
Bahussutassa	103
Bahussutā	296
Bahvettha	69
Bādhenti	267
Bāhāyaṃ gahetvā	154, 270

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Bāhitvā	53	Bhagavā	24, 243
Bāhiyo	70	Bhaṇe	311
Bāhujaññaṃ	297	Bhaṇḍanaajāta	309
Bāḥagilāno	55	Bhatakavādena	155
Bimbisāro	92	Bhattasmiṃ	231
Buddhacakkhunā	186	Bhadante	391
Buddhā	53	Bhaddakaṃ maraṇaṃ	244
Buddho	216	Bhaddakaṃ me jīvitaṃ	244
Bojjhaṅgā	277	Bhaddasālo	226
Byagā nirāsaṃ	330	Bhaddiyo	143, 327
Byasanaṃ	323	Bhadrāni	381
Byāpādavitaḥko	198	Bhantacitto	215
Byāpādassa	214	Bhabbo	255
Byāvaṭṭo	102	Bhavameva	189
Brahmacariyaṃ	151, 157, 190	Bhavavippahānāya	190
Brahmacariyapariyosānaṃ	156	Bhavaśaṅkhāraṃ	299
Brahmacāripaññaṃ	270	Bhavasatto	189
Brahmaññaṃ	236	Bhavassa	191
Brahmunāpi	337	Bhavā aparimuttā	193
Brāhmaṇakaraṇā	49	Bhavana	190-1
Brāhmaṇagahapatikā	342	Bhavo	39
Brāhmaṇajātika	53	Bhāti	87
Brāhmaṇassa	41	Bhāvitaṃ	224
Brāhmaṇā	190	Bhāvetabbā	213
Brāhmaṇo	48, 50	Bhimsanako	298
Brūhayanti	324	Bhikkhave	352
[Bha]		Bhikkhavo	391
Bhagavatā	287	Bhikkhuno	149
Bhagavato bhātā	150	Bhikkhusaṃghaṃ	261

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhikkhusaṃghā	287	Manasākāsi	35, 255
Bhikkhusaṃghena	218, 342	Manasi katvā	351
Bhikkhū	52	Manasi karitvā	166
Bhindissati	287	Manasi karotā	301
Bhiyyoso mattāya	329	Manaso	215
Bhīto	145	Manāpīke	182
Bhuttāvim	220	Manāpo	105
Bhuttāvissa	362	Manujā parattha	236
Bhūtapubbaṃ	263, 310	Manuññaṃ	196
Bhūtaratā	193	Manussakapaṇo	253
Bhūtā	193, 252	Manussagati	123
Bhūtāni	98	Manussadaliddo	253
Bho	49, 112	Manussavarāko	253
Bhovakkhandhaṃ	377	Mama	110
Bhogehi	89	Maraṇaṃ	39
[Ma]		Maraṇante	245
Magadhamahāmattā	379	Mallaputto	307
Magadhesu	367	Mallānaṃ	216
Maggā	218	Mallesu	342
Maggā okkamma	343	Masāragallaṃ	274
Maccuno	107	Masi	389
Maccurājassa	106, 292	Mahataṃ bhūtānaṃ	274
Macchake	267	Mahatā	218, 342
Macchavilope	163	Mahatīyā parisāya	253
Macchāva kumināmukhe	333	Mahaddhanataro	91
Maññati	189	Mahabbalo	92
Maṇi	92, 274	Mahā akālamegho	89
Mattaññutā	230-1	Mahākassapo	54
Maddito	160	Mahākoso	91
		Mahānubhāvātā	138

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahānubhāvo	92, 244
Mahābhūmicālo	298
Mahābhogo	91
Mahāvane	165
Mahāvāhano	92
Mahāvijito	92
Mahiccho	206
Mahiddhikatā	138
Mahiddhiko	92, 244
Mā	174, 343
Mākattha	268
Māgadho	92
Māṇavakavaṇṇaṃ	90
Māṇavakā	289
Māṇavikā	103
Mātucchāputto	150
Mānaganthā	316
Mānavinibaddhā	316
Mānitā mānayanti	381
Mānito	71
Mānupetā	316
Māraṇantikā	362
Mārabandhanā	247
Mārassa	217
Māro	296
Mālāgandhavilepanaṃ	301
Migabhūtena cetasā	145
Migāramātā	141
Migāramātupāsāde	140

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Migāramātuyā	384
Micchādiṭṭhihatena	217
Micchāpaṇihitaṃ	221
Mukhato	345
Mukharā	216
Mukhasatti	309
Mukhāyāmaṃ	290
Mucalindamūle	89
Mucchitā	331
Muṭṭhassatino	216
Muṭṭhihi saṃsumbhimsu	311
Muṇḍakā	343
Mutaṃ	82
Muttā	274
Mutti	268
Mutto	160
Muducittaṃ	257
Muddāsippaṃ	184
Muniṃ	339
Muni	88, 299
Munino	231
Musāvādino	235
Mūlaṃ	337
Mūlato chetvā	346
Mūle	25
Mūḷhagabbhā	108
Mūḷhassa	260
Me	11
Meghiyo	196
Metaṃ	365

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ya]	
Mettā	214	Yadeva	160
Medhāvino	382	Yamhi	69, 175
Me sutam	24	Yasasaṃvattanikaṃ	366
Monapathesu	231	Yasasā	266
Mohakkhayaṃ	161	Yasojo	161
Mohakkhayā	170	Yassa	50, 317, 337
Mohasambandhano	350	Yassa te	365
[Ya]		Yassatthāya	156
Yam	213	Yassantarato	146
Yam tam kayirā	221	Yassa bhāyati	190
Yañca pattam	318	Yassevam	224
Yañca pattabbam	318	Yānikatā	294
Yatatto	50	Yāpanīyam	283
Yatindriyam	78	Yāva appāyukā	250
Yatindriyo	185	Yāvakīvam	324
Yato	82, 324	Yāvatakā	311
Yattha	87	Yāvata	380
Yatra	138	Yāvicchanti	290
Yathādhippāyam	141	Yūthā	227
Yathānikkhittam	235	Ye	190, 382
Yathābalasantoso	208	Ye keci	252, 386
Yathābhirantam	165	Yena	263
Yathābhūtam	194	Yena nītā	290
Yathālābhasantoso	208	Yena Bhagavā	48
Yathāsārappasantose	208	Yena yena	189
Yadabhinandati	190	Yebhuyyena	198
Yadā	40, 62, 88	Ye hi keci bhavā	194
Yadidam	38, 102	Yogā	142
		Yo vāpi katvā	236

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rakkhā susaṁvihitā	145
Rakkhitacittassa	217
Rakkhito	145
Rajaṁ	149
Rajanaṁ	257
Rajānukiṇṇaṁ	318
Rajojallaṁ	303
Raṇṇe	141
Ratanāni	275
Rattandhakāratimisāyaṁ	60, 322
Rattā	331
Rattiyā	34
Ratto	107
Rathasippaṁ	184
Rathiyāya rathiyaṁ	235
Ramaṇiyaṁ	196
Ramaṇiyā	294, 364
Ramati	228
Rase	183
Rahogatassa	72, 243
Rāgajehi	187
Rāgavirāgaṁ	261
Rāgassa	213
Rājagahe	54
Rājā	92
Rukkhamūlaṁ	218
Rūpaṁ	38
Rūpā	88
Rūpe	183
Revato	52

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rogaṁ	189
Rosenti	100
[La]	
Lakuṇḍakabhaddiyaṁ	327
Lacchāma	183
Latā	337
Laddhāna	292
Lābhā	365
Lābhā vata me	243
Luḷitaṁ	363
Lekhāsippaṁ	184
Lokaṁ	377
Lokamimaṁ passa	193
Lokānukampāya	295
Lokāyatasippaṁ	185
Loke	75, 95
Lomahaṁsaṁ	60
Lohitakumbhiyaṁ	139
Lohitaṅgo	274
[Va]	
Vaggumukhā	164
Vaggumudātīriyaṇaṁ	166
Vacchassa	174
Vaccho	173
Vajjamapassamānā	331
Vajjī	164
Vajjīnaṁ	379
Vajjesu	205
Vaṇiṁ care	303

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vaṇippatho	380	Vitakkupacchedāya	214
Vaṇṇena	266	Vitthārikam	297
Vata	112	Viditadhammo	259
Vatthabbam	163	Viditvā	53, 90
Vatthum	283	Viddham	90
Vatthukatā	294	Vidvā	384
Vatthūni	379	Vidhūpitā	317
Vane	228	Vināti	178
Vantadosam	58	Vinipāto	376
Vapayanti	41	Viniveṭhetvā	90
Vasalavādena	173	Vinītā	296
Vassamvutṭhassa	282	Vinīvaraṇacittam	257
Vassāni	108, 139	Vipariṇāmadhammā	194
Vā	190, 292, 380	Vipassanāvasena	292
Vācāgocarabhāṇino	290	Vipākāvasesena	265
Vāladhi	311	Vippakatā	92
Vikiṇṇavācā	216	Vippakāram	66
Vigatakathamkatho	259	Vippamutto	185, 328
Vigatabhayam	147	Vippamokkhamāhamso	190
Vigatavalāhakam	90	Vibbhantacittā	216
Viggayha nam	312	Vibhajissanti	297
Vijātam	112	Vibhavam	194
Vijātāya	103	Vibhavana	191
Vijāyissati	138	Vimucci	84
Vijitasanṅāmo	195	Vimutti	29, 30, 211
Vijjamāne	266	Vimuttiñāṇadassanam	211
Viññānam	38	Vimuttiraso	275
Viññānam atthamāgamā	390	Vimutthisukhapaṭisamvedī	29, 47
Viññāte viññātamattam	82	Viyattā	296
Vitakkā	215		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Virajaṁ vītamalaṁ	257	Vīthi	235
Virāgaṭā	90	Vīriyārambhakathā	211
Virāgāya	205	Vuṭṭhahitvā	168, 389
Virāgena	194	Vuṭṭhāsi	48, 177
Viriccamāno	363	Vuṭṭhito	92
Vivaṭaṁ	278	Vutto	42
Vivarissanti	297	Vutthāni	139
Vivareyya	260	Vusitaṁ	157
Vivādāpannā	309	Vusitabrahmacariyo	50
Visajja pallalāni	382	Vussati	190
Visattikaṁ	341	Vūpakatṭho	156, 225
Visamāni	266	Vūpasamimsu saṅkhārā	390
Visāradā	296	Vedaguno	105
Visukkhā	330	Vedanā	39
Visuddhāya	181	Vedantagū	50
Visuddhena	66	Vedi	88
Visesaṁ	292	Vedhati	169
Vissaṭṭhāya	284	Vedhatī	161
Vissandanto	345	Veraṁ	367
Vihacca	89	Verocanamhi	325
Viharataṁ	164	Vesārajjappatto	259
Viharati	24, 202, 204	Vesāliyaṁ	165, 293
Vihāraṁ	164	Vehāsaṁ	389
Vihāsim	145	Veḷuriyo	274
Vihimsāvitakko	198	Veḷuvanaṁ	54
Vihesenti	100	Vo	94, 163, 267
Vītalobho	175	Vodiṭṭhā	235
Vītivatto	146, 339	Volokesi	187
Vītisāretvā	49	Voharanto	288

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samkilesaṃ	256	San̄khyam̄	155
Samyamato	367	San̄gā	66
Samyojanasaṅgasattā	332	San̄gāmajī	64
Samyojane	331	Saccam̄	69, 356
Samvarati	215	Sacchākaṃsu	164
Samvaro	230	Sacchikatvā	156
Samvāseṇa	301	San̄ñate	381
Samvejito	76	San̄thāti	214
Samvohāreṇa	302	Sataṃ piyāni	385
Samsāmetvā	164, 226	Satataṃ	172, 340
Sa	186	Satimā	215
Sakaṃ ācariyakam̄	297	Satīmato	182
Sakadāgāmī	277	Sato	148
Sakabhavanā	89	Sattakkhattum̄	89
Sakavaṇṇam̄	90	Satta bhattāni	139
Sakavediyā	286	Sattambaṃ	293
Sakiñcanam̄	103	Sattaratanam̄	222
Sakesu dhammesu	62	Sattā	331
Sakkato	71, 232	Sattāham̄	29, 47, 108
Sakyakulā pabbajito	343	Sattāhajāte	250
Sakyaputto	343	Sattāhavaddalikā	89
Saggaṃ	377	Sattāhassa	34
Saggakatham̄	256	Satthā	243, 365
San̄kassarasamācāram̄	269	Sadā satā	53
San̄khalikhitaṃ	280	Sadā satīmato	232
San̄khātadhammassa	103	Sadevako	362
San̄khānasippam̄	184	Sadevakopi	339
San̄khāranirodho	43, 45	Sadevamanussā	362
San̄khārā	38	Saddasilokanissito	184
San̄kho	274	Saddham̄ samādiyi	265

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Saddhā	93	Sabbadhi	194
Saddhiṁ	218	Sabbadhi vippamutto	185, 328
Saddhiṁ caraṁ	384	Sabbanimittānaṁ	33
Sadhāyamānarūpā	289	Sabbabhavāni	195
Sa nibbuto	367	Sabbarūpova	350
Santappesi	220	Sabbasanthariṁ	369
Santamānasam	78	Sabbaso	194
Santāpajāto	188	Sabbāvantam	255
Santāpesi	187	Sabbupādānakkhayā	193
Santi	308	Sabbe te	194
Santindriyam	78	Sabbeva	164
Santuṭṭhikathā	207	Sabrahmacārino	243
Santo	145	Sabrahmacārī	86
Santopasaṁsaggo	210	Samaṅgibhūtā	303
Santharitvā	369	Samacārino	235
Sandasseti	327	Samaṇakā	343
Sandassesi	219	Samaṇapaṭiññaṁ	269
Sandānaṁ	339	Samatittikā	381
Sandhāretum	151	Samathavasena	292
Sannipatitānaṁ	91	Samannāharitvā	352
Sannisinnānaṁ	91	Samappitā	303
Sappāṭihāriyam	297	Samayaṁ	17
Sappissa	104	Samasamaphalā	365
Sabbari issariyam	142-3	Samādapesi	219
Sabbari paravasam	142-3	Samādāya	202
Sabbakammajahassa	149	Samādhim	222
Sabbajāniṁ	253	Samādhimhā	34
Sabbattha	77, 303	Samāpajjitvā	389
Sabbatthakāyā	194	Samāpatti	334
Sabbadā	340	Samārako	362

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samāhito	299	Sayaṃ	156
Samuttejesi	219	Sayaṃkato	313
Samudayo hoti	40	Sayanāsanam	230
Samudācarati	173	Saram	382
Samullapanasaṃsaggo	210	Sarabhaññapariyosāne	284
Sameti	228	Saritā	330
Sampajāno	148	Sarena	284
Sampavāresi	220	Salākaggāhena	288
Sampahaṃsesi	219	Savanasaṃsaggo	210
Sambahulā	105, 173	Savantiyo	274
Sambahulānam	91	Sassatoriva	350
Sambodhāya	205	Sassamaṇabrāhmaṇī	362
Sambodhiparāyano	263	Sahatthā	220
Sambhavaṃ	299	Sahadhammena	297
Sambhavanti	39	Sahabyataṃ	266
Sambhavo	193	Saha vacanā	111
Sambhogasaṃsaggo	210	Sahassasahasveva	379
Sammattakajātā	331	Sākacchāya	302
Sammadeva	156, 257	Sākiyānī	152
Sammappaññāya	194	Sākhābhaṅgam	227
Sammappadhānam	276	Sātarūpena	140
Sammādiṭṭhipurekkhāro	218	Sātodakā	363
Sammāvimuttānam	392	Sādiyantena	301
Sammāsaṅkappagocaro	217	Sādhāraṇe	143
Sammāsambuddho	76, 110, 243	Sādhāraṇe vihaññanti	142
Sammukhā	365	Sādhukaṃ	35
Sammukhā diṭṭho	282	Sādhunā sādhu	289
Sammūlho	376	Sāmaṃ	226
Sammodanīyaṃ	48	Sāmaññaṃ	236
Sammodi	48	Sāmāvatīpamukhāni	347

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sāmikam	110	Sīlavanto	243
Sāmīcippaṭipannā	297	Sīlavā	201, 376
Sāmukkaṃsika	257	Sīlavipanno	375
Sāyanhasamayam	92	Sīlasampanno	376
Sāraṇīyam	48	Sīlesu	243
Sārattā	318	Sīse pahāram	222
Sārandadam	293	Sīhaseyyam	364
Sāramenti	323	Sīhodakā	364
Sāre patiṭṭhitam	58	Sukaram	289
Sāro	92	Sukkā	87
Sālavane	216	Sukham	95, 98
Sāvatthiyam	50	Sukham pattānam	392
Sikkham paccakkhāya	151	Sukhakāmāni	98
Sikkhati	202	Sukhadukkhaphuṭṭho	100
Sikkhato	231	Sukhadukkhā	88
Sikkhāpadesu	202	Sukhadukkkhesu	161, 169
Sikkhāsārā	319	Sukhamesāno	98
Sikkhitabbaṃ	81	Sukhassa rūpena	140
Sīṅghāṭakam	235	Sukhāya	80
Sippam	184	Sukhim	147
Sippānam	184	Sukhinī	111
Silā	274	Sukhino	105
Sītavātaḍḍhinī	89	Sukhumā	215
Sītibhaviṃsu	390	Sukho viveko	90
Sīmantarikāya	220	Sugatiṃ	377
Sīlam	266	Sugatiṃ saggaṃ	266
Sīlam veditabbaṃ	301	Sugato	79
Sīlakatham	256	Suggahitāni	284
Sīlakathā	211	Suci	69
Sīlavantettha	381	Sujjhanti	326

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Suññāgāraṃ	378	Setapacchādo	335
Suññāgāragato	143	Setodakā	363
Sutaṃ	12, 266	Senāsanāni	163
Suta	11	Seniyo	92
Sutadhammassa	90	Seyyathāpi	257
Sudam	165	Selūpamaṃ	224
Sudassanakūṭaṃ	272	Selo	170
Suddhi	68	Sokamajjhe	245
Sunidhavassakārā	379	Sokā	232
Sundarī	232	Sokā vā	386
Supatitthā	364	Soko	39
Suppakāsitaṃ	297	Socati	66, 245
Suppatiṭṭhito	170	Soṇḍo	311
Suppavāsā	108	Sotadhātuyā	181
Suppārakā	76	Sotāpanno	263
Suppārake	70	Soḷasa aṭṭhakavaggikāni	284
Subhūti	316	Soḷasiṃ	95
Sumanasikatāni	284	Svākkhāte	243
Suladdhaṃ	365	Svātanāya	139
Sulabharūpā	334	[Ha]	
Suvikappitā	317	Hatappabho	325
Susamāradhā	294	Hatthiṃ dasschi	311
Susamāhito	244	Hatthikalabhehi	226
Sūkaramaddavaṃ	361	Hatthicchāpehi	226
Sūkaramaddavena	362	Hatthināgo	226
Sūciḡaṭṭikam	270	Hatthisippaṃ	184
Sūpaṭṭhitāya	171, 340	Hananti	97
Sūpadhāritāni	284	Handa	141, 183
Se	106	Harāyamāno	156

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]		[Ha]	
Have	40	Hīnāya	151
Hi	190, 192	Humhuṅkajātiko	48
Hitāya	80, 295	Huraṃ	84
Hitesinā	164	Hurā huraṃ	215
Hitvā	186	Hetu	263
Himapātasamaye	67	Hoti ca na ca hoti	309

Udānatthakathāya

Lakkhitabbapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akiñcanabhāvassa		Ajapālanigrodha	47
ānisaṃsā	102-4	Ajapālanigrodho	
Akusaladhammā anekā	304	Bodhirukkhato	
Akkulapakkula	60	puratthimadisābhāge	47
Akkosanakamma		Ajjatagge	261
vipākāvasesā	279	Ajjhattasaddassa	
Akkhulabhakkhula	61	atthuddhāro	339-340
Agata	135	Ajjhāsayo anekavidho	9
Agāriya	156, 280	Aññatitthiyā Bhagavato	
Aggamaggādhigamena saddhim		sakkāraṃ asahamānā	232
sabbepi sabbaññuḡuṇā		Aññaposī	57
Buddhānaṃ hatthagatā eva	306	Aññamaggassa aniyyānikatā	190
Aggasāvakaṇaṃ ubhinnaṃ		Aññāsikoṇḍañña	336
kathāsallāpo	224	Aṭṭhaṅgika	129, 227
Aggijuha	68	Aṭṭhamaka	277
Aggī tayo	188	Aṭṭhame divase yamakapāṭi-	
Aciravatī	274	hāriyaṃ dasseti	47
Aciravatī Sāvatti-		Aṭṭhuppatti	28
jetavanānaṃ antarāmagge	332	Aṭṭhuppattiko	27-8
Acelakavata	319	Aṇṇava	382
Accayānaṃ khamāpanatā	344-5	Atappiyā tayo	206
Acchariyabbhutā aṭṭha	271, 275	Aturitacārikā	165
Acchariyabbhutānaṃ visesatā	112	Atula	116
Ajakalāpaka	58	Attajjhāsayo	27-8
Ajapā	47	Attaniya	313
Ajapāla	47		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Attano attano	
visayameva jānanti	157
Attano eva phalaṃ te te	
ariyā samāpajjanti	31
Attahitaṃ ajānantānaṃ	
attupakkamanavasena	
niratthakabyasanaṃ āpajji	323
Attāva attano piyataro	249
Atthakavi	185
Atthapaṭisambhidā	120-1
Atthā pañca	120
Atthe suṭṭhu upadhārite	
sakkā Pāliṃ sammā	
ussāretuṃ	284
Adhipātakā	323
Anagāriya	156, 280
Anatta	82
Anāthapiṇḍika	51
Anāvaraṇañāṇa	128
Anicca	82
Aniccalakkhaṇe diṭṭhe	
anattalakkhaṇaṃ	
diṭṭhameva	214
Animisacetiyaṃ pallaṅkato	
īsakaṃ pācīnanissite	
uttaradisābhāge	47
Anukampika, atthakāmānaṃ	
visesatā	74
Anupadapaccavekkhaṇā	304
Anupalepa	336
Anuloma	35

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anulomapaṭiloma	44, 46
Anusayo bhavapavattiyā	
mūlaṃ	338
Anussaraṇasamasamaphala	366
Anoṇamanādivodānāni	
soḷasa	167
Anotattadahassa udaka-	
nikkhamanamukhāni cattāri	273
Anotattadahassa	
pabbatakūṭāni pañca	272
Antarākathā	91
Antaraṭṭhakadivasa	67
Antarāmarāṇassa nissando	262-3
Antarasaddassa atthuddhāro	97
Antā ubho	319-321
Andhā acakkhukā	
jaccandhapaṭibhāgā	312
Apaṃsu	343
Aparajjhassa ādīnavā	255
Apāya	376
Appaṭihatañāṇa	120
Appa, mahārajakkhānaṃ	
visesatā	124
Appiccho catubbidho	207
Abbhācikkhanassa ādīnavā	238-9
Abhikkantasaddassa	
atthuddhāro	260
Abhinandana, anumodanānaṃ	
visesatā	262
Abhinīhārassa aṅgāni aṭṭha	117
Abhūtavādī nirayaṃ upeti	236

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Amamo	186	Ākiṇṇavihārassa	
Ambavana	143	jigucchata	228
Ayoghana	391	Ācāra	204
Arahattappattiyā parato		Ācārakulaputta	156
sāvajjakiriyāya		Āṇāpātimokkhaṃ	271
sambhavoyeva natthi	149	Ātaṅka, ābhādhaṇaṃ	
Arahanta	72	visesatā	110-1
Arahā pana amamo	149	Ādiccassa tīsu dīpesu	
Ariya	277, 285	ekasmiṃ khaṇe	
Ariyadhaṇāni satta	258-9	ālokaḥaraṇasamatthata	87
Ariyamaggañāṇaṃ		Ādīnavadassanassa	
kammakkhayakaraṃ	149	tadaṅgavimuttitā	30
Ariyamaggasseva niyyānikatā	190	Āneṇja	166-7
Ariyaśaṅghassa suppaṭipatti	110	Āyatana	39, 353-5
Ariyasaccadassanena		Āyuvemattaṃ	135
Bhagavato dhamma-		Āyuvossajjanassa	
kāyo diṭṭho nāma	283	kāraṇāni	298, 300
Aruṇa	168	Ārañṇaka	229
Aladdhabhaṇḍampi idheva		Ārāma	51
labhissanti	380	Āvāsathāgāraṃ catūhi	
Avijjā	38	iriyāpathehi	
Avijjāya lakkhaṇarasādīni	39	paribhuttaṃ	378-9
Avitakkasamādhi	317	Āvāsadānasmim dinne	
Asaṅkhatadhātuyā		sabbadānaṃ dinnameva	377-8
paramatthato		Āsayānusayañāṇa	124
atthitā	353	Āsava	84
Asurānaṃ bhavanaṃ Sinerussa		Āsavakkhaya nānāvidho	159
hetṭhābhāge	271	Āsavā nānāvidhā	158-9
Assamukhaṃ	273	Āsā	330

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[I]

Itthāniṭṭhabhāvo puggala-	
dvārasena gahetabbo	182-3
Itisadda-evamsaddānaṃ	
samānatthata	42
Itthabhāva	157
Iddhipādā cattāro	276
Idha, hura, ubhayamantarānaṃ	
visesatā	84
Indriyāni pañca	276-7
Iriyāpathā cattāro	111
Issariyasukhaṃ duvidhaṃ	142

[U]

Uccāsaddā	163
Ucchedadiṭṭhi	191-2
Uttamaseyya	364
Udakaṃ catusahassa-	
yojanappamāṇaṃ	272
Udayadassanassa	
tadaṅgavimuttitā	30
Udayapabbatakūṭa	370
Udāna	2, 4, 5, 29, 352
Upakkitaka	156
Upacitapuññasambhārānampi	
bhave sati evarūpā	
vedanā pavattanti	362
Upaṭṭhānasārā	319
Upaṭṭhānasālā	1
Upapajjavedaniyaṃ ānantariya-	
kammaṃ	223

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Upavattana	216
Upasampadādipaṇcavatthu	286
Upādānaṃ catubbidhaṃ	39
Upādānassa lakkhaṇarasādīni	39
Upādinnaṃ kassapaṇaṃ nāma	
khaṇḍiccādihi	
abhibhuyyati	294
Upāyāsa	294
Upāyāsassa lakkhaṇarasādīni	40
Upāsaka	101, 261, 368
Upekkhāñāṇassa	
tadaṅgavimuttitā	30
Upekkhāsambojjhaṅgo	128-9
Uposathasaddassa	
atthuddhāro	268
Uruvelāyanti saddassa	
atīkavohāro	24
Uru	24
Usabhamukhaṃ	273
Uḷumpa, kullānaṃ visesatā	381

[E]

Ekam samayaṃ Bhagavāti	
vacanena rūpakāya-	
parinibbānaṃ sādheti	23
Ekam samayanti vacanena	
kālasampattiṃ niddisati	24
Ekacara	186
Ekacāra, samaggavāsassa	
ānisaṃsā	226

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[E]

Ekasaddassa atthuddhāro	17
Ejā	169
Elā	284, 335
Evam me sutam	10-17
Evam me sutanti vacanena dhammasarīrassa paccakkha- karaṇatā	23
Evamsaddassa atthuddhāro	6
Evanti bhaṇanto desanā- sampattiṃ niddisati	24

[O]

Okāsaloka	186-7
Ogadha	314
Orasa	381
Oliyanā, tidhāvanānaṃ visesatā	320-1
Ovādapātimokkham	271
Ovādapātimokkhassa anuddisitukāmatā	268

[Ka]

Kaṅkhārevata	286
Kaṅkhāvitarāṇassa tadaṅgavimuttitā	30
Kata	357
Kathā dasa	206-212
Kapotakandarā	221
Kammapiḷotika	239-241
Kammānaṃ dhammatā	250
Karerikuṭikā	182
Kalandakanivāpa	54

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kalabhāga	155
Kalāpasammasanassa tadaṅgavimuttitā	30
Kalyāṇāni pañca	152-3
Kalyāṇamittassa lakkhaṇāni	200-1
Kavī cattāro	185
Kāmakaṇḍaka	160-1
Kāmabhogīseyyā	364
Kāmānaṃ ādīnavā	256-7
Kāya	171
Kāyagatā sati	171
Kāya nuttha	93
Kāla	105
Kālakata	86
Kālaṅkata	105
Kicca, karaṇīyānaṃ visesatā	102
Kicchena me adhigataṃ	356
Kimikālā	196
Kuṭikaṇṇa	278
Kuṇḍadhānavana	108
Kuṇḍikā	107-8
Kumāraka, yuvānaṃ visesatā	267
Kulaputtā duvidhā	156
Kulavemattaṃ	135
Kusaladhammā anekā	304-5
Kusinārāyaṃ parinibbāna- kāraṇāni tīpi	363

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kusinārāya uyyānaṃ dakkhiṇa-	
pacchimadisāya hoti	216
Kevaṭṭa	163
Koci acavanadhammo	
nāma natthi	253
Koñcānaṃ khīramattasseva	
pivanatā	384
Koliyadhītāya	
devasikavalaṇṇaṃ	108
Kosambī	225
Kosala	92, 218

[Kha]

Khanti	307
Khamanīya, yāpanīyānaṃ	
visesatā	283
Khīṇāsavacittaṃ lokadhammehi	
nānupakampati	224
Khīṇāsavānaṃ ajjhāsayatā	150
Khīṇāsavānaṃ kāyikadukkhaṃ,	
na cetasikadukkhaṃ	
hoti	148
Khīṇāsavā paresaṃ upavādādi-	
bhayena parinibbānāya	
na vāyamanti	388
Khīṇāsavā paresaṃ pasamsādi-	
hetu ciraṃ na tiṭṭhanti	388

[Ga]

Gaṅgā nānāvidhā	273-4
Gaṅgāyamunānaṃ ādi	272-4

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga - Gha]

Gati	123
Gatiyo pañca	123-4
Gandhā dasa	272
Gayā	67
Gayāsīsa	37
Gāthāsahassatopi	
atthanissitaṃ ekampi	
gāthāpadaṃ seyyo	86
Gocaro tividho	204
Gotta, nāmānaṃ visesatā	274
Gotrabhussa tadaṅgavimuttitā	30
Ghaṭi-odana	179

[Ca]

Catukoṭikasuññata	101
Catugambhīra	10
Catujjātiyagandha	369
Catupārisuddhisīla	185
Carimattabhāve bodhisattehi	
vasitaṭṭhānaṃ cetiya-	
gharasadisam	252
Cārikā duvidhā	165
Cālikapabbata	196
Cālikā	196
Cintākavi	185
Cūḷapanthaka	290-1
Cetiya	58
Cetiyaavohāra	293
Cora	302-3

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Cha]

Chadvārika-iṭṭhārammaṇassa	
paṭilābhata	183
Chabbaṇṇabuddharasmiyo	
asītihaṭṭhaṭṭhānaṃ	
aggahesum	93, 371
Chārikā	389

[Ja - Ña]

Jaṭila	67
Jaṭila, nigaṇṭhānaṃ visesatā	300
Janapadakalyāṇī	152-3
Jambudīpo dasasahassa-	
yojanaparimāṇo	272
Jarā	39
Jarāya lakkhaṇarasādīni	39
Jāti	39
Jātikulaputta	156
Jātibhūmigamana	151
Jātiyā lakkhaṇarasādīni	39
Jīvitantarāya	80
Jeta	51
Ñeyyadhammā pañca	122

[Tha]

Ṭhiti	291
Ṭhiti nāma anusayo	338

[Ta]

Takkika	326
Taṇhā	39
Taṇhāya abhāve kilesa-	
vaṭṭassa abhāvatā	356

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta - Tha]

Taṇhāya lakkhaṇarasādīni	39
Taṇhā tisso aṭṭhuttara-	
sataṃ	39
Tathāgatassa kāraṇāni	
aṭṭha	112-7, 138, 309
Tathāgataseyyā	364
Tapanīyātapanīya	245
Tāpasavatānaṃ asuddhi-	
maggatā	68-9
Tāpasānaṃ vatāni	67-8
Ticīvara	229
Tiṇṇavicikicchoti-ādīni	
cattāri	259
Tittha	307
Timiṅgala	274
Timitimiṅgala	274
Tiracchāna	123
Turitacārikā	165
Tulā, tula	299
Terasadhutaṅgadhara	181
Thūṇabrāhmaṇagāma	342

[Da]

Dabbassa arahattapattatā	387
Dabbassa parinibbānaṃ	
paccakkhaṃ	389, 390
Dasabalañña	131
Dānaṃ sabbaṅgasampannaṃ	180
Dānassa guṇā	
anekavidhā	255-6

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Dānassa tadaṅgavimuttitā	30
Dārucīriya	71
Diṭṭha, diṭṭhamattānaṃ viśesatā	81
Diṭṭhadhamma	259
Diṭṭhi	307
Diṭṭhisāṅgo	66
Dibba	66
Dibbā	181
Dukkaracariyāvemattaṃ	135
Dukkhaṃ nāma	
piyavatthunimittaṃ	385
Dukkha	39, 82
Dukkhaśśanta	355
Dukkhaśśa lakkhaṇarasādīni	40
Duggati	376
Devasikaṃ samāpattiyo	
vaḷaṇṇeti	299
Devā	123
Desanāya upamāyo	260
Domanassa	39
Domanassassa	
lakkhaṇarasādīni	40
Dosasaṅgo	66

[Dha]

Dhamma	261
Dhamma, anudhamma	87
Dhammadesanā sakasaka-	
bhāsānurūpato	
sotapathaṃ āgacchati	10
Dhammappaṭisambhidā	120-1
Dhammavāṇijja	303-4

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Dha]

Dhammavicaya-	
sambojjhaṅgo	128-9
Dhammavinaya	243
Dhammaveneyya	133
Dhammā pañca	120
Dhammī kathā	94
Dhīra	337
Dhutacatukka	229

[Na]

Nagarūparundhanakamassa	
nissando	108-9
Nata	356
Nati	360
Nadī	25
Nanda	150
Nandamūlapabbhāra	264
Nāgarājassa mahānubhāvatā	89-90
Nānājjhāsayānaṃ nānānayatā	54
Nānātiṭṭhiya	307
Nānānaya	9
Nānupadapaccavekkhaṇā	305-6
Nāma	38
Nāmarūpavavatthānassa	
tadaṅgavimuttitā	30
Nāmarūpānaṃ	
tathalakkhaṇāni	113-4
Nāmassa lakkhaṇarasādīni	39
Nikkhepa	28
Nigamana	42

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Niṭṭhubhanā,	
pasabyakaraṇakamassa	
vipākāvasesā	265
Nibbāna	194, 354-5
Nibbānassa dukkha-	
nissaraṇabhāvo	110
Nibbānassa puthujjanānaṃ	
supinantepi agocarabhāvatā	172
Nibbānassa maggaphalādīnaṃ	
ārammaṇapaccayatā	353
Nibbānādhigamassa	
paṭipadā	359-360
Nibbāne idha, paralokādīnaṃ	
abhāvatā	354
Nibbāne kāma, rūpā,	
rūpabhavānaṃ abhāvatā	354
Nibbāne catumahābhūta-	
lakkhaṇa natthi	353
Nibbāne candima, sūriyānaṃ	
abhāvatā	354
Nibbidānupassanāya	
tadaṅgavimuttitā	30
Niyyānikadhamma	32
Niraya	376
Nirayā	123
Nirāsā	330
Niruttippaṭisambhidā	120-1
Nirodhasamāpatti samādhī	
nāma	176
Nihumhuṅka	50
Nīlajala	25
Netti	247

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nela	335
Nelañjala	25
[Pa]	
Paṃsukūla	229
Paṃsukūlacīvarassa vaṇṇaṃ	370-1
Paccaya	38
Paccayapariggahassa	
tadaṅgavimuttitā	30
Pacceka Buddha	53
Pacceka Buddhahāsitaṃ	
udānaṃ	2, 3
Pacchāda	335
Paññavanta, duppaññānaṃ	
kathā	302
Paññā anekapariyāyā	247
Paññā duvidhā	62-3, 211
Paññāpāragū	63
Paṭikkhipi Mahākassapaṭṭhero	
piṇḍapātāṃ	56-7
Paṭicca	35
Paṭiccasamuppāda	34-5
Paṭipadā nāma sīlavisuddhi-	
ādayo cha	75
Paṭibhānakavi	185
Paṭibhānapaṭisambhidā	120-1
Paṭiloma	43
Paṭisambhidā catasso	120
Paṭisammodanaṃ duvidhaṃ	168
Paṭihāriya	10
Paṭhamabodhiyaṃ upaṭṭhākā	
anibaddhā	196
Paṭhamasattāha	38-46
Paṇḍita	87

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṇḍitābhāsā	290
Pati, pāti, pātī	202-3
Pattidānassa ānisaṃsā	381
Papañca	338-9
Papañcānaṃ nimittāni	338
Pabhaṅkara	325
Pamattā, ppamattānaṃ	
ādīnavānisaṃsā	107
Pamādavīhārassa	
garahāmukhatā	217
Paramkāra	314
Parajjhāsayo	27-8
Paramatthabrāhmaṇa	53, 58
Paravihesāya ādinavā	98
Parānukampāya ānisaṃsā	98
Parābhisajjānī	339
Pari	169
Parideva	39
Paridevassa lakkhaṇarasādīni	40
Parinibbānadhātu-	
samasaṃaphala	336
Pasenadi	92
Passaddhisambojjhaṅgo	128-9
Pahitatta	156
Pāṭaligāma	368
Pāṭihāriya	9, 10
Pāṇupeta	261
Pātimokkhaṃ duvidhaṃ	271
Pātimokkha	201-3
Pātimokkhasaṃvara	202-3
Pātimokkha-	
saṃvarasaṃvuta	202-4

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pādadhovanassa pavenī	374
Pāpapuggalo	
vodānadhammaṃ na ramati	285
Pāpānaṃ aparivajjane	
ādīnavā	266
Pāpānaṃ parivajjane	
ānisaṃsā	266-7
Pāpimā	296
Pāragū	62-3
Pāramiyo dasa	113
Pāvāya tigāvute	
Kusinārā	364
Pāsādika	196
Pāsādika, pasādanīyānaṃ	
visesatā	78
Piṇḍapāta	229
Piṇḍola	228
Pitaraṃ anāgāmiphale	
patiṭṭhāpesi	152
Pitaraṃ sakadāgāmiphale	
patiṭṭhāpanagāthā	151
Pitaraṃ sotāpattiphale	
patiṭṭhāpanagāthā	151
Pippaliguḥā	55
Piya, manāpānaṃ visesatā	105
Piyavippayogasambhūta-	
sokena ummādā	111
Pilinda	173
Pilindavaccho	
pubbāciṇṇavasena	
samudācarati	174-5
Pisāca	62

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Pītisambojjhaṅgo	128-9
Puggalā icchāvasena cattāro	206
Pucchā	28
Pucchāvasa	28
Pucchāvasiko	27-8
Puttasineho pitu aṭṭhimiñjaṃ	
āhacca tiṭṭhati	66
Pubbakammassa vipāko	279
Pubbanimittāni dvattiṃsa	132-3
Pubbāpariyaviseso duvidho	292
Pubbārāmo Sāvatthiyā	
pācīnadisābhāge	140
Purāṇakammavipākaja	148
Purisā nāma bhariyāsu	
nirapekkhā puttesu	
sāpekkhā	66
Petaseyyā	364
Petā	123

[Pha]

Phalasamāpajjana	31-2
Phalasamāpajjanakkama	32
Phalasamāpajjanassa ākāra	
dve	32
Phalasamāpajjanatṭhānassa	
ākāra tayo	33
Phalasamāpattito vuṭṭhānassa	
ākāra dve	33-4
Phassa	39

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pha]

Phassavedanā dvāraśasena cha	
vipākavasena chattiṃsa	39
Phassassa lakkhaṇarasādīni	39

[Ba]

Balāni pañca	277
Bahidvārakoṭṭhaka	270
Bāhiya	70
Bimbisāra	92
Bīje asati aṅkurā na	
nibbattissantiyeva	337
Buddhakaradhamma	117
Buddhacakkhu	186
Buddha, Paccekabuddhānaṃ	
nahānatitthaṃ	273
Buddhabhāsitaṃ udānaṃ	2, 29
Buddhaveneyya	133
Buddhasāsana	281
Buddhā tividhā	53
Buddhānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ	
nāma natthi	294, 363
Buddhānaṃ anāciṇṇaṃ	237
Buddhānaṃ kiñci āgamma	
anabhirati nāma natthi	165
Buddhānaṃ	
pakkamanakāraṇaṃ	165
Buddhā nāma appasaddakāmā	370
Buddhā nāma araṇṇajjhāsaya-	
rāmā	369
Buddhā pañcame āyukoṭṭhāse	
parinibbāyanti	294
Buddhena māro parājito	195

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Bojjhaṅgaparittassa	
ānisaṃsā	55-6
Bojjhaṅgā satta	128-9, 277
Bodhi	25, 128-9, 277
Bodhisattamātā	
majjhimavayassa	
tatiyakoṭṭhāse vijāyi	252
Byagā	330
Brahmacariya	151
Brahmacariyavāsassa vasatā	157
Brāhmaṇa	53, 62, 67, 176, 342

[Bha]

Bhagavato bhātā	150
Bhagavato Veḷuvagāmake-	
yeva tā vedanā uppannā	362
Bhagavato sambādha,	
saṃsaggo natthi	225
Bhagavato Sambuddhabhāvo	110
Bhagavā attano pattacīvaraṃ	
sayameva aggahesi	383
Bhagavāti vacanena	
desakasampattiṃ niddisati	24
Bhagavāti padassa attho	22-3
Bhataka	155-6
Bhadante	391
Bhabbapuggala	295
Bhayadassanassa tadaṅga-	
vimuttitā	30

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Bha]

Bhavassa lakkhaṇarasādini	39
Bhavābhavānaṃ visesatā	146-7
Bhavo duvidho	39
Bhikkhavo	391
Bhikkhu	176, 186
Bhikkhusaṃghe āgate	
tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ	
āgatameva	368
Bhikkhusaṃghassa uḷāralābha-	
sakkāro	
abhivaḍḍhati	324-5
Bhītaṣsa udānaṃ nāma natthi	298
Bhūta	357
Bhūtā, bhavissantityādīnaṃ	
visesatā	252-3
Bhūmirāmaṇeyyaka	166

[Ma]

Magga	129, 277
Maggaṅgāni aṭṭha	129, 130
Maggabrahmacariyaṃ maraṇa-	
saṃmatikkamanūpāyaṃ	253
Maggassa upādānānaṃ	
pahānatā	193
Maggena kilesā upasamitā	246
Maccurājassa vasaṃ	
gacchanti	106-7
Macchajātiyo tisso	274
Maṇi catubbīsati	91-2
Maṇḍalamāḷa	182
Manuñña	196

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Manussabhāsitaṃ udānaṃ	3
Manussa	123
Manussānaṃ anattāhāvaḥo	
satto	61
Manussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ	272
Maraṇa	39
Maraṇassa lakkhaṇarasādini	40
Mallā	342
Masi	389
Mahatā	361, 367
Mahaddhana	91
Mahandhakāratimisā	322
Mahākaccānattherassa	
arahattapattatā	340
Mahākaruṇāsamāpattiñāṇa	125
Mahākassapa	55
Mahānadiyo pañca	274
Mahāpajāpatim	
sotāpattiphale	
paṭiṭṭhāpanagāthā	151
Mahāpaṭiñṇā	117
Mahāpathavī	223
Mahāpadumakumāra	264
Mahāmatta	379
Mahāmoggallānattherassa	
parinibbānaṃ	293
Mahāvanaṃ Kapilavatthu-	
sāmantāṃ Himavantena	
saha ekābaddhaṃ vā	165
Mahāsaddā	163

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahāsarā satta	272
Mahī	274
Māgaṇḍiyāya Satthari	
baddhāghātata	347
Māgadha	92
Mātā sattāhajāte	
Bhagavati kālakatā	250
Mātugāmānaṃ puttalābhena	
titti nāma natthi	140
Mānasaṅgo	66
Māra	296
Mārassa visayaṃ nātikkamati	217
Mālāgandha, vilepanānaṃ	
visesatā	301
Migāramātupāsādo gabbha-	
sahassapaṭimaṇḍito	141
Missakabhattena yāpeti	
thero	57
Mukha	169
Mucalinda	89
Muccitukamyatāñāṇassa	
tadaṅgavimuttitā	30
Muttā-ādini ratanāni	274
Muni	88, 231, 339
Mūlhagabbha	108-9
Medhāvī	382
Me sutanti sāvaka, savana-	
sampattim niddisati	24
Mokkha	203
Mona	231

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Mohakkhayassa hetu 170
Mohasaṅgo 66

[Ya]

Yamakapāṭihāriyañña 125
Yamunā 274
Yasoja 162

[Ra]

Ratana 275-6
Ratanagharaṃ ratanacaṅkamato
pacchimadisābhāge 47
Ratanacaṅkamo pallaṅkassa ca
animisaṭṭhānassa ca antarā 47
Ratanattayassa guṇā 243
Ramaṇīya 196
Rasmivemattaṃ 135
Rāgasaṅgo 66
Rājagaha 54
Rājagahassa pākārā
aṭṭhārasahatthubbedhā 54
Rājagahassa suñṇakālātā 54
Rājā 92
Rājūnaṃ sampadā aṭṭha 92
Ruci 307
Rūpa 38
Rūpagate sati tamo nāma
siyā 354
Rūpassa lakkhaṇarasādīni 39

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Lakuṇḍakabhaddiyassa
arahattapattatā 327-8
Lakkhaṇāni tīṇi 194
Lakkhaṇesu ekasmiṃ diṭṭhe
itaradvayaṃ diṭṭhameva 214
Lokaṃ volokesi 187
Loka 308, 377
Lokasaddassa atthuddhāro 95
Lokā tayo 186
Lokāyatasippa 185
Lokiya-issariyaṃ 142
Lokiyapaññā tividdhā 63
Lokiyapaṭisammodanaṃ 168
Lokiyasamādhi saha
upacārena aṭṭha 62
Lokiyasīlaṃ catubbidham 62
Lokiyasukhaṃ sa-uttaraṃ 96-7
Lokuttara-issariyaṃ 142
Lokuttarapaññā duvidhā 63
Lokuttarapaṭisammodhanaṃ 168
Lokuttarasamādhi
maggapariyāpanno 63
Lokuttarasīlaṃ duvidham 62
Lokuttarasukhameva
anuttaraṃ 96-7

[Va]

Vaṅgantaputta 242
Vaccha 173
Vajjirājā 346
Vajjī 164

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vaṭṭa	188-190
Vaṭṭadukkhassa sambhavo	
natthi	193
Vaṭṭūpaccheda	36-7
Vana	51
Vamana, viriñcanānaṃ	
visesatā	104
Vayadassanassa	
tadaṅgavimuttitā	30
Vācāgocarabhāṇino	290
Vāsanā	175
Vikubbana, adhiṭṭhānānaṃ	
visesatā	389-390
Vijjā tisso	164
Viññāṇa	38
Viññāṇassa lakkhaṇarasādīni	39
Viññāta, viññātamattānaṃ	
visesatā	82
Vitakkā tayo	197-8
Vinipāta	263, 376
Viparītagāhīnaṃ kuto	
bhavanissaraṇaṃ	192
Vipassanādharmepi piyaṃ na	
kayirātha	387
Vipākavasena panettha	
vinicchayo veditabbo	183
Vimuttiñāṇadassanaṃ	
lokiyameva	63
Vimuttiñāṇadassanapāragū	63
Vimuttiṭṭipāragū	63
Vimuttiyo pañca	29
Vimutti lokuttarāva	63
Vimuttisukha	30

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vivaṭṭa	190
Vivādāpannānaṃ kāraṇāni	309
Vivekā tayo	209-210
Visattika	341-2
Visākhā	141
Viharatīti saddassa attho	24
Vīthi, siṅghātakānaṃ	
visesatā	235
Vīriyasambojjhaṅgo	128-9
Vīriyārambho duvidho	211
Vuttasaddassa atthuddhāro	42
Vedagū	105, 384
Vedanā	39
Vedanāya lakkhaṇarasādīni	39
Vedantagū	50
Vemattāni pañca	135
Velā	24
Vesālī	165
Veḷuvana	54
[Sa]	
Samgha	91, 261
Samghabhedassa ākāra pañca	288
Samvara	203
Samvaracatukka	230-1
Samvāsā, samvāsārahavibhāga	278
Samsaggā pañca	210
Samsāra	245
Samsāracakka	76
Samsārasabhāvo eso	238

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sa-uttaracchada	336
Sakadhamma	62-3
Sakiñcanabhāvassa ādīnavā	103-4
Sakkādibhāsitaṃ udānaṃ	3
Sagga	377
Saggassa guṇā anekavidhā	256
Saṅkhata	357
Saṅkhāraloka	186-7
Saṅkhārānaṃ lakkhaṇarasādīni	39
Saṅgā pañcavidhā	66
Saṅgītyārūḷhāni udānāni	3
Sacca	356
Saccassa guṇā	69
Saccassa bahūpakārātā	69
Saccānaṃ tathaṭṭhādīni soḷasa	119
Sati	169
Satipaṭṭhānā cattāro	276
Satisambojjhaṅgo	128-9
Sato	148-9
Sattapadavītiḥāra	113
Sattaloka	186-7, 295
Sattā	331
Sattānaṃ vaṭṭadukkhaṃ	
kilesamūlakam	188
Sattā paribbhamantā	
maraṇameva anventi	333
Satthā	365
Satthā ekakova gato	226
Satthāpi dovārikaṃ	
pavisanatthāya yāci	58

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Satthā veneyyadamana-	
kusalo	152-4
Satthā sattahitatthaṃ	
loke suciraṃ ṭhito	299
Sadda, silokānaṃ	
visesatā	184
Saddhā	93
Saddhā duvidhā	266
Saddhindriyādīnaṃ	
visuddhikaraṇāni	
pannarasa	199-200
Sadha	289
Sadhāyamāna	289
Santindriya, santamānasānaṃ	
visesatā	78
Santoso dvādasavidho	207-9
Sandassesīyādīni padāni	
cattāri	219
Sandāna	339
Sannipatita	91
Sannipatitānaṃ upakārā	94
Sabbaññutaññāṇa	128
Sabbatitthiyānaṃ	
lābhasakkāro parihāyi eva	325
Sabbabuddhānaṃ āciṇṇaṃ	225
Sabbasippāyatanānaṃ	
vaṭṭadukkhatō anissaraṇatā	185
Sabbiriyāpathesu	
upaṭṭhitassati samāhito	291-2
Sabhāvadhammānaṃ	
tappaṭipakkhatā	353

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Samaṇa	342-3
Samaṇo Gotamo	49
Samayappavādaka	18
Samasamaphalaṃ tividhaṃ	365-6
Samādhī duvidho	62
Samādhīpāragū	63
Samādhīsambojjhaṅgo	128-9
Samāpattisamasamaphala	366
Samudda	272
Samuppāda	35
Sampajāna	149
Sambahulā	91
Sambhavesī, bhūtānaṃ visesatā	83
Sammappadhānā cattāro	276
Sammā-ājīva	129-130
Sammākammanta	129-130
Sammādiṭṭhi	129-130
Sammādiṭṭhiyā uppādahetū	94
Sammādiṭṭhiyā purekkhatabhāvo	218
Sammāpaṭipattiyāva Buddhā pūjetabbā	164
Sammāvācā	129-130
Sammāvāyāma	129-130
Sammāvitakkā tayo	110
Sammāsati	129-130
Sammāsaṅkappa	129-130
Sammāsamādhī	129-130
Sammāsambuddha	53, 76

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Sammāsambuddhānaṃ avijahita-udānaṃ	3
Sayaṅkāra	314
Saraṇa	261
Sarabhū	274
Sarītā	330
Sarīradosā cha	152
Sarīrappamaṇāvemattaṃ	135
Salabha	323
Savane ādaradīpanaṃ	351-2
Sassatadiṭṭhi	191
Sahabya	266
Salāyatanassa lakkhaṇarasādīni	39
Sādhu	289
Sāmāvatī	347
Sāmāvatīpamukhānaṃ itthīnaṃ pubbakammaṃ	349-350
Sāmuksaṅsikadesanā	257
Sāraṇīya	48-9
Sāriputtattherassa parinibbānaṃ	293
Sāriputtassa mātā	52
Sāvaka buddha	53
Sāvakabhāsitaṃ udānaṃ	2, 3, 27
Sāvakaveneyya	133
Sāvatthī	50
Sikkhā	329
Sineru	223
Sippāni dvādasa	184-5
Sīmantarika	220

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sīlaṃ duvidhaṃ	62, 211
Sīla	201
Sīlapāragū	63
Sīlavā	201
Sīlavipattiya ādīnavā pañca	375-6
Sīlasampadāya ānisaṃsā pañca	375-6
Sīlassa guṇā anekavidhā	256
Sīlassa tadaṅgavimuttitā	30
Sīlādīnaṃyeva vaṭṭadukkhato nissaraṇatā	185
Sīlābhāvo duvidho	375
Sīhamukhaṃ	273
Sīhaseyyā	364
Sukhaṃ tividhaṃ	98
Sukhino nāma vītasokā	386
Sugata	79
Sugati	377
Sucakka	336
Sutaṃ duvidhaṃ	266
Sutakavi	185
Suttanikkhepā cattāro	27-8
Sundarī	232
Suppārakapaṭṭanato Sāvatthī vīsayojanasataṃ	77

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Suvaṇṇabhūmi	70
Sūkaramaddava	361
Sekha	329
Sekkhaputhujjanā saṃsāre dhāvanti nāma	150
Sekkhāpi hi puthujjanā viya arahato cittapavattin	
na jānanti	147
Seyyā catasso	364
Soka	39, 245
Sokassa lakkhaṇarasādīni	40
Sotadhātu	181
Sotāpanna	263
Soḷasavidhakiccānaṃ katatā	157
Soḷasiṃ	95-6
Svāra	336
[Ha]	
Hatthikulāni dasa	364
Hatthimukhaṃ	273
Himavā tisahassa- yojanappamāṇā	272
Hetu, paccayānaṃ visesatā	263
Humhunkajātika	48

Udānatthakathāya

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko	Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A - Ā]		[U]	
Aṅga (raṭṭha)	324	Uttarakuru	23, 73
Ajakalāpakacetiya	58-9	Udenacetiya	293
Ajakalāpakayakkha	58-60, 63	Upaka-ājīvaka	49
Ajātasattu	368, 377	Upavāna	196
Aññāsikoṇḍañña	3, 295, 336	Upasenatthera	242-3
Anāthapiṇḍika	51-2, 219	Upālithera	288
Anupīyanagara	143	Uposatha (hatthi)	364
Anurādhapura	140, 216	Uruvela	6, 24, 29, 49, 324
Anekavaṇṇadevaputta	179	[Ka]	
Abhibhū (Buddha)	239	Kaṇḍanaguhā	64
Avanti (raṭṭha)	278	Kaṭhakalāpa (brāhmaṇa)	307
Ānandatthera	5, 6, 8, 10, 14-6, 23, 25, 29, 166, 168, 198, 201, 226, 248, 251-2, 269-70, 283, 295-6, 324-5, 345, 365, 380, 382	Kapilavatthunagara	151-2, 165
Āḷavakayakkha	59	Kapotakandaravīhāra	222
[I - U]		Kassapa (Bhagavā)	3, 72, 85, 161-2, 241, 260
Ichchānaṅgalabrāhmaṇagāma	101	Kālakañcika (asurā)	123
Isigilipabbata	264	Kāladevila	233
Ukkācela	293	Kāsigāma	248
Ujjenī	280	Kāsi (rājā)	109, 293, 301
Utena (rājā)	346-7, 349	Kāḷakūṭa	272
Uttamadevīvihāra	140	Kāḷāvaka (hatthi)	364
		Kālīgodhā	143
		Kāḷudāyitthera	151
		Kikī (rājā)	293
		Kukkuḷa	123
		Kuṇḍadhānavana	107-8

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kuṇḍayakkha	107
Kumāarakassapatthara	54, 73
Kusināra (nagara)	216, 363-4
Kusumba (isi)	225
Kelāsa (pabbata)	272
Kevaṭṭa (gāma)	241
Koliya (nagara)	107
Koliya (rājā)	108, 110, 139
Kosambī (nagara)	225-6, 347
Kosalaraṭṭha	92, 101, 218, 226
Kosala (rājā)	92, 109, 218, 225, 248-9, 300
Kosiya	180

[Kha - Ga - Gha]

Khujjuttarā	348
Gaṅgā (nadī)	38, 272, 274, 293, 380-1
Gaṅgeyya (hatthi)	364
Gandhakuṭi	330, 340
Gandhamādāna (pabbata)	264, 272
Gandha (hatthi)	364
Gayā (gāma)	67
Gayāsīsa	67
Gotama (Buddha)	49, 232-5, 237, 301, 342-5, 347, 380-1
Ghosakaseṭṭhi	347
Ghositaseṭṭhi	225-6

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Gha - Ca - Cha]

Ghositārāma	225
Cātumahārājika	106, 123, 256
Cāpālacetiya	293
Cāpālayakkha	293
Cālikapabbata	196
Cālikā (nagara)	196
Ciñcamāṇavikā	239
Cittakūṭa (pabbata)	272, 370
Cunda	158
Cunda (kammāraputta)	361, 364-6
Cundatthera	293
Cunda (samaṇuddesa)	196
Cūḷapanthakatthera	290-1
Cūḷarathadevaputta	179
Chaddanta (hatthi)	364, 371

[Ja]

Jaṭila (tāpasa)	67
Janapadakalyāṇī	152-5
Jambudīpa	106, 123, 272, 380
Jetakumāra	51
Jetavana	51-2, 64-5, 77, 97, 152, 157, 234-5, 293, 327, 332, 390
Jotipāla	241

[Ta]

Tagarasikhī (Paccekaḥbuddha)	255, 264-5, 267
Tapussa	50
Tapodā	97

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta - Tha]

Tambadāṭhika	262
Tamba (hatthi)	364
Tāvatiṃsa	153-4, 156, 349, 379-80
Tusita	251, 349
Todeyya	6
Thūṇa (brāhmaṇagāma)	342, 346
Thūpārāma	216

[Da - Dha]

Dabba (Mallaputta)	73, 387, 391
Dīghīti	225
Devadatta	240, 287-9
Doṇabrāhmaṇa	363
Dhanañjayasettḥi	141

[Na]

Nandakumāra	150-2
Nandagopālaka	218-20
Nandatthera	152, 154-5, 159-60
Nandanavana	96
Nandamūla (pabbhāra)	264
Nandasāvaka	239
Nāgasamālatthera	196, 382-3
Nāgita	196
Nāḷakagāma	293
Nāḷāgirihatthi	240, 287
Nimmānarati	349
Nerañjarā	25, 29
Pakkusāti (rājā)	73, 262
Pañcavaggiya	49

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa - Pha - Ba]

Paṇḍara (hatthi)	364
Padumuttara (Buddha)	70, 109, 140, 316, 387
Paranimmitavasavattī	349
Pāṭaligāma	351, 367-8, 370-1, 373, 375, 377, 379-80
Pāṭaliputtanagara	377
Pālileyyaka (vana)	226
Pālileyya (gāma)	226
Pāvā (nagara)	58
Piṅgala (hatthi)	364
Piṇḍolabhāradvāja	228-30
Pippaliguḥā	55
Pilindavacchatthera	173-5
Puṇṇavaḍḍhanakumāra	141
Pokkharasāti (paribbājaka)	307
Phussa (Buddha)	241
Bahuputtacetiya	293
Bārāṇasī	109, 264, 349
Bāhiyadārucīriya	70-1, 73-5, 77, 84-7, 262
Bimbisāra	92, 324
Brahmadatta	349

[Bha]

Bhagutthera	226
Bhaddakappa	294
Bhaddavatī	347
Bhaddāli (bhikkhu)	18
Bhaddiyatthera	143, 146

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Bha - Ma]

Bhaddiyanagara	141
Bhallika	50
Magadha (raṭṭha)	324, 367, 379
Maṅgala (hatthi)	364
Mallajanapada	342, 361
Malla (rājā)	143, 216, 387-91
Mallikādevī	248
Mallikārāma	18
Mahākaccānatthera	279-80, 340, 342
Mahākappina	191
Mahākassapatthera	54-7, 177, 179-81, 371
Mahāgovinda	54
Mahāpajāpatigotamī	150-2, 251
Mahāpadumakumāra	264
Mahāpanthakatthera	290
Mahāmandhātu	54
Mahāmāyā	132, 250-1
Mahāmoggallānatthera	52, 139, 148, 221-4, 269, 293, 368
Mahārathadevaputta	179
Mahāvana	165
Mahāvihāra	2
Mahāsīvattthera	294
Māgaṇḍiya	347, 349-50, 355
Māgadha	92

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Māra	195, 217-8, 295-6, 298, 333
Migāraseṭṭhi	140-1, 384
Mucalinda (nāgarājā)	89
Munālī (dhutta)	238-9
Meghiyatthera	196-7, 199-200, 213-4
Meṇḍakaseṭṭhi	141
Mettiyabhūmajabhikkhū	388, 391

[Ya - Ra]

Yamunā (nadī)	272, 274
Yasoja	162
Yasojatthera	161
Yāmā	349
Yugandhara	23, 370
Rājagaha	54, 56, 148, 151-4, 264, 293, 318, 324, 346, 368, 387, 390
Rāhulatthera	151
Revatatthera	52

[La - Va]

Lakuṇḍakabhaddiya	327-30, 334-6
Licchavī (rājā)	165, 368
Lohapāsāda	300
Vakkali	283
Vaggumudānādī	164-6
Vaṅgantabrāhmaṇa	242
Vajjī (raṭṭha)	164, 346, 379

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Va]

Vassakārabrahmaṇa	379-81
Visākhā (upāsikā)	141, 384, 385
Vepacitti (asurā)	271
Verañjabrahmaṇa	164
Verañjā	241
Vesālī	165, 293-4, 346
Veḷuvagāma	193-4
Veḷuvana	54, 57, 151, 224

[Sa]

Sakka (devarājā)	3, 56, 153, 177-80, 222, 258-9, 337, 371, 379
Saṅgāmajitthera	65-7
Sañjīva	123
Sattambacetiya	293
Sabhiyaparibbājaka	73
Sāgata	196
Sātāgira	59
Sāmāvatī	347-50
Sārandadayakkha	293
Sāriputtatthera	52, 124, 221-2, 224, 242, 246, 289, 327
Sāvattihī	18, 50-2, 64-5, 77, 86, 93, 97, 105, 140-1, 152, 162, 165, 235, 293, 309-11, 322, 327, 331-2, 340, 368, 385, 390

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Sīvalitthera	108
Sujātā	366
Sudassana (pabbata)	272-3
Suddhodanamahārājā	151
Sunakkhatta	196
Sunidha (brāhmaṇa)	379-81
Sundarī (paribbājikā)	100, 232-5, 237-40
Suppabuddha	253-5, 257-9, 262-3, 267
Suppavāsā (upāsikā)	108, 139
Suppāraka (paṭṭana)	70-1, 76
Subhaddaparibbājaka	295
Subhamāṇava	6
Subhūtitthera	316-8
Sumanadevī	141
Surabhi (Paccekabuddha)	238-9
Senanigama	49
Soṇa (upāsaka)	278-81
Soṇatthera	282-3

[Ha]

Haṃsavatīnagara	70
Huṃhuṃkajātikaṃ	48
Huṃhuṃkāra	50
Himavanta	23, 38, 349
Hema (hatthi)	364
Hemavata	59

Udānatthakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapottthakaṃ, Syā = Syāmapottthakaṃ,
Kaṃ = Kambojapottthakaṃ, I = Iṅgalisapottthakaṃ, Ka = kesuci
Marammapottthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapottthakesu
dissamānapāṭho.

Udānatthakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Akampanīyassa Bhagavato = Akampiyabhāvato (Sī, Syā)	63
Akicchasiddhiyā = Kiccasiddhiyā (Ka)	184
Aggato = Pekkhato (Syā)	239
Aggaphale = Maggaphale (Sī)	321
Acarim̐ = Akarim̐ (Sī, Syā)	241
Acchādanaṃ = Kopinacchādanaṃ (Syā)	70
Aññepi = Ajjāpi (Ka)	47
Aṭṭhannaṃ = Atthānaṃ (Sī, Syā)	275
Aḍḍhūnanavamattā = Aḍḍhanavamattā (Ka)	4
Atītantipi = Atītādi (Syā)	37
Atthi = Natthi (Ka)	80
Adiṭṭhakosallena vāti = Ariṭṭhakosallena cāti (?)	80
Adhigataphalāya = Āgataphalāya (Ka)	348
Adhimuttataṃ = Vimuttataṃ (Sī, Syā)	172
Ananucchavikaṃ = Acchariyaṃ (Sī)	348
Anādānataṃ = Abharaṇataṃ (Ka)	182
Aniṭṭhābhimato = Aniṭṭhasammato (Sī)	182
Anibaddhupaṭṭhākakālo = Anibaddhūpaṭṭhāko (Ka)	382
Anivattanāya = Anivattitāya (Sī) Anibbattanāya (Syā)	37
Anuttamatthopi = Anumānatthopi (Sī)	14
Anupalepitasaṅkhātāṃ = Anupakkilesasaṅkhātāṃ (Ka)	149

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Anotiṇṇattā = Otiṇṇatṭhānaṃ (Sī)	381
Anobhāsanīyā = Anogāhaniyā (Ka)	134
Apatāsīti = Avatthāsīti (Sī, Syā, Ka)	223
Apadakkhiṇaṃ = Apasabyapakkhe (Syā)	265
Apecca = Sañcicca (Sī, Syā)	268
Abhiṇṇhādīnaṃ = Avijjādīnaṃ (Ka)	172
Abhinivesākārānaṃ = Abhinivesavohārānaṃ (Ka)	308
Ayaṃ saddo = Bhāsāsaddo (Syā)	61
Avagatoti = Adhigatoti (Sī)	116
Avayavasambandhe = Avayavāvayavāsambandhe (Sī, Syā)	104
Aviddasuno = Avidū (Sī, Ka)	290
Avilomayaṃ = Avalambiya (Syā)	2
Aviheṭṭhayaṃ = Aheṭṭhayaṃ (Sī, Syā)	3
Asakadhammā = Paradhammā (Syā)	62
Asiddhassa = Aladdhassa (Sī)	315
Assa = Satta divase (Ka)	109

[Ā]

Ākārehi = Kāraṇehi (Ka)	32
Ācaritvā = Ācaratā (Sī, Syā)	190
Ādhārabhāvena = Tabbhāvena (Sī) Tadabhāvena (Ka)	20
Āpānabhūmiṃ = Kīḷanabhūmiṃ (Ka)	331
Ābhatena = Ābhatakena (Sī) Agadāmalakena (Ka)	209
Āmisasaṅgaṇhanena = Āmisaṃ gaṇhantena (Syā, Ka)	181
Āyatati = Āyaṃ tanati (Ka)	38
Ārāmaḍaṇḍabrāhmaṇādīhi = Soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi (Syā)	3
Āvusoti = Mā āvusoti (Sī, Syā)	283

[I]

Ijjhati = Icchati (Sī, Syā)	213
Idaṃ vata = Imamatthaṃ (Ka)	198

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[I - U - Ū]

Ivasaddo = Idhasaddo (Sī, Syā)	312
Ukkaṭṭhapaṭipadampi = Ukkaṃsapāramiṃ (Ka)	160
Udānamitisaṅgitaṃ = Udānaṃ nāma nāmena (Ka)	393
Udānasaṅgahaṃ = Udānaṅgaṃ (Sī)	4
Upatthambhite = Upatthaddhe (Ka)	223
Upadiseyya = Paṭivedeeyya (Ka)	260
Uparibrahmalokato = Rūpiibrahmalokato (Sī, Syā)	95
Upalabbhamānopi = Upalabhamānopi (Sī)	352
Upādānakkhayāvaho = Upādānakkhayāva so (Syā)	393
Upādīnaṃ = Upādinnānaṃ (Sī)	134
Uppilāvāti = Ubbilāpāti (Sī, Syā)	215
Ullapanādhippāyā = Ullumpanādhippāyā (Ka)	173
Ūrutthambhakasarīrassa = Ūruthaddhakāraṃ sarīrassa (Syā)	60

[E-O]

Ekakoti = Ekaposīti (Sī, Ka)	57
Etasmiṃ = Etasmiṃ purimasmiṃ (Sī, Syā)	35
Evam tayidaṃ = Evamādi tayidaṃ (Sī, Syā)	2
Eva kopā = Anekabhedā kopā (Sī)	146
Ogāhitvā = Obhāsetvā (Sī, Syā)	393
Ocaraṇanti = ‘Paran’ti (Syā)	303
Osārissāmīti = Oyāyissāmīti (Sī, Syā)	303

[Ka]

Kakudhāpi = Kukuṭṭhāpi (Sī, Ka)	364
Kattabbakaraṇaṃ = Gahetabbaṃ pahātabbaṅca (Sī)	302
Kathāya = Gāthāya (Sī, Syā)	307
Kammena = Kamena (Ka)	315
Karaṇīyena = Karaṇīyena divasassa divā (Sī, Syā)	141
Karoti vācāya = Karoti vā tassa (Syā)	137
Kasmiṃ ṭhāne = Asukasmiṃ ṭhāne (Ka)	75
Kāraṇḍava = ...kādamba (Sī, Syā)	344

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kālo eva = Kālotveva (Sī, Ka)	19
Kilesagaṇassa = Kilesagahanassa (Sī, Syā)	193
Kilesavassam = Kilesavassanena (Sī, Ka)	278
Kulaguṇḍikajāto = Gulāguṇḍikajāto (Sī)	126
Kusalānam = Kusalākusalānam (Ka)	201

[Kha - Ga]

Khadiravanikarevato = Kadiravanavāsīrevato (Sī)	52
Khipim = Dahim (Syā)	240
Khīrūpagehi = Khīrapakehi (Sī, Syā)	226
Gacchatīti = Gacchantīti (Sī, Syā)	321
Gacchante = Gacchante gacchante (Sī, Syā)	344
Gaṇitum = Bhaṇitum (Sī, Ka)	184
Gaṇite = Nihate (Sī) Gahaṇe (Ka)	155
Gatena = Gate (Sī, Ka)	254
Gadhito = Gathito (Sī)	189
Gandhavāṇijjāya = Bhaṇḍavāṇijjāya (Sī, Syā)	279
Garu = Garuvacanam (Sī, Syā, Ka)	22
Gahitanāmavasena = Gahitanāmānvayena (Ka)	51
Gahitākārassa = Thitākārassa (Sī) Hitākārassa (Ka)	13
Gāmaggaṇaṭṭhāne = Gāmaṇḍaṇaṭṭhāne (Ka)	367
Gāraṇam = Ādarabhāvaṇam (Sī, Syā)	102
...gāhanato = ...bodhato (Sī, Syā)	131
Gūthadhārī = Gūthakhādī (Ka)	65

[Gha - Ca]

Gharāvāsādihetu = Rāgādihetu (Sī, Syā)	301
Cakkabhedaṇam = Vaggabhedaṇam (Sī)	387
Catukiccaṇam katvā = Catukiccasādhakattā (Ka)	276
Cāpālassa = Pāvālassa (Syā)	293
Cāyaṇam = Vāyaṇam (Syā)	133

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ca]

Cittim = Cāyitaṃ (Sī, Syā)	58
...cittuppattiyā = ...cittapavattiyā (Ka)	177
Cundaka = Cunda (Sī, Syā)	364

[Cha - Ja - Tha - Da]

Chaṭṭhampi cittaṃ = Chaṭṭhampi maggacittaṃ (Sī, Ka)	31
Jalimsu = Jotimsu (Sī, Syā)	132
Juṇhāvibhāsanena = Juṇhavidhamsanena (Syā)	87
Jotiraso = Jotiraṅgo (Sī)	92
Ṭhapetvā = Taṃ sadisaṃ ṭhapetvā (Sī)	59
Ṭhāpanavasena = Ṭhānavasena (Ka)	98
Ṭhiti = Dhiti (Syā)	338
Ḍayhi = Nassi (Syā)	390

[Ta]

Taṃ seṭṭhi = Taṃ mahesiṃ (Syā)	265
Taṃ vataṃ = Taṃ vattaṃ (Sī)	49
Takkaro = Vatakkaro (Sī, Syā)	126
Taṇhādiṭṭhābhinandanāhi = Taṇhādiṭṭhibhavanandanāya (Sī, Syā)	189
Tato = Yato (Syā)	175
Tattha = Tatthidaṃ (Sī, Syā)	388
Tathābhāvaṃ = Tathāgatabhāvaṃ (Sī, Syā)	309
Tadantarāyā = Bādhakantarāyā (Sī)	80
Tadavatthaṃ = Tadavatthuraṃ (Syā)	37
Tadāpahantipi = Tadapahantipi (Syā) Na tadāpahantipi (Ka)	355
Tadā hi = Tadā kira (Sī, Syā)	338
Tantavāyavāso = Tantavāyavāṭo (Sī)	57
Tanti-atthadesanā = Tantitanti-atthatantidesanā (Ka)	10
Tapussabhallikānaṃ = Tapassubhallikānaṃ (Sī)	50
Tamatthaṃ = Sabbamettha (Sī) Taṃ tamatthaṃ (Ka)	20
Tayā = Tassā (Sī, Syā)	385

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta - Tha]

Tasaravattim vaḍḍhentī viya = Tasaram bandhentī viyā (Syā, Ka)	178
Tassa = Ekassa (Ka)	59
Tassa = Tattha (Sī)	388
Tikhiṇamantī = Tikhiṇamati (Sī)	233
Tiyaddhāpariyāpanne = Paṭisandhipariyāpanne (Sī, Syā)	252
...tirohita = ...tirokuḍḍa (Sī, Syā)	119
Tīsupi = Catūsupi (Sī, Syā)	325
Thirabhūmiyaṃ = Vīrabhūmiyaṃ (Sī)	60

[Da]

Davādi-abhāvato = Tādibhāvato (Syā)	78
Dasakathāvatthusāṅkhātāpi hi = Dasakathāvatthugabbhāpi hi (Syā)	94
Dahanto = Garahanto (Sī)	156
Dalḥikammatthāya = Balikammatthāya (Ka)	347
Dārucīriyo = Dārucīradharo (Syā, Ka)	70
Diṭṭhā = Niddiṭṭhā (Syā, Ka)	257
Disāgajānaṃ hatthigajjitaṃ = Dīpirājānaṃ katagajjitaṃ (Ka)	60
Dīghāvāsātāya = Dīghatamatāya (Sī, Ka)	191
Dukkhasaccassa = Dukkhasaccasaṅkhātassa (Sī, Ka)	18
Dukkābhittunno = Dukkābhībhūto (Syā, Ka)	126
Durābhībhavanīyattā = Durābhībāddhanīyattā naṃ (Sī)	54
Deva = Yante (Sī, Syā)	132
Devate = Sadevake (Ka)	75

[Dha - Na]

Dhanasampadaṃ = Ratanasampadaṃ (Sī)	78
Dhammanvayo = Dhammanayo (Sī, Syā)	353
Na uggamati = Na uṇṇamati (Syā)	325
Na unnamate = Na udeti (Sī) Na uṇṇamati (Syā)	325
Na paṭighādiko = Na paṭigho (Sī, Syā)	124
Nāhosi = Ahosi (Sī)	381

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nikkhantum = Niggantum (Sī, Syā)	332
Niggamissatīti = Nibbamissatīti (Ka)	104
Nibbattanti = Nipatanti (Sī)	337
Nimittabhūta = Tasmim vā nimittabhūtaṃ (Syā, Ka)	10
Nirujjhati = Uppajjati (Sī)	44
Nelanti = Natthi elanti (Sī)	335

[Pa]

Pakatidevā = Asurāti devā (Sī, Syā)	271
Pakappesi = Vināsesi (Sī, Syā)	240
Pakkanto ca = Pakkantañca naṃ (Syā, Ka)	262
Pakkuloti = Bakkuloti (Syā)	60
Pakkusāti = Pukkusāti (Sī)	73
Pakkhanditvā = Okkantitvā (Syā)	276
Pacurajanehi = Puthujjanehi (Sī)	87
Paccanubhotīti = Paccanubhūtaṃ (Sī, Syā)	309
Paccavekkhitvā = Sallakkhetvā (Sī, Syā)	327
Pañca = Gihisaṃsaggoti cha (Ka)	210
Paṭikārābhilāsāya = Phātikaraṇābhilāsāya (Sī)	319
Paṭipakkhādhigamena = Paṭipakkhavigamena (Sī, Ka)	341
Paṭibāhanā... = Viheṭhanā... (Sī)	198
Paṭiladdhaguṇesu = Paṭividdhaguṇesu (Sī, Syā)	135
Paṭivedhento = Paṭisedhento (Sī, Syā)	172
Paṭissavamocanattam = Paṭiññāpamocanattam (Sī)	65
Paṭhanti = Vadanti (Sī, Syā)	217
Paṇḍitavedanīyaṃ = Paccattavedanīyaṃ (Sī, Syā)	354
Patodābhitunno = Kasābhihato (Sī, Syā)	242
Pattam = Āturapattam (Sī)	319
Patti ca = Pattadhammo ca (Sī, Ka)	259
...patthitāya = ...samacitāya (Sī)	366

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Patthivo = Khattiyo (Sī, Syā)	240
Padatthassa = Paramatthassa (Sī, Syā)	21
Pabbatetipi paṭhanti = Papātetipi vadanti (Syā)	278
Parato = Upari (Ka)	252
Paradattavuttoti = Paradavuttoti (Sī, Syā)	145
Paraneyyabuddhino = Dassaneyyabuddhino (Ka)	358
Parapattikā = Padapattikā (Syā)	290
Parasattānaṃ = Parasantāne (Syā, Ka)	10
Parasmiṃ padhāne = Yasmiṃ pana padhāne (Sī) Parasmiṃ ṭhāne (Ka)	287
Paricaranti = Parijuhanti (Sī)	68
Paridahanāṃ = Paridahanāṃ vā (Sī) Paritāpanāṃ vā (Ka)	18
Parivitakkasaṅkhātāṃ = Viparītatakkasaṅkhātāṃ (Ka)	357
...parissayā = ...paripanthā (Sī, Syā)	213
Pareto = Upeto (Sī, Syā)	239
Paresaṃ = Padesaṃ (Sī, Ka)	50
Pavaṭṭetvā = Parivattetvā (Sī, Syā)	287
Pavattinivattīsu = Pavattiṃ sutvā (Sī, Ka)	280
Pākaṭasukhato = Pakatṭhasukhato (Syā)	123
Pāṭipadarattiyā = Sattamāya rattiyā (Sī, Ka)	46
Purimassavanaṃ = Purimavacanaṃ (Syā)	17
Pulāko = Phulāko (Sī, Syā)	91

[Ba - Bha]

Bajjheyya = Baddho bhaveyya (Sī, Syā)	350
Bahukatāya = Lahukatāya (Ka)	216
Bhaṇḍabhaṇḍikānaṃ = Bhaṇḍagaṇṭhikānaṃ (Ka)	380
Bhaddako = Laddhako (Sī, Syā)	226
...bhavādāno = ...cittavodāno (Sī)	393
Bhassitvā = Galitvā (Ka)	70

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Mamārādhanatthaṃ = Sammāpaṭipajjanatthaṃ (Ka)	166
Maraṇavasena vā = Caraṇavasena vā (Sī)	202
Mallaputtaṃ niheṭṭhayim = Mallayuddhaṃ nisedhayim (Sī)	
Mallaputtaṃ nisedhayim (Syā)	241
Masīti kajjalaṃ = Masīti ājhāmaṃ kajjalaṃ (Ka)	389
Mahākāyaṃ = Mahāvikāraṃ (Sī)	279
Mātuyā = Tassā (Sī, Syā)	112
Mānaṃ = Pamāṇaṃ (Syā) Nāḷim (Ka)	2
Mālāguṇasadiṣiyo = Mālāguṇasadiṣatāyogato (Sī)	7
Mukhametanti = Mukhametaṃ pamukhametanti (Sī, Syā)	203
Mukhasambhāsā = Mukharā (Sī, Syā)	372
Mettāvihārasaṃsūcakaṃ = Mettāvihārasamuṭṭhāpakaṃ (Sī, Syā)	111
Merurājāva... = Dumarājāva... (Ka)	374

[Ya - Ra]

Yathā sā = Yathāyaṃ (Ka)	154
Yasmim nibbāne = Yassaṃ nibbānadhātuyaṃ (Sī)	87
Yāvatā = Yāva (Sī, Ka)	25
Yuttitopi = Atthatopi (Ka)	359
Yesam natthi = Piye asati na santi (Ka)	386
Rājapaṭṭo = Rājāvaṭṭo (Sī, Syā)	92
Rūpasaddādiko = Rūpavedanādiko (Ka)	14

[La - Va]

Lanti = Ālenti (Sī, Syā)	47
Vajiranigghātanigghosaṃ = Vajiranipphosanigghosaṃ (Syā)	60
Vaḍḍhamānassa = Patamānassa (Sī)	337
Vattum = Kattum (Sī)	372
Vatvāpi = Patvā (Sī, Syā)	269
Vanabhaṅgiyādino = Dinnagghiyādinaṃ (Sī, Syā)	210

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vasanokāso = Vasanaṇvāto (Sī) Vasanāṇvāso (Syā)	57
Vā = Ca (Syā)	357
Vāyamattho = Tassamattho (Syā)	106
Vāso = Vāto (Sī)	57
Vikiraṇarasam = Anārammaṇarasam (Syā, Ka)	39
Vigato = Antarahito (Sī)	197
Vicinanto = Vicinantoye antarantarā (Ka)	47
Vijjājapam = Visamucchājapam (Sī) Viccojasam (Syā)	68
Vijjukalāpā = Vijjulatā (Ka)	370
Viñjham = Vijjham (Syā)	273
Vitakkuppādanam = Vimhayuppādanam (Sī, Syā)	251
Vitthataṁ = Vitthiṇṇam (Syā)	297
Vidhamanā = Viddhamasakā (Sī)	354
Vipākavaṭṭasamudāye = Vipākavaṭṭasamavāye (Ka)	148
Vibhavassa = Visayassa (sabbattha)	190
Virāgādhigamena = Virāgāvigamena (Ka)	35
Virodhābhāvaṁ = Virodhādyabhāvaṁ (Sī, Syā)	169
Visadāpanavasena = Nisādanavasena (Syā)	328
...visamaviparītasaññā = ...visamasaññā (Sī)	122
Visālībhūtattā = Visālīkatattā (Sī)	165
Visesagarukaraṇārahātāya = Visesagarakaraṇāditāya (Sī, Syā)	22
Vissakammaṇca = Vissukammaṇca (Syā) Visukammaṇca (Ka)	379
Viharitabbaṭṭhena = Bhāvitabbaṭṭhena (Syā)	130
Vuṭṭhānam na hoti = Ṭhānam hoti (Ka)	33
Veḷudaṇḍādike = Veḷunaḷādike (Sī, Syā)	381
Voti tumhe = Teti te tumhe (Sī, Syā)	163
Vossajjītipi = Ussajjītipi (Sī)	298
Voharanti = Voharantā caranti (Sī)	323

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

...saṃsiddhitādi = ...samiddhitādi (Sī)	168
Samsumbhimsūti = Saṅkhubhimsūti (Sī, Syā)	311
Sa-uddesaṃ = Sa-udayaṃ (Ka)	306
Saggakathāya = Assādakathāya (Syā)	256
Saṅkhyanti itthīti gaṇanaṃ = Saṅkhyanti gaṇanaṃ kalam vā (Sī)	155
Sajjāpetvā = Sodhāpetvā (Ka)	370
Satatavihārasena = Chasativihārasena (Sī, Syā)	
Chasatatavihārivasena (Ka)	53
Satto = Attā (Sī, Syā)	309
Saddhādividhinā = Sutādividhinā (Syā)	258
Santā = Asantā (Sī)	390
Sabbaṃ cetaso = Sabbacetaso (Sī)	352
Sabbathā dukkameva = Na sabbathā sukameva (Syā)	142
Samatthito = Samāpattito (Sī, Ka)	33
Samappito = Santappito (Sī)	190
Samānaṃ = Pamāṇaṃ (Ka)	84
Sampādetvā = Samānetvā (Sī, Syā)	118
Sambuddha = Saṃsuddha (Sī)	26
Sambhamapaccupaṭṭhāno = Saṅgamapaccupaṭṭhāno (Sī)	40
Sambharitvā = Vaḍḍhetvā (Sī, Syā)	118
Sammānāvamānavippakāraṃ = Samuppādiyamānaṃ vippakāraṃ (Sī, Syā)	118
Sarikkhakajanassa = Parikkhakajanassa (Sī, Syā)	78
Sarīraparimāṇo = Pādaparimāṇo (Ka)	308
Sarīravuttiṃ = Taṃ paribhavaṃ (Sī, Syā)	223
Sahoḍhaṃ = Sabhaṇḍaṃ (Sī)	74
Sahoḍḍhaṃ = Sabhaṇḍaṃ (Sī) Sahotthe (Ka)	197
Sā = Yathā (Sī, Syā)	117
Sā = Sārameyyā (Sī, Syā)	192
Sāvetabbā = Sādhettabbā (Syā, Ka)	290
Sikhāpattaṃ atthaṃ = Sikhāpattataṃ (Sī)	49

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa - Ha]

Sijjhatīti = Sambhavatīti (Sī, Syā)	206
Sinerumekhalam = Sineruvelam (Sī, Syā)	274
Suttantāti dīpitanti = Suttatthā niddisiyanti (Ka)	14
Suppajahova = Samugghātova (Ka)	214
Suppavāsāsutte = Suppabuddhasutte (Syā)	4
Suppāraketi = Suppādaketi (Ka)	70
Subbacatāya = Sukhavijātāya (Sī)	139
Subham = Sukham (Syā)	34
Suvaṇṇāliṅgasadisam = Suvaṇṇamudiṅgasadisam (Sī)	325
Senanigame = Senānīnigame (Sī) Senāninigame (Syā)	49
Sesanikkhepānam = Visesanikkhepānam (Sī, Ka)	27
Soṇavaggo = Mahāvaggo (Syā)	4
Sotāvadhānapaṭibaddhā = Sotāvadhānapaṭividdhā (Sī, Ka)	16
Hatthapādehi = Hatthapassapādehi (Sī, Syā)	125
Hatthameva = Hatthattameva (Ka)	107
...hatthehi = ...pattehi (Ka)	51
Huṃhuṃkajātikoti = Huhuṃkajātikoti (Sī, Syā)	48

Udānatthakathāya

Gāthāsūci

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[A - Ā - I]		[I - U]	
Akkharānaṃ sahaṣṣāni	5	Iminā me adhikārena	
Aggikkhandho samuddo ca	206	(Khu 4. 310)	117
Ajjeva kiccamātappaṃ		Uddhaṃ adho ca tiriyaṃ	373
(Ma 3. 26; Khu 10. 128)	80	Ubho puttā kālakatā	
Aṭṭhasaḥassamattāni	5	(Khu 4. 238)	111
Aḍḍhūnanavamattā ca	5	Usabharājāva sobhanto	373
Atītaṃ nānusocanto	207	[E - O]	
Atricchā atilobhena		Ekavīsa sahaṣṣāni	5
(Khu 5. 65)	206	Evaṃ jīno viyākāsi	241
Anekabhedāsupi		Evaṃ sabbaṅgasampanno	373
lokadhātusu	137	Ogāhitvā visuddhāya	393
Anotattasarāsanne	239	[Ka]	
Antalikkhacaro pāso		Kammuno tassa sesena	240
(Saṃ 1. 113; Vi 3. 28)	333	Kāyena saṃvutā āsiṃ	3
Appamādo amatapadaṃ		Kālo deva mahāvīra	132
(Khu 1. 16)	107	Kālāvakañca Gaṅgeyyaṃ	364
Abhiññeyyaṃ abhiññātāṃ		Kim me aññātavesena	
(Khu 1. 368; Ma 2. 352)	76	(Khu 4. 311)	117
Avacāhaṃ Jotipālo	241	Kim me ekena tiṇṇena	
Asaṅkhyeyyāni nāmāni	306	(Khu 4. 310)	117
Asīti eva suttantā	4	[Kha]	
Ahaṃ Kevaṭṭagāmasmiṃ	241	Khandhānañca paṭipāṭi	245
Ārambhatha nikkamatha		Khettaṃ vatthuraṃ hiraññaṃ vā	
(Saṃ 1. 150; Khu 10. 35)	348	(Khu 1. 399)	106
Iti ākaṅkhamānassa	2		
Iti taṃ saṅkharontena	393		

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ga - Ca - Ja]

Gacchato Buddhaseṭṭhassa	373
Gantvāna maṇḍalamāḷaṃ	374
Gāme vā yadi vāraṇṇe	
(Khu 1. 27)	166
Gāvo tassa pajāyanti	42
Catubbhi aṭṭhajjhagamā	
(Khu 5. 132)	206
Cittikataṃ mahagghaṇca	276
Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ	393
Jalanto dīparukkhova	374
Jinassa dhammasaṃvega	1

[Ta]

Taṃ taṃ atthamapekkhitvā	22
Tato māṇavakā sabbe	240
Tato vātātapo ghorō	
(Vi 4. 291)	377
Tatohaṃ avacaṃ sisse	240
Tatthāgato isī bhīmo	240
Tathaṇca dhātāyatanādi-	
lakkhaṇaṃ	137
Tathāgato dhammavaro	
Mahesinā	138
Tathāni ṇāṇāni yato-	
yamāgato	138
Tathāni saccāni	
samantacakkhunā	137
Tathā paṭiññāya tathāya	
sabbaso	137
Tathā pariññāya tathāya	
sabbaso	137
Tasmā taṃ avalambitvā	2

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tassa atthaṃ pakāsetuṃ	393
Tassa gambhīraṇṇaṇchi	1
Tahiṃ nisinno	
naradammasārathi	374
Tāni sabbāni ekajjhaṃ	1
Tikicchako ahaṃ āsiṃ	241
Tena kammavipākena	239-40
Tena kammāvasesena	239
Tena tena nidānena	1
Te sabbe ekato katvā	393

[Da - Na]

Dakkhiṇaṃ paṭhamāṃ pādāṃ	373
Dadeyya ujubhūtesu	
(Vi 4. 291)	378
Dasa vassasahassāni	239
Diṭṭhe dhamme ca yo attho	18
Disvāna Taṇhaṃ Aratiṃ Ragaṇca	
(Khu 1. 409)	347
Dvāsīti Buddhato gaṇhiṃ	
(Khu 2. 347)	4
Na antalikkhe na samuddamajjhe	
(Khu 1. 32; Khu 11. 152)	238
Nāgavikkantacāro so	373
Nātidūre uddharati	373
Nātisīghaṃ pakkamati	373
Nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ	
(Khu 2. 258, 307;	
Khu 11. 45)	150, 388
Nāhaṃ etena maggena	241

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Na]

Ninnaṃ ṭhānaṃ unnamati	373
Nibbuddhe vattamānamhi	241
Nekkhaṃ jambonadasseva	374

[Pa - Pha]

Paṭippassaddhadarathaṃ	34
Pathabyā ekarajjena	
(Khu 1. 40)	96
Paravajjānupassissa	159
Pahāya kāmādimale	
asesato	137
Pāsāṇā sakkharā ceva	373
Piyo garu bhāvanīyo	
(Am 2. 422)	201
Puññapāparikkhīṇo	241
Punappunāgataṃ atthaṃ	2
Purehaṃ dārako hutvā	240
Phussassāhaṃ pāvacane	241

[Ba - Bha]

Buddhopi Buddhassa bhaṇeyya	
vaṇṇaṃ	305
Brāhmaṇo sutavā āsiraṃ	239
Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ	22
Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti	22
Bhāgyavā bhaggavā yutto	22

[Ma]

Manussattaṃ līṅgasampatti	
(Khu 4. 310)	117
Mahatā bhikkhusaṃghena	239
Mahākāruṇikaṃ nāthaṃ	1

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ma - Ya]

Mahāsālova samphullo	374
Migo araṇṇamhi yathā abaddho	
(Khu 1. 285; Khu 3. 9)	146
Munāli nāmaṃ dhutto	239
Yato ca dhammaṃ tathameva	
bhāsati	137
Yato yato sammasati	
(Khu 1. 67)	275
Yathā uṇhe vijjante	
(Khu 4. 307)	353
Yathāpi dukkhe vijjante	
(Khu 4. 307)	353
Yathāpi pāpe vijjante	
(Khu 4. 307)	353
Yathāpi puppharāsīmā	7
Yathāvidhā te purimā	
Mahesino	138
Yatheva loke purimā	
Mahesino	136
Yassa ete dhanā atthi	
(Am 2. 398)	258
Yāvatā candimasūriyā	
pariharanti	95, 186
Yena devūpapatyassa	
(Am 1. 348)	158
Yo imasmim dhammavinaye	
(Sam 1. 150; Khu 10. 35)	348
Yo hi koci manussesu	
(Khu 1. 75)	302

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ra - La]

Rāgavirāgamanejamasokaṃ (Khu 2. 76)	261
Rājāhaṃ patthivo āsiṃ	240
Luddho atthaṃ na jānāti (Khu 1. 252; Khu 7. 12; Khu 8. 251)	332

[Va]

Vandanājanitaṃ puññaṃ	1
Vijjācaraṇasampannā	1
Vināsayati assaddhaṃ	17
Vihāradānaṃ saṃghassa (Vi 4. 291)	378
Vihāre kāraye ramme (Vi 4. 291)	378

[Sa]

Samsārasotaṃ chinditvā (Khu 4. 310)	117
Saddhammadānanirato	393
Saddhādhanāṃ sīladhanāṃ (Am 2. 398)	258
Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ (Ma-Ṭṭha 1. 62)	50

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sabbābhibhussa Buddhassa	239
Sabbo rāgo pahīno me (Khu 2. 237)	3
Samavāye khaṇe kāle	17
Sampattā pariniṭṭhānaṃ	393
Sambodhisambhāravipakkhato pure	138
Sammā vassatu kālena	393
Saroruhaṃ padumapalāsapatrajaṃ	264
Sahasamvaṇṇanaṃ yasmā	2
Sahassamapi ce gāthā (Khu 1. 28)	86
Sā tattha paramatthānaṃ	393
Sītaṃ uḥhaṃ paṭihanti (Vi 4. 291)	377-8
Silādiguṇasampanno	1
Suṇātha bhikkhavo mayhaṃ	239
Suvimuttabhavādāno	393
Suvisuddhaṃ asaṃkiṇṇaṃ	2
Sekkhassa sikkhamānassa	159
[Ha]	
Hatthāroho pure āsiṃ	240